

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

О. І. БАШКІР

**НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ У
ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

МОНОГРАФІЯ

*Друкується за рішенням вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 22 грудня 2017 р.)*

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Курлянд З. Н.;

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки ХНПУ імені Г. С. Сковороди Штефан Л. А.;

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти ЧНУ імені Богдана Хмельницького Шпак В. П.

Науковий редактор:

Золотухіна С. Т. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Башкір О. І.

Б33 Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України: історико-педагогічний аспект : монографія. О. І. Башкір. –Х.: Видавництво Іванченка І. С., 2017. -518 с.

ISBN 978-617-7377-76-3.

У монографії здійснено аналіз науково-дослідної діяльності кафедр педагогіки як базових структурних підрозділів вищих педагогічних навчальних закладів, обґрунтовано етапи розвитку кафедр педагогіки впродовж конкретного історичного періоду (початок ХХ – початок ХХІ століття). Узагальнено досвід діяльності кафедр педагогіки, здійснено характеристику змісту й особливостей діяльності їх завідувачів, виокремлено вимоги до особистостей керівників у системі управління педагогічними кафедрами. Виявлено провідні тенденції розвитку кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України в умовах сучасних викликів.

Видання адресоване науковцям, викладачам, докторантам, аспірантам, студентам й особам, які досліджують вищу педагогічну освіту.

УДК 378.091(477)(09)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. КАФЕДРИ ПЕДАГОГІКИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ	
1.1. Кафедра як предмет наукових досліджень.....	8
1.2. Історія розвитку кафедри педагогіки.....	24
1.3. Педагогічна складова підготовки майбутніх учителів.....	55
Висновки до розділу.....	96
Література до розділу.....	97
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ В СТРУКТУРІ ВИЩОГО ПЕДАГОГІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	
2.1. Обґрунтування етапів розвитку кафедр педагогіки в досліджуваний період.....	122
2.2. Особливості розвитку та діяльності науково-дослідних кафедр педагогіки (1921-1929).....	151
2.3. Науково-педагогічна спрямованість діяльності кафедр педагогіки (1930-1957).....	181
2.4. Зміст роботи кафедр педагогіки в підготовці майбутніх учителів (1958-1990).....	233
2.4.1. Науково-методична робота кафедр педагогіки.....	236
2.4.2. Особливості навчально-виховної роботи зі студентами.....	253
2.4.3. Зв'язок з іншими освітніми установами.....	262
2.4.4. Робота кафедр педагогіки громадсько-педагогічної спрямованості.....	281
2.5. Розширення та змістове збагачення напрямів роботи педагогічних кафедр (1991-поч. ХХІ ст.).....	289
Висновки до розділу.....	324
Література до розділу.....	325
РОЗДІЛ 3. ЗАВІДУВАЧ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ КАФЕДРОЮ	
3.1. Вимоги до особистості керівника в системі управління педагогічними кафедрами.....	350
3.2. Характеристика завідувачів педагогічних кафедр досліджуваного періоду.....	363
Висновки до розділу	442
Література до розділу	443
РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ	455
Висновки до розділу.....	475
Література до розділу.....	476
ПІСЛЯМОВА.....	480

ДОДАТКИ

<i>Додаток А. Об учреждении в университетах особой кафедры педагогики.....</i>	<i>483</i>
<i>Додаток Б. Проект статуту педагогічного факультету.....</i>	<i>486</i>
<i>Додаток В. Вимоги до вчителя.....</i>	<i>488</i>
<i>Додаток Д. Характеристика педагогічної освіти.....</i>	<i>490</i>
<i>Додаток Е. Наукова робота членів кафедри педагогіки Київського педагогічного інституту в післявоєнний період.....</i>	<i>494</i>
<i>Додаток Ж. Зміст роботи кафедр педагогіки України (1946-1990 рр.).....</i>	<i>495</i>
<i>Додаток З. Наукова робота кафедри педагогіки ХПІ імені Г.С. Сковороди за 1946 р.....</i>	<i>499</i>
<i>Додаток К. Зміст наукової роботи членів кафедр педагогіки в рамках комплексних тем.....</i>	<i>500</i>
<i>Додаток Л. Основні напрями роботи кафедри.....</i>	<i>504</i>
<i>Додаток М. Діяльність педагогічних кафедр на поч. ХХІ сторіччя (2006 р.).....</i>	<i>509</i>

ПЕРЕДМОВА

Реформування вищої вітчизняної освіти в напрямі інтеграції в європейський простір потребує реконструювання її педагогічної мережі. Зазначене зумовлює пошуки шляхів вирішення ускладнених завдань щодо модернізації навчальної, наукової, виховної діяльності педагогічних вишів, підготовки висококваліфікованих, компетентних, конкурентоспроможних на ринку праці педагогічних, науково-педагогічних кадрів, розробки наукового, навчально-методичного забезпечення.

Перетворення вищих педагогічних навчальних закладів на потужні освітні осередки, які б генерували нові перспективні напрями й зміст підготовки майбутніх учителів, залежить від дієвості, узгодженості всіх їхніх структурних підрозділів. У системі професійно-педагогічної підготовки вчителя, формування його особистості провідне місце займають кафедри педагогіки. У єдності вони забезпечують оволодіння майбутніми вчителями теоретичними знаннями з педагогічних дисциплін, практичними вміннями й навичками педагогічної стратегії й тактики, педагогічної техніки й майстерності, а також сприяють збереженню й примноженню кращих традицій педагогічної підготовки в минулому й сучасному світовому просторі.

Отже, кафедра педагогіки як унікальне об'єднання фахівців з галузі педагогічного знання характеризується органічною єдністю постійного наукового пошуку й удосконалення навчальної й викладацької майстерності, продукуванням нових ідей й обережним використанням накопиченого педагогічного досвіду, підготовкою науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації з метою зміцнення науково-методичного потенціалу, дбайливим збереженням золотого її фонду – досвідчених педагогів тощо.

Кафедри педагогіки концентрують величезну творчу енергію професорського-викладацького складу, координують його діяльність у процесі постійного наукового пошуку, максимально сприяють розкриттю креативних здібностей молодих викладачів-науковців, ініціюють нові напрями науково-

дослідної роботи. Як інтелектуальна, емоційно-ціннісна, відкрита спільнота вчених колективи кафедр педагогіки досліджують різні аспекти процесу становлення й розвитку освіти й виховання в Україні, здійснюють підготовку такого вчителя-фахівця, який відповідає світовим стандартам, користується останніми досягненнями науки й техніки.

Кафедри педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України, пройшовши довгий шлях від свого заснування (1850 р.), змінюючи неодноразово назви, залишилися провідними в системі підготовки майбутніх учителів. За тривалий час свого існування кафедри накопичили значний досвід управління педагогічним колективом, організації навчально-пізнавальної, науково-дослідної діяльності майбутніх учителів, здійснення навчально-методичної, виховної роботи з викладачами та студентами.

Відомо, що історія – постійний перехід людства на новий рівень розвитку цивілізації, який вимагає кардинальних змін сутності й змісту діяльності всієї структури навчального закладу, зокрема й кафедри, узгоджена робота якої є багаторічним копітким процесом налагодженої роботи кожного члена її команди на чолі із завідувачем. Саме тому джерелом збагачення теорії й практики діяльності кафедр педагогіки є усвідомлення історичного досвіду підготовки вчителів, виявлення прогресивних напрямів роботи їх колективів, вивчення історичних фундацій, педагогічних ідей, теорій, концепцій, досвіду педагогів минулого й зіставлення його із сучасним станом розвитку кафедр.

У монографії на основі глибокого аналізу офіційно-нормативних, архівних документів, матеріалів педагогічної преси розкрито роль і місце кафедри педагогіки в системі підготовки майбутніх учителів в історичній ретроспективі, схарактеризовано зміст, напрями їх діяльності, визначено в динаміці тенденції становлення й розвитку досліджуваних кафедр в умовах постійного реформування вищої освіти в Україні в досліджуваний період.

З акцентом на особливому значенні методу біографічної розвідки як актуальному, ефективному джерелі історико-педагогічного знання в широких хронологічних межах презентовано унікальний доробок завідувачів кафедр

педагогіки як управлінців, особистостей, виразників думки й практики своєї епохи, координаторів роботи кафедр відповідно до визначених завдань вищих педагогічних навчальних закладів України. Творче вивчення й критичний аналіз їхнього організаційно-педагогічного досвіду, наукових роздумів, пропозицій, методичних рекомендацій, знахідок слугуватиме запорукою успіху навчання й виховання майбутньої вчительської спільноти.

Монографія видається в контексті наукової діяльності кафедри загальної педагогіки й педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, розпочатої в межах святкування 165-річчя заснування кафедри педагогіки в педагогічному інституті при Імператорському університеті м. Харкова.

РОЗДІЛ 1. КАФЕДРИ ПЕДАГОГІКИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

1.1. Кафедра як предмет наукових досліджень

Відомо, що історичні дослідження побудовані на вивченні конкретних фактів, що представляються тією чи тією публікацією, поява якої зумовлена певними закономірностями розвитку як самої науки, так і потребами суспільства [308, с.14]. Саме тому, досліджуючи окремі аспекти історії вітчизняної педагогіки, необхідно аналізувати значний масив літератури [88]. Кожна публікація повинна бути визначена й вивчена як факт науки, що відтворює її загальну або часткову картину. Тільки на основі такого вивчення дослідник може оцінити значущість праці, визначити тенденції та закономірності розвитку науки.

Якщо для історії педагогіки важливо те, що вивчалось, то ще більш важливим є те, як вивчалось, з яких позицій, якими методами. Тому обов'язковим складником праць з історії педагогіки є аналіз світоглядних позицій і загальних підходів до вивчення історії освіти й виховання та методів, що застосовують дослідники. При ознайомленні з різними теоріями, тлумаченнями подій і явищ історико-педагогічного процесу необхідно порушувати методологічні питання (питання підходів авторів щодо визначення проблеми, змісту, структури, методів того чи того дослідження), глибиною розробки яких значною мірою визначається й загальний рівень розвитку самої науки. Різноманітність, варіативність і багатовимірність структури історико-педагогічного знання, розглянутого під таким кутом зору, з повним правом можна вважати важливим чинником розвитку науки.

Обравши історію діяльності кафедр педагогіки в системі вищих педагогічних навчальних закладів України за предмет дослідження, ми аналізуємо процес їхнього становлення в другій половині XIX ст. та на початку XX ст., коли з'явилися перші ґрунтовні наукові розробки в галузі педагогічних наук у контексті діяльності сформованих науково-дослідних педагогічних кафедр

(педології та педагогіки) як окремих установ (1921-1929 рр.) і в структурі вищих педагогічних навчальних закладів (з 1930р.). Результати проведеного дослідження сприяють обґрунтуванню перспектив розвитку кафедр педагогіки, коли перед вищою освітою України, зокрема й педагогічною, постало питання визначення основних напрямів і пріоритетів ухвалення в європейський освітній простір.

Аналіз стану вивчення й наукової розробки досліджуваного питання, відображення його у відповідних публікаціях дає можливість зробити власні висновки та здобути нові знання. Тема кафедри педагогіки з урахуванням усіх напрямів її роботи вимагає аналізу специфічної джерельної бази, наукової оцінки можливих способів і прийомів реконструкції досліджуваних процесів (становлення й розвиток вищої педагогічної освіти, місце кафедр педагогіки в ній, підготовка майбутніх спеціалістів, науково-педагогічного персоналу тощо) на основі цих джерел.

Ступінь дослідження проблеми діяльності кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ нами розкрито завдяки аналізу наукових пошуків, присвячених становленню та розвитку вищої педагогічної освіти України, досліджень, спрямованих на виявлення місця та ролі кафедри в структурі ВНЗ, пошукових знахідок на встановлення особливостей діяльності педагогічних кафедр у мережі вищих педагогічних навчальних закладів у досліджуваній період, науково-педагогічних джерел, що становлять інформативну базу персоніфікованого аспекту дослідження, а також архівних матеріалів.

Проблемам становлення педагогічної освіти, вітчизняної системи професійної підготовки вчителя на різних етапах її розвитку, розробці наукових основ підготовки педагогічних кадрів в Україні присвятили праці відомі педагоги та громадські діячі (А.М. Алексюк [5], С.А. Ананьїн [6], В.М. Вакуленко [35], Г.Г. Ващенко [38], М.С. Гаврилів [61], В.М. Галузинський, М.Б. Євтух [63], М.Ф. Гетьманець [69], М.М. Грищенко [84], Н.М. Гупан [88], О.В. Глузман [71], С.У. Гончаренко [76], Г.Ф. Гринько [82], М.Ф. Даденков [89], Н.М. Дем'яненко [91], Е.Д. Дніпров [102], О.В. Духнович [110], А.М. Жилінська [120], В.В. Зеньковський [128], М. Зотін [138], М.Б. Євтух [118], П.Ф. Каптерев [155],

Н.В. Кошечко [179], В.І. Луговий [204], В.К. Майборода [209], О.Є. Місечко [230], В.В. Олійник [313], О.С. Радул [235], Л.Д. Попова [282], І.Ф. Прокопенко [285], Я.П. Ряппо [302], С. Сірополко [315], О.О. Фунтікова [113], Л.П. Юрченко [356], М.Д. Ярмаченко [298] та інші), у фундаментальних дослідженнях яких розкрито сутність педагогічної освіти та її місце в системі культури, генезис функцій педагогічної освіти, зроблено елементарно-структурний аналіз і модель педагогічної освіти, проаналізовано освітні технології, сучасний стан і перспективи розвитку підготовки педагогічних кадрів, здійснено методологічні, історико-педагогічні, теоретичні та практичні розробки питань педагогічної освіти, обґрунтовано періодизацію процесу загально-педагогічної підготовки, виявлено суперечності, провідні ідеї та подано теоретичні основи авторських концепцій загально-педагогічної підготовки вчителя в сучасних соціально-економічних умовах.

Теорія, практика, тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні висвітлено в роботах М.В. Левківського [190], В.І. Лугового [204], О.П. Савченко [303], А.А. Сбруєвої [309], О.Л. Рябченко [301], Л.Д. Березівської [21; 22], Н.В. Кошечко [179], Т.О. Кравцової, С.В. Куркіної, Т.О. Прибори, О.В. Філоненко, Н.М. Озерної [235] та ін. На основі вивчення проблеми підготовки вчительських кадрів в Україні можна зробити висновок про постійну увагу до неї істориків, педагогів, психологів. В історико-педагогічній літературі є матеріали, які віддзеркалюють процеси

- реорганізації системи вищої педагогічної освіти (Г.Г. Ващенко [37], К.В. Єльніцький [115], В.К. Майборода [209], О.В. Сухомлинська [322], О.І. Попов [280], М.С. Гаврилів [60], С.В. Тарнавська [326], Е.Д. Дніпров [103], В. Фідоровський [340]);
- періодизації історії її розвитку (М.С. Гриценко [83], Н.М. Дем'яненко [94], П.Ф. Каптерев [154], Є.О. Князєв [166], М.О. Константинов [173], Н.В. Кошечко [179], Є.М. Мединський [216; 217], Ф.Г. Паначин [266], В.Я. Струмінський [320]);

- становлення науково-дослідного потенціалу педагогічної освіти (О.В. Адаменко [334], О.С. Березюк [23], К.І. Васильєв [36], О.І. Вишневський [42], С.С. Вітвицька [47; 48; 49], Л.П. Вовк [50], Н.П. Волкова [54], О.В. Вознюк [55], С.У. Гончаренко [77], Є.Г. Гришин, В.І. Коротяєв, О.А. Устенко [175], О.Г. Дзеверін [97], О.А. Дубасенюк [105], І.А. Зязюн [139], П.І. Карташов [158], К.М. Корнілова [174], Н.В. Кузьміна [182], М. Кушик [188], А.І. Кузьмінський [183], Л.М. Ніколенко [245], О.Ю.Осмоловська [258] С.Х. Чавдаров [350], М.Д. Ярмаченко [357] та ін.).

У книзі Ф.Г. Паначина [266] висвітлено найважливіші етапи розвитку вітчизняної педагогічної освіти: становлення й розвиток педагогічних інститутів й училищ, системи підвищення кваліфікації кадрів у 20-ті роки минулого сторіччя, у передвоєнний, воєнний періоди, у часи повоєнного відновлення й розвитку народного господарства. У праці розкрито актуальні проблеми підготовки та підвищення кваліфікації педагогів упродовж 1920-1970-х років.

У монографії В.К. Майбороди досліджуються проблеми становлення та розвитку вищої педагогічної освіти в Україні в 1917-1985 роках. На основі архівних документів автор розглядає історію, досвід, уроки й тенденції розвитку вищої педагогічної освіти, аргументує пропозиції щодо використання деяких форм і методів роботи педагогічних вишів, спрямованих на вдосконалення підготовки національних педагогічних кадрів у незалежній Україні [209].

Близькою для нашого дослідження є праця А.Є. Іванова «Высшая школа России в конце XIX-начале XX века» [140], у якій проаналізовано структуру державних, громадських і приватних вищих навчальних закладів, розкрито розгалуженість системи управління ними, подано узагальнювальні історико-соціологічні та політичні портрети студентства й професури. Дослідження, ґрунтоване на глибокому підґрунті історичних джерел, переважно архівних, варте уваги з точки зору встановлення передумов виникнення кафедр педагогіки в системі вищої педагогічної освіти, яка в кінці XIX – на початку XX сторіччя лише формувалася й не мала чітких контурів, а узагальнювала роботу деяких різнохарактерних навчальних закладів.

Варті уваги результати наукових пошуків російського науковця Є.А. Князева, присвячені становленню саме вищої педагогічної освіти XIX – початку XX сторіч на теренах Російської імперії [168]. Дослідник, окрім еволюції вищої педагогічної освіти, її типології, особистісно-ціннісного підходу до організації навчального процесу у вишах, подає кафедральну мережу університетів країни, зокрема Харківського та Святого Володимира, що є цінним для нашого дослідження з огляду на його предмет.

Відомо, що структура вищої освіти України розбудована відповідно до структури освіти розвинених країн світу, яка визначена ЮНЕСКО, ООН й іншими міжнародними організаціями. Однак вищій освіті в нашій країні передуює середня загальноосвітня, яка закладає підвалини у формуванні особистості. Необхідною умовою досягнення очікуваних позитивних результатів у реформуванні середньої школи стає оновлення підготовки педагогічних працівників, яку здійснюють, насамперед, вищі педагогічні навчальні заклади. Загальновідомо, що формування педагогічного навчального закладу відбувалося поступово згідно з вимогами суспільства. З метою забезпечення успішності навчального процесу в навчальному закладі відбувалися структурні утворення, які поступово вдосконалювалися.

Положення, покладені в основу сучасного навчально-виховного процесу педагогічного ВНЗ, орієнтовані на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення знань, високої професійної компетентності та мобільності, швидкої адаптації до змін у розвитку в соціально-культурній сфері, галузях техніки, сучасних технологіях, системах управління й організації праці вчителів і працівників навчальних закладів в умовах ринкової економіки. Від майбутнього фахівця сьогодні вимагається орієнтація на досягнення високої професійної майстерності, яка має поєднуватись із широтою знань і вмінням швидко опановувати нові галузі. Це породжує проблеми інтенсифікації навчально-виховного процесу та необхідність створення відповідних реформацій у структурі педагогічних вишів, метою яких є «гармонізація освітнього простору через створення архітектури вищої освіти, яка

узгоджується з європейським і світовим освітнім простором і сприяє її інтеграції [157, с.4].

Вивчення ступеня наукової розробки проблеми кафедри як структурного підрозділу навчального закладу засвідчило, що ключові положення, політика та стратегія системи вищої педагогічної освіти реалізуються саме через кафедру. Її науково-дослідний, організаційний, освітній потенціали сприяють ефективному розвитку країни, зміцненню зв'язків педагогічних ВНЗ із галузями господарства.

Сам термін «кафедра» розглядається в дослідженнях як «найважливіший структурний і функціональний елемент вищої школи» [1], «форма організації науково-дослідної роботи студентів» [158], «соціалізації особистості» [53], «осередок здійснення науково-дослідної роботи» [281], «підготовки педагогічних кадрів» [267] тощо.

На тому, що ефективність вищої школи зумовлена результатами роботи вишівських кафедр, наголошує російський дослідник С.Д. Резник [294]. Ключовим у його дослідженні є питання управлінського аспекту діяльності кафедри ВНЗ: керівник і його науково-педагогічний колектив у системі управління ВНЗ; методи керівництва науково-педагогічним колективом; стиль роботи завідувача кафедри, правові аспекти його роботи; управління нововведеннями, функціональними процесами; планування діяльності кафедри; управління навчальним процесом, позааудиторною роботою зі студентами, їхньою практичною підготовкою; управління науковою роботою; організація комерційної діяльності; підготовка до комплексної перевірки діяльності ВНЗ; контроль й оцінка діяльності кафедри; організація особистісної праці завідувача кафедри (прийняття рішення стосовно пріоритетів у діяльності, технології планування особистісної діяльності, інформаційне забезпечення, засідання кафедри, публічний виступ, авторитет завідувача) тощо.

Окремим джерелом дослідження є монографія М.Н. Катханова, присвячена діяльності кафедри як головної ланки вищого навчального закладу [159]. У дослідженні автор висвітлює роль і завдання кафедри в організації методичної,

навчально-виховної роботи, усіх видів навчальних занять у ВНЗ задля забезпечення підготовки спеціалістів, розглядає проблеми добору й розстановки професорсько-викладацького корпусу, організації його науково-дослідної роботи.

Багатоаспектними в дослідженні напрямів роботи кафедр у мережі ВНЗ є конференції, з'їзди, семінари, зустрічі, присвячені обговоренню організаційного, управлінського, наукового потенціалів кафедри. Так, вартий уваги проведений на базі Академії муніципального управління Міністерства освіти і науки України 18 квітня 2013 р. міжкафедральний науково-практичний семінар «Кафедра у системі управління навчальним процесом вищого навчального закладу» [161]. Участь у семінарі взяли доповідачі з Автономної республіки Крим, Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Львівської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Черкаської областей і міст Києва та Севастополя.

Метою обговорення семінару було визначення проблемних питань, що перешкоджають функціонуванню кафедр як базових ланок системи вищої освіти, виявлення новітніх методів управління освітніми установами, розробка концептуальних і стратегічних завдань виховання молоді в умовах трансформації освітнього середовища.

У цілому було представлено 56 доповідей за такими секціями:

- концептуальні, нормативні та методичні основи роботи кафедри;
- управління якістю навчання через розвиток педагогічної майстерності викладача кафедри;
- психолого-методичні методики виховання сучасних економістів, фінансистів, державних службовців;
- державне управління закладами вищої освіти в умовах адміністративної реформи та модернізації економіки.

Особливо цінними з огляду на предмет дослідження є доповіді семінару, що узагальнюють досвід інноваційної діяльності кафедри (К.В. Астахова, С.О. Біла, В.Є. Виноградова, А.Б. Кондрашихін), питання випускових кафедр (П.І. Безус, О.Ю. Бобровська), напрямки їх роботи (В.Д. Бакуменко, Н.М. Внукова, І.І. Драч, І.М. Мельникова, Л.П. Піддубна, Х.В. Приходько, А.В. Сидорова), організацію

діяльності кафедр (Ю.М. Воробйов, Л.О. Калмикова, Г.Ю. Кравченко, О.С. Феріна).

25 квітня 2014 р. в Академії муніципального управління проходила Перша міжнародна науково-практична конференція «Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу», яка продовжила кращі пошукові традиції національної вищої освіти країни, навчальних закладів, увібрала доробок світових шкіл, спонукала до творчого дослідництва всіх учасників навчально-виховного процесу. Конференцію організовано Академією спільно з провідними науковцями у сфері підготовки фахівців із вищою освітою Міністерства освіти і науки України, галузевих установ Національної академії педагогічних наук України, Інституту вищої освіти, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», Національної академії наук України, Національної академії державного управління при Президентові України, економічних, технічних, аграрних університетів, вищих навчальних закладів Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства внутрішніх справ України, державних служб [162].

Цікавим і таким, що сприяє науковим пошукам у напрямку дослідження становлення та розвитку кафедр педагогіки, є досвід вищих педагогічних навчальних закладів, описаний у ювілейних виданнях вишів (багатотомне видання «Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку», де висвітлено характерні риси педагогічної освіти в ракурсі історії розвитку, природно-географічних і екологічних умов окремої області України; «Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова» [240]; «Професори Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова» [290]; «Мій університет – моя гордість» [229]; «Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди» [343] тощо) за редакцією І.Ф. Прокопенка, В.І. Євдокимова, О.М. Микитюка, О.Я. Чебікіна, В.І. Кононенка, В.П. Андрущенко, Ю.І. Беляєва та ін. У таких виданнях відстежено не лише становлення й розвиток вищих навчальних закладів, а й структурні перебудови, які зумовлювалися часом, соціальними вимогами, але

завжди спрямовані на виконання своєї історичної місії – підготовку педагогічних кадрів.

У багатьох навчальних посібниках на основі документів і публікацій ряд авторів (С. Тарнавська [325], І.Ф. Прокопенко, Д.О. Кочат, О.М. Микитюк [285]) розглянув становлення й розвиток системи підготовки вчительських кадрів, роботу педагогічних інститутів, їх факультетів і кафедр у радянський період. Це дає уявлення про концептуальні підходи до організації педагогічної освіти, про те, як вони відповідали вимогам соціуму.

На жаль, у науковому просторі обмаль праць, присвячених діяльності кафедри ВНЗ і тим процесам, які відбуваються на рівні кафедри в сучасних умовах трансформації вищої освіти в Україні. Проте у зв'язку з розширенням автономії вишів відповідальність за якість їхньої освіти покладається передусім на кафедри. Вагомим дослідженням у цьому напрямі є робота авторського колективу Харківської народної української академії за загальною редакцією доктора історичних наук, професора К.В. Астахової, у якій на підставі багаторічного соціального експерименту щодо становлення інноваційного навчально-наукового комплексу неперервної освіти описано процес формування й розвитку кафедр із принципово новою структурою, з новими функціональними характеристиками [59].

Авторами монографії проаналізовано різні напрями роботи кафедр: від традиційних (укладання навчальної документації, методична робота та ін.) до виключно інноваційних (особливості роботи кафедри в умовах безперервної освіти, створення інтегрованих програм, упровадження дистанційної форми навчання, нових форм контролю знань і якості викладання тощо), уведено в науковий обіг поняття *«інтегровані кафедри»*, тобто єдині підрозділи, котрі містять у собі і викладачів ВНЗ, і вчителів загальноосвітніх шкіл [59, с.12].

У контексті сказаного вище варто відзначити, що «інтеграція закладу педагогічної освіти та його виробництва – загальноосвітньої школи – є на сучасному етапі основним важелем модернізації підготовки педагогічних кадрів, передусім засобом оновлення мети, змісту й організації педагогічної практики

студентів» [27, С.19]. Інтегрованим кафедрам притаманні співробітництво шкільних учителів і вишівських педагогів в одному мікроколективі, обов'язкова участь кожного члена кафедри в розробці її наукової проблематики, у становленні наукової школи, залученні студентів і школярів до дослідницької роботи, спільна робота з розробки методичного забезпечення навчального процесу й виховної роботи, участь у реалізації конкретних завдань із виховання класних керівників і кураторів, підготовка та проведення відкритих занять, педагогічних майстерень і майстер-класів з їхнім подальшим методичним аналізом на кафедрі.

Варто підкреслити, що створення єдиної команди на інтегрованих кафедрах виявилось для розробників експерименту досить складною справою. Різноманітні методичні підходи, принципи взаємостосунків, різний менталітет, здавалося, можуть стати перешкодою створення інтегрованих кафедр. Однак ретельна колективна цілеспрямована робота на єдиний результат – успіх роботи кафедри – створюють атмосферу взаємодовіри, взаємозацікавленості, взаєморозуміння, що уможливорює ефективне функціонування кафедри в усіх запланованих напрямках роботи. Єдність мети й шляхів її досягнення, створення рівних умов і можливостей для всіх працівників є безкомпромісним фактором злагодженої роботи кафедри, що сприяє розробці єдиних інтегрованих програм з фундаментальних дисциплін.

Джерельною базою дослідження слугували матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр ХНПУ імені Г.С. Сковороди, присвячені науково-методичним основам планування й організації роботи кафедр педагогічного ВНЗ [215], зокрема питанням роботи кафедри з формування художньо-естетичної культури майбутніх учителів, [293], методичної роботи кафедри [331], взаємодії кафедри й ученої ради ВНЗ [125], встановлення ролі кафедри у формуванні лідерських якостей у майбутніх учителів [164], в організації громадської діяльності студентів [212], у виховному процесі вищого педагогічного закладу освіти [330], в організації студентського самоврядування [78], у здійсненні зв'язків зі школою, закладами освіти та науково-дослідними інститутами [344], стратегії роботи й перспектив розвитку кафедри [348].

Питання «рейтингування» кафедр й оцінювання успішності діяльності науково-педагогічних працівників висвітлене в науковій статті С. Серьогіна та Ю. Шарова [312]. На думку дослідників, «рейтингування» створює внутрішнє конкурентне середовище, яке мотивує до досягнень, «фільтрує» пасивних і недостатньо компетентних викладачів (і керівників кафедр), чим забезпечується зближення мети всіх рівнів управління ВНЗ і зміцнення його конкурентних позицій. Означена праця варта уваги з огляду на виокремлення перспектив розвитку кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України, вимог до їх працівників та управлінського аспекту.

У монографії І.Н. Карпунь [157] розглянуто питання формування нової концептуально-методологічної основи реформування та подальшого розвитку ВНЗ, зокрема його головної ланки – кафедри. Автором проаналізовано системно-діяльнісний підхід до навчання, розробки нових технологій, єдність навчальної та науково-дослідної роботи та методичного забезпечення, зв'язок кафедри з виробництвом; кваліфікаційні вимоги до сучасного спеціаліста, систему вимог до сучасного викладача-науковця як педагога та вихователя. Висвітлено проблеми взаємозв'язку професійної світоглядної й загальнокультурної підготовки студентів, шляхи якісних змін у науковому потенціалі кафедри, гуманітаризації та демократизації всього навчально-виховного процесу. Інноваційним питанням і перспективам розвитку кафедри в структурі ВНЗ присвячено статтю С.А. Дружилова [104].

Питання становлення й розвитку кафедр педагогіки в системі вищої педагогічної освіти в конкретно-історичний період знайшли відображення в наукових розвідках відомих дослідників (О.О. Адаменко [3], О.В. Голуб [160], О.Т. Ігнат'єв [143], К.В. Астахова [59], Л.П. Вовк [52], М.Н. Дем'яненко [93], С.О. Дружилов [104], В.В. Жук [121], Л.Д. Зеленська [127], С.Т. Золотухіна [133], М.В. Елькін, М.М. Окса [114], Л.М. Калашнікова [147], І.Н. Карпунь [157], Л.М. Конєв [172], С.А. Литвинов [198], Л. Марченко [213], О.М. Микитюк [221], С.О. Лупаренко [124], Л.С. Нечепоренко [242], О. Новицька [246], С.І. Ніколаєнко

[244], В. Павловський [263], О.В. Попова [283], І.Ф. Прокопенко [286], С.Д. Рєзник [294], Л.С. Рибалко [296], А. Сазонова [307], І.Т. Сіра [314] та інші).

Окремим результативним аспектом наукового пошуку стали дослідження становлення кафедр педагогіки університетів України, які мають із кафедрами педагогіки педагогічних ВНЗ спільні історичні витoki (1850 р.) та «точки дотику» (початок ХХ ст., 1920-1933 рр.) і стали джерельною базою дослідження.

Так, кафедри педагогіки в університетській освіті представлені в працях Л.С. Нечепоренко, С.М. Куліш [243], Т.В. Лещака [194; 195], де прослідковано низку юридичних, організаційних, дидактичних і кадрових аспектів структурного оформлення кафедри педагогіки в університетах. Визначено, що створенню університетських кафедр передувала широка публічна дискусія в академічному середовищі, у ході якої було сформульовано конкретні напрямки організаційного та дидактичного розвитку університетської педагогічної освіти в Україні. У ході дослідження виявлено, що, аналізуючи становлення та розвиток кафедр педагогіки університетського зразка, їх дослідники вперше ввели до наукового обігу архівні джерела, що містять листування профільного міністерства й університетської влади, а також документи у справі публічного загальнодержавного конкурсу на заміщення вакантних посад професорів кафедр.

У дослідженні Л.С. Нечепоренко розкрито значення організації кафедри педагогіки при університеті імені В.Н. Каразіна [242]. Основним напрямом пошуку дослідниці є онто-інвайроментальне виховання студентів з погляду підготовки їх до успішної педагогічної діяльності, спрямованої на формування позитивного почуття, бажання, намірів, активно-позитивного морально-духовного мікроклімату. У свою чергу Н.М. Дем'яненко представила історію становлення та розвитку кафедри педагогіки університету імені Тараса Шевченка [93], де висвітлено питання ролі педагогічних дисциплін у професійній підготовці майбутніх учителів університету.

У статті «Діяльність педагогічних інститутів та кафедр педагогіки в університетах Наддніпрянської України у дореформену добу ХІХ ст.» [121] В.В. Жук досліджує роль педінститутів і кафедр педагогіки в підготовці та

вихованні кваліфікованих педагогічних кадрів для навчальних закладів вищої, середньої та початкової освіти на українських землях у дореформену добу XIX ст. Науковець наводить дані про соціальний статус вихованців тогочасних педагогічних інститутів, подає відомості про професорів і викладачів, які працювали в педінститутах та очолювали кафедри педагогіки, а також розглядає їхній професійно-кваліфікаційний рівень, визначає вплив університетських статутів на процес функціонування педінститутів і кафедр педагогіки в університетах, аналізує якість навчання в педагогічних інститутах при Харківському університеті та Київському університеті Св. Володимира в цей період.

Відомо, що значну частину праць співробітники кафедр педагогіки друкували в часописах «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», «Шлях освіти» («Путь просвещения»), «Студент революції», «Робітнича освіта», «Радянська освіта», «Радянська школа», «Комуністична освіта», «Работник просвещения», «Освіта на Харківщині», «Наука на Україні», «Українські медичні вісті», «За більшовицького педагога», «Учительская газета», «Советская педагогика», «За педагогічні кадри», збірниках з'їздів (Всесоюзна конференція з психо-фізіологічної праці, 1-й Всесоюзний педологічний з'їзд, 2-й, 3-й та 4-й Всесоюзні фізіологічні зїзди, 1-й Всесоюзний з'їзд у справі вивчення поведінки тощо), «Наукових записках» інститутів, окремими виданнями. Багато фактів із досвіду роботи кафедр педагогіки описано на сторінках журналу «Вища педагогічна освіта», де викладачі кафедр описували свій досвід і досвід своїх колег, навчального закладу з питань організації навчально-виховного процесу, виборів методів активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів тощо.

Так, з нагоди святкування 145-річчя з дня заснування кафедри педагогіки ХДПУ імені Г.С. Сковороди колектив навчально закладу й кафедри педагогіки видав збірник наукових праць, присвячений пам'яті С.І. Миропольського [228], де проректор з наукової роботи ВНЗ О.М. Микитюком розмістив тези стосовно наукових пошуків кафедри педагогіки впродовж другої половини XX ст.

Окремі аспекти діяльності кафедр педагогіки висвітлено на шпальтах сучасної періодики. Так, громадсько-педагогічна діяльність кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди впродовж 1945–1960-х років схарактеризована в статті Л.Д. Зеленської, С.Є. Лупаренко, де встановлено, що зміст громадсько-педагогічного напрямку охоплював роботу серед учителів і викладачів, батьків, широких верств населення [124]. Досліджуючи напрями роботи кафедри педагогіки, С.Т. Золотухіна узагальнює перспективи її розвитку [133].

З метою зіставлення особливостей діяльності кафедр педагогіки з аналогічними кафедрами інших країн, запозичення кращих зразків їх досвіду опрацьовано монографію російського дослідника Л.М. Конєва «Історія кафедри педагогіки й психології Челябінського державного педагогічного університету (1934-2014)», у якій розкрито незнайомі сторінки історії кафедри, розглянуто процес становлення вітчизняної педагогічної науки, науково-дослідної роботи з педагогіки, показано тенденції її розвитку [172].

Останнім часом здійснено багато історичних досліджень, зумовлених необхідністю висвітлювати віхи історії навчального закладу, його кафедр на сайтах і в соціальних мережах з метою демонстрації доробку членів кафедри, їхнього внеску в розвиток вітчизняної освіти. Крім того, така відкрита й доступна інформація викликає довіру, сприяє налагодженню контактів. Ця практика не є новою. Вона була запроваджена в Харківському університеті ще на початку XIX ст.: кожен із чинних професорів повинен був скласти «саможиттєписа» й бібліографію своїх праць, викладачі кафедр – життєпис своїх попередників із бібліографією їхніх наукових розвідок [136]. Таким способом, на думку Д. Багалія, потрібно нагадувати про викладачів навчального закладу, намагатися визначити ту частку користі, яку кожен із них приніс науці, освіті. Учений вважав, що це є моральним обов'язком сучасників [14, С.38].

Отже, розвиток інформаційних технологій сприяв відновленню традиції пізнання своєї історії. У XXI ст. спостерігається певна кількість наукових розвідок, присвячених історії кафедр педагогіки та їх професорсько-викладацького складу. Сучасні вчені активно долучаються до вивчення «білих

плям» в історії своїх кафедр, не лише досліджуючи архівні матеріали, а й удаючись до методу інтерв'ювання з метою вияву цікавих фактів із життя завідувачів кафедр і професорсько-викладацького складу, документів, індивідуальних і спільних фотокарток тощо.

Саме з метою впорядкування історичних фактів розвитку кафедри педагогіки в рамках наукової сесії з нагоди 175-річчя Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова завідувач кафедри теорії та історії педагогіки цього вишу Л.П. Вовк здійснила послідовне дослідження етапів розвитку зазначеного структурного підрозділу ВНЗ [52]. З нагоди 165-річчя кафедри загальної педагогіки й педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди членами кафедри упорядковано науково-інформаційне видання, у якому висвітлено віхи становлення й розвитку ХНПУ імені Г.С. Сковороди, місце та роль кафедри загальної педагогіки й педагогіки вищої школи в його структурі, окреслено завдання, зміст, напрями діяльності кафедри на кожному історичному етапі з урахуванням трансформаційних змін вищої педагогічної освіти України, здобутки й напрацювання професорсько-викладацького складу кафедри та її завідувачів [127; 359].

У контексті популяризації роботи кафедр педагогіки здійснене дослідження науковців Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького М.В. Елькіна та М.М. Окси [114]. Історію становлення та розвитку кафедри педагогіки та психології Бердянського державного педагогічного університету впродовж 1932-2012 років представлено у виданні навчального закладу під упорядкуванням О.В. Голуб [160], де, крім того, включені основні факти біографії професорсько-викладацького складу кафедри, відображено основні напрями та результати досліджень учених різних наукових шкіл, їхні досягнення у викладацькій діяльності.

В оновленому українському суспільстві історики педагогіки стали розглядати педагогічні персоналії системно в поєднанні особистісних, соціокультурних і внутрішньонаукових зв'язків [87]. Вагомий унесок окремих особистостей у розвиток педагогічної освіти виявлено українськими вченими

(О.О. Адаменко [4], Н.Б. Антонєць [9], В.І. Астахова [13], Л.Д. Березівська [21; 22], А.М. Бойко [28], Л.С. Бондар [30], В.Ю. Голубченко [75], І.С. Гребцова [80], Н.П. Дічек [99], О.А. Дубасенюк [107], Т.К. Завгородня [237], Л.Д. Зеленська [126], В.В. Левченко [191], Г.В. Лесик [193], М.П. Лещенко [196], Т.О. Самоплавська [306], І.В. Стражнікова [238], Б.М. Ступарик [321], О.В. Сухомлинська [323], Г.В. Троцько [329], Т.В. Філімонова [341] та ін.), де в контексті історико-персоніфікованого підходу розкрито біографічні дані завідувачів досліджуваних кафедр, що дало можливість не лише дослідити управлінський аспект діяльності кафедр, а й проаналізувати ступінь розвитку педагогічної науки, мережі педагогічних навчальних закладів, характер вітчизняної педагогічної освіти в досліджуваний період.

Координувальними в дослідженні стали колективне видання (Н.П. Дічек, Т.О. Самоплавська, Л.Д. Березівська, О.В. Сухомлинська, Л.В. Пироженко, Н.Б. Антонєць, Л.С. Бондар, Т.В. Філімонова та ін.) за редакцією О.В. Сухомлинської «Українська педагогіка в персоналіях» [333], наукові знахідки М.М. Кузьменка, присвячені науково-педагогічній інтелігенції УСРР 20-30-х років ХХ сторіччя [181] та ін. У навчальному посібнику П.Г. Лузана, О.В. Васюка особлива увага приділена персоналіям, висвітленню педагогічних надбань видатних вітчизняних мислителів-філософів, просвітителів, педагогів [206]. Подібні видання дозволяють віднайти причини появи й розвитку педагогічних ідей у фактах біографії, розкрити сутність, знакові моменти, що стоять за ними, побачити за нагромадженням емпіричних фактів певні закономірності, відстежити особливості формування стилів управлінської діяльності завідувачів педагогічних кафедр.

Архівні документи – найважливіший аспект вивчення діяльності кафедр педагогіки. У ході наукового пошуку були опрацьовані матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд №166 «Міністерство освіти України (1917-2000)», Державного архіву м. Києва (фонд Р-346), Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) (фонд №707), архівів НПУ імені М.П. Драгоманова та ХНПУ імені Г.С. Сковороди,

Державного архіву Харківської області (фонди: №266 «Декларація народних училищ Харківської губернії», № Р-4293 «Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди», № Р-1427 «Всеукраїнський інститут народної освіти»), Архіву СБУ в Харківській області, Державного архіву Одеської області (фонд № Р-6570 «Одеський державний педагогічний інститут»). Це дало змогу проаналізувати особливості розвитку кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України впродовж досліджуваного періоду, обґрунтувати етапи розвитку й схарактеризувати зміст і напрями їх науково-педагогічної роботи, діяльність професорсько-викладацького складу кафедр на чолі із завідувачами.

Отже, у ході дослідження питання становлення та розвитку педагогічних кафедр у структурі педагогічних ВНЗ України початку XX – поч. XXI ст. у контексті аналізу науково-педагогічної літератури (наукові пошуки, присвячені становленню та розвитку вищої педагогічної освіти України, виявленню місця та ролі кафедри в структурі ВНЗ, характеристики особливостей діяльності педагогічних кафедр у мережі вищих педагогічних навчальних закладів, узагальненню інформативної бази персоніфікованого аспекту дослідження) та архівних матеріалів здійснено аналіз ступеня досліджуваної проблеми.

1.2. Історія розвитку кафедри педагогіки

При вивченні становлення та розвитку освітньої сфери, специфіки її організації увагу привертає її педагогічний складник, завданням якого є підготовка кадрів для всіх ланок освіти. Стихійність у підготовці освітніх працівників нерідко гальмувала розвиток суспільства. Виникнення педагогічної освіти сприяло поступовому й закономірному соціально-економічному прогресові, підвищенню рівня міжособистісних стосунків, якості технологічних процесів. Вивчення закономірностей розвитку педагогічної освіти, історії становлення окремих її структур сприяють її подальшому розвитку, розробці й упровадженню нових, зумовлених часом ідей підготовки освітніх кадрів.

Методологічні, теоретичні засади, шляхи оновлення педагогічної освіти розкрито в працях сучасних учених А.М. Алексюка [5], В.П Андрущенко [7], А.М. Бойко [270], О.А. Дубасенюк [108], А.Й. Капської [151; 152], В.І. Лугового [205], О.Г. Мороза [232], Л.О. Хомич [347] та ін. Історія професійно-педагогічної підготовки вчителя у вищій школі в Україні періоду ХІХ – початку ХХ ст. досліджувалася В.І. Белашовим [25], І.Н. Важинським [92], Л.П. Вовк [51], О.В. Глузманом [71], Н.М. Дем'яненко [91], Л.В. Задорожною [122], Л. Поповою та В. Гошовською [282], І.В. Зайченком [123], І.О. Кліцаковим [165], О.А. Лавріненком [189], І.В.Лисенко [197], В.К. Майбородою [208; 210], А.І. Павком [262], М. Ярмаченком [145] та ін. Питання становлення й розвитку кафедр у системі вищої педагогічної освіти в конкретно-історичний період знайшли відображення в наукових розвідках відомих дослідників сучасності (К.В. Астахова [59], Л.П. Вовк [52], Н.М. Дем'яненко [93], С.О. Дружилов [104], Л.Д. Зеленська [127], С.Т. Золотухіна [136], М.В. Елькін та М.М. Окса [114], І.Н. Карпунь [157], В.О. Кузнецов та Н.В. Кузнецова [180], В.І. Лозова [299], Л.С. Нечепоренко [242], І.Т. Сіра [214] та інші).

Передумовами становлення вищого педагогічного навчального закладу України є соціально-економічні чинники ХІХ сторіччя (розпад кріпосницького ладу, втягування в товарообмін поміщицьких господарств, зростання зовнішньої торгівлі, збільшення вивозу сільськогосподарських продуктів, розвиток промисловості й застосування найманої праці в ній), які сприяли активізації народної освіти.

Шкільною реформою 1803-1804 рр. проектовано створення в Російській імперії навчальних округів, зокрема й Харківського. Найвищою ланкою організованої системи освіти був університет, який підпорядковувався попечителю. Саме в цей час уперше постала проблема спеціальної підготовки педагогічних кадрів. Досліджуючи питання вищої педагогічної освіти, багато науковців звертається саме до Харківського навчального округу ХІХ сторіччя як осередку становлення педагогічної думки в Україні. Так, Г. Косінова, П.Г. Лузан, О.В. Васюк, Н.М. Дем'яненко, І.П. Важинський, І.М. Кравченко, І.Ф. Прокопенко

[206; 335; 295; 177] відзначають, що в межах українських губерній, які входили до Харківського навчального округу, діяла система шкіл за статутами 1804 р. («Статут університетів» і «Статут навчальних закладів, підпорядкованих університетам»), що регламентували структуру й принципи побудови народної освіти в країні. Реформа передбачала створення таких типів освітніх закладів у кожному навчальному окрузі: парафіяльні училища (однорічні), повітові училища (дворічні), гімназії (чотирирічні) та університет. Кожний округ очолював опікун, а всі навчальні заклади в окрузі підпорядковувались університету. Статути проголошували безстановість і наступність усіх типів навчальних закладів, безкоштовність освіти на всіх її рівнях. Доступ до університетів і гімназій кріпакам і вихідцям із нижчих станів було закрито, а також не вирішено й питання про право на вищу освіту жінок.

Перший в Україні університет, як відомо, відкрився в 1803 р. у Харкові. Він відіграв значну роль у розвитку культури, науки, освіти та школи. Університет складався з чотирьох факультетів: словесного, етико-політичного, фізико-математичного й медичного й здійснював керівництво навчальними закладами Харківського навчального округу, де й був осередком культурного життя. До навчального округу входили Слобідська Україна, Орловська, Воронезька, Курська, Полтавська, Миколаївська губернії, область війська Донського, Причорномор'я. У 1885 р. у відомстві Харківського університету було 136 парафіяльних училищ, 116 повітових училищ і 13 гімназій.

Згодом, у 1834 р., університет було відкрито в Києві. Спочатку він мав лише два факультети – філософський із двома відділеннями (відділення словесних наук, пізніше історико-філологічне й фізико-математичне) та правничий. Пізніше (1841 р.) відкрито медичний факультет. Третій університет в Україні за клопотанням Д.І. Писарева й М.І. Пирогова відкрився в 1865 р. в Одесі, він мав задовольнити потребу краю в учительських кадрах. Проте думки про педагогізацію університету було відхилено: до нього застосували статут 1863 р. Новоросійський університет складався з трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного та правничого, у 1900 р. було відкрито

медичний факультет. Вибір місць для започаткування нових університетів визначався тим, наскільки легко було саме в цих містах діставати бажане число «кандидатів» на посаду вчителя.

Як педагогічні центри підготовки вчителів, університети здійснювали науково-методичне керівництво іншими навчальними закладами округів, для чого створювалися училищні комітети, а на професорів покладались функції методистів й інспекторів – «візитаторів». У такий спосіб прагнули досягти поєднання наукової, освітньої й адміністративної діяльності університетів з організацією середньої освіти. Відповідно до цього при кожному університеті організовувався педагогічний інститут для підготовки вчителів і «училищний комітет» для управління гімназіями, повітовими училищами.

Відомо, що поряд із системою вищої педагогічної освіти розвивалася й середня її ланка, короткий екскурс до якої варто зробити задля того, щоб довести об'єктивність потреби підготовки вчителів. Так, у першій половині XIX ст. лише на Лівобережній Україні було створено цілу низку гімназій (Харків, Чернігів, Новгород-Сіверський, Полтава, Катеринослав, Херсон). Першими в Україні жіночими середніми школами були «інститути шляхетних дівчат», в одному з яких у 1818 р. у Харкові вчителював А. Гулак-Артемівський. У цьому ж році аналогічний інститут було відкрито в Полтаві, у 1825 р. – в Одесі, у 1833 р. – у Києві. У ході реформи освіти за особистої ініціативи й власні кошти кн. А.Г. Безбородьком відкрито гімназію вищих наук (1805р.) [168, с.45], на кошти казни відкрито Рішельєвський ліцей в Одесі (1817 р.), які здійснювали підготовку вчителів.

Згодом почали відкривати так звані жіночі єпархіальні школи та жіночі гімназії. Київ першим із українських міст відкрив дівочу гімназію (1850 р.), у 1860 р. вони з'явилися в Харкові й Полтаві. Курс дівочих гімназій був восьмирічним; восьмий клас був зорієнтований на підготовку вчительок і домашніх виховательок. Програми дівочих гімназій відрізнялися від чоловічих головним чином тим, що в них не викладались класичні мови, а натомість вивчалось природознавство. Єпархіальні школи переважно були семирічними, а

своєю програмою наближалися до дівочих гімназій. Існували ще середні дівочі школи, підпорядковані відомству імператриці Марії.

У кінці 50-х років XIX ст. в Україні виник новий тип шкіл для підлітків і дорослих – так звані недільні школи, перша з яких була заснована в Києві в 1859р., а через рік там існували вже 4 чоловічі та 2 жіночі недільні школи. Організація недільних шкіл поширилася на інші міста, навіть села, однак у 1862 р. за розпорядженням міністра освіти всі вони були скасовані.

Очевидно, така розгалужена система освіти потребувала високоосвіченого вчителя, становлення вищої педагогічної освіти. Загальнопедагогічна підготовка в Україні розпочалася з відкриття педагогічних інститутів при університетах Києва та Харкова. Так, 24 січня 1803 р. Олександр I підписав указ *«Об учреждении училищ»*, у якому наголошувалося на доцільності відкриття при Імператорських російських університетах педагогічних інститутів: *«... Всякий университет должен иметь учительский или педагогический институт»* [127, с.8].

Відомо, що статут імператорського Харківського університету набув чинності 5 листопада 1804 р. Цим документом було ігноровано науково-дослідну домінанту університетської діяльності, університет визнано як *««высшее ученое сословие для преподавания наук учрежденное, ...в нем приуготовляется юношество для вступления в различные звания государственной службы»* [168, с.36]. До обов'язків професорів входило викладання курсів *«найкращим і найзрозумілішим чином»*, поєднання теорії з практикою, доповнення своїх курсів новими відкриттями, здійсненими вченими країн Європи. Статутом не передбачалося викладання професорами власних наукових досягнень.

Концептуальною відмінністю статуту стала автономія університету: уперше в історії вітчизняної освіти проголошувався республіканський устрій вищої школи із застосуванням поділу влади, заснований на демократичних принципах самоврядування, виборності, звітності й змінюваності керівництва університету, ректорів, професорів, а також права університету затверджувати наукові ступені, відкривати інститути, кафедри тощо.

Розділ XII названого статуту визначав порядок функціонування Педагогічного інституту в складі університету: «... Педагогический или Учительский Институт образует учителей для гимназий и училищ, Округ университета составляющих, под начальством Директора, из Ординарных Профессоров Общим Собранием избранного» [127, с.9]. Передбачалося, що навчання в Педагогічному інституті стане не лише шляхом до вчительської посади в гімназії, але й до магістерського звання та штатної посади в університеті.

Навчальний план інститутів затверджувався зборами професорів університету. Майбутні вчителі вивчали предмет, науку обраної спеціальності, засвоювали «настанови в мистецтві дати науки ясним і систематичним чином» [345]. Студенти, які закінчили інститут із відзнакою, отримували ступінь магістра, залишалися при університеті й викладали «настанови студентам-кандидатам вчительського звання», за рішенням ради університету їм доручали читання лекцій. Решта скеровувалася в середні навчальні заклади як молодші й старші вчителі.

Офіційне ж відкриття при Харківському університеті Педагогічного інституту з трирічним терміном навчання із затвердженим навчальним планом інституту й правилами для студентів відбулося лише 1 вересня 1811 р. Першим директором інституту був призначений професор Христофор Пилипович Роммель, котрий водночас виконував ще й обов'язки ординарного професора університету [236]. Особливого розквіту педагогічний інститут набув у часи керівництва директора професора Івана Яковича Кронеберга, який уніс доповнення до статуту 1835 р. – «Проект педагогического института» (1834-1835 pp.).

У Харківський педагогічний інститут зараховували осіб, що закінчили університет, а також студентів II та III курсів. Упродовж трьох років вони повинні були отримати наукову освіту й спеціальну педагогічну підготовку. Прийнятим в інститут студентам надавався ступінь кандидата. Найздібніші з них, які здобували необхідні знання для навчання наукам і були здатні для самостійного викладання, отримували вчений ступінь магістра, що сприяло поповненню викладацького

корпусу вищої школи. Магістри педагогічного інституту та старші викладачі гімназій, які прослужили на своїх посадах щонайменше 3 роки, мали право на переведення їх у ад'юнкти. Навчальним планом передбачалося, що майбутні вчителі гімназій повинні знати навчальні предмети тієї школи, до роботи в якій вони готувалися [269, с.60]. У перше десятиріччя свого існування педінститут за штатним розкладом мав 9 професорів, щорічно випускав від 10 до 15 чоловік педагогічних кадрів, а з кінця 30-х років – понад 20 викладачів із різних спеціальностей для середньої та вищої школи.

Згідно зі статутом імператорського університету Св. Володимира, «до особливих закладів при університеті» [365] також належав педагогічний інститут при ньому, котрий готував учителів для гімназій і повітових училищ. Офіційне відкриття педагогічного інституту відбулося в 1834 р. Щороку до цієї навчальної установи вступало 30 студентів, заклад був на третину більший від решти педагогічних інститутів при університетах імперії.

Загалом діяльність Харківського та Київського університетів полягала в реалізації двох взаємозумовлених напрямів: 1) управлінський, що реалізовувався через діяльність учительських комітетів, відкриття навчальних закладів, їх методичне забезпечення; 2) професійно-педагогічний, який характеризувався створенням університетських педагогічних інститутів [95, с.18], котрі повинні були готувати вчительські кадри для середніх шкіл округів і разом із цим давати поглиблену науково-педагогічну підготовку кандидатам на різні викладацькі посади до вищих навчальних закладів. Педагогічні інститути підпорядковувалися управлінню Головного педагогічного інституту в Санкт-Петербурзі, Харківському і, відповідно, Київському університетам й одночасно Міністерству освіти.

Про необхідність систематичної педагогічної підготовки свідчить прохання Міністра освіти С.С. Уварова до імператора Миколи I у 1840 р. про відкриття при Головному педагогічному інституті кафедри педагогіки. У своєму проханні С.С. Уваров писав: «За статутом Головного педагогічного інституту після останнього курсу на факультетах призначено ще річний курс для практичного навчання студентів правилам і способам науки викладання, але цей

короткочасний курс призначений лише привчати студентів складати уроки з різних предметів і читати їх під наглядом викладачів у присутності товаришів. ... Я визнаю за необхідне заснувати особливу кафедру педагогії, щоб предмет цей викладати нарівні з іншими впродовж загального курсу» [317].

5 листопада 1850 р. міністр народної освіти П.А. Ширинський-Шихматов здійснив подання на ім'я імператора Миколи I щодо покращення педагогічної підготовки студентів Петербурзького, Московського, Харківського, Св. Володимира, Казанського університетів й оприлюднення постанови *«Про затвердження в університетах особливої кафедри педагогіки»* [256; 361] [Додаток А]. Це було наслідком реорганізації кафедр філософії, тому кафедри «педагогії» були вкомплектовані особами, які до цього викладали філософію. До появи кафедр педагогіки педагогічна підготовка майбутніх учителів гімназії здійснювалася у формі «педагогічного керівництва професорів» [214, с.26].

Відстежуючи становлення мережі педагогічної освіти в університетах царської Росії, російський дослідник Є.А. Князєв відтворив кафедральну мережу університетів відповідно до їх статутів (див. табл. 1.2.) [166]. Аналіз інформації свідчить про відсутність кафедр педагогіки в структурі університетської освіти. Однак у ході дослідження виявлено короткотривале існування кафедр педагогіки Київського та Харківського університетів. Означене дає підстави для припущення, що існування кафедр було стихійним і короткотривалим через ставлення держслужбовців до педагогічних наук і до розвитку філософії як науки в європейських країнах, адже в подальшому педагогіка вивчалася виключно в курсі філософії й професорами філософії; статuti 1863 р. та 1884 р. узагалі мало уваги приділяли організаційно-педагогічним проблемам. У другій половині XIX ст. помітно зросла кількість кафедр з вакантними посадами професорів і викладачів. Через нестачу викладачів у 1899 р. університетам було дозволено оголосити конкурс на заміщення вакантних кафедр, причому допускалися до конкурсу ті особи, котрі мали ступінь магістра.

Таблиця 1.2.

Порівняльна характеристика кафедральної структури історико-філологічних факультетів університетської освіти відповідно до статутів

1804 р. Відділ словесних наук	1835р. Філософський	1863р. Історико- філологічний	1884р. Історико- філологічний
1. Красномовства	1. Філософії	1. Філософії а) логіка; б) психологія; в) історія філософії	1. Філософії
2. Віршотворення	2. Грецької словесності	2. Грецької словесності: а) грецька мова і тлумачення авторів; б) історія грецької літератури; в) грецькі древності	2. Класичної філології
3. Російської мови	3. Римської словесності	3. Римської словесності: а) латинська мова і тлумачення авторів; б) історія римської літератури; в) римські древності	3. Порівняльного мовознавства і санскриту
4. Грецької мови	4. Російської словесності	4. Порівняльної граматики індоєвропейських мов	4. Російської мови і літератури
5. Грецької словесності	5. Історії російської літератури	5. Історії російської мови і літератури	5. Слов'янської філології
6. Древностей латинських	6. Історії і літератури слов'янських нарічч	6. Історії всесвітньої літератури	6. Географії й етнології
7. Мови латинської	7. Всесвітньої історії	7. Слов'янської філології: а) слов'янські наріччя; б) історія слов'янських літератур; в) слов'янські древності	7. Всесвітньої історії
8. Всесвітньої історії	8. Російської історії	8. Всесвітньої історії	8. Російської історії
9. Статистики	9. Політичної економії	9. Російської історії	9. Історії західно-європейських літ.
10. Географії російської	10. Статистики	10. Церковної історії	10. Історії церкви
11. Східних мов	11. Східної словесності: арабська, турецька, перська, монгольська і татарська мови	11. Теорії й історії мистецтв	11. Теорії й історії мистецтв
12. Теорії вишуканих мистецтв			
13. Археології			

При вивченні нормативних документів [310, с.62] встановлено діяльність кафедри філософії та педагогіки на зламі XIX-XX ст. лише на історико-філологічному факультеті імператорського Юр'ївського університету. У цілому кафедри розподілялися між ординарними й екстраординарними професорами. Як виняток тимчасово виконувачем обов'язків керівника вакантної кафедри за поданням факультету міг бути й доцент терміном не більше трьох років [310, с.63]. Подання пропозицій про розділ й об'єднання кафедр, про заміну однієї кафедри іншою, відкриття нових кафедр, перенесення кафедр з одного факультету на інший входило в обов'язки ради університету [310, с.48].

У ході наукового пошуку варто окреслити небезпідставну організацію кафедри педагогіки в Харківському університеті. У дослідженні Л.П. Юрченко [356] засвідчено, що читання лекцій із педагогіки в Харківському університеті (1805-1861 рр.) здійснювалося з 1807 р. в обсязі 2-3 годин на тиждень, а з 1811 р. проводилися спеціальні семінари. Першим викладачем педагогіки в Харківському університеті був професор А.Г. Рейниш. З 1834-1835 н.р. по 1852 р. лекції з педагогіки в Харківському університеті читав проф. А.О. Валицький, один із кращих випускників Дерптського професорського інституту. При викладанні курсу він використовував твори Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Шварца, Ріхтера. На практичних заняттях вивчав зі студентами статті А.Г. Ободовського, Е.О. Гугеля, П.С. Гур'єва. Для слухачів Педагогічного інституту професор А.О. Валицький підготував і вперше прочитав у 1839-1840 н.р. курс «Педагогіка».

Н.М. Дем'яненко характеризує період першої половини XIX ст. як «етап зародження багаторівневості в започаткованій педагогічній освіті, практичної спрямованості, про що свідчить і курс педагогіки (вивчення гімназійних дисциплін, написання творів й оповідань педагогічного спрямування, проведення пробних лекцій та уроків) у Харківському університеті» [91, с.70].

У зв'язку з відкриттям кафедр педагогіки в Київському та Харківському університетах виникла потреба в управлінському аспекті їх діяльності [361, с. 1-2]. Так, кафедру педагогіки в педагогічному інституті при університеті Св. Володимира 6 лютого (офіційно затверджено 6 квітня) 1951 р. очолив

випускник Київської духовної академії, ординарний професор і доктор філософії

Сильвестр Сильвестрович Гогоцький [362, с. 9; 363, с.5], котрий «по роду своих ученых занятий и по отличном познании в предметах, необходимых для успешного изложения этой науки, совершенно способен к занятию сказанной кафедры в звании ординарного профессора» [363, с.5 (оборот)]. В університеті

С.С. Гогоцький викладав філософію, психологію, педагогіку. Серед його основних філософських праць варто назвати «Философский лексикон» (чотиритомне видання, 1857-1873 рр.), «Вступ до історії філософії», «Філософія XVII-XVIII ст. у порівнянні з філософією XIX ст. і відношення тієї та іншої до просвітництва». Професор цікавився станом освіти за кордоном. Досвід навчальних закладів Заходу С.С. Гогоцький використав у власній роботі з організації освіти для середніх верств жіночого населення в Києві (для дворянського прошарку було створено у 1838 р. закритий Інститут шляхетних дівчат).

С.С. Гогоцький справедливо вважається фундатором Вищих жіночих курсів у Києві, які було відкрито в 1878 р. Він був головою педагогічної ради курсів і впродовж усього часу їхнього існування викладав там педагогіку та психологію. Крім того, учений викладав педагогіку і в училищі графині Левашової (1854-1860 рр.) та деякий час у Київському інституті шляхетних дівчат, а також безкоштовно в Київській духовній семінарії з метою сприяння педагогічній освіті пастирів церкви [239, с.31].

А. О. Валицкий

Кафедра педагогіки при педагогічному інституті Харківського університету була вакантною упродовж 21 місяця через брак фахівців. У цей час обов'язки професора кафедри педагогіки виконував **Альфонс Осипович Валицький** (1850-1852рр.), який читав курс теорії виховання, наголошуючи, що наука про виховання й мистецтво виховання – різні поняття. Виховання вчений поділяв на

духовне й фізичне, у духовному особливій увазі надавав розвитку почуттів, волі, розуму, формуванню в учнів пізнавальної активності, розвитку пам'яті, розумових здібностей, фантазії, естетичного сприйняття, почуття прекрасного, моралі.

Н. А. Лавровскій

З огляду на предмет нашого дослідження особливу увагу заслуговує діяльність у педагогічному інституті Харківського університету професора **Миколи Олексійовича Лавровського**, випускника Головного педагогічного інституту, члена-кореспондента Російської Академії наук. Саме за його ініціативи й на чолі з ним у педагогічному інституті в 1852 р. кафедру педагогіки було відкрито повноцінно. М.О. Лавровський викладав дидактику, теорію виховання, історію педагогіки й окремі методики. У звіті про свою викладацьку діяльність за 1855 р. М.О. Лавровський писав: «Читав історію виховання й теорію педагогії, крім того, займав своїх слухачів педагогічними вправами. Викладання педагогії відбувалося згідно із сучасним її станом, причому кожне педагогічне положення приймалося тільки після розбору думок кращих сучасних педагогів. Такий напрям викладання, з одного боку, знайомив слухачів із літературою науки, з іншого – обґрунтовував міцність педагогічних висновків» [156]

Відомо, що на початку другої половини XIX ст. кадрове питання щодо вчителів середньої школи лише загострилося: учительських кадрів катастрофічно не вистачало, до того ж рівень професійної підготовки багатьох із них був незначним. Учений комітет Міністерства народної освіти в 1857р. у загальних рисах накреслив проект реформи педагогічної освіти. На підставі урядової постанови *«Об упразднении Главного Педагогического Института и об учреждении особых педагогических курсов при Университетах»* в жовтні 1858р. Педагогічні інститути при університетах було закрито [255].

Університетським статутом 1863 р. було повністю ліквідовано й педагогічні інститути як «закриті інтернатні заклади», і кафедри педагогії. Це мотивувалося тим, що «педагогії як науки самостійної, котра має право на особливу кафедру в

університетах, не існує, педагогія входить до складу предметів, які належать до сфери наук філософських, а саме психології» [142]. Із цього часу педагогічні дисципліни в університетах викладалися рідко як обов'язкові предмети. Натомість у період «великих реформ» у 1861р. були відновлені кафедри філософії та державного права [167, с. 158].

Постановою Міністерства народної освіти схвалено три пропозиції: запроектувати при всіх університетах дворічні педагогічні курси для осіб із вищою освітою, котрі бажають присвятити себе педагогічній справі; створити при педагогічних курсах чотири- і п'ятикласні гімназії з пансіоном для учнів; відкрити при кожному окрузі учительські семінарії для підготовки вчителів повітових і сільських училищ. Автори проекту вважали, що підготовку майбутніх учителів слід відокремити від наукової, саме тому, замість педагогічних інститутів, при університетах відкрили педагогічні курси, положення про які було затверджено царем у березні 1860 р. Абсолютно для всіх студентів п'яти профілів курсів обов'язковим було вивчення невеликих курсів педагогіки з дидактикою [265, с.74].

Дослідники педагогічної освіти Київщини В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова [239, с. 29] та інші стверджують, що Вищі педагогічні курси при університеті Св. Володимира за своїм статутом були значнішими, ніж педагогічний інститут: кошти розформованого Юридичного інституту при університеті були спрямовані на розвиток саме педагогічних курсів. Крім внутрішніх університетських Вищих педагогічних курсів, зазначений педагогічний інститут створив підґрунтя для зовнішніх щодо університету Вищих педагогічних курсів, зокрема й жіночих.

Отже, у 1860 р. при Київському та Харківському університетах почали працювати Вищі педагогічні курси. Педагогічну освіту в Харківській губернії впродовж 1860-1867 рр. забезпечували Вищі педагогічні курси з дворічним терміном навчання, що перебували в підпорядкуванні попечительської ради Харківського навчального округу. Університети не могли повноцінно забезпечити навчальні округи педагогічними кадрами, що в подальшому зумовило відкриття

великої кількості педагогічних курсів практичного характеру на різних рівнях освіти.

У ході дослідження з'ясовано, що на Вищі педагогічні курси приймали державних, громадських і приватних стипендіатів, а також слухачів, які навчалися за власні кошти й закінчили курси університету та ліцею й могли отримати додаткову педагогічну спеціалізацію. Дворічний курс закінчувався захистом твору на обрану тему та пробною лекцією. Залежно від успіхів випускники курсів поділялися на два розряди: перший розряд відправлявся одразу до середніх навчальних закладів, а другий – починав роботу з повітових училищ. Кращим із випускників надавалося право викладати в університетах [287].

Під час навчання майбутні вчителі мали підготуватися до викладання дисциплін одного із шести відділів, на які були розподілені предмети гімназичного курсу. Крім того, заняття слухачів полягали в самостійному вивченні предметів під супроводом професорів університету, а також у відвіданні лекцій із педагогіки та дидактики. Згідно з розпорядженням Ради міністрів народної освіти від 16 листопада 1863 р. викладання педагогіки в університетах покладалося на професора психології або філософії. Теоретичні заняття доповнювалися педагогічною практикою. Слухачі відвідували уроки в гімназіях із метою ознайомлення з досвідом кращих учителів, після чого самостійно викладали обрані ними предмети під наглядом керівника.

Однак на противагу педагогічним інститутам, які щорічно випускали понад 200 вчителів, педагогічні курси за затвердженим міністерством планом прийому на курси 1860 р. прийняли до навчання лише 67 осіб. Уже в 1865 р. Міністерство народної освіти звітувало про «відчуття крайньої нестачі в учителях гімназій» [131, с.167]. Кількість учительських вакансій у гімназіях і прогімназіях більше ніж у два рази перевищувала кількість випускників курсів, і до кінця 60-х років XIX сторіччя за розрахунками міністерства мала зрости до 800. Курси не давали жодних переваг у сфері підготовки студентів, місце вчителя міг отримати будь-який інший випускник університету.

На основі створених умов у 1865 р. Міністерство освіти розробило «Положення про підготовку вчителів для гімназій та прогімназій», згідно з яким учителів мали готувати зі студентів історико-філологічних і фізико-математичних факультетів університетів шляхом уведення *факультативних педагогічних курсів* з мізерною педагогічною й методичною підготовкою. Після закінчення університету майбутні вчителі мали можливість на один рік прикріплюватися до гімназій для стажування [260, с.195; 249]. Але за наявної потреби в педагогах ця постанова не мала дієвого значення.

Згодом в університетах постала низка питань, при яких кафедрах необхідно створювати педагогічні курси, з якого курсу, якою повинна бути їхня тривалість. Варто зазначити, що в Харківському університеті взагалі відмовилися від практичної підготовки вчителів гімназій у формі педагогічних курсів при різних предметних кафедрах. Харків'яни були переконані, що вчитель, який не володіє педагогічними методами, має низький рівень науково-теоретичної підготовки. Крім того, керівництво практичною підготовкою не входило в коло обов'язків професорів і не відповідало характеру їхніх занять [214, с.39-41]. Тому на факультетах здійснювалася теоретична підготовка, а практична – у гімназіях [214, с. 44].

З'ясовано, що підготовка вчителів історико-філологічного факультету університету Св. Володимира здійснювалася при кафедрах російської мови й словесності, слов'янської філології, древніх мов, загальної та російської історії; на фізико-математичному факультеті при кафедрах математики, фізики й фізичної географії, хімії, біології, ботаніки та мінералогії [214, с. 43].

Цікавою формою педагогічної освіти був так званий *педагогічний екстернат* при університетах на звання вчителя гімназії та прогімназії. Із листопада 1863 р. по вересень 1895 р. учений комітет Міністерства народної освіти розробив декілька проектів правил про екзаменування викладачів середніх навчальних закладів. Під час іспитів від випускника вимагалися певні знання з педагогіки й дидактики, історії педагогіки, училищезнавства та шкільної гігієни [265, с. 109].

Однак новий міністр народної освіти Д.А. Толстой був проти підготовки вчителів в університетах, доводячи переваги спеціальних закритих педагогічних навчальних закладів. Його підтримав Олександр II своїм указом від 27 червня 1867 р.: педагогічні курси при Харківському й Київському університетах були скасовані. Підготовка вчителів із випускників класичних гімназій здійснювалася у двох заснованих історико-філологічних інститутах Петербурга та Ніжина.

Першим директором Ніжинського інституту став декан історико-філологічного факультету, завідувач кафедри педагогіки Харківського університету М.О. Лавровський. Хоча інститут називався історико-філологічним, але до 1882 р. прийому на історичне відділення не було. Студентів набирали лише на відділення класичної та російської словесності. Узагалі навчальні плани інституту були повністю підпорядковані завданню підготовки вчителя давніх мов для класичних гімназій (кожен випускник мав право на викладання грецької та латинської мов). Курс підготовки було розраховано на два роки теоретичного й два «спеціального й практичного» навчання. Випускники інституту змушені були відпрацювати в міністерських гімназіях не менше 6 років. До того ж навчання носило закритий характер і було значно дорожчим від навчання в університетах. Усе це призвело до значного зменшення охочих навчатися в інституті. У перший рік у ньому навчалася 100 студентів, а наступні роки – 40-42 особи. У цілому впродовж 1875-1900 рр. інститут випустив 321 вчителя. В інститут приймалися випускники гімназій, а також філософських класів духовних семінарій. Нестачі ж учителів математики не було, їхньою підготовкою, як і раніше, займалися університети. Як вдалося з'ясувати, у 1875р. була заснована окрема кафедра педагогіки в Ніжинському історико-філологічному інституті [289]. Фактично Ніжинський історико-філологічний інститут вважається першим вищим педагогічним навчальним закладом України [168; 140].

Мережу підготовки педагогічних кадрів розширила організація у Феодосії (1872 р.) та Глухові (1874 р.) трирічних *учительських інститутів* [205]. Зокрема, учительські інститути, що готували фахівців для міських, а з 1912 р. – для вищих початкових училищ та інших однотипних вищих шкіл, мали «універсальний

професійно-педагогічний характер», однак кількість годин на вивчення педагогіки й дидактики в них була мінімальною порівняно з іншими дисциплінами [209, с. 15]. Студентів чоловічої статі орієнтували на викладання декількох споріднених дисциплін із поверхневими знаннями психології, методик, однак із непоганою практичною підготовкою. Ці заклади Ф.Г. Паначин назвав не інакше як «школи-тупики», що не давали ні вищої освіти, ні права вступу до університетів [265, с. 83].

Принцип єдності логічного й історичного, узятий за основу дослідження, забезпечує висвітлення фактів, які ілюструють історію педагогізації процесу підготовки майбутніх учителів. На зламі XIX-XX сторіч окремого вагомого статусу набули педагогічні курси, оскільки в короткі терміни забезпечували вчителями освітні заклади. Вони організовувалися при учительських інститутах, семінаріях і школах, гімназіях і навіть при початкових училищах.

У ході дослідження архівних матеріалів і нормативних документів [369; 26; 253; 261, с.148; 259; 274; 366; 372] встановлено низький рівень педагогічної освіти вчителів-практиків. Так, у звіті про педагогічний склад учителів народних училищ Богодухівського повіту за 1900 рік [371] зазначено, що особовий склад педагогів поділявся на такі категорії: 41 законоучитель закінчив курси в духовній семінарії; 4 – в учительських семінаріях; 6 пройшли курси духовних семінарій або закінчили курси в духовних училищах; 18 учителів належали до числа тих, що закінчили курси в учительських семінаріях або взагалі отримали спеціальну підготовку; 4 закінчили курси в духовній семінарії; 5 отримали звання вчителя народного училища за спеціальним випробуванням; 1 закінчив чотири класи духовної семінарії й отримав звання вчителя церковно-приходської школи; 13 учительок і їх помічниць закінчили курси в середніх навчальних закладах, тобто в інститутах, у жіночих гімназіях і єпархіальних училищах; 32 належали до осіб, котрі закінчили курси в жіночих трикласних і чотирикласних прогімназіях й отримали звання вчительки народного училища після встановлених для них практичних занять за іспитом.

З вищезазначеного очевидно, що кількість викладачів із педагогічною спеціальною підготовкою складала лише 24,6% від загальної кількості вчителів. «Беручи до уваги, що успіх навчально-виховної справи знаходиться у великій залежності від особистості викладача, його загального розвитку, обсягу знань і педагогічної підготовки, хотілося б побажати значного підвищення цих відсотків», – ідеться у звіті [371]. З огляду на це в країні почали вживати заходів, щоб вчительська вакансія заміщала особами зі спеціальною педагогічною підготовкою.

Аналіз документів [349; 366; 367; 368; 369; 370; 371; 372] свідчить про переломний період для становлення середньої та вищої педагогічної освіти згідно із циркулярним розпорядженням попечителів навчальних округів від 16 листопада 1898р., де зазначено, що одним із головних недоліків середніх навчальних закладів Міністерства народної освіти було те, що їх викладачі-початківці стають до роботи без спеціальної педагогічної підготовки. У попечительських радах вирішувалися питання, у якій формі необхідно здійснювати педагогічну підготовку викладачів середніх навчальних закладів (у формі одного чи декількох центральних установ для всієї імперії або по округах у вигляді особливих семінарій або курсів, самостійних або при діючих навчальних закладах, або в іншій невизначеній формі); яким чином, із яких предметів і впродовж якого часу повинна проводитися педагогічна підготовка кандидатів на вчительські посади (акцентовано на практичному й виховному складниках підготовки). Це положення стало поштовхом для пошуків ефективних форм організації педагогічної освіти і в Україні.

У навчальних округах було проведено обговорення проблеми педагогічної освіти. Незалежно від різноманітних суджень з окремих питань усі учасники обговорення висловилися про необхідність організації педагогічної підготовки на додаток до університетського курсу. Спочатку планувалося відкриття в університетських містах педагогічних інститутів. Розробку проблеми вищої педагогічної освіти в Міністерстві народної освіти доручили (1900 р.) К.П. Яновському, колишньому попечителю Кавказького навчального округу,

котрий навіть розробив проект статуту педагогічного інституту та правила педагогічної підготовки при гімназіях і реальних училищах кандидатів на вчительські та виховні посади в середніх навчальних закладах. Автор проекту відзначав, що педагогічний інститут – особлива самостійна установа, підпорядкована попечителю навчального округу. При інституті повинна бути гімназія з пансіоном, директор якої є в той же час і директором інституту. Однак цей проект так і не був реалізованим в Україні.

Попечитель Харківського навчального округу М.М. Алексеєнко розробив концепцію двоблокової підготовки педагогів, відповідно до якої перша ланка – університетська підготовка – передбачала вивчення педагогічних дисциплін; друга ланка – засвоєння педагогічних прийомів, яке повинно здійснюватися в педагогічних інститутах або у формі прикомандирування до навчального закладу. Модифікуючи проект К.П. Яновського, М.М. Алексеєнко пропонував створити «педагогічну семінарію» поза зв'язком із певною гімназією або реальним училищем, але під контролем навчального округу [171, с.207].

В означений час криза освіти визначалася урядом: «Досвід останніх років указав на настільки істотні недоліки нашого навчального ладу, що я визнаю невідкладно взятися за корінний його перегляд та виправлення», – проголосив Микола II в рескрипті від 25 березня 1901 р. [116, с. 100]. Це спонукало Міністерство освіти й освітянських діячів вживати заходів щодо організації спеціальної науково-навчальної установи педагогічної спрямованості. У тому ж році Міністерство народної освіти почало підготовку реформи вищої школи. У травні 1902 р. була створена комісія з реорганізації вищих навчальних закладів, у роботі якої взяли участь чиновники міністерства, професори університетів, вищих жіночих курсів. Одним із питань, запропонованих на обговорення комісії, була підготовка педагогів. Передбачалося створення *педагогічних інститутів при університетах; педагогічних курсів при навчальних округах; кафедр педагогіки в університетах і на вищих жіночих курсах.*

З огляду на предмет дослідження викликає інтерес розвиток педагогічної освіти на Одещині, яка пов'язана з відкриттям педагогічного відділення (згодом –

педагогічного інституту) при Рішельєвському ліцеї (з 1818 р.), що готувало педагогічні кадри для повітових і комерційних шкіл. Пізніше ліцей складався із чотирьох установ: початкового підготовчого училища, ліцею, двох вищих додаткових училищ і педагогічного інституту. Вихованці інституту залишалися в ньому на 6 років: перші чотири в ролі наглядців і два – ад'юнктами при професорах [43, с.23]. Після шестирічного відпрацювання випускники ліцею мали право або залишитися працювати в ліцеї, або перейти до інших навчальних закладів.

Педагогічний інститут як складник Рішельєвського ліцею до 1823 р. підпорядковувався піклувальнику Харківського навчального округу. Вихованців Одеського педагогічного інституту готували до викладання всіх предметів, що читалися в ліцеї. Уже в 20-х роках XIX ст. інститут активно готував педагогічні кадри для інших навчальних закладів усього півдня та центру України. Незважаючи на те, що педагогічний інститут Рішельєвського ліцею проіснував 20 років, він заклав традиції теоретичної, методичної, практичної, наукової підготовки вчительських кадрів на півдні України.

Значні зміни в становленні педагогіки в Одеському університеті відбулися з приходом до навчального закладу видатного філософа **Миколи Миколайовича Ланге**. З його власної ініціативи поряд із філософією студенти отримали можливість слухати курси педагогіки та психології в 1894-1895 н.р. А в 1905 р. М.М. Ланге дозволив офіційно поділити курс педагогіки на два окремих: філософії та педагогіки. Таким чином, у Новоросійському університеті розпочалося вивчення курсу педагогіки на історико-філологічному та фізико-математичному факультетах [43, с.32]. Виокремивши педагогіку й історію педагогіки від філософії, розробивши програми означених дисциплін, М.М. Ланге клопотав перед міністром освіти Кассо і попечителем Одеського округу Сольським про відкриття кафедри педагогіки, яка б займалася підготовкою студентів до педагогічної діяльності: «Я переконаний, що благо нашої середньої школи не тільки вимагає вивчення педагогіки в університетах, а й заснування в них спеціальної й самостійної кафедри педагогіки, звідки вплив би науковий

напрям у цій галузі, як це є в Німеччині й Франції». Проф. М.М. Ланге рекомендував і певний склад кафедри, котрий пройшов відповідну підготовку [43, с.40].

У рамках наукового пошуку варто відзначити, що програми з педагогіки М.М. Ланге були логічно побудовані: від історії розвитку педагогічних теорій, шкільництва й освіти в країнах Західної Європи до експериментальних напрямів педагогіки Німеччини та Франції. До складеної в 1902 р. програми з історії педагогіки входили теми про прогресивних діячів педагогіки давнини й Середніх віків, починаючи від філософії й педагогіки Давньої Греції. Повноцінно свої педагогічні ідеї М.М. Ланге, як і С.С. Гогоцький, зумів утілити в життя на Вищих жіночих педагогічних курсах, які створені за його ініціативи і очолені ним у 1903 р., де третій рік навчання було присвячено педагогічній теорії та практиці. Однак М.М. Ланге так і не вдалося відновити кафедру педагогіки. Це завдання було виконане в подальшому його учнями та послідовниками.

Відомо, що організації вищої педагогічної освіти передували ідеї та роздуми відомих вітчизняних діячів освіти, зокрема К.Д. Ушинського: «якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх її відношеннях, то вона повинна, перш за все, пізнати її в усіх відносинах» [337]. Це завдання, на думку вченого, міг виконати університетський тип освіти у формі педагогічного факультету. П.Ф. Каптерев наполягав на організації спеціальної педагогічної освіти й поділяв її на теоретичну та практичну [153]. Дослідник розробив концепцію вищої педагогічної освіти, яка, на його думку, повинна складатися з двох ланок: вищої загальної освіти і спеціальної педагогічної. П.Ф. Каптерев виявив відмінності в змісті університетської та вищої педагогічної освіти, практична спрямованість якої не спотворює науку або послаблює науковість, а лише передбачає практичні інтереси та спрямованість підготовки. Він також дотримувався думки, що вища педагогічна освіта може бути реалізована в університеті за умови організації педагогічного факультету, а при ньому – базової гімназії для проведення постійної шкільної практики [67].

Однак у науково-педагогічних і професорсько-викладацьких колах не було сформовано єдиної думки з питань університетської педагогічної освіти. Аналіз історико-педагогічної літератури дозволив відстежити проект організації при університетах педагогічних факультетів, які заперечували організацію кафедр педагогіки. Так, із метою постановки належної вищої педагогічної освіти в країні при Московському університеті було створено групу науковців (А.Н. Бернштейн, В.А. Вагнер, Е.В. Готьє-Дюфайє, П.І. Дьяконов, Н.А. Митропольський, Н.І. Напалков, І.Ф. Огнєв, А.П. Павлов, Д.Д. Плетньов, А.Н. Реформатський, Г.І. Россолімо, В.П. Сербський, С.І. Чирвінський, Т.Д. Фадєєв), котрі обґрунтували створення при імператорських університетах педагогічних факультетів на 1-му Всеросійському з'їзді з педагогічної психології в Санкт-Петербурзі в 1906 р. [250]. Проект факультету науковці представили радам Імператорського Московського університету і Вільного Московського університету у вигляді тез (Додаток Б).

Дійсно, в означуваний час Міністерством народної освіти були здійснені спроби усунення недоліків у педагогічній підготовці викладачів й із цією метою проектувалося *впровадження при університетах кафедр педагогіки*. Колектив науковці запропонував своє бачення системи педагогічної підготовки вчителів. Перш за все постало питання, на якому факультеті відкрити кафедру педагогіки. Учителями, відомо, ставали студенти двох відділів – фізико-математичного й філологічного, тому потреба в кафедрі педагогіки була на обох факультетах. Однак була потреба в педагогіці й у студентів медичного факультету, випускники якого часто ставали шкільними лікарями, яким необхідно було вирішувати питання виховання школярів. Крім того, багато дисциплін медичного факультету були тісно пов'язаними з педагогікою, деякі розділи педагогічної науки могли розроблятися лише лікарями або за їхньої постійної й безпосередньої участі.

Отже, відкриття кафедр педагогіки на всіх факультетах гальмувалося через такі чинники: *по-перше*, – фінансовий складник, *по-друге*, – недостатність навчального навантаження в університетах, де, крім цього, піднімалося питання про продовження терміну навчання, *по-третє* – відсутність умотивованих

студентів, що хотіли б працювати вчителями. Ставити ж питання про введення педагогіки до навчальних планів факультетів як необов'язкової дисципліни, на думку розробників проекту, було нераціональним.

Створення педагогічного факультету, на думку вчених, забезпечувало максимально як для тогочасних умов належну педагогічну підготовку майбутніх спеціалістів. Його діяльність організовувалася за прикладом медичного факультету, куди вступали студенти природничого факультету, які хотіли стати лікарями. Так само й студенти фізико-математичного та філологічного факультетів могли вступити на педагогічний факультет за бажанням виховувати й освічувати в майбутньому молоді покоління.

Проект про педагогічний факультет при університетах [250, с.157], який було розроблено комісією в складі названих вище науковців, надруковано в п'ятому номері журналу «Научное слово» в 1905 р. Проект складався з таких пунктів: I. Склад слухачів педагогічного факультету; II. Тривалість курсу на педагогічному факультеті; III. Теоретичні курси на педагогічному факультеті; IV. Методики й лабораторна підготовка слухачів педагогічного факультету; V. Навчально-виховні заклади при педагогічному факультеті; VI. Внутрішнє життя педагогічного факультету (склад педагогічного факультету та його права; присвоєння вчених ступенів; іспити, дипломи й права слухачів педагогічного факультету). Зміст роботи педагогічного факультету здійснювався відповідно до педагогічної теорії К.Д. Ушинського – поглибленого вивчення дитини.

Отже, на думку комісії, педагогічний факультет виконував обов'язки своєрідної «надбудови» для факультетів університетів і заповнював ті прогалини в університетській системі, що призводили до незнання педагогічних основ у випускників, які присвячували себе педагогічній справі. Тому слухачами педагогічних факультетів мали бути особи, котрі закінчили університетський курс. Оскільки програми Вищих жіночих курсів відповідали університетським програмам, випускниці курсів також мали право вступати на педагогічні факультети.

Члени комісії намагалися уникнути багатопредметності на педагогічних факультетах, які повинні бути «життєвими, еластичними, здатними рости й розвиватися згідно з науковими вимогами й суспільними потребами» [250, с.162]. Головним видом заняття на педагогічному факультеті мали бути розв'язання практичних педагогічних завдань, через що кількість теоретичних курсів була зведена до мінімуму. Згідно із цим на педагогічному факультеті було спроектовано такі теоретичні курси: 1) педагогіка (основи педагогіки, окремо кожен із напрямків виховання: розумове, моральне, естетичне, фізичне, сучасні типи вітчизняних і закордонних шкіл і їх законодавство; 2) історія педагогічних ідей; 3) педагогічна психологія (загальна психологія, психологія дитячого віку, психологія юнацького періоду, індивідуальна психологія і її експериментальні основи, методика й практика індивідуального психологічного дослідження; 4) шкільна гігієна (найважливіші відомості з анатомії й фізіології дитини, поняття про хвороби взагалі й інфекційні зокрема); 5) педагогічна патологія (шкільні хвороби, виховання патологічних дітей).

Крім обов'язкових основних предметів, що вказані вище, на педагогічному факультеті читали методики викладання фахових предметів: математики, російської мови й словесності, історії й політичної географії, географії, геології й космографії, біологічних наук, фізики й кристалографії, хімії й мінералогії, законодавства, нових мов, древніх мов, мистецтв. Із наявних методик кожен слухач факультету мав право обрати одну для вивчення. Крім теоретичних і методичних курсів, слухачі брали участь у семінарських і практичних заняттях, читаннях, бесідах, семінаріях, виконували самостійну домашню роботу за вказівками керівника з вивчення системи середніх навчальних закладів, навчальних планів, підручників, приладів, проводили досліди, організовували екскурсії, працювали з першоджерелами з відповідного предмета, практикувалися в методичних розробках.

Особливий акцент було поставлено на розробці самої науки педагогіки в широкому її значенні. Із цією метою проектом було передбачено, що при педагогічному факультеті повинні існувати декілька науково-допоміжних

закладів, щоб надати слухачам можливість критично проаналізувати роботу декількох учителів, освітніх установ і не скопіювати, не взяти до уваги приклади «випадкові, які не мають педагогічного значення» [250, с.163]. Отже, педагогічний факультет став своєрідною «науковою корпорацією» педагогічної науки, самостійним, самодостатнім порівняно з іншими факультетами. До складу педагогічного факультету входили професори, що обіймали посади завідувачів кафедр, професори інших факультетів, що читали методичні курси для студентів.

Комісія передбачала, що професором по кафедрі педагогіки може бути особа зі ступенем доктора педагогіки (від педагогічного факультету), а також, у разі відсутності кандидатів, доктори однієї з біологічних або медичних наук. Завідувачем кафедри «історії педагогічних ідей» могла бути особа зі ступенем доктора педагогіки, а також доктора всесвітньої літератури, філософії або історії. Завідувачем кафедри педагогічної психології міг бути доктор педагогіки, котрий закінчив медичний або фізико-математичний факультет, або доктор однієї з біологічних чи медичних наук. Завідувачами кафедр шкільної гігієни й педагогічної патології могли обиратися доктори медичних наук або лікарі зі ступенем доктора педагогіки. Завідувачі кафедр методик повинні були мати ступінь доктора відповідної науки або магістра, який повинен був мати ще й ступінь доктора педагогічного факультету; крім зазначених вимог, завідувачі кафедр методик повинні були мати не менше 2 років попередньої практики викладання в середній школі.

У досліджуваний період також було актуальним питання заміщення кафедр. Так, з 9 березня 1902 р. циркуляром Міністра народної освіти з метою забезпечення вакантних кафедр належним складом викладачів запропоновано організовувати конкурс на заміщення штатних професорів кафедр. У разі відсутності професора зі спеціальності кафедри її могли очолювати кандидати зі ступенем магістра, які зобов'язувалися впродовж трьох років з дня призначення оволодіти ступенем доктора [273].

Вакантні кафедри заміщувалися професорами за рекомендацією Міністра народної освіти, лише в Юр'ївському університеті це можна було здійснити за

рекомендацією факультету. Таку практику необхідно було ввести і в інші університети, але для цього необхідно було змінювати статuti ВНЗ. Конкурсна процедура заміщення кафедри тривала півроку, а інколи й цілий рік. Тому практичніше було заміщувати кафедру не за конкурсом, а за рекомендацією факультету навчального закладу. Тому в подальшому на основі доповіді Міністра народної освіти 8 квітня 1906 р. було дозволено обирати кандидата на заміщення кафедри і за конкурсом, і шляхом рекомендації членів факультету із затвердженням обраних кандидатів Міністром народної освіти. При відкритті вакансії професора університет міг клопотати перед міністром про дозвіл очолити кафедру або оголосити конкурс на заміщення вакантної кафедри відповідно до закону 1893 р., або рекомендувати членами факультету. За умови наявності не менше половини голосів членів ради університету за обрану кандидатуру й затвердженням її міністром кандидат обіймав посаду професора й очолював вакантну кафедру [252]. Якщо факультет рекомендував декілька кандидатів або одного маловідомого, то до рекомендації додавався письмовий відгук про його наукові роботи [275]. Пізніше, у 1908 р. заміщення вакантних кафедр здійснювалося одним із шляхів: за конкурсом, або за рекомендацією, а не обома одночасно в одному закладі [254].

Згідно з розпорядженням Міністерства народної освіти від 12 жовтня 1907 р. у формі відомості Харківський університет перед початком кожного півріччя повідомляв міністерству про стан кафедр і щорічно надавав звіти про викладання на всіх факультетах і відділеннях [248].

Щодо присвоєння вчених ступенів на педагогічному факультеті з'ясовано, що сам факультет міг давати лише ступінь доктора педагогіки на підставі, по-перше, спільного для всіх іспиту з основних наук педагогічного факультету, по-друге, спеціального іспиту з однієї з груп наук інших факультетів, по-третє, дисертації одного з предметів педагогічного факультету. Дипломи про закінчення факультету видавалися на основі відгуків професорів стосовно успішності практичних робіт, за наявності твору з певної науки за визначеним переліком тем

педагогічного факультету. У сумнівних випадках факультет міг призначити автору твору колоквіум.

Однак цей проект так і не було впроваджено в роботу українських університетів через революційні події, які розпочалися в стінах як самих ВНЗ, так і в країні. Факт існування спочатку педагогічного відділення (з 1913 р.), а потім педагогічного факультету (з 1915 р.) підтверджено лише в структурі Київських вищих жіночих курсів А.В. Жекуліної.

Упровадження педагогічного факультету в Україні було неможливим ще й через недостатнє усвідомлення ролі та значення педагогіки певною частиною наукової спільноти. Очевидно, що становлення педагогічної освіти в країні на науковому рівні могло здійснюватися тільки за наявності висококваліфікованих кадрів освіти, яких катастрофічно не вистачало. Це було наслідком не лише недостатньої підготовки професорсько-викладацького складу, а й постійних його «чисток». Так, царський міністр народної освіти Кассо з метою розгрому демократичних сил у вишах у 1911-1912рр. урядовим наказом усунув значну кількість професорів зі світовими іменами. Унаслідок такої чистки 10 університетів Російської імперії налічували 8 професорів богослов'я, 455 ординарних професорів, 164 екстраординарних, 12 доцентів і 681 приватдоцента, 504 штатні й 112 вакантних кафедр [45, с.18 (1); 140]. Дефіцит наукових кадрів призводив до того, що на факультетах одному професору необхідно було викладати декілька дисциплін або курсів, часто не пов'язаних поміж собою, а також залучати до читання лекцій учителів гімназій.

У ході дослідження встановлено, що поширені на всі імператорські університети єдині вимоги до організації підготовки науково-педагогічного складу вищої школи були запозичені з «Правил» Варшавського університету (1872 р.). Однак авторитарне управління академічним життям не сприяло розквіту наукової педагогіки. З 1904 по 1913 рр. у Київському університеті було захищено 63 докторські дисертації, в Одеському – 36 [62, с.65-68], що було менше, ніж за перше десятиліття після введення університетського статуту 1863 р. Питання про присудження наукового ступеня доктора педагогіки та деяких інших

спеціальностей залишилося невирішеним, оскільки на думку ряду вчених, ці дисципліни не досягли рівня розвитку, прийнятого для докторського ступеня з природничих і гуманітарних наук, що діяли в університетах. Без наявності наукових кадрів із педагогіки відкриття або заміщення вакантної кафедри педагогіки було неможливим.

З'ясовано, що вперше в історії вищої школи викладачів педагогіки та психології готувала Педагогічна академія ліги освіти в Петербурзі, а викладачок педагогіки й психології для жіночих класів середніх навчальних закладів – педагогічне відділення Петербурзького жіночого педагогічного інституту. А.П. Нечаєв писав: «Основними науками, на яких базується сучасна педагогіка, в академії визнані: педагогічна психологія, історія педагогіки, шкільна гігієна, патологічна педагогіка й школознавство» [241, с. 177].

Досліджуючи розвиток вищої педагогічної освіти в Україні на початку ХХст., Н.М. Дем'яненко [91, с.169] та Є.А. Князєв [168] стверджують, що організація професійної підготовки вчителів передбачалася на кафедрах педагогіки та на деяких факультетах університетів. У ході наукового пошуку вдалося з'ясувати, що в означуваний час підготовці педагогічних кадрів дійсно заважала відсутність авторитетного педагогічного центру. Університети не мали особливих кафедр педагогіки, ба навіть тісних зв'язків із кафедрами психології. «Якщо десь і читали курси педагогіки, – зазначав А.Є. Іванов, – то вони не мали широкого впливу на постановку шкільної справи. Не вирішував цієї проблеми в Україні і Ніжинський історико-філологічний інститут, оскільки він підтримував виключно навчальну мету. Також не змогли стати центрами, вагомими в педагогічному відношенні, і кафедри педагогіки, які були організовані при духовних академіях, оскільки єдиний професор кожної з них «загубився серед богословських і філологічних наук» [140, с.131].

Відповідно до мети середньої освіти О.В. Костелева окреслила класифікацію закладів педагогічної освіти досліджуваного періоду: *навчальні заклади, які здійснювали підготовку педагогічних кадрів для домашнього, дошкільного виховання, а також початкової школи (виховні будинки, інститути*

шляхетних дівчат, єпархіальні жіночі училища, Фребелівський жіночий педагогічний інститут, вчительські семінарії, земські вчительські школи, вчительські інститути, гімназії та повітові училища, а також національні вчительські школи, духовні семінарії, церковно-вчительські та другокласні вчительські школи); *навчальні заклади, які готували вчителів для середньої світської і духовної школи* (духовні академії, університети, педагогічні інститути при університетах і Петербурзький Головний педагогічний інститут, історико-філологічні інститути, Вищі педагогічні курси 60-х рр. XIX століття, Вищі жіночі педагогічні курси, Київський і Петербурзький жіночі педагогічні інститути, Педагогічна академія Ліги освіти в Петербурзі, Московський педагогічний інститут імені П.Г. Шелапутіна, педагогічний факультет Петербурзького психоневрологічного інституту В.М. Бехтерева, Вільна вища школа П.Ф. Лесгафта, Педагогічні курси університету імені А.Л. Шанявського); *навчальні заклади, які здійснювали підготовку вчителів і книжників для вищої школи* (Петербургський Головний педагогічний інститут, духовні академії, університети вітчизняні та зарубіжні) [178].

Відомо, у 1911 р. Педагогічна академія Москви представила в Міністерстві народної освіти проект нового статуту. У його додатку була записка, у якій ішлося про недостатність учителів, які «добре розуміють основи виховання та володіють узагальнювальними знаннями головних основ сучасної педагогіки» [140, с.131]. Таким чином, згідно із законом від 19 грудня 1911 року «*Про іспити осіб жіночої статі в знаннях курсу вищих навчальних закладів і про порядок здобуття ними навчальних ступенів і звання вчительок*» Київські, Одеські, Харківські вищі жіночі курси отримали статус вищих навчальних закладів, а їх випускниці могли скласти державні іспити в імператорських університетах, отримуючи повноцінний диплом [343, с. 12].

Міністерський циркуляр розподілив вищі жіночі курси на розряди. Випускниці Київських жіночих курсів могли скласти іспити без особливого дозволу Міністерства. Ці Вищі курси прирівнювалися до університетів і представляли собою «перший розряд» [354, с. 45-46]. Одеські, Харківські вищі

жіночі курси відносилися до так званого «другого розряду». Існував іще й «третій розряд», куди входили Вищі приватні університетські курси Юр'єва, Вищі жіночі курси в Тифлісі та ін. Їх випускниці допускалися до іспитів лише після особливого дозволу Міністерства. Понад дві третини випускниць Вищих жіночих курсів ставали вчителями та вихователями [339, с. 99].

Навчальні заклади перших двох розрядів мали переваги: випускниці допускалися у випробувальні комісії при університетах без особливого дозволу Міністерства. Слухачки курсів другого розряду повинні були, крім іспитів у комісії, складати напівкурсів іспити з дисциплін, яких не було в їхніх навчальних планах. Таким чином, перший розряд означав повну рівність з університетами, другий – передбачав нижчий рівень державної довіри, а третій був найбільш позбавленим прав.

У ході дослідження встановлено, що характерною для вищої освіти України початку ХХ ст. була предметна система навчання, яка стала справжнім переворотом і в педагогічній освіті. Предметна система передбачала введення в навчальний процес самостійної роботи, передбачала зробити студента розкутим, дати йому свободу вибору в університеті в складанні індивідуальних навчальних планів, виборі курсів і викладачів. Із уведенням предметної системи стало можливим обирати спеціалізацію з педагогіки, психології, логіки. Із цією метою поряд з іншими курсами були організовані педагогічні [318, с. 3] й при університетах, і при вищих жіночих курсах. За твердженнями Є.А. Князева, А.Є. Іванова, Н.М. Дем'яненко, підготовка вчителів на Вищих жіночих курсах здійснювалася на «кафедральній основі» [91, с. 170; 168, с. 251; 140], однак функціонування саме кафедр педагогіки не підтверджене документально.

Відомо, що активні пошуки осередків педагогічної освіти та розвитку педагогічної науки здійснено впродовж 20-х років ХХ ст. Так, аналізуючи систему педагогічної освіти України, вітчизняна дослідниця Н.М. Дем'яненко переконує, що початок ХХ ст. – це кризовий етап із жорстким міністерським контролем (бюрократизація мети та змісту освіти, насадження застійних принципів організації навчального процесу, багатопредметність навчальних

планів), активізацією громадсько-педагогічного руху, поступовими змінами конструктивного характеру (створення концепцій, розробка проектів і моделей загальнопедагогічної підготовки вчителя) [91, с. 169]. Досліджуючи процес становлення вищої педагогічної школи, С. Вітвицька [49] зазначає, що означений час знаменується, власне, становленням педагогічної освіти; упродовж 1917-1920 рр. відбуваються активні пошуки змісту, форм і методів будівництва нової вищої педагогічної освіти за різних форм державної влади.

Вивчення й аналіз наукових джерел [96, с. 10; 222] дозволяє констатувати, що впродовж 1811-1920 рр. простежуються чітко виражені тенденції педагогізації навчально-виховного процесу класичного університету. Умовно цей період можна поділити на такі етапи становлення вищої педагогічної освіти:

1811-1858 рр. – організація педагогічних інститутів у складі університетів, кафедр педагогіки при них;

1859-1897 рр. – ліквідація педагогічних інститутів і кафедр педагогіки, організація педагогічних курсів при університетах, діяльність історико-філологічних інститутів, утворення факультативних педагогічних курсів при університетах для забезпечення вищої педагогічної освіти, педагогічний екстернат; виникнення потреби в середній педагогічній освіті та відкриття відповідних для цього закладів: учительських інститутів, тимчасових педагогічних курсів, окремих педагогічних класів при гімназіях, педагогічних курсів у навчальних округах для підготовки вчителів середніх шкіл;

1898-1920 рр. – пошуки ефективних форм організації вищої педагогічної освіти, осередку науково-педагогічної думки (робота над проектами педагогічних інститутів і педагогічних факультетів при університетах, кафедр педагогіки в університетах і вищих жіночих курсах, відкриття педагогічних курсів при університетах з уведенням предметної системи); організація широкої мережі середньої педагогічної освіти (учительські інститути, різного роду приватні, громадські, державної форми власності педагогічні курси, учительські школи та семінарії, педагогічні навчальні заклади духовного відомства (єпархіальні

церковно-учительські школи, двокласні чоловічі й жіночі школи, духовні академії й семінарії).

Наукова робота з педагогіки в Україні не припинялася протягом тяжких революційних років. Наукові товариства, бібліотеки, філії сприяли виникненню певних науково-педагогічних осередків, якими в 1921 р. стали науково-дослідні кафедри педології.

1.3. Педагогічна складова підготовки майбутніх учителів

Завданням вивчення педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах є формування в студентів системи знань про педагогічну діяльність, цілісність процесів виховання й навчання, умінь удосконалювати знання й уміння організації навчального та виховного процесів; розвиток умінь аналізу й оцінки досягнень сучасної педагогічної науки, досвіду педагогічної діяльності; розвиток умінь моделювання педагогічних ситуацій, наближених до умов школи; формування досвіду конструювання та проведення навчально-виховних заходів; розвиток потреби самовдосконалення й ознайомлення з технологіями самовиховання; розвиток критичного, креативного мислення; оволодіння системою гностичних, проектувальних, конструктивних, організаторських і комунікативних умінь, методами ретроспективного аналізу історико-педагогічних явищ і фактів; розвиток здібностей до професійної рефлексії та самовдосконалення; стимулювання пізнавальної та творчої активності студентів [268].

Метою вивчення педагогіки є засвоєння ключових положень і проблематики сучасної педагогіки, системи знань, принципів, форм, методів і прийомів навчально-виховної діяльності, знань про світовий історико-педагогічний процес і місце української педагогічної думки в ньому; ознайомлення із сучасними формами виховання й педагогічними течіями через їх історичний родовід, кращими здобутками педагогічної мудрості українського й інших народів; формування основ педагогічного мислення майбутніх учителів,

здатності усвідомлювати педагогічну дійсність, умінь і навичок організації виховної роботи та навчально-пізнавальної діяльності школярів в урочній та позаурочній формах навчання, приймати найефективніші рішення відповідно до педагогічних закономірностей, принципів виховання й навчання, ідеалу вчителя на основі яскравих прикладів життя відомих педагогів, потреби в самоосвіті; усвідомлення сутності основних педагогічних понять і теорій із подальшим використанням їх у педагогічній діяльності; виховання любові до педагогічної професії.

Лише на перший погляд здається, що ці завдання є загальноприйнятними й закономірними. Однак їх формування пройшло довгий і тернистий шлях наукових розвідок відомих вітчизняних педагогів, які апробовані на теренах освітнього середовища України впродовж сторіч. Неоднозначним було ставлення наукової громадськості до педагогіки, її практичного дослідження та теоретичного узагальнення, до вчених у галузі педагогіки, що забезпечувало на різних етапах розвитку вищої педагогічної освіти її ґрунтовність та ефективність. Варто відзначити, що в історії освіти відомі періоди, коли на державному рівні вивчення педагогіки зводилося до непотрібного, простежуються так звані «тенденції недооцінки й заперечення деяких форм підготовки педагогічних кадрів» [209, с. 6]. Однак відомо, що навіть у такі часи завдяки зусиллям окремих дослідників педагогіка розвивалася, встановлювалися її закономірності, висувалися вимоги до вчителів, розроблялася методика їхньої підготовки тощо (*Додаток В*).

Педагогічні знання почали народжуватися разом із людським суспільством, із потребою передавати наступним поколінням досвід виживання. Виховні відносини створили різноманітні форми їх фіксування. Спочатку це були побутові норми – вірування, правила, вимоги. Поступово склалися традиції, звичаї, народний фольклор, де втілювалися погляди народу про те, який досвід і яким чином треба передавати молоді, які вимоги висуває до неї суспільство. Так народжувалися форми фіксування виховних відносин [11, с. 49]. Перші спроби пізнання виховання як суспільного явища та відображення його в конкретних поняттях належать до філософських систем Давнього Світу. У всеохоплюючій

системі знань, якою була філософія тих часів, містяться перші широкі узагальнення з питань педагогіки. Уже в працях давньогрецьких та давньоримських філософів і педагогів (Арістотель [12], Геракліт [65], Демокріт [33], Епікур [79], Квінтіліан [251], Платон [272], Лукрецій [328]) можна знайти чимало глибоких думок, важливих ідей і положень щодо виховання людини, формування її особистості.

Своєрідним підсумком розвитку грецько-римської педагогічної думки були праці давньоримського філософа й педагога Марка Фабія Квінтіліана (35-96 рр.). У книзі «Виховання оратора» [251] він розробив своєрідну педагогічну систему. Ця робота тривалий час залишалася провідною з педагогіки й вивчалася в усіх риторських школах разом із творами Цицерона.

У період середньовіччя проблеми виховання розробляли філософи-богослови, педагогічні ідеї котрих мали релігійне забарвлення. В епоху Відродження оригінальні та прогресивні для свого часу педагогічні ідеї висувались мислителями-гуманістами Е. Роттердамським [117], Ф. Рабле [342], М. Монтенем [231] та іншими видатними людьми того часу. Однак майже до середини XVII сторіччя педагогіка лишалася частиною філософії.

Відомо, що в Новий час (XVII-XIX ст.) відбувалися значні зміни в усіх сферах соціокультурного життя Західної Європи. Піднявся авторитет розуму, раціонального ставлення до господарського та політичного життя. Легальним став релігійний плюралізм, що відкрив дорогу для вільнодумства, демократії, наукових досліджень і сприяв серйозним міркуванням стосовно проблем пізнання. Якщо в середньовічній філософії центральне місце відводилося вченню про буття, то з часу Реформації на перший план вийшла гносеологія.

Аналіз історико-педагогічної літератури [63; 86; 146; 186; 291; 206] дав можливість з'ясувати, що поява масових шкіл у другій половині XVII ст. сприяла узагальненню та систематизації накопиченого емпіричного матеріалу, першим науково-педагогічним знахідкам і народженню наукової педагогіки. Серед учених-педагогів, представників класичної педагогіки XVII-XIX століть, найбільш визначними постатями є Я.А. Коменський [170], Дж. Локк [201],

Ж.Ж. Руссо [300], Й.Г. Песталоцці [271], А. Дістервег [98], Й.Ф. Гербарт [68], педагогічні концепції яких сконцентрували в собі більшість провідних ідей того часу.

Так, А. Дістервег, розмірковуючи над сутністю та завданнями педагогіки, відзначив, що мета педагогіки – людське виховання. Вихователь має справу з окремою істотою, з особистістю з людськими здібностями, з особистістю, котра належить до певної нації, особистістю з національними особливостями, із членом усього людства. Виходячи із цього, - продовжив А. Дістервег, - перед педагогікою постає три завдання: 1) вона повинна враховувати особистісні якості людини та формувати її відповідно до природних здібностей; 2) робити це відповідно до своєрідності тієї нації, до якої належить особистість; 3) виховувати її відповідно до загальнолюдських цінностей [98].

У досліджуваний період чітко уявлення про педагогіку як науку про виховання в Україні сформувалось завдяки працям Лаврентія Зизанії [129], К.Т. Ставровецького [319], І.М. Борецького [31], Є. Славинецького [192], С. Полоцького [279], Памви Беринди [24] та інших. Неоціненний унесок у розвиток філософії виховання та практику навчання зробили видатні просвітителі: М.О. Максимович [211], Г.С. Сковорода [316], О.В. Духнович [111], П.Д. Юркевич [355], П.О. Куліш [185], П.П. Чубинський [351], Г.З. Врецьон [57; 58], Б.Д. Грінченко [81] та інші.

Проблема спеціальної підготовки вчителя – одна з найважливіших соціально-педагогічних проблем, становлення якої в Україні розпочалося із часу відкриття перших університетів і педагогічних інститутів при них на початку XIX ст. (Додаток Д). Уключення предметів педагогічного циклу до теоретичної підготовки майбутніх учителів педагогічних інститутів і курсів при університетах Харкова та Києва (історія дидактики, історія сучасних педагогічних течій, історія шкіл та педагогічних теорій, сучасна дидактика, практичні заняття з педагогіки) сприяло розвитку педагогічної науки, чому присвячені дослідження Н.М. Дем'яненко [93], Л.М. Веклинець і М.С. Разумейко [40], Л.П. Вовк [50], М.Л. Кушик [188], Л.Д. Попової та В.А. Гошовської [282] та ін.

Відомий історик XIX ст. С. Соловйов зазначав: «Життя має повне право пропонувати питання науці, наука має обов'язок відповідати на питання життя» [308, с.10]. Вивчення й аналіз процесу становлення та розвитку ідеї наукової педагогіки свідчить, що вже з перших десятиліть XIX ст. вчені розробляли оригінальні творчі положення з питань теорії та практики навчання студентів, активізації навчальної діяльності, формування в них інтересу до викладацької роботи в школі та ВНЗ, упроваджували в навчання різні засоби, спрямовані на вироблення в студентів необхідних професійно-педагогічних знань, умінь і навичок.

Узагальнюючи досвід спеціальної педагогічної підготовки Харківського університету та педагогічного інституту при ньому (1805-1861pp.), Л.Д. Попова, В.А. Гошовська констатують предмети, які цьому сприяли: спеціальні методики (з 1805 р.), загальна педагогіка (з 1807 р.), теорія й методика навчання (з 1811 р.), дидактика, теорія виховання, історія педагогіки (з 1834 р.), на які відводилося по 1-3 год. упродовж 1805-1834 pp., по 2-4 год. з 1835 р., по 3-4 год. із 1852 р. з часу відкриття кафедри педагогіки. Крім того, ці предмети вивчалися й закріплювалися під час педагогічної практики на базі училищ і гімназій упродовж 3-4 тижнів (з 1808 р.), у процесі роботи в педагогічних семінарах (з 1912 р.), при написанні конкурсних робіт на педагогічні теми (з 1835 р.) [282, с. 158-159]

Відзначимо, що відкриття в 1850 р. при педагогічних інститутах університетів кафедр педагогіки свідчить про вагоме значення педагогіки в процесі підготовки майбутніх учителів й було зумовлене вимогами суспільства в підготовці висококваліфікованого викладача-науковця. У ході дослідження з'ясовано, що саме ідея становлення педагогічного інституту як закладу закритого інтернатного типу заклала підвалини для розвитку і педагогічної науки, і кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ завдяки розробленим А.О. Валицьким, С.С. Гогоцьким, М.О. Лавровським, М.М. Ланге, Т.Г. Лубенцем, С.А. Ананьїним, Г. Челпановим, Ф. Зеленогорським та ін. теоретичним роботам із педагогіки, психології, філософії та практиці їх упровадження в діяльності як педагогічних

(учительських) інститутів, так і різного роду педагогічних курсів, Вищих жіночих курсів

Розв'язанню завдань педагогічної підготовки слухачів Педагогічного інституту слугували написані Х.П. Роммелем перші керівництва для студентів із «Дидактики» та «Методики», які згодом були перекладені російською мовою, розроблений А.О. Валицьким спеціальний курс із педагогіки польською мовою «О wychowaniu агесі» на 30 аркушах з додатками історичного огляду цієї науки [44, с.248-249].

Відповідно до постанови *«Про затвердження в університетах особливої кафедри педагогіки»* [256; 361] слухання лекцій із педагогіки визнавалося обов'язковим не лише для студентів історико-філологічних факультетів вітчизняних університетів, але й усіх вихованців, що навчалися за державний кошт, готувалися обійняти посаду вчителя гімназії чи повітового училища, а також що навчалися за свій кошт і мали намір виконувати обов'язки домашніх наставників чи орієнтувалися на подальшу роботу в середніх навчальних закладах [364]. Заняття відбувалися двічі на тиждень, були й «практические упражнения в разговорах и упражнения в сочинениях».

З 1852 р. педагогіка набула статусу обов'язкової дисципліни в університеті Св. Володимира, крім того, для постійних практичних занять у педагогічному інституті університету створилася педагогічна семінарія [360]. Підвищена увага до педагогіки була пов'язана з тим, що такі «неблагонадійні» предмети, як державне право іноземних держав і філософія були виключені з університетського викладання. Викладалася психологія (дослідна) і логіка, однак, виключно професорами богослов'я [239, с.28]. Філософію визнали марною, знайшовши причину в її «поганому розвитку» німецькими вченими.

У зв'язку з реорганізацією кафедри філософії 25 жовтня 1851 р. морально-учительську філософію й історію нової філософії в університеті Св. Володимира викладав С.С. Гогоцький [362, с. 5]. Авторству С.С. Гогоцького належать історико-педагогічні праці «Вступ до педагогіки», «Короткий огляд педагогіки, або науки виховної освіти» (1879 р.), «Про розвиток пізнавальних здібностей»

(1868 р.), «Об историческом развитии воспитания у примечательных народов мира» (1853р.), «О различии между воспитанием и образованием в древние и новые времена» (1879 р.), «О высшем образовании в применении к женщине» (1878 р.). С.С. Гогоцький неодноразово підкреслював, що педагогіка повинна бути пов'язана із психологією, етикою, гігієною [93].

Викладання педагогіки С.С. Гогоцький поділяв на три навчальні курси: науку про виховання, дидактику та прикладну педагогіку, історію виховання. Досліджуючи педагогічну діяльність С.С. Гогоцького періоду 50-х років XIX ст., М. Дем'яненко стверджує, що зміст педагогічної підготовки, розроблений науковцем, на історико-філологічному, фізико-математичному та юридичному факультетах щотижнево охоплював такі лекції: «Історія виховання» (2 год.), «Про виховання» (2 год.), «Дидактика» (з практичними вправами) і «Прикладна педагогіка» (3 год.) [93, с. 71]. С.С. Гогоцькому належить першість щодо структуризації педагогіки як навчальної дисципліни в трьох основних складниках: теорія виховання, дидактика, історія педагогіки.

У ході дослідження виявлено роздуми С.С. Гогоцького стосовно спектру знань майбутнього вчителя. На його думку, завданням педагогіки є розгляд «средства и способов, содействующих возможно лучшему развитию всех сил человека, на основании законов его развития, и приготавливающие его к самостоятельности и самообразованию» [73]. Очевидно, щоб виконати це завдання, учителю потрібно добре знати природу людини в усій її багатогранності. Тому поряд із педагогікою, розмірковував С.С. Гогоцький, майбутній учитель повинен оволодіти медичними науками (фізіологією, гігієною), психологією, гуманітарними науками (етикою, історією, релігією). Власний авторський лекційний матеріал із педагогіки «Огляд педагогіки, або науки виховання й освіти» С.С. Гогоцький використовував на вищих жіночих курсах Києва. Крім теоретичної та практичної підготовки вчителів, курс педагогіки спрямований на розвиток природних здібностей особистості, на підготовку людини до подальшого життя в суспільстві.

Аналіз історико-педагогічної літератури [262, с.106-107] свідчить про слабку педагогічну підготовку студентів педагогічних інститутів, про що зазначено в листі Міністерства народної освіти від 25 вересня 1858 р. до ради університету св. Володимира. У діяльності випускників, які рекомендувалися на посади викладачів Київського округу, було визначено такі вади: 1) відсутність ґрунтовних спеціальних знань у тій науковій дисципліні, яку викладав випускник; 2) недостатність практичного досвіду в методах викладання. Перший недолік освітнє відомство пояснювало значною кількістю різноманітних наук, котрі викладалися на історико-філологічному факультеті, створюючи перешкоди в педагогічній освіті вчителів-фахівців. Друга вада зумовлювалася відсутністю в студентів практичних умінь викладання, які б відповідали потребам середніх навчальних закладів. Ще однією причиною ліквідації педагогічних інститутів було те, що часто в них вступали молоді люди, які не мали «здібностей до педагогічних занять» [214, с. 8].

Згідно з розпорядженням Ради міністрів народної освіти від 16 листопада 1863 р. викладання педагогіки в університетах покладалося на професора психології або філософії. На основі створених умов у 1865 р. Міністерство освіти розробило *«Положення про підготовку вчителів для гімназій та прогімназій»*, згідно з яким учителів готували зі студентів історико-філологічних і фізико-математичних факультетів університетів шляхом уведення факультативних педагогічних курсів з мізерною педагогічною й методичною підготовкою. Вважалося, що педагогіка – це всього лиш майстерність, котра приходить у процесі праці.

Відомо, що підготовкою вчителів із випускників класичних гімназій займався Ніжинський історико-філологічний інститут. Педагогічні дисципліни в інституті також недооцінювалися. Директор інституту М.Є. Скворцов вважав, що в роботі вчителя педагогічна теорія не має значення. Програма з педагогіки трирічних *учительських інститутів* у Феодосії (1872 р.) та Глухові (1874 р.) охоплювала такі предмети: розумове, моральне і фізичне виховання; загальні вимоги дидактики та методики; шкільна дисципліна. Система підготовки вчителів

забезпечувала школи педагогічними кадрами дуже повільно та неякісно: до середніх навчальних закладів часто потрапляли вчителі без педагогічної освіти.

Незважаючи на невизнання педагогічної науки на державному рівні через закриття педагогічних установ у 60-ті й наступні роки XIX ст., у незначному середовищі вчених продовжували формуватися різні педагогічні погляди й уявлення. Науковців і громадських діячів привертала проблема розвитку педагогічної науки в країні та педагогічної підготовки наставників юнацтва.

Так, М.О. Добролюбов, М.І. Пирогов, К.Д. Ушинський, виступаючи за необхідність широкої педагогічної підготовки викладачів вищої школи, рішуче засуджували формалізм у викладанні, що вбивав живу, творчу думку студентів і неминуче призводив до поверхневих й абстрактних знань. У своїх статтях вони відводили чільне місце питанням дидактики й методики викладання, вважаючи, що вчені повинні ґрунтовно знати не тільки те, що викладається, а і як викладається, які педагогічні прийоми найбільш застосовані у викладанні того чи того предмета з метою кращого й усвідомленого сприйняття його учнями. У виступі на засіданні Комісії з питань вищих технічних навчальних закладів (12 жовтня 1897 р.) Д.І. Менделєєв наголошував на необхідності підготовки професорів і викладачів для цих навчальних закладів. На основі короткого аналізу історії підготовки професорсько-викладацького складу вітчизняних університетів Д.І. Менделєєв дійшов висновку: «Підняти країну може тільки самостійна підготовка самостійних у науковому відношенні людей, які могли б інших вчити, а без цього ніякі подальші плани немислимі» [219]

Д.І. Менделєєв відзначив, що у справі освіти головне «складається в передачі науки, а вона є звід минулого й загальноприйнятої мудрості», тому людям, «перейнятим наукою ... треба вчитися не від натовпу, а від ... мудреців, які самі шукали вищих основ на самоті від натовпу, у проникненні новою таємницею, у відчуженні від дріб'язковості життєвих турбот» [218].

У ході наукового пошуку встановлено, що закриття педагогічних інститутів при університетах викликало обурення в науковій громадськості, яка продовжувала наполягати на необхідності спеціальної підготовки вчителів. Так,

Д.І. Менделєєв у 1904 р. писав: «Закриття Головного педагогічного інституту було крупною помилкою свого часу». Він зазначив, що «закриттям цього інституту керувала думка, що в педагогічному інституті, як у закритому навчальному закладі, юнацтво відривається від життя, а від учителів необхідно вимагати насамперед певного з ними знайомства» [218]

Нами були виявлені значні знахідки стосовно розвитку вітчизняної педагогіки ХІХ ст., зроблені О.В. Духновичем, Б.Д. Грінченком, П.О. Кулішем, М.О. Корфом, Л.М. Толстим, К.Д. Ушинським, С.І. Миропольським та ін., у працях яких піднімалися проблеми підготовки вчителя, розроблялися дидактичні принципи, методи навчання. Варто відзначити, що в першій половині ХІХ ст. в Україні ще спостерігається розвиток думок і вчень Г.С. Сковороди стосовно природовідповідності. Наприклад, у «Загальних правилах наставляння» О.В. Духнович підкреслював, що вчителі повинні бути обдарованими особливими якостями, а також: 1) бажати навчати, мати справжнє покликання до цієї служби, 2) мати добрі й правильні знання та відомості з того предмета, який хоче викладати іншим, 3) мати чистий і непорочний норов і процвітати доброчесностями, 4) бути вже від природи лагідним, поважним, «з повним характером муж», 5) любити учнів і їхню любов також для себе заслжити, 6) від природи треба володіти легким, зрозумілим способом викладання, 7) мати потрібні засоби для навчання і наставляння, 8) добрий порядок поважати [112, с.517].

Однак у роздумах О.В. Духновича («Про що учитель мусить мати знання?», «Чи мусить наставник мати чистий і непорочний звичай?», «Який характер повинен мати учитель?», «Коли навчання буде зрозумілим?», «Коли навчання буде чуттєвим?», «Про шкільний порядок» тощо) спостерігаються вже перші підвалини української народної педагогіки.

Особливо цінним для української педагогіки є друга половина ХІХ ст. – час зародження оригінальної педагогічної теорії К.Д. Ушинського, що містить учення про педагогіку як науку, мету та принципи виховання, роздуми про особливості педагогічної діяльності, закономірності розвитку дітей у процесі виховання,

теорію виховання особистості, дидактику, учення про школу. До К.Д. Ушинського ніхто не зумів настільки наблизитися до теоретичного обґрунтування й побудови наукової педагогіки [141].

Аналізуючи педагогічні праці К.Д. Ушинського, В.М. Вакуленко [35] акцентує увагу, що основними педагогічними ідеями видатного педагога є вчення про народність виховання, педагогіку як науку й мистецтво. Його педагогічні й дидактичні погляди зробили суттєвий вплив на сучасну педагогічну науку, на методологічні орієнтири в професійній підготовці вчителя (антропологічний, культурологічний, діяльнісно-середовищний, креативний, цілісності зв'язку теорії з практикою тощо).

У творчому доробку К.Д. Ушинського особливе місце посідає проблема теоретико-методичної підготовки майбутніх учителів [336; 338]. Дослідник переконував, що педагогічна практика без теорії – все одно що знахарство в медицині. Аналіз його спадщини свідчить, що, розробляючи педагогічну теорію, він не тільки розмірковував про найскладніші проблеми навчання й виховання в умовах свого часу, але й прогнозував майбутнє педагогіки як науки про виховання, як найважливішого з мистецтв, а також шляхи підготовки педагога-майстра, що значною мірою може послужити основою моделі формування професіоналізму сучасного педагога.

К.Д. Ушинський бажав бачити вчителів добре підготовленими до педагогічної діяльності, гостро критикував обивательські погляди, ніби робота вчителя в початковій школі не становить особливих труднощів і тому не вимагає серйозної підготовки. Навпаки, діяльність учителя початкової школи неможлива без засвоєння психології та педагогіки, без практичної підготовки [247].

К.Д. Ушинський одним із перших запропонував зміст навчання в педагогічному закладі, обґрунтував положення про необхідність спеціальної підготовки майбутніх наставників окремо до навчальної та виховної роботи в школі, оскільки, крім знань загальноосвітнього й методичного характеру, учитель повинен ще досконало володіти певною системою ефективних засобів педагогічного впливу на вихованців, тобто він має бути ще й хорошим

вихователем. Вивченню педагогіки повинно передувати ґрунтовне ознайомлення слухачів семінарії з такими науками, як анатомія, фізіологія, психологія. Педагогіка у свою чергу містить теорію виховання, загальну та конкретну дидактику. Але освіта майбутнього вчителя не повинна обмежуватися рамками вітчизняної педагогічної науки. Педагог повинен бути обізнаним із зарубіжною педагогічною теорією та практикою навчально-виховної роботи. Відправний принцип у підготовці вчителя, за К.Д. Ушинським, - це єдність педагогічної теорії й практики.

У програмі педагогічного курсу для жіночих навчальних закладів зазначається, що основним завданням педагогіки має бути вироблення у вихованців свідомого ставлення до педагогічної діяльності та закладення міцного підґрунтя для майбутньої систематичної праці над собою. У своїх роботах К.Д. Ушинський підкреслював, що вчитель не повинен обмежуватись отриманими знаннями, він успішно навчає доти, поки сам навчається. Дуже важливо розвивати в учителів здатність і готовність до постійного розширення свого наукового й педагогічного світогляду. Для майстерності вчителя вміння аналізувати свій досвід роботи, вибирати з нього суттєві моменти, створювати свій стиль викладання, свою навчально-виховну систему також є важливим.

Унесок К.Д. Ушинського в розвиток педагогічної науки став лише початком наукових шукань, продовжених і розвинених його учнями та послідовниками: М.О. Корфом [176], Т.Г. Лубенцем [202; 203], Х.Д. Алчевською [101] та ін., які втілили в практику суто наукове розв'язання проблем теорії виховання й освіти.

У цілому в зазначений період заслуга українських педагогів полягала в прагненні викласти своє бачення сутності педагогіки як науки. Із цього приводу слушні міркування висловила Софія Русова («Нова школа», «Дошкільне виховання» тощо): педагогіка має національний характер, повинна спиратися на національний світогляд, національну філософію й національну педагогіку. Вітчизняний педагог О.В. Духнович стверджував, що «педагогика есть художество художеств, посему и педагог всех художников со взором знания своего превышает» [35]. Науковець, з одного боку, підкреслював наявність у

майбутніх учителів природних талантів до професії, а з другого – наголошував, що майстерність педагога залежить і від його науково-педагогічної підготовки.

Вагомі роздуми у визначенні місця педагогіки в професійній підготовці вчителів належать С.І. Миропольському, автору науково-педагогічних розвідок, методичних посібників, статей, програм, збірників, проектів, рецензій, заміток, у яких розкрито питання історії розвитку народної школи та її організації, методику навчання грамоти й музичного виховання, дидактику початкової школи [264].

Вивчення його педагогічної спадщини дозволило науковцям сучасності С.Т. Золотухіній, Т.В. Шевцовій, М.М. Головковій [134; 132; 135] прослідкувати динаміку його поглядів на значення педагогіки в професійній підготовці вчителя. Розмірковуючи над тим, що «педагогіка є не тільки наука, а стільки ж і мистецтво», С.І. Миропольський переконував, що «мистецтву не можна навчитися поза самостійною і спеціальною практикою під керівництвом досвідченого майстра своєї справи» [226, с. 219], що доводить необхідність навчання педагогіці.

Цінною є позиція вченого щодо заперечення точки зору, що вчителю можна обійтись і без педагогічної підготовки. С.І. Миропольський намагався проаналізувати основи цього судження: «Думаємо, що причина в неправильному розумінні педагогічних завдань школи та діяльності вчителя. Прихильники цієї точки зору, мабуть, забувають, що навіть елементарна методика є мистецтвом» [226, с. 229]. Учителю, безумовно, потрібні знання предметів, які він викладає. Але йому необхідна загальна освіта, що обов'язково передбачає педагогіку, яка забезпечує засвоєння загальних основ виховального навчання; спеціальне вивчення дитячої особистості, законів й умов її розвитку, що необхідно для правильного педагогічного впливу [226, с. 230]

У працях «Дидактические очерки» [223], «Теория и практика в воспитании» [224], «Школа как сила экономическая» [225] та ін. С.І. Миропольський відзначав вирішальний вплив виховання на розвиток дитини, суспільства, Вітчизни, сім'ї. Особливою заслугою С.І. Миропольського з педагогіки є визначення триединої мети виховання особистості в народній школі: діяти розвивально на всю натуру

дитини; дати їй ясні й чіткі поняття й знання, що складають необхідну умову для розумового розвитку людини; збудити в ній прагнення до самоосвіти, а також сприяти формуванню «істинно людського характеру». Пізніше кінцеву мету виховання вчений убачав у підготовці дитини до життя, у формуванні особистості рішучої, енергійної, з твердим характером.

На переконання С.І. Миропольського, розроблена система виховання в народній школі буде ефективною за таких умов: побудови навчання й виховання на засадах християнської моралі; «розумної» організації роботи школи; майстерності вчителя, сформованості в нього морально-вольових і професійних якостей; взаємозв'язку школи, сім'ї та суспільства. На основі власного досвіду на сторінках педагогічних періодичних видань С.І. Миропольський друкував безліч відгуків і рецензій на навчальну й методичну літературу для вчителів тогочасної народної школи.

У вченні С.І. Миропольського особливого статусу в навчальному процесі набув учитель. У численних його статтях («Народная школа», «Семья и школа», «Журнал Министерства Народного Просвещения» тощо) зображено досвід роботи окремих учителів, зібрано відомості про стан навчально-виховного процесу в школах, узагальнено зміст порад учителю щодо його професійної підготовки: «бути майстром і творцем», «мати рішучий, твердий характер», «постійно підвищувати рівень самоосвіти», «уміти вести за собою», «оволодівати практичними й науковими відомостями», «уміти зацікавити учня», «постійно займатися фізичними вправами», «знати й любити дітей», «вивчати дітей», «стимулювати їх до діяльності» тощо.

Наполягаючи на спеціальній підготовці майбутнього вчителя до професійної діяльності, С.І. Миропольський висував вимоги до нього: творчий рівень викладання, знання особистості учнів, наявність власних підручників, прийомів, методів, рекомендацій тощо. С.І. Миропольський убачав за доцільне гармонійне поєднання спеціальної й загальноосвітньої підготовки педагогів. Лише одна спеціальна освіта зробить із учителів механічних виконавців, а не

педагогів, «...такі вчителі будуть дресирувати, а не вчити», – писав він у праці «У чому наше завдання» [74].

С.І. Миропольський один із перших у вітчизняній педагогічній науці дав літературно-педагогічну характеристику особистості вчителів, указавши на ті риси характеру, з якими не рекомендується працювати в школі: «розсіяний», «блазень», «ледар», «самолюбивий». Наполягаючи на роботі лише грамотних і здібних педагогів, С.І. Миропольський наголошував на необхідності спеціальної їхньої підготовки. Із цією метою пропонував проводити літні педагогічні з'їди вчителів, організовувати педагогічні курси при гімназіях, училищах, учительських семінаріях, практикувати роботу майбутніх педагогів поруч із наставником тощо [134].

С.І. Миропольський високо цінував знання педагогіки в підготовці майбутніх учителів, про що свідчать такі слова: «Щоб розуміти суть педагогічної справи, учителю потрібно читати праці з педагогіки. Читання повинно бути постійним і настільним. Вивчайте глибоко суть своєї (вчительської) праці й перед вами відкриється велич і важливість вашої місії, відкриються також і труднощі її виконання. Читайте більше, читайте частіше, читайте уважніше та перечитуйте праці, які становлять скарбницю для педагога» [227, с. 28].

На переконання С.І. Миропольського, педагогічна журналістика також повинна цікавити вчителя. Вона дає можливість познайомитися з досвідом роботи інших учителів, наробками в теорії та практиці. Значення журналістики в тому, що вона не дає «заснути» вчителю, а слідкувати за життям, викликає інтерес до його явищ, заохочує до громадської діяльності. Він навіть сформулював правила читання педагогічної літератури:

- ✓ читати не багато, але ґрунтовно
- ✓ читати з пером у руці, не довіряючи повністю пам'яті. Записувати ідею, що викликала інтерес і змусила замислитися
- ✓ прочитане буде корисним, якщо воно буде предметом живої бесіди

✓ уважно й обдумано підходити до нових ідей і методик. Достоїнство думки, ідеї не тільки в тім, що вона нова, а в тому, що вона здорова та корисна [227, с. 29-30]

Педагогіка як навчальний предмет, на думку С.І. Миропольського, повинна посідати значне місце в підготовці вчителя. Він теоретично обґрунтував і перевіряв на практиці систему педагогічної підготовки домашніх наставників у восьмих педагогічних класах жіночих гімназій. Підготовка передбачала теоретичні заняття: відвідування лекцій з курсу педагогіки і дидактики, самостійну роботу з педагогічною літературою, розв'язання різноманітних завдань, питань психолого-педагогічного характеру.

Значущість теоретичної підготовки майбутніх учителів С.І. Миропольський убачав у тому, що вона попереджує їхні помилки, марнування часу, зберігає сили, бо *«теорія – загальний результат вікових дослідів різних часів і народів», готує до практичної діяльності, полегшує накопичення власного досвіду*. Завдяки знанням теорії вчитель оволодіває вміннями розуміти педагогічні явища, узагальнювати, пов'язувати всі різноманітні прийоми з метою виховання та навчання. Теоретична підготовка збагачує необхідним запасом наукових відомостей, дисциплінує думку і дає навички до всебічної обробки педагогічних питань, формує в учителя здібність самостійно й критично ставитися до виховання особистості [74].

Вивчаючи досвід С.І. Миропольського, Н.М. Гаряча узагальнює його думки стосовно вимог до підготовки вчителя: а) до психолого-педагогічної підготовки (розуміти психологію дитини; володіти психолого-педагогічними знаннями й уміннями (загальними «началами» виховання та навчання)), б) до фахової підготовки (знайомити вчителя з усіма навчально-виховними засобами (підручниками, посібниками тощо); забезпечити практичну й теоретичну підготовку вчителя) [64].

У ході дослідження варто відзначити, що підготовкою майбутніх учителів на зламі XIX-XX сторіч активно займалися на педагогічних курсах та учительських семінаріях, де в пояснювальній записці до програми з педагогіки

було визначено таку мету: ознайомити учнів з педагогічною термінологією й підготувати до самостійного читання відповідних творів; збудити інтерес до педагогічних питань; розширити розумовий кругозір і зробити свідомішою майбутню педагогічну діяльність [346, с. 32]. Завдання, які стояли перед педагогічними працівниками на межі століть, вимагали від них глибоких професійних знань, вірності своїй справі, високих моральних якостей, ретельної підготовки [137].

На початку ХХ ст. істотних змін зазнав курс педагогіки в учительських інститутах уключно з невеликим курсом психології, формальної логіки, історії педагогіки і, власне, педагогіки. У *«Положенні про вищі початкові училища»* від 25 червня 1912 р. було зазначено про необхідність володіння вчителями *«серйозною спеціальною педагогічною освітою»* [278, с. 564-569].

Наприклад, на педагогічних курсах при міському училищі Богодухова на узагальнення відомостей із дидактики й методики початкового навчання відводилося 12 уроків на тиждень. Педагогіку вивчали за посібником *«Дидактика»* С.І. Миропольського [26; 367; 372; 368]. Курс дидактики курсисти відвідували двічі на тиждень. Згідно з програмою, дидактика поділялася на 5 *«розділів»*: 1) *учень*: відомості про загальну педагогіку, що стосується учня, і необхідні для розуміння дидактичні положення; 2) *учитель*: значення професії вчителя, розумові, моральні якості педагога, зовнішні відносини вчителя; 3) *навчання*: необхідність виховуючого навчання в початковій школі; зміст курсу початкової школи; як навчати в початковій школі; методи навчання, форми навчання; правило стосовно питань і відповідей; навчальні засоби: демонстрація (*«показування»*), приклад, розповідь, опис, пояснення, розкриття, розучування на пам'ять, повеління, вправляння, завдання; шкільна дисципліна; заходи для наслідування; нагорода й покарання; 4) *школа*: організація школи: будівля, клас, меблі, навчальні посібники, бібліотека; порядок, чистота й акуратність школи; внутрішня організація школи: навчальна частина – прийом дітей і початок навчання; розклад уроків, екзаменів; морально-виховна частина; звітна частина; 5) *головні дидактичні правила* і їх обґрунтування [369].

Зміст знань із загальної педагогіки становив: 1) необхідність елементарного знання законів і правил виховання; визначення поняття «педагогіка» і її розділів; 2) правильне фізичне виховання; головні гігієнічні правила, пов'язані з вихованням; 3) процес поступового розвитку пізнавальних здібностей за допомогою зовнішніх чуттєвих органів і формування цих відчуттів; 4) про розумове виховання дітей; мисленнєва здібність і її діяльність; тренування мисленнєвих операцій за допомогою наочного навчання» 5) формування уяви й фантазії; значення дитячих ігор на початкових стадіях виховання; дитячі садки і їх організація; 6) розвиток морально-вольових якостей, виховний вплив середовища й прикладу; практичні способи попередження моральних недоліків і пороків; виховання в дітей релігійних почуттів, любові до батьківщини й до людства; суть і значення естетичного виховання. *Зміст знань із дидактики* передбачав: 1) завдання й способи навчання; загально-аналітичні, синтетичні й генетичні методи; індивідуальні методи навчання; правила під час виконання навчальних завдань, питань і відповідей, при вивченні на пам'ять; 2) дух і манера викладання; значення особистості вчителя; концентрація, групування й репетиція; 3) про правила й дисципліну в училищах; допоміжні засоби навчання.

Програма курсу педагогіки в учительських інститутах й учительських семінаріях складалася з чотирьох самостійних розділів: *загальна педагогіка* (знання сутності терміна «педагогіка», ознайомлення з мистецтвом виховання, чинниками виховання, відділами виховання, фізичним вихованням дітей шкільного віку, духовним вихованням, що давало уявлення про основні поняття психології, її методи та джерела; класифікація душевних явищ (пізнання, відчуття, воля)); *дидактика* (ознайомлення з особливостями організації навчального процесу з учнями); *училищезнавство* (ознайомлення зі структурною організацією школи і її органами); *історія педагогіки* (вивчення особливостей виховання й навчання в зарубіжних країнах від зародження до сучасності, а також історії російської педагогіки) [346, с. 33-34]

Таким чином, педагогіка, хоч і як необов'язкова, почала викладатися з 1907-1908 н.р. у Куп'янській жіночій гімназії, з 1908-1909 н.р. – у Слов'янській жіночій

гімназії, у 1909-1910 н.р. у сьомому класі Сумської другої жіночої гімназії, Старооскольської жіночої гімназії, Коротояцької жіночої гімназії. Також було відкрито сьомий додатковий педагогічний клас при єпархіальних жіночих училищах, положення про який затверджено 1 жовтня 1907 р. Організація педагогічного класу мала на меті теоретичну й практичну підготовку вихованок до навчально-виховної діяльності через оволодіння необхідними спеціально-педагогічними знаннями й навичками, а також через поглиблене вивчення деяких загальноосвітніх предметів. Закінчення педагогічного класу забезпечувало випускницям звання вчителя початкових народних шкіл [277].

Отже, незважаючи на ставлення царського уряду до справи підготовки викладачів для середніх і вищих навчальних закладів, бажання банальної економії на педагогічній освіті, роздуми про педагогічну підготовку майбутніх учителів тривали й набували значних обертів. Науковці заперечували західноєвропейську педагогіку, звинувачуючи її в абстрактності. Підготовкою підручників із педагогіки займалися такі відомі педагоги, як П. Блонський, С. Гессен, М. Григор'явський, М. Демков, А. Калашніков, О. Немолодишев, А. Пінкевич, В. Струминський, П. Шимбір'єв та ін [358].

У ході дослідження з'ясовано, що за допомогою наукових праць М.О. Добролюбова, М.Г. Чернишевського, К.Д. Ушинського і М.І. Пирогова було обґрунтовано ряд нових педагогічних ідей, які викрили обмеженість офіційної європейської педагогіки й висунули свою – російську, яка відображала інтереси не вищого прошарку населення, а народних мас. Розмірковуючи над сутністю поняття «буржуазної» педагогіки, Л.М. Толстой зазначав: «Педагогика ... ести наука о том, каким образом, живя дурно, можно иметь хорошее влияние на детей, вроде того, что есть наша медицина, - как, живя противно законам природы, все-таки быть здоровыми. Науки хитрые и пустые, никогда не достигающие своей цели» [39].

Заперечуючи буржуазну теоретичну педагогіку того часу, Л.М. Толстой запропонував своє бачення наукової роботи з педагогіки, яка полягала в зборі фактів педагогічного досвіду, їх ретельному узагальненню. Така педагогіка в

другій половині XIX ст. отримала назву експериментальної та взялася за створення нової наукової теорії виховання та навчання, вивчення й узагальнення досвіду практичної роботи вчителів, сміливе експериментування. У цілому, Л.М. Толстой не обмежився теоретичними роздумами з приводу вивчення досвіду навчально-виховної роботи, однак продемонстрував це на практиці в Яснополянській школі. Такий вид роботи сприяв організації «нової» педагогіки початку XX ст., котра ґрунтувала свої теоретичні положення на результатах емпіричних спостережень і спеціально поставленого експерименту.

Представники експериментальної педагогіки поширювали ідеї вільної освіти й виховання, вільної й цілісної особистості як головного змісту природи, розробили теоретичне підґрунтя реформаторської педагогіки (або як її ще називали «офіційної», нормативної»), яка ставила в центр навчально-виховного процесу дитину з її унікальним внутрішнім світом, інтересами, індивідуально-природними схильностями [291, с.11]. Це допомогло їй прихильникам простежити закономірності фізичного розвитку дитини, досліджувати механізми відчуття, сприйняття, уваги, пам'яті тощо [289].

Отже, друга половина XIX – поч. XX ст. є кульмінаційним періодом розвитку педагогічної думки. Піднімається питання про знання, якими повинен оволодіти педагог. Крім наукових відомостей, необхідних учителю для повідомлення своїм учням, виокремилися спеціальні знання про процеси виховання й навчання, знання, що допомагають учителям успішно впливати на вихованців. Тоді ж починають розроблятися вимоги до теоретичної підготовки вчителя [186, с. 84].

Прогресивні європейські педагоги того часу намагалися відійти від традиційного розуміння сутності основних педагогічних процесів і явищ, шукали нових шляхів й ефективних засобів формування особистості. Загалом, для кінця XIX – початку XX століття характерними явищами стали бурхливий розвиток змісту психолого-педагогічних знань, поява різноманітних напрямів побудови педагогічних теорій, активізація соціологічних досліджень, що послужили об'єктивним поштовхом до виникнення нової галузі наукових знань – педології.

Біля витоків її створення стояли відомі західні вчені Е. Мейман, Е. Торндайк, С. Холл. Сам термін «педологія» був запропонований у березні 1893 р. американським психологом О. Хрісманом (учнем С.Холла) для позначення цілісного підходу до вивчення дитини на основі всебічного дослідження закономірностей її вікового розвитку [141].

Суть експериментальної педагогіки полягала в тому, що вона хотіла вплинути на особистість, що розвивається, враховуючи душевний зміст цієї особистості, а не вдаючись до простого впровадження пізнання та правил поведінки. На передній план висувалося вивчення дитини. Педагогіка з філософським підґрунтям набирала психологічного забарвлення [186].

Основні принципи експериментальної педагогіки було покладено в основу вітчизняної педології, заснованої на знанні закономірностей дитячого розвитку. До розробки цієї проблематики включилися І.О. Сікорський, П.Ф. Лесгафт, В.М. Бехтерев, Г.І. Россолімо та ін. У Петербурзі в 1907 р. В.М. Бехтеревим був відкритий Педологічний інститут і заснований журнал «Вісник психології, кримінології і педології», згодом педологічні інститути були відкриті в Києві та Одесі. Педологія була широко представлена на з'їздах із педагогічної психології (1906 і 1909 рр.). Після 1917 р. педологічні дослідження набули ще значнішого розмаху, мережа педологічних установ розширилася, видавалася велика кількість літератури, проведено конференцію (1927 р.) і з'їзд педології (1928 р), виходив друком журнал «Педологія» (1928-1932рр.) [141; 304].

Підкреслимо, що прихильником педології був П.Ф. Каптерев, який обґрунтував, що в педагогічній освіті провідне місце необхідно надавати вивченню саме педології, дошкільному вихованню, яке здійснюється переважно в сім'ях, практичним педагогічним заняттям зі складними учнями молодших класів, які не встигають у навчанні, показовим екскурсіям до освітньо-виховних закладів, спостереженням за роботою з «дефективними» дітьми [155; 66].

Основою педології стали ідеї вільного виховання дитини, що дістали назву педоцентризму, у підґрунті якого лежить концепція про те, що зміст, організація й методи навчання визначаються переважно інтересами й потребами дитини, що

вона – центр навчально-виховного процесу. Ці ідеї здобули значну підтримку й поширення наприкінці XIX – поч. XX ст. у течії «нового виховання», репрезентованій А. Фер'єром, О. Декролі, Дж. Дьюї, М. Монтесорі, В. Лаєм та ін. Ці педагоги відстоювали ідею розумового розвитку дитини за «центрами інтересу» і вважали, що її виховання має бути спрямоване на формування цілісної людської особистості.

В Україні питання вільного виховання, педоцентризму поширювались у творчості Я.Ф. Чепіги, С.Ф. Русової в період визвольних змагань українського народу в 1917-1920 рр. Саме на основі цієї концепції, де дитина вважалася центром усього навчально-виховного процесу, розвивалася педологія, котра виділила дитинство як окремий специфічний період життєдіяльності людини, розглядала, вивчала його з усіх боків – у філогенезі (індивідуальний розвиток тваринного або рослинного організму від моменту його зародження до кінця життя) й онтогенезі (історичний розвиток як окремих видів і більших систематичних груп організмів, так і органічного світу в цілому).

Відомо, у цей час завданням школи було ознайомити дитину зі світом, що її оточує [206, с.130]. Цьому передував перехід усіх провідних педагогів на рефлексологічні позиції. Сам термін «рефлексологія» ввів у науковий обіг В. Бехтерев, згідно з учення якого сутність рефлексології полягала в тому, що вся поведінка людини від елементарних органічних реакцій і до найскладніших актів творчості зводиться до рефлексів. Рефлексологія стала основним фундаментом для розвитку педології, що охоплювала своїм змістом анатомію, фізіологію, біологію, психологію та соціологію дитини.

Навіть сьогодні важко провести чітку межу між рефлексологією й педологією, бо всі відомі вчені того часу (О.С. Залужний, І.П. Соколянський, В.П. Протопопов, А.В. Володимирський) були одночасно й рефлексологами, і педологами. У багатьох випадках ці поняття вживалися як синоніми, але все-таки як наукове поняття педологія є значно ширшим, ніж рефлексологія, а остання є головною засадою педології. З точки зору педологів, доля дітей фатально зумовлена біологічними й соціальними факторами, впливом спадковості та

якогось незмінного середовища. Звідси, «наділивши суспільні стосунки фаталістичними властивостями, приписавши їм якості незмінного біологічного закону, педологи неминуче прийшли до заперечення школи й педагогіки» [70].

Отже, на кінець XIX ст. представниками наукової педагогіки була здійснена величезна робота з узагальнення педагогічної теорії й практики: відбуваються численні спроби виявлення вихідних ідей, положень педагогічного знання, більш чіткого визначення предмета педагогіки, виявлення закономірностей виховання, уточнення й упорядкування понятійно-термінологічного апарату, диференціація й інтеграція накопичених знань про виховання й навчання, розроблення нових галузей дослідження. Усе це підпорядковувалося єдиній меті – отримати достовірне знання про найефективніші шляхи впливу на особистість [235, с.5].

Важливим фактором зрушень у педагогічній думці кінця XIX – початку XX століття були суттєві зміни в шкільній справі. Уже з другої половини XIX ст. школи й народна освіта стали вважатися справою державного значення. У цей час відбувається процес становлення державної системи освіти, що викликало різке кількісне збільшення шкіл і контингенту учнів [235, с.7].

Розвиток педагогічної науки сприяв підвищенню рівня професійної підготовки майбутніх учителів. Відкриття педагогічних товариств при університетах, кафедр педагогіки в Німеччині сприяло тому, що педагогіка як навчальний курс була відновлена й у програмах вищої педагогічної освіти України. У 1904 р. Міністерство народної освіти відновило її як обов'язкову дисципліну для студентів історико-філологічних факультетів університетів [287]. Так, відновленню викладання педагогіки з 1909 р. в стінах Київського університету Св. Володимира завдячуємо С. Ананьїну, котрий намагався синтезувати не лише питання теорії та історії, а й елементи експериментальної педагогіки, загальної й педагогічної психології та психології дитячого віку. У Ніжинському історико-педагогічному інституті педагогіку та філософію читав О.Ф. Музиченко, моральне виховання, педагогіку, історію педагогіки, психологію пізнання, дидактику викладав П.В. Тихомиров. У Харківському університеті з 1902 р. педагогіку читав професор філософії Ф. Зеленогорський, котрому

належить авторство програм з історії, теорії педагогіки, дидактики та загальної методики, розділів «Школознавство» та «Педологія».

Особливо сприятливі умови для розвитку та реалізації нових педагогічних ідей утворилися в першій третині ХХ століття. Це пов'язано насамперед з революціями 1905, 1917 років, які сприяли розвиткові демократичних свобод, та освітньою політикою українських урядів 1917-1930-х років, яка, різко відмежовуючись від офіційної дореволюційної педагогіки та школи, спрямовувалася на пошуки нового підґрунтя, нових шляхів у вихованні та навчанні дітей [235, с.5].

У ході дослідження встановлено, що поряд із педагогікою, педологією розвивалася дидактика. Варто відзначити, що в окремих дидактичних керівництвах початку ХХ ст. спостерігається прагнення визначити методологічні поняття дидактики: завдання, загальний зміст, зв'язок з іншими галузями педагогічних знань, вивчення основних законів і закономірностей процесу навчання, сутність таких дидактичних категорій, як «правила» (принципи дидактичної діяльності), «форми» та «методи» навчання, створення понятійного апарату, з'ясування характеру взаємозв'язку між окремими категоріями. Обов'язковим складником кожного дидактичного керівництва були питання «теорії навчального плану» та устрою школи (опис приміщення, санітарно-гігієнічні вимоги до нього), шкільна дисципліна та «дух» навчання. Особливу роль у цьому відіграли педагоги-науковці [41]

Однак це були хоч і значні зрушення, але ще надто мізерні, щоб говорити про ґрунтовність педагогічної освіти з відповідним рівнем теоретичної підготовки з педагогіки. Наприклад, на вищих жіночих курсах як закладах університетського типу (з 1910 р.) майбутні вчителі-філологи здобували ґрунтовну наукову освіту, що забезпечували висококваліфіковані викладачі, які застосовували різноманітні форми роботи. У ході дослідження встановлено, що слабшою була саме психолого-педагогічна підготовка. Слухачі опановували невеликі за обсягом курси педагогіки, історії педагогічних течій, психології. Методична підготовка та педагогічна практика на необхідному рівні організована не була [220]

З приходом радянської влади, відомо, виникла потреба в масовій освіченості народу. Це поклало початок нової ери розвитку вітчизняного шкільництва, науково-дослідної роботи, підготовки вчителя. Вітчизняні вчені й педагоги приділяли велику увагу розробці теорії й практики виховання в колективі. Одним із перших на виховні можливості дитячого співтовариства вказував І.Г. Песталоцці. Слідом за ним на необхідність створення й підтримки серед дітей атмосфери товариства та взаємодопомоги звертали увагу П.Ф. Каптерев, П.О. Кропоткін, О.Ф. Лазурський, С.Т. Шацький, В.М. Сорока-Росинський, А.С. Макаренко та ін.

У статті «Поліпшувати підготовку педагогічних кадрів із вищою освітою для загальноосвітньої школи» С.А. Литвинов стверджував, що в дореволюційний період «педагогіка була позбавлена можливості для наукового розвитку», «увесь цикл педагогічних знань зводився до позицій ідеалістичної філософії, а то й просто до позицій вірнопідданчого девізу «за віру, царя та вітчизну» [199, с. 17]. Передові прогресивні ідеї революційно-демократичної педагогіки, спадщина К.Д. Ушинського та його послідовників були забуті, а інколи й заборонені. Твори передових педагогів замовчувалися й не розповсюджувалися серед учителів. Тим часом, широко насаджувалися педагогічні системи, зокрема реакційна теорія консервативного німецького педагога А. Гербарта, на поглядах якого будувалася вся «офіційна» педагогіка.

Отже, розвиток педагогічної підготовки майбутніх учителів на початку ХХ ст. залежав від політики Міністерства народної освіти, університетських статутів, місцевих можливостей. Нова педагогіка зосереджувала увагу на особистості вихованця. Тому в освіті педагога на центральне місце висувалося різнобічне вивчення особистості, а також особистості й суспільства. Практична розробка проблеми змісту педагогічного знання тісно пов'язана з розвитком педагогіки як науки, суспільними вимогами до підготовки вчителя, наявними традиціями в організації педагогічної освіти [186].

Уже з 1920 р. у Радянській Україні розпочинається робота, спрямована на перебудову педагогічної освіти та створення нової педагогічної концепції. Влада

намагалася створити нову концепцію виховання, яка відповідала б завданням всебічного революційного перетворення суспільства. У цей час надавалося великого значення проблемі систематизації наукової термінології педагогічної науки [90]. У педагогічних навчальних закладах вводились нові курси та дисципліни: «Соціальне виховання», «Педологія», «Організація народної освіти», «Школознавство», «Історія педагогічних течій», «Новітня теорія педагогіки» або «Сучасні педагогічні течії», «Педагогіка особистості й колективу», «Учення про поведінку людини» тощо. До предметів педагогічного циклу у вищих освітніх закладах були віднесені педологія, педагогіка, вчення про поведінку, педагогічні системи, дидактика, школознавство тощо. У пояснювальній записці навчального плану факультету соцвиховання ІНО (1921р.) підкреслювалося: «Завдання підготовки педагогів ... полягає в тому, щоб ... дати їм достатню загальнотеоретичну й спеціальну педагогічну підготовку» [138, с.4].

У 1920-х роках значний унесок у розвиток педагогіки зробили А.М. Алексюк, А.В. Володимирський, О.Ф. Музиченко, М.М. Грищенко, І.П. Соколянський, С.Х. Чавдаров, О.М. Ястряб, О.І. Попов, М.Ф. Даденков, Г.С. Костюк, С.А. Ананьїн, Я.Є. Мамонтов, Г.Є. Жураківський, А.Г. Готалов-Готліб, Я.Б. Рєзнік та ін. Варта уваги розроблена С.Т. Шацьким система підвищення педагогічної майстерності. Основними формами підвищення кваліфікації, на його думку, повинні стати літні курси, конференції, семінари, практикуми, учительські з'їзди, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, а також аналіз особистого.

Н.К. Крупська виокремила значення педагогіки як соціальної, суспільної науки. Тому особливої уваги вона надавала професійній підготовці майбутніх педагогів та організації навчання студентів у педагогічних навчальних закладах. Н.К. Крупська наполягала на свідомому та наполегливому оволодінні майбутніми вчителями як основами предмета викладання, так й основами педагогічних знань. Вона наголошувала на необхідності розуміння вчителем самої суті педагогічної науки, її сучасного стану, головних етапів розвитку та зв'язків з іншими науками, із суспільними відносинами, з навколишнім життям.

На думку О.М. Соколянського, педагогіка – це наука про організацію поведінки особистості. Але не лише поведінки дитини, а й учителя, тому що факторами педагогічного процесу поряд із дитиною є педагог та оточення. Лише єдність цих факторів, їх взаєморозуміння й взаємоповага здатні створити дійсно творчу особистість [353, с.174].

Викладання педагогіки в інститутах народної освіти здійснювалося за розробленими окремо програмами з дидактики, педагогіки та історії педагогіки, для вивчення рекомендувалися такі навчальні посібники, як «Що таке педагогіка й чому вона навчає» (О. Музиченко, 1912), «Історія педагогіки загальної й російської» (В.П. Родніков), «Конспект лекцій із педагогіки (загальна дидактика), читаних на літніх земських учительських курсах у Херсоні» (М. Даденков, 1914), «Історія педагогічних систем» (Соколов), «Сучасні педагогічні течії в Західній Європі й Америці» (О. Музиченко, 1919) тощо.

Пошуки нового змісту загальнопедагогічної підготовки характеризувалися спробами розробити систему педагогіки, дати їй психологічне та філософське обґрунтування. Позитивним явищем було також прагнення встановити тісний зв'язок педагогіки із психологією дитячого віку. До програми з педагогіки включено глибокі історичні екскурси й дано оцінку різним педагогічним течіям. Особливий вплив на зміст програми здійснили соціальна й експериментальна педагогіка [91, С.210].

Суттєву роль у розвитку та становленні системи педагогічних знань у радянській педагогіці відіграли теоретичні дискусії 1920-их років, об'єктом усебічного вивчення та обговорення яких стали предмет педагогіки та її основні поняття. До вагомих проблем педагогічної науки того періоду належать: проблема виховання як суспільного явища; проблема співвідношення біологічного та соціального в розвитку особистості; перегляд змісту предмета вивчення педагогіки; розробка методики педагогічного експерименту, роботи з батьками та громадськістю тощо. Педагогіка розглядалася як суто нормативна й прикладна наука, мета якої – забезпечення шляхів, форм і методів формування дитини на основі теоретико-методологічних даних педології.

Поширеність педології в Україні в ранній радянський період зумовлювалася головним чином її орієнтацією на практику, тобто зв'язком із навчальним процесом. Адже саме в практичній роботі вчителі та вихователі, яких катастрофічно не вистачало, зіштовхувалися з питаннями, у першу чергу, здоров'я дітей, їх психічного стану, соціального статусу, рівня інтелектуального розвитку тощо.

У ході дослідження встановлено, що II Всеукраїнською педагогічною конференцією (1923 р.) було підкреслено значення наукового знання в підготовці майбутнього вчителя-соцвиховника, яке потрібне в організації дитячого руху й життя. «Закласти науковий фундамент під загальний світогляд майбутнього вчителя, об'єднавши всю суму його наукових знань навколо вивчення дитинства, його виховання, громадського й природного середовища», – було основним завданням факультетів соціального виховання як ВНЗ [163, с.211]. Це сприяло розгортанню науково-педагогічної роботи в стінах ІНО у формі кафедр педології й педагогіки, що ще раз підвищило рівень фахової підготовки майбутніх учителів.

Однак багато провідних педагогів негативно поставились до педології. На їх погляд, педологічні дослідження гальмували впровадження в педагогіку марксистко-ленінської філософії як її методологічної основи, затримували роботу над розробкою сутності та принципів навчання. Науковців-педологів критикували за те, що «... заглибилися в абстрактні шукання предмета педагогіки, відірвавшись від революційної практики в педагогіці», що недостатньо спиралися на вчення класиків марксизму-ленінізму, мирилися з проявами буржуазних педагогічних теорій, недостатньо вивчали передовий педагогічний досвід [169].

У ході вивчення історико-педагогічної літератури [106; 10; 56; 88] встановлено, що єдина система вищої педагогічної освіти склалась у нашій країні у період 1931-1933 років. У навчальних планах педагогічних інститутів відбулося зменшення навчальних предметів із педагогіки, було виділено самостійні курси педагогіки й історії педагогіки, а в структурі підготовки вчителя передбачалось поєднання теоретичного навчання й педагогічної практики в школі. У 1934 р. було видано перший систематичний підручник з педагогіки М.М. Пістрака.

Розкриваючи особливості викладання педагогіки в педагогічних вишах до 1936 р., І.Г. Глобов підкреслив, що «до цього часу професори педагогіки ніяк не змовлялися, що таке педагогіка як наука і яким чином її потрібно викладати студентам» [70, с.32-34]. У системі педагогічної підготовки вчителя дуже важливе місце займав курс історії педагогіки. Однак і він перебував у занепаді, деякий час узагалі був виключений із планів педагогічних навчальних закладів. Відомо, що в той час педагогіка була тісно пов'язана з політикою, що абсолютно виключало «лівацьких» її захоплень. Перед членами кафедр педагогіки постало завдання ретельно дослідити історію педагогіки, цінні педагогічні надбання, які в оновленій освіті стали реакційними [292]. Наприклад, історична тематика Харківського педагогічного вишу в цілому становила 65% [373, с. 44].

У ході дослідження з'ясовано, що після відновлення курсу історії педагогіки читання предмета зводилось до відвертого соціологізування та розгрому класової сутності буржуазних педагогів. У силу обставин теоретична педагогіка слабо допомагала школі й учителю, а без наукових розробок теоретичних педагогічних питань не можливо було підняти загальноосвітню школу на той рівень педагогічної майстерності, на який потрібно було рівнятися.

Аналіз історико-педагогічної літератури [70] свідчить, що в постановці викладання педагогіки педагогічні навчальні заклади не отримували від Наркомосу жодної допомоги. Багатий педагогічний досвід педагогічної науки впродовж багатьох років Наркомос навіть не перевидавав. Найбільш розповсюдженими були курси й хрестоматії Мединського, Пінкевича й Сवादковського, які мали багато принципових помилок і були занадто схематичними. Наркомос не здійснював контролю за викладанням педагогіки в педагогічних навчальних закладах і, як наслідок, педагогічна освіта не могли забезпечити школу педагогічними кадрами з належним рівнем володіння педагогічною майстерністю. Лише після подолання означених проблем, докорінного покращення управління педагогічною освітою постала можливість вивести педагогічну науку з глухого кута.

І.Г. Глобов стверджував, що «педагогіка як наука за останні роки не лише не просунулася вперед, але й, будучи фактично позбавленою основного, тобто живої, конкретної дитини, і відірваною від педагогічної практики, стала блідою, безпредметною, схематичною й абстрактною. Та мізерна кількість праць із педагогіки, яка з'явилася останнім часом, мала великі принципові помилки як наслідок відриву теорії від практики. Мабуть, нема жодної науки, яка б перебувала в такому зневажливому стані в Наркомосів, як педагогіка» [70]. Дослідник переконував, що викладання педагогіки в педагогічних навчальних закладах перебувало в у край складному стані. Положення, при якому майбутні вчителі вивчали питання навчання й виховання дітей, не маючи в полі зору самої дитини, Наркомос підтримував до останнього часу. Цілком зрозуміло, що такий «випещений» курс педагогіки не давав і не міг дати щось дієве й корисне студентам.

Визначною подією, яка розв'язала ці проблеми, стала ліквідація кафедри педології в 1936р., відповідно до чого ЦК ВКП(б) постановив: «Відновити повністю в правах педагогіку та педагогів; ліквідувати ланку педологів у школах і вилучити педологічні підручники; переглянути школи для «складних» дітей, перевівши основну масу дітей у нормальні школи; відмінити викладання педології як особливої науки в педагогічних інститутах і технікумах; розкритикувати в періодичних виданнях усі до того часу видані теоретичні книги сучасних педологів; охочих педологів-практиків перевести в педагоги» [292]

У передвоєнний період в Україні розпочалися активні наукові пошуки. Зокрема питання розвитку педагогічної науки були розглянуті Українською науковою республіканською конференцією з педагогіки й психології (1940 р.) та Всесоюзна конференцією з педагогічних наук (1941 р.) [284]. Зазначимо, що в Україні в 1940 р. вперше рідною мовою побачив світ навчальний посібник «Педагогіка» за ред. С.Х. Чавдарова [20]

Радянська влада покладала великі вимоги до розробки педагогічної науки. Упродовж лише 1937-1947 рр. було захищено 64 докторські і 362 кандидатські дисертації з педагогіки. На Всеросійській нараді кафедр педагогіки в 1947 р.

перед педагогічною наукою постали завдання ретельно вивчати та узагальнювати цінний досвід школи, розробляти питання про закономірності, шляхи та засоби виховання підростаючого покоління, методи оволодіння ним міцними науковими знаннями. Реалізація цих завдань була покладена на кафедри педагогіки педагогічних вишів, згуртованих навколо Академії педагогічних наук [174].

Упродовж означених вище 10 років наукові роботи з педагогіки було зосереджено навколо питань вищої й середньої педагогічної освіти (285), методичної роботи з математики й фізики (276), загальної педагогіки (224), методики російської мови й літератури (188), психології й логіки (176), історії педагогіки (107), методики природознавство (107), методики історії (86), дошкільної педагогіки (63), методики географії (53) та шкільної гігієни (29). За кількістю крупних дослідницьких робіт (докторських дисертацій і монографій) перше місце посідала психологія (56), друге – історія педагогіки (54), третє – загальна педагогіка (53), четверте – питання педагогічної освіти (27), п'яте – методика математики й фізики – (22).

У 1940-і роки у зв'язку з Другою світовою війною навчальні плани було скорочено, що певним чином відбилося й на якості професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів. Упродовж 50-60-их років зміст педагогічних навчальних дисциплін відрізнявся стабільністю (педагогіка, історія педагогіки, педагогічна практика). Проте в наступні три десятиліття він характеризувався певною динамікою: 70-75-і роки – вступ до педагогіки, педагогіка школи, історія педагогіки, педагогічна практика; 75-85-і роки – вступ до вчительської спеціальності, педагогіка, історія педагогіки, спеціальні курси та семінари, педагогічна практика; 85-91-й роки – вступ до спеціальності, педагогіка, методика виховної роботи, історія педагогіки, спеціальні курси та семінари, педагогічна практика; 92-99-й роки – педагогіка, методика виховної роботи, історія педагогіки, спеціальні курси та семінари (основи педагогічної майстерності, етнопедагогіка, соціальна педагогіка, технології навчально-виховного процесу тощо), педагогічна практика [106].

Відомо, навчальні плани в педагогічних інститутах змінювалися чи не кожен рік. Так, за навчальними планами педагогічних ВНЗ 1959-1960 н.р. зв'язок зі школами було передбачено у вигляді педагогічної практики впродовж усіх років навчання, також у навчальних планах було передбачено факультативні дисципліни й спецкурси, що озброювали студентів практичними навичками проведення позакласної роботи з дітьми (домоводство, співи, ручна праця, ігри, художнє читання, кіно, фотосправа тощо).

Аналізуючи зміни навчальних програм, С.А. Литвинов дійшов висновку, що «вони призводять до зменшення питомої ваги дисциплін педагогічного циклу» [199, с.20]. Уже в 1965 р. час, відведений на вивчення курсу педагогіки, становив лише 2-3% порівняно з іншими предметами, а курс історії педагогіки в переважній більшості педагогічних інститутів взагалі почали об'єднувати з педагогікою, що в цілому змінювало характер вишів, оскільки науки, які покликані формувати професійні якості вчителя, винесено на другий план. Педагогічна практика розпочиналася вже на третьому курсі. Курс «Форми й методи позакласної й позашкільної роботи з учнями», який готував майбутніх учителів до організації виховної роботи, було ліквідовано.

Відомо, що якість підготовки майбутнього вчителя значною мірою залежить від стану наукової роботи кафедр педагогічного циклу. Викладач, який бере активну участь у розробці наукових проблем, наголошував С.А. Литвинов, здебільшого читає змістовні лекції. Його практичні заняття й семінари залишають глибокий слід у свідомості студентів, спонукають їх до самостійних досліджень. У таких умовах зникає «проблема» вільного чи обов'язкового відвідування студентами лекцій, бо викладач завжди зможе збудити в молоді інтерес до своєї дисципліни [199, с.23]. Подібні переконання були сформовані експериментальним методом П.І. Шевченко в Криворізькому педагогічному інституті в 1990-ті роки [352, с.6-8].

Аналізуючи педагогіку радянського періоду, С.А. Литвинов переконував, що вона науково визначила суть і мету виховання, теоретично й практично розв'язала проблему єдності навчання та виховання, піднесла на вищий щабель

ідею виховального навчання, виробила основи та зміст освіти, виходячи з наукових даних різних галузей науки та вікових особливостей дітей. Вона визначила роль і зміст трудового виховання, конкретизувала зміст політехнічного навчання та шляхи його реалізації на різних етапах розвитку країни, переборюючи захоплення вузькою професіоналізацією в системі виробничого навчання учнів старших класів загальноосвітньої середньої школи. Педагогіка приділяла велику увагу розробці проблем дидактики, встановивши новий, діалектико-матеріалістичний підхід до цієї важливої частини педагогічної науки, здійснювала цілий переворот у питаннях структури уроку, методів навчання, дидактичних принципів, зокрема принципу наочності. В означений час педагогіка з успіхом розв'язувала проблему морального виховання молодого покоління; рішуче переборюючи теорію «вільного виховання» і її доведений до абсурду варіант у вигляді «теорії відмирання школи», визначала роль учителя як центральної фігури в навчально-виховному процесі [199, с. 19]. Педагогіка розбудовувалася на підґрунті гострих творчих дискусій, на основі узагальнення передового педагогічного досвіду й експериментів.

Представники Харківської педагогічної школи (І.Ф. Прокопенко, Л.Д. Попова, І.Т. Сіра) підсумовують роботу педагогічного вишу Харкова за 1930-1970-ті роки, котра була спрямована на озброєння студентів знаннями основ педагогічної теорії й шкільної практики, розвиток у них професійного мислення, формування педагогічних умінь, виховання майбутнього вчителя як активної творчої особистості [286].

Розвиткові педагогіки ХХ ст. сприяв високий рівень соціального статусу вчителя. Так, розмірковуючи над престижністю учительської праці, К. Самойлик [305, с.6] підтверджує її високий рівень у ХХ ст., адже вчителями бажали бути тисячі молодих людей як чоловічої, так і жіночої статі, у країні були десятки, сотні тисяч учительських династій. Але це все є наслідками створених умов для підготовки вчителів, держава покладала великі сподівання на них, забезпечувала належну професійну підготовку, яка передбачала передусім вивчення повного спектру психолого-педагогічних дисциплін.

Приділяючи увагу персоналіям української педагогіки, П.Г. Лузан, О.В. Васюк [206, с.182-183] висвітлюють особливості її становлення в поглядах професора Г.Г. Ващенка, називаючи його «творцем повного курсу української національної педагогіки», що відповідає духові рідного народу, випереджаючи час, свідчить про невичерпні етнопедагогічні можливості українців. Критикуючи систему радянської освіти, Г.Г. Ващенко стверджував, що вона не могла відповідати потребам українського народу, і розробляв українську національну систему освіти, головними елементами якої є ідеалістичне світосприймання; християнська мораль як основа родини й здорового суспільства; високий рівень педагогічних наук, що мають у минулому світлі сторінки письменництва княжої доби, «Повчання дітям» Володимира Мономаха, філософські вчення Григорія Сковороди, учнів Могилянської академії, твори К.Д. Ушинського та ін.; організація педагогічних досліджень і розбудова педагогічних станцій і лабораторій; видання педагогічних творів, шкільних підручників, літератури для молоді різного віку на найвищому мистецькому й технічному рівні. На високий рівень, на думку Г.Г. Ващенка, має бути поставлена наукова робота в галузі теоретичної педагогіки, яка відповідала б науковим традиціям України.

При аналізі ролі педагогічних дисциплін у професійній підготовці вчителя України особливої уваги дослідників потребують роки незалежності. У цей час у суспільному житті України спостерігається переоцінка цінностей, переосмислення подій і явищ. Доступ до нових архівних й інших джерел, можливість вільно інтерпретувати минулі та сучасні події сприяли активізації наукових пошуків у галузі історії педагогіки [8]. Соціальні, економічні зміни, що відбуваються в українському суспільстві, потребують серйозного перегляду змісту освітнього процесу в педагогічних ВНЗ, виявлення протиріч, пошуків шляхів їх подолання, нових концептуальних підходів до конструювання змісту освіти, підвищення ефективності підготовки майбутнього вчителя [289].

В означений період педагогіка втратила свій конструктивний вплив через банкрутство комуністичної системи, чи, навпаки, система зазнала краху, бо

пересічна людина, а особливо молоде покоління, розчарувалися в комуністичній системі цінностей і вірити в цю систему більше не захотіли [42, с.40].

Варто зазначити, що в 90-ті роки ХХ ст. суспільство висунуло передусім вимоги до оновлення професійної підготовки майбутнього вчителя, який глибоко знає свій предмет, володіє різноманітними методичними засобами, має ґрунтовну психолого-педагогічну підготовку, ерудований, з високим рівнем культури, вихованості, прагне до творчості, розуміє дітей, має на них вплив тощо [109, с.6-8]. Виховання професіоналізму в майбутнього вчителя спрямоване на формування й розвиток здібностей перспективного бачення; комунікативної, конструктивної та організаторської діяльності, а саме: дії, що мобілізують та спонукають учнів до навчальної діяльності; дії, що спрямовують на розуміння плану й ходу уроку та заходів своєї діяльності; оцінної дії вчителя, здатності до контролю та корекції знань учнів, аналізу та самоаналізу важливих етапів уроку [234, с. 6-8].

У ході аналізу науково-практичних конференцій 1990-х років («Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу» (Кривий Ріг, 1992), «Психолого-педагогічна підготовка учителя в педагогічних вузах» (Харків, 1994) тощо) виявлено роль предметів і курсів педагогічного циклу, основ педагогічної техніки й майстерності в процесі професійної підготовки майбутніх учителів. У дослідженнях науковців (В.І. Бондар [29], А.Г. Тулегенова [332], І.С. Каліновський [148], В.І. Лозова [200], В.І. Капацина [150], О.В. Подпоріна [276], С.О. Борисюк [32], В.П. Зінченко [130], М.Г. Вієвська [46], А.Г. Глущенко [72], Л.О. Дубровська [109, с. 6-8], А.І. Єрьомкін [119], В.Г. Моторіна, Б.В. Фурман [234], І.В. Бужина, І.І. Лисак [34], П.Г. Москаленко [233], М.М. Окса [257], І.Ф. Протченко[288], О.В. Рогова [297] та ін.) акцентовано увагу, що знання педагогіки повинне сприяти формуванню педагогічної творчості в студентів педагогічних ВНЗ.

В умовах незалежності підготовка вчителя почала розглядатися не лише як накопичення студентами знань, умінь і навичок, але і як «процес комплексної організації навчально-виховних впливів, спрямованих на формування позитивного ставлення до педагогічної професії» [119, с.10-11]. Успіхові

професійної діяльності сприятимуть, на думку вчених, такі вміння: навчати дітей учитися (С.О. Борисюк), професійної відповідальності (Л.В. Бешевець), організації різноманітних видів діяльності та спілкування дітей (В.І. Лозова), спрямованості (Т.В. Іванова), організації співробітництва та співтворчості (М.Г. Вієвська), формування наукових понять в учнів (Т.П. Коростіянець), педагогічної культури (Н.В. Шекера, В.М. Гриньова, В.О. Бойко), експериментальної майстерності (В.І. Тищук), комп'ютерної грамотності (Ю.П. Рева), усвідомлювати себе в контексті загальної культури (Н.М. Тарасевич), концептуального педагогічного мислення (П.Г. Москаленко), конструктивні вміння (добирати, трансформувати інформацію, проектувати пізнавальну та практичну діяльність учнів і способи своєї діяльності) (О.В. Безпалько), технологічно планувати навчальний процес (підвищувати інформативність, інтенсивність і результативність шкільного навчання) (Н.І. Стяглик), уміння професійного самовдосконалення (Р.П. Скульський).

З огляду на предмет дослідження, згідно з указом Президента від 4 липня 2005р. «Про невідкладні заходи щодо забезпечення та розвитку освіти в Україні» варта уваги Всеукраїнська нарада-семінар завідувачів психолого-педагогічних кафедр вищих навчальних закладів від 16 червня 2006 р. з проблем підвищення ролі педагогічної та психологічної науки в підготовці фахівців, де накреслено стратегії розвитку педагогічної освіти [213]. На пленарному та секційному засіданнях, які відбулися в Національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова, обговорено широке коло питань щодо вдосконалення змісту психолого-педагогічної підготовки педагогічних працівників відповідно до вимог Болонського процесу та в контексті модернізації шкільної освіти, упровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу, методичного забезпечення дисциплін психолого-педагогічного циклу, організації педагогічної практики, проблеми соціальної роботи та практичної психології тощо.

Відзначимо, що на початку ХХІ ст. підготовку фахівців за напрямом «Педагогічна освіта» здійснювали 17 класичних університетів, 20 педагогічних

університетів, 9 гуманітарних університетів й інститутів, інженерно-педагогічна академія та педагогічний інститут іноземних мов. Результатом наради семінару стало ухвалення рекомендацій, якими, зокрема, передбачено створення при МОН Міжгалузевої ради для координації та контролю Державної програми «Вчитель».

Методом інтерв'ювання зі спогадів завідувача кафедри педагогіки й ПВШ ХНПУ імені Г.С. Сковороди д.п.н., проф. С.Т. Золотухіної встановлено, що на нараді порушувалися питання, пов'язані зі з'ясуванням місця й ролі педагогічної науки в процесі підготовки майбутніх учителів (Л.П. Вовк, Л.В. Кондрашова, М.Б. Євтух); реалізацією програми «Вчитель» (І.В. Малафєєв), розробкою відповідних посібників і підручників (М.В. Левківський, П.М. Щербань); відповідністю навчальних програм педагогічних вишів Болонському процесу (С.Т. Золотухіна, Г.П. Шевченко, В.І. Бондар); організацією самостійної роботи студентів в умовах Болонського процесу (С.Г. Мельничук, І.М. Шапошнікова); унесенням змін у педагогічну практику (О.П. Ледеяєва, С.Г. Мельничук І.В. Малафєєв); доцільністю розробки типових програм із педагогіки (М.І. Сметанський, О.М. Пехота); питаннями мотивації до педагогічної професії (В.І. Бондар, О.Я. Савченко, І.М. Шапошнікова), методичного супроводу тестування (О.Я. Савченко), державного стандарту в усіх педагогічних ВНЗ (І.В. Малафєєв).

Викликає інтерес виголошена в рамках семінару доповідь экс-міністра освіти і науки С. І. Ніколаєнка, який заперечив будівництво нової школи руками «старого» вчителя з відповідним багажем знань, умінь і навичок, які є застарілими й давно не ефективними. Доповідач наголошував на необхідності переймати досвід Англії та Канади, на виробленні здатності в майбутніх учителів формувати професійно значущі плани, проекти, програми, технології, методики, алгоритми, інструкції. Кінцевою метою підготовки вчителів має бути вироблення в них здатності трансформувати назване до рівня світоглядних ідей, морально-етичних цінностей, ідеалів, ставлень, оцінок, кодексів, переконань, вірувань. Така організація навчання впроваджувалася в практику роботи Вінницького, Полтавського, Луганського, Тернопільського педагогічних університетів.

У процесі педагогічної підготовки вагомим значення набуло проведення психодіагностичного й соціологічного обстеження кожного потенційного вчителя. МОН разом із Черкаським національним й Уманським педагогічними університетами завершили розробку методичних матеріалів щодо механізму психолого-педагогічного відбору учнів загальноосвітніх шкіл на педагогічні спеціалізації. Однак, як відомо, психолого-педагогічне тестування так і не було впроваджене в практику педагогічних ВНЗ, як і не активізована із цією метою робота педагогічних гуртків і факультетів майбутнього педагога при вишах.

Екс-міністр також наголосив на ролі педагогічних кафедр при наданні освіти молоді з обмеженими фізичними можливостями, адже ставлення до цієї категорії людей характеризує рівень гуманності та демократичності суспільства.

На думку віце-президента Академії педагогічних наук О.Я. Савченко, перед тим як почати вдосконалювати педагогічну освіту, потрібно з'ясувати, якого вчителя чекає школа, що є замовником освітніх послуг. На думку доповідача, досі не вдалося зменшити велику дистанцію між збільшенням педагогічної інформації та дуже вузьким прошарком її читачів серед учительства. Академік підкреслила, що процеси підвищення якості освіти в школах і педагогічних вишах не можуть бути ізольованими один від одного.

Найпершим щаблем у реформуванні педагогічної освіти, на думку академіка О.Я. Савченко, є впорядкування фундаментальної теоретико-термінологічної підготовки майбутнього вчителя. Якщо раніше шкільні програми були побудовані за змістом (грунтовно описано те, що вивчається), то нині – на компетентнісних засадах. Це варто враховувати в психолого-педагогічній, методичній, управлінській компоненті професійної підготовки вчителя.

Із метою провадження тестування в середній загальноосвітній школі, підготовки до нього майбутніх учителів О.Я. Савченко запропонувала запровадити в рамках теоретичної підготовки педагогічних ВНЗ спецкурс *«Психолого-педагогічні засади тестування навчальних досягнень учнів»*, а також розпочати підготовку спеціалістів-тестологів на магістерському рівні. Виокремлені українськими вченими сім ключових компетентностей школярів

(уміння вчитися, загальнокультурна, громадянська, підприємницька, соціальна, інформаційно-комунікативні технології, здоров'язберігальна) безпосередньо стосуються майбутніх учителів.

О.Я. Савченко також наголосила на важливості викладання дисциплін з управління школою, відзначено, що «нехай і не все можна вивчити у ВНЗ, але мінімум... Як працювати зі шкільною документацією, робити характеристику, як заповнювати, зрештою, класний журнал. Трішки менеджерських умінь повинно бути в учителя» [213]. Крім того, академік закликала чітко визначитися з метою виховання та підготовки студента-педагога, акцентувала увагу науковців на взаємозв'язку індивідуальності особистості й колективу, узагальненні інформації та на формуванні в студентів педагогічних вишів практичних навичок роботи з дитячими громадськими організаціями, які здатні бути чинником розвитку особистості та суб'єктом виховання. О.Я. Савченко наголосила на підвищенні вимог до вчителя, яке здійснюється не лише з боку держави, а й учнівства. І тут важливо, щоб майбутній учитель володів діагностичними вміннями, знав психологічні особливості мікроперіодів вікового розвитку школяра (перший – другий класи, треті – четверті, молодші підлітки, старші підлітки).

Розмірковуючи над становищем вищої педагогічної освіти України початку ХХІ сторіччя, її значенням для розвитку майбутнього покоління, культурного фону держави, М.Ф. Гетьманець наголошує на її катастрофі як наслідку відмови нашої вищої педагогічної освіти від базового педагогічного курсу. «Нова назва – університет – настільки запаморочила голову деяким ректорам, що вони забули про свою основну спеціалізацію, про набутий досвід підготовки педагогічних кадрів і стали посередніми «університетами»» [69, с.123]

О.І. Вишневський, аналізуючи питання сучасної педагогіки, підкреслює, що вона повинна відповідати соціальним запитам нашого сьогодення, а тому не може обійти відповіді на фундаментальні питання: Яка природа процесів, що відбуваються тепер у нашому житті? Звідки йдемо і куди прагнемо прийти? Від чого відмовляємося і чого хочемо досягнути? Ці відповіді необхідно покласти в основу побудови адекватної системи освіти та виховання, допомагаючи в такий

спосіб молодому поколінню з гідністю зустріти те життя, яке чекатиме його після закінчення школи – через 10-15 років. В іншому разі педагогіка залишається безплідною, потрапляє в застій суб'єктивних міркувань [42, с.30].

О.І. Вишневський переконує в необхідності змін у вітчизняній педагогіці початку ХХІ сторіччя, оскільки людина опинилася у фокусі соціально-економічних і духовно-культурних процесів. Система освіти й виховання, а отже, і педагогіка, потребують чітко вираженої мети, яка має віддзеркалювати потребу суспільства – соціальне замовлення. З метою запобігання краху педагогіка повинна мати історико-специфічну мету, яка не є тотожною функціям педагогіки будь-якої європейської країни, де життя характеризується стабільністю і ясністю цілей. Мета вітчизняної педагогіки полягає насамперед у тому, щоб сприяти становленню «цілком інакшої людини», здатної вести природовідповідне (самовідповідальне) життя, допомогти їй переорієнтуватися на європейсько-демократичні цінності, досягнути відчуття власної національної й особистої гідності та повноцінності.

Поряд із необхідністю досягнення сучасних європейських стандартів О.І. Вишневський підтримує роздуми К.Д. Ушинського з приводу виховної системи, однією з помилок побудови якої є прагнення «взяти все в Європі», начебто вона розв'язала вже всі свої проблеми. Тому сучасна педагогіка повинна в першу чергу будуватися на національному підґрунті (звичаях, традиціях, досвіді тощо), про який наголошував ще А. Дістервег.

Розподіляє цю точку зору й завідувач кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка А.А. Сбруєва, яка переконує, що «найбільш значимим для нас сьогодні є творче поєднання позитивного вітчизняного досвіду педагогічної освіти, яка має прекрасні традиції, і кращих європейських тенденцій розвитку. На думку дослідниці, головне – не робити механічних запозичень окремих фрагментів чужих освітніх новацій, які зруйнують нашу систему й не утворять нічого нового, що мало б цілісний характер, що відповідало б як нашим реаліям, так і новим європейським вимогам» [309].

Вітчизняний дослідник М. Кухта відзначає, що «головним джерелом педагогічної майстерності, як і педагогіки в цілому, є досвід, який завжди виступає як єдність теорії й практики» [187]. Хоча «глибина й різносторонність знань педагогів не завжди збігаються з продуктивністю їхньої діяльності» [207], успішна практична діяльність невіддільна від її теоретичного осмислення.

У ході дослідження встановлено різні аспекти наукового вивчення педагогічних процесів. На сьогодні цікавими й перспективними для дослідження є шляхи модернізації початкової освіти в контексті сучасних викликів (О.Я. Савченко), окремі історико-педагогічні аспекти розвитку порівняльної педагогіки та основні напрями педевтологічних пошуків, результати досліджень польських й українських учених із проблем педагогічної освіти (Н.Г. Ничкало), традиційні освітянські парадигми, суперечність між професійним самовизначенням особистості й процесами депрофесіоналізації, сутність сучасних процесів в освіті (П.Ю. Саух), криза традиційної освітянської парадигми, суперечність між професійним самовизначенням особистості й процесами депрофесіоналізації, сутність сучасних процесів в освіті, зміст педагогічної освіти, у якому закладено модель підготовки вчителя-дослідника, вихователя-дослідника, технологічний процес лекційно-семінарських занять і групової роботи проведення семінарсько-практичних занять за принципами модульності навчання (С.С. Вітвицька), деякі аспекти гуманізації освіти як необхідної умови духовного зростання особистості (С.Л. Яценко), дидактичний процес моделювання педагогічних ситуацій (О.С. Березюк), особливості педагогічної інтеграції як один із шляхів побудови цілісної педагогічної парадигми (О.В. Вознюк), проблеми оволодіння майбутніми вчителями основами професійної педагогічної майстерності, шляхи професійного становлення педагога (І.А. Зязюн), досвід становлення окремих наукових-педагогічних шкіл (О.А. Дубасенюк), розробки технології педагогічної креативності майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін (О.Є. Антонова) тощо.

Варто підкреслити, що курс педагогіки в педагогічних ВНЗ є основним базисним у підготовці педагогічних працівників будь яких спеціальностей і

профілів. Прикро визнавати, але курс педагогіки в педагогічних вишах сьогодні надто заформалізований і затеоретизований, а це зумовлює його відрив від конкретних педагогічних фактів. Ще А.С.Макаренко на початку 1920-х років указував, що об'єктом дослідження наукової педагогіки має бути педагогічний факт (явище). Тут перед кафедрами педагогіки постає надзвичайно важливе завдання піднести науково-теоретичний і практичний рівень курсу педагогіки, зробити його справді провідним у педагогічній освіті.

Отже, у ході вивчення науково-педагогічної літератури [149; 1; 327] встановлено, що до випускників педагогічних ВНЗ висуваються високі вимоги щодо їхньої професійної підготовки, якість якої багато в чому визначається тим, наскільки глибоко вони оволодівають цілісним системним педагогічним знанням [289, с.6]. Оволодіння теоретичними знаннями з педагогіки передбачає набуття суб'єктивно значущих знань для педагога, створює не тільки образ проєктованого виховного результату, але й образ, концептуальну модель системи засобів або технологій досягнення поставленої мети.

Висновки до розділу

Отже, об'єктивна потреба підготовки педагогічних кадрів упродовж розвитку вищої освіти зумовила посилення її педагогічного складника, відкриття кафедр педагогіки у XIX ст. Організація педагогічних кафедр у педагогічних інститутах при імператорських університетах Києва й Харкова забезпечувала оволодіння майбутніми вчителями основами педагогічних знань (із дидактики, теорії виховання, способів самостійного оволодіння знань), методикою викладання навчальних дисциплін, а також сприяла активізації пізнавальної діяльності студентів в оволодінні педагогічною справою.

Розвиток педагогічної науки зумовив підвищення рівня професійної підготовки майбутніх учителів на початку XX ст. Нова педагогічна концепція була спрямована на виконання завдань усебічного революційного перетворення суспільства, організації навчання студентів у педагогічних навчальних закладах.

Великого значення надавалося проблемі систематизації наукової термінології з педагогіки, яка розглядалася як суто нормативна й прикладна наука, мета якої – розробити дієві шляхи, форми й методи формування дитини на основі теоретико-методологічних даних педології.

У кінці XX – початку XXI ст. педагогічною наукою чітко сформовано суть і мету виховання, теоретично й практично розв’язано проблему єдності навчання й виховання, піднесено на вищий щабель ідею виховального навчання, вироблено основи й зміст освіти з урахуванням наукових даних різних галузей науки й вікових особливостей дітей на підґрунті гострих творчих дискусій, на основі узагальнення передового педагогічного досвіду й експериментів. Педагогіка приділяла велику увагу проблемам дидактики, новим діалектико-матеріалістичним підходам при розробці методології, здійснюючи в такий спосіб прогресивний крок уперед з питань структури уроку, методів навчання, дидактичних принципів.

У часи незалежності України підготовка вчителя розглядалася не лише як накопичення студентами знань, умінь і навичок, але і як процес комплексної організації навчально-виховних впливів, спрямованих на формування позитивного ставлення до педагогічної професії. Робота в галузі теоретичної педагогіки стала відповідати вітчизняним науковим традиціям.

Пріоритетні напрями розвитку педагогіки, кращі її ідеї й здобутки лягли в основу діяльності науково-дослідних кафедр педології й педагогіки впродовж 1921-1929 рр., кафедр педагогіки у структурі вищих педагогічних навчальних закладів України 1930 р. – поч. XXI сторіччя.

Література до розділу

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для пед. спец. высш. учеб. заведений. Москва: Просвещение, 1990. 141с.
2. Адаменко О.В. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження. Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 15. С. 10-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_3 (дата звернення: 11.02.2016).

3. Адаменко О.О. Освітня діяльність та науково-педагогічні погляди Василя Захаровича Смаля (1930-1987рр.) : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01. Київ, 2010.
4. Адаменко О.О., Майборода В.К. Себе освіті присвятив. Василь Захарович Смаль (1930-1987рр.): монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 182с.
5. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія. Київ: Либідь, 1998. 557с.
6. Ананьїн С.А. Історія педагогічних течій. Новітні педагогічні течії. Харків, 1929-1931.
7. Андрущенко В.П., Бондар В.І. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів ХХІ століття. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2010. Вип. 1.28. С.12-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2010_1_28_4 (дата звернення: 22.05.2016).
8. Аніщенко О.В. Наукові дослідження з історії професійної освіти та історії педагогіки: Методичні рекомендації науковцям-початківцям. Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. 49с.
9. Антонець Н.Б. Права людини – наскрізна ідея громадсько-просвітницької і творчої спадщини софії русової. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/166268/1/русова.pdf> (дата звернення: 12.03.2017).
10. Антонова О.Є. Базові знання з педагогіки: становлення, розвиток, технологія формування: Монографія: Вид. 2-ге, допов. Житомир: Житомир. держ. ун-т, 2004. 276с.
11. Антонова О.Є. Становлення системи базових знань з педагогіки в історії вітчизняної та зарубіжної педагогіки. *Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання*: монографія / за ред. проф. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 443с.
12. Арістотель. Нікомахова етика / Αριστοτέλους. Ηθικα Νικομαχεια. - К.: Аквілон-Плюс, 2002. 480с.
13. Астахова В.І., Астахова К.В., Гайков А.О. та ін. Видатні педагоги вищої школи м. Харкова. Харків: книжкова фабрика «Глобус», 1998. 736с.
14. Багаліївські читання в НУА: (2; 1999). Програма та матеріали. Харків: ХГИ «НУА», 1999. 112с.
15. Башкір О.І. Відновлення наукового потенціалу педагогічних наук в 1920-х. *Інновації у сучасному світі*: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (Вінниця, 17 лютого 2017). Вінниця. 2017. 222с. С. 16-20
16. Башкір О.І. Відновлення педагогічної науки в стінах педагогічних навчальних закладів України на початку ХХст. Відновлення педагогічної науки в стінах педагогічних навчальних закладів України на початку ХХст. *Освіта і доля нації: Сучасна школа: тенденції розвитку і рефлексія досвіду*: Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 19-20 травня 2017). Харків. 2017.

17. Башкір О.І. Експериментальна педагогіка як течія педагогічної науки (20-ті роки XX сторіччя). *Методологія сучасних наукових досліджень*: Матеріали XII науково-практичної конференції молодих учених (Харків, 10-11 лист. 2015). Харків. 2015. 64 с.
18. Башкір О.І. Місце педагогічних курсів у системі підготовки майбутніх учителів початку XX сторіччя. Педагогіка та психологія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2016_53_33
19. Башкір О.І., Шкіль С.І. Виховання в родинях просвітників Слобожанщини кінця XIX - початку XX сторіччя. *Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя*. Харків, 2014. Вип.11.
20. Беккер Р.І. Виховання любові до педагогічної професії в педагогічному гуртку. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 107-113.
21. Березівська Л. Розробка наркомосом УСРР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920-1924). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2007_1_4 (дата звернення: 21.07.2016).
22. Березівська Л.Д. Періодизація реформування шкільної освіти в Україні (1899-1991). *Анотовані результати науково-дослідної роботи інституту педагогіки за 2007рік*. Київ : Педагогічна думка, 2008. С.47-48.
23. Березюк О. Педагогічні засади формування етнокультурної компетентності особистості. *Тенденції модернізації національних освітніх систем*: збірник наукових праць / за ред. О.С. Березюк, О.М. Власенко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 242с.
24. Беринда П. Лексикон славеноросский и имен толкование. Київ, 1627.
25. Бєлашов В.І. Історіографічна традиція та джерельна база вивчення історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (1874 – 2014 рр.). *Історичні студії суспільного прогресу*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2014_2_8 (дата звернення: 9.04.2016).
26. Богодухів: Збірник архівних документів і матеріалів / Гол. редактор А.І. Епштейн; Упоряд.: Л.М. Момот, В.Г. Панкатьєва, В.В. Швець. Харків: Фоліо, 1996. С.119-121.
27. Бойко А. Модернізація підготовки вчителя: єдність теорії і практики. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. Полтава, 2003. Вип. 5 (32). 220с.
28. Бойко А.М. 20 видатних українських педагогів. Персоналії в історії національної педагогіки. Полтава, 2002. 130с.
29. Бондар В. Термінологічний бум у педагогіці: методологічний аналіз. *Шлях освіти*. 2001. №4. С.7-10.
30. Бондар Л. Життя і науково-педагогічні діяльність С.А. Литвинова. Педагогічна газета. 2008, жовтень. №10 (171).
31. Борецький І. Пересторога зело потрібна на потонні часи православним християнам. Л., 1605 або 1606.
32. Борисюк С.О. До питання формування професійної умілості в процесі педагогічної підготовки вчителя. *Формування професіоналізму майбутніх*

педагогів в умовах педагогічного вузу : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвузівської конференції. Частина I: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.

33. Бронислава Виц. Демокрит. Москва: Мысль, 1979. 212с.

34. Бужина І.В., Лисак І.І. До питання про формування духовної культури майбутнього вчителя в вузі. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвузівської конференції. Частина I: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.

35. Вакуленко В.М. Розвиток теорії й практики вищої педагогічної освіти України, Росії, Білорусії на основі акмеологічного підходу: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2007. 496с.

36. Васильев К.И. Очерки высшего педагогического образования в РСФСР (1918-1932). Воронеж, 1968.

37. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. Мюнхен, 1957.

38. Ващенко Г.Г. Український ренесанс ХХ століття. Торонто, 1953. 80с.

39. Вейкшан В.А. Л.Н. Толстой о задачах педагогики как науки. *Советская педагогика*, 1953. №8. С.84.

40. Веклинець Л., Разумейко М. Історичні аспекти української дидактики. *Дивослово*. 1997. №5-6. С.24.

41. Вихрущ В.О. Розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : автореф... доктора пед. наук : 13.00.04. Київ. 2001. 38с.

42. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання друге, доопрацьоване і доповнене. Дрогобич: Коло, 2016. 608с.

43. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення і перспективи розвитку. Одеська область. / ред. рада вид.: В.Г. Кремінь (гол.) [та ін.] ; редкол. тому О.Я. Чебикін (гол.) [та ін.]. Київ: Знання України, 2012. 319с.

44. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Харківська область / ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: І. Ф. Прокопенко (гол.) [та ін.]. Київ: Знання України, 2009. 431с.

45. Вища школа Української РСР за 50 років. У двох частинах. Київ: Вид-во Київського університету, 1967.

46. Вієвська М.Г. Готовність студентів педвузів до педагогічної взаємодії з учнями як показник професіоналізму. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвузівської конференції. Частина I: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.

47. Вітвицька С.С. Компаративний аналіз моделей ступеневої педагогічної освіти західноєвропейських країн, США та України. *«Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку»* : Монографія / Авт. кол. О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, С.С. Вітвицька, Н.Г. Сидорчук, О.М. Спірін, Н. В. Якса та ін. / За заг. ред. проф. О.А. Дубасенюк. Житомир, 2008. Вид. 2-е, доп. 380с.
48. Вітвицька С.С. Наукові підходи до педагогічної підготовки магістрів. *«Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до педагогічної дії»*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Житомир, 20-21 травня. 2011) Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 236с.
49. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи. Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання. Київ: Центр учбової літератури, 2011. С.303.
50. Вовк Л. Сторінки історії української педагогічної традиції. *Педагогіка і психологія*. 1994. №4. С.129-139.
51. Вовк Л.П. Історія освіти дорослих України: нариси. Київ: УДПУ, 1994. 226с.
52. Вовк Л.П. Кафедра теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова: підготовка кадрів вищої кваліфікації. *Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* : за версією і сприянням ректора університету В.П. Андрущенка; у двох книгах / упор: Л.П. Вовк, О.С. Падалка. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Кн. друга. 395с.
53. Водотика С.Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування: Монографія. Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2006. 336 с.
54. Волкова Н.П. Педагогіка : Посіб. Київ: «Академія», 2002. 576с.
55. Вознюк О.В. Інноваційні підходи до організації знань у системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики*: Монографія / За ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 564с.
56. Волощук І.С. Педагогічне дослідження: навчальний посібник. Київ: Інформ. системи, 2009. 390с.
57. Врецьон Г.З. Учителі і їх вплив. *Шкільна Часопись*. 1880. Ч.1.
58. Врецьон Г.З. Які учителі, такі і школи. *Газета шкільна*. 1878. Ч.16.
59. Вузівська кафедра. Особливості функціонування в умовах модернізації освіти : монографія / Нар. укр. акад. ; за заг. ред. К.В. Астахової. Харків: Вид-во НУА, 2015. 182с.
60. Гаврилів М. Харківський інститут народної освіти. *Шлях освіти*. 1927. №10. С. 166-170.
61. Гаврилів М.С. До справи комплектування Інститутів народної освіти. *Шлях освіти*. Харків, 1928. №8-9 (76). С.93-99.
62. Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. Москва, 1956. 175с.

63. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. Київ: Вища школа, 1995. 237с.
64. Гаряча Н.М. С.І. Миропольський про підготовку та вимоги до вчителя. *Педагогіка та психологія*. Харків: ХДПУ, 1997. Вип.3. с. 6-13.
65. Гераклит Эфесский. Все наследие. Москва, 2012 Издательство «Ад Маргинем». 350с.
66. Герасименко Л.В. Компоненти змісту освіти в дидактиці П. Каптерєва. *Педагогіка та психологія*. 2012. № 42. С.122-131.
67. Герасименко Л.В. Розвиток прогресивних ідей П. Каптерєва у психолого-педагогічній науці ХХ–ХХІ століть. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2016. №31. С. 225-233.
68. Герbart И.Ф. Главные педагогические сочинения. 1906. URL: http://elibrary.gnpbu.ru/text/gerbart_glavneyshie-sochineniya_1906/go,0;fs,1/
69. Гетманец М.Ф. История как педагогика: Публицистика, история, педагогика, письма. Харьков: Майдан, 2016. 186с.
70. Глобов И.Г. О педагогических извращениях в системе наркомпросов, изд. 2-е, Наркомпрос РСФСР. 1936. С.48
71. Глузман О.В. Історичні передумови становлення університетської педагогічної освіти у світовому й національному контексті. *Освіта Донбасу* : Науково-методичне видання. 2007. №3. С. 56-59.
72. Глущенко А.Г. Зв'язок теорії з практикою як умова професійного становлення майбутнього вчителя. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвузівської конференції. Частина І: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.
73. Гогоцкий С.С. Краткое обозрение педагогики. Киев, 1882. Вып. 1. С. 4.
74. Головкова М.М., Гаряча Н.М. С.І. Миропольський про значущість педагогіки у системі підготовки вчителя. *Педагогіка та психологія*. Харків: ХДПУ, 1997. Вип.3. с.6-13.
75. Голубченко В.Ю. Освіта Сумщини в іменах: науково-педагогічний довідник. Суми: Університетська книга, 2012. С. 308-313.
76. Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи. Рідна школа. 1993. № 4. С. 51-56.
77. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методол. поради молодим науковцям. Київ; Вінниця, 2010. 307с.
78. Гончаров Д.О. Роль кафедри в організації студентського самоврядування. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.287-292.
79. Гончарова Т. Епикур. Москва: Молодая гвардия, 1988. 304с.
80. Гребцова І.С. Готалов-Готліб Артемій Григорович (1866-1960). *Одеські історики*. Т.І. (початок ХІХ – середина ХХ ст.). Енциклопедичне видання / відповід. ред. В.А. Савченко. Одеса, 2009.

81. Гринченко Б. Змиевские педагогические курсы. *Рус. нач. учитель.* 1883. №10.
82. Гринько Г.Ф. Основные задачи советского строительства в области просвещения. Харьков, 1920.
83. Гриценко М.С. О научных основах периодизации истории народного образования в СССР. *Народное образование и педагогическая наука в Украинской ССР за 50 лет.* Москва, 1969.
84. Грищенко М.М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР. *Розвиток народної освіти і педагогічної науки: 1917-1957.* Київ, 1957. Т. 6. С. 5-134.
85. Грінченко Б. Народні вчителі і вкраїнська школа. Київ, 1906.
86. Гупан Н. До періодизації розвитку історико-педагогічного процесу в Україні. *Шлях освіти.* 1999. № 1. С. 45-49.
87. Гупан Н. Проблеми історіографічного висвітлення розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки. *Шлях освіти.* 2002. №2. С. 42-45.
88. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ: «А.П.Н.», 2002. 224с.
89. Даденков М.Ф. З історії Ніжинського державного педагогічного інституту імені М.В.Гоголя. *Наукові записки Ніжинського педагогічного інституту.* Чернігів, 1940.
90. Дем'яненко Н. Педагогічна освіта в університетах України (1800-1910р.). *Шлях освіти.* 1997. №1. С. 44-47.
91. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XXст.): Монографія. Київ, 1998. 328с.
92. Дем'яненко Н.М., Важинський І.Н. Ретроспектива педагогічної освіти в Україні (XIX – початок XX ст.). Москва, 2002. 240с.
93. Дем'яненко Н. Кафедра педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка: історія становлення і розвитку. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка.* 2003. Вип. 5 (32). С.70-76.
94. Дем'яненко Н.М. 1917-й: спроба реформ. (Реформування структури і змісту вищої педагогічної освіти в перший період Української народної республіки). *Вища освіта України.* 2001. №2. С.104-114.
95. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (XIX-перша чверть XX ст.) : автореф. ... д-ра пед. наук 13.00.04. Київ, 1999. 47с.
96. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство \ Д.І. Дзвінчук. К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2003. 240с.
97. Дзеверін О.Г. Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР. *Розвиток народної освіти і педагогічної науки : 1917-1957.* Київ, 1957. Т.6. С. 135-189.
98. Дистервег Адольф. О природосообразности и культуросообразности в обучении. URL: http://makarenko-museum.ru/Classics/Diesterweg/Diesterweg_Adolf_Nature_and_Culture.htm#A2_Дистервег.

99. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки. *Шлях освіти*. 2001. №4. С.15-20.
100. Дічек Н.П. 3 галереї портретів українських педагогів 20-х років ХХ ст. *Шлях освіти*. 2002. №3.
101. Дневник учительницы Х.Д. Алчевской. *Русская школа*. 1897. №12
102. Днепров Э.Д. Советская литература по истории школы и педагогике дореволюционной России (1918 – 1977): библиогр. указ. Москва: НИИ ОП, 1979. 446с.
103. Днепров Э.Д. Советская историография отечественной школы и педагогики (1918-1977). Проблемы, тенденции, перспективы. М. : Изд-во АПН СССР, 1981. 90с.
104. Дружилов С.А. Кафедра вуза в новых условиях: проблемы и перспективы. *Инновации в образовании*. 2013. №3. С.60-74.
105. Дубасенюк О.А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики*: Монографія / За ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 564 с.
106. Дубасенюк О.А., Семенюк Т.В., Антонова О.Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: Монографія. Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. 193с.
107. Дубасенюк О.А. Житомирська науково-педагогічна школа: історія, здобутки, перспективи. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи* : зб. наук. пр. / За ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир: вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2012. 692с.
108. Дубасенюк О.А., Вознюк О.В. Концептуальні підходи до професійно-педагогічної підготовки сучасного педагога. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 114с.
109. Дубровська Л.О., Дубровський В.Л. До питання до теоретичної основи формування педагогічного професіоналізму студентів педвузу. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвузівської конференції. Частина І: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.
110. Духнович О.В. Народная педагогика. Львів, 1857. 92с.
111. Духнович А. Народная педагогика въ пользу училищъ и учителей сельскихъ. Ч.1. Педагогика общая. Л., 1857.
112. Духнович О.В. Народна педагогіка. *Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки* [за заг. ред. С.А. Литвинова]. Київ: Радянська школа, 1961. 651с.
113. Еволюція педагогічної освіти в Україні на етапі націєтворення: Монографія / А.В. Сущенко, Т.І. Сущенко, О.О. Фунтікова та ін.; / За заг. ред. О.О. Фунтікової. Запоріжжя : КПУ, 2008. 392с.
114. Елькін М.В., Окса М.М. Консеквенти становлення і розвитку кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (1922-2014

рр.). *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2013. №. 2. С. 60-69.

115. Ельницкий К. Очерки по истории педагогики: пособие для учеб. заведений, в которых преподается педагогика. СПб. : Изд-во журнала «Семья и школа», 1885. 190с.

116. Елютин В.П. Высшая школа общества развитого социализма. Москва: Высшая школа, 1980. 560с.

117. Еразм Роттердамський. Похвала Глупоті. К.: Основи, 1993. 320с.

118. Євтух М.Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII - перша половина XIX століття) : дис. у формі наук. доповіді ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 70 с.

119. Єрьомкін А.І. Функціональна система професійної підготовки майбутнього вчителя. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвузівської конференції. Частина I: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.

120. Жилінська А.М. Розвиток вищої педагогічної освіти в Україні (друга половина XIX– початок XX ст.): історіографія питання. *Гуманітарний інститут*. 2013. №. 1.

121. Жук В.В. Діяльність педагогічних інститутів та кафедр педагогіки в університетах Наддніпрянської України у дореформену добу XIXст. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 95. С. 32-35.

122. Задорожна Л.В. Педагогічні здобутки викладачів Глухівського учительського інституту дореволюційного періоду (1874–1917 рр.). Глухів, 1999. 76с.

123. Зайченко І.В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX–XX ст.): навч. посіб. Львів, 2002. 344с.

124. Зеленська Л.Д., Лупаренко С.Є. Громадсько-педагогічна діяльність кафедри педагогіки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди (сер.40-х-поч. 60-х рр. XX ст.). *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 49. С. 267-276.

125. Зеленська Л.Д. Взаємодія кафедри і вченої ради університету: історико-педагогічний аспект. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.37-45.

126. Зеленська Л.Д. Напрями пошуків науково-педагогічної школи професора С.Т. Золотухіної. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*: зб. наук. пр. / за ред. В. Кременя, Т. Левлицького. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. С.299-306.

127. Зеленська Л.Д., Башкір О.І., Васильєва С.О. Кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи: минуле і сучасність. Харків, 2015. 156с.

128. Зеньковський В.В. Русская педагогика в XX веке. *Записки русского института в Белграде*. 1933. URL: <http://www.portal-slovo.ru/pedagogy/38225.php> dsl 17/09/2017 (дата звернення: 17.09.2017).

129. Зизаній Л. Наука ку читаню і розуменю писма славенского... Вильно, 1596.
130. Зінченко В.П. Формування педагогічних умінь студентів в умовах психолого-педагогічного комплексу. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвузівської конференції. Частина I: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.
131. Змеев В.А. Высшая школа России: от реформ 60-х к реформе 80-х годов XIX в. *Социально-гуманитарный журнал*. 1998. №5. 164-179с.
132. Золотухіна С.Т., Головкова М.М. Життя та педагогічна діяльність С.І. Миропольського. *Педагогіка та психологія*. Харків: ХДПУ, 1997. Вип.3. С. 6-13.
133. Золотухіна С.Т. Напрями роботи кафедри педагогіки: досвід і перспективи. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 50. С. 182-190.
134. Золотухіна С.Т., Шевцова Т.В. Проблема виховання особистості у педагогічній спадщині С. І. Миропольського. *Педагогіка та психологія*. 2013. Вип. 43. С. 171-178.
135. Золотухіна С.М., Головкова М.М. С.І. Миропольський про значущість педагогіки у системі підготовки учителя. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні» (Харків, травень. 1994). Харків: ХДПУ, 1994. С.162-164.
136. Золотухіна С.Т., Зеленська Л.Д. Дослідження вченими Слобожанщини кінця XIX – початку XX століття актуальних проблем організації вищої освіти східних регіонів України. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. 2006. № 6. С. 41-44.
137. Золотухіна С.Т., Зеленська Л.Д. Проблема професійно-педагогічної компетентності в історичній ретроспективі. *Педагогіка та психологія*. 2011. Вип. 40(2). С. 145-152.
138. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні. Харків: ДВУ, 1926. 214с.
139. Зязюн І.А. Освітні парадигми та педагогічні технології у вимірах філософії освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія : Педагогічні науки. 2011. Вип. 1.33. С. 22-27.
140. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века. Москва, 1991. 392с.
141. Иванов Е.В. История образования и педагогической мысли: Учебно-методические рекомендации к семинарским занятиям. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2002. 52с.
142. Ивановский В.Н. О преподавании педагогики в университетах. СПб., 1906. С.11.
143. Ігнат'єв О.Т. Про співдружність працівників шкіл і кафедр педагогіки в підготовці майбутніх учителів. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 120-123.

144. Іонова О.М. Роль кафедри в профілактиці конфліктів у вищому навчальному закладі. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С. 46-55.
145. Історичні передумови розвитку педагогічної науки Україні (1917-1920). *Ін-т педагогіки: погляд через роки: (До 75-річчя від дня заснування Укр. НДІ педагогіки)*. Київ, 2002. С.17-33.
146. Історія педагогіки. Навч. пос / За ред. М.С. Гриценка. Київ: Вища школа, 1973. 447с.
147. Калашнікова Л.М. Виховна робота кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С. 300-311.
148. Каліновський І.С. Педагогічні вміння вчителя як складовий елемент його професіоналізму. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвувзівської конференції. Частина І: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.
149. Калюжна Т.Г. Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутнього вчителя. Наукові записки. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2013. №4. С.32-37.
150. Капацина В.І. Формування професійних умінь і навичок у майбутніх педагогів. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвувзівської конференції. Частина І: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.
151. Капська А.Й. Концептуальний підхід до організації професійної підготовки соціальних педагогів соціальних працівників. *Педагогічна освіта України*. Київ: Знання, 2006. 68-80.
152. Капська А.Й. Ступенева система професійного підготовки фахівців соціально- педагогічної сфери. *Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова: до 170-річного ювілею*. Сер. 11: Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. Київ: Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2004. Вип. 1 (23). С. 19-29.
153. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки. Теория образования [изд. 2-е, перераб и расширен]. Москва: Кн. склад «Земля», 1915. 434с.
154. Каптерев П.Ф. Общий ход развития русской педагогики и ее главные периоды. *Избр. пед. соч.* М. : Педагогика, 1982. 652с.
155. Каптерев П.Ф. О педагогическом образовании. *Педагогическая мысль*. 1921. №5-8. С.1-13
156. Карнаух Н.В. О значении педагогических знаний в профессиональной подготовке преподавателей высшей школы в дореволюционной России. *Вестник православного свято-тихоновского гуманитарного университета*. Серия 4. Педагогика. Психология. 2010. Вып.1 (16). С. 41-49.
157. Карпунь І.Н. Кафедра ВНЗ на шляху реформ / [За ред. Костюка І.В.]. Львів: ЛДІНТУ імені В. Чорновола, 2012. 214с.

158. Карташов П.И. Внедрение рекомендаций педагогической науки в практику: организационно-управленческий аспект. Москва: Педагогика, 1984.
159. Катханов М.Н. Кафедра – главное звено высшего учебного заведения: Метод. пособие. Москва: Высшая школа, 1982. 143с.
160. Кафедра педагогіки і психології Бердянського державного педагогічного університету (1932-2012рр.): історія і сучасність (до 80-річчя Бердянського державного педагогічного університету) / Упор. О.В. Голуб. Бердянськ: БДПУ, 2012. 354с.
161. Кафедра у системі управління навчальним процесом вищого навчального закладу: Збірник матеріалів міжкафедрального науково-практичного семінару. (Київ, 18 квітня. 2013). Київ, 2013.
162. Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу: Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня. 2014). Київ, 2014. 139с.
163. Кашкаров Н. Вторая Всеукраинская конференция по педагогическому образованию (22-28 июля 1923г.). *Путь просвещения*. 1923. №7-8. С.190-214.
164. Кін О.М. Роль кафедри у формуванні лідерських якостей у майбутніх учителів. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С. 319-329.
165. Кліцаков І.О. Педагогічні кадри України (1917 – 1937 рр.). Донецьк: Юго-Восток, 1997. 210с.
166. Князев Е.А. Генезис высшего педагогического образования в России: вторая половина XVIII - начало XX в. Москва: Смена парадигм, 2001. 240с.
167. Князев Е.А., Нечаев Н.Н. Реформы и контрреформы: из истории российских университетов. *Народное образование*. 1991. №3. С. 156-162.
168. Князев Е.А. Развитие высшего педагогического образования в России, вторая половина XVIII - начало XX вв. : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. / Из фондов Российской Государственной библиотеки. Москва: РГБ, 2003.
169. Коляда Н.М. Науково-дослідний інститут комуністичного дитячого руху як осередок піонерської теорії та практики (1932-1934 рр.). URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2226/1/Naukovo-doslidnuu_instutut.pdf
170. Коменский Я. Великая дидактика. СПб: Типография А.М. Котомина. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/Великая_дидактика_\(Коменский_1875\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Великая_дидактика_(Коменский_1875)) 1875. URL
171. Комиссия по преобразованию высших учебных заведений. СПб., 1900. Вып. 311с.
172. Конев Л.М. История кафедры педагогики и психологии Челябинского государственного педагогического университета. 1934-2014 гг. Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2015. 307 с.
173. Константинов Н.А. К вопросу о периодизации истории школы и педагогики / Н. А. Константинов. *Советская педагогика*. 1958. № 1. С.101-106.
174. Корнилова К.Н. Состояние и задачи научно-исследовательской работы по педагогическим наукам в педагогических и учительских институтах. *О состоянии и задачах научно-исследовательской работы по педагогическим*

наукам в педагогических и учительских институтах: Всероссийское совещание кафедр педагогики, психологии и методик педагогических и учительских институтов. 1947. Москва: Из-во Академии педагогических наук РСФСР. С. 3-4.

175. Коротяев В.І., Гришин Є.О., Устенко О.А. Гнучкі педагогічні технології навчання і підготовка спеціаліста. *Педагогіка вищої школи*. Київ, 1990. С. 45 – 67.

176. Корф Н.А. Наши педагогические вопросы. М., 1882.

177. Косінова Г.О. Харківський університет наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. : автореф. ... кан.іст.наук : 07.00.01. Харків, 2004.

178. Костылева Е.В. Историко-педагогическое наследие: национальный и мировой контексты. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Проблемы педагогики средней и высшей школы»*. 2014. № 4. Том 27 (66). С. 68-82.

179. Кошечко Н.В. Історичний аспект становлення та розвитку педагогічної освіти у Київському Імператорському університеті Св. Володимира. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2013. Вип. 19. С. 219-227.

180. Кузнецов В.О., Кузнецова Н.В. Актуальні проблеми психолого-педагогічної багаторівневої підготовки у педвузах та університетах. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні»* (Харків, травень. 1994). Харків: ХДПУ, 1994. С.15-16.

181. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20 - 30-х рр. ХХ ст.: еволюція соціально-історичного типу : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Харків, 2005. 25с.

182. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. Л.: ЛГУ, 1970.

183. Кузьмінський А.І. Теоретико-методологічні засади післядипломної педагогічної освіти в Україні : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2003. 443с.

184. Кулиш П. Какие руководства удобнее употреблять при первоначальном обучении крестьянских детей. *Чернигов. листок*. 1862. №26.

185. Куліш П. Виховання дитини. *Правда*. 1868. №11.

186. Курилова Т.Н. Педагогическая подготовка учителя в России: историографический анализ. *Советская педагогика*. 1991. № 11. С. 81-86.

187. Кухта М. Педагогічний потенціал педагога. *Соціально-педагогічні проблеми підготовки фахівців у вищих навчальних закладах* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 25-26 лютого. 2003). Ужгород. С.120-122.

188. Кушик М. Особливості розвитку дидактичної думки в Україні в другій половині ХІХ на початку ХХ століття. *Вісник Львівського університету*. 2007. Вип.22. С. 287-295.

189. Лавріненко О. Особливості володіння педагогічною технікою в системі практичної підготовки вчителя у вищих закладах освіти України 30-40-х років ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія :*

Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 21. С.103-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_21_36 (дата звернення: 15.03.2016).

190. Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч.-методичний посібник. Житомир, 2005. 189с.

191. Левченко В.В., Петровський Е.П. Михайло Іванович Гордієвський – забутий професор Одеського державного університету. URL: <http://ua.convdocs.org/docs/index-126126.html> (дата звернення: 04.03.2016).

192. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського. К.: Наукова думка, 1973. 539с.

193. Лесик Г.В. Мудрий наставник Степан Литвинов: погляд у минуле. *Нові технології навчання*. Київ, 2009. Спец. вип. №59. Ч.1. С.11-114.

194. Лещак Т. До питання про створення й функціонування кафедри педагогіки у Львівському університеті у 30-х роках ХХст. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2016. Вип. 30. С. 188-198.

195. Лещак Т.В. До питання про становлення педагогіки як самостійної навчальної дисципліни у Львівському університеті. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2011. Вип. 14. С. 112-117. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2011_14_29 (дата звернення: 14.09.2015).

196. Лещенко А.В., Лещенко М.П. Володимир Вернадський і його просвітницько-педагогічна діяльність: Моногр. Київ: АСМІ, 2003. 292с.

197. Лисенко І.В. Розвиток шкільної освіти та педагогічної думки на Чернігівщині (XIX – початок ХХ століття) : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.01. 2009. 38с.

198. Литвинов С. Кафедра педагогіки і вчитель. Радянська освіта. 1963. 12 січня

199. Литвинов С.А. Поліпшувати підготовку педагогічних кадрів з вищою освітою для загальноосвітньої школи. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 17-24.

200. Лозова В.І. Завдання та зміст педагогічної підготовки студентів. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції Психолого-педагогічна освіта в Україні (Харків, травень. 1994). Харків: ХДПУ, 1994. 204с.

201. Локк Джон. Сочинения в 3 томах. Москва: Мысль, 1985-1988. 668с.

202. Лубенец Т. Педагогические беседы / изд. 2, доп., перераб. Спб.: П.В. Луковников, 1913. 578с.

203. Лубенець Т. Як батьки повинні поводитись з дітьми. Харків: Радянська школа, 1931. 19с.

204. Луговий В.І. Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні (теоретико-методологічний аспект) : автор. ... дис. доктора пед. наук : 13.00.01. Київ, 1995. 48с.

205. Луговий В.І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / За заг. ред. акад. О.Г. Мороза. Київ: МАУП, 1994. 196с.

206. Лузан П.Г., Васюк О.В. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник. Київ: ДАКККиМ, 2010. 296с.
207. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя. *Педагогика*. 2001. №10. С.56-60.
208. Майборода В.К. Про становлення та розвиток вищої педагогічної освіти (1917-1928 рр.). *Український історичний журнал*. 1987. № 5. С. 96-102.
209. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985рр.). Київ: Либідь, 1992. 196с.
210. Майборода В.К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР (1917-1941 рр.). *Український історичний журнал*. 1990. № 11. С. 58-64.
211. Максимович М.А. Собр. соч.: В 3 т. Київ, 1876-1888.
212. Мамаєва О.А. Роль кафедри в організації громадської діяльності студентів сучасних вищих педагогічних навчальних закладів України. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.329-338.
213. Марченко Людмила. Підготовку вчителів удосконалюватимуть психолого-педагогічні кафедри. *Освіта України*. 2006. №51-52 (11 липня).
214. Материалы по вопросу о приготовлении учителей для гимназий и прогимназий. *Журнал Министерства народного просвещения*. Санктбегербург: типография Рогальскаго и К. 1865, апрель. Часть СХХVI.
215. Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. 359с.
216. Мединський Є.М. Історія російської педагогіки до Великої Жовтневої соціалістичної революції : навч. посібник для пед. вузів : пер. з 2-го рос. вид., випр. і доп. Харків: Радянська школа, 1938. 465с.
217. Мединський Є.М. Історія педагогіки. Київ: Радянська школа. Ч.1 : Загальна історія педагогіки. 1939. 364с.
218. Менделеев Д.И. Заветные мысли. *СПб*. Москва: Типолитография М.П. Фроловой, 1903–1904. С.293.
219. Менделеев Д.И. Сочинения. Т. XXIII. О подготовке профессоров и преподавателей для высших учебных заведений. Ленинград-Москва: Изд. АН СССР, 1952. С. 151.
220. Микитюк М.М. Педагогічна підготовка вчителів на початку ХХ століття на Україні. *Київський науково-педагогічний вісник*. Київ. 2016 С. 132-142.
221. Микитюк О.М. Наукові пошуки кафедри педагогіки. *С.І. Миропольський (1842-1907): вчений, педагог, методист*: Зб. наук. пр. Серія «Педагогіка та психологія». Харків: ХДПУ, 1997. Вип.3. 6-13.
222. Мирончук Н.М. Специфіка змісту педагогічної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах першої половини ХІХ століття. *Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 5. С. 33-39.
223. Миропольський С.И. Дидактические очерки. *СПб.*: Изд. И. Скороходова, 1890. 72с.

224. Миропольский С.И. Теория и практика в воспитании. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1871. № 157. С. 1-29.
225. Миропольский С.И. Школа как сила экономическая. *Семья и школа*. 1874. № 10. С. 101-106.
226. Миропольский С.И. К вопросу об организации народных училищ *Наша начальная школа*. 1873. Т.1. §2. С.168-176; §3. С.218-238.
227. Миропольский С.И. Самообразование учителя народной школы. *Семья и школа*. 1872. Т.2. §1-5. С.1-32.
228. Миропольський С.І. (1842-1907): вчений, педагог, методист. *Педагогіка та психологія*. Харків: ХДПУ, 1997. Вип.3. С. 6-13
229. Мій університет – моя гордість: присвячено 210-річчю ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Вип. I (2003-2013 рр.) : наук. – допоміж. бібліогр. покажч. / уклад.: Неудачина Т. І. ; відп. за вип. Турко І. Ф. Харків: ХНПУ, 2014. 93с.
230. Місечко О. Роль інститутів народної освіти у професіоналізації педагогічної освіти в Україні (початок 1920-х рр.). *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 2. С. 104-108.
231. Мішель Монтень. Проби: в 3 Т. / Пер. з фран. Анатолія Перепаді. Київ: Дух і Літера, 2005-2007.
232. Мороз О.Г. Підготовка майбутнього вчителя: Зміст та організація: Навч. посібник / О.Г. Мороз, В.О. Сластьонін, Н.І. Філіпенко. К.: НПУ, 1997. 168 с.
233. Москаленко П.Г. Концептуальна структурна модель змісту педагогічної освіти. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції Психолого-педагогічна освіта в Україні (Харків, травень. 1994). Харків: ХДПУ, 1994. 204с.
234. Моторіна, Б.В. Фурман Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвузівської конференції. Частина I: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.
235. Нариси з історії педагогічної думки (перша третина XX століття) : монографія \ О.С. Радул, Т.О. Кравцова, С.В. Куркіна, Т.О. Прибора, О.В. Філоненко, Н.М. Озерна \ за ред. О.С. Радула. Кіровоград : РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2015. 311с.
236. На скрижалях історії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди / за ред. д-ра пед. наук, професора Л.Д. Зеленської, д-ра пед. наук, професора С.Т. Золотухіної. Харків: ФОП Бровін О.В., 2016. 114с.
237. Науковий доробок українських галицьких педагогів у галузі дидактики : хрестоматія. Навч. посіб. для студ. пед. спец.; упоряд. Т.К. Завгородня. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 231с.
238. Наукові дослідження Західного регіону України другої половини XX – початку XXI століття: алфавітно-бібліографічний покажчик / Упорядник Стражнікова І.В. Івано-Франківськ: НАІР, 2012. 96с.

239. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова: 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / Авт. В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. Київ: Навчальна книга, 2005. 255с.
240. Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова: іст. нарис, 1920-2000 / [уклад.: П.В. Дмитренко, О.Л. Макаренко]. Київ: Четверта хвиля, 2000. 227с.
241. Нечаев А.П. Первые шаги Педагогической академии. *Русская школа*. 1910. № 2. С. 176-179.
242. Нечепоренко Л.С. Значення відкриття кафедри педагогіки. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. Вип. 37. С. 8-17.
243. Нечепоренко Л.С., Куліш С.М. Педагогічна освіта в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразна. До 160-річчя кафедри педагогіки: Монографія. Харків: ХНУ, 2010. 200 с.
244. Ніколаєнко С.І. Стратегія розвитку педагогічної освіти в Україні та роль психолого-педагогічних кафедр у її реалізації. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради--семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів (Київ, 16 червня. 2006). Київ, 2006. С. 10-28
245. Ніколенко Л. Андрагогічні засади підготовки вчителів до експертизи навчальної літератури. URL: http://pidruchnik.ucoz.ua/blog/nikolenko_l_andragogichni_zasadi_pidgotovki_vchiteliv_do_ekspertizi_navchalnoji_literaturi/2012-12-01-5 (дата звернення: 30.03.2016).
246. Новицька О. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр педагогіки в Україні у 1920-ті роки. *Історико-педагогічний альманах*. 2013. Вип. 1. С. 71-82.
247. Носовець Н.М. Проблеми підготовки вчителя в працях К.Д. Ушинського. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 110. С. 257-260.
248. О доставлении университетом в министерство перед началом каждого полугодия ведомости о состоянии кафедр и ежегодно обозрения преподавания по всем факультетам и их отделениям. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1907. №11. С.33-344.
249. О необходимости указания оканчивающим курс педагогических классов женских гимназий на последствия неимения сими лицами свидетельств на звание домашних наставниц и учительниц. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1901. №9. С.554.
250. О педагогическом факультете. *Русская школа*. 1907. №2. С.149-166.
251. О подготовке оратора (отрывки). *Идеи эстетического воспитания*. Антология в 2т. Т. 1. Античность, Средние века. / Сост. С. С. Аверинцева. М., 1973.
252. О порядке замещения вакантных профессорских кафедр в университетах. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1906. №7. С.2-4.
253. О составлении преподавателями подробных программ преподавания учебных предметов. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1900. №9. С.543.

254. О том, что замещение кафедр в университете должно производиться путем конкурса или рекомендации, но не тем и другим вместе. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1908. №5. С.14.
255. Об упразднении Главного Педагогического Института и об учреждении особых педагогических курсов при Университетах (15 ноября 1858). СПМНП, 1855–1864. Т. 3. С. 340-357.
256. Об учреждении в университетах особой кафедры педагогики. *Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения*. СПб., 1867. Т.3 (1850-1864). С.1225-1226.
257. Окса М.М. Вивчення дисциплін загально-педагогічної підготовки вчителя у педагогічних вузах України (1917-1991рр.). Тов «Між. фін. агенція». 1997. 315с.
258. Осмоловська О.Ю. Державна політика щодо професорсько-викладацьких кадрів радянської України (1920 – 1930-ті роки) : автореф. ... канд. іст. : 07.00.01. Донецьк, 2004.
259. Относительно преподавания истории педагогики в VII классе женских гимназий. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1904. №9. С.9.
260. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / отв. ред. А.И. Пискунов. Москва: Педагогика, 1976. 600с.
261. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / Под общ. ред. Э.Д. Егорова [и др.]. Москва: Педагогика, 1991. 448с.
262. Павко А. І. Загальні риси й особливості підготовки педагогічних кадрів в університетах України у XIX – на початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 99-115.
263. Павловський В. Кафедра педагогіки розгортає роботу. *Студент революції*. 1933. №1. С. 24.
264. Палійчук Р.І. Роль С.І. Миропольського у розвитку вітчизняної освіти: на основі матеріалів з фонду ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 3. С. 193-201.
265. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в России: историко-педагогические очерки. Москва: Педагогика, 1979. 216с.
266. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в СССР. Важнейшие этапы истории и современное состояние. Москва: Педагогика, 1975. 224с.
267. Парадиський О. Проблема готування педкадрів. *Комуністична освіта*. 1931. №4. С.76-82.
268. Педагогіка: Робоча програма для студентів [Розробники: С.Т. Золотухіна, Л.А. Штефан, О.І. Башкір та інші]. 2015. 57с.
269. Педагогічна Харківщина: довідник. / за ред. В.І. Лозової, І.Ф. Прокопенка. Харків: Вид-во Круглова, 1997. 160с.
270. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : підручн. / за заг. ред. А.М.Бойко. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 576 с.
271. Песталоцци Й.Г. Как Гертруда учит своих детей (1801). URL: <http://31.detirkutsk.ru/upload/31/литература/книга%20песталоцци.pdf>

272. Платон. Диалоги Москва: Мысль, 1986. 607 с.
273. По вопросу о замещении в университетах вакантных кафедр лицам, имеющим степень магистра по разряду наук соответствующих кафедр. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1902. №4. С.6-7.
274. По вопросу о том, возможно ли не допускать в VIII класс женских гимназий тех учениц, которые не слушали уроков педагогики в VII классе сих учебных заведений. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1900. №1.
275. По вопросу о том, надлежит ли считать обязательным для факультета составление письменных отзывов об ученых трудах кандидатов, выступающих на конкурс по соисканию вакантной кафедры. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1907. №11. С.11.
276. Подпоріна О.В., Борисюк С.О. До питання становлення програми підготовки майбутнього вчителя. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної мажвузівської конференції. Частина I: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. 144с.
277. Положение о седьмом дополнительном педагогическом классе при епархиальных женских училищах. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*, 1908. №5. С.2-6.
278. Положення про вищі початкові училища. *Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки* [за заг. ред. С.А. Литвинова]. Київ: Радянська школа, 1961. 651с.
279. Полоцький С. «Обід душевний» та «Вечеря душевна». *Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки* / За ред. С.Л. Литвинова. Київ, 1961.
280. Попів О. До реформи педосвіти. *Радянська освіта*. 1929. №5.
281. Попів О.І. Український науково-дослідний інститут педагогіки у Харкові. *Шлях освіти*. 1929. №8-9. С.130-138.
282. Попова Л.Д., Гошовська В.А. Питання підготовки учителя у вітчизняній і зарубіжній педагогіці. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні» (Харків, травень. 1994р.). – Харків: ХДПУ, 1994. 204с.
283. Попова О.В. Роль кафедри педагогіки в підготовці майбутнього вчителя до інноваційної професійної діяльності. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С. 162-169.
284. Про обговорення актуальних питань радянської педагогіки. *Збірник наказів та розпоряджень народного комісаріату освіти Української РСР*. 1941. №8. С.6.
285. Прокопенко И.Ф., Кочат Д.А., Микитюк А.Н. Подготовка учительских кадров в Харькове в советский период: концептуальные подходы, практический опыт (1917-1991гг.) : учебное пособие по спецкурсу для студентов педагогических специальностей. Харьков : ХГПИ, 1992. 92с.

286. Прокопенко І.Ф., Попова Л.Д., Сіра І.Т. Харківська науково-педагогічна школа: теоретичні здобутки та досвід (20-70-ті рр. ХХст.). Харків: ХНПУ, 2007. 152с.
287. Прокопенко Л. Основні напрями державної кадрової політики у сфері загальної середньої освіти в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03\(10\)/11plludp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03(10)/11plludp.pdf) (дата звернення: 11.01.2016).
288. Протченко И.Ф. Педагогическая наука от съезда к съезду. *Советская педагогика*. 1981. №1. С.11-21.
289. Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання : монографія / За ред. проф. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2014. 444с.
290. Професори Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 1997–2005 : Біограф. довід. упоряд. В.П. Бех, Г.І. Волинка; ред. В.П. Андрущенко. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. 228с.
291. Пуховська Л.П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності: Монографія. Київ, 1997. 79с.
292. Разоблачение педологической лженауки. Азов-Черноморское краевое книгоиздательство, 1936. С.34.
293. Ревенко І.В. Робота кафедри з формування художньо-естетичної культури майбутніх учителів. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С. 338-345
294. Резник С.Д. Управление кафедрой: Учебнику 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2005. 635с.
295. Ретроспектива педагогічної освіти в Україні (ХІХ - початок ХХ ст.): монографія / Н.М.Дем'яненко, І.П.Важинський. Москва: МПА, 2002. 240с.
296. Рибалко Л.С. Підготовка магістрів і аспірантів до викладацької діяльності кафедрою загальної педагогіки та педагогіки вищої школи. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С. 169-175.
297. Рогова О.В. Шляхи вдосконалення дидактичної підготовки майбутніх учителів. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні»* (Харків, травень. 1994). Харків: ХДПУ, 1994. 204с.
298. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х-ХХ ст.) : нариси / [редкол.: М. Д. Ярмаченко, Н. П. Калениченко, С. У. Гончаренко та ін.]. К. : Радянська школа, 1991. 381с.
299. Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині / за ред. І.Ф. Прокопенко, В.І. Євдокимов, В.В. Корнілов, Д.О. Кочат та ін. Харків: Харків. міська тип., 1992.
300. Руссо Жан-Жак. Сповідь. Переклад з французької: Володимир Верховень. Харків: Фоліо; Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2014. 664 с.
301. Рябченко О. Харківський інститут народної освіти ім. О.О. Потебні (1921-1930 рр.). Харків : ХДАМГ, 2000. 214с.

302. Ряппо Я. Новый этап реформы педагогического образования. *Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920–1924)*: сб. статей и докладов. Харьков : Госиздат Украины, 1925. С. 98–113.
303. Савченко О.П. Теорія і практика розвитку вищої педагогічної освіти України в умовах інтеграційних процесів (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. ... доктора пед наук : 13.0.01. Черкаси, 2013.
304. Салимова К.И. Актуальность проблемного исследования буржуазной педагогической мысли конца XIX- начала XX вв. *Советская педагогика*. 1981. №1. С.117-126.
305. Самойлик К. Підняття престижності вчительської праці – питання державної ваги. *Освіта України*. 2006р. №73 (29 вересня).
306. Самоплавська Т.О. Ряппо Ян Петрович : методический материал. *Українська педагогіка в персоналіях* / О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Т.О. Самоплавська; Ред. О.В. Сухомлинська. Київ: Либідь, 2005. Кн.2. С. 37-46.
307. Санова А., Харченко И. Наши ведущие кафедры (Кафедры педагогики и психологии Крымского пединститута). *Крымский комсомолец*. 1968. 10 июля.
308. Сахаров А.М. Историография истории СССР. Досоветский период. Москва: Высшая школа, 1978. 256с.
309. Сбруєва А.А. Тенденції розвитку європейського простору педагогічної освіти в умовах побудови суспільства знань. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. Вип. 37. С. 38-42.
310. Свод Законов Российской Империи: в пяти книгах. Санкт-Петербург: Русское книжное товарищество «Деятель», 1912. Том XI. Часть I.
311. Семковский С. Задачи научно-исследовательских кафедр. *Наука на Украине*. 1922. №1. С. 5-13.
312. Серьогін С.М., Шаров Ю.П. Оцінювання успішності діяльності кафедр та науково-педагогічних працівників. *Публічне управління: теорія та практика*: зб. наук. пр. Харків: ДокНаукДержУпр, 2010. №2. С.22-27.
313. Система педагогічної освіти та педагогічні інновації. Аналітичне дослідження: [Проект ПРООН, МФ «Відродження»] / В.Олійник (керівник проекту), Я. Болюбаш, Л. Даниленко, В. Довбищенко, І. Єрмаков, С. Клепко; за ред. П. Згаги. Полтава-Київ: ПОППО. 2003. 102с.
314. Сіра І.Т. Теоретичні ідеї та практична діяльність учених харківської науково-педагогічної школи (20-70 рр. ХХ ст.) : дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2002. 256с.
315. Сірополко С. Історія освіти на Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912с. URL: http://movahistory.org.ua/wiki/Сірополко_С._Історія_освіти_в_Україні (дата звернення: 19.07.2016).
316. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: У 2-х т. К., 1973.
317. Смирнов В.И., Смирнова Л.В. Учитъ с верным успехом : Учеб. пособие. Москва: Ло- гос, 2003. С. 274.
318. Справочник по высшему образованию / Сост. Д.С. Марголин. Киев: 3-е изд. Птг. 1915. 488с.

319. Ставровецький К.Т. Про створення людини, яка малим світом називається. *Історія педагогіки України*: Навч. посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. Кіровоград: Полігр.-вид. центр ТОВ «Імекс ЛТД», 2001. С.86-90.
320. Струминский В.Я. О некоторых вопросах периодизации истории школы и педагогики. *Советская педагогика*. 1958. № 2. С. 139-165.
321. Ступарик Б. М., Ковальчук В.М. Життя, віддане національній ідеї. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. 52с.
322. Сухомлинська Ольга. Історико-педагогічний процес в Україні: регіональний вимір. *Шлях освіти*. 2007. № 2. С. 42-49.
323. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. *Шлях освіти*. 2001. №4. С.10-15.
324. Табачник Д.В. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова: Історія. Сьогодення. Перспективи, 1834-2004 / В.П. Андрущенко [та ін.] ; наук. ред. В. К. Майборода. Київ: Навчальна книга, 2005. 255с.
325. Тарнавська С. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр в Україні в 1920-ті роки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2010. Вип. 99. С. 53-56.
326. Тарнавська С.В. Реорганізація та розвиток вищої освіти в УСРР (1920-ті – початок 1930-х років) : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2013.
327. Тимченко А.А. Використання педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського у викладанні історико-педагогічних дисциплін. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського*. Випуск 1.47 (114). Педагогічні науки. С. 273-276.
328. Тіт Лукрецій Кар. Про природу речей / Переклад А. Содомори. Київ: Дніпро, 1988. 191с.
329. Троцько А.В. Валентина Лозовая: Судьбы крылатые страницы. Харьков: ВД «Школа», 2012. 112с.
330. Троцько А.В., Лозова В.І. Роль кафедри у виховному процесі вищого педагогічного закладу освіти. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.258-280.
331. Трубавіна І.М. Методична робота кафедри – сутність, завдання, напрями, форми здійснення у ВНЗ. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С. 231-240.
332. Тулегенова А.Г. Концептуальний підхід до викладання педагогіки у вузі. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції Психолого-педагогічна освіта в Україні (Харків, травень. 1994). Харків: ХДПУ, 1994. 204с.
333. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн.: Навч. посібник / За ред. О.В. Сухомлинською. К.: Либідь, 2005.
334. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття : монографія / О. В. Адаменко. Луганськ: Альма-матер, 2005. 704с.
335. Учителські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): монографія / Н.М.Дем'яненко, І.М.Кравченко. Київ: Фенікс, 2010. 512с.

336. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В 8 т. Ленинград, 1948.
337. Ушинський К.Д. Зібрання творів: У 11 т. Москва, 1950. Т.8. С.23.
338. Ушинський К.Д. Три елементи школи: Твори в 6 т. К., 1954.
339. Федосова Э.П. Бестужевские курсы – первый женский университет в России (1878-1918 гг.) / Под ред. Э.Д. Днепров. Москва, 1980. 144с.
340. Фідоровський В. Підготовка робітників освіти в радянській Росії. *Вісник народного комісаріату освіти УСРР*. 1920. Ч.2-5. С.38.
341. Філімонова Т.В. Література з історії педагогіки в перше десятиліття Радянської влади на Україні (за історіографічними даними Михайла Гордієвського). *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 719-723. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_147 (дата звернення: 19.08.2017).
342. Франсуа Рабле. Гаргантюа та Пантагрюель; Переклад зі старофранцузької: Анатоль Перепадя. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України / Харків: Фоліо, 2012. 634с.
343. Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди / за заг. ред. академіка АПН України І.Ф. Прокопенка. Харків: ОВС, 2001. 176с.
344. Харченко Л.П. Роль кафедри в здійсненні зв'язків зі школою, закладами освіти та науково-дослідними інститутами. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.65-70.
345. Харьковский университет за 150 лет. Харьков, 1955. 545с.
346. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. Київ: «Магістр-S», 1998. 200с.
347. Хомич Л.О. Сучасні підходи до підвищення ефективності професійної підготовки вчителя. *Педагогічна майстерність Івана Зязюна*: зб. наук. пр. / [редкол.: Н.Г. Ничкало (голова) та ін.]. 2013. С.312-318.
348. Цепова І.В. Стратегії роботи й перспективи розвитку кафедри (на прикладі кафедри теорії й методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі). *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.70-83.
349. Циркулярное предложение гг. попечителям учебных округов от 16-го ноября 1898 года. *Журнал Министерства народного просвещения*. С.-Петербург: Типография «В.С. Балашевъ и К». 1898, декабрь. С.57-59.
350. Чавдаров С.Х. Народна освіта в УРСР. *За радянську школу*. Київ: Радянська школа, 1945. С. 25-57.
351. Чубинский П.П. Два слова о сельском училище вообще и об училище для сельских учителей. *Основа*. 1862. №4.
352. Шевченко П.І. Вимоги до особистості викладача вузу в процесі підготовки студентів до педагогічної творчості. *Формування професіоналізму майбутніх педагогів в умовах педагогічного вузу* : Тези доповідей та повідомлень науково-практичної міжвузівської конференції. Частина І: Теоретичні основи формування професіоналізму студентів педвузу / Під загальною ред. Л.В. Кондрашової. Кривий Ріг: КДПІ, 1992. С.6-8.
353. Шинкаренко В.М. Питання підготовки майбутнього учителя у вітчизняній педагогічній думці. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у*

педагогічних вузах: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні» (Харків, травень. 1994). Харків: ХДПУ, 1994. 204с.

354. Эвенчик С.Л. Высшие женские курсы в Москве. *Опыт подготовки педагогических кадров в дореволюционной России и СССР*. Москва, 1972. С.4-99.

355. Юркевич П.Д. Курс общей педагогики с приложениями. Москва, 1869.

356. Юрченко Л.П. Развитие педагогики высшей школы в Харьковском университете (1805– 1861 гг.) : дисс. ... канд. пед. наук : 13 00 01. Харьков, 1981. С. 154.

357. Ярмаченко М.Д. Шляхи вдосконалення курсу педагогіки в педагогічних вузах. *Вища педагогічна освіта*. 1994. Вип. 17. С.5-17.

358. Яструб О. Етапи становлення та розвитку професійної підготовки вчителів початкової школи в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2013. № 7. С. 14-19.

359. Zolotuhina S., Zelenska L. The Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher School of Kharkiv H.S. Skovoroda National Pedagogical University in the light of years: historiographical analysis of the problem. *Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie*. Nr4 (2015). s.36-40.

Центральний державний історичний архів України (м. Київ)

Фонд 707. Канцелярія попечителя Київського навчального округу

360. Лист Міністру народної освіти від 19 вересня 1858р. про заснування педагогічної семінарії для практичних занять студентів педагогічного інституту при Київському університеті // Оп. 24. Спр. 322. 82 арк.

361. Лист МНО від 11 листопада 1850 р. Д. Г. Бібікову про відкриття в Київському університеті кафедри педагогії // Оп. 16. Спр. 612. 22 арк.

362. Лист Ради Київського університету від 6 лютого 1851 р. Д. Г. Бібікову про обрання С.С. Гогоцького ординарним професором по кафедрі педагогії // Оп. 16. Спр. 612. 22 арк.

363. Лист ректора Київського університету від 20 грудня 1850р. Д. Г. Бібікову щодо дозволу на призначення професора філософії С.С. Гогоцького завідувачем кафедри педагогії // Оп. 16. Спр. 612. 22 арк.

364. По высочайшему повелению об упразднении преподавания философии в университетах светскими профессорами и возложении чтения логики и опытной психологии на профессоров богословия. (1850 г.) // Оп. 16. Спр. 376. Арк. 1-4.

365. Устав императорского университет Св. Владимира. (Утвержден 9 июля 1942г.) // Оп.4. Спр.307. Арк. 534-550.

Державний архів Харківської області

Фонд 266. Дирекція училищ Харківської губернії

366. Об открытии педагогических курсов для приготовления учителей и учительниц начальных училищ // Оп.1. Спр.807. Арк.1.

367. Об организации краткосрочных педагогических курсов // Оп. 1. Спр.869. 192арк.

368. Об открытии педагогических курсов для приготовления учителей и учительниц начальных училищ // Оп.1. Спр.807. 148 арк.

369. Об утверждении штата учителей и характеристики на них // Оп.1. Спр.791. 80 арк.

370. Об утверждении штата учителей и характеристики на них // Оп.1. Спр.791. 80 арк.

371. Отчет о состоянии народных училищ и ведомости об учениках и преподавателях по Богодуховскому уезду // Оп.1. Спр.790. Арк.14-15.

372. Педагогічні курси в Богодухові // Оп.1. Спр.798. Арк.3(зв.)-4.

373. Стенограммы заседания ученого совета педагогического института // Оп.1. Спр.35. 102 арк.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ В СТРУКТУРІ ВИЩОГО ПЕДАГОГІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

2.1. Обґрунтування етапів розвитку кафедр педагогіки в досліджуваний період

Проблема становлення й розвитку кафедр педагогіки в структурі вищих педагогічних навчальних закладів є малодослідженою та викликає інтерес із різних точок зору: становлення вітчизняної вищої педагогічної освіти, формування наукового потенціалу країни, розвиток науки, кадрове забезпечення процесу підготовки спеціалістів, структура вищого педагогічного навчального закладу, педагогізація навчального процесу педагогічного вишу, узгоджена робота структурних підрозділів педагогічних ВНЗ між собою та з іншими громадсько-освітніми установами з метою підвищення рівня фахової підготовки, управління навчальною, науковою, організаційною, методичною, виховною роботою педагогічних вишів, способи вдосконалення підготовки майбутніх учителів тощо.

У ході аналізу історико-педагогічної літератури, архівних документів [5; 7; 44; 115; 208; 148; 131; 124; 362; 363; 364; 365; 366; 367; 368; 369] з'ясовано, що на кожному з етапів розвитку вищої педагогічної освіти діяльність кафедр педагогіки була поставлена в залежність від низки чинників: особливостей соціально-економічного й політичного розвитку держави, які визначали параметри освітньої політики; змін в освітніх пріоритетах країни; потреби суспільства в підготовці кваліфікованих педагогічних кадрів; розуміння урядовими структурами сутності педагогічної освіти та місця кафедр педагогіки в ній; специфіки світоглядної позиції, рівня професійної й управлінської діяльності професорсько-викладацького складу кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів.

На підставі зазначеного вище виокремлено етапи становлення та розвитку кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ України початку ХХ – початку

XXI сторіч: *перший етап* (1921-1929 рр.) – етап організації науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних науково-дослідних осередків; *другий етап* (1930-1957 рр.) – етап офіційного утвердження статусу кафедр педагогіки в структурі вищих педагогічних навчальних закладів; *третій етап* (1958-1990 рр.) – етап розширення спектру педагогічних кафедр педагогічних ВНЗ, їх функцій і напрямів науково-педагогічної діяльності; *четвертий етап* (1991р. – початок XXI ст.) – етап інтеграції педагогічних кафедр в умовах розбудови національної педагогічної освіти України.

На першому етапі (1921-1929 рр.) відбулася організація науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних науково-дослідних осередків поряд із розбудовою вищої педагогічної освіти та її наукового потенціалу [58; 202, с. 48-52]. Відомо, у виокремлений період із метою актуалізації розвитку наукового потенціалу країни постановою Ради народних комісарів УСРСР від 14 червня 1921р. було затверджено статут Всеукраїнської академії наук (ВУАН) [193], положення «*Про Всеукраїнський комітет сприяння вченим*» від 31 жовтня 1921 р., яке лягло в основу створення Комітету сприяння вченим для покращення становища працівників науки й більш успішного забезпечення їх необхідними умовами праці й підтримки їхньої діяльності [145].

У ході дослідження з'ясовано, що в 1921 р. Наркомос України, враховуючи реальне становище науки, досвід Росії та ініціативу науковців, ухвалив рішення про створення цілої мережі науково-дослідних структур [185], які мали стати, на думку наркома освіти Г.Гринька, своєрідною надбудовою вищої освіти й об'єднати найвидатніших науковців Харкова, Києва, Одеси, Катеринослава, Кам'янець-Подільського, Миколаєва, Ніжина [96, с.291] з метою перебудови системи організації науки, де провідні вчені старої генерації почали теоретичну та практичну проробку питання створення нових форм організації дослідної роботи [58]. Такими структурами стали науково-дослідні кафедри (НДК). Їх організація згідно з постановою Раднаркому УСРР «*Про заснування науково-дослідних кафедр і забезпечення працівників науково-дослідних кафедр*» від 2 грудня 1921 р.

стала визначною подією в завершенні побудови системи вищої освіти України [133].

Так, Т. Котов стверджував, що «в існуючій системі професійно-технічної та наукової освіти науково-дослідні кафедри завершили побудову ВНЗ. Перед ними постали близькі з потребами країни завдання розробки та перевірки нових методів, нових шляхів у науці, тому теорія з практикою по-особливому гармонійно почали взаємодіяти» [112]. Діяльність кафедр значною мірою базувалася на громадських засадах і в цьому плані вони були безпосереднім спадкоємцем дореволюційних установ й організацій – університетів, інститутів, музеїв і наукових товариств.

У внутрішньому управлінні НДК діяли на підставі спеціально розроблених положень й інструкцій Наркомосу й не залежали від вишів. Вони були самостійними дослідницькими ланками, користуючись у своїй роботі лабораторіями та кабінетами інститутів [195]. Основними завданнями кафедр була розробка наукових проблем під керівництвом найвидатніших учених, а також підготовка до наукової та викладацької діяльності осіб, що виявляли прагнення, знання та здібності до наукової діяльності; виконання наукових функцій ліквідованих університетських кафедр й одночасно напрацювання теоретичної наукової бази для подальшого «радянського будівництва» [171].

Складним і неоднозначним є питання про статус НДК. Так, на основі положення про кафедри серед науковців (О.М. Богдашина, С.Г. Водотика [41; 57]) утвердилась думка, що вони були науково-дослідними структурами академічного типу. При ВНЗ кафедри виконували функції своєрідних наукових відділень, займаючись організацією наукової роботи викладачів, підготовкою науково-педагогічних кадрів через аспірантуру для викладання найбільш важливих навчальних дисциплін, сприяючи впровадженню досягнень науки в навчальний процес і взагалі забезпечуючи науково-теоретичний рівень викладання. Отже, активна викладацька діяльність усіх членів кафедр у вищій школі, створення нових навчальних програм, підготовка нових загальних і спеціальних курсів, написання підручників, залучення студентів до науково-дослідної роботи тощо

[54; 55] свідчить, що їх статус не можна зводити до закладів суто академічних. У перший час своєї діяльності кафедри діяли при інститутах через відсутність належного фінансування, однак пізніше потреба в їх «самостійності» практично буде відхилена.

До складу кафедр входили завідувачі, керівники секцій, дійсні члени, наукові співробітники й аспіранти [51]. Завідувач кафедри здійснював загальне керівництво всією діяльністю кафедри і всіх її секцій, надаючи періодичні звіти про неї в Науковий комітет Головнопрофосу. Керівники секцій разом із дійсними членами проводили наукову роботу в секціях, залучаючи до безпосередньої участі в них наукових співробітників й аспірантів. Останні були кандидатами в наукові співробітники. Керівники кафедр, секцій і дійсні члени представлялися на загальних зборах кафедр із висококваліфікованих учених, котрі здійснювали самостійну науково-дослідну роботу, через Науковий комітет із затвердження Головнопрофосу. Наукові співробітники обиралися на загальних зборах кафедр і затверджувалися Науковим комітетом Головнопрофосу з молодих учених, котрі почали наукову підготовку під керівництвом своїх професорів або самостійно.

Очевидно, що головним завданням науково-дослідних установ стала підготовка аспірантів. Особливого значення набули науково-дослідні кафедри, де було зосереджено найактивніші наукові сили. До аспірантів належали ті, хто виявив бажання (стремління) та покликання до наукової роботи. Після необхідного стажу врешті могли бути переведені в розряди наукових співробітників. Підготовка в аспірантуру здійснювалася через науково-педагогічну роботу в гуртках, семінарах при ІНО, а також через зосередження на колі актуальних наукових питань.

Держава забезпечувала їх «пайком» і «належною» стипендією, однак майбутні науковці змушені були працювати додатково в різних установах, займатися викладацькою діяльністю, щоб забезпечити свої сім'ї. З 1923-1924 н.р. поліпшилося керівництво аспірантами на ряді кафедр, аспірантам у рамках навчальної роботи необхідно вже було займатися не лише науково-дослідницькою роботою, а й провадити педагогічну роботу зі студентами. Також

молоді науковці залучалися до так званої Секції наукових працівників, яка була організована в 1921 р. у складі Спілки працівників освіти. Кількість аспірантів стрімко зростала, співпраця НДК з інститутами ущільнювалася.

Уже в березні 1922 р. у Харкові нараховувалося 39 кафедр, крім того, до мережі харківських кафедр приєднано Інститути праці і Психоневрологічний інститут, оскільки їхня діяльність протікала в науково-дослідній сфері. Ці два інститути не піддавалися жодній реорганізації, але до їх обов'язків увійшло виконання не лише дослідної роботи, а й практичних завдань. Таким чином, на американському прикладі були створені практично-дослідні заклади [69]. За спеціальностями та науковими дисциплінами харківські кафедри були поділені в такий спосіб: сільськогосподарських наук (5), індустріально-технічні (12), фізико-математичних наук (8), біологічна група (2), хімічна група (3), спеціальні науки (7), ветеринарна група (2) і 4 секції (функціонували самостійно з перспективою включення в медичні кафедри, які планувалося відкрити згодом).

У зв'язку з організацією НДК у Києві (січень 1922 р.) Усеукраїнський науковий комітет утворив спеціальну комісію у складі неодмінного секретаря ВУАН акад. А. Кримського, уповноваженого Наркомосвіти у справах ВУАН Л. Левитського й акад. К. Воблого. Згідно з інструкцією ВУАН комісія взялася за обмірковування питання про утворення науково-дослідних кафедр у м. Києві та у зв'язку із цим надіслала всім вишам і ВУАН пропозиції кандидатів як співробітників цих кафедр.

Новоутворене бюро взялося до справи, відкривши в Києві 18 кафедр (замість 33 запланованих), додавши до цього списку вже діючу до створення самого бюро кафедру педології з колишнього Педологічного інституту на чолі з проф. Степаном Андрійовичем Ананьїним [134]. Аналогічні комісії розпочали роботу в інших містах України з метою організації науково-дослідних кафедр.

У Катеринославі, як і було заплановано операційним планом, у 1922 р. організовано 11 кафедр: органічної хімії (кер. проф. Коновалов), використання електронної теорії в хімії (кер. проф. Писаржевський), українознавства (кер. проф. Еварницький), геології (кер. проф. Лебедев), металографії та механічно-

термічної обробки металів (кер. проф. Виноградов), гірничого мистецтва (кер. проф. Терпигорев), механіки (кер. проф. Година), металургії й горючих металів (кер. проф. Рубін), збагачення корисних копалин (кер. проф. Гуськов), мікробіології (кер. проф. Подлевський), психо-неврології (кер. проф. Дзержинський).

У Ніжині за операційним планом заплановано було відкриття лише однієї кафедри – історії культури й мови у складі трьох секцій: 1) античної культури, 2) української й російської історії, 3) історії української й російської мов і літератури. Керівником кафедри затверджено професора Тихомирова, він же й завідував першою секцією. На чолі другої секції стояв проф. Ляскоронський, а третьої – проф. Резанов. Згідно з операційним планом в Одесі було заплановано відкрити 15 кафедр, однак станом на березень 1922 р. організовано лише одну кафедру педології на базі Інституту педології. Науковим комітетом ухвалено ряд заходів стосовно пришвидшення організації кафедр в Одесі. Саме науково-дослідні кафедри 20-х років О. Новицька називає «першими осередками підготовки нової наукової та науково-педагогічної інтелігенції» [132].

Кафедри безпосередньо підпорядковувалися Укрнауці (Науковому комітету) Наркомосу УРСР або відповідним уповноваженим на місцях. Так, на Правобережжі та в Києві керівництво роботою кафедр здійснювало Київське бюро науково-дослідних кафедр Наукового комітету, створене 18 лютого 1922 р. Його головою був Л. Левитський, заступником призначено А. Кримського [96, с. 419], до членів бюро входили акад. В. Плотніков, проф. Є. Черняхівський, проф. С. Веселовський. Згодом аналогічне бюро з'явилося в Одесі. Ці установи здійснювали оперативне керівництво роботою кафедр, розглядаючи плани роботи, затверджуючи звіти тощо. Фактично бюро були проміжними спеціалізованими управлінськими ланками Укрнауки в керівництві НДК [56, с.138]. У Харкові НДК підлягали безпосередньо Укрнауці. Через НКО УРСР забезпечувалося фінансування кафедр, вирішувались питання їх структури та штатів, затверджувався персональний склад, плани роботи тощо. Відповідно науково-дослідні кафедри щонайменше двічі на рік звітували перед Науковим

комітетом (Укрнаукою), сприяли вишам у науковій роботі, пов'язаній з їх викладацькою діяльністю. У свою чергу інститути слугували для кафедр як навчально-допоміжні установи.

Аналізуючи процес становлення кафедр у 20-х роках ХХ ст., С.Г. Водотика [58] переконує, що шляхом їх організації Наркомат освіти України пішов назустріч ініціативі вчених, оскільки в умовах непу політично необхідно було залучитись підтримкою з боку наукової інтелігенції (або принаймні її нейтралізувати). Так було вирішене питання щодо використання наукового потенціалу дореволюційних ВНЗ. У тих умовах це був певний компроміс між намаганням більшовицького керівництва України ліквідувати дореволюційну науку та розумінням того факту, що на порожньому місті створити радянську вищу школу й науку неможливо. І якщо в 1921-1922 рр. Наркомат освіти розглядав кафедри як «базу планомірного створення нової науки», то з 1924 р. було розпочато роботу стосовно організації діяльності кафедр у структурі вищих навчальних закладів.

Аналіз архівних документів свідчить, що *кафедри відкривалися за певними науковими дисциплінами*, які мали велике значення для державотворення. Наукову тематику кафедри отримували від Укрголовпрофосу, на її основі складали власні програми досліджень і списки тем для розробки. Наукові дослідження проводилися переважно колективно, однак продовжували практикуватися індивідуальні наукові пошуки. У цілому наукова робота підпорядковувалася Академії наук, перед якою кафедри звітувалися, члени кафедр брали участь в організованих нею з'їздах і конференціях [171, с. 115].

Як уже було відзначено вище, на початку 20-х років ХХ ст. особливе місце посідала наука педологія. Спираючись на ідеї педології про виховання дитини відповідно до її психофізіологічних особливостей, педагогіки й соціології про розпад сім'ї в епоху капіталізму, її неможливість забезпечити дитину всім необхідним, про зростання кількості безпритульних дітей, українські освітяни перенесли вектор уваги з єдиної трудової школи на дитячий будинок, де дитина могла б отримати все необхідне для життя, виховувалася б у «дитячій комуні».

Пріоритетним стало гасло «охорона дитини», або «охорона дитинства» (навчання, виховання, матеріальне забезпечення дітей) [38].

З метою реалізації наряду реформи – соціального виховання дітей – Наркомос прийняв ряд законодавчих документів (*«Інструкцію відділу соціального виховання»* (8 липня 1920 р.), *«Інструкцію відділу соціального виховання про порядок прийому дітей до дитячих будинків»* (15 липня 1920 р.), *«Постанову про колектори»* (16 липня 1920 р.), *«Статут про центральну раду захисту дітей»* (17 липня 1920 р.), *«Статут про губернські ради захисту дітей»* (26 липня 1920 р.) [79], *«Інструкцію відділу соціального виховання Наркомосвіти УСРР»* (10 червня 1920 р.), *«Положення про походження функцій Наркомздраву й Наркомосвіти в справі охорони здоров'я дітей»* (15 червня 1920 р.), *«Постанову про проведення в життя 7-річної єдиної трудової школи»* (15 червня 1920 р.), *«Постанову про дитячі будинки»* (16 червня 1920р.), *«Постанову про дитячі установи для фізично дефективних дітей»* (18 червня 1920 р.), *«Постанову про погодження функцій Наркомпросу й Наркомздраву в справі виховання й охорони здоров'я дефективних дітей»* (24 червня 1920 р.) [80]), які сприяли актуалізації педології.

Поширеність педології в Україні в цей час зумовлювалася головним чином її орієнтацією на практичну роботу вчителів і вихователів, які стикалися з питаннями передусім здоров'я дітей, їхнього психічного стану, соціального статусу, рівня інтелектуального розвитку тощо. Такий формат розвитку середньої освіти визначений державними перемінами, сприяв не лише відновленню університетських кафедр, а й організації нових. Обсяг роботи кожної кафедри залежав від того, яку питому вагу мають дисципліни, що належать до неї, у навчальних планах ВНЗ (кількість годин, факультетів, відділень, що їх охоплює кафедра).

Тому зовсім не випадково, що три новостворені в Україні НДК отримали назву педологічних і зосередили у своєму складі і педагогів, і рефлексологів, і психологів, і фізіологів, і педіатрів. Київська кафедра здійснювала роботу «по лінії нормальної педології», одеська – «у напрямку патологічної педології та

педагогіки», харківська – досліджувала природу дитини та здійснювала підготовку вчених-педологів. Згодом, аналізуючи процес становлення педагогічних установ, в одній зі своїх статей [148] директор Українського науково-дослідного інституту педагогіки О.І. Попов відзначив, що *«до жовтневої революції Україна не мала державних науково-дослідницьких установ у галузі педагогіки»*. І саме цей час створив політично-соціальні умови організації системи вищої педагогічної освіти. На думку сучасного історика педагогіки академіка О. Сухомлинської, *«порівняно з попереднім розвитком почався новий науковий переворот, новий етап у педагогіці»* [126, с. 122].

Відомо, що науково-дослідні кафедри педології були відокремленими від ІНО як від вищих педагогічних навчальних закладів, оскільки радянська влада на початковому етапі свого управління вважала, що наука має розвиватися окремо від ВНЗ. Однак, як свідчить аналіз роботи ІНО, професорсько-викладацький склад і кафедр, і ВНЗ комплектувався одними й тими ж людьми. Колективи кафедр розробляли наукові положення, упроваджували їх у практику, здійснювали наукові спостереження в науково-дослідних установах, школах, учнівських колективах у цілому, вивчали індивідуальні особливості й специфіку розвитку кожної дитини зокрема. А потім результати своєї кафедральної роботи науковці описували в працях, викладали студентам ІНО, долучаючи їх до наукової роботи. Крім того, приміщення, науково-технічне обладнання кафедр належало інститутам. Усе сприяло тому, що згодом кафедри увійшли до структури ВНЗ з метою поєднання науки з практикою, що було визнано на державному рівні в 1930 р.

Крім економічного чинника, поєднанню роботи НДК та ІНО сприяла ІІ Всеукраїнська педагогічна конференція 1923 р., на якій було підкреслено *значення наукового знання в підготовці майбутнього вчителя-соцвиховника, яке потрібне в організації дитячого руху й життя. «Закласти науковий фундамент під загальний світогляд майбутнього вчителя, об'єднавши всю суму його наукових знань навколо вивчення дитинства, його виховання, громадського та природного середовища – було основним завданням факультетів соціального виховання як*

ВНЗ» [104, с.211]. Це сприяло розгортанню науково-дослідної роботи в стінах ІНО у формі кафедр педології й педагогіки, що ще раз підвищило рівень фахової підготовки майбутніх учителів. Однак варто наголосити, що нормативно-структуру ІНО утворювали директор і його заступник, факультети та предметні комісії, зокрема й із педагогічних дисциплін.

Аналіз історико-педагогічної літератури й архівних матеріалів [172, с.142] дав можливість з'ясувати, що 1924 рік став для науки України «роком остаточного обліку наукових сил»: на розвиток науково-дослідних кафедр виділялося значно більше коштів, ремонтувалися приміщення, поповнювалися бібліотеки, оснащувалися лабораторії, друкувалися наукові видання, практикувалися відрядження науковців. Упродовж року було налагоджено зв'язок між усіма науковими установами та їх центром – Науковим комітетом. Поглиблюючи цей зв'язок, Науковий комітет у кінці 1924 р. провів заходи стосовно обстеження та перегляду складу науково-дослідних кафедр, щоб дослідити їх роботу, виявити активність, актуальність тематики та напрямів роботи, участь співробітників у громадському житті.

Отже, у ході дослідження встановлено, що впродовж 1917-1924 рр. в Україні було організовано такі науково-дослідні заклади: Інститут марксизму, Інститут праці, Український інститут книгознавства, Українську книжкову палату, Всенародну бібліотеку України, Музей українського мистецтва, науково-дослідні кафедри, Всеукраїнську академію наук. Після складної дворічної організаційної роботи на кінець 1924 р. в Україні було створено 86 науково-дослідних кафедр (Харків – 40; Київ – 2; Одеса – 16; Катеринослав – 8; Кам'янець-Подільський – 1). Педагогічні ж науки активно відновлювалися та розроблялися на організованих науково-дослідних кафедрах педології.

Згідно із затвердженням колегією НКО *«Положенням про науково-дослідні кафедри»* [147] від 9 лютого 1925 р. кафедри як і раніше підпорядковувалися ВУАН, брали участь в організованих нею з'їздах, конференціях, нарадах тощо. Керівники кафедр, не будучи членами ВУАН, входили до її складу на правах членів-кореспондентів. Кількість, розподіл, номенклатура кафедр визначалася

УкрУпрнаукою. Кафедри надавали допомогу ВНЗ у навчальній праці, у своїй же практичній роботі користувалися всім необхідним матеріалом та оснащенням вишів (лабораторіями, бібліотеками, майстернями, кабінетами та іншим науково-допоміжним устаткуванням). У процесі своєї роботи всі НДК ставили собі за мету організувати внаслідок операційних асигнувань для наукової праці самостійні лабораторії й інші науково-допоміжні установи, зміцнювати їх та поширювати так, щоб у майбутньому була змога реорганізувати їх на самостійні науково-дослідні інститути. Крім того, кафедри мали можливість організувати свої «позамісцеві» секції при позамісцевих установах, притягуючи до цієї установи позамісцеві сили або на правах членів, або наукових співробітників кафедри.

Кожна кафедра розгортала свою діяльність поступово, розширюючи та зміцнюючи функції. Навколо них створювалися органічно пов'язані спільною роботою сектори: 1) сектор проаспірантури зі студентів-випускників, що готувалися до педагогічно-професорської й водночас науково-дослідної роботи; 2) сектор науково-дослідної роботи аспірантів і всіх членів кафедри; 3) сектор методично-педагогічної кваліфікації останніх разом із викладачами робітфаків цього інституту; 4) сектор науково-педагогічної перекваліфікації учительства середньої школи й інших навчальних закладів, що розташовані в районі цього ВНЗ; 5) сектор заочного підвищення науково-педагогічної кваліфікації вчителів, що не можуть тісно співпрацювати з інститутом [137].

У ході дослідження також з'ясовано, що постановою *«Про затвердження списку школам, політично-освітнім і науковим установам Народного комісаріату освіти УСРР, утриманим коштом державного бюджету 1925-1926 бюджетного року»* виокремлено 16 наукових установ та 86 науково-дослідних кафедр, які відповідно до свого освітнього призначення були прикріплені до певного ВНЗ. Таким чином, на території України діяло 2 НДК педагогіки й педології у складі Харківського та Київського ІНО [190; 129]. Кафедри мали право своїми силами розробляти власні статuti, які визначали структуру, завдання й основні напрямки діяльності колективу НДК: розгортання регіональних досліджень, підготовка навчальних посібників і підручників,

публікації праць тощо. За ініціативи відомих учених півдня України при ІНО Одеси було утворено також кафедру педагогіки й педології.

Наприкінці 20-х років ХХ ст., відомо, в Україні виникла велика кількість педагогічних установ (факультети профосвіти, педкурси при соціальних вишах, індустріально-педагогічні інститути, інститути соціальних наук, інститути загальних наук, інститути народної освіти, педагогічні курси при ІНО, агропедагогічні інститути тощо) для підготовки вчительських кадрів, що свідчить про різнобій педагогічної освіти [205]. У 1929 р. посилювався державний контроль за освітою й педагогічною діяльністю вчителів. У всіх вищих навчальних закладах утверджувалася сувора дисципліна як для студентів, так і для викладачів, максимально скорочувався час зимових і літніх канікул. Увесь термін навчання у ВНЗ, технікумах і на робітфаках поділювався на семестри; половина навчального часу відведена на виробничу й педагогічну практику.

Отже, 1921-1929 рр. – це етап пошуку нової оптимальної моделі педагогічної освіти, посилення загальнодержавного курсу на побудову оновленого суспільства, яке знаменується активними пошуками способів організації єдиного педагогічного процесу. Це час національних реформ системи педагогічної освіти, які Л.Д. Березівська називає не інакше як «вулканічними, динамічними, педагогічно спрямованими, національними й радянськими, і тому суперечливими й політичними» [37].

Історично склалося, що впродовж 1921–1929 рр. другим після ВУАН осередком розвитку наукового потенціалу педагогічної науки стали науково-дослідні кафедри педагогіки та педології, які поєднували науково-дослідну роботу з підготовкою вчителів. Це були своєрідні та специфічні установи, поява, статус, характер діяльності яких були зумовлені особливостями тогочасного стану науки й вищої педагогічної школи. Члени кафедр практично були вільними у виборі проблематики своїх досліджень, форм їх організації, могли співпрацювати з іншими науковими установами [56, с.144].

Через непослідовність професійної підготовки майбутніх учителів на факультетах ІНО, неспроможність наявної мережі наукових педагогічних установ

(інституту, кафедр педагогіки, філій, секцій тощо) належно розвивати педагогічні науки виникла нагальна необхідність зосередження педагогічних кафедр у структурі вищих педагогічних навчальних закладів із метою поєднання наукової й теоретичної підготовки студентів.

Таким чином, реорганізація університетської системи освіти, відкриття перших державних науково-дослідницьких кафедр педагогіки та педології, розгортання їх активної діяльності в структурах Інститутів народної освіти посприяли становленню педагогічних інститутів державної форми власності, фундаментального наукового підґрунтя педагогічної науки, формуванню педагогічних поглядів цілої плеяди молодих й енергійних науковців, які розпочинали свою діяльність на факультетах соціального виховання ІНО – центрах розвитку педагогічної науки в Україні.

На другому етапі (1930-1957 рр.) відбулося офіційне закріплення кафедр педагогіки в структурі реорганізованих вищих педагогічних навчальних закладів, організація науково-педагогічної підготовки майбутніх учителів відповідно до постанови РНК УРСР від 11 серпня 1930 р. *«Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти»*. Законом наголошено, що «розвиток педагогічної освіти в республіці повинен бути спрямованим у той спосіб, щоб *протягом ближчих років* остаточно організувати всі педагогічні навчальні заклади на вищі педагогічні навчальні заклади» [157]. Отже, особливістю цього періоду стало те, що зазначуваною постановою було закладено початок організації вищої педагогічної освіти України.

Вирішальним етапом у роботі кафедр як структурних підрозділів ВНЗ, а не окремих науково-дослідних установ, стала постанова про кафедри 1930 р., що було спричинене реорганізацією системи педагогічної освіти, яка тривала впродовж 1930-1933 років, які утвердилися в історії організації єдиної системи національної вищої педагогічної школи. У цей час частина інститутів соціального виховання та професійної освіти реорганізувалися в педагогічні інститути з чотирирічним терміном навчання (Київ, Харків, Одеса, Ніжин). Вища педагогічна освіта України вийшла на новий етап свого розвитку. До педагогічних ВНЗ

висунуто ряд вимог як до структурних їх підрозділів (створення кафедр, рад, комісій, уведення нових спеціальностей, факультетів або, навпаки, їх ліквідація), так і до особистісних якостей «викладавців».

Щодо науково-дослідних установ України, то в 1930 р. їх педагогічну вертикаль становили Інститут педагогіки (Харків), філіал Інституту педагогіки (Київ), Інститут фізичної культури (Харків), філіал Інституту фізкультури (Одеса) [383, с. 26]. У цих закладах здійснювалася підготовка науково-педагогічних кадрів (навчання в аспірантурі тривало 2 роки), розробка досліджень, організація експериментів тощо [383, с.28]

Отже, в означений час виникла потреба в науковій підготовці не лише професорсько-викладацького складу вишів, а й майбутніх учителів. З метою наближення наукової роботи до навчального процесу педагогічних ВНЗ розроблено й упроваджено в практику положення *«Про запровадження катедральної системи в педагогічних вишах»* від 10 жовтня 1930 р. [151]. Проект про кафедру в системі педагогічного ВНЗ був розроблений методичним сектором Наркомосвіти разом з директорами педагогічних інститутів на нараді в другій половині серпня 1930 р. Деякі інститути, не чекаючи затверджень «катедр», почали достроково впроваджувати його в практику, запрошуючи професорів і доцентів для керівництва, адже керувати кафедрою мав право лише професор і лише в окремих випадках доцент. Наркомосом для кожного педагогічного навчального закладу були затверджені «катедри», керівні вказівки до яких були надіслані безпосередньо до кожного навчального закладу.

Згідно проекту, кафедри охоплювали цикл споріднених дисциплін як спеціальних, так і загальноосвітніх. Якщо у виші було кілька факультетів, відділів, спеціалізацій, то загальноосвітні кафедри були загальноінститутськими, а спеціальні – окремими, залежно від місцевих умов. Кількість кафедр залежала від навчального плану й потреби в з'єднанні дисциплін для раціоналізації навчального процесу, від наявності кваліфікованого персоналу та бюджетних можливостей. Кафедрами були охоплені майже всі дисципліни, при цьому значну увагу приділяли раціоналізації навчальної роботи й керувалися статутом:

- кафедра є первинним організаційно-методичним осередком, що має на меті:

- а) координацію окремих дисциплін і кореляцію їх з іншими циклами навчального плану;

- б) дослідження методів викладання й обліку окремих дисциплін у напрямку їх активізації та застосування діалектичної методології;

- в) щільне об'єднання теоретичного та виробничого навчання;

- з метою здійснення зазначених засад кафедра здійснює:

- а) безпосереднє керівництво викладанням дисциплін, що їх охоплює;

- б) погодження програми провідних дисциплін із підлеглими, щоб спрямувати їх на цільове призначення вишу;

- в) розгляд, перегляд, доповнення програм окремих дисциплін для закріплення та деталізації тематичних розділів;

- г) перегляд навчальних планів щодо місця в них дисциплін, що охоплює кафедра, їх послідовність і важливість;

- д) перевірку досліджених методів викладання й обліку в процесі роботи, розробку нових методів роботи, які можуть підвищити рівень продуктивності навчання;

- ж) розгляд планів виробничого навчання, внесення змін і додатків для узгодження з теоретичним навчанням;

- з) допомогу в організації роботи студентських бригад через консультації, прослуховування доповідей тощо;

- бере активну систематичну участь у розробці підручників через організацію авторських колективів, за запрошенням видавництв здійснює оцінку наявних підручників й іншої навчальної літератури;

- організовує та проводить науково-дослідницьку роботу зі своєї галузі, роботу аспірантів;

- дбає про поповнення складу персоналу для обслуговування наявних навчальних груп, рекомендуючи певних осіб і розглядаючи кандидатури, якщо оголошено конкурс;

- організовує керівництво кабінетами, лабораторіями й іншими навчально-допоміжними установами, дбає про їх забезпечення необхідним устаткуванням, у разі можливості бере участь у виготовлені навчальних матеріалів, складає відповідні кошториси;
- дбає про раціоналізацію розумової праці студентів, вивчаючи їхній бюджет часу, досліджує рівень мови, логічного мислення, здібностей щодо сприйняття й засвоєння, збирає й обробляє результати спостережень, обговорює реферати на студентських зборах (цю роботу між кафедрами розподіляє навчальна частина, що підтримує зв'язок із відповідними науково-дослідними установами (УНДІПом і його філіями));
- організовує наукові відрядження й екскурсії для своїх членів, складає плани відряджень і заслуховує звітні доповіді;
- підтримує зв'язок із відповідними науковими товариствами, входить у контакт із державними та господарськими установами, організаціями з метою популяризації знання;
- запрошує представників споріднених кафедр, виробництва, студентства до обговорення зміни методів викладання;
- скликає відкриті для всіх членів вишу засідання за календарним планом щонайменше один раз на дві декади. Копію протоколів відсилає на затвердження до навчальної частини.

Кожен член кафедри звітував про роботу за індивідуальним планом і за отриманим колективним дорученням в опрацюванні певної проблеми. Керівник кафедри звітував про роботу кафедри перед студентами, представниками виробництва, один раз на декаду призначав день для прийому у справах кафедри.

Логічною структурною одиницею кафедральної мережі педагогічних ВНЗ стали кафедри педагогіки й педології, які діяли практично в усіх педагогічних інститутах, організованих у 1933 р. Так, згідно з наказом № 17 по ХІНО від 23 вересня 1931 р. з 1 жовтня 1931-1932 н.р. встановлено такі кафедри: кафедра марксизму-ленінізму, кафедра нацпитання, історії, політекономії, мови й літератури, педагогіки, організації освіти, педології, анатомії-фізіології, кафедра

КДР, математики, фізики й виробничого навчання, хімії, біологічних дисциплін, сільського господарства. Зокрема, на кафедрі педагогіки читалися марксівська педагогіка й художнє виховання, пізніше психопатологія, освітня політика. Завідував кафедрою педагогіки Т.П. Гарбуз [239]. Як підрозділи інститутів кафедри педагогіки відкрилися в 1930 р. у педагогічних ВНЗ Сум (завідувач – представниця Харківської педагогічної школи Ганна Павлівна Попова), Полтави (завідувач – професор Григорій Григорович Ващенко), Житомира (завідувач – І.І. Афанасьєв, який у 1939р. очолив кафедру педагогіки в Мелітопольському педінституті), Мелітополя (завідувач – В.М. Добринченко), Бердичіва (завідувач кафедри – директор інституту П.А. Ляшенко) та ін.

Керуючись постановою ЦК КП(б)У від 10 січня 1930 р. *«Про соціально-економічні програми НКО для ВНЗ»*, Наркомос України й виші приділили багато уваги складанню нових програм, залучивши до цього широкі кола викладачів Харкова, Києва й інших міст. Під керівництвом партійних організацій кафедри педагогіки педагогічних вишів республіки провели роботу з удосконалення навчальних планів і програм, розробки методичного забезпечення педагогічних дисциплін, підвищення якості викладання. Проведення наукових сесій і конференцій є значущою роботою кафедр педагогіки в передвоєнний час, що свідчить про належний науковий рівень їх діяльності.

Воєнні події загальмували активізацію роботи кафедр. Однак, відомо, кафедри педагогіки одні з небагатьох, які одразу відновили свою роботу в педагогічних інститутах, що було зумовлено необхідністю підготовки вчительських кадрів. У ході дослідження встановлено, що в 1944-1945 н.р. до складу ХДПІ (директор Шачнева Євгенія Василівна) увійшли такі кафедри: кафедра марксизму-ленінізму, політекономії, педагогіки, дошкільної педагогіки, психології, фізкультури, іноземних мов, бібліотекознавства, історії СРСР та України, середньої і нової історії, древньої історії, російської літератури, української літератури, всесвітньої літератури, російської мови, української мови, фізичної та економічної географії, геології, природознавства, фізики, математики [316].

Структура Одеського педагогічного інституту (директор у воєнний час Путніков Іван Михайлович, заступник навчальної частини, завідувач кафедри педагогіки й психології – Елькін Давид Генріхович) за роки війни розширилася кафедрою фізики. Упродовж 1942-1943н.р. в інституті діяли 12 кафедр: марксизму-ленінізму, педагогіки й психології, історії СРСР, загальної історії, російської мови, російської літератури, української мови, української літератури, іноземних мов, математики й фізики, географії, військова кафедра [286, с.2].

Звернімо увагу, що в означуваний час, ознаменований воєнними подіями, сформувалася нова вища педагогічна школа, яка після перемоги розгорнула активну підготовку вчителів, здатних у складних умовах навчати та виховувати підростаюче покоління. Система вищої педагогічної освіти повною мірою витримала іспит перед історією; через те її діяльність, досвід роботи в складний і героїчний час мають практичне значення для подальшої перебудови й удосконалення справи підготовки вчительських кадрів в Україні.

Таким чином, у ході аналізу архівних матеріалів [414; 381; 373; 397; 395; 396; 393; 409; 413; 404; 387; 382; 410; 400; 379; 399; 398; 374; 370] з'ясовано, що відповідно до законодавчих актів у період 1930-1945 років в Україні було розгорнуто мережу вищих педагогічних навчальних закладів державної форми власності – педагогічних інститутів, структуру яких поряд із факультетами утворили науково-педагогічні кафедри, зокрема й педагогіки, що дало поштовх для розвитку педагогічної науки в стінах освітніх закладів, підготовки професорсько-викладацького корпусу вищої педагогічної школи, забезпечення відповідного керівництва означуваних процесів.

На жаль, цей період є малодослідженим через відсутність архівних матеріалів, які було втрачено за різних обставин. За відомостями, отриманими автором під час роботи в архівах Києва (Центральний державний архів вищих органів влади України, Державний архів м. Києва, архів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова), матеріали було знищено під час евакуації до Харкова; архівні матеріали Харкова, навпаки, втрачено під час евакуації до Києва. Подібна ситуація з архівами Одеси. Достеменною

інформацією автор володіє завдяки матеріалам архіву Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди та незначній кількості періодики того часу, де представлено особливості діяльності та становлення державних педагогічних інститутів 1930-х років. Дані про ті часи були стерті не лише з полиць архівів, а й з пам'яті свідків того періоду. Пізніше в інститутах просто не визнавали причетність до тих чи тих подій 1930-х років, а безпосередніх їх учасників розстріляно та репресовано.

Загальновідомо, що післявоєнний період характеризується відбудовою вищої педагогічної освіти. Зруйнована держава як ніколи потребувала школи та висококваліфікованого вчителя, який зумів би відновити свідомість учнів, якнайкраще підготувати до майбутньої професії. Сподівання на педагогічні навчальні заклади були значними й високими. Необхідно було забезпечити студентів не лише знаннями, але й елементарними умовами проживання й навчання, відновити та стимулювати професорсько-викладацький склад до саморозвитку, підняти рівень їхньої наукової роботи.

Відомо, на завершальному етапі війни були здійснені важливі заходи для відновлення й налагодження нормальної роботи вищої школи. У ході дослідження з'ясовано, що в 1947 р. у ХДПІ діяла вже 21 кафедра. За винятком кафедри іноземної мови, їх очільниками були співробітники з науковими званнями та ступенями. До складу науково-педагогічних працівників ВНЗ входили 7 професорів, із них 2 доктори наук (четверо працювали за сумісництвом); 26 кандидатів наук, доцентів, 83 асистенти й викладачі [315].

Програму соціально-економічного та культурного поступу України в повоєнний період визначив *«Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства на 1946-1950 рр.»*, прийнятий Восьмою сесією Верховної Ради України в серпні 1946 р. Він передбачав завершення переходу до загального семирічного навчання, подальше впровадження середньої освіти, доведення мережі шкіл до 28 600 із загальною кількістю 6120 000 учнів. Щоб реалізувати це завдання, потрібна була додаткова армія вчителів. У рамках плану лише Одеський педагогічний інститут випустив 583 кваліфіковані педагоги [284, с.6]

При розробці п'ятирічного плану дирекція педагогічних ВНЗ *враховувала* науково-технічні проблеми відбудови й розвитку народного господарства та рекомендовану тематику науково-дослідницьких робіт для вищих навчальних закладів, видану ВКВШ при РНК СРСР у 1945-1946 рр., а також досвід попередньої роботи конкретного вишу; *забезпечувала* практику широкого кооперування кафедр спільного, комплексного розроблення проблем; *подавала* план роботи кафедр і секцій (розробка наукових тем кафедри, кожного співробітника, тематика дисертацій тощо) на картках за відповідними формами; *пред'являла* список необхідного спеціального обладнання для реалізації поставлених завдань.

У ході дослідження встановлено, що в 1946 р. перед кафедрами педагогіки педагогічних ВНЗ України постали нові завдання здійснення педагогізації навчального процесу педагогічних вишів, що виявлялося в організації кафедрами спільних нарад, конференцій, зустрічей колективів з іншими кафедрами, деканами, проведенні експериментальних досліджень на базах шкіл, розробці проектів педагогічної практики. Крім того, до членів досліджуваних кафедр висувалися високі вимоги в підвищенні наукового рівня, проведенні науково-дослідної роботи, залучення до неї майбутніх учителів, що сприяло активізації роботи гуртків з педагогіки, історії педагогіки, розробці методичного забезпечення роботи кафедр, педагогічних інститутів тощо.

Члени кафедр педагогіки займалися проблемами виховання підростаючого покоління, дидактики й методики викладання різних дисциплін, історії вітчизняної школи й педагогіки, зміцнення зв'язку школи з практикою, піднесення ідейного рівня навчання й виховання, організації навчально-виховної роботи в школах-інтернатах й інших навчальних закладах суспільного виховання, дальшого вдосконалення змісту, обсягу та методів загальної й політехнічної освіти відповідно до вимог, що висувало життя. Значним унеском у розвиток вітчизняної педагогічної науки стали праці таких викладачів кафедр: В.І. Барського, М.О. Григор'єва, М.М. Грищенка, М.Ф. Даденкова, С.Ф. Збандуто,

А.І. Зільберштейна, Л.Є. Логінової, М.М. Маянц, І.В. Пухи, В.Т. Ружейнікова, С.Х. Чавдарова та багатьох інших.

У ході дослідження встановлено, що впродовж 1950-х років в Україні стабілізувалася система підготовки педагогічних кадрів. Учителів готували університети та педагогічні інститути за єдиним навчальним планом Міністерства вищої й середньої освіти СРСР. Було вдосконалено систему вищої заочної та вечірньої педагогічної освіти, розширено мережу консультпунктів для вчителів-заочників. Складною проблемою цього періоду було комплектування педагогічних вузів професорсько-викладацьким складом, недостатність науково-педагогічних досліджень практичного характеру.

Третій етап розвитку досліджуваних кафедр (1958-1990 рр.) характеризується розширенням спектру педагогічних кафедр педагогічних ВНЗ, їх функцій і напрямів науково-педагогічної діяльності. Значущим у роботі вищих педагогічних навчальних закладів, зокрема й кафедр педагогіки в їх структурі, в окреслений період став закон *«Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»* від 24 грудня 1958 р. [152, с. 20]. Законом установлено нову систему шкільної освіти:

- ✓ загальна обов'язкова восьмирічна школа для дітей віком від 7 до 15-16 років;
- ✓ повна середня освіта для підлітків і молоді 15-18-річного віку (денні середні школи, вечірні /змінні/ заочні середні школи робочої молоді);
- ✓ школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей із вадами фізичного й розумового розвитку;
- ✓ технікуми й інші середні та вищі навчальні заклади.

З метою більш глибокого ознайомлення зі школою та різноманітними формами та методами її роботи Міністерство освіти УРСР дало вказівки директорам педагогічних інститутів встановити тісний зв'язок ВНЗ зі школами, залучивши викладачів кафедр інститутів до організації та проведення лекцій для вчителів та учнів, налагодження методичної роботи, допомоги школі з виявлення

й узагальнення передового досвіду вчителів, залучення педагогів до науково-дослідної роботи тощо [83].

Поряд із цим Міністерство зобов'язало всіх викладачів педагогічних інститутів долучитися до проведення уроків у школі зі свого фаху (не менше 30 год на рік). Проведені викладачами ВНЗ уроки зараховувалися до їхнього річного навантаження, а оплата за ці години зберігалася за вчителями школи. Здійснення цих заходів забезпечувало кращий зв'язок викладачів педагогічних вишів із школами та поліпшувало підготовку майбутніх учителів до практичної діяльності.

Міністерство освіти приділяло велику увагу перебудові роботи кафедр педагогічних інститутів відповідно до нових умов, потреб життя. У ході вивчення протоколів засідання кафедри педагогіки та психології Одеського педагогічного інституту, листування цього ВНЗ з Міністерством освіти [295; 297; 290; 291; 301; 274; 269; 270; 271; 272; 293; 277; 278; 287; 289; 299; 305] виявлено проведення в 1959 р. десятиденної *перевірки 12 кафедр педагогіки педінститутів України* відповідно до Закону Верховної ради СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям» і постанов ЦК КПУ «Про стан і заходи подальшого розвитку педагогічної науки в УРСР» (1959) та «Про стан підготовки вчительських кадрів у педагогічних інститутах і педагогічних училищах Міністерства освіти УРСР» (1959).

Перевірка здійснювалася шляхом відвідування лекцій, практичних занять, знайомства з педпрактикою, засідань кафедр, аналізу підручників із педагогіки для педагогічних вищих і середніх навчальних закладів, бесід із секретарями партбюро інститутів, головами профкому, із директорами та педагогами шкіл, де студенти проходили практику, випускниками ВНЗ. Результати перевірки засвідчили, що кафедри педагогіки надзвичайно повільно перебудовували свою роботу відповідно до законодавства, приділяли мало уваги педагогічній практиці, зв'язку із середніми навчальними закладами (школами, інтернатами). Крім того, було наголошено на недостатній кількості друкованих статей, проведених експериментальних досліджень, поганому облаштуванню кабінетів педагогіки.

До позитивних моментів у роботі кафедр віднесено розгляд і перегляд їхніми співробітниками теоркурсів відповідно до постанов, достатній науковий та ідейно-теоретичний рівень викладання, проведення практики на периферії, у школах робітничої молоді та в школах-інтернатах, використання ТЗН і кіно.

Як наслідок проведеної роботи в постанові колегії міністерства, яку було розіслано в усі педагогічні інститути країни, було зазначено, що в перевірці кафедри педагогіки відбивається робота всього педагогічного ВНЗ, кафедра педагогіки повинна бути зразком для інших кафедр інституту. На прикладі педпрактики засвідчено, що кафедра педагогіки повинна бути центральною в педагогічному виші, організовувати єдність вимог з іншими кафедрами, стати «душею інституту» [295, с.14].

Досвід організації роботи кафедр, діяльності їх членів, аналіз нормативних документів 1921, 1925, 1930 років ліг в основу подальшої прогресивної роботи цього підрозділу вишу та висвітлення його теоретичних засад, що відображено в *положенні № 302 «Про кафедри вищих навчальних закладів»* від 30 жовтня 1961 р. [59, с.74-75]. Цим положенням зазначалося, *по-перше*, що кафедра є основним навчально-науковим структурним підрозділом вищого навчального закладу (факультету), котрий здійснює навчальну, методичну й науково-дослідницьку роботу з однієї або декількох споріднених дисциплін, виховну роботу серед студентів, а також підготовку науково-педагогічних кадрів і підвищення їхньої кваліфікації; *по-друге*, кафедрі очолює завідувач, що, як правило, має наукове звання професора або науковий ступінь доктора наук. До складу кафедри входять професори, професори-консультанти, доценти, асистенти, старші викладачі, викладачі, старші та молодші наукові працівники, аспіранти; *по-третьє*, кафедра відповідає за:

- проведення за всіма формами навчання (без відриву від виробництва (заочне, вечірнє та навчання на заводі-втузі), з відривом від виробництва – денна форма навчання) лекцій, лабораторних, практичних, семінарських й інших видів занять, що передбачені навчальним планом, на високому ідейно-теоретичному та науковому рівні; керівництво навчально-пізнавальною діяльністю студентів і

практикою, курсовими й дипломними проектами, а також самостійною роботою студентів; проведення курсових екзаменів і заліків;

- проведення заходів стосовно організації виховної роботи серед студентів;

- розробка та подання на затвердження в установленому порядку навчальних програм із дисциплін кафедри, а також підготовка висновків із навчальних програм, які укладаються іншими кафедрами;

- підготовка підручників, навчальних посібників та інших керівництв і наочних посібників, а також складання висновків стосовно доручення ректора вишу на підручники, навчальні посібники й навчально-методичну літературу;

- проведення науково-дослідної роботи відповідно до затвердженого плану; керівництво науково-дослідницькою роботою студентів; обговорення завершених науково-дослідницьких робіт і впровадження результатів цих робіт у практику; рекомендація публікації завершених наукових робіт;

- розгляд індивідуальних планів навчальної, наукової, методичної й інших робіт працівників кафедри; вивчення, узагальнення й поширення досвіду роботи кращих викладачів; надання допомоги викладачам-початківцям у володінні педагогічною майстерністю; розробка та здійснення заходів стосовно використання під час проведення навчальних занять сучасних технічних засобів;

- підготовка науково-педагогічних кадрів; розгляд дисертацій, поданих до захисту, членами кафедри або за дорученням ректора вишу іншими здобувачами;

- установлення зв'язку з виробничими підприємствами, школами, з різними закладами й організаціями з метою узагальнення та поширення передового досвіду та надання їм науково-технічної допомоги;

- організація систематичного зв'язку з випускниками навчального закладу й аспірантами-випускниками цієї кафедри;

- пропаганда наукових знань;

- проведення заходів стосовно підвищення кваліфікації спеціалістів, зайнятих у різних сферах діяльності, культури, просвіти, охорони здоров'я тощо;

по-четверте, кафедра організовується при наявності не менше п'яти наукових співробітників, із яких не менше двох повинні мати наукові ступені або звання. В окремих випадках за наявності крупних учених або надзвичайно важливої та специфічної навчальної або наукової роботи кафедра може бути організована як виняток і за меншої кількості працівників; *по-п'яте*, на засідання кафедри можуть бути запрошені працівники інших вищих навчальних закладів, а також працівники науково-дослідницьких інститутів, підприємств і закладів; *по-шосте*, кафедра організовується й ліквідується за клопотанням ради вищого навчального закладу; *по-сьоме*, обіймання посад професорсько-викладацького складу й наукового персоналу кафедри вишу відбувається в установленому порядку за конкурсом; *по-восьме*, кафедра повинна мати таку документацію: 1) плани роботи, які охоплюють навчальну, науково-дослідницьку, методичну й інші види роботи кафедри; 2) чинну навчально-методичну й іншу документацію з дисциплін кафедри; 3) протоколи засідань.

У ході дослідження з'ясовано, що головними завданнями кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ у 1960-1970-ті роки були такі: підготовка висококваліфікованих спеціалістів із глибокими теоретичними знаннями та практичними навичками зі спеціальності та з організації масово-політичної й виховної роботи; виховання в студентів високих моральних якостей, свідомості, культури, патріотизму, готовності до захисту Батьківщини; постійне вдосконалення якості підготовки спеціалістів з урахуванням вимог сучасного виробництва, науки, техніки та культури й перспектив їх розвитку; виконання науково-дослідних робіт, які сприяють підвищенню якості підготовки майбутніх учителів, суспільному й науково-технічному прогресу; створення підручників і навчальних посібників; підготовка науково-педагогічних кадрів; підвищення кваліфікації викладацького складу вищих і середніх навчальних закладів тощо.

У 80-х роках ХХ ст. передбачалася відмова від традиційної спеціально-предметної орієнтації педагогічної підготовки [52]. Концептуальні розробки того часу не сприяли формуванню педагогічного персоналу на засадах гармонійного розвитку особистості: недостатньо вирішеним було питання структури й змісту

освіти педагога. Актуальність дослідження й аналізу передового педагогічного досвіду спричинила збагачення методологічного аспекту роботи кафедр педагогіки. Науково-дослідна робота педагогічних інститутів з питань педагогічної майстерності та творчості сприяла *розширенню спектру педагогічних кафедр*.

Досліджуючи тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні, В.І. Луговий переконує, що, відокремлена від системи підготовки педагогів інших країн, педагогічна освіта України до початку перебудови в колишньому Союзі набула уніфікації, що запроваджувалась на всій його території. Посилювалась суперечність: педагогічні працівники готувалися суто для України, проте навчальні плани та програми формувались у центрі, там же ж видавались основні підручники, обсяг національного компонента вітчизняної педагогічної освіти складав кілька процентів. Відбувалося транснаціональне нівелювання педагогічної підготовки та відчуження в такий спосіб освіти від української культури [118, с.29].

Робота над нівелюванням цієї суперечності розпочалася на *четвертому етапі* становлення педагогічних кафедр (1991р. – початок ХХІ ст.), що характеризується їх інтеграцією в умовах розбудови національної педагогічної освіти України.

Повна правова основа для вільного розвитку національної педагогічної освіти України закладена введенням 25 червня 1991 р. у дію Закону України «Про освіту» та проголошенням 24 серпня того ж року незалежності України. За законом освітня сфера зорієнтована на всебічний розвиток людської особистості, що визнана найвищою цінністю суспільства. Ця освітня мета виступає головним системоутворювальним фактором і для освіти, і для галузі підготовки педагогічного персоналу й нині. Закон вимагає від педагогічних працівників постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру, наділяє їх правом вільного обрання форм, методів, засобів навчання, виявлення ініціативи, підвищення кваліфікації, перепідготовки, передбачає атестацію педагогів.

Самовизначення української нації відкрило шлях тенденції посилення культуровідповідності педагогічної освіти, підготовці педагогів із нових спеціальностей, орієнтованих на національну культуру, змінам у переліку й змісті дисциплін викладання, перепрофілюванню кафедр. Однак невдовзі після прийняття закону процес удосконалення педагогічної освіти в силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин був загальмований, вона фактично перестала бути державним пріоритетом, проте потребувала підтримки, особливо в період переходу на ринкові відносини. Частковому виправленню ситуації сприяли рішення Першого з'їзду педагогічних працівників України (грудень 1992 р.) та розробка в 1993 р. Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»).

Програма виходила з того, що «педагогічні працівники мають стати основною рушійною силою відродження та створення якісно нової національної системи освіти. У зв'язку з цим головна увага має бути зосереджена на підготовці нового покоління педагогічних працівників, підвищенні загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу педагога до рівня, що відповідає його ролі в суспільстві». Програма передбачала розробляння концепції педагогічної освіти, оптимізування мережі педагогічних навчальних закладів, удосконалення відбору до них молоді, вироблення стандартів підготовки, системи оцінок професійної компетентності, засад безперервної післядипломної освіти педагогів, забезпечення в усіх вищих навчальних закладах викладання основ педагогіки й психології, заснування журналу «Педагогічна освіта в Україні».

Попри гострий кризовий стан у суспільстві відбулися зрушення в реалізації завдань програми «Освіта». Для всіх спеціальностей з 1994 р. було введено новий курс «Основи педагогіки і психології», роком раніше створено Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, затверджено Типове положення про атестацію педагогічних кадрів України, нові їх кваліфікаційні характеристики, ряд педагогічних інститутів перетворено на університети. У жовтні 1994 р. з'явився президентський указ щодо визначення статусу «національний» для найвагоміших осередків культурного життя, серед них таких

педагогічних ВНЗ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (1997), Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (2004), Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського (2009), Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (2009), Полтавський національний педагогічний університет імені Володимира Короленка (2009) та ін.

З 1990-х років посилюється увага з боку педагогічних вишів до керівників факультетів і кафедр (секторів) до рівня підготовки студентів згідно з вимогами державних стандартів освіти [227, с.57]. Проректори, декани й завідувачі кафедр повинні були забезпечити вивчення викладачами й співробітниками положення про організацію навчального процесу у ВНЗ. Стає очевидним, що низький професійний і загальнокультурний рівень значної частини населення, особливо молоді, не тільки впливає на конкурентоспроможність країни на світовому ринку, але й на рівень соціальної стабільності.

Такі проблеми не могли залишитися осторонь педагогічної громадськості. Так, на зборах АПН України 19-20 грудня 1995 р. О.В. Сухомлинська схарактеризувала різні підходи до вирішення завдань виховання молоді, а саме етно-педагогічний, орієнтація на педагогічну систему, що вже існувала, зокрема й зарубіжну, виховання й навчання як єдиний процес, американізація виховання, проблеми релігії виховання. Була визначена необхідність системного підходу до розв'язання виховних проблем, а також виховання на цінностях: цінність життя, цінність доброчинності, виховання громадянськості людини, складником якого є Батьківщина, працелюбність, гуманність. В основі їх лежать цінності: Людина, Сім'я, Праця, Батьківщина, Земля, Мир. Викладачі кафедр педагогіки використовували матеріали зборів під час розробки навчальних програм [227, с.47]

У ході дослідження з'ясовано, що здатність педагогічного середовища сприймати інновації, удосконалюватися в певний період свого становлення створює сприятливі умови для розвитку педагогічної науки в контексті роботи науково-педагогічних установ, зокрема й кафедр педагогіки. Тому окреслені

початком незалежності України новації стали рушійною силою для роботи педагогічних кафедр на початку ХХІ ст. у реорганізованих педагогічних університетах, частина з яких відмовилася від статусу «педагогічний», набувши класичного характеру.

90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст. – період переходу до особистісно зорієнтованої педагогіки, який характеризується розвитком ідей цілісного та системного підходів до дослідження педагогічного процесу й аналізу педагогічних явищ, подальшими пошуками поняттєво-термінологічної системи педагогіки, розробкою діяльнісно-особистісної концепції виховання, узагальненням на якісно новому рівні головних педагогічних законів і закономірностей, обґрунтуванням системи національного виховання.

Отже, аналіз діяльності педагогічних кафедр у структурі вищих педагогічних навчальних закладів України в досліджуваній період характеризується спрямованістю педагогічної освіти на підготовку науково-педагогічного персоналу вищої й середньої ланок освіти, завданнями, поставленими перед педагогічною спільнотою в проведенні науково-педагогічних досліджень.

У ході наукового пошуку констатовано, що впродовж першого періоду розвитку науково-дослідних кафедр педології та педагогіки (1921-1929 рр.) активізовано наукову роботу країни, підвищено рівень науково-педагогічного персоналу середньої та вищої школи, здійснено пошук ефективних шляхів підготовки педагогічних кадрів, активізовано розвиток наукового потенціалу педагогічних наук, упроваджено педагогічні знахідки в інститутах народної освіти, на шпальтах педагогічної періодики.

У зв'язку з численними реорганізаціями педагогічної освіти структура педагогічного ВНЗ відповідно до свого призначення вийшла на етап свого логічного укомплектування на другому етапі розвитку кафедр педагогіки (1930-1957 рр.). Упродовж 1930-1945 рр. у систему вищої педагогічної освіти було закладено прогресивні, апробовані часом зразки підготовки вчителя, які відображають діяльнісну модель педагога й включають предметно-професійний і

соціальний контекст майбутньої професії. У цей час відбувається активний розвиток педагогічної науки. У повоєнний час у роботі кафедр педагогіки характерним став високий ступінь дискусійності у висвітлюванні провідних педагогічних питань [143], упровадження результатів наукових досліджень у практику шкіл і народного господарства, організація при кафедрах кабінетів педагогіки.

Наслідки закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям» і постанови «Про стан і заходи подальшого розвитку педагогічної науки в УРСР» створили підґрунтя для нового етапу розвитку кафедр педагогіки (1958-1990 рр.), якому характерне розширення спектру педагогічних кафедр, напрямів їх науково-педагогічної діяльності, тісна співпраця кафедр педагогіки зі школами, громадськістю, створення галузевих науково-дослідницьких лабораторій, підвищення кваліфікації викладачів кафедр (кандидатські іспити, робота консультпунктів, наукові семінари, відрядження, курси та факультети підвищення кваліфікації, річна аспірантура, цільова аспірантура тощо).

У період незалежності України (1991р. – поч. ХХІ ст.) перед педагогічними кафедрами постали завдання переходу до гнучкої, ступеневої системи підготовки фахівців з метою підвищення освітнього та культурного рівня суспільства, вивчення особливостей педагогічної підготовки у вітчизняній і зарубіжній практиці педагогічної освіти, запровадження кращих апробованих часом зразків у сучасних умовах; подальшого підвищення рівня й ефективності наукових досліджень із педагогіки.

2.2. Особливості розвитку та діяльності науково-дослідних кафедр педагогіки (1921-1929)

Актуальність дослідження реформаційних етапів розвитку суспільства завжди підвищується, оскільки такі часи в країні є перехідними етапами, що ускладнює наукові пошуки. Дослідницький азарт науковців ще й досі спрямований на 20-ті роки ХХ сторіччя. Нереалізовані постанови, їх практичне

впровадження, діяльність науковців, колективів у різних галузях освіти, медицини, народного господарства тощо, їх значення для подальшого розвитку країни ще впродовж віків будуть предметами наукових розвідок й обговорень.

Особливо цінним серед кола зазначених питань є процес формування й діяльності кафедр як установ, котрі займалися науковими розробками та підготовкою наукових кадрів у 20-ті роки ХХ ст. Аспекти даної проблеми відображені в роботах відомих дослідників, серед яких С.Г. Водотика [54], В.М. Шинкаренко [208], Н.М. Якушко [211], О. Новицька [132], С.Ю. Семковський [185], Я.П. Ряппо [171], С. Тарнавська [195], М.М. Кузьменко [113; 114], О.Ю. Осмоловська [135], І.Ю. Регейло [168; 169] та інші.

Відомо, що на виокремленому нами *першому етапі* організації науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних науково-дослідних осередків упродовж 1921-1929 рр. відбувалося формування науково-дослідних кафедр педології Києва, Одеси та Харкова. Зокрема Київська та Одеська кафедри педології були утворені з педологічних інститутів [69; 186], що діяли в цих містах. Серед спектру новостворених кафедр розвиткові кафедр педології відводилося особливе місце, оскільки в цей час в Україні стартував загальнонаціональний всеобуч [199, с.16; 60].

Аналіз історико-педагогічної літератури [2; 195; 386; 389; 395; 396; 397; 401; 402] дав можливість з'ясувати, що Київська науково-дослідна кафедра педології розпочала роботу 16 листопада 1921р. й була першою в Україні. Вона була утворена шляхом реорганізації Київського науково-педологічного інституту, котрий здійснював фізіолого-антропологічні дослідження дітей шкільного віку м. Києва, розробляв методичні рекомендації щодо проведення різного роду досліджень, наукові роботи щодо вивчення втомлюваності дітей фізичною працею, кінетичних відчуттів здорових і сліпих дітей, впливу музичних емоцій на розвиток дитини, розвитку правосвідомості в дітей, системи естетичного виховання тощо.

На загальних зборах кафедри педології 16 листопада 1921р. ухвалено 4 секції та їх персональний склад. Так, секцію педагогіки (об'єднала загальну

педагогіку, історію педагогіки, педагогічну психологію) очолив керівник кафедри, професор С.А. Ананьїн; секцію фізіології та гігієни дитинства – В.В. Радзімовська; секцію практичної педагогіки – Я.Ф. Чепіга; на головування секцією дефективної дитини запросили лікаря А.В. Володимирського. До складу наукових співробітників обрали І.П. Соколянського, Г.Є. Жураківського, О.М. Раєвського, Р.І. Черанівського, В.А. Головковського, Пелеха, Готесмана та Слущкого [384, с. 4-4(об)].

Однак через брак фінансування кафедра не розгорнула свою роботу в такому складі. Упродовж 1922-1924 рр. було затверджено такий склад кафедри: завідувач кафедри – С.А. Ананьїн; дійсні члени: К.Ф. Лебединцев, В.В. Радзімовська; керівник єдиної секції практичної педагогіки – Я.Ф. Чепіга; науковий співробітник – Р.І. Черанівський; аспіранти Г.Є. Жураківський і К.С. Макульський [384, с. 33]. Про недостатність необхідного масштабу роботи кафедри свідчить відсутність приміщень для проведення дослідів, експериментів, коштів для придбання та видання необхідної літератури, відряджень членів кафедри, які у своїй роботі користувалися матеріально-технічним оснащенням Київського ІНО, установ ВУАН та ін.

У роботі кафедри велике значення надавалося підготовці аспірантів (В.І. Помагайба, М.Ф. Ярошівський, Г.С. Костюк, К.О. Заїкіна, М.Ф. Яцутін), наукові дослідження яких здійснювалися в рамках діяльності установ соціального виховання, співпраці в дитячому колективі, вивчення фізичного розвитку дітей [384, с. 37]. Навчання аспірантів проходило за розробленою програмою, до складу якої входили такі теми та види робіт: 1) «Політичний мінімум»; 2) «Дитячий та юнацький рух»; 3) «Основи історії виховання»; 4) читання найновішої літератури з педології та педагогіки; реферування та розв'язання окремих питань; 5) теоретичні та практичні заняття з методів колективного й індивідуального дослідження дитини; 6) участь у науковій діяльності кафедри; 7) невелика напівсамостійна робота за завданнями кафедри; 8) самостійна робота» [384, с. 35].

Паралельно з кафедрою педології в Києві була створена подібна кафедра в Одесі в структурі Одеського педологічного інституту [373] (первісна назва –

лабораторія при камері суду для неповнолітніх), заснованого в 1914 р. [125]. Викликає інтерес педагогічна секція інституту, яка впродовж 1921р. укомплектувала збірник «Материалы для школьных работников», прочитала лекції (у самому інституті, повітах і губернії) про соціальне виховання, трудову школу, викладання рідної мови, основні етапи духовного розвитку дитини, з характерології тощо [130].

З огляду на поставлену мету роботи кафедри ще в 1922 р. її співробітники проводили експериментальні дослідження індивідуального характеру, вивчали дітей у зв'язку з біологічними та соціальними факторами їх зростання. Для цього в зразковій школі, двох дитячих будинках для дітей із різними ступенями дефективності, приймальнику-ізоляторі, лікарсько-педагогічному кабінеті м. Одеси та Одеському дослідному колекторі для дефективних дітей, що діяли як допоміжні установи кафедри, проводився збір й аналіз великого фактологічного матеріалу про дітей («психогенетичний матеріал»), їх поведінку й творчість. Так, на основі 1000 медико-психологічних досліджень дітей кафедра виконала свою першу наукову роботу – класифікацію нормальних і дефективних дітей, яка відповідала тогочасним педологічним критеріям групування дітей за їх психо-нервовим станом [132].

У такий спосіб кафедра педології продовжила роботу секцій (педології, патологічної педології, педагогіки) згодом ліквідованого Педологічного інституту. Аналіз архівних матеріалів дав можливість відстежити, що станом на 1924 р. при науково-дослідній кафедрі педології ІНО Одеси існували 2 секції: дефектології та соціальної педагогіки [391].

Щодо становлення кафедри педології в Харкові варто відзначити, що у зв'язку з відкриттям при ХІНО факультету соціального виховання й створенням двох кафедр педології на Правобережній Україні (Київ, Одеса) на підставі заяви декана факультету соціального виховання О.І. Попова 8 вересня 1922р. Наркомос ухвалив організувати в м. Харкові (на Лівобережній Україні) науково-дослідну кафедру педології із секціями загальної педології (керівник – професор, завідувач кафедри біології ІНО Т.А. Шацилло); патологічної педології (керівник – професор

медінституту В.П. Воробйов); соціальної педології (голова Головоцвиху Л.Р. Менжинська); педагогіки (керівник секції, кафедри – декан факультету соціального виховання ХІНО О.І. Попов). Перше засідання кафедри відбулося в середу 4 жовтня о 13.30 в приміщення Наукового комітету [403]. Науковими співробітниками кафедри педології були І. Булат, Я. Корнишин, С. Гербаненко, П. Лобахін, З. Гуревич, Мац, навчалися в аспірантурі Горев, Долин, Мельник, Ручка, Шубин, Ситник та інші [385]. Відомо, що харківська кафедра педології була найбільшою з усіх кафедр педології в Україні [34]

Згідно з відомостями на видачу утримання науково-дослідних кафедр ХІНО [403] поряд із кафедрами астрономії, геометрії, математичного аналізу, прикладної математики, географії й антропології, геології й мінералогії, фізичної хімії, неорганічної хімії, ботаніки, зоології, європейської культури, історії України, мовознавства на кафедрі педології станом на 1924 рік працювали керівниками секцій В. Воробйов і Б. Мацилло, дійсними членами – А. Дьяков, Я. Мамонтов, науковими співробітниками – А. Гендрихівська, А. Панченко, були аспірантами С. Ривусева, Я. Балик, К. Слепко, Й. Зільберфарб, П. Молдаєвський, О. Попов.

У становленні кафедри педагогіки велике значення мали наявні в 20-их роках ХХ сторіччя наукові установи Харкова [128]. Так, Харківське наукове товариство, засноване 1920 р. на вулиці К. Лібкнехта, 33, складалося з таких секцій: технічної, медичної, природознавства, сільськогосподарської, педагогічної, соціально-історичної, секції мови, бібліотечно-бібліографічної, соціально-економічної. До членів її президії входили проф. М.І. Яворський (історія), акад. М.Ф. Мельників-Розведенков (патологія), засл. проф. М.Ф. Білоусов (фізіолог), засл. проф. Я.Ф. Чепіга (педагогіка); наукові співробітники акад. Д.І. Багалій (історія), проф. Л.А. Булаховський (лінгвістика), проф. Д.Г. Віленський (геоботаніка), проф. В.П. Воробйов (анатомія), Т.П. Гарбуз (педагогіка), проф. М.І. Михайловський (приклад. математика), проф. О.В. Паладін (біологія), проф. О.І. Попов (педагогіка) та інші. Звіти про роботи товариства друкувалися в «Бюлетені Харківського наукового товариства».

Вагомим у роботі кафедр педології, як свідчать архівні матеріали ЦДАВО України, була підготовка аспірантів, наукові дослідження яких здійснювалися в рамках діяльності установ соціального виховання (*«колекторів-розподільників», дослідно-педологічних станцій, лікарсько-педагогічних кабінетів*). Ці ж установи слугували науковими базами й для ІНО [150]. Робота в цих закладах проводилася у двох напрямках: вивчення дитячих колективів й окремих індивідуумів (педагогічна робота) та в напрямі соціального виховання. Осередком усієї дослідної роботи педагогічних ВНЗ стали педологічні станції при них [150, с. 50]. Так, в 1924-1925 н.р. дослідно-педологічні станції та лікарсько-педагогічні кабінети існували в Катеринославі, Києві, Одесі, Харкові [192].

Вирішальною для становлення науково-дослідних установ Харкова стала саме дослідно-педологічна станція Укрсоцвиху, заснована в 1922 р. у Харкові на вулиці Карла Лібнехта, 55, яка мала такі відділи: лікувально-педагогічний кабінет з лабораторіями (обслідування, рефлексологічною й педагогічною), кабінет соціальної педагогіки із секторами (шкільним, дошкільним і сектором інтернатних установ), кабінет дитячого руху. Персональний склад станції: проф. І.П. Соколянський (завстанції), Н.М. Сибірцева (зав. лік.-пед. кабінету), наукові співробітники І.С. Картузанська, проф. О.С. Залужний (завкабінету соцпедагогіки), С.О. Мухіна, М.Г. Герасимович, Т.П. Гарбуз, П.Ю. Волобуєв, М.Н. Ліхтеров та інші.

Так, кабінет соціальної педагогіки впродовж 1924-1927 рр. мав досвідчених співробітників (А.Б. Залкінд, В.П. Протопопов, І.П. Соколянський, О.С. Залужний, П.Ю. Волобуєв, О.Є. Мухіна, Т.П. Гарбуз, В. Павловський), які вивчали різні проблеми теорії та практики, зокрема проблеми перепідготовки вчителів, дидактики й методики (шкільна робота, закони навчання, класифікація методів, дисципліна, тести), дошкільного виховання (облік поведінки дітей, планування й облік роботи), методологічні питання вивчення дитини й дитячого колективу, стандартизація звичок і знань дитячих колективів, методи їх вимірювання, раціоналізація педпроцесу в школі, раціоналізація організаційних форм. Очевидно, що в цей період переважала експериментально-практична

робота. [113, с.334]. Науковці паралельно працювали й на кафедрі педології, навчалися при ній в аспірантурі, а в подальшому об'єднали свої зусилля в роботі науково-дослідного інституту педагогіки. Члени дослідно-педагогічної станції друкували праці в спеціальних журналах як України й Росії, так і закордонних.

У ході дослідження встановлено, що при інститутах народної освіти створювалися семінари та гуртки, відповідні науково-дослідним кафедрам педології. Так, у жовтні 1922 р. у Київському ІНО відкрито педологічний семінар під керівництвом проф. С.А. Ананьїна для тих студентів педолого-педагогічного циклу факультету професійної освіти, які бажали глибоко й широко вивчати педологічні дисципліни [173]. У ХІНО в 1921 р. культвідділом студкомітету було організовано: 1) бібліотеку-читальню з великою кількістю наукової літератури з питань народної освіти та суспільно-політичних; 2) марксистський гурток; 3) атеїстичний гурток; 4) літературно-художній гурток; 5) у стадії організації знаходився педагогічний гурток [46]. Особливо енергійну роботу проводив атеїстичний гурток, що переніс свою працю «од методів суто теоретичних на практичний ґрунт» [194]. Слабше культосвітня праця ХІНО велася в «марксистських» гуртках. Із нових гуртків варто відзначити працю гуртка натуралістів-педагогів, що здійснював свою роботу в напрямку вивчення нових методів викладання природознавства, методів праці, вивчення методики викладання й екскурсій, постановки пробних занять і лекцій у школах різного типу та закріплення членів гуртка за школами.

Педагогічний гурток Харківського ІНО було організовано 19 лютого 1922 р. за ініціативи групи викладачів і студентів інституту як «ядро для науково-педагогічної роботи» [89, с.281] у складі таких секцій: 1) педологічної, 2) вільного виховання, 3) мови. Педагогічний гурток мав такі завдання: 1) усебічне вивчення дитини як об'єкта виховання, 2) наукова розробка загальних і спеціальних питань педагогіки; 3) вивчення процесу виховання й освіти в теорії й практиці. За двомісячний термін діяльності його члени виголосили такі доповіді: 1) «О Всероссийском съезде по дошкольному воспитанию» (Яновська на пленарному засіданні гуртка); 2) «Педология и ее место в системе педагогических наук»

(А.Г. Дьяков на педологічній секції); 3) «Свободное воспитание в понимании либертарной и синдикальной школ» (І.І. Зільберфарб на секції вільного виховання); 4) «Новая школа Франциска Феррера» (Гройсман на секції вільного виховання); 5) «Материалы по вопросу о правовой психике и правосознании молодежи» (результати анкетного дослідження М.І. Зарецького на педологічній секції) [47].

До кінця року гурток злився з Науковим товариством ВНЗ, утворивши його педагогічну секцію, котра виконувала такі завдання: 1) об'єднати й систематизувати науково-дослідну роботу в галузі педагогіки; 2) установити найбільш придатні методи педагогічної діяльності, зокрема «методу» викладу різних дисциплін у дитячих установах; 3) охопити широкі кола педагогів і провести з ними роботу в напрямі організації масових науково-педагогічних досліджень; 4) популяризувати новітні науково-педагогічні досягнення серед робітників освіти та серед широких робітничо-селянських мас. Діяльність педагогічної секції здійснювалася в тісному зв'язку з науково-дослідною кафедрою педагогіки (1925 р.) [187].

У ході дослідження варто відзначити, що підвищення кваліфікації викладачів ІНО здійснювалося на спеціально організованих семінарах, де превалювала розробка питань соціально-економічного та педагогічного характеру, а також через взаємозв'язок із науково-дослідними кафедрами відповідних спеціальностей, де кожен міг отримати необхідні знання [93, с.3; 204].

Установлено, що станом на 1923 р. науково-дослідна робота в Україні проходила в дуже несприятливих соціальних і матеріальних умовах [165]. Упродовж року проведено індивідуальний облік і кваліфікацію наукових сил країни, встановлено організаційні форми роботи з дуже обмеженими матеріальними можливостями. Науково-дослідна робота була зосереджена переважно в Академії наук (від 14 червня 1921 р.) [193], «науково-дослідних катедрах» та інститутах. Крім того, установам удалося відновити діяльність

академічних книгозбірень, музеїв, обсерваторій і ботанічних садків, видрукувати низку наукових праць.

У цей час особливо актуального значення набули саме науково-дослідні кафедри й інститути, де було зосереджено найактивніші наукові сили. Підготовка аспірантів при кафедрах здійснювалася, з одного боку, у тісних взаєминах з ВНЗ, де аспіранти проводили науково-педагогічну роботу в гуртках, семінарах, а з іншого – навколо актуальних наукових проблем.

Крім того, у 1924 р. був здійснений перехід від ідейних пошуків, наукових дискусій до нав'язування педологам класово-партійної точки зору на цю інтегровану науку. Тому педологія поставила перед собою завдання дослідити «соціально-класове» середовище. Українські педологи приділяли особливу увагу вивченню дитячого колективу, довкілля, у якому проживають діти, щоб вплинути на життя, змінити навколишнє середовище так, щоб воно давало дітям все необхідне для їхнього розвитку.

Педагогічні дисципліни почали активно включатися в навчальні плани інститутів народної освіти. Так, із 1924 р. в ХІНО вони становили 30% бюджету загального навчального навантаження. Був період, коли на факультеті профосвіти, котрий зобов'язаний був випускати викладачів для всіх типів профшкіл, читалися такі педагогічні предмети: організація фабзавучів, організація профшколи, організація технікумів, історія педагогіки, соціальна педагогіка, педологія юнацького віку, психологія, психологія юнацького віку, наукова організація праці, енциклопедія індустріального виробництва, енциклопедія сільськогосподарського виробництва та ін. Вони були обов'язковими для всіх секцій і читалися на перших двох курсах.

Уже в 1924 р. систему закладів педагогічної освіти становили 12 ІНО (імені О. Потебні з робфаком (Харків); з робфаками (Катеринослав, Луганськ, Київ, Ніжин, Одеса); Чернігів, Кам'янець-Подільський, Житомир, Миколаїв, Херсон, Полтава), 30 3-річних педагогічних курсів та одні однорічні педкурси молдавською мовою (Одеса) [191]. Серед названих вище ІНО «науково-дослідні катедри» були організовані в ІНО *Харкова* (1) астрономії, 2) геометрії,

3) «математичної аналізи», 4) «досвідної» математики, 5) географії й антропології, 6) геології й мінералогії, 7) «фізичної хемії», 8) «неорганічної хемії», 9) «органічної хемії», 10) ботаніки, 11) зоології, 12) історії європейської культури, 13) педології, 14) історії України, 15) мовознавства); *Києва* (1) математики, 2) фізики, 3) геології, 4) ботаніки, 5) зоології, 6) мовознавства, 7) мистецтвознавства, 8) педології), *Одеси* (1) математики, 2) географії й геології, 3) біології, 4) морфології й фізіології, 5) педології, 6) астрономії й геофізики), *Катеринослава* (1) хімії, 2) біології, 3) українознавства).

Отже, у 1925 р. кафедри педології розгорнули активну роботу лише в ІНО Харкова та Києва, готуючи наукову продукцію педагогічних дисциплін, розгортання наукового потенціалу яких сприяло організації в Україні педвідділом Упрофосу семінарів-курсів для лекторів педагогічних дисциплін педагогічних вишів. Перший такий семінар був організований замість IV Всеукраїнської конференції у справах педагогічної освіти, де було розглянуто теми «Методи роботи в педвиші», «Форми педагогічної практики», «Проблеми педології й рефлексології як основ наукової педагогіки». Ключовим у роботі семінару було не стільки ознайомлення делегатів від педагогічних ВНЗ із новими педагогічними знахідками, скільки перевірка власних шукань вишів у справі нових методів, обліку праці та відповідної до сучасних вимог організації допоміжних навчальних установ [86].

На семінарі було заслухано доповіді педагогічної інтелігенції кафедр педагогіки й педології України, зокрема «Експериментальна педагогіка у світлі науки про поведження» (К.С. Микульський, КІНО), «Дальтон-план у педвузах» (Грузинський, Ніжин), «Організація лабораторій, студій, майстерень при педвузах», «Утворення педагогічного музею при педустанові» (Г.Г. Ващенко з Полтави, Петрик з Прилук, Павликівський з Бердянська), «Дослідні установи при педвузах» (Г.Г. Ващенко, Полтавський ІНО), «Техніка комплексного викладання в Одеському ІНО» (А.Г. Готалов-Готліб) та багато інших.

Крім зазначених вище подій, що сприяли переорієнтації педологічного вчення, реорганізація кафедр педології спричинена затвердженням колегією НКО

«Положенням про науково-дослідчі катедри» [147] від 9 лютого 1925 р., за яким кафедри, як і раніше, підпорядковувалися ВУАН, брали участь в організованих нею з'їздах, конференціях, нарадах тощо. Кількість, розподіл, номенклатура кафедр визначалася УкрУпрнаукою. Кафебри надавали допомогу ВНЗ у навчальній роботі, у своїй же практичній діяльності користувалися всім необхідним для ведення науки матеріалом й оснащенням вишів. Щоб розвинути більшу плановість та поглибити роботу, науково-дослідні кафедри складали за згодою Наркомосу окремі статuti в межах положення від 9 лютого й об'єднували свої наукові сили за групами споріднених дисциплін.

Варто відзначити, що плани роботи кафедр педології розглядалися правліннями ІНО, потім затверджувалися Головнаукою. Штати кафедр затверджувалися УкрУпрнаукою, до них входили керівник кафедри, керівники секцій, секретар кафедри, дійсні члени й наукові співробітники, які безпосередньо виконували завдання кафедри у справі науково-дослідної роботи, підготовки аспірантів. Не залежно від того, чи мають штатну посаду на кафедрі, чи ні до особового складу кафедр входили дійсні члени, що мали право проводити лише науково-дослідну роботу, наукові співробітники, що здійснювали науково-дослідну роботу під керівництвом кафедри, а також аспіранти.

Керівників кафедр і секцій обирали на загальних зборах кафедр і затверджували УкрУпрнаукою. Завідувач кафедри ніс відповідальність перед УкрУпрнаукою за роботу всіх членів кафедри зокрема й кафедри в цілому. Для сприяння в керівництві при кафедрах створювалися бюро в складі керівників секцій і секретаря під головуванням керівника кафедр. В означений час усі члени кафедр мали право на відрядження як у межах ССРР, так і закордон. За згодою УкрУпрнауки кафедри видавали власні наукові бюлетені, наукові збірники, наукові записки й окремі наукові праці своїх членів.

До аспірантського складу кафедр зараховували кандидатів із вищою освітою, тих, що у своїй громадській роботі (педагогічній, професійній) виявили належні здібності, достатню теоретичну підготовку і, головне, бажання працювати науково у своїй спеціальності. З метою підготовки до науково-

дослідної діяльності на кафедрах вишів організовували так звані «семінари підвищеного типу», на яких висококваліфіковані науковці здійснювали теоретичну підготовку кандидатів в аспіранти. Особи, котрі успішно працювали на семінарах підвищеного типу, мали першість над іншими кандидатами в аспіранти. Навчання в аспірантурі здійснювалося або під безпосереднім супроводом секцій, або призначеного для цього дійсного члена кафедри. У кінці аспірантського стажу на відкритому засіданні кафедри влаштовувалася «прилюдна оборона» за участю представників від УкрУпрнауки, правління цього вишу, Державного наукового методкому та зацікавлених відомств, професійних і громадських організацій.

Таким чином, 28 березня 1925 р. через незначну переорієнтацію педологічної науки харківська кафедра педології була перейменована на науково-дослідну кафедру педагогіки [385, с. 20] з 4-ма секціями: 1) *методології*, 2) *рефлексології*, 3) *соціальної педології* та 4) *педагогічної техніки*. Уже в 1925-1926 н.р. особовий склад кафедри налічував 15 осіб професорсько-викладацького складу і 22 особи аспірантів [390]. Метою діяльності кафедри було визначено наукове дослідження природи дитини та підготовка вчених-педологів, а її структуру становили 4 секції та одна комісія: 1) *секція рефлексології*, яку очолив В.П. Протопопов; 2) *секція соціальної педагогіки* на чолі з О.С. Залужним; 3) *секція історії педагогіки й освіти*, яку очолив Я.А. Мамонтов; 4) *секція методики й дидактики з підсекціями* соцвиху, профосвіти та політосвіти, керівником якої призначили Я.Ф. Чепігу. *Програмно-методичну* комісію очолював керівник кафедри О.І. Попов.

На засіданні президії Укрнауки 22 березня 1926 р. на кафедрі педагогіки ХІНО було затверджено 5 аспірантів: А.З. Бандурівського, Г.П. Попову, І.А. Полунського, В.Т. Павловського, О.П. Парадиського у зв'язку з тим, що «5 аспірантів уже закінчили свій аспірантський стаж і впродовж найближчого часу будуть або переведені в наукові співробітники, або звільнені з кафедри» [371, с. 12]. За операційним планом на 1925-1926 н.р. науково-дослідна кафедра педагогіки мала право на 13 відряджень у межах СРСР. До того «за три роки

свого існування кафедра жодної командировки ще не мала», – ішлося у звіті О.І. Попова [371].

На основі заяви завідувача кафедри організовувалися відрядження, напрями яких дають можливість простежити коло інтересів педагогічних працівників того часу: аспірант Й.І. Зільберфарб відрядився до Москви та Ленінграда з метою роботи в книгозбірнях й архівах у галузі історії педагогіки; керівник кафедри О.І. Попов – у Київ та Одесу з метою ознайомлення з роботою дитячих будинків та науково-педагогічних установ; науковий співробітник кафедри А.І. Гендрихівська – до Москви й Ленінграда з метою ознайомлення зі СПОН та шкільництвом у РСРСР; аспіранти П.Т. Мостовий та Т.П. Гарбуз – до Москви та Ленінграда з метою вивчення педагогічного процесу в дослідних школах та науково-педагогічних установах; аспірант Е.С. Катков – до Москви та Ленінграда з метою роботи в рефлексивній лабораторії; керівник секції І.П. Соколянський – до Москви та Ленінграда з метою вивчення процесу виховання «дефектологічного» дитинства.

У ході дослідження стало відомо, що пізніше спектр напрямів роботи кафедр педагогіки розширився й вийшов за межі підготовки науково-педагогічних кадрів. Співробітники кафедр розгортали активну роботу, спрямовану й на підготовку майбутнього вчителя, і на освіченість учителя масової школи. Так, паралельно до підготовки вчителів на факультетах соціального виховання ІНО, педагогічних курсах у педагогічних технікумах співробітниками Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки влітку 1925 р. розпочато роботу літніх курсів перепідготовки вчителів майже по всій Україні. «Ця кампанія в більшості носила характер масових учительських курсів, для яких Наркомос видав навіть програми» [63].

На підставі особистої участі в розробці й роботі курсів співробітник кафедри педагогіки Т.П. Гарбуз підбив підсумки перепідготовки вчителів того літа. Перед організаторами постала низка питань, головними з яких були такі:

- 1) що становить сучасне вчительство з боку педагогічної кваліфікації та з боку педагогічних їх запитів;

- 2) що сьогодні є найбільш актуальним для масової школи;
- 3) яке місце курсів у загальній роботі щодо підвищення педагогічної кваліфікації вчителів;
- 4) якими шляхами мусить піти надалі робота вчителів щодо підвищення їхньої педагогічної кваліфікації.

Після організації курсів Т.П. Гарбуз зробив висновок, що «наші вчителі з боку педагогічної кваліфікації нічого подібного до старого вчителя не мають». Щодо організації самих курсів учений узагальнив: «1) учитель, масовий сільський учитель – уже досить значна педагогічна величина, що коли не цілком орієнтується в сучасній педагогіці, то у всякім разі прагне до її розуміння й рішуче порвав зі старою традиційною педагогікою; 2) учитель гостро відчуває потребу в сучасній шкільній педагогіці й методиці; 3) в перманентній перепідготовці семінарська робота оправдала себе цілком; 4) курси вчительські, не залежно від форми й методів їх ведення, річ корисна, і в загальній роботі щодо підвищення кваліфікації вчителів звертатися до цієї форми роботи час від часу слід; 5) учителям на село потрібно дати максимум педагогічної літератури з метою самоосвіти» [63].

У ході вивчення історико-педагогічної літератури [62] встановлено, що, крім педагогізації, в окреслений період налагоджено такий напрям діяльності кафедр педагогіки, як *робота зі школами*. Відомо, у той час були здійснені спроби створення трудової школи із сільськогосподарським ухилом для сільської місцевості й виробничим ухилом – для міської. Тут знаходить відлуння робота М. Грушевського про українські кафедри [66], де науковець наголошував на знанні всього українського, тобто національного. «Щоб утворити трудову школу, – відзначив Т.П. Гарбуз, – треба вивчати насамперед природу свого краю, що утворює, в головному, характер місцевого виробництва. Крім того, необхідне вивчення форм і змісту громадського виробництва – вивчення техніки його, розподіл продуктів виробництва, умов праці, розвитку кустарного виробництва і т.ін. ... Усе це визначалося як краєзнавство, але краєзнавство уже з іншим змістом, як до цього часу: в ньому переважали елементи природничо-виробничі, а

не археологічно-етнографічні та географічні, як це було раніше в роботі вчених-краєзнавців і краєзнавчих організацій. Тогочасне краєзнавство стало, так би мовити, більш практичним, а тим самим і цінним для широких кіл».

Т.П. Гарбуз із цього приводу ставив питання: 1) як потрібно проводити роботу в школі, щоб краєзнавство дійсно було використано як педагогічний засіб; 2) яку роль має відіграти школа в розвитку краєзнавства. При цьому педагог виокремлює перешкоди: відсутність краєзнавчої літератури, матеріалів, учителів, краєзнавчої науки. І тут перед кафедрою педагогіки як науково-дослідною установою постало завдання розробити краєзнавчий матеріал, утворити певні зв'язки зі школами та вчителями, давши їм низку порад та інструкцій, пояснивши, що і як фіксувати та зберігати. Крім того, ці інструкції та плани необхідно було розробити не для вчителів-аматорів, а здійснити цілковитий їх зв'язок зі школами.

У зазначений період подекуди, наприклад, на Охтирщині, розпочалася робота зі збирання краєзнавчого матеріалу, але вона ще не мала масового характеру, оскільки не визначено було керівного органу цієї справи. Т.П. Гарбуз запропонував очолити цю роботу науково-дослідним кафедрам, зокрема кафедри історії української культури та кафедри педагогіки, оскільки саме педагогічні заклади мали міцні зв'язки зі школами та вчителями. Таким чином, означуваний напрям роботи свідчить про міцний зв'язок НДК педагогіки із середніми навчальними закладами.

Варта уваги робота кафедри педагогіки Харкова стосовно аналізу комплексних програм, про що на IV Всеукраїнській сесії Наукпедкому доповідали члени кафедри О.І. Попов і Т.П. Гарбуз. Досліджуючи видання «Порадника», аналізуючи досвід роботи кращих педагогів, вони наголошували, що «комплексова» система є найкращим засобом навчання. Завдання часу – розробити методику, що дала б можливість цілковито організувати дитяче життя в колективі, поєднавши виховні завдання з освітніми [61, с.190]. Над питаннями побудови нових програм працювали також працівники Київської дослідної станції, котрі на досвіді Київських шкіл розробили програму для другого (старшого) концентру семирічної школи за «комплексовою» системою.

У ході вивчення історико-педагогічної літератури [56; 406] з'ясовано, що в 1924-1925 рр. з перегляду завдань і штатів НДК в Україні працювала спеціальна Центральна комісія НКО УСРР. Головним завданням кафедр знову було визнано масштабну підготовку науково-педагогічних кадрів, причому кафедри зобов'язувались розгорнути *відбір кандидатів до аспірантури* серед здібних студентів-першокурсників, котрих слід було спеціально готувати. Укрнауку зобов'язали різко посилити контроль за цим напрямком роботи кафедр. Крім того, з 1 січня 1926 р. збільшено заробітну платню науковцям, стипендії аспірантам, утричі збільшено кредити на видавництво, відрядження, експедиції, наукові премії. Дослідники отримали нагоду ділитися власним досвідом і переймати надбання як вітчизняних, так і зарубіжних науковців [210].

Отже, Харківська кафедра педагогіки почала тісну взаємодію з освітніми закладами, наркомосом, освітянами, що розширило межі її діяльності. За названим вище положенням від 9 лютого 1925 р., усі науково-дослідні кафедри у своїй роботі ставили за мету організувати за рахунок операційних асигнувань для наукової праці самостійні лабораторії й інші науково-допоміжні установи, зміцнювати їх та поширювати так, щоб у майбутньому була змога реорганізувати їх на самостійні науково-дослідні інститути.

Відповідно до положення з огляду на зростання та поглиблення роботи Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки її завідувач О.І. Попов подав клопотання до президії Укрнауки про перетворення її на Науково-дослідний інститут педагогіки. У документі, зокрема, зазначалося, що кафедра об'єднала навколо себе найбільш активних і кваліфікованих працівників наукової педагогіки м. Харкова, а також сприяла популяризації наукових досліджень педагогічних проблем: її співробітники організували три рефлексологічні лабораторії та лабораторні студії з проблем соціальної педагогіки й методики з дидактикою разом з Досвідною станцією Укрсоцвиху [197].

У такий спосіб Харківська дослідно-педологічна станція Укрсоцвиху та Харківське наукове товариство створили підґрунтя для створення науково-дослідних кафедр ХІНО й Українського науково-дослідного інституту педагогіки.

Їх співробітники (Д.І. Багалій, П.Ю. Волобуєв, В.П. Воробйов, Т.П. Гарбуз, О.С. Залужний, О.Є. Мухіна, О.В. Паладін, О.І. Попов, В.П. Протопопов, І.П. Соколянський, Я.Ф. Чепіга, М.І. Яворський та інші) своїми науковими доробками сприяли становленню педагогічної думки України. 19 грудня 1925 р. Управління науковими установами Наркомосу УРСР затвердило проект реорганізації науково-дослідної кафедри педагогіки ХІНО в Науково-дослідний інститут педагогіки на чолі з О.І. Поповим для розвитку в Україні «науково-дослідної» праці в галузі педагогіки та близьких до неї наук, а також для підготовки кадрів наукових робітників у цій галузі та викладачів педвузів [132].

Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП) мав науково розробляти різні питання про виховання й вивчення дитинства, юнацтва й дорослих; готувати кваліфікованих робітників педагогічної науки та викладачів ВНЗ у галузі педагогіки; проводити наукові консультації з усіх педагогічних питань й об'єднувати науково-педагогічну працю [203]. Інститут був заснований за адресою вул. Артема, 31. Складався з 10 секцій: історії педагогіки й системи освіти, рефлексології, дефектології, педагогіки колективу, соціального виховання, дошкільної освіти, дидактики й методики шкільної роботи (кер. О.Г. Дьяков, д. члени – В.С. Воропай, Я.Т. Чепіга, наукові співробітники – Т.П. Гарбуз, П.Т. Мостовий, В.І. Павловський та інші), політосвітвідділ, виробничого навчання, НОП. Члени інституту працювали над вивченням питань педагогіки й педології. Свої праці вони друкували в «Українському віснику експериментальної педагогіки та рефлексології», у «Трудах інституту», у журналах «Шлях освіти», «Наука на Україні». Інформаційний матеріал подавався також у «Матеріали Держметодкому», «Бюлетені Харківського Наукового Товариства» та до інших видань.

В інституті працювали науковці з різних галузей педагогіки: професори ХІНО (А.І. Гендрихівська, О.Г. Дьяков, О.С. Залужний, А.П. Головченко, А.І. Зільберштейн та ін.), професор технікуму народного господарства М.С. Волобуєв, професор музично-драматичного інституту Я.А. Мамонтов, професор медінституту В.П. Протопопів, професор Полтавського ІНО

В.С. Воропай, професор заочного ІНО Я.Ф. Чепіга, професор І.П. Соколянський – голова наукпедкому Укрсоцвиху та інші. Вони досліджували різні проблеми, одночасно працюючи в навчальних закладах. Зокрема, І.П. Соколянський розробляв методи читання з губ, займався проблемами рефлексології, соціобіологічними аспектами рефлексів у дітей дошкільного та переддошкільного віку, експериментальною дефектологією. А.І. Гендрихівська вивчала особливості дитячого колективу, була одним з упорядників першого та другого випусків «Порадника по соціальному вихованню дітей». Я.А. Мамонтов досліджував психологічно-художні основи естетичного виховання, О.С. Залужний займався соціально-психологічними питаннями дитячого колективу, П.Ю. Волобуєв очолював дошкільний сектор Кабінету соціальної педагогіки Харківської дослідно-педагогічної станції Наркомосу УСРР [114, с.320]

Саме УНДІП є окремою сторінкою в історії становлення науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі вищих педагогічних навчальних закладів [407]. Організаційне оформлення Інституту відбулося в жовтні 1926 р. Уже на кінець грудня 1926 р. в 11 секціях Інституту, серед яких – секція педагогіки особистості (завідувач І.П. Соколянський) та секція педагогіки колективу (завідувач О.С. Залужний) працювало 110 наукових працівників, у тому числі 17 керівників і дійсних членів, 13 наукових співробітників, 49 аспірантів та 31 стажист [213, с. 53-63].

На кінець 20-х років ХХ сторіччя інститут розгорнув тісний зв'язок із науково-педагогічною спільнотою та установами України, СРСР та частково закордону. УНДІП займався розв'язанням проблем тогочасної педагогічної дійсності, установлював зв'язки з периферією, запрошуючи до співпраці вчителів шкіл і професорів педагогічних ВНЗ з усіх міст України. Крім того, колективом інституту була проведена колосальна розробка наукової педагогічної літератури з деяких галузей педагогічної науки та значне поповнення вже наявного бібліотечного фонду.

У контексті дослідження варто наголосити, що в означений час організовано також секцію кафедри в Ніжині; Дніпропетровськ і Луганськ

готувалися до відкриття філій інституту педагогіки; у низці округових міст (Полтава, Суми тощо) аналогічну роботу проводили кабінети соцвиху; при деяких ІНО України розвивали свою діяльність педагогічні кабінети. Науково-педагогічну вертикаль становили науково-педагогічні товариства та педагогічні станції наукових товариств, що діяли в усіх великих містах України (близько півтора десятка), та не менше педагогічних журналів (до десяти в одному Харкові). У цілому Україна мала досить велику мережу активних осередків науково-педагогічної думки. Не як «науку для науки» будували в той час педагогіку, а як систему знань і вмінь, необхідних для відродження країни [148].

У ході дослідження встановлено, що впродовж 1924-1925 н.р. НДКП Київського ІНО зазнала тяжких утрат і змін у своєму керівному складі: тяжка хвороба керівника кафедри С.А. Ананьїна, смерть К.Ф. Лебединцева, виїзд з Києва Я.Ф. Чепіги та Р.І. Черанівського. З основного наукового складу залишилася лише одна В.В. Радзімовська, професор фізіології, яка її і очолила. До членів кафедри педології КІНО в 1925 р. були зараховані Г.Е. Жураківський, О.І. Дорошенко, К.С. Мокульський, О.М. Раєвський, В.І. Помагайба, Г.С. Костюк. Колектив кафедри займався випуском невиданих праць К.Ф. Лебединцева, зокрема В.В. Радзімовська працювала над збірником, що був присвячений його пам'яті. Кафедра подала прохання до Укрголовнауки, щоб сім'я покійного К.Ф. Лебединцева (дружина і троє дітей віком 9, 13 і 15 років) отримала відповідну персональну пенсію.

У цілому за трирічний час роботи кафедра здійснила відрив від традиційно-філософської педагогіки з її метафізичною й релігійною основою, спекулятивною методологією й рішуче підкреслювала, що відтепер виховання повинне шукати обґрунтування в ретельному вивченні дитини за допомогою точного експериментального дослідження й систематичного спостереження [84, с.385].

З'ясовано, що секції кафедри педології в 1925 р. (фізіології дитинства, експериментальної педагогіки й педагогічної психотехніки, історії й системи педагогічної техніки, дошкільного виховання) тісно співпрацювали над розробкою таких наукових тем: «Нормалізація та стандартизація трудових

процесів і фізичних вправ у дітей різного віку в школах різних типів» (секція фізіології дитинства), «Педагогічні виміри», «Вивчення колективу й особи в педагогічному процесі», «Питання поточної педагогічної практики» (секція експериментальної педагогіки), «Проблеми педагогічного експерименту», «Залежність діагностичної та прогностичної вартості так званих тестів загальної обдарованості від віку осіб, що обслідуються» (індивідуальна тема керівника секції експериментальної педагогіки О.М. Раєвського).

Аналіз архівних документів [389; 85] дав підстави з'ясувати, що в 1926-1927 н.р. науково-дослідна кафедра педології КІНО складалася з 4-х секцій: 1) фізіології дитинства (керівник В.В. Радзімовська, співробітник С.М. Плотнікова) з підсекцією рефлексології (керівник К.С. Макульський); 2) експериментальної педагогіки й педагогічної психотехніки (керівник О.М. Раєвський); 3) історії й системи педагогічної техніки (керівник І.Б. Селіханович, співробітник Г.Є. Жураківський); 4) дошкільного виховання (керівник О.І. Дорошенко). Через відсутність керівника секції дидактики його обов'язки виконували О.М. Раєвський і І.Б. Селіханович, до співробітників секції входив А.Ф. Музиченко. Секцією індивідуальної педагогіки, яку кафедра затвердила в 1926 р., керував В.М. Гакебуш, однак Укрголовнаука не затвердила його на посаді керівника. До аспірантів кафедри увійшли Г.С. Костюк, В.І. Помагайба, Д.Ф. Миколенко, О.О. Андрієвська, К.А. Заїкина, М.Ф. Ярошівський, О.С. Кулінич, К.Т. Федорівський, О.Г. Дертєва, Л.А. Гордон, Д.І. Огородник, Є.К. Сухенко, М.В. Яцутін, М.К. Шейко. Також до складу кафедри зараховано декілька кандидатів у наукові співробітники (В.А. Головківського, І.В. Карпова, Я.Б. Рєзника та ін.). На кафедрі були кандидати, які підвищували власний рівень науково-педагогічної кваліфікації, а також готувалися до вступу в аспірантуру.

У ході дослідження встановлено, що в цей навчальний рік на кафедрі педології КІНО викладалися такі дисципліни: педологія (анатомічні та фізіологічні властивості дитячого організму), наука про поведінку (психологія та рефлексологія), експериментальна педагогіка та педагогічна психотехніка,

дидактика, історія та система педагогіки, дошкільне виховання (система й методи) [389, с. 95]. Свого приміщення кафедра не мала. У бібліотеці кафедри станом на 1 жовтня 1926 р. нараховувалося лише 28 книжок, а устаткування складалося з 14 приладів [85, с.214].

Під час наукового пошуку стало відомо, що аспіранти вступали до кафедр педагогіки й педології без вимог і перевірок, але їхнє зарахування здійснювалося за умови обов'язкового закінчення спеціального курсу в ІНО. Навчання тривало 3 роки. Дисципліни було звужено, оскільки рівень знань фахових предметів був надто низьким і потребував значно більше часу, ніж 3 роки. Аспіранти відвідували семінари з фізіології, рефлексології, з науки про поведінку (сучасна психологія в історичному аспекті, проблема й методи психології, психофізична проблема, відчуття, сприйняття, пам'ять, практична робота із психології в лабораторії ІНО), експериментальної педагогіки, «Герbart та його доба», семінар з елементів логіки.

Згодом на Київській кафедрі педології, зокрема на секції історії та системи педагогіки, аспіранти вивчали такі предмети: історію педагогіки, історію фізіології та діалектичний матеріалізм, дидактику, загальну психологію, експериментальну педагогіку, психологію дитинства та юнацтва, основи психології, анатомію фізіологічних особливостей дитинства з основами методологічних досліджень дітей, рефлексологію, основи дошкільного виховання, стажувальну практику та методи викладання, основи сучасної педагогіки, іноземні мови, статистику та графіку, основи соціології та самостійна робота. У цілому на кожному курсі аспіранти мали навчальне навантаження понад 100 годин на рік залежно від секції кафедри [389, с. 136].

Організаційна робота кафедри здійснювалася в бюро (дійсні члени й секретар), на пленумах кафедри, секціях і семінарах. Засідання бюро та пленумів проводилися щотижня, секції та семінари збиралися за встановленим планом. Співробітники кафедри були переконані, що педологія та споріднені з нею педагогічні й психологічні науки можуть розвиватися головним чином на ґрунті наукового експерименту. Так, науково-дослідну й навчальну роботу з

аспірантами, яка мала експериментальний характер, кафедра проводила в лабораторіях (фізіологічній, педагогічній, психологічній). Зі звіту завідувача кафедри В.В. Радзімовської з'ясовано, що Київська кафедра педології належала до науково-дослідних експериментальних установ [389, с.117].

Робота окремих секцій кафедри проводилася довкола таких завдань:

1) секція історії педагогіки працювала у двох напрямках: критично вивчала історію виховання та педагогічні теорії нового часу від середини ХІХ сторіччя; брала участь у розробці питань теорії радянської педагогіки, зокрема проблем виховання;

2) секція дидактики зосереджувала роботу на теоретично-дидактичних питаннях, зокрема на центрально-дидактичному завданні – «висвітлення в конкретній формі методів комплексу як виховного чинника в умовах соціалістичного будівництва»;

3) секція дошкільного виховання працювала над вивченням завдань педагогічного процесу та його раціоналізації й довкола проблем і методів розвитку мови в дошкільних установах;

4) секція експериментальної педагогіки та педагогічної психології зосереджувала свою увагу довкола проблем психології дитинства та юнацтва, проблем організації форм поведінки дитини й дитячого колективу в умовах школи, дослідження обдарованості дітей і вивчення проблем профдобору й профконсультації;

5) секція фізіології дитинства працювала над питаннями вивчення дитячої праці, методів оцінки фізичного розвитку дитини [84, с.386].

Крім того, колектив кафедри педології КІНО працював над загально-кафедральними проблемами: 1) «Природа педагогічного процесу та організація його», 2) «Об'єктивна оцінка успішності учнів та загального їх розвитку», 3) «Чергові виховні завдання в освітніх установах», 4) «Вимін і хемічні властивості крові дитини в зв'язку з конституцією й зовнішніми впливами та методика дослідження цієї проблеми» [85, с.214]. Вивчаючи першу проблему, члени кафедри вирішили такі питання: «Проблема комплексовості в дошкільних

установах», «План праці в дошкільних установах за комплексовою системою», «Методичний лист за комплексовою системою» (О.І. Дорошенко); «К вопросу о рефлексологии педагогического процесса», «Новые экспериментальные данные о сосредоточении как доминантном процессе» (К.С. Макульський); «Три года преподавания обществоведения в киевской школе», «Школа и производство» (Г.Є. Жураківський); «Планування праці в сільській чотирьохлітці», «Процес набування «формальних знань» у трудшколі», «Літня праця в сільській школі» (В.І. Помагайба); «Бюджет часу учнів трудової школи» (Г.С. Костюк); «Сприймання числових фігур у дітей» (Д.Т. Миколенко); «Проблема мислення в психології, рефлексології та біхевіоризмі» (К.О. Заїкіна); «Проблема педпроцесу в освітленні психоаналізи» (О.О. Андрієвська); «Проблема колективізації шкільної праці», «Увязка школи с Красной армией», «Опыт работы по Дальтон-плану» (М.В. Яцутін); «Організація педпроцесу в дитячому будинку №33» (М.Ф. Ярошівський).

Результати вирішення другої проблеми висвітлено в таких доповідях співробітників кафедри: О.М. Раєвський: «Наслідки обслідування розумового розвитку учнів, що вступили 1926 р. до профшкіл і на робфак у Києві», «Психотехніка і педагогіка», «К вопросу об исследовании умственного развития у подростков», «Порівняльна симптоматичність (педагогічні й педологічна) тестів успішності й обдарованості», «Методи об'єктивної оцінки засвоєння учнями навчального матеріалу»; Г.С. Костюк: «Тести успішності в шкільній практиці», «Тести успішності й тести загального розвитку»; О.О. Андрієвська: «Спроба пристосувати систему Біне-Симона в обробці проф. Соколова до колективного обслідування».

Третя проблема вимагала опрацювання таких питань: «Перші кроки у справі піднесення культурного рівня шкільної молоді», «Школа й охорона здоров'я» (Й.Б. Селіханович); «Набування гігієнічних звичок у дітей дошкільного віку за методою умовних рефлексів» (В.В. Радзімовська, О.І. Дорошенко); «До питання про вплив оточення на зміст та структуру колективів, що самі виникають у дошкільний період», «До питання про студіювання оточення» (О.І. Дорошенко).

Для розробки четвертої проблеми В.В. Радзімовська опрацювала тему «Вивчення анатомічних і фізіологічних основних ухилень (сігм) українських дітей дошкільного віку».

Члени колективу кафедри педології КІНО працювали й поза межами виокремлених проблем: В.В. Радзімовська: «Про межі активної реакції крові», «Die Alvolie Reserven des Blutes und die periodische Ttigkeit des Verdauungsaparat» (експериментальне дослідження на молоді), «Каталаза, амілаза й ліпаза крові під час вживання кислих і лужних субстанцій», «Біологічні властивості дитячого організму»; О.М. Раєвський: «Психотехніка, її зміст і методи», «Огляд новішої літератури з психотехніки»; Г.Є. Жураківський: «Краєзнавство в школі», «Проблема изучения села в школе большого города», «История педагогики в связи с историей классовой борьбы», «Сучасні педагогічні течії», «Загальний огляд шкільних програм, надрукованих на Україні за 1918-1926 роки»; К.С. Макульський: «Методы науки о поведении и лабораторный эксперимент», «Экспериментальная педагогика в свете науки о поведении», «Гипотеза моделей и классификаций экспериментальных форм поведения», «Вища нервова діяльність людини», «Матеріали до питання про реакцію зосередження при одночасових діяльностях»; В.І. Помагайба: «З життя педагогічних досвідно-показових установ Москви», «Що читати педагогу-практикантові про весняно-літній триместр у трудшколі»; М.В. Яцутін: «Из практики экскурсионного метода в школе социального воспитания», «К вопросу о классификации методов школьной работы», «Работа учащихся школы по охране здоровья», «К вопросу об учете экспериментальной работы в школе», «Опыт работы по охране здоровья в семилетней школе социального воспитания»; Д.Ф. Миколенко: «Лото для гри та навчання грамоти й рахування».

Крім зазначеної роботи, професорсько-викладацьким складом кафедри педології КІНО здійснювалося керівництво семінарами підвищеного типу при ІНО, викладання на курсах дошкільних лікарів. Один член кафедри брав активну участь у III Всесоюзному з'їзді педіатрів та педологів у Ленінграді 1925 року; один – у Всесоюзному з'їзді у справах дошкільного виховання; один – керував

комісією робітників молодшого концентру в Науково-педагогічному товаристві при ВУАН. Майже всі брали активну участь в організації педагогічних конференцій і курсів робітників м. Києва й округу, виступали на них з доповідями, 5 членів кафедри брали безпосередню участь у роботі секцій окрметодкому соцвиху та профосу.

Поступово під впливом потреб і розвитку радянської педагогіки як із боку методологічних, так і практичних завдань робота кафедри фактично переорієнтувалася в напрямку збільшення питомої ваги педагогічного сектору. Так, у 1929 р. постало питання про зміну назви кафедри педології на кафедру педагогіки, що відображало загальні тенденції переорієнтації науково-педологічних досліджень на вирішення ідеологічних завдань педагогіки. Т. Янченко, переконує, що кафедра була перетворена на Київську філію Всеукраїнського Науково-Дослідного Інституту Педагогіки, яка поділялася на педагогічний та педологічний відділи [212]. Дійсно, Київська, Одеська та Ніжинська НДК утворили секції Всеукраїнського науково-дослідного інституту педагогіки [84, с.386].

Згідно із секційними ухилами загальним цільовим призначенням кафедри стала підготовка викладачів ВНЗ з таких дисциплін: історія педагогіки та системи освіти, марксистська педагогіка, дидактика, система та методика дошкільного виховання, наука про поведінку, педологія, фізіологія дитини.

Майже весь колектив кафедри брав участь у роботі Київського Окрметодкому: робота в комісіях, конференціях, у різних педагогічних об'єднаннях Києва й поза містом, складання методичних листів, тестів, карток для спостереження, анкет, організація радіо-газет. Чималу роботу виконано в Київському вечірньому освітянському університеті (співробітники кафедри брали участь як в організації університету (декани, їхні помічники, члени управління), так й у викладанні). При кафедрі систематично працювали прикомандировані викладачі вишів, а також комісії з київських викладачів для розробки програм і методик викладання педагогічних дисциплін у ВНЗ. Співробітники кафедри складали підручники й програми на замовлення ДНМК.

Усі члени кафедри брали участь у громадській роботі серед робітництва Києва (доповіді, лекції, консультації, систематичні заняття в школах і групах), у Червоній Армії та ТСО «Авіахему» (лекції в Червоноармійському університеті, на курсах при ДКА, доповіді, психотехнічні обстеження призивників), у Раді НОПу при РСІ (обстеження виробництва та шкіл ФЗУ) та серед «ватажків» піонерорганізацій (курси, доповіді).

Станом на 1930 р. персональний склад кафедри становили Й.Б. Селіханович (в.о. завідувача кафедри), О.Ф. Музиченко (керівник секції дидактики), О.І. Дорошенкова (Дорошенко) (керівник секції дошкільного виховання), О.М. Раєвський (керівник секції експериментальної педагогіки та педагогічної психології); наукові співробітники Г.Є. Жураківський, К.С. Мокульський, С.М. Плотникова, В.І. Помагайба, Г.С. Костюк, О.О. Андрієвська; аспіранти, що закінчили стаж і готували промоційні праці О.С. Кулінич, О.Г. Дертцова, К.О. Заїкина, Д.Ф. Миколенко, М.Ф. Ярошівський; аспіранти третього року навчання Л.А. Гордон, О.І. Огородник, І.К. Сухенко, П.Р. Шамата, О.С. Шиманович; аспіранти другого року навчання Є.Д. Видро, В.І. Дьомін, Н.М. Хмелівська; аспіранти першого року навчання М.С. Баранівський, М.І. Кондратенко, С.І. Воскречян, Г.І. Савицька, М.І. Дядченко [84, с.388]. Окрім зазначеного складу кафедри, кожна її секція гуртувала довкола себе значний актив педагогічних робітників, які систематично брали участь у роботі кафедри.

Відомо, що в 1924 р. Одеський педологічний інститут було реорганізовано, відповідно, кафедра педології була закрита, її співробітники (М.М. Тарасевич, А.К. Монтелі, А.Г. Готалов-Готліб, І.С. Мільман, С.О. Лозинський, Н.Г. Пруднікова, А.В. Громашевський, М.Н. Нейдин та ін.) змушені були зосередити свої дослідження в обласній дослідній педологічній станції в складі кабінетів соціального виховання та лікарсько-педагогічного [132].

Після організації науково-дослідної кафедри (інституту) педагогіки в Харкові той факт, що «серед співробітників наукових педагогічних журналів Харкова, Москви й Ленінграда було багато одеситів», став вирішальним у відкритті в 1925 р. кафедри педагогіки й педології в Одеському ІНО на факультеті

соціального виховання, адже викладачі, а особливо методисти Одеського ІНО, брали участь у написанні наукових статей не лише видань названих міст, а й у виданнях місцевих педагогічних органів [391, с.139].

Реорганізована кафедра педагогіки й педології Одеського ІНО ввібрала такі секції з передбаченим поділом на підсекції: 1) педологічну, 2) методично-методологічну, 3) організації виховання й освіти, 4) історії виховання й навчання. Кожна секція була забезпечена відповідною кількістю наукових співробітників, здатних керувати аспірантурою. Керівником кафедри 5 березня 1926 р. затверджено відомого вченого в галузі філософії, теорії та історії педагогіки, голову Одеського наукового товариства при ВУАН, учня проф. М.М. Ланге проф. М.І. Гордієвського, дійсними членами кафедри – професорів О.М. Шевальову, М.М. Тарасевича, А.Г. Готалова-Готліба та С.О. Лозинського. Однак до ВНЗ наказ про заснування кафедри не надійшов [391, с.23], адже Наркомос затвердив кафедру 12 липня 1926 р. [391, с.26]). Викладачами кафедри були М.Б. Шапіро, С.О. Шевальов, С.Л. Рубінштейн, Д.Г. Елькін, К.М. Щербина, П.О. Потапов, К.П. Добролюбський, В.І. Селіков, Г.І. Потапенко, С.С. Дложевський, В.О. Чудновцев, М.Г. Прудніков, Е.І. Ельштейн [391, с. 33]. Крім дійсних членів і наукових співробітників, кафедра була укомплектована аспірантами.

Головою педологічної секції призначено учня акад. В.М. Бехтерева проф. С.О. Шевальова, який протягом декількох років очолював кафедру рефлексології. Дійсними членами секції були завідувач лікарсько-педагогічним кабінетом в Одесі й викладач Одеського ІНО проф. М.М. Тарасевич; завідувач кабінету соціальної педагогіки й викладач ІНО проф. С.О. Лозинський; викладач рефлексології в ІНО проф. М.Б. Шапіро; викладач педології ІНО, старша асистентка кабінету соціальної педагогіки, колишня асистентка акад. В.М. Бехтерева С.В. Шевальова; викладач педології на факультеті професійної освіти ІНО проф. С.Л. Рубінштейн; викладач педології, учень проф. М.М. Ланге, Д.Г. Елькін. У рамках педології для професорсько-викладацького складу кафедри,

а особливо секції педології, було актуальним дослідження особливостей колективу.

Методично-методологічну секцію очолив проф. К.М. Щербина, який керував кафедрою методики та брав активну участь у роботі Одеського ІНО як громадсько-педагогічного центру. До дійсних членів секції ввійшли фахівець із методики й методології мови й літератури проф. П.О. Потапов, фахівець із методології історії й суспільствознавства проф. К.П. Добролюбський, фахівець із методики суспільствознавства проф. В.І. Селіков, фахівець із методики природознавства проф. Г.І. Потапенко.

Керівником секції організації виховання й освіти було призначено проф. А.Г. Готалова-Готліба, котрий очолював кафедру системи народної освіти та був членом Держнаукметодкому, а керівником секції історії виховання й навчання – проф. М.І. Гордієвського. Дійсними членами цих двох секцій були призначені професори С.С. Дложевський, що впродовж декількох років брав участь в організаційно-педагогічній роботі Одеського ІНО, І.А. Хаїт, котрий викладав у Одеському ІНО систему народної освіти.

Пізніше при кафедрі виникла секція народної освіти й загальної дидактики, керівником якої призначено А.Г. Готалова-Готліба. Її відкриття було пов'язане з тим, що загальна дидактика вийшла з вузьких рамок техніки навчання *Unterrichtslehre*, набула щільних зв'язків із психологією, педологією, системою освіти й історією педагогіки.

У цілому робота кафедри педагогіки й педології Одеського ІНО в 1927-1928 н.р. полягала в дослідженні педагогіки XVIII ст. і перекладі українською мовою вибраних творів видатних педагогів цієї доби. Відповідно впродовж 1928-1929 н.р. досліджувалися ті ж питання XIX ст., а протягом 1929-1930 н.р. – XX ст.

У листі до Головнауки (Харків) від 6 березня 1930 р. від заступника директора ІНО Одеси Гурова йшлося про значні досягнення кафедри педагогіки й педології в роботі щодо «раціоналізації промисловості з боку трудових процесів». Автор звертається з проханням виділити з реорганізованої кафедри філію чи секцію відповідного науково-дослідного інституту [391, с.254].

Отже, як свідчить проведене дослідження, діяльність науково-дослідних кафедр педології й педагогіки була нетривалою, але визначальною для подальшого розвитку вищої педагогічної освіти та її наукового потенціалу. Дослідні кафедри виявились найбільш пристосованою до ситуації 1920-х рр. формою організації наукових досліджень. Створені на базі дореволюційних наукових структур, вони уособлювали тенденції спадковості, гнучкості й інноватики [13; 25; 26; 31; 139; 140; 162; 170; 377; 388; 392; 394; 405; 411;].

Ряд вітчизняних дослідників педагогічної освіти (І.Ф. Прокопенко, Д.А. Кочат, О.М. Микитюк, Є.В. Шачнєва) наголошували, що вищий педагогічний навчальний заклад в образі ІНО переживав період «організаційної чехарди», що виявлялося не тільки в змісті навчання, але й у структурних формах, назвах, способах добору абітурієнтів [206; 161]. На початку 1920-х років кафедри педології та педагогіки перебували на етапі становлення й пошуку свого призначення на поприщі педагогічної освіти. Через зміну напрямку наукових пошуків педологічної науки в 1924 р. кафедри педології розширили свою діяльність новими педагогічними секціями (табл. 2.1.), що згодом спричинило до їх діяльності в структурі інститутів народної освіти як педагогічних навчальних закладів та окремо – харківської – у вигляді Українського науково-дослідного інституту педагогіки.

Таблиця 2.1.

Секції кафедр педагогіки й педології впродовж 1922-1929рр.

Рік	Назва кафедри	Секції кафедри
1922 р.	Київська науково-дослідна кафедра педології (С.А. Ананьїн)	<ul style="list-style-type: none"> • педагогіки (С.А. Ананьїн); • фізіології та гігієни дитинства (В.В. Радзимовська); • практичної педагогіки (Я.Ф. Чепіга); • дефективної дитини (А.В. Володимирський)
	Одеська науково-дослідна кафедра педології (М.М. Тарасевич)	<ul style="list-style-type: none"> • педології (А.К. Монтелі); • патологічної педології (М.М. Тарасевич)
	Харківська науково-дослідна кафедра педології (О.І. Попов)	<ul style="list-style-type: none"> • загальної педології (Т.А. Шацилло); • патологічної педології (В.П. Воробйов); • соціальної педології (Л.Р. Менжинська); • педагогіки (О.І. Попов)

Продовження таблиці 2.1.

28.03.25 р	Харківська науково-дослідна кафедра педології (О.І. Попов)	<ul style="list-style-type: none"> • рефлексології (В.П. Протопопов); • соціальної педології (О.С. Залужний); • методології (Я.Ф. Чепіга) • педагогічної техніки (О.І. Попов)
1925-1926 н.р.	Харківська науково-дослідна кафедра педагогіки (О.І. Попов)	<ul style="list-style-type: none"> • рефлексології (В.П. Протопопов); • соціальної педагогіки (О.С. Залужний); • історії педагогіки, освіти (Я.А. Мамонтов); • методики й дидактики (Я.Ф. Чепіга); • програмно-методична комісія (О.І. Попов).
1925 р.	Київська науково-дослідна кафедра педології (В.В. Радзімовська)	<ul style="list-style-type: none"> • фізіології дитинства (В.В. Радзімовська) • експериментальної педагогіки й педагогічної психотехніки (О.М. Раєвський) • історії та системи педагогічної техніки (І.Б. Селіханович), • дошкільного виховання (О.І. Дорошенко)
1926-1927 н.р.	Одеська науково-дослідна кафедра педагогіки й педології (М.І. Гордієвський)	<ul style="list-style-type: none"> • педологічна (С.О. Шевальов) • методично-методологічна (К.М. Щербина) • організації виховання й освіти (А.Г. Готалов-Готліб) • історії виховання й навчання (М.І. Гордієвський) • народної освіти й загальної дидактики (А.Г. Готалов-Готліб)

Таким чином, в означений період кафедри педології й педагогіки, крім розвитку педагогічних наук (педології, дидактики, теорії виховання, історії педагогіки), вивчали дітей у зв'язку з біологічними та соціальними факторами їх росту та розвитку, займалися *підготовкою* майбутніх педагогічних кадрів у складі предметних комісій ІНО, організацією роботи стосовно перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів на курсах викладачів у вигляді спеціальних наукових семінарів, педагогічних і педологічних гуртків для студентів, розробляли методи (поради, інструкції, плани) навчально-виховної роботи з учнями в школі, дошкільного виховання, методологічні питання вивчення дитини й дитячого колективу, навчальні комплексні програми середньої школи, вищої школи та підготовки аспірантів, організовували так звані «семінари підвищеного типу» для теоретичної підготовки кандидатів в аспіранти, здійснювали педагогізацію новостворених педагогічних вишів – ІНО, а особливо факультетів професійної освіти, співпрацювали з науковими товариствами при ВУАН, дослідними установами, вивчали педагогічний досвід європейських країн, налагоджували зв'язок зі школами. Крім того, кафедри видавали власні наукові бюлетені, наукові збірники, наукові записки й окремі наукові праці своїх співробітників.

2.3. Науково-педагогічна спрямованість діяльності кафедр педагогіки (1930-1957)

Відомо, що навчання у вищій школі – це дидактично організований процес злиття особистого досвіду студента із суспільним на основі активної співпраці з викладачем при певній субординації між ними. Уже в 30-х роках минулого сторіччя наголошувалося на тому, що саме кафедра повинна стати сполучною ланкою для співпраці викладачів зі студентами. У цьому відношенні кожен викладач пам'ятав, що організація навчально-виховного процесу у виші має здійснюватися не через заучування готових істин, а у формі творчого процесу пізнання під його керівництвом.

Розширення вищої освіти в Україні гостро поставило питання викладацького складу вишів. Згідно із засіданням РНК УРСР [45] до викладацької роботи залучалися фахівці, що працювали в різних установах і на виробництві. Також близько 10% випускників, здібних до викладання, упродовж 1930 р. проходили інтенсивний курс підготовки до роботи у вищих навчальних закладах.

В умовах реформування вищої педагогічної освіти України *на другому етапі офіційного утвердження кафедр* педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ України впродовж 1930-1957 років їх діяльність розгорнулася в складі реорганізованих інститутів соціального виховання, Всеукраїнського інституту народної освіти (Харків), інститутів професійної освіти, організованих у 1930 р., і педагогічних інститутів – у 1933 р. [23; 24].

У ході дослідження встановлено, що структура новостворених інститутів відповідала своїй педагогічній спрямованості. На момент заснування до складу, наприклад, Харківського педагогічного інституту входили такі кафедри: марксизму-ленінізму (проф. Сидорович), педагогіки (проф. Гарбуз), педології (проф. Залужний), хімії (проф. Казанський), мови (проф. Сулима), літератури (проф. Парадизький), математики (проф. Скрильов), фізики (т.в.о. Карлова), історії (проф. Подольський), КДР та позашкільної освіти (проф. Ярославенко),

біологічних дисциплін (біологія, анатомія, фізіологія) (проф. Катков), військової та фізичної культури (Худобін) [239]. Упродовж 1930-х років викладачі чітко закріпилися за кафедрами, здійснювали навчальну, наукову роботу. Однак значних переваг у роботі ВНЗ кафедри все ще не мали: не було прописано чіткості їх роботи, обов'язків, перспективного планування тощо [214].

Упродовж 1930-х років кафедру педагогіки Житомирського педагогічного інституту очолювали І.І. Афанасьєв та О.О. Масіч. Під їхнім керівництвом кафедра займалася ліквідацією неписьменності серед населення, шефством над 130-м Богунським і 131-м Таращанським полками, проведенням першотравневих свят в інституті або безпосередньо у військових частинах, активізацією навчальної та наукової роботи [97].

Висвітлюючи сторінки історії кафедри педагогіки Київського педагогічного інституту, Л.П. Вовк [53] виокремлює діяльність на кафедрі впродовж 1930-х років й у воєнний період відомих вітчизняних педагогів С.Х. Чавдарова (1892-1962), М.М. Грищенка (1900-1987), діяльність яких тісно перепліталася з кафедрою педагогіки Київського університету.

З огляду на те, що прогрес педагогічної теорії й практики неможливий без творчого використання педагогічних ідей та освітньої діяльності видатних педагогів минулого, ми акцентуємо увагу на діяльності членів кафедр педагогіки 1930-1945 рр. Цей період увійшов в історію роками репресій та війни, що робить науковий пошук складним і надзвичайно цікавим, адже, лише вивчаючи й досліджуючи педагогічну спадщину окремих особистостей, можна об'єктивно оцінити історичну реальність і виявити вплив і значення окремих педагогічних ідей на формування та розвиток педагогічної думки.

Отже, упродовж 1930-х років минулого сторіччя відбулося організаційне оформлення професорсько-викладацького складу кафедр, зокрема й кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ. Персональний склад кафедри педагогіки Всеукраїнського інституту народної освіти в 1932 р. увібрав професорів педагогіки (Гарбуз, Григор'єв, Палунськ, Гендрихівська), доцентів педагогіки (Литвинов, Триліська, Феоктистів), доцента образотворчого мистецтва Буценкот,

доцента тонального мистецтва Перунова, асистентів педагогіки (Віткаль, Каган, Козеко, Оніпченко, Флякс, Лисенко, Журавський) [229, с. 7]. На початок роботи Харківського педагогічного інституту 1933 р. усім керівникам кафедр не пізніше 1 вересня 1933 р. необхідно було подати персональний склад кафедр та не пізніше 3 вересня – програми та робочі плани всіх дисциплін своєї кафедри, забезпечивши їх розгляд і затвердження. Отож, протоколом № 74 від 5 вересня затверджено склад кафедр Харківського педагогічного вишу, зокрема й кафедри педагогіки: Гарбуз – професор педагогіки, Григор'єв, Палунськ – професори педагогіки та методики суспільства, Феоктістов – професор методики мови, Литвинов – професор педагогіки, Бродський – доцент основ виробництва, Мац – доцент шкільної гігієни (акордно). Порівняно з ІНО 1931 р. чисельність кафедри педагогіки в педагогічному інституті Харкова значно скоротилася

Уже в той час визначено різницю між загальними й фаховими кафедрами: на фахові обов'язково покладалася підготовка аспірантури, тоді як загальні здійснювали наукову роботу без обов'язкової підготовки нових наукових кадрів, оскільки цю функцію виконували науково-дослідні інституції. Кафедри педагогіки були загальноінститутськими й провідними в педагогічних інститутах. Перед кафедрами постали чіткі завдання – досліджувати педагогічний процес у середній і вищій школах, здійснювати наукові розвідки з історії цих дисциплін. Без проведення наукових пошуків у рамках курсів педагогіки, педології, психології, дидактики, психотехніки тощо діяльність кафедр була неможливою. Комісії фахівців НКО УСРР, що розробляли питання призначення загальних і міжфакультетських кафедр у педагогічних ВНЗ, схилялися до думки, що всі кафедри мусять бути підпорядковані деканам факультетів, крім кафедри педагогіки, психології й військової (фізичної) підготовки, роботою яких керувала навчальна частина закладу [109, с.68].

У ході аналізу архівних матеріалів [419; 420; 417; 415; 416; 408; 375; 356; 241; 242; 243; 238; 234; 235; 236; 230; 232] встановлено різносторонність змісту роботи педагогічних інститутів України в цілому, кафедр педагогіки зокрема. Організація їхньої роботи чітко відповідала напрямам діяльності всього

педагогічного ВНЗ, зміна директорів передувала зміні завідувачів кафедр. Управлінський аспект діяльності вишів повинні були забезпечувати однодумці, однопартійці. З більшовицькою рішучістю викривалися націоналістично буржуазні та класово-ворожі теорії й практики в галузі педагогіки й політехнічної школи.

Відомо, що 1933-1938 роки затьмарені серед професорсько-викладацького складу педагогічних ВНЗ масовими чистками, це особливо стосувалося професорсько-викладацького складу кафедр педагогіки. Як свідчить проведений пошук, секції УНДІПу тісно співпрацювали з відповідними кафедрами ВІНО. Як не дивно, пропагандистська робота УНДІПу велася через бібліотеку, завідувачем якої був С.Д. Стрельбицький. У 1933 р. відбулися не лише структурні зміни, а й численні звільнення й переслідування наукових співробітників як УНДІПу, так і Харківського державного педагогічного інституту (М.О. Григор'єв – професор кафедри педагогіки, Т.П. Гарбуз – завідувач кафедри педагогіки, О.С. Залужний – завідувач кафедри педології, М. Волобуєв – науковий секретар навчальної частини, О.П. Феоктістов – завідувач навчальної частини, професор методики мови, С. Ярославенко – керівник кафедри ДКР та позашкільної освіти та ін.). Їм висувалися звинувачення в розповсюдженні «політично шкідливих, буржуазно-націоналістичних теорій» так званої «харківської педагогічної школи» й «лівацьких теорій відмирання школи у великих її проявах» [158]. Кафедри педагогіки інших педагогічних ВНЗ також тісно співпрацювали з УНДІПом, пропагували його ідеї та практично втілювали їх у життя (Г.Є. Жураківський, М.І. Гордієвський, В.В. Радзімовська, В.І. Помагайбо й ін.), за що також зазнали переслідувань й арештів.

Особлива рада розглядала справи засуджених зрадників батьківщини та їхніх дітей, старших за 15 років, котрі були «соціально небезпечними й здатними до здійснення антирадянських дій» [74]. Дружин, зазвичай, засуджували до таборів, залежно від ступеня їхньої соціальної небезпеки, терміном не менше 5-8 років. Дітей відправляли в табори або у виправно-трудова колонії НКВД, малолітніх – у дитячі будинки особливого режиму Наркомпросу республіки. Тому

не дивно, що деяких із них реабілітовано не ріднею, а учнями-послідовниками. Хоча такі факти лише підкреслюють вагомість для соціуму співробітників кафедр педагогіки.

Згідно з архівними документами СБУ Харківської області та ХНПУ імені Г.С. Сковороди [221; 222; 241; 242; 243] усі названі науковці, займаючись продукуванням педології, входили до так званої «терористичної організації». Зокрема директор УНДІПу Т.С. Пасіка та співробітник інституту В.І. Таран займалися вичлененням дітей-правопорушників і злочинців зі звичайних шкіл, створенням для них додаткових навчальних закладів, крім того, вони не заперечували другорічництво. Це вимагало більших зусиль і коштів, що, звичайно, було засуджено. Тісна співпраця співробітників інституту педагогіки й педагогічного інституту Харкова призвели нібито до низького рівня освіти випускників ХПІ, особливо студентів-істориків, іспит у яких було проведено досить поверхнево. Педагогічна практика проходила під час канікул студентів, а на відрядження викладачів і студентів, зокрема на поїздку на Кавказ, гроші не виділялися. Студентів на заочному відділенні було обмаль, а тих, які вступали, викликали на очну сесію лише один раз на рік, підручників не було, консультації на місцях у районах також не проводилися. Були заочники, які 6-7 років числилися в категорії студентів, під час сесії студенти слухали курс лекцій і без іспитів роз'їжджалися по домівках. У 1937 р. Т.С. Пасіці, С.Д. Стрельбицькому, І.І. Синеполу, В.І. Тарану й ін. було призначено найвищу міру покарання – розстріл з конфіскацією майна. У період відлиги названих науковців було посмертно реабілітовано [92].

Згідно з положенням про *єдиний педагогічний інститут* від 1933 р. до функцій кафедр педагогіки входили організація навчально-педагогічної, методичної й науково-дослідної діяльності, а також керівництво нею. Права, обов'язки кафедр і порядок їхньої роботи передбачалися інструкцією *«Про запровадження катедральної системи у педагогічних вишах»*, затвердженої НКО в 1930 р. Кафедри педагогіки, як і всі НДК 1920-х років, теж зазнали змін: із суто науково-дослідних установ або філій науково-дослідного інституту педагогіки, які

підпорядковувалися Наркомосу, вони офіційно ввійшли в структури педагогічних інститутів, хоча й тісно співпрацювали з УНДІПом у розробці наукових тем, підготовці наукових співробітників, котрі найчастіше за сумісництвом працювали й на кафедрах педагогіки педагогічних інститутів, і в інституті педагогіки. Безперечно, ці зрушення в роботі кафедр були далеко не достатніми й не відповідали повною мірою вимогам, поставленим перед кафедрами, у роботі яких було ще чимало ділянок, що чекали на пильну увагу й енергію їхніх співробітників.

Аналізуючи роботу кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ у 1932-1933 н.р., зазначимо, що до змісту їхньої діяльності було внесено аналіз процесу викладання кожної дисципліни, ознайомлення з роботою інших кафедр, змагання між кафедрами, участь у Всесоюзних конкурсах, здійснення громадської роботи [412, с.13].

Під час дослідження з'ясовано, що кафедри педагогіки набули важливого значення з огляду на становлення педагогічної освіти 1930-1933 рр. Відомо, що *«Положення про єдиний педінститут»* було розроблене й затверджене в 1932 р. сектором кадрів при Міністерстві освіти. При аналізі періодичних видань досліджуваного періоду привертає увагу стаття викладача Харківського інституту професійної освіти В. Павловського, у якій він стверджував, що саме кафедра педагогіки розробила проект вказаного вище положення [136], його схвалено на Всеукраїнській нараді у справі педагогічної освіти на другу п'ятирічку. На заклик «бюро пролетстуду» кафедра педагогіки цього педагогічного навчального закладу долучилася до соцзмагання, прийнявши виклик кафедри педагогіки ХІНО та розгорнувши соцзмагання зі студентськими групами й викладачами. Отже, на цьому етапі ми вже спостерігаємо співпрацю двох різних кафедр педагогіки Харкова: інститутів народної та професійної освіти, які в 1933 р. реорганізовано в педагогічний інститут та університет.

На основі постанови *«Про навчальні програми та режим у вищій школі та технікумах»* (1932 р.) ще до початку 1933-1934 н.р. кафедри педагогіки розпочали роботу над програмами й методами викладання в педагогічних вишах,

долучилися до організації всього навчального процесу ВНЗ, детально зупиняючись на методиці й техніці лекцій, на способах поглибленого опрацювання матеріалу й обліку праці. Згідно з постановою, кафедри розробили положення про педагогічну практику.

Так, роботу стосовно перебудови програм і методів викладання кафедра педагогіки ІПО розпочала ще у вересні до початку 1932-1933 н.р. За цей час кафедра переглянула програму з педагогіки, зменшивши в ній через «конденсацію» ряд тем, усунувши зайву деталізацію та ґрунтовно переробивши розділ про методи викладання. Крім того, кафедра взялася до вироблення та запровадження в життя практичних завдань до найважливіших розділів курсу, виконання яких сприяло оволодінню студентами знаннями основ педагогіки й застосуванню їх на практиці [136]. Програми й робочі плани, розроблені кафедрами педагогіки як провідними в педагогічних ВНЗ, включали мету та завдання до кожної теми, список додаткової літератури, «методуваги» та контрольні запитання. Уся робота здійснювалася шляхом обговорення зі студентами.

У Харківському педагогічному інституті з часу приходу на керівні посади директора Л.Д. Смірної та її заступника завідувача кафедри педагогіки І.І. Синєпола (1934 р.) значна увага приділялася перевірці навчальних планів і програм саме із соціально-економічних дисциплін і педагогіки, які піддавалися об'єктивній критиці [353, с. 6].

Варто відзначити, що єдиною методологією для розробки проблем педагогіки в 30-х роках ХХ ст. було визнано марксистсько-ленінське вчення, зокрема положення про класовий характер виховання, про зв'язок школи з політикою, про що свідчать публікації членів кафедри педагогіки Харківського вишу: «Поглибити військово-оборонну роботу в школі» (І.І. Синєпол, 1932 р.), «Методика проектів у політехнічній школі» (Т.П. Гарбуз, 1931 р.), «Огляд літератури з політехнізації навчання за 15 років» (1930-1931) (Т.П. Гарбуз, 1932 р.), «Нові навчальні плани педосвіти» (А.П. Феоктістов, 1930 р.), «За антирелігійне виховання дітей. Педагогічна бібліотека для батьків»

(С.А. Литвинов, 1931 р.), «Рационализаторство й винахідництво в педагогічній техніці» (В.І. Помагайба, 1933 р.) тощо. Серед позитивних зрушень у них виокремлюються політехнізація школи, зв'язок теоретичного й практичного вивчення основних галузей виробництва, колективний характер навчально-виховної роботи, врахування інтересів дітей тощо.

Згідно з доповіддю керівника кафедри педагогіки ХІНО Т.П. Гарбуза на засіданні ради інституту від 27 січня 1932 р, кафедра забезпечувала викладання багатьох дисциплін, оскільки до неї приєднано колишню кафедру дидактики. В основу роботи кафедри було покладено постанови ЦК ВКП/б/У *«Про середню й початкову школу»*. Т.П. Гарбуз відзначив: «із засудженням комплексної системи, що веде до відмирання школи, весь час приходилося переглядати програми, плани та методи самої роботи. Конференції застосовувались із метою поглиблення матеріалу. Для семінарської роботи з педагогіки нема літератури, через що доводилось користуватися брошурами й відповідями авторитетних осіб і керівників по лінії освіти. За браком літератури були прориви, які перешкоджали роботі. Твердий розклад лекцій і семінарських годин доводилось змінювати. Вечірні консультації не проводились, бо адміністративно примусити викладачів неможливо» [412]. Недоліками роботи кафедри були такі: невдалий склад кафедри, непідпорядкування співробітників своїй кафедрі, неявка членів кафедри на засідання, зриви лекцій, брак літератури, недостатнє керівництво методичною роботою та роботою із заочниками.

Дійсно, пізніше на раді Всеукраїнського інституту народної освіти імені М.О. Скрипника від 25 грудня 1932 р. у своїй доповіді Т.П. Гарбуз звітував: «Кафедрою було складено календарний план, за яким точно розподілено роботу кожного її члена. Засідання відбувалися один раз на місяць. Календарний план виконано, заслухано доповіді викладачів про перебіг виправлення «на ходу» потрібних помилок. Робочі плани складено, затверджено кафедрою і здано до навчальної частини» [412, с. 145]. У квітні 1932 р. при кафедрі педагогіки ХІНО було організовано кабінет педагогіки, але станом на кінець року вакантні посади в кабінеті хоч і були, але його роботу не розпочато. На кафедрі обговорювалися,

затверджувалися плани заочної справи, окреслювалися нові погляди щодо їх розв'язання [412, с. 146].

У зазначений період кафедри педагогіки приділяли особливу увагу методичній роботі. Через брак коштів і високу необхідність у дидактичних матеріалах члени кафедр самотужки розробляли навчально-методичне приладдя. На особливу увагу заслуговує організація виготовлення викладачами кафедри педагогіки ХПІ під керівництвом завідувача кафедри І.І. Синєпола методичних матеріалів для навчального устаткування педагогічного кабінету: «Методи навчання: усний систематичний виклад, художня розповідь та розмова на уроці» (Гладков); «Методи роботи над підручником та книжкою» (Шебітченко); «Наочність на уроках, лабораторні роботи та навчальні екскурсії» (Хіміч); «Самостійні письмові роботи учнів» (Крилов); «Облік успішності учнів» (зав. шкільним відділом міськВНО Таран); «Урок як основна форма навчальної роботи школи» (Гладков); «Свідома дисципліна учнів» (Синєпол); «Комуністичний дитячий рух та шкільні учнівські організації» (Лесник); «Позашкільна робота з учнями» (Таран); «Учитель радянської школи» (Кротов); «Головні види виховної роботи в школі» (Фертман); «Фізичне виховання», «Художнє виховання» (Степанов); «Військово-політичне виховання», «Статеве виховання» (Багрій); «Громадська робота учнів», «Соцзмагання» (Кривуліна); «Право на освіту в СНР» (Дзеверін); «Вимоги шкільної гігієни до навчального обладнання класу» (Мац); «Методична робота в робітній кімнаті» (Нестойко).

У ході аналізу архівних матеріалів ХНПУ імені Г.С. Сковороди та ЦДАВО України [233; 234; 232; 230; 235; 236; 382; 383; 387; 408] було з'ясовано структурні зміни, які вплинули на подальше становлення й розвиток кафедр педагогіки. Як уже зазначалося вище, у грудні 1936 р. у педагогічних інститутах було розформовано кафедру педології. Це, відповідно, спричинило до ще однієї зміни навчальних програм, в основу яких лягли принципи історизму, партійності, конкретності освітньо-виховного процесу, викладу основного матеріалу з урахуванням особливостей виховання дітей певного віку. Схема програми охоплювала такі розділи [98]:

- 1) вступ (історія розвитку педагогіки як науки; основні педагогічні поняття та предмет педагогіки; методи педагогіки; система педагогічної науки; зв'язок педагогіки з іншими науковими дисциплінами;
- 2) державна організація виховання й освіти;
- 3) виховання та освіта в дошкільному віці;
- 4) виховання та освіта в молодшому шкільному віці;
- 5) виховання та освіта в середньому й старшому шкільному віці;
- 6) управління та керівництво школою;
- 7) сім'я та школа в їх взаємостосунках.

Подана вище програма не мала завершеного, досконалого вигляду, тому в подальші роки працівники кафедр на рівні інститутів працювали над її вдосконаленням. Відзначимо, що під час розробки програм кафедральних дисциплін члени кафедр враховували нові вимоги до вчителя: знання індивідуальності кожного учня, його здібностей, інтересів, запитів, уміння реалізовувати індивідуальний підхід, уважно та чуйно ставитися до відставання учня. Перед учительством постало завдання – підвищувати кваліфікацію у сфері педагогічних наук, у сфері оволодіння педагогічною майстерністю.

Отже, завдання викладання курсу педагогіки в педагогічних вишах ускладнилися й розширилися. На наукових співробітників кафедр педагогіки покладалась велика відповідальність: зробити науку про виховання дітей повноцінною, «повнокровоною», по-справжньому «озброїти» майбутніх учителів педагогічною майстерністю, хорошими знаннями дитини, її вікових особливостей, навичками правильного педагогічного підходу, знаннями школи, її організації, ефективних методів викладання. Педагогічні ВНЗ організували викладання педагогіки таким чином, що вона стала провідною дисципліною. Крім того, докорінного покращення потребували й предметні методики [64].

28 вересня 1937 р. на засіданні професорсько-викладацького колективу ХПІ було зазначено: «... Основна задача кафедри, як навчальної творчої одиниці, полягає в тому, щоб не лише підвищувати кваліфікацію своїх членів, а й подавати високоякісний матеріал ... для засвоєння студентами» [353]. На засіданні ради

педагогічного інституту Харкова від 25 березня 1939 р. Тарнопольський звітував про роботу навчальної частини стосовно друку підручників [351]. Зокрема кафедра педагогіки запроектувала розділ підручника, над яким працювала бригада Наркомату просвіти України. Кафедра в особі її керівника С.А. Литвинова повинна була здати розділ «Загальні основи педагогіки», який було запроектовано в обсязі двох друкованих аркушів. Розділ було виконано, відредаговано кафедрою й здано наркомпросівській бригаді. Зрештою він вийшов обсягом у чотири друковані аркуші.

У контексті дослідження варто відзначити, що в досліджуваний період кафедрам педагогіки необхідно було опрацювати методи, форми роботи не лише педагогічних дисциплін, взяти участь в організації навчального процесу ВНЗ. Кожне з питань оформлювалося у вигляді статті або тем, які друкувалися на шпальтах газет і журналів. Для вивчення стану перебудови навчально-виховної роботи інститутів кафедри проводили опитування серед студентства, опрацьовували одержані матеріали та передавали відповідним комісіям.

Цікавим є те, що в той час засідання кафедр розглядалися як форма взаємодії викладачів зі студентами. Наприклад, 28 вересня 1937 р. на засіданні професорсько-викладацького колективу ХПІ викладач Омельченко наголосив на існуванні найефективнішої форми спілкування викладачів зі студентами – засіданні кафедри (лекцію відніс до «неповних» форм взаємодії). Як свідчить аналіз досвіду роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ, кафедри не здійснювали зв'язок викладачів зі студентами, не заохочували студентів до співпраці. Засідання кафедр, якщо і мали фіксований день, то час засідань був хитким і підлагодженим до викладачів, а не до студентів.

Також було проголошено, що «кафедри зачинили двері перед студентами, а в результаті – низька грамотність, наявність хвостів і цілий ряд інших недоліків»; «засідання кафедр проходить десь у кабінетах, за зачиненими дверима, о 12 годині ночі і т.п. На засіданнях не було жодного студента, який би взяв участь в обговоренні навчального плану, був би присутній під час доповідей наукових працівників про свою роботу» [353, с. 6].

З виступу викладача ХПІ Кривуліної варто виділити таке: «До чого зводились засідання кафедри? Вони зводились лише до того, скільки буде годин у «ікса», скільки годин має «ігрек» і тільки. Знаючи роботу кафедри педагогіки, цієї основної ведучої кафедри інституту, то вона стала ведучою до розвалу та шкідництва. У педінституті предмет педагогіки був на звороті. Ось ви запитаете студентів історичного факультету (якщо побесідувати з ним відверто), як вони дивляться на педагогіку, то почувєте, що цей предмет не потрібний для студентів, а коли ми перевіряли результати практики, то з'ясувалося, що студенти не можуть дати урок у третьому класі. Це тому, що вони відповідальності не несуть! Ми не звертаємо уваги на те, щоб кожного студента озброїти методикою викладання і в першу чергу тут провина кафедри педагогіки, котра не проводить достатньої роботи» [353, с. 6].

Із цих виступів випливає висновок, що до кафедр педагогіки висувалися високі вимоги в організації її роботи стосовно налагодження діяльності всього ВНЗ у підготовці студентів до майбутньої професійної діяльності, розробці теоретичних засад науки педагогіки, методики її викладання, а також фахових дисциплін, педагогічної практики, організації навчання й виховання студентів, наукової роботи тощо. Вимоги висувалися й до завідувачів кафедр, необхідно було підвищувати рівень кваліфікації викладачів, рівень професійної підготовки студентів.

У методиці викладання педагогіки акцент зроблено на самостійну роботу студентів, що створювало стимул для розгортання навчально-допоміжних і науково-дослідних закладів, кабінетів педагогіки, лабораторій. Необхідність проведення практичних занять під керівництвом професорів, доцентів й асистентів, а також організації консультацій студентам висунули перед науково-педагогічними силами вищої школи вимоги ретельної підготовки до цієї навчальної роботи.

Самостійна робота студента передбачала, крім уважно прослуханої лекції викладача, наявність гарного підручника, виваженої «установки» тощо. Вимоги до скорочення кількості годин обов'язкових занять студентів, виокремлення на

старших курсах вільних днів і доведення кількості дисциплін, що вивчалися впродовж семестру, до шести змусили перебудувати зміст більшості курсів шляхом виокремлення дійсно наукової основи тієї чи тієї дисципліни. Усе це знову ж таки стало ще одним стимулом для роботи викладачів кафедр педагогіки над собою, для їхньої творчої наукової діяльності.

З'ясовано, що питання виховної роботи в школі та підготовки до неї студентів також стало пріоритетним у роботі кафедр педагогіки. Практика молодих учителів-випускників педагогічних ВНЗ демонструвала їхню розгубленість у ситуаціях порушення дисципліни, проведенні бесід, організації роботи класного керівника. Тому в програмах кафедр педагогіки зроблено акцент на підготовці студентів не лише до навчальної роботи, а й до організаційної та виховної.

З метою покращення підготовки студентів до практичної діяльності в школах кафедри педагогіки вели тісну співпрацю зі своїми випускниками у формі листування. У листах молоді педагоги наголошували на тому, що іноді їм бракувало знань, як провести дослідження, екскурсію, адже в інституті цьому навчали хіміків, фізиків, географів. Студенти решти спеціальностей таких знань не отримували, але практична робота в школі вимагала від випускників усіх спеціальностей таких умінь і навичок. Це також стимулювало зміни в робочих програмах педагогічних дисциплін, чим і займалися співробітники кафедр педагогіки.

Згідно з вимогами до підготовки майбутніх учителів кафедри педагогіки через співпрацю зі школами здійснювали аналіз кращого досвіду вчителів середніх шкіл під час практичних занять, а також переглядали викладання самого курсу педагогіки. До цього часу на практичних заняттях з педагогіки опрацьовували лише теоретичні питання, які лектор не встиг роз'яснити на лекції. У той час існувало твердження, що «студенти розглядали практичні заняття як додаткову відпустку, а викладачі – як додаткове навантаження». Стосовно цього кафедри педагогіки вийшли на більш широке поле з тісними зв'язками зі школами, з учителями, з безпосереднім педагогічним життям у країні [342].

У планах навчальних дисциплін педагогічних інститутів, зокрема й педагогіки, спостерігалась певна абстрактність, кафедральна замкненість від практичного застосування. Наприклад, стосовно теми дисциплінованості студенти отримували теоретичні знання сутності дисципліни, але не розглядали конкретних педагогічних ситуацій і варіантів їх вирішення. Тому було запропоновано розробляти або хоча б обговорювати методику викладання педагогіки разом із учителями-практиками середніх шкіл. Це сприяло внесенню до робочого плану таких дисциплін, у яких мав потребу вчитель, а особливо молодий педагог.

Одним із напрямів роботи кафедр педагогіки в 1930-ті роки залишилася педагогізація, що спонукало членів кафедр практично переробити те, що «приніс практикуючий учитель». Крім аналізу діяльності педагога-практика, у рамках педагогізації кафедри педагогіки організовували екскурсії студентів до Палаців піонерів, дитячих театрів, окремих зразкових шкіл. Значної уваги надавалося педагогічній практиці, особливо без відриву від навчання, де організовувалися зустрічі з видатними вчителями, випускниками інститутів, які ділилися зі студентами практичним досвідом, спонукали їх до самостійної педагогізації.

Зіставний аналіз діяльності кафедр педагогіки 1920-х і 1930-х років дає можливість констатувати, що у 1920-х роках кафедрами, філіями, секціями, кабінетами педагогіки й педології здійснювалася так звана «формальна» педагогізація, тобто навчальний план ІНО просто насичувався педагогічними дисциплінами. З утвердженням «єдиної» системи педагогічної освіти державної форми власності 1933 р. силами кафедр педагогіки втілювалася «дійсна» педагогізація шляхом пронизування всіх навчальних дисциплін педагогічними методами.

Для налагодження педпрактики кафедри педагогіки також розробляли положення про педагогічну практику, виготовляли методисти та надсилали їх студентам, що проходили практику. Одночасно кафедри розгортали роботу зі студентами-заочниками, опрацьовуючи для них стислі програми та відповідні методрозробки.

Отже, у стінах вишів було організовано педагогізацію лекцій усіх навчальних дисциплін (запропоновано деяким викладачам написати по одній лекції, у якій були б ураховані всі потреби педагогізації з використанням досвіду шкіл, описані при цьому методи роботи з дітьми тощо). З метою налагодженої роботи педагогічних ВНЗ у напрямку педагогізації в зазначений період перед кафедрами педагогіки було поставлено завдання об'єднати навколо себе методистів «приватних» методик. Необхідно було, щоб робота методиста, навіть наукового характеру, перебувала в тісних контактах із кафедрою педагогіки. І відповідальність стосовно налагодження цих контактів покладалася саме на останню.

З остаточним визначення столиці України в Києві, переведенням туди УНДІПу, наукова робота кафедр педагогіки під керівництвом інституту педагогіки набула розквіту, однак потребувала значних організаційних змін. Так, держава виділяла достатньо коштів на науку, але їх розподіл (на розробку наукових тем, наукові відрядження, відпустки тощо) був нераціональним. Відповідно наукові теми не розроблялися, вони не мали кваліфікованих керівників, результати досліджень не перевірялися й не встановлено було термінів їх захисту. Відповідальності ніхто за це не ніс. Однак, попри всі негаразди не можна сказати, що такого роду робота не велася: кожен нею займався, але обліку й керівництва не було [353, с. 31].

Організовуючи широку критику недоліків у постановці науково-дослідної роботи кафедр педагогіки, керівництво вишів підтримувало будь-яку їх ініціативу стосовно ведення наукової роботи, організації наукових гуртків, розробки наукових тем тощо. Науково-дослідні теми розробляли на засіданнях кафедр і затверджували на засіданнях учених рад. Багато тем переносилися з року в рік, однак це питання перебувало на активному доопрацюванні, тобто теми мали розроблятися кожен рік нові. За станом і темпом їх розробки стежили завідувачі кафедр, крім того, до їхніх обов'язків входили консультації та регулярні зустрічі з розробниками тем. Матеріали наукових досліджень використовували при написанні підручників.

Попри зрушення в роботі над науковими темами, з доповіді Слуцкіна встановлено, що наукова тематика не відображала специфіки педагогічного навчального закладу, тобто при розробці наукових тем не було взаємодії педагогічної науки з методикою викладання фахових предметів. Зокрема кафедра педагогіки ХПІ у 1937 р. розробляла лише дві теми методичного характеру, кафедра дошкільної педагогіки – одну [353]. Переважна кількість тем мала суто науковий характер.

У ході дослідження виявлено, що незадовільний стан наукової роботи на кафедрах педагогіки пов'язаний насамперед із неусвідомленням працівниками наркоматів і професорсько-викладацьким складом важливості цього складника роботи кафедри. У планах роботи кафедр педагогіки педагогічних і вчительських інститутів України часто розроблялися однакові теми («Педагогічні погляди Писарева», «Педагогічні погляди Добролюбова», «Педагогічні погляди Чернишевського», «Педагогічні погляди Толстого» тощо). Недостатня увага приділялася питанням вітчизняної педагогіки [153]. У зв'язку із цим кафедрам педагогіки й працівникам інших кафедр, які мали достатній досвід шкільної та методичної роботи, рекомендувалося розробити найважливіші питання вітчизняної школи (методика викладання окремих дисциплін, підручники середньої школи, питання виховної роботи, наочності тощо).

З метою підвищення рівня наукової роботи на кафедрах визначалися конкретні теми з актуальних питань педагогіки й психології, які публікувалися на сторінках газет. Крім індивідуальних виступів і статей, схвалювалися колективні, тобто кафедральні, виступи з нагальних, важливих питань педагогічної науки.

З огляду на предмет дослідження цінним є ознайомлення членів педагогічних кафедр зі змістом наукових статей відповідних тем як вітчизняної, так і зарубіжної періодики. Найрозповсюдженішою формою організації цієї роботи було систематичне спостереження співробітниками кафедри за певним колом журналів, зміст найцікавішого матеріалу яких аналізували на засіданнях кафедр.

Обговорення актуальних питань вітчизняної педагогіки на шпальтах газет із подальшим їх аналізом практикувалося на всіх кафедрах. Так, «Учительская газета» 2 березня 1941 р. вмістила статтю колективу наукових працівників Харківських ВНЗ під назвою «Насущные проблемы советской педагогики». Цією статтею відкрита широка дискусія з актуальних питань вітчизняної педагогіки того часу [154]. Народний комісаріат освіти УРСР вважав за необхідне, щоб ця стаття була обговорена на позачергових засіданнях кафедр педагогіки й психології за участю наукових працівників. Доцільно це питання винесено також на обговорення рад університетів й інститутів. Нарком освіти наполягав, що науково-педагогічні кафедри вишів України відгукнулися на виступ колективу наукових працівників м. Харкова й узяли найактивнішу участь у дискусії. Кафедрам педагогіки та психології рекомендовано висловитися на сторінках «Учительської газети», на зборах учителів і батьків. Це допомагало кафедрам збагатити, поповнити опрацювання певного питання матеріалом із практики.

У рамках підвищення рівня науково-дослідної роботи з 1938 р. кафедри педагогіки активно впроваджували в практику науково-педагогічні сесії. Так, у 1938 р. Харківський педагогічний інститут запровадив наукову сесію, на яку було запрошено кількох провідних науковців, у тому числі проф. О.М. Леонтьєва, понад 30 викладачів із периферії. Редакційної комісії не було, тези для сесії рекомендувалися кафедрами й передавалися на огляд керівникам секцій, а потім керівнику оргкомітету, завідувачу кафедри педагогіки С.А. Литвинову, у науково-навчальну частину для затвердження.

Найбільша робота була проведена саме на секції педагогіки й психології, у рамках якої інститут представив 10 робіт. «Така кількість робіт, – зазначав С.А. Литвинов, – цілком правомірна, оскільки наш інститут є педагогічним інститутом» [357, с.2]. На цій науковій сесії кафедра педагогіки завоювала право наукової ланки, наукової одиниці педагогічного інституту, нарешті стала визнаною педагогічним загалом.

До персонального складу кафедри педагогіки ХПІ згідно з наказом по інституту № 328 від 19 вересня 1938 р. входили керівник кафедри С.А. Литвинов,

ст. викладач К.Д. Кротова, викладачі П.О. Гладков, С.П. Рехтер, І.С. Манзенко, Л.Ф. Юхимець, О.Г. Дзеверін, І.П. Тараненко, В.Ф. Оніпченко [233]. Пізніше колектив кафедри доповнюється професором Є.С. Катковим, викладачами П.А. Гладковим, Д.Я. Ятченко, асистентами Р.М. Кривуліною, П.М. Швець, Г.О. Паперною, М.Ф. Коротун [238]. Після переведення С.А. Литвинова до Києва тимчасово виконувати обов'язки керівника кафедри педагогіки ХПІ з грудня 1939 р. призначено К.Д. Кротову.

У контексті дослідження варта уваги наукова сесія Харківського педагогічного інституту, присвячена підсумкам наукової роботи кафедри педагогіки, дошкільної педагогіки й психології за 1940-1941 н.р. На ній було заслухано вже понад 20 доповідей співробітників інституту та представників різних наукових установ України [127]. На першому пленарному засіданні були виголошені й обговорені найважливіші питання педагогіки та психології, які були опубліковані на сторінках «Учительської газети». На цьому засіданні з промовами виступили професори А.І. Зільберштейн «Істотні питання радянської педагогіки» і О.М. Леонтьєв «Завдання психології в будівництві марксистської науки про дітей».

На секційних засіданнях учасники сесії заслухали низку доповідей із питань педагогіки, серед них виступи К.Д. Кротової «Наочність у викладанні історії», С.П. Рехтер «Політичні та суспільні передумови авторитету радянського вчителя», П.М. Швець «Система заохочувань і стягнень у радянській школі», Н.П. Кушніренко та О.О. Горової «З питань дошкільного виховання» тощо.

На секції психології було заслухано доповіді, присвячені проблемам сприйняття (М.С. Лебединський, О.Є. Хоменко, Е.В. Гордон, О.М. Окса); питанням пам'яті (П.І. Зінченко), мови (Л.І. Божович), «установки» (П.Я. Гальперин), інтересів (Г.В. Мазуренко).

На заключному пленарному засіданні заслухано доповіді професора М.О. Григор'єва «Російська педагогіка 60-х років», професора Л.І. Гуревича «Педагогічні погляди М. Горького», професора Є.В. Яновської «Матеріалістичні

основи теорії гри», доцента Д.Б. Ельконіна «Психологічні питання навчання грамоті».

У рамках цієї сесії перед науковими співробітниками з педагогіки та психології стояло завдання узагальнити передовий педагогічний досвід і тим сприяти подальшому розвитку вітчизняної освіти. На наукових співробітників педагогічних вишів було покладено відповідальність за наукові розробки психолого-педагогічних дисциплін і підготовку майбутнього вчителя відповідно до потреб суспільства [127].

Відзначимо, що в передвоєнний час кафедри педагогіки набирали значних обертів у напрямку популяризації педагогічної науки не лише у формі сесій. Члени досліджуваних кафедр активно включалися в роботу соціальних установ із питань педагогічної пропаганди. Так, питанням стану педагогічної практики, проведення випускних екзаменів у школах, покращення навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах були присвячені виступи на радіо як управлінців інститутів, так і членів кафедр педагогіки (М.О. Григор'єв, Л.Г. Елькін, С.Ф. Збандуто, К.Д. Кротова, Є.В. Шачнева та ін.). На шпальтах газет друкувалися статті, замітки, оголошення, рецензії; для студентів інститутів, підшефних шкіл і вчителів члени кафедр виголосили ряд доповідей, провели бесіди про життя й діяльність відомих освітян, діячів науки (в газеті «Красное знамя» надрукована стаття проф. М.О. Григор'єва «Великий російський педагог К.Д. Ушинський» [328], викладачі прочитали лекції студентам різних ВНЗ на теми «Мораль студента», «Методика самостійної роботи студента», «Школа і сім'я» тощо).

Дослідження діяльності Харківської науково-педагогічної школи, здійснене І.Ф. Прокопенком, Л.Д. Поповою, І.Т. Сірою [164], свідчить, що на початку 40-х років зусилля вчених кафедри педагогіки ХДПІ були спрямовані на вивчення історичної тематики, зокрема творчої спадщини К.Д. Ушинського та педагогічних поглядів видатного українського просвітителя Г.С. Сковороди. Учені виступили на республіканській конференції з науковими доповідями «Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди» та «Питання наочності в навчанні в педагогічній системі

К.Д. Ушинського»; загострювали увагу на необхідності глибокого та всебічного вивчення історії вітчизняної школи й педагогічної думки.

У цей час увага членів кафедри педагогіки (В.П. Василакій (керівник педпрактики), Г.В. Коваленко, М.К. Година (на заочному відділі), старші викладачі О.Г. Дзеверін, К.Д. Кротова, П.О. Гладков, С.П. Рехтер, П.М. Швець, М.Ф. Богатов, Л.Ф. Юхимець [237]) була прикута до вирішення завдань озброєння студентів й учнів міцними знаннями. Це знайшло відображення в нових підходах до розробки принципів дидактики, розглядаючи які освітяни почали розробляти системи принципів, підпорядковані озброєнню учнівської молоді знаннями основ наук.

У повоєнний період кафедри педагогіки не лише відновили свою діяльність, а й окреслили подальші перспективи розвитку навчальних закладів, сприяли зростанню їх науково-педагогічного потенціалу. Діяльність досліджуваних кафедр у відбудові педагогічної освіти викликає інтерес і наштовхує на наукові розвідки.

У ході дослідження визначено, що порівняно з 1930-ми роками члени кафедр педагогіки вже майже не практикували сумісництва, були чітко прикріплені до однієї кафедри. Викладачі фізично не могли працювати в інших установах через розширення спектру напрямів роботи кафедр. Встановлено чіткі дні й фіксований час проведення засідань кафедр (двічі на місяць) [286] відкритого, публічного характеру, де обговорювалися різні питання, які стосувалися завдань, поставлених перед кафедрами педагогіки специфікою педагогічних вишів. Відновлено роботу педагогічних кабінетів [315], налагоджено зв'язок кафедр з іншими освітніми установами, роботу з громадськістю. Крім того, до числа організаційних заходів, котрі стимулювали підвищення науково-виробничої кваліфікації працівників кафедр і полегшували ведення наукової роботи, належало створення картотек, які носили інформацію про стан розробки кожної індивідуальної наукової теми.

На підставі аналізу матеріалів Державних обласних архівів Одеської, Харківської областей, Державного архіву м. Києва, архівів ХНПУ імені

Г.С. Сковороди, НПУ імені М.П. Драгоманова виявлено чіткий *спектр напрямів діяльності кафедр педагогіки педагогічних інститутів у повоєнний період*: організаційний, науково-дослідний, науково-методичний, громадсько-педагогічний, навчально-виховний, зв'язок зі школами.

У ході дослідження стало відомо, що кафедра педагогіки й психології Одеського педагогічного інституту на чолі з *Давидом Генріховичем Елькіним* не припиняла свої роботи впродовж війни [273; 286, с.18]. Члени кафедри педагогіки під час війни займалися активною розробкою наукових тем як індивідуального характеру, так і колективних під керівництвом завідувача.

До складу кафедри педагогіки й психології Одеського педагогічного інституту ввійшли завідувач кафедри, заступник навчальної частини вишу Д.Г. Елькін [286, с. 18], доктор педагогічних наук Лев Єфимович Берестечко, доцент Степан Федорович Збандуто, викладачі педагогіки Ісаак Ізраїлович Родак (1890), Василь Михайлович Верескун (1898), Левіт, викладач психології М.І. Стоянова. На кафедрі навчалися 5 аспірантів: зі спеціальності психологія Лев Дмитрович Драголі (1901), Іосиф Зельманович Вискін (1919), Рискін І.З., педагогіки – Циля Яківна Левіт (1916), Олександр Климентійович Іванов (1899). У 1944р. на кафедрі педагогіки аспірантом 3-го р.н. був поновлений М.П. Борисенко.

Двічі на місяць на засіданнях члени кафедри обговорювали питання наукового характеру, перспективні плани, звіти, результати змагань, проводили постійні консультації зі студентами. Тематика кафедри охоплювала теми: «Сприйняття часу» (експериментальне дослідження проф. Л.Г. Елькіна), «Психологічні особливості оборонних навичок школяра» (М.І. Стоянова), «Психологія інтересів» (Л.Д. Драголі), «Особливості інтересів школяра в умовах вітчизняної війни» (асп. І.З. Рискін), «Викладання шкільної гігієни в умовах вітчизняної війни» (проф. Л.Є. Берестечко), «Героїка вітчизняної війни як фактор виховання молоді» (доц. С.Ф. Збандуто), «Виховання свідомої дисципліни» (І.І. Родак), «Історія народної освіти Туркменії» (Левіт) [273; 286].

Активна як для воєнного часу робота кафедри сприяла тому, що в післявоєнний період наукова діяльність її членів уже під керівництвом *Степана Федоровича Збандуто* лише покращилася, незважаючи на складні умови. Тематика роботи кафедри мала в переважній більшості історично-персоніфікований характер. У цей час на ній навчалися 2 аспіранти, захищено дисертацію В.Т. Ружейнікова «Новітні технічні засоби наочності в школі» на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук [284]

Після звільнення Харкова кафедра педагогіки в структурі ХДПІ відновила роботу 13 жовтня 1943 р. у приміщеннях Харківського університету, Харківської консерваторії й Ветеринарного інституту, оскільки будівля на Сумській, 33 була зруйнована. Навчання проходило в другу зміну. Нестача кадрів була відчутною лише на кафедрах економічної географії, російської мови, психології [337]. В означуваний період члени кафедри педагогіки працювала над такими проблемами: «Класична російська педагогіка 60-х років XIX сторіччя», «Ідеї патріотизму в класичній російській педагогіці 60-х років XIX сторіччя» (докторська дисертація М.О. Григор'єва), «Принципи народності й патріотизму в книжках для читання в початковій школі в Росії в 60-70-х роках XIX сторіччя» (кандидатська дисертація М.Д. Харченко, консультант М.О. Григор'єв), «Г.С. Сковорода – великий український народний педагог» (кандидатська дисертація А.М. Уварової, керівник М.О. Григор'єв), «Проблема шкільного виховання і навчання в освітленні А.С. Макаренка» (кандидатська дисертація М.Н. Віткалова), «Книжки для пояснювального читання російських педагогів 60-х років XIX сторіччя» (кандидатська дисертація М.М. Мироніва), «Умови ефективності заохочень і покарань у вихованні школярів», «Мотиви проступків на різних етапах розвитку школяра» (кандидатська дисертація В.Д. Войтинської), «Історія освіти на Україні», «Фабзавуч у системі народної освіти України» (кандидатська дисертація Х.Н. Боброва) [338; 316; 361].

У 1945 р. завершеними були такі роботи: «Класична російська педагогіка 60-х років XIX ст.: («Принципи народності й патріотизму») (М.О. Григор'єв), «Книги для читання учнів в початковій школі в 60-70 роках XIX ст.»

(М.Д. Харченко), «Розвиток мислення учнів у процесі навчання на матеріалах природознавства» (кандидатська дисертація аспіранта Борисенко), «Ефективність застосування засобів заохочення й покарання в школі» (доц. В.Д. Войтинська), «Питання шкільного виховання й навчання в педагогічній системі А.С. Макаренка» (доц. М.Н. Віткалов) [308].

Деяким викладачам, які активно працювали над темами, за рішенням дирекції давали творчу відпустку на 6 місяців.

Особливий інтерес мало теоретичне дослідження завідувача кафедри педагогіки в повоєнні роки професора *Миколи Олександровича Григор'єва* (тема його докторської дисертації «Ідеї виховання патріотизму в класичній педагогіці 60-х років XIX століття»). У цій роботі автор мав на меті встановити історичну спадковість між ідеями виховання патріотизму в російській класичній педагогіці й ідеями виховання радянського патріотизму. У постановці цієї проблеми здійснювали свої дослідження й інші науковці: доц. Д.І. Соколов «Виховання радянського патріотизму на уроках російської літератури», доц. І.А. Слуцкін «Виховання радянського патріотизму на уроках географії», доц. М.О. Пасічник «Виховання радянського патріотизму на матеріалах фольклору», доц. Г.О. Паперна «Народна творчість у виховній роботі дитячих садків».

Упродовж 1944-1945 р. кафедра педагогіки ХДПІ під керівництвом М.О. Григор'єва почала налагоджувати зв'язок зі школами, дитячими колоніями та будинками Харківської області з питань інструктивних доповідей і консультацій стосовно практичного впровадження в цих навчальних установах системи А.С. Макаренка. Варто зазначити, що в цьому контексті кафедра розгорнула серйозну роботу в Курязькій колонії імені М. Горького [331].

Відомо, що призупинена у вересні 1941 р. діяльність Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького відновилася у січні 1944 р. [246]. Одразу після війни кафедра педагогіки вишу на чолі з завідувачем *Йосипом Броніславовичем Селіхановичем* [380, с.144] вдалася до активної роботи: удосконалювала методи проведення практичних занять, самостійної роботи, організації іспитів, контролю за роботою студентів. Кафедра допомагала в

організації самостійної роботи майбутніх учителів і вдосконаленні іспитів у масштабі всього інституту, про що свідчать доповіді проф. Резника на вченій раді про організацію самостійної праці студентів [246, с.1], проф. М.Ф. Даденкова на виробничій нараді інституту «Підготовка до іспитів». Крім того, кафедра працювала над методикою організації та проведення практики. На замовлення Управління вищої школи НКО на спільному засіданні з кафедрою психології розроблено проект нової інструкції з педагогічної практики й подано висновки. Під час обговорення лекцій та іспитів, звітів і планів роботи викладачів кафедри здійснювався обмін досвідом серед співробітників ВНЗ.

Про належний рівень науково-дослідної роботи професорсько-викладацького складу кафедри педагогіки Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького свідчать розроблені її співробітниками теми [246, с.2], подані в *Додатку Е*.

Як базовий структурний підрозділ навчального закладу, кафедра, відомо, вирішує практично всі стрижневі питання розвитку ВНЗ, а кафедра педагогіки в педагогічному виші визначає ще й освітню спрямованість його студентів. Це вимагало від співробітників кафедр налагодження роботи педагогічних інститутів стосовно організації педагогічної практики, педагогізації навчально-виховної роботи вишів, роботи кабінетів педагогіки, взаємозв'язку з учителями, випускниками, розробки навчально-методичного забезпечення вищої педагогічної освіти, середньої школи тощо.

Колективи кафедр педагогіки забезпечували досягнення поставленого перед вищою педагогічною школою завдання підняти кількісно та якісно рівень професійності, педагогічної майстерності майбутніх учителів із метою забезпечення ефективності навчально-виховного процесу середньої ланки освіти. Перед педагогікою постало завдання не лише озброювати учнів знаннями, а й виховувати їх у дусі комуністичного виховання. Це вимагало від працівників кафедр організації своєї роботи, визначення чіткої мети й способів її реалізації (*Додаток Ж*).

Відповідно до постанов і законів, які у 1946 р. стали стартовими в повоєнній відбудові вищої освіти, кафедри педагогіки активно розгорнули роботу за всіма напрямками діяльності згідно із зумовленими часом завданнями перед вищою педагогічною освітою: виховання ідейності студентів, гордості за свій народ, країну в поєднанні з підвищенням рівня загальної культури, культури мовлення майбутніх учителів; прищеплення любові до педагогічної професії, підвищення рівня педагогічної практики; корегування напрямків наукової роботи педагогічних ВНЗ довкола проблем системи виховання педагога, змісту педагогічної освіти (навчальні плани й програми); розробка педагогіки вищого навчального закладу; поповнення бібліотечного фонду, навчально-методичного забезпечення, обладнання [215; 380, с.175-176].

У контексті розкриття питання організаційної роботи кафедри педагогіки Одеського педагогічного вишу з'ясовано, що її співробітниками (С.Ф. Збандуто, В.Т. Ружейніков, М.М. Маянц, К.С. Ходькова, Ц.Я. Левіт, Є.Л. Клем, В.М. Верескун, М.С. Гриценко, С.Г. Дорфман, О.І. Рубан, Є.Л. Клем, Є.П. Герасим'як, Котляр [304]) затверджувалася тематика учнівського лекторію, план роботи кафедри, педагогічного кабінету, проведення студентських наукових сесій із педагогіки, наукова тематики студентського гуртка, розроблялися питання загальнономіських зборів учителів, педагогічних кафедр у рамках теми «Завдання педагогічної науки». В інституті проводили сесію кафедр педагогіки і психології, постійно діючі спільні засідання з кафедрою психології за участю методистів усіх факультетів із питань організації та проведення педагогічної практики [288].

Окрім засідань, упродовж кожного навчального року кафедра педагогіки ХДПІ проводила окремі засідання секцій педагогіки та психології. Питання, які виносилися на засідання кафедр педагогіки й психології, майже порівну поділялися на наукові й навчально-методичні. Натомість дуже малий відсоток належав питанням організаційного характеру [313, с. 64-84].

На секції психології обговорювалися питання вузького характеру стосовно навчальної й наукової роботи із психології. Проводилися звітні сесії з наукової роботи, звітні засідання секцій педагогіки й психології, тривала робота

студентських наукових гуртків. Крім того, в зазначений період кафедра педагогіки та психології ХДПІ імені Г.С. Сковороди керувала роботою кабінету педагогіки та психологічної лабораторії.

Такий стан роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ у подальшому сприяв налагодженому взаємовідвідуванню, допомозі молодим науковим працівникам, систематичній консультації студентів, підготовці кадрів майбутньої аспірантури, співпраці з учителями шкіл, яким члени кафедри педагогіки допомагали не лише в написання наукових робіт, а й у підготовці до кандидатських іспитів. Ряд наукових співробітників інституту працював у сфері дослідження актуальних проблем педагогіки і методики викладання.

У ході аналізу нормативних документів і звітів кафедр педагогіки [81; 281; 304; 311] з'ясовано, що у викладанні педагогічних дисциплін були наявні абстрактність і догматизм, відірваність від практики роботи школи. Кафедри керували організацією навчального процесу курсів педагогіки (доц. М.П. Задасенець, викл. к.п.н. О.Г. Кравченко, к.п.н. Ю.П. Горбенко, ст.в. Терещенко, ст.в. В.Н. Лисенко, викл. О.М. Білий, викл. Р.К. Барун), історії педагогіки (доц., к.п.н. В.І. Зиза, доц., к.п.н. Д.А. Вознюк, ст.в. к.п.н. Г.І. Прокопенко, к.п.н., доц. М.О. Григор'єв), шкільної гігієни (доц., к.п.н. І.В. Колодій, А. Дворкіна, М.Т. Ананенко), педагогіки початкового навчання (Одеса); спецсемінарів і спецкурсів («Школознавство», «Моральне виховання», «Наукова організація педагогічної праці», «Наукова організація розумової праці студентів», «Виховна робота в позакласний час», «Виховна робота з піонерами» (підготовка для роботи в літніх оздоровчих таборах)), які охоплювали основні розділи педагогіки, організовували студентів на поглиблене вивчення літературних джерел, передових педагогічних вітчизняних і зарубіжних течій, досвіду середніх навчальних закладів.

Педагогіка здебільшого читалася на другому курсі, історія педагогіки та шкільна гігієна – на третьому [254]. Перед практикою 3-го і 4-го курсів проводилися семінари як для викладачів-методистів, так і для студентів [336; 252, с.17]. На семінарських заняттях з історії педагогіки студенти вивчали

першоджерела – твори класиків педагогіки Я.А. Коменського, І.Г. Песталоцці, А. Дістервега, К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка. З педагогіки та історії педагогіки з'являлися нові підручники, науковий рівень яких із кожним роком підвищувався. Крім того, кафедрами проводилися заняття з аспірантами, викладачами вишів і вчителями шкіл, котрі складали кандидатський мінімум, писали курсові роботи; здійснювалося керівництво науковою роботою студентів, їхньою педагогічною практикою в таборах [306].

Отже, у цей період організаційний напрям роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України набув чіткого вираження у формі регулярних, запротокольованих засідань, об'єднаних нарад, де обговорювалися питання педагогізації навчальних закладів, роботи інших кафедр ВНЗ, організації роботи зі студентами (навчальна, виховна, наукова, профорієнтаційна), педагогічної практики, різного роду дослідних лабораторій, педагогічних кабінетів. Тісна співпраця кафедр педагогіки педагогічних вишів України між собою та зарубіжними вишами-партнерами у формі обміну науково-педагогічними працівниками, відряджень, конференцій, опорних кафедр сприяли налагодженій роботі педагогічних ВНЗ у підвищенні рівня професійної підготовки майбутніх учителів.

У контексті дослідження з'ясовано, що важливим організаційним заходом, спрямованим на піднесення *наукової роботи* педагогічних вишів, було виокремлення з усього складу структурних одиниць ВНЗ тих кафедр, котрі були найспроможнішими провадити наукову роботу, зарекомендували себе належним науковим досвідом і досвідченими вченими-науковцями. Звичайно, у педагогічних інститутах серед таких структурних підрозділів кафедри педагогіки були найбільш придатними: їхній багаторічний досвід акумулювався в солідні наукові надбання. У зазначений період це простежувалося на кафедрах педагогіки Харківського та Одеського педагогічних інститутів, котрі мала й тісні відносини, й спільні наукові знахідки з УНДІПом.

Працюючи над науковими темами, члени кафедр розробляли актуальні теми, ставали ініціаторами й брали участь у сесіях, конференціях, які проводилися

на базах педагогічних ВНЗ, навчальних і наукових установ. Так, уже в першій половині 1946 р. кафедра педагогіки Харківського педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди під керівництвом А.І. Зільберштейна брала активну участь у двох наукових конференціях: 1) присвяченій К.Д. Ушинському, 2) підсумковій науковій конференції вишу. Кафедрою надруковано в пресі такі статті: «Педагогічна діяльність Толстого», «Принцип народності та патріотизму в класичній російській педагогіці», «Про народність у громадянському вихованні». У «Педагогічну енциклопедію», яка готувалася до друку Академією педагогічних наук, була прийнята стаття «Алчевська Х.Д.». Звіт наукової роботи кафедри педагогіки за 1946 р. відображено в *Додатку 3* [312]. Крім того, кафедра педагогіки брала активну участь у проведенні зимової конференції та ряду семінарів для вчителів, завучів і директорів шкіл.

Програма звітної-наукової конференції кафедр педагогіки, психології та фізичної культури ХПІ імені Г.С. Сковороди за 1946 р. охоплювала два дні роботи засідань відповідних кафедр (15-16 лютого 1947 р.) і складалася з доповідей *по кафедрі педагогіки*:

- 1) звіт про науково-дослідну роботу кафедри педагогіки (завідувач кафедри педагогіка проф. А. Зільберштейн);
 - 2) «Про ідейність викладання в середній школі» (проф. А. Зільберштейн);
 - 3) «Проблеми морального виховання в класичній російській педагогіці 60-х років ХХ століття» (проф. М. Григор'єв);
 - 4) «Світлова ілюстрація в навчальному процесі» (доц. Х. Бобров);
 - 5) «Умови ефективності покарань у школі» (доц. В. Войтинська);
 - 6) «В.І. Водовозов – видатний російський методист» (асп. І. Оплаканський);
 - 7) «А.С. Макаренко про виховання дітей у сім'ї» (ст.викл. М. Віткалов);
 - 8) «Навчальні книги Л.М. Толстого» (викл. М. Харченко) [340];
- на кафедрі психології:*

- 1) звіт про науково-дослідну роботу кафедри психології за 1946 рік (завідувач кафедри психології доц. В. Аснін);
- 2) «Про методи дисциплінованої поведінки школярів» (доц. В. Аснін);
- 3) «Роль мотивів у розв'язанні дітьми арифметичних задач» (доц. О. Концева);
- 4) «Передумови виникнення довільного запам'ятовування в дітей» (доц. О. Гордон);
- 5) «Залежність ставлення учня до оцінки від оцінювання різних компонентів його діяльності» (викл. Г. Мазуренко);
- 6) «Роль мотивів у запам'ятовуванні» (доц. П. Зінченко);

на кафедрі фізичної культури:

- 1) звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри за 1946 рік (завідувач кафедри фізичної підготовки доц. М. Теппер);
- 2) «Організована фізкультурна перерва у школі» (доц. М. Теппер);
- 3) «Вікові особливості дітей і підлітків у зв'язку з заняттями фізичними вправами» (к.мед.н. В. Панов, к.мед.н., доц. А. Іртегова);
- 4) «Роль рухливих ігор на уроках фізичної культури» (ст.викл. А. Якімова);
- 5) «Методика проведення занять на лижах у середній школі» (ст. викл. Е. Бобрижний).

Підсумки конференції були підбиті головою оргкомітету проф. А.І. Зільберштейном. У протоколі засідання наукової конференції ним було

зазначено, що «істотним недоліком у роботі кафедри педагогіки в 1946 р. слід вважати недостатню сконцентрованість навколо відповідних проблем. Наукові роботи писалися з історії педагогіки, де основною проблемою вивчення була

класична російська педагогіка 60-х років минулого сторіччя. Над цією темою працював проф. М. Григор'єв і захистив докторську дисертацію [346].

Представники інших кафедр на конференції зауважували, що доповіді були цікаві, але надто стислі (Узберт), варто робити акцент і на проблемах дидактики, а не лише розкривати теми педагогічної майстерності (Катков), а якщо й удаватися до історичного підходу, то узагальнювати його із сучасним досвідом (Бурганський).

У ході наукового пошуку виявлено практику наукових конференцій за секціями загальноінститутських кафедр [340], що на рівні педагогічних інститутів було обов'язковим. Відповідальними й головами найчастіше призначалися завідувачі кафедр педагогіки (А.І. Зільберштейн, С.Ф. Збандуто). Наприклад, 5 січня 1949 р. на педагогічній конференції кафедр педагогічного інституту Харкова члени кафедри педагогіки на секції педагогіки, психології й дошкільної педагогіки виступили з доповідями на теми: «Авторитет учителя» (Рехтер), «Про зв'язок нового навчального матеріалу зі старим» (Коваленко), «Педагогічні погляди Т.Г. Шевченка» (Григор'єв), «Книги для читання видатних російських педагогів 60-х років» (Харченко), «Історія середньої педагогічної освіти до Жовтневої соціалістичної революції» (Сидельникова).

Серед 25 присутніх членів засідання секції жодних негативних відгуків не було. Наголошувалося на величезному обсязі проробленої кафедрою педагогіки роботи, яка виходила за межі інституту. Були деякі зауваження окремим доповідачам, пов'язані зі суб'єктивізмом під час розробки тем, недостатністю експериментального підтвердження досліджуваних фактів. В організації самої секції, як можна судити з протоколів засідань, був лише один недолік: нерегламентованість окремих доповідачів, тоді як саме в «педагогічному інституті відносно цього повинна бути особлива чіткість» [345].

Відомо, у 1950-х роках в основу науково-педагогічної роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ були покладені рішення XX з'їзду КПРС, постанова Ради Міністрів СРСР від 12 квітня 1956 р. N 456 *«Про заходи щодо поліпшення науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах»* та накази Міністерства освіти. У ХДПІ імені Г.С. Сковороди в 1950 р. проводилася науково-дослідна робота над сімома докторськими й 24 кандидатськими дисертаціями. 21 із 23 кафедр інституту були задіяні в науковій роботі (крім кафедр іноземних мов,

алгебри й геометрії). Більшість кафедр працювала над комплексними темами. Зокрема кафедра педагогіки розробляла тему *«Наочне навчання»*, яка була складником плану наукової роботи Українського науково-дослідного інституту психології й педагогіки [330, с. 3].

Відомо, що в цей час Академія педагогічних наук працювала над темою *«Взаємозв'язок наочності і слова»*, що стало керівним у розробці тематики кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ. Так, члени кафедри педагогіки ОДПІ імені К.Д. Ушинського (доц. Бобров, викл. Богатов, Войтинська,) брали участь у різноманітних конференціях, були в наукових відрядженнях, пов'язаних із роботою над їхніми темами, присвяченими навчальному кіно.

У результаті огляду архівних джерел [349; 354] установлено, що впродовж 1950-1955 рр. колектив кафедри педагогіки ХДПІ працював над п'ятьма темами:

1. *«Наочність навчання в середній школі»* (наочність як принцип дидактики набула широкого й усебічного обґрунтування й розвитку: з'ясовано сутність процесу навчання, значення й завдання наочного навчання; широко обґрунтовано й розроблено методику використання тих засобів і методів, які використовуються при наочному навчанні (демонстрація й ілюстрація, лабораторний метод, екскурсійний метод, світлова ілюстрація, кіно, використання звукозапису в навчанні тощо); вивчено особливості наочності у викладанні різних предметів навчального плану середньої школи. З метою дослідження цієї теми проведено дослідження й узагальнення досвіду роботи окремих шкіл, а також вивчено історію наочного навчання. Ця тема була центральною на кафедрі);

2. *«Учитель вітчизняної школи»* (обґрунтовано, що учитель – центральна фігура в школі, вирішальне значення в здійсненні вчителем провідної ролі в навчально-виховному процесі відіграє його ідейно-теоретична підготовка (політична, спеціальна, педагогічна); розкрито сутність змісту, форм і методів підготовки вчителів і способів й умов підвищення їхньої провідної ролі та кваліфікації; з'ясовано поняття «педагогічний авторитет» і шляхи його становлення; вивчено історичне підґрунтя питання);

3. *«Розвиток школи й педагогічної думки в Україні з другої половини XIX ст.»* (обґрунтовано, що вивчення розвитку школи й педагогічної думки в Україні починається з другої половини XIX ст. і має велике значення в розвитку історії педагогіки; здійснено суттєве дослідження з історії розвитку просвіти, школи й дидактичної думки України з давніх часів до сьогодення);

4. *«Педагогічні погляди Н.К. Крупської»* (тема була включена в план роботи кафедри у зв'язку з тим, що починала розвиватися одним із аспірантів кафедри).

5. *«Урок – основна форма організації навчальної роботи в школі»* (розроблялася у вигляді дисертаційного дослідження одним із співробітників кафедри).

Упродовж 1950-1951 н.р. колектив кафедри педагогіки КДПІ працював над комплексною темою *«Сім'я і школа»* [254, с.20], розробляючи питання вивчення й узагальнення кращого досвіду виховання в школі та сім'ї, покращення системи методів педагогічної практики, зокрема виховної роботи студентів у школі, прищеплення майбутнім учителям любові до вчительської професії, формування в них високого рівня педагогічної культури, проведення серед студентів систематичної виховної роботи, зокрема в гуртожитках, підвищення якості роботи з аспірантами, становлення постійного зв'язку зі школами, учителями, наданням їм безпосередньої допомоги (особливо Сталінський район Києва, Київський район Харкова), широкої пропаганди педагогічних ідей серед населення [254, с.5-6].

У подальшому комплексними темами кафедри були *«Передовий досвід виховної роботи школи»* [252], *«Зміст, форми й методи політехнічного навчання в середній школі»* [252, с.17], *«Формування світогляду учнів старших класів загальноосвітньої школи в процесі навчання й виховання»*. Робота кафедри спрямована на піднесення якості наукової, навчально-виховної роботи своїх членів, виховання молоді в дусі політики держави. Кафедра друкувала праці в газеті *«За педагогічні кадри»* [255, с.29]. У цей час співробітники кафедри педагогіки ОПІ працювали над темами *«Моральне виховання особистості»*, *«Процес навчання»*, *«Педагогіка вищої школи»*. Про успіхи наукової роботи

кафедри свідчили 70 др. аркушів наукових робіт лише за 1968-1969 н.р. [294]. Роботу членів кафедр над науковими темами подано в *Додатку К*.

У контексті наукового напрямку роботи кафедр педагогіки варта уваги конференція з питань педагогічних наук викладачів педагогічних інститутів УРСР, проведена в Харкові 16 травня 1957 р. Вона охоплювала три секції: психології (керівник Зінченко [352, с.8], історії педагогіки (керівник М.О. Григор'єв) [352, с.19] і педагогіки (керівник А.І. Зільберштейн), що була присвячена проблемі політехнічного та виробничого навчання. Завідувач кафедри педагогіки й психології Житомирського педагогічного інституту Близнюк у своїй доповіді накреслив шляхи політехнічного навчання, уточнив поняття «політехнічне навчання», з'ясував відношення цього поняття до більш широкого поняття «зв'язку теорії з практикою»; питання розуміння взаємовідношення політехнічного і виробничого навчання, про шляхи розвитку політехнічного й, особливо, виробничого навчання [352, с.3]. Завідувач кафедри педагогіки й психології Кримського педагогічного інституту Фурсенко підняв тему методики вивчення досвіду політехнічного й виробничого навчання та поділився цікавим досвідом свого навчального закладу із цього питання.

Представлені на конференції роботи свідчать, що переважна кількість кафедр педагогіки педагогічних інститутів взялася до наукової роботи над проблемою політехнічного й виробничого навчання з трьома розділами питань: проблеми трудового та політехнічного навчання; розвиток історії радянської школи в УРСР і радянської середньої педагогічної освіти в період 1917-1930 років; питання розвитку шкіл у Східній Галичині на початку ХХ ст. [352, с.8].

Доповідь співробітника кафедри педагогіки Київського педагогічного інституту С.А. Литвинова була присвячена педагогічному спадку Н. Крупської. У цілому виступи всіх членів секції були ґрунтовними, з посиланнями на першоджерела Центрального історичного архіву, Архіву революції, місцевих архівів. Особливо цінними стали доповіді викладача Одеського педагогічного інституту Гриценко та старшого викладача, згодом завідувача кафедри педагогіки (1962-1974 рр.) Запорізького педагогічного інституту І.В. Пухи, які, спираючись

на історичні факти, виважені на архівних матеріалах, заперечили той факт, що історію радянської школи в Україні необхідно розглядати з 1917 року. Доповіді переконали, що радянське шкільництво в Україні бере свій початок із 1920 р. [352, с.22]. Також у ході роботи секції зроблено акцент на тому, що наукові теми з педагогіки повинні розроблятися на базі УНДІПу та педагогічних інститутів, зокрема на педагогічних кафедрах, оскільки Академія наук УРСР не мала необхідної бази та кадрів для такого виду роботи [352, с.30]

У подальшому було заплановано проведення наукових досліджень, виконання яких сприяло розвитку науки, культури, удосконаленню системи народної освіти, розвитку народного господарства. Зокрема, в галузі педагогічних наук основними напрямками стали такі: наукове обґрунтування питань поєднання вивчення основ наук з політехнічною освітою, трудовим вихованням і професійною підготовкою учнів; розробка методів викладання, які б забезпечували успішне оволодіння учнями основами наук, уміння застосовувати набуті знання на практиці; наукове визначення змісту, форм і методів роботи шкіл робітничої і сільської молоді; опрацювання питань навчально-виховної роботи в школах-інтернатах і дитячих будинках; наукове обґрунтування навчальних планів, програм, виготовлення педагогічних видань, підручників для всіх типів шкіл і педагогічних навчальних закладів.

У роботі кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України у повоєнний час значне місце посідали питання науково-методичної роботи, яка була спрямована на підвищення якості методики проведення лекцій, практичних, семінарських занять, педагогічної практики, розробку посібників, підручників, монографій для організації роботи середньої та вищої освіти. Так, на кафедрі педагогіки Київського педагогічного вишу у повоєнний період члени кафедри доопрацьовували підручник за С.Х. Чавдаровим: вносили доповнення, додатки у зв'язку з досвідом Вітчизняної війни й новими урядовими директивами. Також переробки зазнавали російські підручники (Капрова, Груздьова, Гончарова, Шимбір'ова). В Одесі затверджено проспект методичного посібника для вчителів «Науково-атеїстичне виховання в школі» [281]. І хоча студенти скаржилися на

схематичність і сухість підручників із педагогіки, усе ж вони, без сумніву, сприяли підвищенню якості знань [313].

У рамках методичної допомоги школам кафедри педагогіки брали активну участь у проведенні методичних конференцій учителів, у семінарах директорів й інспекторів районних відділів народної освіти, члени кафедр виступали з доповідями на конференціях із питань покращення якості організації навчально-виховної роботи школи, систематично читали лекції й доповіді на педагогічні теми для вчителів районів, допомагали педагогам області в підвищенні їхньої кваліфікації шляхом активної участі кафедри в різноманітних заходах по лінії Обласних інститутів удосконалення вчителів і Міських методичних кабінетів. Ряд лекцій був присвячений завданням школи в період війни, вихованню патріотизму, історії педагогіки тощо.

У ході дослідження встановлено, що в цей час у роботі кафедр педагогіки активізується проведення педагогізації інших фахових кафедр педагогічних ВНЗ із метою організації налагодженої підготовки студентів до педагогічної діяльності, що вимагало активного провадження об'єднаних засідань кафедр педагогіки зі спорідненими кафедрами, на яких обговорювали проблеми педагогізації методів роботи та вимірювання її ефективності, розгляду ролі педагогічної практики, проектних робіт та стажування як засобів педагогізації професійної підготовки вчителя. Об'єднані засідання кафедр присвячувалися обговоренню методологічних принципів побудови курсів, способів підвищення наукового рівня викладацького складу педагогічних вишів і допомоги молодим викладачам.

З метою розгляду питань організації навчання й обговорення літературних творів, наприклад роману «Молода гвардія» О. Фадєєва, у педагогічному ВНЗ Одеси постійно проводилися об'єднані наради кафедри педагогіки й деканів факультетів, пленарні засідання кафедр педагогіки й психології за участю вчителів середніх шкіл Одеси, викладачів і студентів інституту. Кафедра регулярно брала участь і виступала ініціатором у проведенні розширених

засідань завідувачів кафедр, деканів і методистів навчального закладу з питань педагогічної практики [304].

За наказами науково-дослідних установ країни кафедрами педагогіки обговорювалися й рецензувалися підручники, посібники, статті. Наприклад, за дорученням Міністерства просвіти УРСР А.І. Зільберштейн дослідив роботу кафедр педагогіки й психології Кримського педагогічного інституту [311]. Крім того, на кафедрі розроблялися тексти лекцій із педагогіки й психології («Зміст загального і політехнічного навчання» (А. Зільберштейн); «Відчуття» (К. Хоменко); «Пам'ять» (Е. Гордон), «Боротьба партії більшовиків за охорону дитинства до 1917 р.» (С. Абрамсон), «Робота комсомольської організації в школі» (М. Хімець)), шкільної гігієни («Гігієнічні основи навчально-виховного процесу в школі» (А. Дворкіна)) [335] тощо.

У структурі Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького на початок 1950-х років над удосконаленням науково-методичної роботи з педагогіки працювали три кафедри педагогічних наук: педагогіки, психології й спеціальної педагогіки, де на основі творчого обговорення навчальних програм і посібників створено ряд методичних розробок із найважливіших розділів курсів, унесено уточнення у формулювання основних положень. Кафедрами проведено ряд конференцій із питань мовознавства, що здійснювалося у зв'язку з постановою *«Про заходи покращення викладання суспільних наук»* [421]. Лише впродовж 1950-1951 н.р. співробітниками кафедри педагогіки (завідувач кафедри проф. М.Ф. Даденков, викладачі історії педагогіки доц., к.п.н. Й.Б. Селіханович, доц., к.п.н. Б.С. Бемдерський, доц., к.п.н. В.І. Зиза, ст.викл. Г.І. Прокопенко, викладачі педагогіки доц. М.П. Задесенець, доц. М.М. Миронов, доц., к.п.н. Г.М. Боришполець (сумісник), доц., к.п.н. Т.І. Цвелих, ст.викл. Г.З. Івашина, ст.викл. В.Н. Лисенко, викл. М.С. Терещенко, викл. О.К. Барун і викладач шкільної гігієни к.мед.н. І.В. Колодій [254, с.7]) розглянуто й затверджено 30 методичних розробок (робочі плани, списки літератури, методичні розробки лекцій, екзаменаційні білети, методичні документи з педагогічної практики).

У контексті науково-педагогічної роботи досліджуваних кафедр значне місце посідали семінарські заняття, під час яких вивчалися нормативні документи (постанови про школу, різні положення, шкільна документація, стенограми уроків тощо). Практичні заняття із психології проводилися у формі лабораторних робіт (по підгрупах). Однак психолого-педагогічна підготовка студентів не завжди набувала подальшого розвитку й підкріплення в процесі вивчення фахових методик, у зв'язку із чим знання психолого-педагогічних закономірностей не пов'язувалися з практикою, не закріплювалися практичними навичками їх застосування в школі. Тому це стало ще однією причиною тісного контакту досліджуваних кафедр із фаховими кафедрами, що виявлялося в безпосередній участі досліджуваних кафедр у всіх видах роботи, пов'язаної з практичною підготовкою студентів.

Відомо, що в змісті всіх напрямів діяльності кафедр педагогіки завжди був провідним процес практичної підготовки студентів. Історично склалося, що до обов'язків кафедр увійшла організація педагогічної практики. Члени кафедр вивчали та розробляли документацію з її організації [259]. Упродовж 1950-х років і студенти, і керівники практики з факультетів були забезпечені інструкціями, методичними вказівками, схемами та планами, укомплектованими кафедрами педагогіки. Крім того, розроблено спеціальні положення про проведення консультацій, колоквиумів, організації запису студентів, велика увага була приділена перевірці щоденників психолого-педагогічних спостережень [313].

Із метою підвищення рівня практичної підготовки майбутніх учителів відповідно до наказу *«Про організацію заходів щодо вивчення й поширення передового педагогічного досвіду»* від 31 жовтня 1950 р. кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ активно почали налагоджувати зв'язок зі школами. У ході дослідження встановлено, що в основу науково-методичної роботи кафедр педагогіки в зазначений період було покладено принцип максимального наближення наукової роботи до потреб школи, де проблема методики привалювала. У цілому лише кафедрою педагогіки ОПІ імені К.Д. Ушинського за

1957 р. було виконано 20 науково-методичних робіт із 27 робіт інституту, де було висвітлено питання організації навчально-виховної роботи в школі [285, с.2].

У ході дослідження з'ясовано, що впродовж 1930-1957 рр. кафедрами педагогіки педагогічних вишів України проводилася велика науково-популярна робота у сфері педагогічної пропаганди, просвітницької роботи. Співробітники кафедр брали участь у різних учительських конференціях, курсах і семінарах для вчителів; проводили циклові лекції з курсу педагогіки на курсах для директорів шкіл, викладачів історії, мови та літератури, на курсах для директорів і завучів дитячих будинків, піонервожатих [345].

Громадсько-просвітницька робота кафедр педагогіки сприяла проведенню регулярних зустрічей батьків із професорсько-викладацьким складом педагогічних ВНЗ у селах, колгоспах, будинках культури, школах, а також консультацій у кабінетах педагогіки, психології. Варта уваги діяльність колективів кафедр, спрямована на підвищення рівня освіченості батьків, до якої залучалися викладачі фахових кафедр (фізичної культури, біології, фізіології, психології тощо). Ця робота слугувала створенню у великих містах і районних центрах батьківських університетів, материнських шкіл.

Так, у 1946 р. кафедрою педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди організовано *Університет для батьків* [345], проведено цикл лекцій на декількох батьківських лекторіях, шкільних лекторіях, у центральному лекторії, у лекторіях на заводах, у парках. Кафедрою організовано батьківські лекторії на фабриці ім. Тинякова (Сидельникова), на заводі «Серп і молот» (Химець).

У ході дослідження відзначимо, що при кафедрі педагогіки Одеського державного педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського в 1956-1957 н.р. було створено лекторій для батьків, який згодом реорганізовано в Університет (директор Л.Є. Логінова), котрий тісно співпрацював зі своїми філіями в Ленінському районі міста, на базі школи №72, на джутовій фабриці, фабриці ім. Воровського, у Київському районі міста, надавав допомогу дитячій трудовій колонії.

Варто відзначити, що всі члени кафедри педагогіки КДПІ імені О.М.Горького були членами Товариства з розповсюдження наукових і політичних знань. Лише в 1950-1951 н.р. ними було прочитано понад 200 лекцій, з них половину безоплатно [254, с.30]. З'ясовано участь кафедри в конференціях, семінарах для вихователів підшефної Київської трудової колонії (С.А. Литвинов, Д.А. Вознюк, Г.І. Прокопенко, М.С. Терещенко, О.Г. Кравченко, О.М. Білий), учителів шкіл Сталінського району Києва [255, с.59-62].

Вивчення й аналіз протоколів засідання кафедр педагогіки [245; 246; 302; 304; 296; 281; 300; 312; 319; 317; 318; 321; 310; 254; 252] дали підставу виявити, що в рамках освітньо-просвітницької роботи співробітники кафедр педагогіки виступали перед студентами з доповідями: «Педагогічні ідеї Мечникова» (Й.Б.Селіханович), «Ленінсько-Сталінський стиль ораторського мистецтва», «Огляд міжнародного стану» (Я.Б. Резнік), «Школа і вчитель у творах Чехова» (М.Ф. Даденков), «Як самостійно навчатися у виші» (Б.С. Бемдерський) [254, с.1]. З метою популяризації серед студентів педагогічної літератури, виховання в них педагогічних інтересів, здійснювався систематичний випуск вишівських газет «Учитель», «Педагогічний бюлетень», «Педагогічні кадри», де фіксувався огляд освітніх новин, анотації та короткі рецензії на них [252, с.16].

У Харкові силами досліджуваної нами кафедри проведено цикл лекцій для викладачів Харківської автодорожньої воєнної школи прикордонників, літньої школи воєнної кафедри ХДПІ – усього до 160 лекцій. За ініціативи кафедри при Харківському будинку вчених створена *секція методики викладання у вищій школі*, де за 1948 р. було зроблено 10 доповідей за участю наукових робітників усіх ВНЗ м. Харкова [345].

Відомо, XIX з'їзд партії (жовтень 1952 р.) поставив великі й відповідальні завдання перед педагогічними вишами щодо підвищення якості підготовки майбутніх учителів для середньої школи [354, с.2]. Із цією метою трьомстам випускникам ХДПІ імені Г.С. Сковороди були розіслані листи-запрошення на науково-практичну конференцію. На подібних конференціях були не лише викладачі інституту, а й студенти, які мали можливість послухати доповіді

молодих учителів, поставити їм актуальні для студентів питання, у такий спосіб зробивши акцент на недоліках підготовки майбутніх учителів. Хто з випускників не мав змоги приїхати, писав лист із відповідями на запитання вишу. Також школи, пов'язані з кафедрами педагогічного ВНЗ, у письмовій або в усній формі давали рекомендації на конференції щодо поліпшення навчання студентів.

За результатами конференції в заключному слові директор І.П. Дементьєв поставив за мету налагодження тісного зв'язку з кафедрами, котрі співпрацювали зі школами. Необхідно було не тільки викладачам відвідувати школу, а й учителям відвідувати засідання кафедр. Таким чином колишні студенти могли допомогти інституту в підготовці майбутніх учителів [354, с.37].

Подібні зустрічі організовувалися при всіх педагогічних вишах. Зокрема кафедра педагогіки Київського педагогічного ВНЗ брала участь в організації та проведенні зустрічі з випускниками шляхом проголошення виступів на теми «Сучасність і школа», «Удосконалення навчального процесу», «Про роботу педагогічного факультету» тощо [259, с.67]. Для вчителів шкіл з питань педагогічної пропаганди здійснювалися консультації й у кабінетах педагогіки, зокрема шкіл №№ 58, 3, 47, 107, 14, 80 Одеси [288].

У ході наукового пошуку встановлено, що початок 1950-х років характеризується організацією роботи кафедр педагогіки навколо вчення І.П. Павлова про нервову систему, про мовну функцію людського мозку та другу сигнальну систему відповідно до наказу *«Про стан перебудови викладання фізіології і психології у світлі вчення академіка І.П. Павлова та впровадження павловського вчення про вищу нервову діяльність у викладання педагогіки в педагогічних вузах»* від 26 травня 1951 р. [82(1); 324]. Ці питання висвітлювалися при вивченні напрямів трудового (роль м'язових рухів при розумовому розвитку школярів), фізичного (організм як єдина цілісна система) виховання. Наголошувалося на пізнавальній ролі м'язових аналізаторів, значенні праці в розвитку органів чуття (слух, зір, нюх), підкреслювалося, що лише «спільна діяльність руки й мозку може забезпечити всебічний розвиток дитини» [254, с.12].

У лекційних курсах основна увага приділялась питанням філософських основ педагогіки, формуванню наукового світогляду учнів у процесі навчання й виховання, посиленню ефективності уроку, організації та виховання учнівського колективу та його ролі в реалізації навчально-виховних завдань, морального, трудового й естетичного виховання, виховання дітей у сім'ї тощо [251, с.5]. У зв'язку з вивченням теми про зміст загальної, трудової та політехнічної освіти студенти ознайомлювалися з роботою, яка проводилася Академією педагогічних наук РСФСР з визначення змісту середньої освіти.

У зв'язку з нестачею вчительських кадрів у період повоєнної відбудови собливої уваги кафедр потребувала робота на заочному відділі. Так, на засіданнях кафедр обговорювались і затверджувались тематичні плани лекцій, тематика лекцій на так званих консультаційних пунктах, а також оглядові лекції студентам 5-го курсу до держіспитів. Члени кафедр були розподілені по факультетах і закріплені для постійної роботи на консультаційних пунктах [334, с.11].

Так, викладачі М.Д. Харченко, Г.В. Коваленко читали лекції з історії педагогіки й педагогіки студентам-заочникам Харківського консультпункту на вихідних. У першому півріччі 1948-1949 н.р. вони підготували та прийняли іспити від одного «складу», а в другому півріччі й на березневій сесії для «другого складу» студентів. Велику роботу із заочниками проводили члени кафедри педагогіки, де 6 неділь поспіль прочитали оглядові лекції з педагогіки студентам-випускникам для складання державних іспитів і лекції з історії педагогіки для студентів-заочників 3-го курсу всіх факультетів, провели консультації із зазначених предметів. Так, М. Харченко виїжджав у Золочів, Богодухів, Валки, С.П. Рехтер і Г. Коваленко – у Богодухів для читання лекцій і проведення консультацій. Завдяки проведеній упродовж року роботи на консультаційних пунктах студенти були краще підготовлені до липневої сесії, під час якої на факультетах працювали: на історичному факультеті – Х. Бобров, Г. Коваленко, М. Григор'єв; на літературному – Г. Коваленко, Уварова; на фізико-математичному – С. Рехтер, М. Григор'єв; на природничо-географічному – С. Рехтер, М. Григор'єв; на дошкільному – С. Рехтер [334].

Зокрема, на лекціях з педагогіки охоплено найскладніші теми: «Філософські основи педагогіки», «Проблеми спадковості, середовища та виховання», «Сутність процесу навчання», «Принципи навчання», «Принципи, зміст і методи морального виховання». З історії педагогіки (72 год. лише М.О. Григор'євим) в лекціях викладено було наукові погляди вітчизняних педагогів. Робота на консультаційних пунктах проходила організовано при активній явці вчителів-заочників не менше 50-60 чоловік.

У порядку підготовки до державного іспиту з педагогіки на всіх факультетах виголошувалися оглядові лекції та консультації (20 год. за тематикою, затвердженою кафедрою). До найактуальніших педагогічних питань того часу належали такі: «Виховання комуністичної моралі», «Виховання радянського патріотизму», «Ідейність викладання», «Процес навчання та його суть», «Принципи навчання», «Урок як основна форма організації навчального процесу» тощо. Деякі вчителі-заочники демонстрували глибокі знання з історії педагогіки, підсилюючи відповіді висловлюваннями класиків педагогіки, а також яскравими прикладами свого педагогічного досвіду або досвіду колег [334].

Лекції з педагогіки для студентів 1 курсу (30-32 год.) читалися на всіх факультетах. Варто підкреслити значний інтерес студентів-заочників до педагогіки, що підтверджувалося повною явкою, уважним прослуховуванням, активним прагненням вирішити науково складні питання практики навчально-виховної роботи. Частина студентів виявляла бажання та була готова скласти іспит і написати контрольну роботу без підготовки.

Навчальний план і тематичні плани лекцій із педагогіки та історії педагогіки виконувалися на всіх факультетах заочного відділення. З історії педагогіки в 1948 р., замість намічених за навчальним планом у липневу сесію 10 год., прочитано по 20 год., а на літературному факультеті – 36 год, оскільки більшість студентів до сесії не слухали курсу історії педагогіки. Під час сесії більшість заочників опанувала підручник з історії педагогіки проф. Є.М. Мединського. Це допомогло краще підготуватися до складання іспиту. Однак варто зазначити, що самостійної роботи над вивченням класичних педагогічних творів було зовсім

недостатньо. Багато студентів-заочників обмежувалося лише одним підручником, а творів не читали. Але в межах прочитаних лекцій і підручника курс історії педагогіки було складено добре. Із 65 заочників літературного факультету 3 курсу склали Уваровій на відмінно 18 студентів, 23 студенти – добре, 23 – посередньо. М.О. Григор'єв прийняв іспит від 178 заочників [334]. Студенти другого курсу виконували контрольні роботи й успішно складали іспити з педагогіки: С.П. Рехтер прийняв 47 екзаменів, у тому числі 18 з оцінкою «відмінно», 18 – «добре», 11 – «посередньо». Особливо добре складали курсовий іспит на літературному факультеті: Пономаренко (інспектор Райвно), Вишневська (учитель Кременчуцької школи), Полозова, Возжова та ін.

З метою подальшого вдосконалення роботи зі студентами-заочниками до програми з педагогіки та історії педагогіки внесено такі розпорядження:

- ✓ забезпечити кожного заочника новою програмою з педагогіки та історії педагогіки, а також підручниками або посібниками;
- ✓ своєчасно повідомляти заочникам теми контрольних письмових робіт з педагогіки;
- ✓ посилити роботу на консультаційних пунктах протягом всього навчального року, досягти хорошого відвідування занять заочниками всього району;
- ✓ провести нараду всіх викладачів інституту, котрі працюють із заочниками, де обговорити питання: «Про лекції й консультації на сесіях і консультаційних пунктах», «Про контрольні роботи (консультації, перевірки, оцінювання)», «Про підвищення вимог на екзаменах, єдність вимог» тощо [334].

Кафедра педагогіки ОДПІ імені К.Д. Ушинського також активно проводила міжсесійну роботу зі студентами-заочниками: завчасно надавала студентам зразки методичної й навчальної документації, графіки здачі контрольних і курсових робіт, екзаменів, розклад додаткових занять, консультацій тощо [301, с.170]. Згодом з розширенням матеріально-технічної бази педагогічних ВНЗ потреба в консультативних пунктах зникла й студенти-заочники отримали можливість навчатися в оснащених аудиторіях інститутів.

Варта уваги робота кафедр педагогіки в цей період у напрямку організації самостійної роботи студентів, на чому було акцентовано ще в 1936 р. Стосовно цього питання кафедра педагогіки ХДПІ в 1947 р. підготувала доповідь про рівень організації самостійної роботи студентів викладачами всіх кафедр педагогічного вишу Харкова, а також звіт про *роботу студентського наукового товариства у складі 20 наукових студентських гуртків* [314].

У повоєнний час у рамках навчально-наукової роботи кафедр педагогіки педагогічних вишів України до науково-дослідної роботи активно почали залучати студентів. Станом на 1947 р. на кафедрі педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди існував науковий студентський гурток, котрий складався з двох груп, які працювали над темами «Умови ефективності покарання в школі» та «Історія шкіл м. Харкова в перші роки після Жовтневої революції». З першої теми впродовж року проведено 4 заняття, відвідувалися школи, збирався фактичний матеріал. З другої теми лише провадилась попередня організаційна робота [347, с.46].

У 1948-1949 н.р. при кафедрі педагогіки діяв педагогічний гурток (керівник проф. А.І. Зільберштейн), до складу якого входило 15 студентів. Тематика гуртка охопила три теми: 1) «Виховання радянського патріотизму», 2) «Вивчення учнів у процесі навчання», 3) «Виховання свідомої дисципліни». Гурток з історії педагогіки (керівник к.п.н. М.О. Григор'єв) відвідували 17 студентів. Тематика роботи гуртка охоплювала два блоки тем: І: «Педагогічна система А.С. Макаренка» з підтемами «Проблема колективу та трудового виховання в педагогічній системі А.С. Макаренка», «Проблема дисципліни», «Естетичне виховання», «Виховання волі, мужності, цілеспрямованості», «Питання виховання в сім'ї», «Типи вихованців в колонії ім. М. Горького та комунарів у комуні Ф. Дзержинського (за творами А.С. Макаренка «Педагогічна поема» й «Стяги на баштах»); ІІ: «Н.К. Крупська» з підтемами: «Про комуністичне виховання», «Н.К. Крупська як історик педагогіки», «Значення Н.К. Крупської у визначенні завдань дитячого комуністичного руху та роботи в піонерських організаціях»,

«Про трудове виховання». Окремим розділом роботи членів гуртків було реферування історико-педагогічних питань [360; 310].

На кафедрі педагогіки Київського педагогічного інституту науковий студентський гурток з педагогіки під керівництвом Б.С. Бендерського відвідувало 25 студентів (переважно педфаку). На ньому розглядалися питання спільного чи роздільного навчання, обговорювалися теми «А.С. Макаренко про культуру поведінки», «М.І. Калінін про вчителя», «Наочність у викладанні в початковій школі», «Виховання патріотизму на уроках читання» тощо [254, с.30].

У подальшому робота студентських наукових гуртків виразно покращилася та вдосконалилася, набула дидактичного забарвлення. Однак політична тематика привалювала: «Завдання радянської педагогіки у світлі праць Й.В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства», «Виховання радянського патріотизму й радянської національної гордості на уроці», «Керівна роль учителя у вихованні й навчанні підростаючого покоління», «Роль комсомольської організації в ідейно-політичному вихованні старших класів», «Школа в боротьбі за мир», «Викриття агресивно-мілітаристського характеру американської школи й педагогіки», «Обговорення художньої літератури, що відбиває життя школи й роботу вчителя», «Огляд педагогічної періодики: ж. «Советская педагогика», «Радянська школа», «Семья и школа», «Учительская газета», «Радянська освіта»».

Результати наукових розвідок студенти впроваджували на різноманітних заходах від засідань кафедри до республіканських конференцій. Для цього майбутнім учителям на кафедрі пропонувалися теми для доповідей: 1) «Роль виховання у світлі вчення Й.В. Сталіна про базис і надбудову», 2) «Значення робіт Й.В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства» для розвитку теорії навчання», 3) «Виховання радянського патріотизму та радянської національної гордості та викладання окремих дисциплін у школі», 4) «В.І. Ленін, Й.В. Сталін про вчителя», 5) «Н.К. Крупська про вчителя», 6) «М.І. Калінін про вчителя», 8) «А.С. Макаренко про вчителя», 9) «Боротьба вчителів-відмінників за повну успішність учнів», 10) «Основні передумови для завоювання авторитету вчителя», 11) «Масово-політична робота комсомольської організації школи», 12) «Роль

комсомольської організації в політосвіті учнів старших класів», 13) «Культурно-освітня робота комсомольської організації в школі», 14) «Школа в боротьбі за мир», 15) «Мілітаризація школи в США», 16) «Сучасна буржуазна педагогіка а службі в американських імперіалістів».

Цікавою й значущою була тематика доповідей гуртківців кафедри педагогіки ХДПІ на студентській конференції в 1954 р.: «Педагогічні вислови І.Я. Франка», «Педагогічна діяльність М.І. Пирогова в Україні», «Досягнення вітчизняної школи», «Педагогічна діяльність А.С. Макаренка в Україні», «Вплив педагогічних ідей Белінського й Чернишевського на розвиток педагогічної думки в Україні» [336].

Також робота гуртків охоплювала обговорення художньо-педагогічних творів А.С. Макаренка «Педагогічна поема», «Стяги на вежах», С. Виноградова «Мій клас», З. Кононенко «Ми і діти», С. Копиленка «Дуже добре», «Десятикласники», Н.Г. Шкляр «Народна вчителька», Н.І. Попова «Дочка вчителя», Н.Скабуш «Учитель», А. Панч, А. Смоляк «У школі», Медведовської «Школярі», І.А. Печернікова «Підлітки», В. Ізюмського «Алые погоны» тощо.

Студенти, які відвідували гурток історії педагогіки, працювали над темами: «Проблема організації й виховання колективу у світлі педагогічних поглядів А.С. Макаренка», «Наукове висвітлення проблем педагогіки та виховання в більшовицькій пресі на початку ХХ століття («Звезда» і «Правда»)), «Учення К.Д. Ушинського про значення рідної мови, граматики», «В.Г. Белінський про виховання в сім'ї», «В.Г. Белінський про дитячу літературу», «Педагогічні погляди О.М. Радищева (за його твором «Путешествие из Петербурга в Москву»)), «Критика Д.М. Писаревим системи освіти царської Росії» [360]

У подальшому робота гуртків із педагогіки проводилася кафедрами педагогіки на факультетах. Відповідальними за роботу гуртків на фізико-математичному факультеті Харківського педагогічного інституту призначено проф. А.І. Зільберштейна, на природничо-географічному – С.П. Рехтера, на історико-філологічному – А.А. Савченко. Відповідальним за гурток з історії педагогіки був Н.Д. Харченко [336]

У 1955-1956 н.р. кафедра педагогіки Київського педагогічного вишу також організувала, замість єдиного загальноінститутського педагогічного гуртка, 4 гуртки на факультетах. Зокрема, на мовно-літературному факультеті (керівник Р.К. Барун) 24 студенти гуртка розробляли теми: «Методи наукової роботи», «З досвіду роботи в піонертаборах», «Вивчення досвіду роботи кращих учителів», «Педагогічні ідеї К.Д. Ушинського», «Питання культури й освіти в документах», «Боротьба дитячого колективу за успішність учнів», «Виховання правдивості, чесності у школярів» [252; 378].

На фізико-математичному факультеті гуртком із 24 студентів керував Вознюк. Його робота зосереджена на вивченні теми про культуру й гігієну наукової роботи [259, с.26]. Роботою гуртка з 20 студентів на природно-географічному факультеті керував В.Н. Лисенко, на історичному (12 студ.) – Ю.П. Горбенко. У цілому робота гуртків сприяла задоволенню фахових інтересів студентів, підвищенню відповідальності керівників. Переважно науковою роботою в гуртках займалися студенти 2 та 3 курсів, які неодноразово виступали з доповідями на наукових студентських конференціях. Робота в гуртках була спрямована на підготовку майбутніх учителів до аспірантури, яка діяла при кафедрах педагогіки [252].

У контексті практичної підготовки майбутніх учителів надзвичайно корисним було налагодження зв'язку кафедр педагогіки зі школами. У ході дослідження встановлено, що з 52 год., відведених на практичні заняття, на семінарські заняття в інституті відводилося 16 год, а на заняття в школі – 36 год, які між темами розподілялися так: вивчення уроків (10 год.), вивчення роботи комсомольської й піонерської організації (16 год.), вивчення роботи класного керівника (6 год.), ознайомлення з організацією й плануванням роботи школи (4 год.) [254, с.15].

Відповідно до постанови *«Про прикріплення до педагогічних та учительських інститутів УРСР середніх і семирічних шкіл як базових шкіл»* від 3 серпня 1951 р. [82 (2)] кафедри педагогіки надавали всіляку допомогу базовим школам у творенні їх навчальної бази (обладнання кабінетів, наочність,

дидактичний матеріал тощо); консультували студентів для допомоги в роботі учнівських гуртків (предметних, наукових, самодіяльності тощо), зі школярами, які відстають у навчанні, та в інших формах позакласної та позашкільної роботи. Завідувачі кафедр систематично допомагали предметно-методичним комісіям у школах, учителям в організації та проведенні навчально-виховного процесу.

До складу кафедр педагогічних інститутів було введено по одному з учителів базових шкіл за фахом. Викладачі кафедр проводили роботу з підвищення наукової кваліфікації учителів базових шкіл. Учителі й директори базових шкіл входили до ради інститутів і кафедри педагогіки, а заступник директора інституту з навчальної й наукової роботи й завідувач кафедри педагогіки – до складу педагогічної ради школи. На засіданнях рад інститутів періодично заслуховувалися повідомлення про роботу базових шкіл (не менше двох разів на рік).

Робота членів кафедр у школах полягала в проведенні нарад класних керівників, які інструктувалися з питань змісту їхньої роботи зі студентами; консультації студентів про зміст і методи виховних бесід, піонерських зборів, тематичних вечорів, екскурсій тощо; відвідуванні й аналізі пробних уроків, позакласних занять майбутніх учителів. Педагогічна практика вимагала з боку кафедр педагогіки розглядати в теоретичних курсах дисциплін ті розділи, які входили до програми середньої школи; посилити підготовку студентів до проведення виховної роботи; установити кафедрам методик зв'язок з учителями, у яких студенти проходили практику; розподілити студентів так, щоб кількість прикріплених до одного класу становила 2-3 особи. [254, с.17-18]

Кафедри педагогіки здійснювали керівництво зв'язками педагогічних інститутів із районними школами з метою надання їм допомоги й використання їх передового досвіду в процесі підготовки вчительських кадрів. Крім лекційної роботи на допомогу школі, члени кафедр консультували вчителів, директорів шкіл й інспекторів, брали участь у проведенні районних учительських конференцій і методичних нарад, в обстеженні шкіл [254, с.30].

У ході дослідження встановлено, що планування співпраці інститутів з базовими школами здійснювалося силами кафедр педагогіки. Зокрема, М.Ф. Даденков їздив у відрядження в 1951-1952 н.р., щоб вивчити досвід роботи двох Московських педагогічних інститутів (імені Леніна й міського) з базовими школами. Хоча це явище було не новим в СРСР (працювали вже третій рік), однак плани роботи були складені вперше, затверджені на нараді школи та вчентій раді інституту [260, с. 17]. В обох ВНЗ виділяли одного співробітника кафедри педагогіки для координації роботи всіх кафедр інституту в базовій школі, за сприяння вищих навчальних закладів при школах відкривалися майстерні, де працювали і учні, і студенти, для роботи в педагогічних кабінетах шкіл виділялися по одній штатній одиниці за рахунок інституту. Базові школи вирізнялися гарною налагодженою роботою та дисципліною.

Після відрядження М.Ф. Даденков сформулював основні завдання Київського інституту в базових школах: піднесення успішності, ліквідація другорічництва, підвищення ідейно-політичного виховання, здійснення науково-дослідної діяльності; робота з учителями над підвищенням їхньої педагогічної майстерності; розгортання роботи з учнями (доповіді, бесіди, гуртки); проведення лекцій для батьків; керівництво практикою студентів у базових школах; сприяння поліпшенню та зміцненню навчально-матеріальної бази шкіл; участь у налагодженні педагогічного процесу. Координаторами роботи кафедр інституту в базовій школі №74 призначено В.Н. Лисенко, у школі №33 – Р.К. Барун.

У рамках зв'язку зі школами вартим уваги є завдання колективу кафедри педагогіки й психології ОДПІ імені К.Д. Ушинського розробити велику планову комплексну монографію обсягом 25 др. аркушів про школу № 119 м. Одеси. У контексті написання роботи членами кафедри проведено ряд експериментів із вивчення інтересів учнів у всіх класах, а також із питань постановки політехнічного навчання, викладання креслення, основ виробництва. На початковому етапі написання монографії С.Ф. Збандуто ознайомив членів кафедри з проспектом і методикою написання такого виду роботи [281, с.5]. У порядку ознайомлення викладачів зі школою на засіданні кафедри виступили

завуч, учителі, які розповіли про особливості та недоліки середнього навчального закладу.

У подальшому з викладачами було обговорено етапи написання монографії, план розробки методики дослідження окремих питань і розділів монографії, склад авторського колективу, характер допомоги школі в процесі роботи над монографією з метою підвищення якості навчання й виховання; визначено бригаду для написання монографії, яка складалася майже з усіх членів кафедри, де кожен отримав відповідне завдання: дослідити навчальну роботу, провести бесіди з адміністрацією, засідання-наради за участю всіх членів бригади, виготовити проспект дослідження з окремих предметів, вивчити навчально-виховну роботу в початкових класах, здійснити аналіз, відбір матеріалів, літературне оформлення тексту. Усі члени бригади відвідували засідання методоб'єднання, уроки, вивчали виховну, позакласну й позашкільну роботу.

Зібрані матеріали характеризували стан викладання основ наук у цій школі (мови, літератури, історії, географії, математики, фізики, хімії та ін.); шляхи й форми розвитку учнів, учнівського колективу; роботу піонерської організації; стан виховної, позакласної та позашкільної роботи, естетичного, фізичного виховання, роботи з батьками, суспільно корисної роботи учнів тощо. Весь матеріал піддавався редагуванню [285].

Крім планової комплексної теми про роботу школи № 119 м. Одеси, колектив кафедри педагогіки й психології ОДП імені К.Д. Ушинського в 1957 р. працював над двома томами «Наукових записок» обсягом 27 др. арк., де, власне, відображено результати роботи в школах. У першому томі висвітлено такі теми: «Формування трудових навичок в учнів у процесі виробничого навчання» (С.Ф. Збандуто); «Трудове виховання учнів у позакласній роботі» (Р.І. Хмелюк); «Підготовка колгоспних бригадирів-полеводів у класах виробничого навчання» (В.І. Бабенко); «Гігієна праці учнів у шкільних майстернях і на дослідно-шкільній сільськогосподарській ділянці» (Я.Ф. Мукомель); «Шляхи й форми роботи класного керівника з колективом учнів» (М.М. Маянц, кл. кер. школи № 29 П.І. Піменов); «З досвіду роботи з організації дитячого колективу класу»

(асп. Е.О. Львова); «Науково-атеїстичне виховання учнів середньої загальноосвітньої школи» (В.М. Верескун); «Бесіда як метод навчання в 5-7 класах» (М.С. Треніна); «Формування історичних понять в учнів 5-7 класів» (О.Й. Свердліковський);

Другий том «Наукових записок» (том XX) увібрав теми: «Розвиток школи в Україні за 40 років радянської влади» (М.С. Гриценко); «Радянська педагогіка до 40-річчя Жовтневої революції» (С.Ф. Збандуто); «З історії Одеського педагогічного інституту ім. К.Д. Ушинського» (І.О. Власенко); «Розвиток школи на Одещині за 40 років радянської влади» (М.М. Маянц, Я.Ф. Мукомель); «Позашкільні дитячі установи Одещини до 40 роковин Жовтневої революції» (Р.І. Хмелюк); «Н.К. Крупська про радянського вчителя у формуванні наукового світогляду учнів» (В.П. Мещеряков); «Н.К. Крупська про педагогічну пропаганду» (О.С. Гармізе); «Заохочення й покарання як методи виховання в педагогічній системі А.С. Макаренка» (Н.І. Касько); «Організація й виховання учнівського колективу школи-інтернату (з досвіду роботи школи-інтернату №1 м. Одеси)» (С.Ф. Збандуто); «Виховання в учнів навичок ввічливості (з досвіду виховної роботи 3-4 класів)» (З.Н. Варбанець); «Значення традицій у вихованні учнівського колективу (з досвіду роботи Грицевської СШ Хмельницької області)» (Е.О. Львова); «Про шкільні традиції (з досвіду роботи школи №3 м. Одеси)» (В.М. Тимашок); «Елементи художнього виховання учнів у позакласній роботі (з досвіду роботи школи №58 м. Одеси)» (І.М. Щербакова); «Бесіда як метод викладання нового матеріалу на уроках історії та географії 5-7 класів» (М.С. Треніна); «Фронтальні та індивідуальні форми роботи з учнями на уроках» (Л.П. Книш); «Про формування пізнавальних інтересів учнів 5-8 класів у процесі навчання» (Л.Д. Драголі, Т.М. Свідіна, О.Й. Свердліковський) [285].

Аналізуючи тематику робіт членів кафедри педагогіки й психології ОДП, варто відзначити, що дослідження в переважній своїй більшості були узагальненнями педагогічного досвіду кращих учителів шкіл міста й області.

У свою чергу кафедра педагогіки ХДП імені Г.С. Сковороди надавала систематичну допомогу Харківській середній школі №3, яка була базовою

школою інституту, брала участь в організації та керівництві виховної роботи в цій школі. Багато уваги було приділено позакласній роботі у формуванні дитячого колективу, зокрема читацькій конференції. Завідувачем навчальною частиною школи Карпенко написана стаття на основі досвіду роботи школи. Члени кафедри також брали активну участь у написанні збірника статей, який відображав досвід навчально-виховної роботи навчального закладу, виступали з лекціями й доповідями перед учителями й батьками школи.

Крім того, кафедрою педагогіки встановлено зв'язок зі школою-інтернатом №1 м. Харкова і в селищі Дергачі, а також із дитячим будинком ім. Ф. Дзержинського. У цих школах були проведені ґрунтовні дослідження за завданнями міністерства; співробітниками кафедри прочитано ряд лекцій для колективів шкіл, взято участь у роботі педагогічних рад, надано допомогу й окремим учителям із різноманітних питань організації навчально-виховної роботи та методики викладання. У дитячому будинку робота провадилася за спеціально розробленим планом *шефської комісії* педагогічного інституту [313, с. 64-84].

Відомо, що педагогічні ВНЗ покликані готувати вчителів не тільки для масової школи, а й для шкіл-інтернатів. Тому наприкінці 1950-х років Міністерство освіти поставило перед педагогічними вишами завдання готувати кадри й для цих закладів. Було розроблено спеціальну програму з методики виховної роботи в школах-інтернатах. Однак через відсутність навчально-методичного забезпечення кафедр педагогіки щодо підготовки студентів до роботи в інтернатах, кафедри вдалися до активного вивчення досвіду роботи цих закладів в 1960-х роках.

Отже, стихійність досліджуваного періоду 1930-1957 років зумовлена подіями Другої світової війни. Варто відзначити, що попри тернистий шлях 30-х років ХХ сторіччя, зміст роботи кафедр педагогіки був насиченим і плідним. Саме впродовж 1930-1945 рр. відбулося становлення кафедр педагогіки як науково-педагогічних установ у структурі педагогічних ВНЗ. В означуваний час спостерігається возз'єднання трьох пріоритетних напрямів роботи кафедр: навчально-педагогічного, методичного й науково-дослідного [8]; зафіксовано

конкретні заходи систематичного підвищення кваліфікації науковців, наголошено на важливості наукових відпусток і відряджень, виконання наукового індивідуального плану кожним членом кафедр, заборона сумісництва для доцентів, асистентів і наукових співробітників кафедр, неприпустимість використання науково-педагогічних кадрів для роботи не за спеціальністю, їхнє переміщення впродовж навчального року тощо.

На підставі вивчення нормативних документів з'ясовано, що 1946 р. став стартовим у повоєнній відбудові вищої педагогічної освіти. Поступово кафедри педагогіки налагоджували свою діяльність за організаційним, науково-дослідним, науково-методичним, громадсько-педагогічним, навчально-виховним напрямками. Набував вагомості зв'язок кафедр зі школами. Інтенсивна робота кафедр педагогіки сприяла тому, що в період 1960-х років значно підвищився інтерес студентів до предметів психолого-педагогічного циклу й педагогічної практики.

2.4. Зміст роботи кафедр педагогіки в підготовці майбутніх учителів (1958-1990)

Відомо, що галузь підготовки педагогів працює на всю освіту, а кафедра педагогіки як провідна в структурі вищого педагогічного навчального закладу відображає потребу суспільства на цю освіту. Тому Міністерство освіти приділяло велику увагу перебудові роботи кафедр педагогіки відповідно до нових умов, потреб життя, визначених законом *«Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»* від 24 грудня 1958 р. На **третьому етапі** розширення спектру педагогічних кафедр педагогічних ВНЗ, їх функцій і напрямів науково-педагогічної діяльності впродовж 1958-1990 років посилено їх роль і місце в підготовці майбутніх учителів.

З огляду на предмет дослідження, варта уваги десятиденна перевірка роботи 12 кафедр педагогіки педагогічних вишів України у 1959 р., результати якої

показали, що «кафедри надзвичайно повільно перебудовували свою роботу» [295, с.16.].

Наприклад, у рамках перевірки кафедри педагогіки Одеського педінституту представником Міністерства УРСР О.Г. Лозовицьким здійснено відвідування лекцій, практичних занять, засідань кафедр, вивчення організації підпрактики. Проводилися бесіди із секретарем партбюро інституту, головою профкому, з директорами й викладачами шкіл, де студенти проходили практику, випускниками інституту. На одному із засідань кафедри педагогіки й психології обговорювався підручник із педагогіки для педагогічних ВНЗ С.Ф. Збандуто [295, с.20].

Перевірка кафедри педагогіки виявила позитивні моменти в її роботі: належна організація педагогічної практики, особливо на периферії, у школах робітничої молоді й школах-інтернатах (в ОДПІ імені К.Д. Ушинського члени кафедри розробили пам'ятку для практикантів I-III та IV-V курсів, не чекаючи від Міністерства програми чи інструкції), високий теоретичний рівень лекцій, використання ТЗН і кіно. Однак не на належному рівні підтримувався зв'язок зі школами, результати співпраці кафедри педагогіки зі школами довго узагальнювалися, не всі члени кафедри були задіяні в експериментальних роботах, кабінет при кафедрі й психологічна лабораторія не були обладнаними відповідно до змін у школі, вимагали акцентованої уваги наукові гуртки, мало уваги приділялося питанню професійно-педагогічної спрямованості студентів на окремих факультетах.

Наслідком перевірки стала постанова колегії Міністерства, яка була розіслана в усі педагогічні інститути, згідно з якою викладачі кафедр педагогіки зобов'язані були підтримувати зв'язок зі студентами, з іншими кафедрами вишів, а точніше, бути зразком для інших кафедр, проводити диспути на педагогічні теми, організувати єдність вимог з іншими кафедрами під час практики, налагоджувати стосунки зі школами, проводити на їх базах експерименти, тобто стати провідними в перебудові роботи інших кафедр [295, с.14.]. У цілому

комісією й постановою активізовано роботу кафедр педагогіки педагогічних інститутів на початку 1960-х років.

Перед кафедрами педагогіки постали завдання посилити зв'язок зі школами (виступи перед учителями та студентами, допомога педагогам у складанні кандидатських мінімумів), з іншими кафедрами, взаємообмін досвідом викладачів, покращити роботу студентських наукових гуртків [343]; організовувати взаємовідвідування, складати методрозробки лекцій із педагогіки та історії педагогіки, пам'ятки для класного керівника на період практики студентів, методлисти «Про виховну практику студентів 3 курсів у школі», пам'ятки про роботу в піонертаборах для студентів, проводити творчі дискусії на теми: «Політехнічна підготовка вчителя», «Підготовка вчителя радянської політехнічної школи», обговорення статей у «Літературній газеті»: «Это очень важно»; «Про типове в літературі та мистецтві» тощо [252].

Таблиця 3.2.

Система поетапного вдосконалення кафедри педагогіки й формування її потенціалу

I рівень. Науково-методичний потенціал кафедри	II рівень. Розвиток кафедри в напрямку педагогічної підготовки майбутнього вчителя	III рівень. Зв'язки кафедри з іншими освітніми закладами
<ul style="list-style-type: none"> • Підготовка науково-педагогічних кадрів для вищої школи • Проведення та участь у наукових конференціях, семінарах • Проведення наукових досліджень членами кафедри • Підготовка науково-методичної і навчальної літератури • Керівництво науково-дослідною роботою студентів 	<ul style="list-style-type: none"> • Підвищення рівня викладання педагогічних дисциплін • Підготовка студентів до здійснення науково-дослідної роботи • Розробка нових спецкурсів • Організація самостійної роботи студентів • Удосконалення організації проведення педагогічної практики 	<ul style="list-style-type: none"> • Взаємозв'язки кафедри педагогіки зі школами • Органами народної освіти • Педагогічними кафедрами педінститутів й університетів республіки та закордоном

Досліджуючи освітню діяльність та науково-педагогічні погляди В.Н. Смаля, О.О. Адаменко [1] характеризує систему поетапного вдосконалення

кафедри педагогіки Київського педагогічного інституту упродовж 1968-1987 рр. (таблиця 3.2.).

Аналіз поданої вище таблиці, протоколів засідання кафедр педагогіки впродовж 1958-1990 рр. [294; 303; 295; 298; 282; 249; 250; 261; 257; 258; 262; 263; 264; 265; 266; 267; 292; 248; 341] і науково-педагогічної літератури [201; 91; 209; 121; 75; 200] дає змогу виокреми такі напрями діяльності кафедр у цей період: науково-методичний, навчально-виховний, зв'язок з іншими освітніми установами, громадсько-просвітницький.

2.4.1. Науково-методична робота кафедр педагогіки

На початку 1960-х років кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ України керувалися, як відомо, крім закону *«Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»* (1958), постановами ЦК КПУ *«Про стан і заходи подальшого розвитку педагогічної науки в УРСР»* (1959 р.) та *«Про стан підготовки вчительських кадрів у педагогічних інститутах і педагогічних училищах Міністерства освіти УРСР»* (1959 р.), що сприяло необхідності подальшої розробки науково-педагогічних проблем, пов'язаних із перебудовою школи, удосконалення курсу лекцій педагогічних дисциплін, їх дієвості, зв'язку практичних занять із життям школи, із психологічною та практичною готовністю учнів до праці тощо [295].

Науково-методична робота кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України впродовж 1958-1990 рр. охоплювала розробку наукових тем, науково-методичної та навчальної літератури, методичного забезпечення кабінетів педагогіки, проведення й участь членів кафедр у наукових конференціях, семінарах, підготовку науково-педагогічних кадрів для вищої школи, керівництво науково-дослідною роботою студентів у формі індивідуальної роботи та наукових гуртків.

З огляду на предмет дослідження варто зосередити увагу на періоді існування спільних кафедр педагогіки й психології педагогічних ВНЗ в означений час (упродовж 1946-1968 рр. в Одеському педагогічному інституті [303, с.17],

1957-1974 рр. – у Харківському, до 1983 р. – у Тернопільському, 1946-1954 рр. – у Чернігівському, 1944-1983 рр. – у Житомирському та ін.), коли на кафедрах читалися предмети загальної психології, психології спорту, спецсемінари з педагогіки змінювали тематику у зв'язку з новими завданнями («Укріплення зв'язку школи із життям», «Подальший розвиток системи народної освіти», «Політехнічне навчання в середній школі», «Школа-інтернат як новий тип навчально-виховної роботи» тощо) [333], здійснювалося керівництво виконанням курсових робіт (із педагогіки та психології), різноманітними факультативними курсами [335].

Тематика роботи кафедр педагогіки й психології розширилася психологічною секцією і, відповідно, студентським науковим гуртком із психології [335], який, наприклад, у Харківському виші розгорнув свою діяльність лише зі студентами 1-го курсу факультету фізичного виховання та спорту (керівник гуртка – Хоменко), у роботі якого було задіяно 18 студентів. Теми мали експериментальний і реферативний характер, інколи передбачали вивчення передового педагогічного досвіду.

У контексті дослідження варто відзначити, що кафедра педагогіки та психології Харківського педагогічного інституту фізкультури імені Г.С. Сковороди (1958-1962 рр.) не припиняла своєї роботи: регулярно проводилися засідання з організаційної, методичної, навчальної, наукової роботи, відбувалася підготовка аспірантів, організовувалася педагогічна практика, здійснювалася робота з громадськістю. Продовжувалося керівництво роботою Батьківського університету при ХПІФ імені Г.С. Сковороди, переважна більшість лекторів для роботи в якому обиралася саме із числа професорсько-викладацького складу кафедри педагогіки та психології, котра ще й надавала допомогу Батьківським університетам Київського, Сталінського, Комінтернівського районів Харкова, Батьківському університету м. Краснограда (читанням лекцій М.О. Григор'євим, А.І. Зільберштейном). Кафедра виступала як організатор Школи матері Київського району Харкова й Університету для робітників дошкільних установ, допомагаючи цим закладам лекторськими силами [335].

Співробітники кафедри педагогіки КДПІ (завкафедри С.А. Литвинов, доц., к.п.н. Д.А. Вознюк, к.п.н. В.Ф. Костюк, к.п.н. І.П. Тертичний, к.мед.н. М.Т. Ананенко та ін.) працювали над бібліографією тем «Трудове виховання в школах-інтернатах», «Про перебудову методів навчання», «Атеїстичне виховання», «Виховні заклади закритого типу» тощо [255, с.32].

Одним із провідних напрямів роботи кафедр у виокремлений період була *підготовка наукових кадрів*, у тому числі й для педагогічних інститутів України. Цим безпосередньо займався Київський педагогічний виш [251, с.2]. У цілому лише впродовж 1965-1966 н.р. членами кафедри педагогіки (С.А. Литвиновим, Л.О. Іскрою-Переваловою, І.П. Пакшиним, І. Копачовим, О.С. Татенко) надано консультації щодо написання дисертації 40 особам, склали кандидатські іспити при кафедрі 11 осіб, захистилися – 8, підготували дисертації до захисту – 8, працювали над кандидатськими дослідженнями під керівництвом членів кафедри – 6 осіб [251, с.15]. Значний потенціал у підготовці науково-педагогічної спільноти належав кафедрам педагогіки Харківського, Одеського, Тернопільського, Полтавського, Глухівського й інших педагогічних ВНЗ.

Вагомих успіхів у розвитку наукових досліджень із педагогіки й психології в 1960-х роках досягли кафедри педагогіки й психології Вінницького, Дрогобицького, Київського, Миколаївського, Одеського, Ніжинського, Харківського педагогічних інститутів. Зокрема, педагогічні секції кафедр займалися розробками актуальних проблем змісту освіти в школі, формування світогляду, розвитку мислення й активізації пізнавальної діяльності учнів, морального й естетичного виховання дітей шкільного віку, педагогіки й методики вищої школи тощо [155].

У ході вивчення історико-педагогічної літератури [6; 20; 21; 36; 105] з'ясовано, що кафедри педагогіки впродовж досліджуваного періоду працювали над темами (*додаток К*) з *актуальних проблем педагогіки середньої школи* й узагальнювали свою роботу в підручниках і монографіях: «Принципи радянської дидактики» (С.Х. Чавдаров), «Історія педагогіки» (М.Ф. Даденков), «Педагогіка і

життя», «Методика виховної роботи в школі-інтернаті» (С.А. Литвинов), «Виробниче навчання на базі МТС у загальноосвітній середній школі» тощо.

Активно працювали над проблемою *«Розвиток пізнавальної активності та самостійності учнів у навчанні»* кафедри педагогіки й психології Миколаївського й Харківського педагогічних інститутів, а також окремі викладачі Уманського, Ізмаїльського, Слов'янського, Чернігівського та інших педагогічних ВНЗ. Наприклад, доц. Г.І. Кагальняк (Уманський виш) завершила в 1970 р. і подала до видавництва «Радянська школа» монографію «Розвиток пізнавальної діяльності у школярів». Низку цікавих робіт опублікував доц. В.Ф. Шморгун (Чернігівський виш), серед яких монографія «Активізація пізнавальної діяльності учнів». Активно працювала над монографією «Самостійна робота учнів з підручником на уроках в 5-8 класах» в.о.доц. О.Д. Соколова (Запорізький ВНЗ).

У Вінницькому педагогічному інституті на кафедрі педагогіки й психології активно розроблялася комплексна тема *«Моральне виховання учнів у загальноосвітній школі»*. При інституті на громадських засадах було створено лабораторію з проблем морального виховання, співробітниками якої були всі члени кафедри та група вчителів. Кафедра мала 10 базових шкіл, де проводилася науково-дослідна експериментальна робота. У Дрогобицькому педінституті на кафедрі розроблялася комплексна тема *«Формування особистості учня в процесі навчально-виховної роботи в школі»* [155].

З'ясовано, що на початку 1970-х років фаховою педагогічною підготовкою в педагогічних інститутах займалися кафедри педагогіки та психології, педагогіки та методики початкового навчання, дошкільної педагогіки, спецпедагогіки та фахових методик [155]. Робота кафедр здійснювалася відповідно до постанов *«Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи»* (1966) та *«Про основні напрями діяльності Академії педагогічних наук СРСР»* (1969). На означених вище педагогічних кафедрах упродовж 1966-1967 н.р. працювало 787 викладачів, у тому числі 9 докторів наук, професорів, 308 кандидатів, доцентів. У цілому кафедрами розроблялися теми з проблем удосконалення змісту, форм і методів навчання; комуністичного виховання дітей

дошкільного віку; загальної дидактики; психологічних основ навчання й виховання; вищої педагогічної освіти.

У ході дослідження встановлено, що в 1971 р. кафедра педагогіки КДПІ імені О.М. Горького розпочала роботу над колективною темою *«Педагогічні умови підвищення якості знань учнів середньої школи»*. У рамках теми досліджувалися питання теорії освіти й підвищення якості знань учнів у процесі вивчення окремих навчальних предметів, ролі самостійної праці школярів у підвищенні якості власних знань, ролі індивідуального підходу до учнів у боротьбі за високі показники в навчанні, діяльності класних керівників, громадських організацій у підвищенні рівня знань школярів, підвищення якості знань учнів у педагогіці інших країн. Дослідження планувалося завершити в 1975 р., однак через перспективний план наукової розробки проблеми педагогіки вищої школи, затвердженої колегією Міністерства освіти УРСР, кафедра зосередилася над розробкою комплексної теми *«Виховання в студентів педагогічного вишу любові до педагогічної професії»* разом із викладачами *лабораторії наукових основ вищої педагогічної освіти (НОВПО)* та інших кафедр. Ця робота була надрукована у видавництві «Вища школа» за редакцією ректора інституту проф. М.І. Шкіля. У ній на основі узагальнення передового досвіду й проведених експериментів здійснена спроба визначити систему засобів формування в майбутніх педагогів відповідного ставлення до своєї професії [247, с.112-112а].

Крім комплексної теми *«Виховання в студентів педагогічного вишу любові до педагогічної професії»*, члени кафедри педагогіки (Я. Бурлака, О. Татенко, В. Бондар, В. Левіна, І. Шкурко, аспірантка С. Антоненко) разом із викладачами лабораторії НОВПО [146] й інших кафедр інституту й інших ВНЗ працювали над комплексною темою *«Підготовка майбутнього спеціаліста до виховної роботи в трудовому колективі»* за дорученням Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, котра вийшла друком у 1975 р. [247, с.112б]. Автори приділили значну увагу проблемі ознайомлення студентів із теорією та практикою згуртування трудових колективів і засобів спрямування їхніх зусиль на

досягнення поставленої мети; продемонстрували умови створення сприятливої атмосфери для життя та творчості.

У контексті наукової теми *«Підготовка майбутнього спеціаліста до виховної роботи в трудовому колективі»* варто відзначити вихід республіканського науково-методичного збірника *«Вища і середня педагогічна освіта»*, підготовленого С.А. Литвиновим, В.З. Смалем, Я.І. Бурлакою [247, с.113], де публікувалися праці членів кафедри, аспірантів з актуальних питань педагогіки вищої школи.

У ході дослідження встановлено, що викладачами кафедр педагогіки й психології активно розроблялися теми з *проблем педагогіки й методики вищої школи* (*«Дидактика вищої школи»*, *«Дидактичні поради молодому викладачеві вузу»* (М.М. Грищенко) *«Проведення екзаменів і заліків у вищій школі»* (А.І. Зільберштейн), *«Проблема вдосконалення навчального процесу в педагогічному вузі»*, *«Сочетание групповых и индивидуальных форм учебной деятельности студентов»* (Я.І. Бурлака) та ін.).

Окремі теми з ПВШ розглядали в Івано-Франківському, Ізмаїльському, Ворошиловградському, Закарпатському, Київському, Миколаївському, Ніжинському, Одеському, Черкаському й інших педагогічних вишах. Це, зокрема, питання профорієнтаційної роботи, визначення вимог до підготовки вчителів, пошуки шляхів оптимізації навчального процесу, система виховної роботи серед студентів тощо. Досить результативно працювали над дослідженням питань вищої педагогічної освіти викладачі Луцького педагогічного інституту, на базі якого в 1969 р. проведено республіканську науково-практичну конференцію *«Наукові основи підготовки вчителя»*.

Плідною співпрацею кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди та *лабораторії експериментальної дидактики (ЛЕД)* стала розробка теми *«Проблеми загальної дидактики»* щодо впровадження наукових досліджень у шкільну практику. Науковцям сектору (кафедри) педагогіки рекомендували виявляти ініціативу щодо впровадження своїх наукових досліджень, використовуючи при цьому ЛЕД, яка працювала при секторі [227, с.54].

Відомо, у 1980-ті роки актуальним для дослідження кафедр педагогіки став передовий досвід кращих учителів і шкіл. Так, кафедрами досліджувалися наукові теми *«Теоретичні й методичні основи вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду»* (11 викладачів кафедри педагогіки КДПІ), *«Виховання в учнів непримиренності до буржуазної ідеології»* (В.З. Смаль, Я.І. Бурлака). У цілому об'єктами дослідницької роботи кафедри педагогіки КДПІ були передові школи Житомирської, Київської, Черкаської, Чернігівської областей, а також школи Києва. Крім того, до розробки тем долучалися директори та вчителі шкіл, аспіранти [248, с.1-2].

У рамках науково-методичної роботи варто звернути увагу на розробку викладачами кафедр педагогіки методичного забезпечення кафедр. Так, за завданням Навчпедгосвида (Учпедгиза) Міністерства Освіти РСФСР кафедра педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди прорецензувала складений викладачами Ленінградського педагогічного інституту ім. О. Герцена збірник лекцій із педагогіки. За завданням Міністерства освіти УРСР кафедра брала участь у складанні програми з безперервної педагогічної практики, яку введено в навчальний план педагогічних інститутів упродовж 1959 р. [335]. А.І. Зільберштейн за дорученням Навчпедвида РСФСР зробив відгук на посібник для директорів і завучів шкіл, складений чл.-кор. АПН РСФСР Б.П. Єсиповим *«Самостійні роботи учнів середньої школи на уроках»*. У 1959 р. в Одесі на кафедрі розроблено підручник з педагогіки для педучилищ за загальною редакцією С.Ф. Збандуто й підручник із педагогіки для педагогічних інститутів С.Ф. Збандуто. У 1960 р. завершена робота над монографією (35др.арк.) М.С. Гриценка завдяки творчій відпустці автора [252].

З метою покращення підготовки майбутніх учителів з питань трудового виховання учнів С.Т. Золотухіна розробила й упровадила в навчальних процес спецсеминар *«Трудове виховання й профорієнтація учнів»*; В.І. Євдокимов, С.Т. Золотухіна, Н.О. Можасва, Г.В. Троцько підготували методичні рекомендації для вчителів і студентів *«Професійна орієнтація учнів»* [240, с.14].

З метою підвищення рівня знань студентів на кафедрах педагогіки активно розроблялися методичні рекомендації: «З історії ХДПІ імені Г.С. Сковороди: матеріали для викладачів і студентів» (Л.Д. Попова, Л.П. Юрченко, А.М. Доценко), «Формування вмінь і навичок як фактор розвитку пізнавальної активності школярів» (В.М. Гриньова, В.А. Тюріна), «Методичні рекомендації з виконання контрольних робіт з історії педагогіки» (Л.Д. Попова, А.М. Доценко), «Зміст і форми виховної роботи зі школярами піонерського віку» (Л.І. Немировська) тощо [584, с. 74-85].

Викладачами кафедри педагогіки ХДПІ розроблено та прочитано спецсемінари на випускних курсах: «Підготовка майбутніх учителів до роботи з виховання дітей на прикладі життєдіяльності В. Леніна» (доц. Г.В. Троцько), «Профорієнтаційна робота в школі» (ст.викл. С.Т. Золотухіна), «Основи педагогічної майстерності» (доц. В.А. Акімов, ст.викл. С.Т. Золотухіна, доц. Н.О. Можасєва), «Оптимізація навчально-виховного процесу» (доц. Н.О. Можасєва), «Методика виховної роботи із сім'єю» (викл. А.Г. Відченко), «Методика виховної роботи класного керівника» (доц. С.Ю. Балбенко, викл. Л.І. Немировська), «Навчально-виховна робота з учнями шкіл в умовах подовженого дня» (викл. В.М. Гриньова) [240, с.177]. Систематично вивчався й упроваджувався в навчальний процес передовий досвід викладання предметів у школі.

Безпосередню участь у розробці методичного забезпечення досліджуваних кафедр брали працівники кабінетів педагогіки. У цілому педагогічні кабінети проводили обмін досвідом з кабінетами інших педагогічних ВНЗ України, поповнювалися комплектами підручників середньої школи, надавали допомогу вчителям міст і областей. Зокрема, у кабінеті педагогіки кафедри педагогіки КДПІ розроблялися наочні посібники «Схема системи народної освіти в СРСР» відповідно до Закону *«Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»*, «Навчальний план восьмирічної школи», «Навчальний план середньої школи з виробничим навчанням», організовувалися виставки «Про самостійну роботу студентів», «Про роботу

шкіл-інтернатів», «Робота класного керівника в школі», «XXI з'їзд про освіту й виховання», «На допомогу піонервожатому». На стендах «Політехнічне навчання», «Школа з виробничим навчанням» було відображено досвід роботи шкіл УРСР з виробничого навчання, а також окремих шкіл, наприклад школи №4 м. Вінниці й школи №1 м. Лубни [255, с.30-31]. Через викладачів кафедри кабінет практикував видачу педагогічних бюлетенів, які знайомили студентів з найновішими педагогічними виданнями [251, с.3].

У ході дослідження стало відомо, що до обов'язків працівників кабінетів педагогіки увійшла комплектація кабінету новою літературою, ТЗН, участь у підготовці дидактичного матеріалу, організація виставок літератури, ведення алфавітного каталогу й картотек, обслуговування літературою й періодикою викладачів, аспірантів, слухачів факультетів підвищення кваліфікації, студентів усіх факультетів і курсів з педагогіки, історії педагогіки та методики виховної роботи, надання допомоги студентам у підготовці до семінарських занять, у написанні рефератів, курсових і дипломних робіт, друкування кафедральної документації [226, с.123-124]

На підставі вивчення архівних документів з'ясовано, що колектив ОДПІ імені К.Д. Ушинського в 1964-1965 н.р. особливу увагу приділяв творчим пошукам нових форм і методів підвищення ефективності навчально-виховного процесу, піднесенню рівня викладання, удосконалення методів організації та проведення лабораторних, практичних і семінарських занять, різних видів виробничої й педагогічної практики, поглибленню наукового змісту й ідейної спрямованості лекцій. Розв'язанню цих принципово важливих завдань була підпорядкована вся методична робота кафедр [278].

Отже, наукова робота педагогічних ВНЗ в означений період «наблизилася» до життя, до практики виховання. Це було відображено в *наукових конференціях, сесіях* інститутського, республіканського та союзного масштабів. Так, підтвердженням цьому є проведена на базі Харківського державного педагогічного інституту фізичного виховання ім. Г.С. Сковороди з 5 по 27 лютого 1962 р. XVII звітна наукова конференція.

У ході дослідження встановлено, що найбільш організовано й активно пройшла робота конференції на секції педагогіки й психології. У роботі конференції взяли участь 47 працівників кафедр педагогіки й психології Харківського інституту, а також Полтавського, Луганського, Донецького, Сумського, Запорізького, Слов'янського, Курського та Белгородського. Крім того, у роботі конференції брали участь директори, учителі та вихователі шкіл і шкіл-інтернатів. Усього в роботі секції педагогіки взяло участь понад 100 осіб.

За хорошу організацію та проведення роботи секції педагогіки й психології професору А.І. Зільберштейну було оголошено подяку. Усіх завідувачів кафедр інститутів зобов'язали упродовж двох тижнів на засіданнях обговорити та винести рішення про викладачів, аспірантів і лаборантів, які не з'явилися на пленарне засідання XVII звітної наукової конференції, і розробити пропозиції щодо поліпшення підсумкових наукових конференцій.

У контексті зазначеного вище варта уваги Всеукраїнська конференція з питань педагогічного виховання, проведена в 1965-1966 н.р., де було проголошено доповіді «Про програмоване навчання» (С.А. Литвинов), «Система трудового виховання в початкових класах» (к.п.н. М.А. Рябухін), «Формування наукового світогляду студентів при вивченні курсу педагогіки» (доц. І.П. Пакшин) [251, с.11-12], «Про педагогічну практику в педагогічних інститутах» (А.І. Зільберштейн) [345].

З огляду на предмет дослідження варта уваги загальноінститутська науково-методична конференція з питань *методики викладання у вищій школі* на базі ОДПІ імені К.Д. Ушинського, проведена 9-19 грудня 1964 р. з ініціативи інститутської методичної комісії та кафедри педагогіки. На конференції з доповідями виступили такі провідні спеціалісти, як С.Ф. Збандуто, Р.Є. Соломонюк, М.М. Альперін, М.В. Корабльов, Т.М. Цонєва та ін., які дали глибокий науково обґрунтований аналіз методів проведення лекцій і практичних занять з різних дисциплін [278]. На конференції багато уваги було приділено дослідженню й упровадженню в практику елементів програмованого навчання.

У контексті дослідження варта уваги триденна міжінститутська конференція в Харкові за участю кафедр педагогіки й психології педагогічних інститутів у лютому 1967 р. «Дидактичні основи навчально-виховного процесу у вищій школі», метою якої був обмін досвідом дослідницької роботи в галузі педагогіки вищої школи. Організатором конференції виступило Управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів Міністерства освіти УРСР [290].

Після огляду й аналізу науково-дослідної роботи кафедр педагогіки й психології на державному рівні було спроектовано завдання в січні 1972 р. проводити семінар завідувачів кафедр педагогіки, психології й фахових методик з питань методології й методики наукових досліджень, щорічні кущові звітно-наукові конференції викладачів цих кафедр.

У 1975 р. кафедрою педагогіки КДПІ імені О.М. Горького спільно з лабораторією НОВПО підготовлено та проведено республіканську наукову конференцію, присвячену *проблемі вдосконалення навчального процесу* в педагогічних ВНЗ. У конференції взяли участь понад 360 викладачів педагогічних вишів України, з доповідями виступали й члени кафедр педагогіки (В.З. Смаль, Я.І. Бурлака, М.А. Рябухін, О.Г. Мороз, В.М. Андрущак, Н.С. Кравченко, Ф.К. Ковальчук, В.А. Левіна, В.А. Капітанчук та багато інших) [247, с.114].

На кафедрах педагогіки практикувалися науково-методичні семінари, присвячені досвіду організації та *проведення семінарсько-практичних занять* із педагогіки, методики виховної роботи, історії педагогіки тощо [224, с.4]; з'їзди педагогічного товариства УРСР, на яких обговорювалися актуальні проблеми шкільництва на державному рівні. Акцентуємо увагу, що педагогічне товариство не лише видавало методичні рекомендації, а й узагальнювало досвід роботи шкіл і вчителів; надавало вчителям-новаторам творчі відпустки для пропаганди й узагальнення свого досвіду [224, с.65-65(об.)].

Для подальшої організаційної науково-методичної роботи кафедр педагогіки педагогічних інститутів України вартий уваги квітневий пленум 1984 р., де було означено «Основні напрями реформи загальноосвітньої і

професійної школи». За матеріалами реформи кафедру педагогіки Київського вишу проведена бесіда за круглим столом у Київському будинку вчителя. Крім того, за дорученням керівних органів Я.І. Бурлака виїздив для читання лекцій у Кіровоградську область [256, с.33].

Конференція як форма обміну досвідом науково-методичної роботи активно впроваджувалася на кафедрах педагогіки впродовж 1980-1990 років. У контексті сказаного варто відзначити науково-практичну конференцію професорсько-викладацького складу педагогічного інституту Харкова *«Удосконалення підготовки майбутніх учителів у світлі вимог квітневого (1984 р.) Пленуму ЦК КПСС»*. Представники майже всіх кафедр виступили з доповідями на конференції, зокрема доц. кафедри педагогіки Л.Д. Попова висвітлила проблему *«Робота куратора студентської групи стосовно формування особистості майбутнього вчителя в умовах шкільної реформи»* [240]. Була переглянута тематика роботи студентських наукових гуртків у світлі реформи школи.

Члени кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди (Л.Д. Попова, А.М. Доценко, А.Г. Відченко, Л.М. Калашнікова, О.В. Попова, С.Т. Золотухіна) брали участь у Республіканській науково-практичній конференції *«Ідеї формування гармонійно розвиненої особистості в педагогічному спадку В.О. Сухомлинського та їх творча реалізація в умовах перебудови загальноосвітньої школи»*, де висвітлювалися передові педагогічні ідеї: виховання – процес багатогранний, пов'язаний із самовихованням; опора на позитивне; необхідність виховання радості розумової праці; особливі вимоги до вчителя як зразкової людини, а не актора [224, с.29].

У рамках предмета дослідження звернемо увагу на досвід Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка (ПДПІ). Резонансне впровадження в практику професійної підготовки вчителів ідеї А.С. Макаренка про педагогічну майстерність як навчальну дисципліну, запроваджене саме в Полтавському виші, стало значущим у підготовці майбутніх учителів у багатьох педагогічних ВНЗ України.

У своєму дисертаційному дослідженні Л.Л. Король стверджує, що «під гаслом педагогізації ще на початку сімдесятих років керівництво Полтавського педагогічного ВНЗ (ректор О.К. Зубань) прагнуло посилити професійну спрямованість діяльності закладу. Адміністрація ПДПІ закликала деканати й кафедри активніше пропагувати високу суспільну місію радянського вчителя, наполегливо прищеплювати студентам любов до професії, переглянути тематику спецкурсів, факультативів, дипломних і курсових робіт, зміцнити зв'язки інституту із загальноосвітніми школами регіону тощо» [110].

Наказом Міністерства освіти УРСР від 01 червня 1981 р. у Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г. Короленка засновано кафедру педагогічної майстерності, укладено й апробовано 120-годинну програму ОПМ, налагоджено зв'язки з педагогічними ВНЗ і загальноосвітніми навчальними закладами Полтавської області. Слід зазначити, що на початку 1980-х років в педагогічних інститутах остаточно розформовуються кафедри педагогіки і психології.

Обґрунтовані практично положення Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка почали активно впроваджуватися в практику підготовки майбутніх учителів провідними вітчизняними ВНЗ III–IV рівнів акредитації, серед яких Вінницький національний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Національний університет імені М.П. Драгоманова, Ніжинський державний педагогічний університет імені М.В. Гоголя, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди та багато інших. У всіх педагогічних вишах на кафедрах педагогіки почали викладатися курси «Основи педагогічної майстерності». Досвід полтавців спричинив до відкриття інноваційних кафедр *педагогічної майстерності* (Полтава, Вінниця, Ніжин, Миколаїв, Одеса, Суми, Тернопіль, Херсон та ін.) та *педагогічної творчості* (Київ, Суми, Глухів, Умань) [111; 102].

Новаторська на той час ідея відкриття кафедр педагогічної творчості полягала в розбудові нового після педагогічної майстерності вектора досліджень

високопродуктивної праці фахівців освітньо-виховної сфери та їх упровадження в систему підготовки освітянських кадрів. Особливо яскравою подією став проект кафедри педагогічної творчості КДПІ імені О.М. Горького «Творчі майстерні педагогів-новаторів», у межах якого було проведено зустрічі колективу університету з видатними освітянами Шалвою Амонашвілі, Миколою Гузиком, Ганною Сазоненко, Миколою Палтишевим [102]. Відзначимо, що подібні зустрічі з передовими вчителями схвалювалися й організовувалися на всіх педагогічних кафедрах педагогічних ВНЗ України.

У ході дослідження варто звернути увагу на активізацію роботи в цей час *студентських наукових гуртків* при кафедрах педагогіки. Переважно вони займалися вивченням питань теорії виховання, брали участь у роботі різноманітних лабораторій при кафедрах. Робота над більшістю тем будувалася на основі вивчення передового досвіду шкіл й окремих учителів. Перевагою гуртків уже було те, що вони мали постійний склад студентів, тобто деякі з них займалися в гуртках по декілька років, що було значним досягненням в роботі кафедр із метою підготовки студентів до навчання в аспірантурі.

Так, студентський науковий гурток із педагогіки Київського педагогічного ВНЗ під керівництвом С.А. Литвинова працював над темою «Педагогічна спадщина Н.К. Крупської», актуальними темами шкільництва, а саме: «Педагогічні ідеї Т.Г. Шевченка», «Занепад педагогічної думки в США», «Чи кожен може бути вчителем?», «Про педагогічний такт учителя», «Науково-атеїстичне виховання в сім'ї», «Піонерське доручення та його роль у вихованні піонерів», «Здійснення естетичного виховання на уроках живопису» тощо [251, с.16], «Виховання соціалістичного гуманізму в школярів», «Виховання моральних основ особистого життя в підростаючого покоління». Засідання гуртків проводилися 1 раз на місяць, де студенти виступали з доповідями, повідомленнями, реферували новинки педагогічної літератури.

Варто відзначити, що студентські наукові гуртки були корисними не лише для студентів, а й для викладачів. Це сприяло підвищенню рівня їхньої професійної (наукової, методичної, управлінської, організаційної) кваліфікації. На

кафедрі педагогіки ОДПІ імені К.Д. Ушинського в цей час діяло 2 наукові гуртки: з педагогіки (керівник З.Н. Варбанець) [283, с.23] та педагогіки при лабораторії морального виховання (керівник В.С. Барський) [283, с.2]. Тематика наукових гуртків затверджувалася кафедрою та вченою радою інституту й відповідала суспільно-економічним, науковим, освітнім детермінантам досліджуваного періоду.

Силами студентського педагогічного гуртка Одеського педагогічного вишу було покладено початок організації музею історії педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського.

Працюючи в наукових гуртках, студенти мали можливість виступати на інститутських, союзних, міжнародних наукових конференціях, друкуватися в збірниках наукових студентських робіт. Наприклад, до збірника «Складні й цікаві випадки у виховній роботі з учнями» мали змогу подавати матеріали учасники педагогічного гуртка при кафедрі педагогіки Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки [35, с.110].

На секції педагогіки, психології та програмованого навчання звітної наукової студентської конференції Одеського педагогічного ВНЗ 15 квітня 1965 р. мали змогу виступати студенти наукових гуртків кафедри педагогіки з такими доповідями: «Лабораторні заняття з фізики в 6 класі загальноосвітньої школи» (кер. С.Ф. Збандуто); «Розв'язання фізичних задач у школі (з досвіду роботи СШ №10 м. Одеси)» (кер. С.Ф. Збандуто); «Вечори фізики в школі, їх пізнавальне й виховне значення» (кер. С.Ф. Збандуто); «Про роботу класного керівника» (кер. С.Ф. Збандуто); «Науково-атеїстичне виховання учнів на уроках фізики в IX-X класах» (кер. С.Ф. Збандуто); «Про роботу комсомольської організації в школі (з досвіду роботи комсомольської організації 116 середньої школи м. Одеси)» (кер. С.Ф. Збандуто); «Деякі питання перебудови викладання математики в початкових класах (з досвіду роботи середньої школи №26 м. Одеси)» (кер. М.М. Маянц); «Естетичне виховання учнів I-IV класів» (кер. М.С. Треніна); «Виховання любові до спорту в умовах школи-інтернату (з досвіду виховної роботи в школі-інтернаті №6 м.Одеси)» (кер. Р.І. Хмелюк); «Урахування типологічних особливостей вищої

нервової діяльності учнів у процесі навчання» (кер. А.Г. Медвецька); «Про деякі особливості індикації на пульті викладача в автоматизованому класі» (кер. В.А. Белаго) [278, с.126].

З огляду на організацію наукової роботи студентів при кафедрах педагогіки варто відзначити, що в 1970-их роках вона набула більш значущого характеру в роботі педагогічних ВНЗ України. Ректорати, кафедри й деканати виявляли систематичну підготовку в роботі студентських наукових товариств (СНТ). Це було пов'язано з тим, що на етапі науково-технічної революції все більшого значення в роботі вчителя посідало творче начало. Тому формування в студентів навичок самостійної творчої роботи стало необхідним елементом навчального процесу вищої школи. Активне залучення студентів до науково-дослідницької роботи кафедр стало традицією педагогічних інститутів [276]. Наприклад, рада Одеського педагогічного вишу 30 листопада 1970 р. навіть постановила вважати наукову роботу студентів одним з найважливіших складників діяльності кафедр, деканатів, факультетських рад.

У цей час на кафедрі педагогіки і психології Полтавського педагогічного інституту налічувалося три студентські наукові гуртки, які зосередилися на вивченні фундаментальних праць і наукових публікацій, присвячених питанням професіографії, педагогічної техніки, вербальної майстерності тощо. Серед гуртків продуктивно працював заснований в 1971 р. історико-педагогічний гурток «Макаренківці», члени якого вивчали біографію А.С. Макаренка, спілкувалися з його учнями та послідовниками. Поглиблене вивчення спадщини й життєдіяльності видатного освітянина сприяло співпраці гуртківців і викладачів кафедри з кафедрою педагогіки Рязанського державного педагогічного інституту, Дрезденською школою імені А.С. Макаренка тощо. У 1972 р. збірка студентських робіт «Макаренко і життя» виборола другу премію республіканського конкурсу. Щорічними стали загальноінститутські заходи – день Макаренка і день Сухомлинського, конкурси серед академгруп на кращого організатора дитячого дозвілля [110].

У ході дослідження встановлено, що однією з форм організації наукової роботи студентів у 1980-х роках були організовані завідувачами кафедр педагогіки *проблемні групи* під керівництвом викладачів. Тематика проблемних груп («Оптимізація уроку літератури в умовах кабінетної системи» (науковий керівник – доц. В.І. Лозова), «Шляхи підвищення міцності знань учнів і формування в них навчальної працелюбності» (науковий керівник – доц. Н.О. Можасєва) [240].) розроблялася на кафедрах і подавалася до наукової частини. Кафедрами проводилися заходи стосовно масового залучення студентів до науково-дослідної роботи в школах міст й областей [240, с.44]. Крім того, на кафедрах розробляли проекти науково-дослідної роботи студентів (В.М. Гриньова, Л.М. Калашнікова) [224, с.73], яких долучали до обговорення найрізноманітніших педагогічних проблем, участі в засіданнях, наприклад, «Діалог-перспектива» (Харків, 9-11 листопада 1987р.) [228, с.40].

Отже, науково-методичний напрям роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України в досліджуваний період характеризується індивідуальністю, різносторонністю, багатопредметністю й усеохопленістю роботи кафедр, стрімким підвищенням рівня їх науковості, наближеністю до потреб школи й учителя, методики викладання окремих дисциплін. Збільшилася кількість наукових відряджень, штат лаборантів для виконання технічних робіт і наукових досліджень, актив учителів для впровадження наукової роботи в школах, створено більш сприятливі умови для проведення науково-дослідної роботи в стінах інститутів [311, с.37], проводилася підготовка науково-педагогічних кадрів для педагогічних вишів, здійснювалися заходи стосовно розгортання наукових досліджень студентів [247, с.112].

Члени кафедр здійснювали наукові розвідки в контекстах реформ школи, підготовки студентів до виховної роботи в школі, роботи із сім'єю, профорієнтаційної роботи, активізації пізнавальної активності, формування педагогічної майстерності в студентів і її підвищення в молодих учителів, історії педагогіки, методики вищої педагогічної освіти тощо (*Додаток К*). Неодноразово

за підсумками науково-дослідної роботи вишів кафедри педагогіки посідали перші місця [240, с.99; 224, с.81]

2.4.2. Особливості навчально-виховної роботи зі студентами

Пріоритетним напрямом діяльності кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України впродовж 1958-1990 років була організація навчально-виховної роботи майбутніх учителів, адже саме на кафедрі створюються програми й плани навчальних дисциплін, формуються навчально-методичні комплекси, розробляються новітні педагогічні технології навчання та виховання студентів [73]. Зміст навчально-виховної роботи кафедр педагогіки передбачав підвищення рівня викладання педагогічних дисциплін, підготовку студентів до здійснення науково-дослідної роботи, розробку нових спецкурсів, організацію самостійної роботи майбутніх учителів, удосконалення організації проведення педагогічної практики, виховну, профорієнтаційну роботу.

Згідно з рекомендованими Міністерством освіти навчальними планами 1970-1971 н.р. на кафедрах введено нову дисципліну – «Вступ до педагогіки» (або «Вступ до вчительської спеціальності»), що активувало в студентів інтерес до майбутньої професії. У 1980-х роках спектр навчальних курсів кафедр ще розширився і ввібрав такі дисципліни: педагогіка, історія педагогіки, методика виховної роботи, школознавство, основи педагогічної майстерності, а також основи педагогіки вищої школи, зокрема на ФПК викладачів педвишів, методика викладання педагогіки, дидактики [256]. Серед спецкурсів і семінарів варто зазначити такі: «Основи профорієнтаційної етики педагога радянської школи», «Актуальні питання педагогіки вищої школи» (Р.А. Семерникова), «Військово-патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи» (М.А. Рябухін), «Основи сімейного виховання» (В.А. Левіна), «Ідейно-політичне виховання учнів у діяльності піонерської та комсомольської організацій» (Л.А. Сікорська).

Зміст навчальних курсів аналізувався й удосконалювався з виховною метою відповідно до вимог суспільства. При викладанні педагогіки колективи кафедр

особливо ретельно вивчали положення про середню загальноосвітню школу, концепцію про середню освіту [224; 228, с.5], упроваджували колективну творчість в організацію процесу вивчення педагогіки з метою активізації пізнавальної діяльності майбутніх учителів, підвищення їхньої самостійності, розвитку творчості (практикували пізнавальні ігри (урок за В.Ф. Шаталовим, Є.М. Ільїним та ін.), диспути, дискусії, групову роботу в розробці фрагментів уроків, виховних заходів, планів семінарських занять, тренінги та факультативи, де студенти вчилися педагогічному спілкуванню), що підвищувало якість семінарів, практичних занять.

Окремі викладачі вдавалися до різноманітних форм стимулювання навчальної діяльності студентів: на початку кожної лекції ставилися питання з попередньої з метою осмислення, зіставлення, аргументації; питання, що передували вивченню теми (Що цікавить? Які проблеми є актуальними?); питання, що вимагають доповнення матеріалу лекції на основі додаткової літератури, конкретизації [228].

Варто зазначити, що з метою активізації мисленнєвої діяльності студентів на початку лекції викладачі кафедри педагогіки ХДПІ давали декілька питань із попередньої теми (В.І. Євдокимов), пропонували студентам попереднє ознайомлення з темою, стимулювали їх ставити питання викладачу (В.А. Акімов). У зв'язку з роззосередженістю факультетів кафедрою не проводилися лабораторні заняття, однак семінарсько-практичні заняття проходили на належному рівні з використанням різноманітних форм роботи: ділові ігри (урок за В.Ф. Шаталовим «Розмова з батьками» (С.Т. Золотухіна, Л.М. Калашнікова), групова, індивідуальна робота, дискусії. Викладачі пропонували студентам готувати й обговорювати варіанти проведення семінарів (Л.Д. Попова, А.Г. Відченко), залучали їх до читання періодики, заохочували робити повідомлення «Питання педагогіки на сторінках газет», проводити окремі заняття в школах тощо [224].

Викладачі кафедри педагогіки Київського вишу досліджували проблеми дидактики (І.П. Копачов, Г.Д. Панченко, Р.А. Семерникова, Я.І. Бурлака), наочності, ТЗН (Д.Я. Шелухін, В.М. Андрушак, М.А. Рябухін), матеріали

періодичної преси (І.П. Копачов, О.С. Татенко, Ю.Д. Руденко), продовжували роботу над удосконаленням методики проведення лекцій і практичних занять, використовуючи при цьому *елементи проблемності* [256, с.33].

Вивчення педагогіки під різноманітними девізами розпочинали студенти Дрогобицького педагогічного інституту імені Івана Франка на заняттях викладача кафедри педагогіки О.Д. Соколової. Крім того, викладач обговорювала на заняттях, консультаціях помилкові твердження студентів, які вона записувала під час їхніх відповідей на іспитах (наприклад, «поряд із дидактикою особливе місце в навчанні має принцип свідомості», «вправи в моральному вихованні потрібні, щоб кожен день учнів дома примушували працювати», «класний керівник повинен підтягувати учнів майже до одного рівня», «багато учнів відстає з мови, тому потрібно домовитися з учителями, щоб писати додаткові диктанти», «учитель не повинен робити так, як йому говорять, а робити по-своєму», «метод переконання полягає в тому, що коли учень порушив поведінку, йому треба роз'яснити» тощо [188, с. 44].

На основі вивчення архівних матеріалів [295; 372; 376; 418; 422] встановлено, що кафедри педагогіки здебільшого працювали за робочими планами майже без відхилень. Проте впродовж досліджуваного періоду спостерігається постійне зменшення кількості годин, відведених на вивчення дисциплін педагогічного циклу, що сприяло збільшенню годин консультацій, колоквиумів, самостійної та індивідуальної роботи. Тому робочі плани, плани практичних занять розробляли з ретельними вказівками щодо організації самостійної роботи студентів.

У досліджуваній період, крім дидактики, акцент було зроблено на питанні теорії морального виховання, гуманістичного підходу. Це сприяло тому, що з 1980-х років у протоколах кафедр педагогіки вже мало йдеться про організацію роботи наукових студентських гуртків з педагогіки й історії педагогіки, однак приділяється більше уваги індивідуальній роботі з майбутніми вчителями. Продовжувалися пошуки вдосконалення педпрактики в педагогічних училищах, під час практики створювалися умови для прояву творчої активності й

самостійності студентів. Кафедрою педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди розроблено спецкурс «Особливості навчально-виховної роботи в ПТУ», проведено роботу стосовно забезпечення світоглядної спрямованості навчального процесу [240, с.13].

У ході дослідження виявлено, що до форм перевірки самостійної роботи студентів із педагогіки на кафедрі ХДПІ імені Г.С. Сковороди належали такі: співбесіди за темами курсів «Педагогіка» й «Теорія та методика виховання»; перевірка першоджерел; перевірка творчих завдань, робіт студентів; робота зі студентами з вивчення навчального курсу «Педагогіка» (С.Т. Золотухіна); перевірка робіт студентів за темами, які вони самі обрали, наприклад «Засоби масової інформації» (В.М. Гриньова) тощо [226].

У контексті дослідження особливої уваги потребує робота кафедр педагогіки з *організації педагогічної практики*. Встановлено, що в зазначений період її рівень активно підвищувався. До недоліків проведення практики в 1960-х роках можна віднести те, що методисти, зокрема кафедр педагогіки і психології, були переобтяжені великою кількістю студентів-практикантів, що не забезпечувало належної якості методичної допомоги. Так, наприклад, в Одеському педагогічному інституті до окремих викладачів-методистів прикріплювалося по 60 і навіть 80 студентів. Іноді до керівництва студентами-практикантами долучалися й малокваліфіковані вчителі шкіл [293, с.42].

Налагодженню роботи педагогічної практики сприяв наказ Міністерства освіти УРСР від 21 травня 1970 р. *«Про стан та заходи до поліпшення організації й проведення педагогічної практики в педагогічних інститутах республіки»*, у якому зазначено про організацію перед початком педагогічної практики настановчих нарад-семінарів для студентів, а після її завершення – підсумкових конференцій. Така робота була добре налагоджена в Полтавському, Рівненському, Харківському, Уманському педагогічних інститутах [293, с.40].

Переважна більшість кафедр педагогіки й психології та фахові кафедри добирали необхідні матеріали на допомогу студентам-практикантам (навчальні програми, підручники, списки рекомендованої літератури, розробки уроків та

виховних заходів, кінострічки, діафільми тощо), брали участь у виокремленні перед методистами актуальних питань практики, у розробці інструктивних матеріалів для практики (особливо виховної роботи), організації інструктивних доповідей для студентів, прикріпленні членів кафедри до шкіл [254, с.16]

Відомо, що окремі теми із психології й педагогіки вивчалися саме під час безвідривної педагогічної практики, змістом якої було практичне поглиблення та закріплення набутих знань із педагогіки й безпосереднє ознайомлення студентів із роботою школи: аналіз навчальних планів і програм середньої школи, планування роботи середньої школи, робота директора, заступника директора з навчальної роботи, учителя, класного керівника, вихователя, вожатого, організація діяльності позашкільних навчально-виховних закладів, дослідження форм організації навчально-виховної роботи в школі тощо [295].

Відомо, що навчальний процес не завершує формування спеціаліста з вищою освітою [144]. У зв'язку з постановою Колегії Міністерства освіти УРСР від 12 квітня 1968 р. *«Про побутові умови та організацію виховної роботи в гуртожитках Глухівського, Сумського та Ніжинського педагогічних інститутів»* силами кафедр педагогіки багатьох педагогічних ВНЗ не менше одного разу на місяць у гуртожитках проводилися тематичні вечори на політичні, науково-пізнавальні та виховні теми [301]. Великого значення надавалося профорієнтаційній роботі серед студентів [259]. Так, Д.А. Вознюком проведено в гуртожитках бесіди «Мораль молоді людини», «Про ввічливість», «Про культуру поведінки», «Спогади про А.С. Макаренка» (виступ колишнього комунара В.Д. Кравченка), екскурсію на виставку передового досвіду [255, с.63].

У 1980-ті роки члени кафедри педагогіки КДПІ (В.М. Горовенко, Я.І. Бурлака) проводили ідейно-виховну роботу, будучи членами парткому; працювали кураторами академічних груп (Р.А. Семернекова, М.С. Кравченко, Л.А. Сікорська, Г.В. Федоров, О.С. Татенко), багато уваги приділяли виховній роботі в *школі молодого лектора*, проводили заняття на факультеті підвищення кваліфікації (ФПК) директорів шкіл (Д.Я. Шелухін, В.І. Андрущак), викладачів педагогічних інститутів (Р.А. Семернікова) [256, с.48].

Велику виховну роботу провадили члени кафедри, декани факультетів проф. В.М. Андрушак і Г.Д. Панченко. Проф. Д.Я. Шелухін, доц. М.А. Рябухін були активними й безпосередніми учасниками військово-патріотичного виховання студентів, керували семінарами в системі партійної організації, В.М. Горovenko брала участь в організації естетичного виховання студентів інституту, Я.І. Бурлака надавав організаційно-методичну допомогу студентським педагогічним загонам. Доц. В.А. Левіна продовжувала керівництво *Народним університетом для батьків* [256, с.47].

З метою профорієнтаційної роботи при кафедрі педагогіки та психології Криворізького педагогічного ВНЗ створено *школу юного педагога* [141]. На підставі співпраці зі школами кафедра під керівництвом *Лідії Валентинівни Кондрашової* (1983-2010) порушувала питання інтенсифікації та цілеспрямованості процесу навчання в педагогічному ВНЗ, посилення, конкретизації педагогічної спрямованості підготовки вчительських кадрів. Колектив кафедри займався розробкою теоретичних основ виховання в студентів морально-психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності в умовах педагогічного вишу. За допомогою функціонального аналізу педагогічної діяльності, тривалого фіксованого спостереження за роботою вчителів і студентів з урахуванням порад компетентних осіб було розроблено модель змісту морально-психологічної готовності. В її основі лежать педагогічні переконання, тобто система професійно-педагогічних поглядів, які забезпечують послідовність і цілеспрямованість у професійних діях. Молодий учитель може добре знати свій предмет, володіти методикою його викладання, проте в професійно-етичному плані не бути готовим до педагогічної роботи.

За допомогою методів спостереження, бесіди й інтерв'ювання кафедра встановила, що найчастіше педагогам-початківцям важко обрати правильний тон спілкування: вони не вміють використовувати свої особисті якості в розв'язанні навчально-виховних завдань. Підсумовуючи пророблену роботу, кафедрою підтверджено, що доцільно використовувати можливості не лише психолого-педагогічних, а й суспільних і спеціальних дисциплін, апробувати активні форми

й методи навчання, організації позааудиторної роботи з метою вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів у стінах педагогічних ВНЗ [141].

З виховною метою кафедра педагогіки Івано-Франківського педагогічного інституту щороку у вересні-жовтні проводила загальноінститутську конференцію або диспут для того, щоб почати на факультетах розмову про професію вчителя. Наприклад, у 1964 р. тема конференції була «Учитель у школі, що сіяє у полі». На факультетах розмову про фах продовжували на теми «Мій улюблений учитель», «Моя професія». У квітні-травні кафедра педагогіки підбивала підсумки обговорення та надавала письмові рекомендації для всіх студентів ВНЗ [65, с.115].

У цілому до форм організації виховної роботи серед студентів педагогічних інститутів зазначеного періоду відносяться зустрічі з майстрами педагогічної праці, відомими трудівниками та діячами мистецтва, теоретичні конференції, лекції, екскурсії на промислові підприємства, у колгоспи й радгоспи, культпоходи в кіно, театри, музеї, диспути на морально-етичні теми, змагання КВК, проведення «Зустрічей біля вогника», вечори відпочинку, шефська й культурно-масова робота, організація наукових гуртків, участь у збиранні врожаю тощо.

У 1980-х роках навчально-виховна робота студентів здійснювалася кафедрами педагогіки з метою наближення до потреб школи. Кафедри психолого-педагогічного циклу під керівництвом В.І. Лозової і Г.Г. Петренко розробляли та сприяли впровадженню комплексного плану, розрахованого на весь термін навчання студентів у ВНЗ, стосовно формування навичок організаторів колективів [240, с.73], забезпечували проведення занять на всіх факультетах педагогічних інститутів.

Формуванню інтересу до вчительської діяльності сприяв також курс педагогічної майстерності, а особливо форма його контролю, яка передбачала не лише знання теорії, а й участь студентів у конкурсі педагогічної майстерності. Перший етап конкурсу проходив на рівні академічних груп, у другому етапі брали участь групи-переможці від кожного факультету педагогічних інститутів. Кожна кафедра педагогіки чи то педагогічної майстерності мала свої особливості

проведення конкурсу, однак спільними завданнями були презентація команди (факультету), вирішення педагогічних ситуацій, виступи на задану тему, презентація педагогічної професії, передового досвіду, громадських дитячих організацій тощо [107]. Із часом конкурс набув святково-урочистого значення в житті педагогічних ВНЗ. Технологія проведення конкурсу дозволяла членам журі встановити рівень практичної готовності майбутніх учителів до професійної діяльності за відповідно розробленими критеріями [122].

Крім конкурсів, із метою підвищення педагогічної майстерності майбутніх учителів кафедрами педагогіки проводилися конференції («Сухомлинський і сучасна школа», «Студентство як соціальна група суспільства», «Роль учителя в перебудові народної освіти»), круглі столи (Концепція народної освіти), клуби «Полум'я», «Термінал», кураторство факультетів (допомога деканам, кураторам у реалізації системи виховної роботи), практика, спецкурси та спецсемінари. Наприклад, на кафедрі педагогіки ХДПІ функціонувала так звана «скарбничка» нових педагогічних знахідок у процесі вивчення курсів педагогічних дисциплін (З.С. Мікрюкова) [224].

На сторінках педагогічної періодики тривали дискусії з питань педагогіки співробітництва, реформи вищої школи й реалізації реформ середньої школи, що переосмислювалося та відображалось при вивченні педагогічних дисциплін. Викладачі приділяли більше уваги заочникам, їхній досвід практикувався в експериментальній роботі кафедр. На кафедрах розроблялися й використовувалися ефективні міжпредметні зв'язки (переосмислювалися програми із психології, філософії, відвідувалися заняття методистів).

У рамках ознайомлення студентів із передовим педагогічним досвідом на кафедрі педагогіки ХДПІ обговорювали особливості та результати діяльності створеної на базі 89 середньої школи *Лабораторії творчого пошуку та педагогічної майстерності* у складі 6 творчих груп (Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР, 1987, №17), а також обласної *Школи передового педагогічного досвіду*. Аналізуючи їх досвід, на кафедрі постановили: провести круглі столи зі студентами з проблеми «Педагоги-новатори» (В.І. Лозова,

В.М. Гриньова, С.Т. Золотухіна, Л.М. Калашнікова, В.І. Смагін, С.Ю. Балбенко, А.Г. Відченко); стимулювати студентів до самостійного вивчення досвіду вчителів-новаторів під час підготовки до занять; практикувати написання дипломних робіт на основі вивчення досвіду учителів, котрі творчо впроваджують ідеї педагогіки співробітництва [228, с.118].

Соціально-політичні події спонукали до певних змін у стратегії підготовки педагогічних кадрів напередодні 1990-х років. Так, на засіданні кафедри педагогіки від 21 червня 1989 р. ректор ХДП імені Г.С. Сковороди І.Ф. Прокопенко повідомив про шляхи вдосконалення якості підготовки майбутніх спеціалістів. Для цього змінено зміст підготовки вчителя, підвищено відповідальність викладачів за якість підготовки. Ректор запропонував організувати в інституті «класи» викладачів, які мають здійснювати індивідуальний підхід у формуванні особистості студентів. Викладачі кафедри педагогіки повинні брати в цьому найактивнішу участь. Така система, на думку І.Ф. Прокопенка, дозволяє студентові працювати безпосередньо з викладачем [224, с.130.].

Отже, робота зі студентами набула індивідуального характеру, кафедрами педагогіки проводилися студентські олімпіади (Мелітополь, Полтава, Київ, Харків, Одеса, Житомир, Дрогобич), студенти брали участь у республіканських конкурсах наукових робіт: І.В. Лукіна «Розвиток творчої активності в позакласній роботі з літератури» (кер. В.І. Лозова), О.І. Гефанович «Організація самостійної роботи старшокласників при вивченні біографії письменника» (кер.В.І. Лозова), М.В. Глушко «Самоуправління – це самостійність і самодіяльність особистості» (кер. Л.Д. Попова), В.В. Посилаєва «Пізнавальний інтерес як засіб активізації пізнавальної діяльності школярів» (кер. С.Т. Золотухіна) [228, с.24]. Ці заходи розширювали кругозір майбутніх учителів. З власної ініціативи студенти брали участь у науково-практичних конференціях, курсові роботи набули творчого й обґрунтованого з точки зору науки характеру [73].

З метою активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, пошуку, відбору й підтримки творчо обдарованої молоді, розвитку та реалізації її творчих

здібностей у педагогічних інститутах щорічно проводилися Всеукраїнські студентські олімпіади та конкурси за всіма загальнонауковими та спеціальними дисциплінами, передбаченими навчальними планами [225, с.102; 198].

Таким чином, робота кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України зі студентами впродовж 1959-1990 рр. була планомірною, різносторонньою й здійснювалася зі студентами стаціонару та заочного відділення. Кафедри викладали ряд педагогічних дисциплін, який постійно поповнювався й урізноманітнювався згідно з потребами й вимогами суспільства до підготовки вчителя й розвитку педагогічної науки. У рамках самостійної роботи студенти працювали в науково-дослідних гуртках, які згодом було замінено індивідуальною роботою зі студентами. У контексті навчально-виховного компонента діяльності кафедр педагогіки викладачі виступали перед майбутніми вчителями з лекціями та доповідями в гуртожитках, на тематичних вечорах, залучали їх до написання статей в інститутських газетах, організовували екскурсії, зустрічі із цікавими людьми з виховною метою й формування позитивного ставлення до вчительської професії.

2.4.3. Зв'язок з іншими освітніми установами

Наймасштабнішим напрямком роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України впродовж 1958-1990рр. був зв'язок із іншими освітніми закладами: школами, органами народної освіти, кафедрами (секціями) педагогіки вітчизняних і зарубіжних ВНЗ, що проявлялося в різноманітних формах взаємодії.

Зміст роботи кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України впродовж 1958-1990 років у контексті роботи з іншими освітніми установами становив взаємозв'язки кафедр зі школами, органами народної освіти, педагогічними кафедрами педінститутів й університетів республіки та закордоном.

Відомо, інтеграція кафедр педагогіки в структурі закладів педагогічної освіти й загальноосвітніх шкіл і на сучасному етапі розвитку суспільства є

найважливішим важелем реформування багаторівневої підготовки педагогічних кадрів, від чого залежить фундаментальність, конкретність і професійна спрямованість навчально-виховної діяльності. Лише на базі оптимального поєднання педагогічної теорії та шкільної практики можна сформувати особистість учителя-професіонала, здатного успішно навчати й виховувати, інтегруватися в суспільство, зайняти в ньому свою нішу, поділяти й примножувати його цінності, займатися самовдосконалення упродовж всього життя школи [42].

Тому в зазначений період постійне піклування про зміцнення зв'язків між педагогічними інститутами та школами було традицією. Особливо яскраво ці зв'язки, за твердженням С. Литвинова, виявлялися в роботі кафедр педагогіки [117].

У рамках роботи зі школами кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ України проводили заходи з реалізації основних напрямів реформ школи, організовували виставки в кабінетах, розробляли тематику лекцій і бесід відповідно до постанов і реформ. Члени кафедр брали участь у конференціях учителів, спільно з органами народної освіти, керівниками й учителями шкіл обговорювали перспективні завдання педагогічних колективів стосовно реалізації основних напрямів реформи школи, зокрема 1984 р.; в організації так званих «педагогічних класів» (В.І. Лозова, Г.Г. Петренко, Т.Ф. Шаригіна). У досліджуваний період на кафедрах педагогіки забезпечено чітку організацію та дієвий контроль за стажуванням молодих спеціалістів [240, с.21-29]; разом з учителями та директорами шкіл систематично обговорювалися питання методики використання питань реформи школи [240, с.11], досвіду організації учнівського самоуправління, зокрема в школі №825 м. Москви, де директором працював В.А. Караковський [228, с.25].

Описуючи взаємодію кафедри педагогіки КДПІ імені О.М. Горького зі школами Київщини, Чернігівщини, Тернопільщини, С. Литвинов однією з форм співдружності кафедр і шкіл називав лекційну діяльність. Співробітники кафедр читали лекції вчителям, батькам, вожатим, іноді учням старших класів. Це відбувалося на конференціях, курсах, семінарах підвищення кваліфікації вчителів,

у школах на батьківських зборах тощо. Члени кафедр приділяли значну увагу аналізу досвіду липецьких, кіровоградських, ростовських учителів, підкреслювали можливість творчого використання їхнього досвіду.

Однак робота зі школами не обмежувалася лише лекціями. Колективи кафедр педагогіки наполегливо шукали нових форм зв'язку та допомоги вчителів, що описувалося в наукових роботах викладачів і використовувалося під час викладання курсу теорії педагогіки.

Перспективним у цьому напрямку вважалося раціональне використання часу, відведеного на педагогічну практику студентів із відривом від навчальних занять. Саме в цей час співробітники кафедр педагогіки надавали допомогу вчителям у їхній навчальній і виховній роботі з учнями у формі бесід-консультацій із різних питань методики навчально-виховної роботи (новації в структурі уроку, формах оцінювання), морального виховання учнівської молоді, форм роботи з піонерами, діяльності шкільних організацій тощо.

Подібні консультації проводилися викладачами кафедр педагогіки не лише в школах, але й в інститутах, кабінетах педагогіки. Найважливішим було те, що ця форма підтримки давала можливість вступити в безпосередній контакт з учителем і надати йому конкретну допомогу як у дидактичних шуканнях, так і в розв'язанні складних питань виховної роботи.

До форм взаємодії кафедр педагогіки зі школами С.А. Литвинов відніс також відвідування членами кафедр уроків учителів із подальшим їх обговоренням; проведення викладачами відкритих («зразкових») уроків і виховних заходів; консультації під час підготовки доповіді на педагогічні читання, де найефективніше можна поєднати практику з теорією (узагальнення позитивного досвіду, зосередження на шляхах його теоретичного осмислення); співпрацю з окремими кафедрами методик з метою вивчення досвіду кількох «учителів-маяків», які відзначилися як висококваліфіковані майстри своєї справи.

Аналіз протоколів засідання кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди дав можливість з'ясувати, що формами співпраці кафедри зі школами були організація семінарів, присвячених питанням досвіду підготовки та проведення

педагогічної практики студентів, їхньої самостійної роботи, науково-дослідної роботи аспірантів (О.В. Попова, Л.А. Штефан у школі №62); читання лекцій (А.Г. Відченко, А.М. Доценко в школах №№ 40 і 113); відкриття при школах філіалів, лабораторій, педагогічних класів кафедри з метою подальшого зміцнення їхнього зв'язку [228, с.5].

У той час чимало вчителів прагнули підвищити кваліфікацію до рівня наукового працівника. І кафедри педагогіки всіляко цьому сприяли. Адже «виросити» викладачів педагогічних наук із числа передових учителів було почесною та корисною справою для педагогічних ВНЗ. Кафедри педагогіки продовжували надавати допомогу педагогам, які готувалися до складання кандидатського мінімуму.

Крім допомоги вчительству в рамках взаємодії «педагогічний ВНЗ – школа», кафедри педагогіки отримували найновішу інформацію про життя й роботу шкіл, їх потреби, інтереси. Це давало можливість насичувати лекційні та семінарські заняття з педагогіки матеріалом, узятим безпосередньо зі шкільного життя, підказаним практикою.

Щоб досягти високого рівня у викладанні, кожний співробітник кафедри педагогіки повинен добре «знати життя школи», яке є головним джерелом педагогічної науки. С.А. Литвинов підкреслював, що в цьому контексті потрібно наслідувати досвід окремих педагогічних інститутів, у яких перед членами кафедр педагогічного циклу поставлено вимогу «взяти певну ділянку роботи з дітьми в школі». Цей захід не тільки благотворно впливав на викладацьку діяльність доцентів і професорів – він давав їм змогу демонструвати свою професійну майстерність, на практиці доводити право на викладання такої важливої та складної дисципліни, як педагогіка. Участь у навчально-виховній роботі школи озброювала працівників педагогічних інститутів чітким розумінням подальших шляхів розвитку педагогічної науки. У свою чергу, педагогіка, обґрунтована на тісному зв'язку зі школами, сприяла усуненню недоліків у підготовці вчительських кадрів [116, с.24].

Своєрідною для цього періоду формою взаємодії кафедр педагогіки зі школами стала організація при школах навчальних, виховних, науково-дослідних лабораторій. Так, при кафедрі педагогіки й психології Одеського педагогічного вишу в 1962-1963 н.р. організовано *науково-дослідну психолого-педагогічну лабораторію* [282, с.44], яка контактувала з республіканським інститутом психології, з науково-дослідним інститутом педагогіки, із центром програмованого навчання при АПУССР; організовувала пленарні засідання науково-методологічних конференцій із програмованого навчання, займалася організацією й проведенням експериментів, зокрема з питань класифікації методів навчання, організації навчального процесу тощо.

У 1966 р. при кафедрі педагогіки та психології ХДПІ імені Г.С. Сковороди було створено *науково-дослідну лабораторію експериментальної дидактики* (ЛЕД). Ініціатором створення був кандидат пед. наук, проф. Іван Тимофійович Федоренко, який керував лабораторією впродовж 16 років. Працювала ЛЕД при базовій середній школі №94 м.Харкова, колектив якої проводив дослідницьку роботу. Крім того, наказом Облвно до лабораторії додатково було прикріплено Харківські середні школи №3, №33, №83. Для ЛЕД було виділено дві штатні посади – завідувача та старшого лаборанта, які разом із науковим керівником складали плани роботи ЛЕД, розробляли основні напрями досліджень і їх науково-методичне забезпечення, підтримували безпосередній зв'язок з учителями та науковцями, проводили експериментальну роботу в школах й аналіз її результатів. До роботи в лабораторії залучалися викладачі не лише кафедри педагогіки й психології, але й інших кафедр інституту [139; 329].

Першою ключовою проблемою ЛЕД було дослідження шляхів розвитку пізнавальної активності й самостійності учнів у навчанні. Ця проблема була поділена на чотири пов'язані між собою основні теми: 1) «Створення на уроці проблемної ситуації й постановка пізнавального завдання»; 2) «Розвиток у школярів обсягу одиниць сприймання»; 3) «Активізація розумової діяльності учнів»; 4) «Розвиток самостійності учнів у навчанні».

Кожна із зазначених вище тем мала більш вузькі аспекти вивчення: близько 40 питань підлягали дослідженню протягом п'яти років. У плані роботи лабораторії визначалась черговість у дослідженні окремих питань для того, щоб кожне попереднє досліджене питання ставало підвалиною для дослідження наступного. Одержані результати обговорювались на засіданнях кафедри, науково-практичних конференціях, друкувались у журналах, збірниках і науково-методичних рекомендаціях.

Лабораторія також працювала над проблемою формування міцності та дієвості знань, навчальної працелюбності, удосконалення читання та письма молодших школярів. На основі проведених досліджень було захищено І.Т. Федоренком докторську, а Н.О. Можасвою та В.М. Гриньовою – кандидатські дисертації.

Співробітники лабораторії, а також науковці прагнули до того, щоб постійно надавати допомогу вчителям м. Харкова й області в удосконаленні своєї майстерності, формуванні вмінь і навичок проведення дидактичних досліджень. Із цією метою проводились семінари, видавались методичні рекомендації, розроблялись конкретні матеріали для уроків тощо. За період роботи лабораторії було надруковано понад 200 методичних рекомендацій, декілька посібників. Співробітники лабораторії безпосередньо працювали в школі, проводили відкриті уроки, надавали методичну допомогу вчителям.

У ході дослідження встановлено, що в Дрогобицькому, Київському, Харківському, Сумському та інших педагогічних інститутах приділялася велика увага підготовці студентів до використання в школах технічних засобів. Студенти-практиканти Одеського педагогічного інституту постійно використовували в навчальному процесі телебачення [293, с.41], чому сприяла організована при кафедрі педагогіки *лабораторія експериментального кіно*.

Тематика наукової роботи Академії педагогічних наук й Українського науково-дослідного інституту психології й педагогіки стосовно наочності сприяла організації у КДПІ імені О.М. Горького кафедри технічних засобів навчання та *лабораторії навчального телебачення* [247]. Факультативний курс навчального

кіно було організовано при кафедрі педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди [336]. У цілому кафедри педагогіки активно використовували під час навчання ТЗН [259].

Крім того, при кафедрі педагогіки Київського педагогічного ВНЗ організовано роботу *лабораторії з проблем педагогіки вищої школи*, котра існувала на громадських засадах від 13 грудня 1969 р. Однак пізніше, згідно з положенням про лабораторію [146], вона стала окремою структурною одиницею інституту. При лабораторії існували секції педагогічної практики, позакласної роботи, пропозиції до її роботи вносили всі кафедри вишу. Співробітники лабораторії працювали над темою «Система виховання в студентів педагогічних вузів любові до педагогічної професії» [259, с.78(зворот)].

З метою забезпечення сприятливих умов для взаємодії школа – педагогічний виш за інститутами, як зазначено вище, закріплювалися базові школи, у вивченні роботи яких кафедри педагогіки брали найактивнішу участь. Так, наприклад, кафедра педагогіки ХДПІ вивчала досвід роботи експериментальної восьмирічної школи Харкова №91, навчальні плани закладу, надавала допомогу з різних питань навчально-методичного характеру (С.П. Рехтер). На кафедрі обговорювалися проекти положень про різні типи середніх шкіл. Зауваження кафедри надсилалися в Міністерство освіти УРСР [333].

З'ясовано, що базовими середніми школами для педагогічного інституту Києва були школи №№ 30, 41, 8, 82, 73, 58, де на зламі 1960-1970-их років проводилася експериментальна перевірка нових програм і підручників для початкових класів у школі-інтернаті в м. Василькові [259]. Для шкіл підшефного Києво-Святошинського району кафедрою педагогіки КДПІ імені О.М. Горького складено тематику семінару для директорів і завучів шкіл, кожний член кафедри готував відповідну доручену йому тему доповіді на цьому семінарі, наприклад, доц. С.А. Литвинов розробив тему про хід перебудови системи народної освіти, ст. викл. О.М. Білий – про аналіз навчального плану восьмирічної школи, к.пед.н. О.Г. Кравченко – про систему морального виховання у восьмирічній школі. Для

вчителів Сталінського району кафедрою розроблено тематику для теоретичного семінару з питань виховання, прочитано ряд доповідей на семінарі про завдання процесу навчання, завдання шкіл у процесі виховання тощо [255, с.38-60].

Варто підкреслити, що кафедрою розглянуто й дано відзив на проект навчального плану шкіл-восьмирічок, педагогічних інститутів (мовні факультети, фізико-математичні, початкових класів); складено програму виховних завдань для студентів усіх факультетів стосовно відривної практики; розроблено схему індивідуального плану, щоденника безвідривної педагогічної практики; проведено широке обговорення питань про активізацію методів навчання в загальноосвітній школі. Під час розробки курсу «Методика виховної роботи в школі-інтернаті» було налагоджено тісний зв'язок з опорною школою-інтернатом №6, проаналізовано спільну роботу вчителя й вихователя, систему позашкільних закладів, роботу з батьками вихованців, методи морального виховання, систему естетичного виховання в умовах шкіл-інтернатів тощо. Уся робота була узагальнена членами кафедри під час написання підручника.

Відомо, в досліджуваний період кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ України спільно з фаховими кафедрами розробляли та представляли на затвердження радам інститутів плани зміцнення зв'язку вишів зі школами, який спрямовував роботу кафедр на вивчення й наукове узагальнення передового досвіду роботи шкіл міст й областей. Особлива увага в планах приділялася розв'язанню найактуальніших проблем тогочасної школи: підвищенню ефективності різних аспектів навчально-виховного процесу, зокрема уроків з математики, фізики, мови, проблем статевого виховання молоді тощо. Наслідки проведеної роботи з вивчення передового досвіду школи знаходили своє відображення в наукових статтях, підготовлених членами кафедр і надрукованих у різних виданнях.

Певну теоретичну та практичну цінність мали роботи М.С. Треніної, «Активізація розумової діяльності учнів на уроці», В.С. Барського «Моральні основи формування особистості учнів юнацького віку». Цікавий фактичний матеріал із досвіду школи знайшов відображення в підручнику С.Ф. Збандуто

«Педагогіка». Разом із кафедрами елементарної математики й методики математики, природознавства, фізики, загально-технічних дисциплін члени колективів кафедр педагогіки вивчали передовий досвід шкіл в організації навчання без другорічництва, причини неспішності учнів з математичних дисциплін, продовжували експериментальну роботу (проф. А.І. Зільберштейн, доц. Т.М. Баларіч доц. С.Ф. Збандуто, доц. М.М. Маянц, доц. І.Ф. Федоренко, доц. Р.І. Хмелюк та інші) у школах міст з упровадження нових методів викладання математики початкової школи, вивчали ефективність програмованого навчання тощо.

Із доповіді на конференції «Педвуз – школа» викладача кафедри педагогіки і психології Криворізького педагогічного інституту Г.З. Ліщинської з'ясовано, що за активної участі студентів, учителів й учнів експериментальних шкіл №№ 15, 37, 40 і 107 м. Кривого Рогу здійснено науковий пошук на тему «Організація суспільно-політичних клубів, музеїв як важлива умова підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності» [141].

На засіданнях кафедр педагогіки неодноразово піднімалися питання про організацію роботи базових шкіл. Колектив кафедри загальної педагогіки Київського педагогічного інституту дотримувався спільної думки, що базові школи варто організовувати для кожної кафедри, взаємодія з ними покращує її наукову роботу, сприяє підвищенню якості лекцій. Члени кафедри в базовій школі проводили роботу безпосередньо з дітьми, уроки з предмета свого фаху, виховні заходи як частину педагогічного навантаження. Наприклад, на основі базової школи №13 Києва розроблено наукову роботу кафедри «Формування діалектико-матеріалістичного світогляду у процесі вивчення основ наук» [253].

На підставі співпраці зі школами кафедра педагогіки та психології Криворізького педагогічного інституту під керівництвом Л.В. Кондрашової дійшла висновку, що зв'язок школа – педагогічний виш забезпечує таке: поліпшення психолого-педагогічної підготовки кожного викладача вишу; використання можливостей кожного навчального предмета для формування в студентів професійно-педагогічних переконань; запровадження методів

різноманітних форм навчання й виховання, які б забезпечували формування творчої професійної позиції майбутніх педагогів; створення в інститутах такої атмосфери, яка виключала б безвідповідальне ставлення студентів до своїх обов'язків, сприяла б розвитку в них почуття професійного обов'язку, відповідальності, вимогливості, готовності творчо працювати в обраній сфері; підвищення серед студентів престижності та ролі професійної самоосвіти й самовиховання [141].

У досліджуваний період велике значення кафедри педагогіки надавали вивченню роботи *шкіл-інтернатів*. Так, у 1958 р. кафедра Одеського вишу запланувала розробку нової комплексної теми «*Організація навчально-виховної роботи в школі-інтернаті*», передбачаючи аналіз й узагальнення досвіду роботи шкіл-інтернатів №4, №5 Одеси та Ананьєва [281]. Кафедрою педагогіки Київського педагогічного інституту розроблено курс «Методика виховної роботи школи-інтернату», який читав Г.І. Прокопенко, і підручник до нього; на базі школи-інтернату №6 (Пуща Водиця) було проведено експеримент у галузі вдосконалення методів керівництва виконанням домашніх завдань [255, с.59-62]. У Черкаському педагогічному інституті кафедрою педагогіки розроблено та впроваджено в практику спецсеминар, присвячений вивченню питань морального виховання в школах-інтернатах Черкащини, зокрема Золотоніській школі-інтернаті; організації на їх базах клубної та краєзнавчої роботи [68].

Значну позитивну роль у покращенні професійної підготовки студентів, практичної спрямованості курсів лекцій і системи практичних занять відіграла робота кафедри педагогіки ОДПІ з вивчення й науковому узагальненню досвіду роботи школи-інтернату №6 м. Одеси, Біляївської опорної школи. Велика за обсягом експериментальна робота з дослідження нових методів викладання в умовах середньої школи, зокрема програмованого навчання, проводилася також на базах міських шкіл №№ 26, 29, 38 та ін. Це сприяло збагаченню конкретним матеріалом із досвіду роботи школи лекцій і практичних занять із предметів психолого-педагогічного циклу, фахових дисциплін і приватних методик,

наближало теоретичні курси до потреб життя, практики середніх навчальних закладів [290].

Варто відзначити роботу кафедри педагогіки Херсонського педагогічного інституту зі школою-інтернатом №1 міста. На початковому етапі члени кафедри були не готові здійснювати повноцінну підготовку студентів до роботи в інтернатах, оскільки для цього було недостатньо навчально-методичної літератури. Враховуючи це, кафедра педагогіки вирішила у вигляді експерименту залишити за собою право читати тільки загальнотеоретичний і дидактичний матеріал з курсу методики виховної роботи в школах-інтернатах. Для того, щоб висвітлити на лекціях специфіку виховної роботи в цих закладах, на кафедру запрошувалися передові вчителі і вихователі. Крім цього, у школи-інтернати для спостереження за роботою вчителів й учнів скеровувалися студенти [95]. Така робота сприяла налагодженню зв'язку зі школами, учителі яких ще впродовж багатьох років співпрацювали з кафедрами.

Крім того, члени кафедр педагогіки проводили роз'яснювальну роботу стосовно закону про школу серед учителів і громадськості (С.А. Литвинов, Д.А. Вознюк, О.Г. Кравченко) [255, с.38], брали участь в його обговоренні на Республіканській нараді з питань зв'язку педінститутів зі школами в 1962-1963н.р.: «Стан естетичного виховання в школах міста Києва (Іскра), «Стан атеїстичного виховання в школах міста Києва» (Пакшин), «Зв'язок кафедри педагогіки зі школами міста Києва та області (Литвинов)» [253].

Важливими формами ділового співробітництва школи й педагогічного вишу Кривого Рогу були постійно діючі семінари для директорів шкіл, інспекторів рай(міськ)вно Дніпропетровської області, а також учителів фізики, математики, технічної праці, що їх проводили кафедри педагогіки й психології [141]. Подібна робота здійснювалася силами кафедр педагогіки інших педагогічних ВНЗ України відповідно до наказу *«Про стан і заходи щодо поліпшення підвищення кваліфікації директорів шкіл на ФПК (факультет підвищення кваліфікації керівників шкіл) при педагогічних інститутах республіки»* від 26 листопада 1980 р. [159]. Згодом на ФПК при Вінницькому, Івано-Франківському,

Запорізькому, Київському, Луцькому, Харківському педагогічних інститутах заплановано було створення окремих кафедр наукових основ управління школою, яку, зокрема, у КДПІ очолював д.пед.наук, проф. О.Г. Мороз [196].

Стосовно роботи зі школами й популяризації педагогічного досвіду варто відзначити, що відповідно до комплексної теми «Теоретичні та методичні основи вивчення, узагальнення й упровадження передового педагогічного досвіду» кафедрою педагогіки Київського педагогічного інституту було розроблено та впроваджено в практику на факультеті підвищення кваліфікації директорів шкіл Житомирської, Київської, Черкаської, Чернігівської областей і м. Києва 12-годинний спецкурс *«Робота директорів шкіл з вивчення, узагальнення й упровадження передового педагогічного досвіду»*. Спецкурс було реалізовано у формі лекцій, семінарських і практичних занять, відвідування передових шкіл, виконання слухачами курсових робіт і їх захисту. На семінарських заняттях директори ділилися досвідом роботи своїх шкіл [248, с.1-2]

Крім того, на базі передової Ірпінської середньої школи №17 Києво-Святошинського району Київської області проведено науково-практичну конференцію та тему «Вивчення, узагальнення й упровадження передового педагогічного досвіду», де виступили з доповідями члени кафедри педагогіки, директор і 12 учителів школи. Дослідження колективної теми «Виховання в учнів непримиренності до буржуазної ідеології» проводилося на базі шкіл №№ 53 і 191 м. Києва, Білогородської та Калитянської шкіл Києво-Святошинського району Київської області, а також у Комарницькій середній школі Городецького району Львівської області. До дослідження долучився також директор Київської середньої школи №175 М.І. Михайленко, котрий у контексті дослідження підготував і подав на розгляд кандидатську дисертацію на тему «Формування активної життєвої позиції в старшокласників у процесі суспільно корисної діяльності» (кер. – Д.Я. Шелухін) [248, с.1-2].

У ході дослідження вартий уваги зв'язок кафедри педагогіки й фахових кафедр ОДПІ імені К.Д. Ушинського зі школами, котрий було оформлено у вигляді *Університету передового досвіду вчителів*, який працював на базі

інституту з 1961 року. До складу університету входило 14 факультетів, які очолювалися провідними спеціалістами фахових кафедр. Роботу факультетів координувала кафедра педагогіки. Університет мав велику популярність серед учителів міста й області, створював умови для ефективної роботи з розповсюдження передового досвіду кращих шкіл [281].

На підставі аналізу протоколів засідання кафедр педагогіки встановлено, що на початку 1960-х років кафедри приділяли особливу увагу питанням єдиних педагогічних вимог, підвищенню рівня викладання дисциплін, естетичного, фізичного виховання [298, с.4]. З'ясовано, що в подальшому на підставі обговорення ідей підвищення якості навчання, освіти й виховання на Всесоюзному форумі вчителів (червень 1968 р.) відповідно до проблем розвитку вітчизняної школи, окреслених програмою *«Про заходи подальшого покращення роботи середніх загальноосвітніх шкіл»*, головна роль покращення середніх навчальних закладів належала вчителю. Відповідно, завданням нової педагогіки став зв'язок педагогічної діяльності із завданнями суспільства.

Це стало ще одним стимулом у роботі кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України, зокрема сприяло проведенню кафедрою педагогіки ОДПІ імені К.Д. Ушинського експерименту за новою програмою в початкових класах Кодимського району. Керівником експериментальної групи доц. Л.Є. Логіною встановлено зв'язок із Інститутом удосконалення вчителів, об'євно для розробки змісту методики експериментальної роботи в школах. Експериментальні дослідження показали, що 4-річна програма для початкових класів за умови тогочасних вимог і наочних методів могла бути засвоєна за три роки й одночасно забезпечити досить високий розвиток розумових здібностей дитини. Завдання експерименту – встановити початок систематичного викладання основ наук з 4-го року навчання, тобто початковими класами вважати 1-3 класи.

Науково-дослідним інститутом педагогіки УССР складено проспекти нових програм для 1-3 класів з усіх предметів. Для успішного використання нових програм кафедрою педагогіки *перевірено* можливості засвоєння нових програм учнями шкіл при різних умовах навчання; правильність розподілу навчального

матеріалу кожного року навчання; *складено* і на практиці *апробовано* нові підручники, які відповідали новим програмам і завданням навчально-виховного процесу в початкових класах; *розроблено й покращено* методи й методичні прийоми навчально-виховного процесу відповідно до вимог навчання; *визначено* навчально-матеріальну базу; *підготовлено* вчителів початкових класів до переходу на навчання й виховання за новими програмами.

В експерименті брали участь 5 членів кафедри психології й Інституту вдосконалення вчителів, а також 4 члени кафедри педагогіки (Л.Є. Логінова, С.Ф. Збандуто, В.С. Барський, М.С. Трьошина). У цілому було проведено констатувальний, педагогічний і психологічний експерименти, оцінено переваги нової програми, методів викладання. У Кодимському районі проведено семінари на тему «*Зміст нової програми й основні напрями викладання математики в початкових класах*», на які приїжджали вчителі з Івано-Франківська, Білгород-Дністровського педучилища й інших районів Одещини.

В обов'язки членів кафедри педагогіки входив вияв певних недоліків у процесі експерименту та доручення відповідним кафедрам педагогічного інституту Одеси зробити висновки стосовно них. Наприклад, деякі неточності у викладанні математики зобов'язували відповідну кафедру здійснити аналіз помилок. Крім того, кафедра педагогіки проводила роботу з кожним учителем індивідуально з метою спільного вирішення проблем, непередбачених на початковому етапі експерименту.

У рамках дослідження встановлено відповідність програм віковим особливостям учнів, відповідність підручників для першого класу; проведено тритижневі курси перепідготовки вчителів, де акцентувалося на дидактичних знаннях; визначено обсяг інформації, який необхідно дати дітям упродовж трьох років навчання; підготовлено учнів та їхніх батьків до сприйняття нової програми; розроблено оптимальні умови педагогізації батьків; визначено психологічне та психічне навантаження на дітей упродовж уроку (45хв) і всього робочого дня (чотирьох уроків), відповідність форм і методів роботи; розроблено й упроваджено теоретичний курс для управлінців школи, план виїздів членів

кафедри педагогіки в експериментальні школи; оголошено завдання вчителям, задіяним в експерименті (вести постійне спостереження за сприйняттям і засвоєнням матеріалу та фіксувати все в щоденнику спостережень); розподілено роботу не лише між кафедрами педагогіки і психології, а також елементарної математики, російської й української мов.

У ході аналізу роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України виявлено, що зв'язок кафедр зі школами не обмежувався лише вивченням їх роботи. Кафедри розробляли план зв'язку інститутів зі школами (М.М. Маянц, Макарченко, В.С. Барський) [282, с.7], організовували виїзні засідання, зокрема в школу-інтернат №7 м. Одеси на тему *«Дидактичні вимоги до уроку в початкових класах»* [301; 298, с.21], школу №62 Харкова з метою надання методичних рекомендацій учителям, практичної допомоги школам у здійсненні заходів для втілення в життя основних напрямів реформи школи тощо. Поряд із цим кафедри надавали школам усебічну допомогу шляхом шефської роботи, участі провідних фахівців у роботі педагогічних рад шкіл, міських педагогічних об'єднань тощо. У зв'язку з переходом на п'ятиденний навчальний тиждень і встановленням «дня школи» (один день виокремлювали на відвідування студентами уроків) особливу увагу звертали на якість формування практичних навичок і методичної майстерності в майбутніх учителів [240, с.5].

Навчальний посібник «Класна година» (1988 р.), розроблений кафедрою педагогіки ХДПІ, умістив рекомендації з підготовки й проведення класних годин у формі бесід, диспутів, усних журналів, заочних подорожей, конкурсів, прес-конференцій; роз'яснення, що ефективність класної годин визначається тим, наскільки вчитель урахує вікові особливості школярів, ступінь і характер розвитку класу, рівень вихованості школярів тощо.

Активно співпрацюючи зі школами, спостерігаючи за реальними вимогами часу до педагогічних кадрів, члени кафедр педагогіки постійно працювали над учительською професіограмою. Розмірковуючи над цим питанням, завідувач кафедри педагогіки ХПІ В.І. Лозова на раді інституту доповідала: «Без чого немає вчителя? – Без знань, організаційних умінь, любові до дітей. Ми повинні піднести

престиж знань, а це висуває необхідність серйозних вимог і до себе, і до студентів. ... При підготовці вчителя потрібно серйозну увагу звернути на зв'язок зі школою» [240, с.2]

У ході дослідження встановлено, що співпраця кафедр зі школами здійснювалася на основі укладених договорів, практикувалися спільні інтегровані засідання кафедр і шкіл, семінари, спільні методичні розробки; учителі відвідували конкурси педагогічної майстерності, для них читали лекції, їх долучали до наукової роботи [224, с.63]. Сприяли популяризації педагогічних наук і профорієнтаційній роботі організовані кафедрами в школах так звані педагогічні класи, програму яких на кафедрі педагогіки ХДПІ розробила О.В. Попова. Ця програма була апробована впродовж трьох років на базі середньої школи №85 м. Харкова, а також в експериментальному навчальному корпусі №14, де О.В. Попова працювала науковим консультантом [225, с.278; 227, с.4].

Отже, робота зі школами передбачала не лише розробку колективами кафедр педагогіки наукових тем із дослідження організації навчально-виховного процесу в школах та інтернатах. Ця робота мала не описовий характер, а була ґрунтовним експериментальним дослідженням, яке проходило за безпосередньої участі науковців кафедр у спостереженнях, проведенні уроків і виховних заходів, роботі з учителями та батьками. Разом із районними відділами народної освіти кафедри організовували й проводили семінари для вчителів районів, здійснювали експериментальні дослідження, організовували роботу студентів у школах під час різних видів практики [223, с. 74-85].

Учителі, директори та завучі шкіл брали участь у навчальному процесі зі студентами: залучали їх до організації й проведення екскурсій у школах, лабораторіях і семінарських заняттях, керівництві курсовими роботами студентів. У позаурочній діяльності співробітництво виявлялося в спільно проведених виховних заходах, засіданнях *педагогічних клубів* (наприклад, «Полум'я» (Харків)). Учителі та директори шкіл керували педагогічною практикою студентів на III і IV курсах. До форм співробітництва відносилися також науково-методична

робота, спільні видання науково-методичних публікацій, виступи на курсах Інститутів удосконалення вчителів, спільні засідання тощо [228, с.140].

З огляду на взаємодію кафедр педагогіки з освітніми установами викликає інтерес *організація взаємообміну викладачами*. Так, члени кафедри педагогіки Київського педагогічного вишу прочитали низку лекцій: «Про поліпшення підготовки вчителів у педагогічних інститутах» у Вінниці (С.А. Литвинов), «Народність у педагогічній системі О.Духновича» в Ужгороді, «Творче використання педагогічної спадщини Н.К.Крупської у викладанні курсів педагогіки та історії педагогіки» у Харкові (І.П. Пакшин), «Статеве виховання учнів», «Про посібник із педагогіки С.Ф.Збандуто» у Харкові (І.П. Копачев) та ін. [251, с.11-12].

Вагомою формою організації кафедр педагогіки з установами освіти є співпраця вітчизняних і зарубіжних вишів-партнерів, спрямована на підвищення рівня кваліфікації викладачів. Так, завідувачі кафедр педагогіки розробляли перспективні плани підвищення науково-педагогічної кваліфікацій викладачів педагогіки та психології шляхом направлення їх на стажування до відповідних кафедр (секцій) провідних вишів України та зарубіжжя [301].

Педагогічні кабінети проводили обмін досвідом із кабінетами інших педагогічних ВНЗ України, поповнювалися комплектами підручників середньої школи, надавали допомогу вчителям міст і областей. Кабінет педагогіки при КПІ імені О.М.Горького через викладачів кафедри практикував публікування педагогічних бюлетенів, які знайомили студентів із найновішими педагогічними виданнями [251, с.3].

Співробітництво між кафедрами педагогіки та психології ХДПІ імені Г.С.Сковороди й секції педагогіки Магдебурзької вищої педагогічної школи імені Вайнерта полягало в читанні викладачами кафедр педагогіки та психології спецкурсів на відділенні «німецька й російська мова» («Творчий спадок А.С.Макаренка», «Навчання школярів прийомам навчальної роботи», «Організація спілкування школярів», «Методика виховної роботи в школі», «Мотивація діяльності» тощо). Для студентів відділів «російська і німецька

мова», «українська і німецька мова» викладачі секції педагогіки Магдебурзької вищої педагогічної школи читали курси «Профорієнтаційна робота в школі», «Питання морального виховання на уроках», «Виховання в сім'ї», «Робота з «проблемними» дітьми», «Організація психологічної консультації в школі».

Кожен рік по черзі установи організовували конференції аспірантів психолого-педагогічних кафедр із метою вивчення методик психолого-педагогічних досліджень; один раз на п'ять років проходили семінари викладачів психолого-педагогічних кафедр із проблеми «Удосконалення підготовки вчителів середньої школи». Було організовано щорічну практику студентів (10-15 осіб) ХДПІ імені Г.С. Сковороди в піонерських таборах НДР і, відповідно, студентів відділення «російська й німецька мова» Магдебурзької вищої педагогічної школи в літніх піонерських таборах Харківської області. Практикувалося спільне видання публікацій викладачів обох навчальних закладів в інститутських збірниках [224, с.68-69; 259, с.15].

Наприклад, у 1969 р. у збірнику «Wissenschaftliche Zeitschrift» Магдебурзького педагогічного інституту було надруковано статтю А.І. Зільберштейна «Про виховання психолого-педагогічних особливостей особистості вчителя в студентів педагогічних інститутів». Так само у збірниках педагогічних інститутів України вміщувалися статті іноземних педагогів [326]. Крім того, німецькі колеги відвідували базові школи українських педагогічних інститутів, виступали на спільних засіданнях кафедр педагогіки та психології з різноманітних тем, наприклад, «Проблеми здібностей у педагогічній і психологічній НДР», з приводу заходів з нагоди 100-річчя з дня народження А.С. Макаренка (доктор Рейнгарт (Магдебурзький університет)) тощо [228, с.96].

Неодноразово викладачі педагогіки педагогічних ВНЗ (Л.Д. Попова, В.І. Лозова, С.Т. Золотухіна) підвищували рівень кваліфікації за кордоном: відвідували лекції з курсу історії педагогіки, заняття педагогічних секцій, засідання секцій педагогіки й історії педагогіки, брали участь у роботі секцій, проводили семінари зі студентами філологічних відділень на теми «Актуальні

питання дидактики», «Методи виховання», відвідували центри з профорієнтаційної роботи в містах тощо [224, с.57; 228, с.96].

Кафедра педагогіки Київського педагогічного інституту співпрацювала із секцією педагогіки Лейпцігського педагогічного інституту [259, с.9(зворот)] з метою обміну досвідом, науково-методичними матеріалами з педагогіки, психології, педагогічної практики, публікаціями з актуальних питань педагогічної науки, взаєморецензування наукових праць. З 1988 р. кафедрою педагогіки Мелітопольського педагогічного інституту налагоджено творчі й наукові зв'язки з лабораторією «Макаренко-реферат» Марбурзького університету [73]

Інтенсивна організація роботи кафедр педагогіка стосовно розробки нових програм із педагогічних дисциплін, розгляду питань підготовки педагогічних кадрів спричинилася до практичного впровадження Міністерством СРСР *нарад завідувачів кафедр педагогіки та психології*, які також сприяли обміну досвідом роботи кафедр. Одна з таких нарад була організована в місті Владимирі 2-4 червня 1970 р. у складі 345 педагогічних інститутів союзу. Подібними заходами Академія педагогічних наук прагнула укріпити контакти з кафедрами педагогіки [269]. Спільні наради й конференції завідувачів кафедр педагогіки проводилися й із метою організації наукових досліджень педагогічною науковою спільнотою.

Робота кафедр у 1980-х роках здійснювалася відповідно до постанов ЦК КПРС і Рад Міністрів СРСР *«Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи»* (1979 р.), *«Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці»* (1977 р.). *«Про дальший розвиток вищої школи і підвищення якості підготовки спеціалістів»* (1979 р.).

У лютому 1981 р. з метою поліпшення навчально-виховного процесу, узагальнення та поширення передового досвіду викладання психолого-педагогічних і фахових дисциплін, піднесення ролі кафедр у зростанні якості підготовки фахівців для освітньої галузі наказом Міністерства освіти Української РСР від 27 лютого 1981 р. на базі 14 інститутів республіки створено **опорні кафедри** відповідно до наказу *«Про затвердження опорних кафедр педінститутів республіки»*. Статус опорної кафедри забезпечував

найсприятливіший режим регулярному проведенню розширених засідань, майстер-класів, науково-практичних конференцій, організації науково-методичних нарад і семінарів, стажувань, перепідготовки викладачів педагогічних інститутів, учнівських олімпіад, конкурсів тощо. Метою засідань опорних кафедр (Слов'янськ (19-20 листопада 1987 р.), Кам'янець-Подільський) був обмін досвідом опорних кафедр педагогіки у викладанні педагогічних дисциплін [228, с.77-136].

Отже, упродовж 1958-1990 рр. кафедрами педагогіки було ґрунтовно визначено спектр взаємодії із загальноосвітніми закладами у формі опорних шкіл, із педагогічними кафедрами вітчизняних ВНЗ та педагогічними секціями зарубіжних, зокрема німецьких, вишів, з органами народної освіти, що узагальнено кафедрами в науково-методичній роботі та впроваджено в практичній підготовці майбутніх учителів. У цей період для кафедр педагогіки школа стала й об'єктом впливу з боку кафедри, і осередком формування особистості викладача педагогічних дисциплін. Базові школи відіграли велику роль у реалізації уже напрацьованих методик кафедр, в упровадженні наукових досліджень, засвоєнні досягнень педагогічної науки й передового педагогічного досвіду, у підвищенні кваліфікації вчителів школи й викладачів педагогічних ВНЗ [228, с.38; 119]. Етапи взаємодії кафедр педагогіки зі школами й іншими середніми навчальними закладами представлено рисунком 2.4.3.

2.4.4. Робота кафедр педагогіки громадсько-педагогічної спрямованості

Через усе ще недостатній рівень освічуваності соціальних мас, відсутність джерел інформації, наявність серед учительства спеціалістів із середньою педагогічною освітою у виокремлений період спостерігається робота кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України з громадськістю. Цей вид діяльності охоплював просвітницько-пропагандистську роботу серед учителів і викладачів, управлінського персоналу загальноосвітніх закладів, батьків, широких верств населення.

Робота з учителями і викладачами передбачала проведення для них політзанять, лекцій, доповідей, конференцій, дискусій, нарад і консультацій, проведення й участь у семінарах і курсах з підвищення кваліфікації учителів, надання допомоги працівникам дошкільних установ, школам в організації навчально-виховної роботи, створення й забезпечення роботи секцій методики викладання у вищій школі.

Робота з управлінським персоналом загальноосвітніх закладів охоплювала організацію, розробку програм і проведення семінарів для директорів шкіл.

Робота з батьками включала організацію батьківських лекторіїв, проведення лекцій і доповідей у батьківських університетах, школах, клубах, палацах піонерів, підприємствах, надання консультацій для батьків.

Робота серед широких верств населення передбачала проведення масових лекцій і доповідей у садах, парках, палацах культури, заводах, навчальних закладах, гуртожитках, організацію конференцій, тематичних вечорів, зустрічей, участь у проведенні курсів і семінарів для пропагандистів, профорієнтаційну діяльність, публікацію статей у соціальних газетах і журналах.

Варто відзначити, що взаємодія з громадськістю на початку 1960 років перебувала в апогеї свого розквіту через діяльність організованих на попередньому етапі розвитку кафедр педагогіки батьківських університетів, материнських шкіл, лекторіїв, функціонування яких припинилося в 1980-х роках.

Робота серед широких верств населення передбачала проведення масових лекцій і доповідей у будинках учителя, на курсах підвищення кваліфікації вчителів, у позашкільних навчально-виховних установах, садах, парках, палацах культури, заводах, навчальних закладах; організацію конференцій, тематичних вечорів запитань і відповідей, зустрічей, консультацій; участь у проведенні курсів і семінарів для пропагандистів, випускників педагогічних вишів; публікацію статей на педагогічні теми в газетах і журналах.

У контексті дослідження вартий уваги проведений для вчителів Харкова у Центральному лекторії Товариства розповсюдження знань вечір на тему «Якою повинна бути вітчизняна школа, щоб успішно готувати своїх випускників до

життя та праці», де кафедра педагогіки взяла активну участь. У цілому на лекторії товариства кафедрою прочитано 37 лекцій упродовж 1958-1959 н.р. [333].

На основі діяльності лекторію для батьків при кафедрі педагогіки Одеського педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського було створено *Університет педагогічних знань для батьків*, регулярна діяльність якого розпочалася з 1959 року [28; 268; 279; 280; 307]. За 15 років свого існування заклад випустив 1306 осіб і набув статусу Народного університету для батьків, неодноразово отримував республіканські премії та нагороди. Його випускники проводили велику громадську роботу з виховної роботи в школах, позашкільних й оздоровчих дитячих закладах.

Інтерес викликає структура університету, котрий складався з двох факультетів:

I. Факультет громадських інструкторів-вихователів охоплював батьківський актив шкіл, дитячих відділів парків культури й відпочинку, дитячих кімнат міліції, оздоровчих дитячих майданчиків і піонерських таборів.

Навчальний план факультету був розрахований на 2 роки навчання. Усього на лекції та практичні заняття відведено 48 годин, на самостійну роботу – 12 годин на рік. Заняття проводилися 1 раз на місяць по 4 академічні години.

Навчальна робота на факультеті провадилася за такими дисциплінами:

- 1) сімейна педагогіка – 28 год. (лекцій – 16 год, практичних – 8 год, самостійна робота – 4 год);
- 2) анатомо-фізіологічні особливості дітей і підлітків та гігієна – 20 год. (лекцій – 14 год, практичних – 4 год, самостійна робота – 2 год.);
- 3) дитяча психологія – 8 год.;
- 4) сімейне право – 4 год.

На весь курс відводилося 120 годин на два роки. Випуск слухачів проводився один раз на два роки;

II. Загальнопедагогічний факультет, де заняття проводилися у філіалах або на підприємствах. Станом на 1971-1972 н.р. в університеті нараховувалося 3 філіали, навчання тривало 1 рік, заняття проводилися впродовж трьох місяців

навчального року по 4 год. (два рази на місяць) і протягом 6 місяців по 2 год. (один раз на місяць). Усього навчальний план нараховував 36 годин. Із них відведено на вивчення: а) сімейної педагогіки – 24 год., б) профілактики захворювань дітей і гігієни – 8 год., в) сімейного права – 4 год.

Викладацький персонал університету укомплектовано професорсько-викладацьким складом Одеського педагогічного інституту, зокрема кафедри педагогіки. До читання лекцій також залучали вчителів шкіл і позашкільних закладів, лікарів, юристів. У роботі університету в обов'язки кафедри педагогіки входило також обговорення й затвердження тематики лекцій, періодичне заслуховування звітів про роботу університету. Крім того, на кафедрі педагогіки можна було отримати додаткову інформацію стосовно виховання дітей у сім'ї в позанавчальний час роботи університету.

Тематика лекцій цілком відповідала завданням університету, наприклад: «Завдання сімейної педагогіки», «Моральне виховання дітей», «Фізичне виховання дітей», «Трудове виховання в сім'ї», «Патріотичне виховання дітей у сім'ї», «Значення авторитету батьків і виховання дітей», «Питання статевого виховання дітей у сім'ї», «Єдність вимог школи і сім'ї у виховання дітей», «Виховання гуманізму в дітей у сім'ї», «Особливості розвитку й типи вищої нервової діяльності в дітей». «Загартовування організму силами природи», «Профілактика короткозорості», «Профорієнтація школярів», «Здібності і їх розвиток», «Обмін досвідом виховної роботи в сім'ї» тощо.

У ході дослідження встановлено, що кафедрою педагогіки Київського педагогічного вишу укладено домовленості зі школою №58 Сталінського району про організацію при цьому закладі власними силами *батьківського лекторію*. До обов'язків кафедри увійшла розробка тематики та проведення лекцій і бесід лекторію. Крім того, налагоджувався зв'язок кафедри з підшефним Київським інститутом удосконалення вчителів з метою читання лекцій на семінарах директорів (І.П. Тертичний, Г.І. Прокопенко) [255, с.62].

Із жовтня 1969 р. уже *Університетом педагогічних знань для батьків* при кафедрі загальної педагогіки Київського педагогічного ВНЗ керувала Ганна

Іванівна Ляшенко. У п'яти «кущах» шкіл регулярно в означений час проводилися зустрічі з громадськістю, продовжувалася робота семінару для працівників Київської області, відділу народної освіти, обласного інституту вдосконалення вчителів і завідувачів районних відділів народної освіти Київської області. У цілому впродовж 1969-1970 н.р. силами викладачів кафедри педагогіки й психології прочитано 21 лекцію (Г.І. Ляшенко, М.А. Рябухін) [259, с.55(зворот)].

Тематика кафедри педагогіки КДПІ в рамках громадської роботи охоплювала теми: «Комуністична мораль і моральне виховання в сім'ї і школі», «Трудове виховання», «Педагогічна спадщина А.С. Макаренка», «Основи логіки», «Моральне виховання дітей», «Ораторське мистецтво», «Великі слов'янські педагоги та їхня спадщина», «Про роботу піонерської організації в школі», «Вожатий як вихователь», «Про міжнародні події», «Основи радянської дидактики», «Вибір професії» тощо [259, с.7].

Крім того, члени кафедри співпрацювали з Київським ОІУВ стосовно допомоги школам і педучилищам Київщини. Зокрема, В.З. Смаль, Г.Д. Панченко, Д.Я. Шелухін брали участь у нарадах учителів Поліського, Макарівського та Богуславського районів, виступали з доповідями на обласних педагогічних читаннях і під час Ленінських днів науки, на курсах підвищення кваліфікації вчителів, проводили виїзні засідання, з доповідями та лекціями виступали на Заході України (Львів, Закарпаття) [259, с.53(зворот)]

Відомо, що до завдань кафедр педагогіки входить ознайомлення майбутніх учителів з дитячим рухом, підготовка їх до виховної роботи [142; 39; 78]. Із цією метою кафедра педагогіки Луганського педагогічного інституту тісно співпрацювала з комсомольськими організаціями факультетів. Викладачі кафедри своєчасно підтримували ініціативу студентської молоді, яка працювала з піонерами шкіл, надавали потрібні поради й консультації, проводили семінари та інструктажі. За такої взаємодії комсомольські групи факультетів стали колективними вожатими піонерських загонів шкіл №№ 20, 38, 5 та ін. [142].

Тривала також робота дворічного *Університету педагогічних знань* для батьківського активу загальноосвітніх шкіл Полтави при Полтавському

педагогічному інституті, де в 1974 р. на першому курсі навчалися 416 осіб, на другому – 214 слухачів. За 15 років існування університету його заняття відвідало 1226 осіб. Істотним прорахунком у цій роботі було недостатнє залучення студентів до цієї роботи [110]

Відомо, що в 70-их роках ХХ ст. в Україні діяли навчально-виробничі комбінати (НВК) відповідно до постанови Ради міністрів РСРСР в 1974 р., 23 серпня 1975 р. було затверджено *«Типове положення про міжшкільні навчально-виробничі комбінати трудового навчання й професійної орієнтації школярів»*. Відомо, що основним завданням НВК було ознайомлення учнів з трудовими процесами й змістом праці робітників на підприємствах, здійснення професійної орієнтації учнів з метою підготовки їх до свідомого вибору професії, оволодіння школярами початковими навичками обраної професії. Згідно з положенням *«Про організації суспільно корисної, виробничої праці учнів загальноосвітніх шкіл»* від 11 травня 1985 р. старшокласники зобов'язані були проходити професійне навчання (4 год./тижд.) і займатися суспільно корисною працею (до 4 год./тижд.). Реалізацію цих постанов здійснювали саме навчально-виробничі комплекси, де один день на тиждень школярі проходили навчання, після чого складали кваліфікаційні іспити й отримували свідоцтва про оволодіння трудовою спеціальністю [228].

Кафедри педагогіки співпрацювали з усіма закладами освіти, зокрема й навчально-виробничими комплексами, про що свідчить виїзне засідання кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди в НВК Київського району Харкова з метою ознайомлення з організацією професійної орієнтації школярів в НВК [228, с.21]. Результатом цього засідання, як і інших виїзних засідань, стало використання матеріалів професійної орієнтації цього закладу в процесі читання лекцій для студентів педагогічного інституту.

У рамках роботи з громадськістю кафедри педагогіки здійснювали підвищення кваліфікації вчителів, особливо молодих педагогів, беручи активну участь у роботі постійно діючих семінарів при обласних інститутах підвищення кваліфікації вчителів [281]. З метою теоретичного й методичного озброєння

вчителів кафедрою педагогіки ХДПІ імені Г.С.Сковороди розроблено й проведено цикл лекцій із педагогіки в Харківському будинку вчителя, на педагогічних нарадах в окремих школах Харкова (№№63, 6, 26, 82, 95, 62, 106, 130, 36), на семінарах і курсах удосконалення вчителів, на обласних курсах шкільних інспекторів, учнів старших класів. Тематика лекцій увібрала такі актуальні для того часу теми: «Мета виховання», «Провідна роль виховання в розвитку дитини», «Принципи дидактики», «Принципи морального виховання», «Авторитет учителя та шляхи його становлення», «Філософські основи вітчизняної педагогіки», «Про міцність знань», «Про естетичне виховання», «Педагогічний спадок А.С.Макаренка», «Про виховання уваги та інтересу», «Про самостійну роботу учнів», «Про виховання пам'яті», «Виховання свідомої дисципліни», «Про вибір професії», «Про дружбу і товариськусть», «Сім'я і школа», «Провідна роль виховання» тощо [327].

Робота кафедр педагогіки з молодими вчителями відображена публікацією доцентів кафедри педагогіки КДПІ імені О.М.Горького Р.А.Семерниковою та В.А.Левіною «До питань про вдосконалення роботи педагогічних вишів із учителями» (видавництво Томського державного університету, 1981 р.), у якій узагальнено роботу кафедри над темою «Вивчення, узагальнення й упровадження роботи з молодими вчителями стосовно формування їхньої педагогічної майстерності». Інтерес у дослідженні викликало питання адаптації молодого вчителя до професійної діяльності в школі. Однак відомо, що це залежить не тільки від якості підготовки спеціалістів у педагогічних ВНЗ, але й від того, хто приходить до них навчатися [248, с.1-2]. Силами кафедр педагогіки затверджувалася тематика, розроблялися доповіді педагогічних читань для випускників інститутів [282].

У ході дослідження встановлено, що в педагогічних ВНЗ України надавали великого значення проблемі педагогічної профорієнтації. Зокрема, у Київському педагогічному інституті в 1980 р. на громадських засадах було створено *факультет молодого вчителя*. Слухачами цього факультету були учні 9-х і 10-х класів Києва та Київської області. Організація роботи факультету стала значним

унеском у систему відбору в педагогічний виш молоді, здатної виявляти інтерес до педагогічної професії. В окремих школах Києва були організовані педагогічні факультативи й гуртки, які також сприяли відбору й підготовці молоді для вступу в педагогічний виш.

За участю кафедри педагогіки КДПІ розроблена необхідна документація для факультету молодого вчителя, педагогічних факультативів і гуртків, а саме: «Система педагогічної профорієнтації в школі», «Програма роботи педагогічних факультативів і гуртків для учнів старших класів загальноосвітніх шкіл» [248, с.6]. Кафедра пропагувала досягнення народної освіти й педагогічної науки, зосереджувала увагу на вихованні в майбутніх спеціалістів непримиренності до буржуазної ідеології та моралі, відповідального ставлення до громадянського обов'язку й оволодіння педагогічною професією [256, с.2].

Згодом кафедри педагогіки співпрацювали з позашкільними навчально-виховними установами – місцевими дитячими будинками творчості, палацами піонерів (палацами дитячої та юнацької творчості), оздоровчими таборами. Наприклад, кафедра педагогіки ХДПІ спільно з Палацом піонерів проводила посвяту студентів у піонервожаті [240, с.33]. Крім того, кафедри здійснювали роботу для взаємодії зі слухачами факультетів підвищення кваліфікації, які діяли в досліджуваний період при педагогічних ВНЗ.

У ході дослідження встановлено, що в період 1980-1990-х років громадський напрям діяльності кафедр педагогіки дещо уповільнився, а згодом спостерігається його нівелювання через відсутність потреби країни в педагогізації громадськості. Дещо продовжувала проводитися ця робота з учителями. Так, на секції педагогіки при товаристві «Знання» Київського району Харкова (секретар Л.М. Калашнікова) лише за 1987-1988 н.р. члени кафедри прочитали понад 100 лекцій для вчителів району й міста. Із циклами лекцій із сімейного виховання виступали доц. Л.Д. Попова й лектор республіканської ланки А.Г. Відченко; доц. С.Т. Золотухіна та ст. викл. В.М. Гриньова виступали з лекціями в школі міліції [228, с.150]. Оскільки в цей час у країні спостерігається підвищення кількості вчителів із вищою освітою, потреба в просвітницькій роботі кафедр

зникає, а просвітницька діяльність покладалася на вчителів середніх шкіл, які здійснювали роботу з громадськістю на батьківських зборах. Завдання викладачів кафедр полягало в підготовці майбутніх учителів до реалізації цієї роботи в рамках навчальних програм.

2.5. Розширення та змістове збагачення напрямів роботи педагогічних кафедр (1991-поч. ХХІ ст.)

У кінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя через стрімкі зміни у світовому освітньому просторі в педагогічній освіті України науковці вдаються до різного роду інновацій у професійній підготовці майбутнього вчителя, у способі діяльності та стилі мислення педагога. На відміну від репродуктивного навчання, інноваційний підхід до підготовки вчителів передбачає створення можливостей для виявлення активної позиції в навчальному процесі, засвоєння нового досвіду на основі цілеспрямованого формування творчого й критичного мислення, набуття досвіду використання інструментарію навчально-дослідної діяльності.

У контексті інноваційної роботи педагогічних ВНЗ на *четвертому етапі становлення* та розвитку кафедр педагогіки (1991 р. – початок ХХІ ст.) спостерігається їх інтеграція в умовах розбудови національної педагогічної освіти України.

Для глибокого розуміння й ефективного практичного розв'язання проблем підготовки педагогічних кадрів великого значення набуло вивчення, теоретичний аналіз і творче використання досвіду організації педагогічної освіти. Історичний підхід дає змогу краще зрозуміти закономірності поступу того чи того явища, його стану та перспектив подальшого розвитку. Це по-особливого стосується організації роботи кафедр педагогічного циклу в структурі педагогічних вишів у переломний період для українського суспільства, яким стало проголошення незалежності України. Створення умов суверенності, демократизації, прийняття закону «Про освіту» (1991 р.) сприяли новим реформам у вищій педагогічній школі.

Про вагомість педагогічної освіти в часи незалежності наголошував В.К. Майборода: «підвищення ефективності вищої педагогічної освіти, її провідної ролі в навчанні та вихованні молоді – першочергове державне завдання. Концепція сучасної вищої педагогічної школи передбачає фундаментальну загальну освіту – поєднання глибокої теоретичної підготовки вчителя широкого профілю з великою практичною та організаторською роботою. Треба, щоб випускник педагогічного вишу завжди був особистістю, володарем душ і дум учнів» [120, с.3].

З метою забезпечення системності у вивченні навчальних дисциплін, уникнення дублювання навчального матеріалу та зміцнення міжпредметних зв'язків фундаментальна підготовка майбутнього вчителя здійснюється шляхом упровадження інтегрованих навчальних дисциплін.

При формуванні освітньо-професійних програм із поєднаних спеціальностей інтегровані навчальні дисципліни об'єднано в модулі з кожної спеціальності. У такий спосіб, на переконання колективу монографії «Еволюція педагогічної освіти в Україні на етапі націєтворення», психолого-педагогічна підготовка стала передбачати вивчення, крім традиційних навчальних дисциплін (дидактика, теорія виховання, історія педагогіки, загальна психологія, педагогічна й вікова психологія), порівняльної педагогіки, основ педагогічної майстерності, соціальної психології та інших предметів, які визначаються з урахуванням особливостей спеціальностей [72].

У ході дослідження з'ясовано, що в процесі педагогічної підготовки поширення набула концепція формування *компетентного спеціаліста*, основна ідея якої – досягнення майбутніми вчителями професійних умінь і навичок, при цьому акцент поставлено на індивідуальний підхід, розвиток самоорганізації, саморозвиток і самовдосконалення [106].

Відомо, що в державній національній програмі «Освіта» [71] в окремому розділі зазначено, що педагогічні працівники повинні стати основною рушійною силою відродження та створення якісно нової національної системи освіти; головна увага має бути зосереджена на підготовці нового покоління педагогічних

працівників, підвищенні загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу педагога до рівня, що відповідає його ролі в суспільстві. З метою створення умов для ефективної професійної діяльності педагогічних працівників, забезпечення їхнього високого соціального статусу в суспільстві в програмі визначено такі основні напрями роботи:

- створення системи педагогічної освіти, що задовольняла б потреби суспільства в педагогах різних спеціальностей і кваліфікаційних рівнів, здатних виконувати основну соціальну функцію;
- формувати цілісну та всебічно розвинену особистість, віддану інтересам Української держави;
- глибоке реформування змісту, форм і методів підготовки педагогічних працівників усіх ланок освітньої галузі;
- залучення кращих інтелектуальних і духовних сил суспільства в освітню сферу;
- піднесення престижу педагогічної праці, створення педагогічним працівникам соціально-економічних умов, адекватних їхньому місцю й ролі в суспільстві;
- забезпечення безперервної освіти педагогічних працівників, підвищення їхнього професіоналізму, освітнього й загальнокультурного рівня;
- істотне вдосконалення наукового, методичного, інформаційного, видавничо-поліграфічного забезпечення педагогічної діяльності;
- створення умов для професійної свободи, творчого пошуку, ініціативи педагогів, прискорення суспільної апробації, відбору та селекції педагогічних новацій;
- розроблення та впровадження нової системи оцінки (атестації) рівня професійної діяльності педагогічних працівників.

Отже, в досліджуваний період педагогічна освіта розглядається як процес становлення та розвитку професійної індивідуальності вчителя, набуття ним майстерності в галузі спеціальних дисциплін. Вважається, що на його поведінку

та на навчальне середовище, яке він створює, головним чином впливають особливості спрямувань, прагнень і цільових установок [167].

З іншого боку варто відзначити, що впродовж 1990-х років, як свідчать наукові розвідки С.О. Васильєвої [49; 50], через украї нестабільну соціально-економічну ситуацію в освітній галузі спостерігається втрата школою багатьох професійно підготовлених, здібних і досвідчених учителів через недостатнє фінансове забезпечення галузі; зниження мотивації до педагогічної праці та престижності професії і, відповідно, погіршення якості викладання навчальних предметів; невиправдані перевантаження вчителів (документація, численні конкурси, інші навантаження, не передбачені посадовими обов'язками тощо), загроза скорочення та реорганізації закладів вітчизняної методичної служби. Звичайно, що соціальні фактори пагубно вплинули на якість педагогічної освіти: скорочення навчальних курсів і педагогічних практик, надмірне застосування самостійної роботи під час навчання у ВНЗ, відсутність стимулювання студентів до науково-дослідної роботи, невміння майбутніх учителів з користю для підвищення рівня професійної компетентності залучати Інтернет-ресурси, заперечення живої книги як джерела знань тощо.

З боку діяльності кафедр педагогіки також спостерігається втрата деяких визначених на попередніх етапах традицій підготовки майбутніх учителів. Так, аналізуючи протоколи засідань кафедр, накази педагогічних ВНЗ [220], відстежено, що відкриті лекційні та практичні заняття в цей час практично не взаємовідвідувалися й не обговорювалися, унаслідок чого молоді викладачі не отримували належної уваги та допомоги з боку кафедр. Співробітники кафедр не планували науково-дослідної роботи в позанавчальний час. Гуртки та проблемні групи практично не працювали, а їхня діяльність відбивалася лише у звітах.

Крім того, кінець 1990 рр – початок ХХІ ст. у роботі кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України ознаменувався новим стилем соціальних стосунків, що вимагало з боку кафедр ініціативності, пошуку підтримки своїх починань, конкурентоспроможності на ринку праці, розвитку нових напрямів діяльності. На жаль, було втрачено зв'язок зі школами, невимушеність стосунків «викладач

педагогічного ВНЗ – учитель школи», виїзні засідання кафедр проводилися вкрай рідко. Загострилася суперечність між зростаючими об'єктивними вимогами суспільства до вчителя та недостатнім рівнем його професійно-педагогічної підготовки [42].

Беручи до уваги зміну пріоритетів, варто пам'ятати, що процес підготовки майбутнього педагога повинен містити три основні завдання: 1) підготовка особистості, 2) підготовка інтелігента-інтелектуала, 3) підготовка професіонала. На думку О.Г. Солодухової, ці завдання повинні розв'язуватися передовсім під час роботи кафедр педагогіки [189, с.113-115]

З'ясовано, що в досліджуваній період на кафедрах спостерігається активізація навчальної роботи. Варто наголосити на впровадженні активних форм і методів навчання, ТЗН, проблемних лекцій, ділових, імітаційних ігор, моделюванні й аналізі різних проблемних ситуацій у рамках вивчення педагогіки, ОПМ і методики виховної роботи, на творчих зустрічах із директорами, завідувачами шкіл і досвідченими вчителями за круглим столом. Застосовувалася рейтингова система оцінювання знань студентів із дисциплін, які викладалися на кафедрах [220]. Постановою кабінету Міністрів України від 20 січня 1997 р. *«Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами»* в роботі кафедр було покладено початок роздумів стосовно *комерціалізації* можливих освітніх послуг.

Крім проблеми співвідношення різних компонентів педагогічної освіти, гостро постали питання структури та змісту курсів педагогіки, психології, соціології освіти. Традиційно більше уваги приділяли педагогіці та психології як найважливішому джерелу вирішення професійних завдань учителя. Характерно, що різні курси педагогічної й вікової психології мали, як правило, прикладний, практичний характер. Однак, активно почала проводитися робота з модернізації навчальних дисциплін, введення нових курсів і тем. Широкого розвитку набула система навчальних курсів за вибором студентів, які допомагають розширити їхній світогляд і надають знання в суміжних галузях. Для поглибленого вивчення

студенти обирають певні предмети або інтегровані курси з різних галузей знань [48].

У ході аналізу науково-педагогічної літератури [11; 14; 15; 100; 76; 67; 4; 40] виявлено посилення *соціологічної орієнтації курсів педагогіки*. У зв'язку із цим значного розвитку набула соціальна педагогіка, яка розглядає не тільки дитину, а і її оточення [48, с.64-65], що також сприяло розширенню спектру педагогічних кафедр.

На новий рівень вийшла співпраця педагогічних кафедр з іншими освітніми установами: навчальними та науковими закладами України, зокрема з Академією педагогічних наук України, Національною академією наук України, підрозділами Міністерства освіти і науки України та іншими міністерствами, місцевими органами управління в галузі освіти та загальноосвітніми закладами, кафедр педагогіки між собою тощо (*Додаток М*) [166].

З метою узагальнення роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України на сучасному етапі варто здійснити короткий екскурс сторінками сайтів педагогічних кафедр педагогічних університетів. Варто наголосити, що в подальшому в дослідженні не використовується термін «кафедри педагогіки», а «педагогічні кафедри», оскільки через численні реорганізаційні процеси в педагогічних університетах досліджувані кафедри охоплюють різноманітні спектри педагогічних дисциплін, що відображено не лише в назвах, а й у змісті їх роботи. Об'єднувальним для педагогічних кафедр є формування позитивної мотивації в студентів до майбутньої професійної діяльності, теоретична та практична підготовка їх до навчально-виховної роботи в освітніх закладах різних ступенів.

Установлено, що в окреслений період спостерігається новий вектор розвитку кафедр педагогічних спеціальностей: загальної педагогіки, історії педагогіки, педагогічної майстерності, педагогічної творчості, козацької педагогіки, соціальної педагогіки й соціальної роботи, дошкільної освіти, методики виховної роботи, педагогічної антропології, педагогічних технологій, проблем вищої школи, професійного розвитку вчителя, педагогіки та андрагогіки

тощо. Розширено спектр предметів, які викладаються на кафедрах. Так, *кафедра загальної й соціальної педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка* під керівництвом *Людмили Іванівни Міщук* здійснює викладання таких дисциплін: загальна педагогіка; теорія виховання; теорія навчання з основами школознавства; порівняльна педагогіка; превентивна педагогіка; соціальна педагогіка; педагогіка сімейного виховання; теорія й основи соціального виховання; історія педагогіки; українська етнопедагогіка; педагогічна геронтологія; вступ до спеціальності; професійна творчість; соціалізація особистості; технологія соціально-педагогічної роботи; методика виховної роботи; методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями; методика роботи в ЛОТ; методика організації волонтерського руху; технологія роботи за місцем проживання; етика соціально-педагогічної діяльності; соціально-молодіжна політика; соціально-педагогічна робота в закладах освіти; соціально-педагогічна робота у сфері дозвілля; технологія роботи соціального гувернера; основи красномовства; профорієнтація й методика профорієнтаційної роботи; основи науково-педагогічних досліджень; основи соціально-педагогічних досліджень; менеджмент соціально-педагогічної роботи; технологія соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах; методика педагогічного експерименту; людина в сучасному соціумі; основи соціально-правового захисту особистості; основи сценарної роботи соціального педагога; попередження насильства над особистістю; соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки людини; технологія соціально-педагогічних досліджень; адаптація випускників шкіл-інтернатів. Крім того, на кафедрі практикується читання викладачами спецкурсів: основи роботи класного керівника; нові педагогічні технології навчання й виховання; корекційна педагогіка; методика соціально-виховної роботи; соціальна педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими можливостями [176].

З'ясовано, що досліджувані нами кафедри прикріплювалися за факультетами, при цьому залишалися провідними в педагогічних ВНЗ, продовжуючи виконувати традиційні функції вдосконалення та модернізації

підготовки майбутніх учителів, усебічного розвитку вітчизняної педагогічної освіти. Наприклад, при педагогічному виші імені М.П. Драгоманова кафедри педагогічної творчості та психолого-педагогічної профорієнтації й виховної роботи підпорядковано факультету професійної орієнтації та післядипломної освіти [216, с. 31]. Кафедру соціальної педагогіки в 1997 р. переведено з педагогічного факультету на соціально-гуманітарний.

Викладачі кафедр проводили дослідження та здійснювали розробки за пріоритетними для України напрямками. Згідно з наказом по КДПІ від 9 жовтня 1992 р. «Про прикріплення загальноінститутських кафедр до факультетів» статут загальноінститутських залишився лише за кафедрами фізичного виховання (завкафедри проф. Ю.Т. Похолоденчук) і загальної педагогіки та історії педагогіки (завкафедри проф. Я.І. Бурлака) [219]. Персональний склад кафедри загальної педагогіки та історії педагогіки станом на 1 вересня 1991 р. становили: Я.І. Бурлака (завідувач кафедри), О.Г. Мороз, Б.С. Кобзар, Ю.Д. Шелухін, І.І. Шкурко, Т.Г. Будняк, Г.Д. Панченко, О.Т. Шпак, В.М. Горovenko, Л.М. Шведко, Н.М. Островерхова, М.А. Рябухін, Р.А. Семернікова, М.С. Кравченко, М.М. Фоменко, В.А. Трикоз, Л.А. Сікорська, М.І. Кравчук, І.С. Дмитрик, Т.Я. Василенко, А.Г. Калениченко, І.П. Припутя, С.В. Майборода, Л.О. Скрипченко [217, с. 31].

Аналіз архівних матеріалів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова [219, с.70-72] дає підстави констатувати, що впродовж 1990-х років міжвишівські олімпіади з педагогіки проходили на базі кафедри загальної педагогіки й історії педагогіки. Під керівництвом завідувача кафедри *Якова Івановича Бурлаки* розроблено методику проведення олімпіади, її завдання та критерії оцінювання роботи учасників. Відповідальність за організацію напрямків проведення олімпіади несли члени кафедри: написання оголошень (І.П. Препута), складання сценаріїв відкриття та закриття олімпіади (М.П. Фоменко, В.М. Горovenko), організація екскурсії по Києву для учасників і їхніх керівників (Г.Я. Василенко), організація й проведення для учасників вечора «Українські вечорниці» (А.Г. Калініченко), організація продажу квитків у театри міста

(лаборанти Л.Л. Макаренко, Л.О. Скрипченко), забезпечення квитками на зворотну дорогу (асп. М.І. Легенький), підготовка паперу для виконання завдань олімпіади (лаб. І.Б. Бесалова), зустріч делегацій (зустріч, реєстрація, поселення, харчування) (І.Д. Панченко, Т.Г. Будняк, І.П. Препута, ст.лаб. В.Г. Сірик), організація роботи гідів (Л.М. Шведко), перевірка домашнього завдання учасників (І.І. Шкурко, Н.М. Островерхова). Керівництво й контроль за розподіленням доручень серед аспірантів здійснював асп. Г.М. Добачевський, серед викладачів – завкафедри, проф. Я.І. Бурлака.

Кафедра загальної педагогіки та історії педагогіки й у подальшому продовжувала традиції організації та проведення різного роду конкурсів й олімпіад. Наприклад, членами конкурсної комісії Всеукраїнського конкурсу на кращу студентську наукову роботу з розділу «Психологія, педагогіка й методика викладання окремих дисциплін» у 1999 р. були декан педагогічного факультету член-кор. АПН України доктор пед. наук професор В.І. Бондар (голова журі), завідувач кафедри педагогіки доктор пед. наук професор Л.П. Вовк (заступник голови) [218, с. 62-63].

Вивчення архівних матеріалів [220] дало можливість виявити практику Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова перевірки (ректором, деканами й методичними кафедрами) роботи загальноінститутської кафедри загальної педагогіки та історії педагогіки в 1993 р. План роботи, протоколи засідання, документація кафедри відповідали статуту вищого навчального закладу, що було зафіксовано проректорами та навчальним відділом.

На кафедрі функціонували три навчально-методичні секції: «Теорії педагогіки» (кер. доц. В.М. Горovenko), «Історії педагогіки» (кер. доц. Ю.Д. Руденко), «Технології виховного процесу» (кер. доц. А.Г. Калініченко). На засіданнях секцій практикувалося обговорення питань обліку досліджень викладання курсів педагогіки, історії педагогіки, виховної роботи тощо, дискутування актуальних проблем педагогічної освіти з урахуванням нових підходів у підготовці педагогічних кадрів. Члени кафедри (проф. Я.І. Бурлака, доц. Ю.Д. Руденко, доц. О.Т. Шпак, ст.викл. М.І. Кравчук) підготували три нові

програми для педагогічних інститутів України: «Історія педагогіки України», «Історія світової педагогіки», «Українська етнопедагогіка». Цими програмами утверджена нова ідея в науці, висвітлено нові кроки в її відродженні, розвитку української педагогіки, докорінному поліпшенню виховання студентів.

На початку ХХІ сторіччя кафедра теорії й історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова під керівництвом *Людмили Петрівни Вовк* виступає експертом наукових досліджень (монографії, докторські, кандидатські дисертації) та навчально-методичної літератури, яка готується на кафедрах та в інших наукових установах країни.

У контексті реалізації сучасного змісту педагогічної освіти кафедра з гордістю презентувала освітньому загалові України навчально-методичні доробки: «Задания и педагогические ситуации». – М.: Просвещение (Л.П. Вовк у співавторстві); «Педагогіка. Завдання і ситуації. Практикум». – К., 2006 р (Л.П. Вовк у співавторстві); «Використання освітньо-виховного потенціалу гуманітарних предметів у екологічному вихованні школярів» (Г.Д. Панченко); «Виховання почуттів у дітей за методом М. Монтесорі (дидактичний матеріал)» (Р.А. Семернікова у співавторстві); «Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти» (О.Т. Шпак); «Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект)» (І.І. Шкурко) та багато інших.

Згідно з відомостями, розміщеними на сайті, кафедра теорії й історії педагогіки працює над проблемами змісту й системи підготовки майбутнього вчителя відповідно до програми розбудови Національної освіти, опрацювання критеріїв і стандартів педагогічної підготовки фахівця в контексті входження України в єдиний Європейський освітній простір [181]. При кафедрі на громадських засадах працює лабораторія «Економіки освіти та управління», яку очолює професор, проректор університету, академік АВШ, заслужений працівник освіти України О.С. Падалка, за авторською програмою якого читається курс для магістрів.

Кафедра, як і раніше, береже й примножує традиції підготовки викладачів для вищої школи. Методом інтерв'ювання із завідувачем кафедри Л.П. Вовк встановлено, що з метою покращення підготовки спеціалістів для ВНЗ кафедрою практикуються щорічні зустрічі з випускниками аспірантури.

Відлуння досвіду проведеної роботи *кафедри педагогіки Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*, що описано на попередньому етапі дослідження, було відчутним у багатьох педагогічних ВНЗ, керівники кафедр педагогіки повідомляли своїм колегам про цільову комплексну програму «Вчитель», яку розроблено під керівництвом О.Я. Савченко і І.А. Зязюна. Викладачами кафедр, зокрема ХДПІ імені Г.С. Сковороди (В.І. Лозовою, Т.О. Дмитренко, С.Т. Золотухіною, Л.М. Калашніковою, Л.Д. Поповою, А.Г. Відченко, В.М. Гриньовою), були внесені пропозиції щодо змісту й наповнення програми, активно використовувалися матеріали програми в навчально-виховному процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя: на лекціях, семінарсько-практичних заняттях, у науковій роботі, в організації позааудиторної виховної діяльності студентів.

З 1990 року кафедру педагогіки ПДПУ імені В.Г. Короленка очолила доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України *Алла Микитівна Бойко*. За її керівництва у 1993 році розроблено й упроваджено інноваційний інтегрований курс теорії й історії педагогіки, навчально-методичне забезпечення викладання цілого ряду нормативних й елективних дисциплін. З метою логічного поєднання теоретичного й практичного аспектів підготовки майбутніх учителів кафедрою педагогіки розроблено та введено в практику інноваційний курс «Педагогіка» та доповнювальний його курс практично-культурологічної спрямованості «Основи християнської педагогіки», який не мав аналогів у досвіді педагогічних закладів освіти України.

У ході наукового пошуку варто відзначити завершення в 2003 р. творчим авторським колективом кафедри педагогіки ПДПУ імені В.Г. Короленка наукового дослідження однієї з найактуальніших проблем модернізації підготовки вчителя – *забезпечення єдності теорії й практики у формуванні особистості*

педагога [43]. Відомо, що від професійно-педагогічної спрямованості педагогічних ВНЗ, якій сприяють педагогічні кафедри, залежить професіоналізація навчальної, наукової та практичної роботи, міжпредметних зв'язків, розвиток професійного мислення студентів, їхня педагогічна переконаність і громадянська активність. Вона конкретизує зміст вищої педагогічної освіти й організацію роботи вищої педагогічної школи відповідно до мети й завдань професійної підготовки вчителя.

На основі зіставно-порівняльного аналізу обсягів теоретичної та практичної підготовки в педагогічному закладі освіти початку ХХІ ст. автори дослідження переконалися, що можливості педагогічного університету у свідомому засвоєнні студентами теоретичних знань у єдності з професійними вміннями й навичками повністю не реалізуються. У навчально-виховному процесі сучасної вищої школи превалює розроблений на високому рівні саме теоретичний аспект, представлений, насамперед, у науково-педагогічних джерелах В.П. Андрущенка [3], Н.М. Дем'яненко [70], Т.К. Завгородньої [160], І.А. Зязюна [94], І.Ф. Прокопенка [163], О.Я. Савченко [174] та інших. Стосовно практичного складника, за твердженням полтавських дослідників, спостерігається легковажність і другорядність сприйняття.

Одним із шляхів поліпшення теоретичної підготовки майбутніх учителів є, – на думку співробітників кафедри педагогіки ПДПУ імені В.Г. Короленка, – робота викладача в школі, хоча б в одному класі як складник його основних службових функцій, зміцнення зв'язків кафедр методик і спеціальних кафедр із кафедрами педагогіки та психології [43, с.18]. Процеси підготовки бакалаврів і спеціалістів дали підстави дослідникам розглядати роботу викладача в школі не як приватну справу ентузіастів, а як обов'язковий складник його педагогічної діяльності: уключення до навчального навантаження викладачів педагогічних вишів певної кількості уроків, кожен із яких прирівнюватиметься до практичного заняття у ВНЗ, розробка номенклатури участі викладачів у всіх видах роботи різних типів сучасних загальноосвітніх закладів, формування в працівників кафедр усвідомлення необхідності знання школи та тенденцій її розвитку.

У ході дослідження науковцями розроблено інноваційні показники загальнопедагогічної підготовки вчителя на основі досягнення оптимального поєднання в ній теорії та практики. До найважливіших із них віднесено такі: 1) самоаналіз і самопізнання власних можливостей, професійно-особистісна спрямованість знань; 2) пізнавальна активність, самостійний пошук знань і мобільність при використанні; 3) відповідність теоретичних знань і практичних умінь і навичок; 4) оптимізм у роботі з дітьми, любов до професії; 5) самостійність, наявність критичного мислення та прагнення до самовдосконалення й самоствердження засобом самоосвіти. Ці показники визначено як структурні складники професійної *компетентності* майбутнього педагога [43, с.19], яка визначалася на трьох рівнях: низькому (фрагментарному), елементарному (репродуктивному), достатньому (частково-пошуковому), високому (дослідницькому).

У зв'язку з інтеграційними процесами педагогічних кафедр перейменовано *кафедрою загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В.Г. Короленка* в структурі фізико-математичного факультету на чолі із

завідувачем *Оленою Юріївною Ільченко* підготовлено й уведено такі нові курси, як: «Персоналії в історії української педагогіки», «Основи християнської педагогіки», «Основи компаративної педагогіки» й ін. Кафедра є випусковою за спеціальністю «Науки про освіту»

спеціалізація «Педагогіка вищої школи» (освітній ступінь магістр). 9-10 листопада 2010 р. кафедрою проведено Всеукраїнську наукову конференцію «Тьюторство як фактор індивідуалізації педагогічного процесу в контексті кредитно-модульної системи навчання» [101], що свідчить про актуальність роботи кафедри.

З настанням незалежності *кафедра педагогіки педагогічного інституту Харкова* (з 1994 р. – університет) на чолі з *Валентиною Іванівною Лозовою* мала

значні потенційні можливості, які реалізовано в численних наукових дослідженнях з актуальних педагогічних проблем: управлінські аспекти

навчально-виховного процесу в школі (керівник – проф. В.І. Лозова), педагогізація навчально-виховного процесу (керівник – проф. Г.В. Троцко), підготовка кадрів у зарубіжних країнах (керівник – проф. Л.Д. Попова), виховальне навчання

(керівник – проф. С.Т. Золотухіна), педагогізація комп'ютерного навчання (керівник – проф. Т.О. Дмитренко), формування педагогічної культури вчителя (керівник – доц. В.М. Гриньова), розвиток вітчизняної дошкільної освіти (керівник – доц. Л.А. Штефан) [123].

У ході дослідження виявлено активізацію принципу гуманізації в курсах психолого-педагогічних дисциплін, спецсемінірів: «Педагогічний спадок А.С. Макаренка в підготовці майбутнього вчителя» (Л.Д. Попова), «Підготовка майбутнього вчителя до роботи з виховання школярів на прикладі життєдіяльності В.І. Леніна» (Г.В. Троцко), «Теорія й методика піонерської роботи в умовах перебудови» (Л.І. Немировська), «Підготовка студентів до роботи із сім'єю» (А.Г. Відченко), «Основи педагогічної майстерності» (С.Т. Золотухіна, В.І. Смагін) [226, с.77] Практикувалася самоатестація кафедр у вигляді проведення контрольних робіт із курсів педагогіки, ОПМ, історії педагогіки [225].

У зазначений період на кафедрах педагогіки практикувалося дотримання старих і створення нових традицій. Силами кафедр проводилися заходи, присвячені пам'яті не лише видатних педагогів, а й членів кафедр, їх завідувачів. Так, у 1997 р. кафедра педагогіки ХДПУ організувала святкування 145-річчя кафедри та 100-річчя з дня народження А.І. Зільберштейна. У рамках святкування підготовлено довідник «Педагогічна Харківщина» (В.І. Лозова), збірник наукових праць «Основні напрями наукової роботи кафедри педагогіки» (В.І. Лозова),

буклет «Кафедрі педагогіки 145 років» (С.Т. Золотухіна), стенди-планшети (С.Т. Золотухіна), спеціальний випуску газети «Учитель», проведено конференцію, присвячену 145-річчю кафедри і 100-річчю від дня народження А.І. Зільберштейна (В.І. Лозова), організовано екскурсію до музею Г.С. Сковороди (Г.В. Троцько), концерт студентів університету (Г.В. Троцько) [225, с.5].

Ця робота стала поштовхом для розробки членами кафедри педагогіки разом із інститутом післядипломної освіти положення про центр при ХДПУ імені Г.С. Сковороди для надання освітніх послуг (у т.ч. платних) населенню з проблем сімейного виховання, роботи зі складними дітьми, організації дозвілля молоді, здорового способу життя тощо (Б.М. Наумов, С.В. Білецька, Т.О. Дмитренко, І.С. Калиновський, Л.М. Калашнікова) [225, с.115], «Положення про регіональні науково-методичні центри педагогічної освіти» для координації в регіоні роботи з підготовки педагогічних кадрів і їхнього професійного вдосконалення (С.Т. Золотухіна, А.Г. Відченко, В.І. Лозова).

Крім того, кафедрою педагогіки Харківського педагогічного ВНЗ перероблено навчальні програми з педагогічних курсів з урахуванням завдань освітньо-професійної підготовки студентів (В.І. Лозова, О.В. Попова); розроблено контрольні завдання з курсів педагогіки для перевірки їхньої теоретичної та практичної підготовки до професійно-педагогічної діяльності (Л.С. Рибалко, І.М. Трубавіна); складено план підготовки підручників і посібників: педагогіка для студентів, магістрів, аспірантів (В.І. Лозова, І.Ф. Прокопенко), педагогіка для учнів педагогічних класів (О.В. Попова, А.Г. Відченко), хрестоматії для студентів педагогічного інституту, магістрів та аспірантів, учнів педагогічних класів (В.І. Лозова, С.Т. Золотухіна, А.Г. Відченко, М.Е. Пісоцька, І.М. Трубавіна), з історії педагогіки (А.Г. Відченко); розроблено спецкурс «Педагогічна культура вчителя» та науково-методичні рекомендації з його вивчення (В.М. Гриньова); обговорено проект Міжнародної асоціації поліцентристів і полілогістів (Б.М. Наумов); акцентовано увагу на підготовці студентів до роботи зі складними й обдарованими дітьми в рефлексологічній педагогіці 20-30-х років (Протопопов,

Залужний, Соколянський, Чепіга) [225]. Кафедра продовжує працювати в напрямку розробки навчально-методичного забезпечення [9; 10; 16; 18; 22; 27; 29].

Зазначена вище робота кафедри педагогіки зосереджувалася при читанні курсів «Методика виховної роботи», «Наука про дитину», «Основи педагогіки вищої школи», «Основи педагогічної творчості і майстерності». У 1990 р. на кафедрі активно переглядали й уточнювали комплексні цільові програми «Наука» і «Кадри», особливості навчання аспірантів, підготовки й захисту дисертацій, публікацій, підвищення кваліфікації, стажування тощо [240, с.89]. До планів роботи кафедри включено розділ «Організація та контроль за самостійною роботою студентів», курс «Вступ до вчительської спеціальності» розширено розділом «Організація розумової праці студентів». Доцентами В.І. Євдокимовим, В.І. Лозовою, Н.О. Можаяєвою розроблено методичні рекомендації студентам із організації розумової праці [240, с.107]. Усім викладачам, які читали курс «Вступ до спеціальності», необхідно було керувати написанням рефератів студентів із прочитаного курсу з метою долучення їх до основ навчальної та науково-дослідної роботи в педагогічному ВНЗ [240, с.174]

У 2000 р. колектив викладачів ХНПУ імені Г.С. Сковороди (В.М. Білик, В.М. Гриньова, Т.О. Дмитренко, С.Т. Золотухіна та ін.) випустили у світ навчальний посібник «Педагогічна майстерність учителя», де розкрито сутність і структуру педагогічної майстерності в контексті поєднання загальної та психолого-педагогічної культури наставника, його професійних здібностей і педагогічної техніки. Новаторським унеском харків'ян стало акцентування уваги на технологіях науково-дослідної діяльності, на забезпеченні свідомої дисциплінованості учнів, на проблемі обдарованих дітей, на методиці проведення фольклорних свят, усних журналів, конференцій тощо.

Також на кафедрі проаналізовано зміст навчально-виховного процесу з урахуванням змін у системі громадських відносин, свідомості особистості. У навчальному посібнику «Теоретичні основи навчання і виховання», який було розроблено завідувачем кафедри педагогіки ХДПУ В.І. Лозовою та проректором

ВНЗ Г.В. Троцько, розкрито основні положення педагогіки на основі сучасних педагогічних технологій.

Наголосимо, що з 2001 р. у зв'язку з реорганізаційними змінами й виокремленням кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки кафедра педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди стала іменуватися як «кафедра загальної педагогіки». У 2009 р., зважаючи на розширення спектру завдань кафедри, учена рада університету ухвалила рішення про перейменування її на кафедру загальної педагогіки та педагогіки вищої школи. У 2004 р. включено до складу фізико-математичного факультету. Педагогічний колектив кафедри загальної педагогіки та ПВШ є гідним продовжувачем традицій, започаткованих знаними вченими Слобідської України. Усвідомлення історичної значущості набутого науково-педагогічного досвіду кафедри, відкритість новим ідеям, здатність відчувати нове й прогресивне в науці – саме такі головні принципи роботи чинного завідувача кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи *Світлани Трохимівни Золотухіної* (з 2002 р.) і всього колективу. Це дозволяє кафедрі відповідати вимогам, що сформувалися в науково-історичному контексті всієї її діяльності й упевнено займати високий статус у сучасному науково-педагогічному просторі [87; 178].

У вступному слові святкування 165-річчя кафедри загальної педагогіки й ПВШ ХНПУ імені Г.С. Сковороди ректор університету академік І.Ф. Прокопенко зазначив, що «осередком великої сквородинівської родини є кафедра загальної педагогіки та педагогіки

вищої школи. Це одна з найстаріших, провідних і найпотужніших кафедр нашого ВНЗ, яка надає стійкі знання з педагогічної справи, практичний вишкіл майбутнім учителям, котрих із задоволенням приймають школи всієї України. З 1850 року кафедра педагогіки освічує сотні тисяч студентів щодо переваг та труднощів

освітнянської діяльності, прищеплює любов та терпіння до дітей, відданість та відповідальність перед суспільством за молоді покоління» [87].

З огляду на предмет дослідження варто відзначити, що впродовж 2015-2016 н.р. з нагоди 165-річчя заснування кафедри педагогіки її співробітники провели семінар завідувачів кафедр педагогіки вищих навчальних закладів Харкова, директорів шкіл міста й області, співробітників кафедр і факультетів вишу, конференцію «Вища і середня школа в умовах сучасних викликів», тематичне свято Педагогічної майстерності зі студентами, а також підготували спецвипуск університетської газети «Учитель».

Заслугою кафедри є те, що студенти вишу неодноразово ставали переможцями та призерами Всеукраїнських олімпіад із педагогіки в м. Одесі,

м. Житомирі, м. Умані, конкурсів студентських наукових робіт, авторами наукових публікацій, учасниками конференцій міжнародного й усеукраїнського рівня. Так, на всеукраїнських студентських олімпіадах з педагогіки у 2011 р. Пономарева Надія,

студентка фізико-математичного факультету, посіла II місце; у 2012 р. Соломко Олена, студентка фізико-математичного факультету, посіла I місце (науковий керівник – проф. Л.М. Калашнікова); у 2013 р. Нор Олена, студентка українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, посіла III місце (науковий керівник – проф. Л.Д. Зеленська). У 2016 р. студент факультету іноземної філології Осадько Владислав посів II місце на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з галузі «Педагогічні науки» за напрямом «Теорія й методика навчання» (науковий керівник – доц. О.І. Башкір).

Результатом і впевненим доказом професійної спроможності та творчої активності колективу кафедри загальної педагогіки та ПВІІІ стало присвоєння рішенням ученої ради Харківського національного педагогічного університету

імені Г.С. Сковороди почесного звання «Краща кафедра з науково-дослідної роботи» (2003, 2006, 2008, 2010, 2012 рр.).

Члени кафедри педагогіки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського в складі факультету початкового навчання на чолі із Зінаїдою Наумівною Курлянд (з 1997 р.) здійснюють науково-організаційну та лекторську діяльність з метою популяризації педагогічних інновацій у різних навчальних закладах м. Одеси, підвищення професійно-педагогічної компетентності та науково-дослідницької культури їх кадрів. Співробітники та аспіранти кафедри працюють над розробкою нової проблеми – інтегративні технології формування та розвитку особистісних і професійних якостей фахівців. Упровадження результатів наукового пошуку в практику сприяє оновленню змісту й технологій вищої та післядипломної педагогічної освіти, а також підвищенню якості здійснення освітніх послуг.

Викладачі кафедри працювали за навчальними планами, розробленими згідно з вимогами кредитно-трансферної системи з урахуванням специфіки структури університету. Особлива увага приділялася використанню освітніх тлумачень, особливо тим, що мають інтегрований характер, а також інтерактивним методам навчання. Практичні заняття спрямовуються на формування й розвиток професійних якостей майбутніх учителів – педагогічної обдарованості, педагогічних, зокрема експресивних, здібностей, педагогічного мислення, емпатії та фасилітації та ін. шляхом використання методів театральної педагогіки, диспутів, дискусій, проблемних занять тощо. На кафедрі продовжують підтримувати зв'язки зі школами, проводити на їх базах навчальну та методичну роботу, консультації з проблем сучасної педагогіки (І.О. Бартенєва, І.А. Левіна, О.П. Ноздрова, Н.І. Дідусь, З.Н. Курлянд), здійснювати керівництво студентськими науковими гуртками (І.А. Левіна, Н.І. Дідусь, О.А. Галіцан, О.П. Ноздрова) [182].

З метою розробки та впровадження в практику шкіл і вишів новітніх підходів до організації навчально-виховного процесу на кафедрі педагогіки (з 2003 р. – загальної педагогіки) Мелітопольського державного педагогічного

університету імені Богдана Хмельницького під керівництвом Ю.П. Болотіна (1994-2005 рр.) у 2000 р. було створено педагогічну лабораторію вишу, кабінет упровадження сучасних педагогічних технологій, який згодом реорганізовано в Центр упровадження сучасних педагогічних технологій з метою створення програмного забезпечення навчального процесу в університеті. 13 вересня 2000 р. між кафедрою педагогіки та лабораторією «Макаренко-реферат» було укладено договір про співробітництво з педагогіки та макаренкознавства. Згідно із цим договором в університеті було започатковано серію наукових видань «Opusculapedagogicamelitopolitensica». У вересні 2005 р. кафедра загальної педагогіки була об'єднана з кафедрою педагогічної майстерності й отримала назву «кафедра педагогіки й педагогічної майстерності». Очолив кафедру *Марк Веніамінович Елькін*. Вивчаючи сайт кафедри, ми виявили, що в червні 2006 р. кафедра посіла перше місце в конкурсі «Краще методичне забезпечення самостійної роботи студентів із навчальних дисциплін кафедри». У березні 2008 р. започатковано конкурс педагогічної майстерності «Я – учитель-професіонал», метою якого стало виховання стійкого інтересу та любові до професії вчителя; формування й розвиток професійних умінь і навичок учителя, класного керівника; сприяння самоосвіті студентів; стимулювання та заохочення систематичної роботи майбутніх учителів [180].

У 2008 р. кафедра провела низку заходів, присвячених 120-річчю з дня народження видатного українського педагога А.С. Макаренка (науково-практична конференція «Спадщина А.С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності»; презентація книги С.Г. Карпенчук і М.М. Окси «Макаренкознавство в Україні: аспекти історії, теорії, практики»; виставка наукових робіт викладачів кафедри з проблем макаренкознавства). Крім того, кафедра започаткувала проведення конкурсу «Я – вожатий-професіонал».

У 2009 р. на кафедрі було створено науково-педагогічний гурток «Акме», у рамках якого здійснюється студентська наукова робота за чітко визначеним і затвердженим на засіданні кафедри планом. До цієї роботи залучені всі викладачі кафедри, які очолюють роботу студентських проблемних груп. Щомісяця на

кафедрі проводяться відкриті засідання гуртка, на які запрошують викладачів, студентів, магістрантів, учителів загальноосвітніх шкіл. Тематика досліджень наукових гуртків є різноманітною. До складу груп входять студенти III-IV курсів філологічного, хіміко-біологічного, природничо-географічного факультетів, факультету інформатики й математики та магістранти. Форми роботи гуртка – це засідання, круглий стіл, обговорення доповідей, виступи на наукових сесіях та конференціях, публікації в «Студентському меридіані» та інших виданнях, проведення досліджень під час педагогічних практик, написання курсових, дипломних робіт, участь в олімпіадах і конкурсах. Доброю традицією для кафедри стало проведення щорічної олімпіади з педагогіки.

Останніми роками кафедра педагогіки й педагогічної майстерності МДПУ працює над темою «Сучасні педагогічні технології в підготовці майбутніх учителів». Лише в 2013 р. здійснено апробацію результатів наукової роботи у 12 всеукраїнських і 38 міжнародних конференціях, надруковано понад 60 статей відповідно до вимог ВАКУ і 23 статті в міжнародних виданнях [73].

При кафедрі педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, очолюваною в досліджуваний період завідувачами Миколою Остаповичем Лазарєвим (1987-1994 рр.) та Аліною Анатоліївною Сбруєвою (з 1996 р.) (під час навчання А.А.Сбруєвої в докторантурі кафедрою керувала канд. пед. наук, доцент О.І.Огієнко) відкрито аспірантуру, започатковано видання збірника наукових праць «Педагогічні науки», що увійшов до переліку фахових видань ВАК України, із числа працівників кафедри педагогіки під керівництвом проф. М.О.Лазарева організовано новий науковий підрозділ – кафедру педагогічної творчості (1994 р.). Члени кафедри працювали над проблемами формування пізнавальної активності та творчості студентів ВНЗ і школярів, підвищення ефективності викладання педагогічних дисциплін у вищій школі, запровадження інноваційних технологій у викладанні природничо-математичних дисциплін у середній школі; дослідження в галузі педагогічного краєзнавства та порівняльної педагогіки.

Дослідження сторінок сайту СумДПУ імені А.С.Макаренка дало можливість з'ясувати, що в структурі Навчально-наукового інституту педагогіки

та психології члени кафедри педагогіки працюють у проблемних науково-дослідних лабораторіях порівняльної педагогіки над темою «Теорії та технології інноваційного розвитку вищої освіти: глобальний і регіональний контексти» (керівник – д.п.н., проф. А.А. Сбруєва) та «Ресурсний центр

трансферу соціальних виховних технологій «Екологія особистості та родини» над темою «Психолого-педагогічні технології формування екології особистості та родини» (керівник – к.п.н., доцент О.І. Скоробагатська) [183]. У цілому коло наукових інтересів викладачів кафедри досить широке, за результатами рейтингу науково-дослідної роботи кафедра традиційно входить до десятки кращих кафедр університету. Кафедра має широкий спектр співробітництва (Додаток М).

Під керівництвом викладачів *кафедри педагогіки й психології (до 2001 р.) Бердянського державного педагогічного університету* обласні методичні центри готували наочні та навчальні посібники для загальноосвітніх шкіл. Крім того, члени кафедри займалися питаннями забезпечення цілісного навчально-виховного процесу, ефективного запровадження технічних засобів навчання, творчого застосування педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, А.С. Макаренка, виховання студентської молоді в патріотичному дусі [103, с.10].

Основним напрямом наукових досліджень співробітників кафедри була тема «Зміст, форми й методи підготовки майбутнього вчителя до морального виховання учнів». У її руслі викладачі проводили педагогічні експерименти, аналізували їх результати, що дозволило сформулювати ряд цікавих теоретичних і практичних положень, зокрема про сутність і місце совісті в моральності людини, механізми совісті й механізми її прояву в учнів сучасної школи (В.К. Демиденко), рівень розуміння підлітками окремих моральних понять залежно від вікових та індивідуальних можливостей учнів (Б.Д. Прайсман), сутність і шляхи

гуманістичного виховання (В.П. Перепелиця), суть, структуру й функції педагогічного спілкування (Т.С. Мандрикіна), особливості виховання в школярів працьовитості (О.О. Худяков), особливості морально-статевого виховання підростаючого покоління (А.П. Гречишкіна), значення національних традицій у моральному вихованні учнів (В.В. Ткач), підготовку майбутнього вчителя до роботи з педагогічно занедбаними дітьми (В.Г. Кашкарьов), особливості формування моральних понять в учнів із межовим станом психіки (Л.С. Соколова), роль учителя в гуманістичному вихованні (І.В. Кіреєва), виховання в молодших школярів бережливості (С.І. Бізбіс), стан екологічної культури учнів початкової школи (Н.В. Жук).

У 2001 р. кафедра педагогіки БДПУ на чолі з *Г.В. Кашкарьовим* працювала над комплексною проблемою «Підготовка вчителя до сучасної школи». За результатами досліджень відбулися регіональна науково-практична конференція «II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти і питання підготовки вчителя сучасної школи» (2002 р.) та Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-педагогічні проблеми підготовки педагогічних кадрів для сільської школи» (2002 р.).

Із вересня 2004 р. викладачі кафедри під керівництвом завідувача *А.О. Малихіна* розпочали роботу щодо впровадження інноваційних педагогічних технологій у навчально-виховний процес вищої школи, зокрема модульно-рейтингової системи навчання, інтерактивних методик, дидактичних ігор, навчальних проектів, створення електронних підручників тощо. Реалізації творчих пошуків членів кафедри сприяло створення експериментальних майданчиків у ЗНЗ №№ 2 і 21 м. Бердянська. Спільно з викладачами Донецького педагогічного коледжу проводилися консультації, виїзні засідання кафедри щодо організації навчально-виховного процесу у ВНЗ I-II рівнів акредитації. Крім того, співробітники кафедри надавали методичну допомогу адміністративним працівникам професійно-технічних училищ, керівникам методоб'єднань і гуртків ЦДЮТ Бердянська. У 2006 р. на базі кафедри створено новий структурний

підрозділ вишу – кафедру педагогіки вищої школи та управління навчальними закладами [103, с.12-13].

Упродовж 2008-2011 рр. кафедра педагогіки БДПУ під керівництвом *Олени Вікторівни Голуб* започаткувала викладання спецкурсів «Корекційна педагогіка», «Сучасні інноваційні педагогічні технології», «Козацька педагогіка», «Тестологія», «Виховна робота в літніх дитячих оздоровчих таборах», «Соціальна педагогіка», «Родинна педагогіка», «Основи педагогічних вимірювань та моніторингу якості освіти», «Етнопедагогіка» [103, с.10]. Одним із важливих напрямів роботи кафедри було встановлення та розвиток міжнародних зв'язків із педагогічною громадськістю та науковцями Західної Європи й Росії (Невинномиський державний гуманітарно-технічний інститут, Ростовський державний педагогічний університет, Таганрозький державний педагогічний інститут).

Із вересня 2011 р. кафедру очолив *Сергій Герійович Улюкаєв*. Останнім часом кафедра працює під керівництвом *Лариси Олександрівни Лісіної*. Зміст наукових досліджень кафедри підпорядковано пріоритетним напрямам реформування вищої освіти, визначеними Національною доктриною розвитку освіти, а саме: розроблення нових моделей різнорівневої вищої освіти, визначення її державного компонента, оновлення змісту вищої освіти, запровадження новітніх педагогічних технологій, створення нової системи інформаційно-методичного забезпечення вищої освіти.

Вивчення матеріалів сайту кафедри дало можливість з'ясувати, що кафедра перебуває в постійних наукових і методичних шуканнях і самовдосконаленні.

теоретичної та практичної підготовки; співпраця викладача та студента в процесі

Концептуальними засадами її розвитку є національні ідеї, професійне самовдосконалення, розвиток фахової індивідуальності; формування в майбутніх учителів початкової школи професійної компетентності; неперервність їхньої

спільної науково-дослідної діяльності; педагогічний супровід студента в інноваційній навчально-професійній царині вищого навчального закладу; досягнення кожним студентом успіху в особистісному розвитку й навчанні, вдалому працевлаштуванні. Реалізація цих ідей дозволяє кафедрі здійснити науково-методичну та психолого-педагогічну підготовку спеціаліста, що відповідає сучасним вимогам педагога, конкурентоспроможного на ринку праці, компетентного, відповідального, здатного використовувати на практиці отримані знання; педагога, який володіє навичками роботи в команді та має бажання постійно вчитися, цілеспрямованого, готового не тільки компетентно виконувати завдання, передбачені державним стандартом, а й орієнтуватися в суміжних галузях діяльності, бути соціально та професійно мобільним [175].

Викладачі кафедри педагогіки Бердянського педагогічного вишу працюють над комплексною науково-дослідною темою «Актуальні проблеми формування особистості в навчально-виховному процесі освітніх закладів у контексті вимог євроінтеграції», результати якої публікують у підручниках, навчальних посібниках, наукових і науково-методичних збірниках, що входять до переліку ВАК України як фахові видання. Значущою в діяльності кафедри є участь її викладачів у рецензуванні магістерських робіт, кандидатських дисертацій, підготовці відгуків на автореферати зі спеціальностей педагогічного напрямку.

При кафедрі діють студентські наукові гуртки «Творчий пошук учителя» (І.А. Барбашова, О.В. Голуб), «Педагогічна старовина» (О.В. Голуб). Наукова робота зі студентами сприяє продовженню їх навчання в аспірантурі при кафедрі за спеціальністю 13.00.01. – теорія та історія педагогіки. З метою підвищення рівня підготовки аспірантів створено банк даних для допомоги молодим науковцям, де представлено дисертації, монографії, автореферати, магістерські, дипломні та курсові роботи, які вже внесені до електронного каталогу, а також електронні матеріали на допомогу молодому спеціалісту (відеозаписи уроків передових учителів міста й області, навчальних занять, проведених викладачами кафедри, комп'ютерні навчальні програми, куточок молодого дослідника тощо).

У ході дослідження варто відзначити відкриття впродовж досліджуваного періоду при педагогічних кафедрах аспірантури та докторантури. Наприклад, при *кафедрі педагогіки Житомирського педагогічного університету* (з 2004 р. Житомирський державний університет) імені Івана Франка на чолі з завідувачем *Олександром Антонівною Дубасенюк* (1988-2001 рр.) аспірантуру відкрито у вересні 1993 р. за спеціальностями 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки», а з листопада 1999 р. за спеціальностями – 13.00.07 – «Теорія і методика виховання» та 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти». З грудня 2003 р. при кафедрі педагогіки відкрито докторантуру зі спеціальності 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» та 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Члени кафедри брали участь в організації та проведенні науково-практичних конференцій як всеукраїнського, так і регіонального рівнів, зокрема Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська національна школа: витоки та сучасність», присвяченої 125-річчю від дня народження Григорія Ващенка, міжрегіональної науково-практичної конференції «Ідеї народної педагогіки в наукових дослідженнях К.Д. Ушинського», міжрегіональної науково-практичної конференції «Ідеї національної виховної системи Софії Русової» та інші.

У 1992-1994 рр. під керівництвом доцента О.А. Дубасенюк на кафедрі розроблялася тема, що фінансувалася Міністерством освіти України, – «Технологія навчання в педагогічному вузі (побудова навчального процесу при викладанні педагогічних дисциплін)» із пріоритетного наукового напрямку «Проблеми нового змісту освіти та методики навчання і виховання». За результатами дослідження розроблено дидактичну систему викладання педагогічних дисциплін за технологічним підходом [177].

При *кафедрі педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* у вересні 2004 р. відкрито аспірантуру за подібними спеціальностями 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки»; 13.00.07 – «Теорія і методика виховання» та 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти». З грудня 2011 р. при кафедрі

відкрито докторантуру із спеціальностями 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти»; 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки» та 13.00.07 – «Теорія і методика виховання» [184].

Упродовж 1988-1993рр. колектив викладачів кафедри педагогіки працював над комплексною темою «Проблеми вдосконалення професійної умілості майбутніх учителів-вихователів», де було визначено концептуальні та методологічні засади дослідження з позиції теорії педагогічних систем; уточнено категоріальний апарат дослідження («уміння», «педагогічні вміння», «виховні уміння», «професійна умілість» тощо), здійснено експериментальну роботу на всіх факультетах університету шляхом запровадження експериментальної програми, виявлено особливості та динаміку формування в майбутніх учителів комплексних педагогічних умінь.

Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту на чолі з *Олександром Миколайовичем Коберником* (з 2015 р.) у структурі факультету соціальної та психологічної освіти, здійснюючи підготовку студентів усіх спеціальностей і

факультетів до навчально-виховної роботи в загальноосвітній і вищій школах, відіграє провідну роль у всіх напрямках життєдіяльності університету. (До 2015 р. кафедра носила назву загальної педагогіки, педагогіки вищої школи та управління. До цього часу кафедру очолювали доц. В.Ф. Мішкурова, доц. Л.В. Ткачук, з 2005 року проф. Д.І. Пашенко.)

У 2004 р. колектив кафедри педагогіки був занесений до книги «Кращі науково-педагогічні працівники ВНЗ України». У 2009 р. на базі кафедри створено Науково-дослідну лабораторію педагогічної компетентності, яку очолює канд. пед. наук, доц. О.О. Ярошинська. Спільна діяльність кафедри та лабораторії сприяла активній науково-пошуковій роботі з дослідження проблем формування професійних компетенцій майбутніх педагогів і розвитку педагогічної компетентності викладачів вищої школи.

Кафедра приділяє велику увагу роботі з педагогічно обдарованою молоддю, стимулюванню творчого пошуку студентів. Неодноразово кафедра була організатором II етапу Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт із педагогіки [184]. Кафедра співпрацює з НАПН України, Інститутом педагогіки, Інститутом проблем виховання, Українською асоціацією В.О. Сухомлинського, провідними вищими навчальними закладами, педагогічними колективами сільських і міських шкіл.

У ході дослідження з'ясовано, що великого значення роботі зі студентами надає *кафедра педагогіки Криворізького педагогічного університету* на чолі з

Тетяною Олексіївною Дороніною [179].

Щорічно кафедрою проводяться університетські олімпіади, у яких беруть участь студенти всіх факультетів (приблизна кількість 350-400 осіб); усеукраїнські й університетські наукові студентські конференції, у яких беруть участь студенти із різних міст України, таких як Горлівка, Ізмаїл, Київ, Луганськ, Запоріжжя, Маріуполь та інші. Матеріали цих конференцій публікуються в збірниках наукових статей університету. На кафедрі також працюють *проблемні групи*, якими керують провідні викладачі. Середня кількість студентів, котрі щорічно працюють у цих групах, налічує 60-70 осіб.

За результатами наукових досліджень на кафедрі упроваджуються нові й оновлені навчальні дисципліни, публікуються монографії, виконуються та захищаються кандидатські дисертації. Кафедра постійно нарощує та вдосконалює науково-педагогічний потенціал і навчально-матеріальну базу, підвищуючи професійний рівень викладачів.

Співробітники кафедри беруть активну участь у всеукраїнських та міжнародних конференціях. Крім того, кафедра педагогіки є організатором всеукраїнських науково-практичних конференцій для провідних науковців України, аспірантів і вчителів. Регулярними є наукові семінари, участь у яких беруть представники педагогічної спільноти міста й області. Наприклад, темами

кількох останніх були такі: «Формування іміджу вчителя в умовах сучасної освітньої практики» (25 жовтня 2013 р.), «Гендерне виховання в сучасній школі» (28 березня 2014 р.). Науково-методичний зв'язок викладачів кафедри із вчительством міста продовжується під час роботи викладачів на курсах підвищення кваліфікації вчителів (Центр підвищення кваліфікації, перепідготовки, удосконалення).

Крім того, у 2013-2014 рр. відповідно до плану наукової роботи кафедрою педагогіки було проведено дві науково-практичні конференції наукової молоді: Всеукраїнська студентська наукова конференція «Впровадження сучасних освітніх технологій у навчально-виховний процес загальноосвітньої та вищої школи» (12-13 листопада 2013 р., м. Кривий Ріг) та Міждисциплінарна всеукраїнська науково-практична конференція студентів і молодих учених «Гендерна освіта в сучасному університеті: досвід, проблеми та перспективи» (22-23 жовтня 2014 р., м. Кривий Ріг).

Варто відзначити, що одним із найважливіших напрямів роботи кафедри є творче співробітництво зі школами міста, що проводиться в різноманітних формах: школи педагогічної майстерності, семінари, конкурси, консультації, узагальнення передового педагогічного досвіду, видання методичної літератури. Щорічно за участю викладачів, студентів і вчителів базових шкіл проводяться бесіди за «круглим столом», диспути, інтелектуальні ігри, конференції та тренінги.

На базі кафедри педагогіки у Криворізькому педагогічному інституті ДВНЗ «КНУ» було створено Центр гендерної освіти (вересень 2013 р.), який увійшов до Всеукраїнської мережі гендерних освітніх центрів при ВНЗ, що плідно співпрацюють із Фондом ім. Гайнріха Бьоля в Україні. У 2015 році кафедрою педагогіки було започатковано два періодичні часописи: «Педагогічне Криворіжжя» та «Гендерна парадигма освітнього простору».

У контексті напрямів роботи педагогічних кафедр упродовж досліджуваного періоду варта уваги *виховна робота зі студентами*, спрямована на досягнення головної мети національної системи освіти – створення умов для

розвитку та самореалізації кожної особистості як громадянина України. Завідувачі кафедр щорічно розробляли плани роботи студентів у гуртожитках, оновлювали кураторство в академічних групах [219; 17; 19; 30; 32; 33].

Узагалі зазначені кафедри доволі активно й насичено працюють над вихованням студентів. Наприклад, лише впродовж 2016 р. членами кафедри педагогіки Криворізького педагогічного університету проведено такі заходи: «Я обираю здоровий спосіб життя» (Зеленкова Н. І.), «14 жовтня – День захисника України» (Білоус Олена Сергіївна), «Мужні серця» (Білоус Олена Сергіївна), «Людина для професії чи професія для людини» (Зеленкова Н. І.), «Сходи майстерності до вчительської професії» (Зеленкова Н. І.), круглий стіл «Сіємо розумне, добре, вічне: чому важлива професія вчителя?» у гуртожитках (Волощук І.А.), годину спілкування «У здоровому тілі здоровий дух» (О.С. Білоус) тощо.

Члени кафедри загальної педагогіки та ПВШ ХНПУ імені Г.С. Сковороди організовували екскурсії на виставки проектів «Стіна», «Не їж білий сніг», «Переможці» (О.І. Башкір, А.Д. Балацінова), до Львова (О.І. Башкір), музею-центру А.С. Макаренка (Т.С. Твердохліб), в Курязьку виховну колонію (Л.Д. Зеленська, Т.М. Собченко), походи в театри міста (щороку Л.Б. Пасько, А.Д. Балацінова, О.І. Башкір, Т.М. Собченко), проводили свято «Вишиванка в педагогіці» до Дня вишиванки (щороку, О.І. Башкір), бесіди за круглим столом «Використання нецензурної лексики» (щороку, О.І. Башкір) тощо. Вартий уваги багаторічний досвід проведення професором кафедри Л.М. Калашніковою «веселих перерв» на фізико-математичному факультеті, присвячених різним святкам упродовж навчального року.

Аналіз досвіду роботи кафедри загальної педагогіки та ПВШ ХНПУ імені Г.С. Сковороди дозволив її завідувачу С.Т. Золотухиній окреслити основні завдання кафедри на факультетах у позааудиторний час: забезпечення повноцінного розвитку особистості майбутнього вчителя зі здійсненням його політичного, морального, національного, трудового, естетичного й фізичного виховання; допомога в оволодінні культурою розумової праці, методами та формами самостійної роботи; зміцнення в студентів інтересу й любові до обраної

професії, виховання необхідних професійних якостей; формування в групі згуртованого студентського колективу, створення в групі атмосфери доброзичливості, взаємодопомоги, взаємної відповідальності, творчості, захопленості, громадської активності; допомога колективу групи в боротьбі за високу успішність, свідому дисципліну, організація в групі самоврядування, залучення студентів до науково-дослідної й громадсько-політичної діяльності [90].

Педагогічні кафедри приділяють велику увагу роботі з педагогічно обдарованою молоддю, стимулюванню творчого пошуку студентів. На кафедрах працюють проблемні групи та наукові гуртки, педагогічні клуби, де молоді науковці досліджують різні аспекти історії, теорії та практики навчання, а також беруть участь у студентських науково-практичних міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях. Щорічно випускаються збірники наукових праць студентів.

Викладачами кафедр упроваджуються в педагогічний процес індивідуальні, диференційовані та групові форми навчання, проблемно-пошукові, дослідницькі методи, а також рольові ігри, тренінги. Упродовж останніх років викладачі кафедр здійснюють вивчення педагогічних дисциплін за модульно-рейтинговою та модульно-кредитною системою. Творчі результати навчально-експериментального пошуку викладачів та аспірантів узагальнюються та апробуються на міжнародних конференціях і виставках.

У роботі досліджуваних кафедр є визначальною організація та діяльність *наукових шкіл*, що є показником науково-дослідного потенціалу кафедр, налагодженої роботи їх колективів, ринкового попиту, контактності з науково-педагогічними установами країни, популяризації педагогічного вчення, рівня освіченості українців.

Так, під керівництвом завідувача кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти ДрогДПУ імені Івана Франка М.М.Чепіль діє наукова школа кафедри «Історія, теорія і практика української освіти і виховання». Наукова школа кафедри педагогіки СумДПУ імені А.С.Макаренка на чолі із

завідувачем кафедри професором А.А. Сбруєвою працює за напрямом проблеми глобалізації, інтернаціоналізації та регіоналізації освіти в умовах побудови суспільства знань.

Варта уваги практика організації та проведення 2 червня 2009 р. засідання наукової школи завідувача кафедри педагогіки ПДПУ імені В.Г. Короленка, доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України А.М. Бойко «Школа майбутнього: від теорії до практики». У засіданні наукової школи взяли участь 178 учасників, із них – 72 студенти [77].

Кафедра загальної й соціальної педагогіки та психології ГНПУ імені Олександра Довженка працює над науковою темою «Підготовка студентів до реалізації інноваційних технологій у процесі соціально-педагогічної та навчально-

виховної діяльності». При кафедрі функціонує наукова школа «Підготовка соціального педагога до впровадження інноваційних технологій у процес розвитку особистості», яка була сформована у 1991 році під керівництвом лауреата премії «Вчений року 1998», лауреата премії «Жінка року 1997» доктора педагогічних наук, професора *Людмили Іванівни Міщук*. Організація школи була необхідною з

огляду на формування в Україні принципово нової парадигми соціальної політики, яка включала систему соціального захисту, соціальної допомоги та обслуговування населення, адекватне новим умовам розвитку нашого суспільства. Саме тоді виникла потреба у відповідних кадрах, соціальних і соціально-педагогічних працівниках нової формації.

Результати роботи школи неодноразово представлено та схвалено на всеукраїнських і міжнародних конференціях. У сфері соціально-педагогічних послуг для населення школа розробила та реалізує такі програми: «Ми такі ж як і усі»; «Здорове покоління», «Друг» (для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку), програма «Студентський педагогічний кіноклуб» тощо.

Під керівництвом професорів кафедри теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова Л.П. Вовк, О.Г. Мороза, О.С. Падалки, Г.Д. Панченка,

Р.А. Семернікової створено наукову школу дослідників із питань педагогіки вищої школи, опрацьовується науковий напрямок «Актуальні питання педагогіки вищої школи», результати досліджень упроваджуються в процесі підготовки магістрів, аспірантів і докторантів кафедри та університету. Завідувач кафедри професор Л.П. Вовк керує науковими школами з проблем змісту педагогічної підготовки та дослідження історії освіти в контексті завдань підготовки вчителя.

Домінуючою науковою школою в навчальному закладі характеризується кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди, котра активно сприяє розвитку вітчизняної освіти, генерує нові науково-педагогічні ідеї, спрямовує діяльність наукового співтовариства на розробку актуальних проблем освітньої теорії й практики, забезпечує підготовку висококваліфікованих спеціалістів вищої школи. Сьогодні при кафедрі успішно функціонують дидактична школа професора В.І. Лозової, історико-педагогічна школа професора С.Т. Золотухіної, наукові школи професора О.В. Попової (комплексна соціально-педагогічна проблема створення, упровадження та розповсюдження інновацій у системі освіти України), професора Н.О. Ткачової (педагогічна аксіологія), науково-дослідницькі колективи професора Л.Д. Зеленської (проблемно-тематичний, хронологічний і регіональний діапазони ретроспективного вивчення питань становлення й розвитку системи освіти в Україні), професора Л.С. Рибалко (акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя), професора Т.В. Рогової (персоналізований підхід у педагогіці, управління педагогічним колективом; методологічні основи управління в сучасній системі освіти; особистісно орієнтовані технології управління закладами освіти), професора І.М. Трубавіної (професійна підготовка вчителів і соціальних працівників до роботи із сім'єю, специфіка організації соціальнопедагогічного патронату сучасної родини та здійснення корекційної роботи з особами, що вчинили насильство в сім'ї, підготовка фахівців до такої роботи), професора Л.М. Калашнікової (проблеми формування загальнокультурної компетентності вчителя та викладача ВНЗ,

формування їхньої пізнавальної активності в умовах організації спілкування в навчально-виховному процесі) [87].

У контексті дослідження варто відзначити формування в досліджуваний період *кафедр педагогіки в непедагогічних ВНЗ*. Подібна практика вже спостерігалася у вигляді педагогічних семінарій при університетах на зламі XIX-XX сторіч.

Досвід створення у вишах непедагогічного спрямування факультетів підготовки науково-педагогічних кадрів «кожен для себе», як і вивчення психолого-педагогічних і методичних дисциплін в аспірантурі, видається гідним уваги й широко досліджується науковцями. Так, А.В. Коржуєв та В.А. Попков переконують, що це має відбуватися в тісному співробітництві з кафедрами педагогіки. ... Тісна співпраця має перш за все забезпечувати студентам й аспірантам таких факультетів широку загальнонаукову, психолого-педагогічну й методичну підготовку. При цьому, природно, посібники, плани, програми й підручники з теорії та методики навчання величезній кількості спеціальностей фахівцям-предметникам доведеться створювати спільно з педагогами. Викладати ж такі предмети повинні фахівці-предметники після спеціальної «посиленої» підготовки з педагогами та психологами. Це фактично означає підготовку у вищих навчальних закладах нового типу викладача, який умів би навчати студентів того чи того навчального предмету, а й тому, як викладати цей предмет [108].

Особливо автори підкреслюють важливість цієї роботи в теоретичному й практичному аспекті для аспірантів першого й другого року навчання, яким необхідний серйозний, що поєднує теорію та практику курс педагогіки вищої школи. Часто виникають суперечки про те, чи слід залишати кандидатський іспит з філософії, адже переважна більшість аспірантів незабаром після закінчення аспірантури займаються педагогічною діяльністю. Тому, напевно, замість того, щоб зубрити основні положення філософії (хоча і це, безумовно, важливо й цікаво), не проектуючи їх на власні наукові пошуки, варто ознайомитися з проблемами теорії й практики навчання та виховання у вищій школі (у всякому

разі, аспірантам вишів) і скласти кандидатський іспит із педагогіки. Такі переконання сприяли відкриттю в досліджуваний період кафедр педагогіки в непедагогічних ВНЗ.

Загальновідомо, що підготовка фахівців вищої та середньої ланки в 1990-ті роки не відповідала вимогам ринкової економіки. Перш за все реформи торкнулися структури освіти, яка стала безперервною, зазнали змін середня спеціальна та вища освіта. У багатьох вишах почали функціонувати факультети професійної освіти, де вивченню підлягали педагогічні дисципліни й психологія. Упровадження педагогічних дисциплін у навчальні плани переслідувало завдання підготовки педагогів нового покоління. Метою вивчення педагогіки в непедагогічних ВНЗ стало формування основ психолого-педагогічної компетентності та розширення професійних функцій майбутнього спеціаліста.

Підкреслюючи вагомість вивчення педагогічних дисциплін у медичному виші, М.Ш. Камілова [99] перед студентом-медиком виокремлює такі завдання:

- засвоїти і прийняти особисто для себе педагогічні аспекти діяльності медичного працівника;
- оволодіти основами педагогічних знань, підвищити загальну педагогічну культуру;
- зрозуміти значення педагогічних знань для розвитку своїх здібностей у період навчання та для професійного зростання.

Аналізуючи зміст педагогічної підготовки в медичному ВНЗ, М.Ш. Камілова констатує, що впродовж семи років медики-педагоги вивчають загальну та професійну педагогіку, педагогічну майстерність, нові педагогічні технології, дидактику. Таке детальне вивчення педагогічних дисциплін украй необхідне студентам. Адже багато випускників, частіше дівчата, влаштовуються на роботу в середні спеціальні медичні заклади. Вони виконують функції викладача загальномедичних і медичних дисциплін у коледжах і ліцеях, а також учителя в загальноосвітніх установах із профільним медико-біологічним навчанням.

Дослідниця переконує, що педагогічні знання потрібні не тільки педагогам: для виховання гармонійного покоління необхідна інтеграція школи, сім'ї та психологічної медицини. Гармонійний розвиток включає в себе розвиток різних сторін психічного життя – розуму, почуття, волі, поєднання різних сторін виховного впливу – розумового, морального, естетичного, розвиток духу і тіла – психічне і фізичне виховання [99]

Отже, в умовах відродження й розбудови національної системи педагогічної освіти України впродовж 1991 р. – початку ХХІ ст. кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ України забезпечували підготовку та виховання педагогічних кадрів, здатних працювати на засадах інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, дитиноцентризму, власного творчого безперервного професійного зростання; продовжували й осучаснювали кращі науково-педагогічні традиції підготовки майбутніх учителів.

Висновки до розділу

Таким чином, на основі аналізу історико-педагогічної літератури й архівних матеріалів з урахуванням соціально-економічних і політичних чинників обґрунтовано етапи розвитку кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ України початку ХХ – початку ХХІ сторіч: *перший етап* (1921-1929 рр.) – етап організації науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних науково-дослідних осередків; *другий етап* (1930-1957 рр.) – етап офіційного утвердження статусу кафедр педагогіки в структурі вищих педагогічних навчальних закладів; *третій етап* (1958-1990 рр.) – етап розширення спектру педагогічних кафедр педагогічних ВНЗ, їх функцій і напрямів науково-педагогічної діяльності; *четвертий етап* (1991 р. – початок ХХІ ст.) – етап інтеграції педагогічних кафедр в умовах розбудови національної педагогічної освіти України; розкрито зміст і напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки на кожному з етапів.

Кожен етап характеризується пріоритетністю завдань, що ставилися перед кафедрами, змістовністю напрямів їх роботи, розвитком наукового потенціалу педагогічної науки, підвищенням значення наукового знання в підготовці майбутнього вчителя, науково-педагогічною й методичною спрямованістю педагогічних ВНЗ, керівництвом науково-дослідною роботою студентів, удосконаленням організації проведення педагогічної практики, виховної, профорієнтаційної роботи, розширенням спектру педагогічних кафедр педагогічних ВНЗ, їх функцій і напрямів науково-педагогічної діяльності, кількістю професорсько-викладацького складу, їхньою громадсько-педагогічною активністю, а також особистістю завідувачів і вимогами до їхньої управлінської діяльності.

Література до розділу

1. Адаменко О.О. Освітня діяльність та науково-педагогічні погляди Василя Захаровича Смаля (1930-1987рр.) : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01. Київ, 2010. С.94
2. Ананьин С.А. Киевский научно-педологический институт : краткий отчет деятельности с 15 сентября 1920г. - по 15 ноября 1921г. *Наука на Украине*. 1922. №1. С.69-71.
3. Андрущенко В.П., Бондар В.І. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів ХХІ століття. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2010_1_28_4 (дата звернення: 03.09.2016).
4. Архипова С.І. Науково-дослідна робота в системі підготовки соціальних педагогів *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів (Київ, 16 червня 2006) / [ред. Б.М. Жебровський; уклад.: А.П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. С. 96-103
5. Башкір О.І. Деприваційна модель підготовки вчительських кадрів у системі вищої педагогічної освіти України ХІХ – початку ХХ ст. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. Київ. 2017. Вип. 28 (38). 165с. С. 76-82
6. Башкір О.І. Діяльність лабораторії експериментальної дидактики при ХДПІ імені Г.С. Сковороди. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 11 квітня 2017). Харків. 2017. 330с. С. 47-50

7. Башкір О.І. Загальна характеристика кафедри як структурного підрозділу вищого навчального закладу. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. URL: http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_iv_49__103.pdf
8. Башкір О.І. Зміст роботи кафедри педагогіки Харківського державного педагогічного інституту (30-ті роки XX сторіччя). *Наукові записки кафедри педагогіки*. Харків. 2016. Вип.39. 213с. С.16-24
9. Башкір О.І. Золотухіна С.Т., Калашнікова Л.М., Масіч С.Ю. та інші. Педагогіка. Учебное пособие. Харьков, 2016. 106с.
10. Башкір О.І. Імпровізація як наукова проблема. *Педагогіка та психологія*. Харків. 2013. Вип.43. 184с.
11. Башкір О.І. Інтерактивні методи як спосіб формування готовності майбутніх учителів до педагогічної імпровізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. Запоріжжя. 2012. Вип. 24 (77).
12. Башкір О.І. Інтуїція як складова педагогічної імпровізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя. 2013. Вип. 30 (83). 612с.
13. Башкір О.І. Кафедра педагогіки в системі педагогічної освіти України в період 1919-1933р.р. Вісник Львівського університету. Серія Педагогічна. 2017. Вип.32. С. 257-266.
14. Башкір О.І. Керівництво укладанням портфолію. *Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи – 2015*: Матеріали наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри заг. пед. та ПВШ (Харків, 14 квітня 2015). Харків. 2015. 89с.
15. Башкір О.І. Культура педагогічного онлайн спілкування. Матеріали наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи (Харків, 13 травня 2014). Харків. 2014. 94с.
16. Башкір О.І. Курсова робота: методичні рекомендації. Харків, 2013. 64с.
17. Башкір О.І. Лисенко К.І. Використання засобів наочності на уроках іноземної мови. *Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя*. Харків. 2013. Вип.8. 160с.
18. Башкір О.І. Місце імпровізації у формуванні творчого потенціалу майбутнього вчителя. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2014. Вип. 35 (88). 568с.
19. Башкір О.І. Місце портфолію в системі контролю знань студентів. *Педагогіка та психологія*. Харків. 2015. Вип. 47. 314с.
20. Башкір О.І. Науково-дослідницька діяльність вищих педагогічних навчальних закладів України (1939-1950 р.р.). *Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі*: Праці III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дніпро, 1 жовтня 2016). Ніжин. 2016. С.49-52
21. Башкір О.І. Особливості діяльності кафедри педагогіки Одеського державного педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського (1945-1970р.р.)». Проблеми інженерно-педагогічної освіти. URL:

http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/26245/1/Romanovskyy_Fenomen_2016.pdf

22. Башкір О.І. Процес мышлення во время педагогической импровизации. *Социальное знание и проблемы интенсификации развития белорусского общества*: Матеріали Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 12–13 ноября 2015). Минск. 2015. 404 с.

23. Башкір О.І. Стан науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди в передвоєнні роки (1933-1941). Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія: «Педагогічні науки». 2016. Ч.1. №6. С.142-149

24. Башкір О.І. Становлення державного педагогічного інституту. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал. URL: https://pedscience.sspu.sumy.ua/wp-content/uploads/2017/03/716-1-1_copy.pdf

25. Башкір О.І. Становлення кафедри педагогіки на Харківщині в 20-ті роки ХХ сторіччя. *Педагогіка та психологія*. Харків. 2015. Вип. 50. 306с.

26. Башкір О.І. Становлення кафедри педагогіки як науково-педагогічного підрозділу вищого педагогічного навчального закладу. *Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы*: Матеріали II-й Международной научно-практической конференции (Баку, 10 марта 2017). Баку. 2017. 636с. С. 151-153

27. Башкір О.І. Теорія виховання. Навчально-методичний посібник. Харків, 2016. 96с.

28. Башкір О.І. Форми роботи з громадськістю кафедри педагогіки Одеського державного педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського (50-60-ті роки ХХ ст.). *Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктами*: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 22 листопада 2016). Харків. 2016. 105с. С. 28-30

29. Башкір О.І., Васильєва С.О., Собченко Т.М. Дидактика. Навчально-методичний посібник. Харків. 2016. 163с.

30. Башкір О.І., Верзулова Я.А. «Метод Storytelling у процесі формування мовленнєвих навичок учнів». *Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя*. Харків. 2016. Вип. 14. 192с.

31. Башкір О.І., Зеленська Л.Д. Суспільно-політичні детермінанти організації вищої педагогічної освіти в Харківському регіоні (1919-1933р.р.). Scientific-Researches. Кишинев (Молдова). 2016. №3. С.9-15 URL: https://science-research.com/wp-content/uploads/2017/01/scientific-researches_журнал_сентябрь-1.pdf

32. Башкір О.І., Осадько В.О. Метамова як запорука успішного педагогічного спілкування. *Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя*. Харків. 2016. Вип. 14. 192с.

33. Башкір О.І., Павлова Т.Г. Теоретичні основи технології «Діалог культур». *Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя*. Харків, 2014. Вип. 12. 152с.

34. Башкір О.І. Структура харківської науково-дослідницької кафедри педології (20-ті роки XX сторіччя). *Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя*: Матеріали наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри заг. пед. та ПВШ (Харків, 20 жовтня 2015). / за ред. Л.Д. Зеленської. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. 92с.
35. Беккер Р.І. Виховання любові до педагогічної професії в педагогічному гуртку. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 107-113.
36. Березівська Л.Д. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження. *Педагогічний дискурс*. №15, С.10-13
37. Березівська Л.Д. Періодизація реформування шкільної освіти в Україні (1899-1991). *Анотовані результати науково-дослідної роботи інституту педагогіки за 2007рік*. Київ: Педагогічна думка, 2008. С.47-48.
38. Березівська Л. Розробка наркомосом УСРР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920-1924). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2007_1_4 (Дата звернення: 12.08.2016)
39. Близнюк С.Л. Готувати майбутнього вчителя до виховної роботи в школі. *Радянська школа*. 1960р. №9.
40. Богданова І.М. Деякі аспекти підготовки майбутніх фахівців до соціальнопедагогічної діяльності. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів 16 червня 2006 р. / [ред. Б.М. Жебровський; уклад.: А. П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. С. 104-107
41. Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені академіка Д.І. Багалія (1921–1934 рр.). Харків: ХДПУ, 1994. 195с.
42. Бойко А. Єдність теорій і практики в підготовці вчителя. *Освіта України*. 2001. №57. С.5
43. Бойко А. Модернізація підготовки вчителя: єдність теорії і практики. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. 2003. Вип. 5 (32). 220с.
44. Боровик А. Чернігівський інститут народної освіти за часів керівництва С.І. Воробйова. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2014_6_35 (Дата звернення: 11.08.2016)
45. Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР. 1930. №27. С.2-3.
46. В ВУЗах України. *Студент революції*. 1923. №2-3.
47. В педагогическом кружке при ИНО. *Наука на Украине*. 1922. №2. С.153.
48. Вакуленко В.М. Розвиток теорії й практики вищої педагогічної освіти України, Росії, Білорусії на основі акмеологічного підходу: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2007. 496с.
49. Васильєва С. О. Розвиток професійного статусу вчителів (60-90 рр. XX ст.). *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку*:

матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 26-27 лист. 2015 р.). Харків: ХДАК, 2015. С.111-113.

50. Васильєва С. Професійний статус учителя та сучасність. *Психология и педагогика: на рубеже веков*: Монографія [авт. кол.: Н. Карпова, С. Васильєва та ін.]. Одеса: Куприєнко СВ., 2015. С. 139-176.

51. Введение в действие Кодекса законов о народном просвещении Коллектор-распределитель: Научно-исследовательские кафедры и научно-исследовательские институты: Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1922. №49.

52. Вихрущ В.О. Розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : автор. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2001. С.32.

53. Вовк Л.П. Кафедра теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова: підготовка кадрів вищої кваліфікації. *Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. у двох книгах / упор: Л.П. Вовк, О.С. Падалка. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Кн. друга. 395с.

54. Водотика С.Г. Використання спадщини істориків 1920-х років в курсі історії України. *Методологія і зміст гуманітарної освіти*. Херсон: Тавр. техн. ун-т, 1993. С. 49-51.

55. Водотика С.Г. Досвід залучення викладачів вузів до наукових досліджень. Проблеми поширення досвіду викладання та вивчення історії України: Тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. Одеса: Б.В., 1993. С. 179-181.

56. Водотика С.Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування: Монографія. Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2006. 336 с.

57. Водотика С.Г. Роль научно-исследовательских кафедр 1920-х годов в системе исторического знания Украины. *Отечественная культура и историческая наука XVIII-XX веков*. Брянск: БГПИ, 1996. С. 117-128.

58. Водотика С.Г. Шляхи поступу сучасного соціального знання в Україні ХХІ ст. у світлі досвіду 1920-х років: співвідношення еволюційного і революційного шляхів розвитку науки. *Наук. пр. іст. ф-ту Запорізького національного університету*. 2014. Вип.40. С.210-216.

59. Высшая школа: Сб. основных постановлений, приказов и инструкций в 2 томах / [Под. ред. Е.И. Войленко]. Москва: Высшая школа, 1978. Т.1. 399с.

60. Гаврилів М. Харківський інститут народної освіти. *Шлях освіти*, 1927. №10. С. 166-170.

61. Ганджій А. IV Всеукраїнська сесія Наукпедкому. *Путь просвещения*. 1925. №5-6. С.183-196.

62. Гарбуз Т. Краєзнавство й трудова школа. *Радянська освіта*. 1925. №3. С. 46-50.

63. Гарбуз Т. По свіжих слідах учительських курсів перепідготовки. *Радянська освіта*. 1925. №8-9. С. 65-68.

64. Глобов И.Г. О педологических извращениях в системе наркомпросов. Наркомпрос РСФСР, 1936. С.78.

65. Грішин Е.О., Флякс С.С. З досвіду виховної роботи в педагогічному інституті. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С.114-119.
66. Грушевский М. Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки. Сан-Петербург: «Общественная польза», 1907. 48с.
67. Гусак П.М. Підготовка соціального педагога: кредитно-модульна система організації навчального процесу. Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради--семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів 16 червня 2006 р. / [ред. Б.М. Жебровський; уклад.: А.П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. С. 89-95.
68. Гусак М.Н. Досвід організації роботи спецсемінару з педагогіки. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 51-54.
69. Дальнейшее развитие сети научно-исследовательских кафедр на Украине. *Наука на Украине*. 1922. №2. С.136-138
70. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XXст.): Монографія. Київ, 1998. 328с.
71. Державна національна програма «Освіта». *Історія української школи і педагогіки*: хрестоматія / Упор. О.О.Любар. Київ: Знання, 2003. С. 641-666.
72. Еволюція педагогічної освіти в Україні на етапі націєтворення: Монографія / А.В. Сущенко, Т.І. Сущенко, О.О. Фунтікова та ін.; за заг. ред. О.О. Фунтікової. Запоріжжя. КПУ. 2008. 392с.
73. Елькін М.В., Окса М.М. Консеквенти становлення і розвитку кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (1922-2014 рр.). *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2013. №. 2. С. 60-69.
74. Єжов Н. Оперативний наказ (№00486) народного комісара внутрішніх справ СРСР: про репресії щодо дружин зрадників батьківщини, членів правотроцькистських шпигунсько-диверсійних організацій (15 серпня 1937р.). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1937\(08\)15.Ezhov.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1937(08)15.Ezhov.php) (Дата звернення: 17.03.2015)
75. Жильцов П.А. Ориентация молодежи на педагогические профессии. *Советская педагогика*. 1981. №10. С.33.
76. Завацька Л.М. Шляхи підвищення ефективності практичної підготовки соціальних педагогів. Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів 16 червня 2006 р. / [ред. Б. М. Жебровський; уклад.: А. П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. - С.81-88
77. Засідання наукової школи доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України А.М. Бойко «Школа майбутнього: від теорії до практики». *Педагогічні науки*. 2009. Вип. 1. С.140-141.
78. Збандуто С.Ф. Наш досвід педагогічної практики студентів у піонерських таборах. *Радянська школа*. 1958. №6.

79. Збірник декретів, наказів, розпоряджень по Народному комісаріату освіти. 1920. Харків: Всеукраїнське державне видавництво. Вип. 2. 46с.
80. Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР. 1920. Вип. I. 60с.
81. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. 1948. №18. С.9-15.
82. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. 1951. (1)№13. С.5-7; (2)№15. С.22
83. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. 1958. №8. С.13.
84. Звідомлення про Київську науково-дослідну катедру педології. Зб. праць Київської науково-дослідної кафедри педології. 1930. Т.I.
85. Звіт київської науково-дослідної кафедри педології про працю за 1925-1926 академ. рік. *Наука на Україні*. 1927. №2-4. С.214-217.
86. Звіт про семінар-курси, організований педвідділом Упрофосу в серпні 1925р. (16-27.08) для лекторів педдисциплін у педвузах. Бюлетень наркомосвіти УСРР. 1925. Ч10(15). С.40
87. Зеленська Л.Д., Башкір О.І., Васильєва С.О. Кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи: минуле і сучасність / [за заг. ред. С.Т. Золотухіної]. Харків: Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. 160 с.
88. Зеленська Л.Д., Лупаренко С.Є. Громадсько-педагогічна діяльність кафедри педагогіки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди (сер.40-х-поч. 60-х рр. XX ст.). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2015_49_29 (Дата звернення: 11.11.2015)
89. Зильберфарб И. Педагогическая секция Научного общества при Харьковском ИНО. *Путь просвещения*. 1923. №4. С.280-284.
90. Золотухіна С.Т. Напрями роботи кафедри педагогіки: досвід і перспективи. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2015. Вип. № 50. С.182-190.
91. Золотухіна С.Т. Роль кафедри в підготовці наукових кадрів. Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. 359с.
92. Золотухіна С.Т., Башкір О.І. Т.П. Гарбуз, І.І. Синепол: педагоги, реабілітовані історією. *Education and Pedagogical Sciences*. 2016. № 1 (164). С. 69-78.
93. Зотин М. Институты народного образования и педагогические курсы как центры переподготовки учительства. *Шлях освіти*. 1924. №7. С.1-8.
94. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302с.
95. Ігнат'єв О.Т. Про співдружність працівників шкіл і кафедр педагогіки в підготовці майбутніх учителів. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 120-123.
96. Історія Академії наук України: 1918–1923: Док. і мат. Київ: Наук. думка, 1993. 570с.
97. Історія кафедри педагогіки Житомирського педагогічного інституту. URL: http://zu.edu.ua/ped_ist.html

98. Каменев С.А., Пинкевич А.П. На путях перестройки преподавания педагогики (новая программа по педагогике для педвузов). *Высшая школа*. 1936. №4. С.71-84.
99. Камилова М.Ш. О роли педагогических дисциплин в подготовке специалиста «медик-педагог». URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2014/04/2247> (дата обращения: 26.05.2017)
100. Капська А.Й. Концептуальний підхід до організації професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників. *Педагогічна освіта в Україні*. Київ: Знання, 2006. С. 62-80.
101. Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. URL: <http://maths.pnpu.edu.ua/ped.php> (дата звернення: 12.09.2017)
102. Кафедра педагогічної творчості 1989-2014: інформаційно-бібліографічний показник / укладачі: Н.В. Гузій, І.О. Маріуц, Л.В. Савенкова; за заг. ред. Н.В. Гузій. Київ: Вид-во НПУ імені Н.П. Драгоманова, 2015. 111с.
103. Кафедри педагогіки і психології Бердянського державного педагогічного університету (1932-2012): історія та сучасність (до 80-річчя Бердянського державного педагогічного університету) / Упор. О.В. Голуб. Бердянськ: БДПУ, 2012. 354с.
104. Кашкаров Н. Вторая Всеукраинская конференция по педагогическому образованию (22-28 июля 1923г.). *Путь просвещения*. 1923. №7-8. С.190-214.
105. Коваль Л.В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти: монографія. URL: http://bdpu.org/sites/bdpu.org/files/ippom/koval-prof_pidgotovka.pdf (дата звернення: 25.10.2017)
106. Коваль Л.В. Особливості глобалізаційного та європейського контексту розвитку професійної освіти. *Педагогічні науки*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2008. Випуск 49. С. 248-255.
107. Конкурс педагогічної майстерності у становленні майбутнього вчителя. *Кафедра педагогіки: минуле і сучасне*. Харків: ОВС, 2001. С.41-43.
108. Коржуев А.В. Попков В.А. Подготовка преподавателя высшей школы. *Педагогика*. 2000. №7. С.53-58.
109. Корнетов І. Про організацію державних університетів на Україні. *Комуністична освіта*. 1933. №4. С.55-74.
110. Король Л.Л. Розвиток педагогічної майстерності як складової професійної підготовки майбутнього вчителя в Полтавському педагогічному інституті (1970-1990рр. ХХст.) : дис. ... канд.пед.наук. : 13.00.01. Полтава, 2006.
111. Король Л.Л. Розвиток педагогічної майстерності як складової професійної підготовки майбутнього вчителя в полтавському педагогічному інституті (1970 – 1990 рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2007. 19с.
112. Котов Т. Науково-дослідницька робота на Україні. *Студент революції*. 1922. №1. С. 27.

113. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20 - 30-х рр. XX ст.: еволюція соціально-історичного типу : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Харків, 2005. 25с.
114. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20-30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. Донецьк: НОРД-ПРЕСС, 2004. 455с.
115. Левченко В. Краєзнавство в Одеському інституті народної освіти (1920-1930): становлення, напрями, традиції. *Краєзнавство*. 2011. № 2. С. 14-24.
116. Литвинов С.А. Поліпшувати підготовку педагогічних кадрів з вищою освітою для загальноосвітньої школи. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 17-24.
117. Литвинов С. Кафедра педагогіки і вчитель. *Радянська освіта*. 1963. №3 (1210). (12 січня).
118. Луговий В.І. Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні (теоретико-методологічний аспект) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 1995. 48с.
119. Львов М.Р. Взаимодействие педагогического института и школы в подготовке учителя. *Советская педагогика*. 1981. №9. С.76-84.
120. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985рр.). Київ: Либідь, 1992. 196с.
121. Мамаєва О.А. Роль кафедри в організації громадської діяльності студентів сучасних вищих педагогічних навчальних закладів України. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків. 2011. С.78-83.
122. Методические указания к практическим занятиям для студентом III курса по спецкурсу «Основы педагогического мастерства». Полтава, 1983. Ч.2. 73с.
123. Микитюк О.М. Наукові пошуки кафедри педагогіки. *С.І. Миропольський (1842-1907): вчений, педагог, методист* : зб. наук. пр. Серія «Педагогіка та психологія». Харків: ХДПУ, 1997. Вип.3. с.6-13.
124. Місечко О. Роль інститутів народної освіти у професіоналізації педагогічної освіти в Україні (початок 1920-х рр. *Історико-педагогічний альманах*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2012_2_22 (дата звернення: 12.06.2016).
125. Н.Т. [Николай Тарасевич – прим. Н. Д.]. Педологические институты, как самостоятельные научные центры. История развития Одесского Педологического И-та. *Путь просвещения*. 1923. № 4. С. 126–149.
126. Нариси українського шкільництва (1905-1933) / за гол. ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Заповіт, 1996. 304с.
127. Наукова сесія з питань педагогіки й психології. (Харків, 5-7 квітня 1941). Харків: ХДПІ, 1941. 46с.
128. Наукові установи та організації УСРР. Харків: Видання Державної Плянкової Комісії УСРР, 1930.
129. Науково-дослідчі заклади Укрнауки : науково-дослідчі інститути та катедри. *Наука на Україні*. 1926. №1. С. 83.

130. Научная деятельность Одесского педологического института. *Наука на Украине*. 1922. №3. С.242-243.
131. Нестеренко В.В. Розвиток заочної форми навчання в системі вітчизняної вищої педагогічної освіти. *Наукові записки*. 2011. № 2. С. 12-19.
132. Новицька Ольга. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр педагогіки в Україні у 1920-ті роки. *Історико-педагогічний альманах* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2013_1_16 (дата звернення: 15.02.2016).
133. Об учреждении научно-исследовательских кафедр и обеспечении ученых работников научно-исследовательских кафедр. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. №25. Ст.726.
134. Організація Київських науково-дослідних кафедр. *Наука на Україні*. 1922. №3. С 234-235.
135. Осмолівська О.Ю. Державна політика щодо професорсько-викладацьких кадрів радянської України (1920 – 1930-ті роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2004.
136. Павловський В. Кафедра педагогіки розгортає роботу. *Студент революції*. 1933. №1. С. 24
137. Парадиський О. Проблема готування педкадрів. *Комуністична освіта*. 1931. №4. С.76-82.
138. Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр : *Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психолого-педагогічних кафедр вищих навчальних закладів 16 червня 2006 р.* [ред. Б.М. Жебровський; уклад.: А.П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. 163 с.
139. Педагогічна Харківщина: довідник / за ред. І.Ф. Прокопенка, В.І. Лозової. Харків, 1999. С.89.
140. Педагогічна Харківщина: довідник. / за заг.ред. В.І.Лозової, І.Ф. Прокопенка. Харків: Вид-во Круглова, 1997. 160с.
141. Педвуз – школа. *Радянська школа*. 1986. №4. С.92-93.
142. Пилипенко В.І. Про підготовку майбутніх учителів до роботи з піонерами. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 75-79.
143. Пироженко Л.В. Чинники реформування змісту загальної середньої освіти України в сер. 50-х- на поч.60-х років ХХ століття. *Анотовані результати науково-дослідної роботи інституту педагогіки за 2007р.* Київ: Педагогічна думка, 2008.
144. Пітов В.І., Попов В.М. Вихованню студентів – наукову основу. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С.3.
145. Положение о Всеукраинском комитете содействия ученым. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. №22.
146. Положення про галузеву науково-дослідну лабораторію наукових основ вищої педагогічної освіти при Київському державному педагогічному інституті імені О.М. Горького. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1971. №11. С.10-13.

147. Положення про науково-дослідчі катедри. *Бюлетень Наркомосвіти*. 1925. Ч.4. С.75.
148. Попів О.І. Український науково-дослідний інститут педагогіки у Харкові. *Шлях освіти*. 1929. №8-9. С. 130-138.
149. Пригорницька О.Ю. Внесок випускників Чернігівського інституту народної освіти в науково-культурне життя радянської України. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/40/23.pdf (дата звернення: 11.12.2016).
150. Про досвідні установи при педвузах. *Бюлетень наркомосвіти УСРР*. 1925. Ч.10(15). С.50.
151. Про запровадження катедральної системи в педагогічних вишах. *Бюлетень народного комісаріату освіти УРСР*. 1930. №43. – С.1.
152. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні : тези ЦК КПРС і ради Міністрів СРСР. *Радянська школа*. 1958. № 11. С. 3–23.
153. Про науково-дослідну роботу в педагогічних і учительських інститутах. *Збірник наказів та розпоряджень народного комісаріату освіти УРСР*. 1940. №35. С.2-3.
154. Про обговорення актуальних питань радянської педагогіки. *Збірник наказів та розпоряджень народного комісаріату освіти Української РСР*. 1941. №8. С.6.
155. Про підсумки виконання науково-дослідних робіт з педагогіки і психології в педагогічних інститутах республіки в 1960-1970рр. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1971. №16. С.23.
156. Про прикріплення до педагогічних та учительських інститутів УРСР середніх і семирічних шкіл як базових шкіл. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1951. №15. С.22.
157. Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти. *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР*. 1930. №40. С.3.
158. Про роботу УНДІПу та товариство «Педагог-марксист». Постанова зборів партколективу ХДПІ на постанову ЦК КП(б)У від 11 жовтня 1933р. *За більшовицького педагога*. 1933. Третя декада листопада.
159. Про стан і заходи до поліпшення підвищення кваліфікації директорів шкіл на ФПК при педагогічних інститутах республіки. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1981. №3.
160. Проблеми педагогіки: історія, сучасність, перспективи : збірник наук. праць. / Т.К. Завгородня. Івано-Франківськ, 2008. 428с.
161. Прокопенко И.Ф., Кочат Д.А., Микитюк А.Н. Подготовка учителей кадров в Харькове в советский период: концептуальные подходы, практический опыт (1917-1991гг.) : учебное пособие по спецкурсу для студентов педагогических специальностей. Харьков: ХГПИ, 1992. 92с.
162. Прокопенко І.Ф. Шляхами щастя тридцять років (До 30-річчя діяльності І.Ф. Прокопенка на посаді ректора Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди). Харків, 2011. 252с.

163. Прокопенко І.Ф., Євдокимов В.І. Педагогічні технології : навч. посібник. Харків: Колегіум, 2005. 224с.
164. Прокопенко І.Ф., Попова Л.Д., Сіра І.Т. Харківська науково-педагогічна школа: теоретичні здобутки та досвід (20-70-ті рр. ХХст.) : Наукове видання. Харків: ХНПУ, 2007. 152с.
165. Професійна і спеціально-наукова освіта України 1922-1923 шкільного року та її найближчі перспективи. *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР*. 1924. №1. С.12.
166. Психолого-педагогічні кафедри вищих навчальних закладів України / [Уклад. В.І. Даниленко, А.В. Кудін, К.М. Левківський, В.П. Мележик; За ред. Б.М. Жебровського]. Київ: Знання, 2006. 302с.
167. Пуховська Л.П. Професійна підготовка вчителів у західній Європі: спільність і розбіжності : Монографія. Київ: Вища школа, 1997. 180с.
168. Регейло І. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Київ: Освіта України, 2014. 704с.
169. Регейло І.Ю. Тенденції розвитку системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у 50-60 рр. ХХ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія №57. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. №27. С.254-262.
170. Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За ред. І.Ф. Прокопенка. Харків: ХДПУ, 1999. 527с.
171. Ряппо Я. Положення про науково-дослідні кафедри УРСР. *Наука на Україні*. 1922. №1. С. 112-116.
172. Ряппо А. Основні моменти наукової праці на Україні в минулому році. *Путь просвещения*. 1925. №4. С.142-148.
173. С.А.А. [С.А. Ананьїн]. Педологічний семінар при Київському ІНО 1922-1923рр. *Путь просвещения*. 1923. №7-8. С.269-271.
174. Савченко О.Я. Удосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів у контексті модернізації шкільної освіти. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр* : Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів 16 червня 2006р. / [ред. Б.М. Жебровський; уклад.: А.П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. 163с.
175. Сайт Бердянського державного педагогічного університету. URL: <http://bdpu.org/faculties/fppom/structure-fppom/kaf-pedagogiky/> (дата звернення: 12.10.2017).
176. Сайт Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. URL: http://gnpu.edu.ua/gnpu/index.php?option=com_content&view=article&id=70%3A2011-01-25-12-35-11&catid=64%3Ak&lang=en (дата звернення: 12.08.2017).
177. Сайт Житомирського державного університету імені Івана Франка. URL: https://zu.edu.ua/ped_ist.html (дата звернення: 12.06.2017).

178. Сайт кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди. URL: <http://hnpueduua.wixsite.com/pedagogics> (дата звернення: 09.06.2017).
179. Сайт кафедри педагогіки Криворізького педагогічного університету. URL: <http://kdpu.edu.ua/pedahohiky/zahalna-informatsiia/pro-kafedru.html> (дата звернення: 09.06.2017).
180. Сайт кафедри педагогіки та педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету. URL: <http://www.mdpu.org.ua/new/kafedra-pedagogki-ta-pedagogchno-majsternost.html> (дата звернення: 12.06.2017).
181. Сайт кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. URL: <http://www.ktip.npu.edu.ua/2008-06-11-09-30-58> (дата звернення: 14.06.2017).
182. Сайт ПНПУ імені К.Д. Ушинського. Кафедра педагогіки. URL: <http://www.pdpu.edu.ua/instituti-skr/69-kafedra-pedagogiki> (дата звернення: 15.06.2017).
183. Сайт Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. URL: <https://ipp.sspu.sumy.ua> (дата звернення: 15.06.2017).
184. Сайт Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. URL: http://fspu.udpu.org.ua/?page_id=439 (дата звернення: 15.06.2017).
185. Семковский С.Ю. Задачи научно-исследовательских кафедр. *Наука на Украине*. 1922. № 1. С. 5-12.
186. Сеть научно-исследовательских кафедр на Украине к началу 1923года. *Путь просвещения*. 1923. №2. С.327-329.
187. Сліпко К. Педагогічна секція Харківського наукового товариства при ВУАН. *Путь просвещения*. 1925. №5-6. С.247-249.
188. Соколова О.Д. Розвиток самостійного мислення студентів при вивченні педагогіки. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 43-50.
189. Солодухова О.Г. Якою бути психолого-педагогічній освіті в Україні. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні» (Харків, травень, 1994). Харків: ХДПУ, 1994. 204с.
190. Список науково-дослідних кафедр (Додаток №2) до постанови Ради народних комісарів УСРР №236. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1926. №29. С.472.
191. Список науково-дослідних кафедр. *Бюлетень Наркомосвіти*. 1924. №3-4. С.8-9.
192. Список шкіл, політично-освітніх і наукових закладів Наркомосвіти, утриманих за рахунок дердбюджету в 1924-1925 бюджетовому році. *Бюлетень наркомосвіти УСРР*. 1925. Ч10(15). С.40.
193. Статут Всеукраїнської академії наук. *Бюлетень Наркомосвіти*. 1921. Ч.6. С.6-7.
194. Студкор Д.Б. Культосвітня праця у Харківському ІНО. *Студент революції*. 1924. Ч. 1-2 (№11-12). С.85.

195. Тарнавська С. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр в Україні в 1920-ті роки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2010. Вип. 99. С. 53-56.
196. Увага молодим учителям. *Радянська школа*. 1986. №6. С.91.
197. Утворення Науково-Дослідного Інституту Педагогіки в Харкові. *Шлях освіти*. 1925. № 12. С. 240.
198. Учитель, которого ждут: Из опыта Полтавского пединститута имени В.Г. Короленка / Под ред. И.А. Зязюна. Москва: Педагогика, 1988. 152с.
199. Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди / за заг. ред. академіка АПН України І.Ф. Прокопенка. Харків: ОВС, 2001. С.16.
200. Харламов И.Ф. Некоторые вопросы совершенствование вузовского обучения. *Советская педагогика*. 1981. №5. С.86-93.
201. Харченко Л.П. Роль кафедри в здійсненні зв'язків зі школою, закладами освіти та науково-дослідними інститутами. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків. 2011. С.65-70.
202. Харьковский государственный университет. 1805-1980. Исторический очерк. Харьков: Вища школа, 1980. 159с.
203. Хроніка по УСРР. *Шлях освіти*. 1926. №10. С.152.
204. Шатунов М. Курси-семінар щодо підвищення кваліфікації лекторів педагогічних дисциплін в педагогічних ВУЗах. *Путь просвещения*. 1925. №5-6. С.246-247.
205. Шатунов. Вузівські місця в системі педосвіти. *Студент революції*. 1930. №14. С. 20-21.
206. Шачнєва Є.В. Деякі питання історії Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. *Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 50-річчю інституту*. Харків, 1969.
207. Шевчук В.В., Шевчук С.М. Ректори Полтавського інституту народної освіти (1921 – 1930) та директори Полтавського інституту соціального виховання (1930 – 1933). *Історична пам'ять*. RL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2014_30-31_23
208. Шинкаренко В.М. Питання підготовки майбутнього учителя у вітчизняній педагогічній думці (20-ті рр.). *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні»* (Харків, травень, 1994). Харків: ХДПУ, 1994. С.157-160.
209. Штефан Л.А., Боярська-Хоменко А.В. Організація викладачами кафедри самостійної роботи студентів. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.251-257.
210. Яворський М. Найближчі завдання організації наукової праці на Україні. *Наука на Україні*. 1926. №1. С.3-5.
211. Якушко Н.М. Діяльність студентських наукових товариств і гуртків педвузів України з питань підготовки учителя (20-ті рр.). *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах: Матеріали науково-практичної*

конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні» (Харків, травень, 1994). Харків: ХДПУ, 1994. С.175-177

212. Янченко Т. Інституційне оформлення педології в Україні (20-ті роки ХХ ст.). *Історико-педагогічний альманах*. Вип. 1 / [голов. ред.: Ольга Сухомлинська; редкол.: Лариса Березівська та ін.]. Умань: Жовтий О. О., 2015. С.48-55.

213. Ярмаченко М.Д. Становлення Українського науково-дослідного інституту педагогіки. *Інститут педагогіки: погляд через роки* (До 75-річчя від дня заснування Українського науково-дослідного 14 Інституту педагогіки). / Ред. колегія Н.М. Бібік, О.І. Бугайов, М.І. Бурда та ін. Київ: Педагогічна думка, 2002. С. 53-63.

214. Bashkir O. The program of pedagogical disciplines in pedagogical educational institutions in Ukraine (the 30s of the 20th century). *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. URL: <https://www.scipress.com/ILSHS.74.26>

215. Bashkir O. Activities of departments of pedagogy in the pedagogical institutes renewals in the postwar period. *Science of the third millennium: Proceedings of V International scientific conference* (Morrisville, Apr.29 2017). Morrisville (USA). 2017. 218p. P.131-135

Архів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

216. Наказ №123 «Про поглиблену перепідготовку вчителів при вищих учбових закладах» // Ф. «Накази по діяльності університету 4 січня – 27 червня 1997р.». 252 арк.

217. Наказ №184 «Про затвердження обсягу роботи професорсько-викладацького складу інституту на 1991-1992н.р.». // Ф. «Накази по діяльності університету 1991-1992н.р.». 252 арк.

218. Накази №№1-154 ректора університету з основної діяльності за 1999р. // Ф. «Накази по діяльності університету». 205 арк.

219. Накази по діяльності університету 3 січня – 30 червня 1991р. Т.1. // Ф. «Накази по діяльності університету». Арк.252.

220. Накази по діяльності університету 4 січня-28 червня 1993р. Т.1. // Ф. «Накази по діяльності університету». 252 арк.

Архів СБУ Харківської області

221. По обвинению Синеполы Ивана Ивановича // Спр. 45326. 68 арк.

Архів Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

222. Звіт ХДПІ за 1938-1939 н.р. // Ф. Р-4293. Оп 1. Спр. 51-а. 31 арк.

223. Кафедра педагогіки // Ф. Р-4293. Оп. «Информация о научно-исследовательской работе ХГПИ им. Г.С. Сковороды за 1988г.». Спр.584. Арк. 74-85.

224. Кафедра педагогіки. Протоколи №№1-16 засідань кафедри і документи к ним // Ф.Р-4293. Спр.585. 135. арк.
225. Кафедра педагогіки. Протоколи №№1-17 засідань кафедри і документи к ним // Ф. Р-4293. Спр.153. 292. арк.
226. Кафедра педагогіки. Протоколи №№1-17 засідань кафедри і документи к ним (1990-1991н.р.) // Ф.Р-4293. Спр.603. 136 арк.
227. Кафедра педагогіки. Протоколи №№1-18 засідань кафедри і документи к ним // Ф.Р-4293. Спр.51. 159 арк.
228. Кафедра педагогіки. Протоколи №№1-18 засідань кафедри і документи к ним // Ф.Р-4293. Спр.568. 180. арк.
229. Накази по Всеукраїнському інституті народної освіти імені М.О. Скрипника (1932р.) // Ф. Р-1427. Оп 7. Од.зб. 7. 135 арк.
230. Накази по Всеукраїнському інституту народної освіти імені М.О. Скрипника // Ф. Р-4293. Од. зб. 1. 119 арк.
231. Накази по інституту // Ф. Р-4293. Оп.1. Од. зб. 3. 270 арк.
232. Накази по ХДПІ (1.01.1934-31.12.1934) // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр.3. 122 арк.
233. Накази по ХДПІ (1.08.1938 – 31.12.1938) // Ф. Р-4293. Оп. 1. Од.зб. 24. Арк. 92.
234. Накази по ХДПІ (2 січня 1938 - 31 липня 1938) // Ф. Р-4293. Оп.1. Од.зб. 23. 89 арк.
235. Накази по ХДПІ (2.08.1936р-31.12.1936р.) // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр. 34. 78 арк.
236. Накази по ХДПІ (3.01.1936-1.08.36р.) // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр. 33. 67 арк.
237. Накази по ХДПІ // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр. 121. 76 арк.
238. Накази по ХДПІ // Ф. Р-4293. Оп.1. Од. зб. 50. 98 арк.
239. Накази по ХІНО за 1931р. // Ф. Р-1427. Оп. 7. Од. зб. 3. 70 арк.
240. Протоколи совета інститута за 1984-1985у.г. // Ф.Р-4293. Спр.296. 200 арк.
241. Стенограма засідання ради педагогічного інституту від 25 березня 1939 року. // Ф. Р-4293. Оп 1. Спр.58. 36 арк.
242. Стенограма засідання секції педагогіки і психології сесії педінститута від 18 грудня 1938 року // Ф. Р-4293. Оп. 1. Спр. 40. 53 арк.
243. Стенограма зібрання професорсько-викладацького колективу Харківського педінституту від 28 вересня 1937 року // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр.43. 96 арк.

Державний архів м. Києва

Фонд Р-346. Київський державний педагогічний інститут ім.

О.М. Горького Міністерства освіти УРСР

244. Отчет о научно-исследовательской работе института за 1971-1975гг. // Оп. 5. Спр.3328. 211 арк.

245. Отчет о научно-исследовательской деятельности института // Оп. 4. Спр. 92. 128арк.
246. Отчет о учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1944-1945у.г. // Опис 2. Т.1 (до 1954р.). Спр. 30. 8 арк.
247. Отчет об научно-исследовательской работе института за 1971-1975 г.г. // Оп.2. Спр.3328. 216 арк.
248. Отчет об научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1983г. // Оп.10. Спр.1724. 22 арк.
249. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе за 1973-1974 у.г. кафедры общей педагогики // Оп. 4. Спр. 204. 37арк.
250. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1966-1967у.г. // Оп. 4. Спр. 45. 110арк.
251. Отчет об учебно-методической работе кафедры педагогики за 1965-1966 уч.год // Оп.2. Спр.2492. 18 арк.
252. План и отчет о учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1955-1956у.г. // Опис 2. Том2. Спр.1263. 41 арк.
253. План и отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры за 1962-1963н.р. // Опис. 2. Спр.2087. Арк.30.
254. План и отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1950-1951уч.год // Оп.2. Спр.489. Арк.31.
255. План и отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1959-1960 уч.год // Оп.2. Спр.1706. 66 Арк.
256. План и отчет по учебно-методической и политико-воспитательной работе кафедры педагогики за 1983-1984у.г. // Оп.10. Спр.1725. Арк.59.
257. Практическое совещание заведующих кафедрами // Оп. 4. Спр. 73. 22 арк.
258. Протоколы №№ 1-9 совещаний завкафедрами (3.09.-28.10. 1968) // Оп. 4. Спр. 62. 11 арк.
259. Протоколы заседаний кафедры общей педагогики за 69-70у.г. // Оп.2. Спр.2998. 95 Арк.
260. Протоколы заседаний кафедры педагогики за 1951-1952у.г. // Оп.2. Том2. Спр.616. Арк.39
261. Протоколы I-II заседаний кафедры общей педагогики (1961-1962гг.) // Оп. 4. Спр. 26. 23арк.

Державний архів Одеської області

Фонд Р-6570. Одеський державний педагогічний інститут імені К.Д. Ушинського

262. Годовой отчет о научно-исследовательской работе кафедры педагогики и психологии за 1966г. // Оп.1. Спр.428. 14 арк.
263. Годовой отчет о научно-исследовательской работе кафедры педагогики и психологии за 1967г. // Оп.1. Спр.490. 31 арк.
264. Годовой отчет о работе гордского народного университета педагогических знаний для родителей за 1967-1968у.г. // Оп.1. Спр. 469. арк. 15.

265. Годовой отчет о работе кафедры педагогики (учебная работа) за 1968-1969у.г. // ДАОО. Ф. Р-6570. Оп.3. Спр.555. 48 арк.
266. Годовой отчет о работе кафедры педагогики за 1970-1971 у.г. и отчет о работе кафедры на заочном и вечернем отделениях // Оп.1. Спр.736. 101 арк.
267. Годовой отчет о работе кафедры педагогики за 1971-1972 у.г. // Оп.1. Спр.827. 73 арк.
268. Годовой план и отчет о работе гордского народного университета педагогических знаний для родителей за 1969-1970у.г. // Оп.1. Спр. 634. арк. 19.
269. Годовой план научно-исследовательской работы кафедры педагогики на 1969г. // Оп.1. Спр.633. 14арк.
270. Годовой план работы кафедры педагогики и психологии на 1966-1967 у.г. // Оп.1. Спр.424. 24арк.
271. Годовой план работы кафедры педагогики на 1968-1969 у.г. // Оп.1. Спр.553. 18 арк.
272. Годовой план работы кафедры педагогики на 1969-1970у.г. // Оп.1. Спр.632. 20арк.
273. Годовые отчеты о работе кафедр за 1943-1944у.г. // Оп.3. Спр.14. 41 арк.
274. Довідка про стан і заходи по дальшому покращенню підготовки вчителів в Одеському державному педагогічному інституті ім. К.Д. Ушинського // Оп.3. Спр.367. Арк. 6-7.
275. Документы о работе научного студенческого кружка (планы, протоколы, отчеты) // Оп.1. Спр.639. 23 арк.
276. Документы студенческого научного общества (приказы, планы, протоколы, списки, отчеты) // Оп.1. Спр.709. 79 арк.
277. Звіт кафедр, деканатів і кабінетів за 1953-1954 н.р. Одеського педагогічного інституту // Оп.3. Спр.172. 423 арк.
278. Звіт про роботу інституту за 1964-1965рр. // Оп.1. Спр. 329. 133 арк.
279. Информация об итогах работы городского Народного университета педагогических знаний для родителей за 1971-1972 у.г. // Оп.3. Спр.826. 8 арк.
280. Інформація про стан роботи Народного університету при Одеському педагогічному інституті ім. К.Д. Ушинського // Оп.1. Спр.332. Арк. 15-18.
281. Книга протоколів засідань кафедри педагогіки і психології (57-58рр.) // Оп.1. Спр.64. 78 арк.
282. Книга протоколов кафедры педагогики и психологи (62-64р.р.) // Оп.3. Спр. 79. 70 арк.
283. Научно-студентская работа за 1966-1967, 1967-1968 уч.г. // Оп.1. Спр.427. 23 арк.
284. Отчет о выполнении пятилетнего плана по научно-исследовательской работе за 1946-1950гг. // Оп.1. Спр.15. 22 арк.
285. Отчет о научно-исследовательской работе за 1957г. // Оп.1. Спр.252. 93 арк.
286. Отчет о работе института за 1942-1943у.год // Оп.3. Спр.3. 39 арк.
287. Отчет о работе кафедры педагогики за 1965-1970гг. // Оп.3. Спр.381. 18 арк.

288. Отчеты в свете решений XIX съезда партии кафедр Одесского педагогического института им. К.Д. Ушинского // Оп.1. Спр. 126. 287 арк.

289. Отчеты о работе кафедр, деканатов за 1954-1955 у.г. Одесского педагогического института // Оп.3. Спр.195. 315 арк.

290. Переписка с министерством просвещения УССР, министерством высшего и среднего специального образования УССР об организации и проведении научной работы, подготовке кадров через аспирантуру // Оп.1. Спр. 410. 70 арк.

291. Переписка с министерством просвещения УССР по вопросам учебно-вспитательной работы // Оп.1, Спр.528. 55 арк.

292. План реализации решений XXIV съезда КПСС и XXIV съезда КП Украины кафедры педагогики на 1970-1975 гг. // Оп.1. Спр. 797. Арк.47-59.

293. Приказы, распоряжения Министерства просвещения, Управления высших и средних педагогических учебных заведений, относящихся к деятельности института // Оп.1. Спр.692. 71 арк.

294. Протокол заседания кафедры с №1 по №20 (68-69 гг.) // Оп.1. Спр.554. 65 арк.

295. Протоколи засідання кафедри педагогіки та психології (1960-1961) // Оп.3. Спр. 71. 50 арк.

296. Протоколы заседаний кафедр // Оп.1. Спр.112. 212 арк.

297. Протоколы заседаний кафедры педагогики за 1953 г. // Оп.1. Спр.175. 127 арк.

298. Протоколы заседаний кафедры педагогики и психологи (61-62 гг.) // Оп.1. Спр.75. 29 арк.

299. Протоколы заседаний кафедры педагогики и психологии с №1 по №18 // Оп.1. Спр.425. 55 арк.

300. Протоколы заседаний кафедры педагогики за 1952-1953 у.г. // Оп.1. Спр. 155. 205 арк.

301. Протоколы заседаний совета института // Оп.1. Спр. 466. 320 арк.

302. Протоколы заседания кафедр // Оп.1. Спр.16. 291 арк.

303. Протоколы заседания кафедры педагогики (67-68 гг.) // Оп.1. Спр.488. 48 арк.

304. Протоколы заседания кафедры педагогики за 1947-1948 гг. // Оп.1. Спр.25. 73 арк.

305. Протоколы заседания кафедры с №1 по №19 (1969-1970 у.г.) // Оп. 1. Спр.535. 61 арк.

306. Протоколы заседания кафедры с №1 по №20 // Оп. 1. Спр.554. 65 арк.

307. Справка о работе городского Народного университета педагогических знаний для родителей за 1970-1971 у.г. // Оп. 1. Спр.735. 3 арк.

Державний архів Харківської області

Фонд Р-4293. Харківський державний педагогічний інститут імені Г.С. Сковороди

308. Годовой отчет о научно-исследовательской работе кафедр института за 1945 год // Оп.2. Спр.47. Арк.13.

309. Годовой отчет о перестройке работы кафедры педагогики института на основе решений Павловских сессий Академии наук СССР и Академии медицинских наук СССР за 1945г. // Оп.2. Спр.16. Арк. 5.

310. Годовые отчеты кафедр института о научно-исследовательской работе за 1949год // Оп.2. Спр.222. 128 арк.

311. Годовые отчеты кафедр о научной работе за 1955год // Оп.2. Спр. 632. 145 арк.

312. Годовые отчеты о научно-исследовательской работе кафедр института за 1946год // Оп.2. Спр.74. 56 арк.

313. Годовые отчеты о работе кафедр института за 1956-1957у.г. // Оп.2. Спр.685. 285 арк.

314. Дело по обследованию института, его структуры, научной и учебной деятельности за 1947г. // Оп.2. Спр.112. 19 арк.

315. Дело по обследованию института, его структуры, научной и учебной деятельности за 1947г. // Оп.2. Спр.112. 19 арк.

316. Докладные записки заместителя директора института о научной работе профессоров и преподавателей института в годы Отечественной войны и восстановления института» (ноябрь 1943-октябрь 1944) // Оп.2. Спр. 20. 14 арк.

317. Засідання кафедр ХДПІ // Оп.2. Спр. 123. арк.19.

318. Звіт кафедр ХДПІ (1947-1948н.р.) // Оп.2. Спр. 151. арк.78.

319. Звіт кафедр ХДПІ (1947р.) // Оп.2. Спр. 118. арк.8.

320. Звіт кафедр ХДПІ про науково-дослідну діяльність // Оп.2. Спр. 222. арк.128.

321. Звіт про роботу кафедр ХДПІ (1948р.) // Оп.2. Спр. 164. арк.104.

322. Звіт про роботу кафедр ХДПІ // Оп.2. Спр. 74. 56 арк.

323. Индивидуальные отчеты о научной работе профессоров и преподавателей института за 1946год // Оп.2. Спр.78. Арк.13

324. Материалы о перестройке работы кафедр института // Оп.2. Спр.305. 26 арк.

325. Материалы о перестройке работы кафедр института в свете решений XIX съезда партии за 1952-1953 у.г. // Оп.2. Спр. 373. 124 арк.

326. Материалы о сотрудничестве и обмене опытом с Магдебургским педагогическим институтом (ГДР) за 1970г. // Оп. 6. Спр. 569.

327. Материалы по организации связи института со школой // Оп.2. Спр. 245. 23 арк.

328. Материалы по проведению научно-педагогической сессии, посвященной памяти К.Д. Ушинского // Оп.2 Спр. 41. 87 арк.

329. Отчет о научно-исследовательской работе института за 1969г. // Оп. 2. Спр.545. 380 арк.

330. Отчет о научно-исследовательской работе Харьковского государственного пединститута им. Г.С. Сковороды за 1950год // Оп.2. Спр.76. 68 арк.

331. Отчет о работе института за 1944-1945у.г. // Оп.2. Спр.34. 28 арк.

332. Отчеты кафедр института о научно-исследовательской работе за 1970г. // ДАХО. Ф Р-4293. Оп2. Спр. 630. 47 арк.
333. Отчеты о работе института за 1958-1959уг. // Оп2. Спр. 802. 205 арк.
334. Отчеты о работе кафедр заочного отделения института за 1948 год // Оп.2. Спр. 184.13 арк.
335. Отчеты о работе кафедр института за 1959г. // Оп. 2. Спр.855. 254 арк.
336. Отчеты о работе кафедр ХГПИ им. Г.С. Сковороды за 1953-1954 у.г. // Оп.2. Спр. 482. 289 арк.
337. Переписка с Всесоюзным комитетом по делам Высшей школы // Оп.2. Спр.9. 59 арк.
338. План научно-исследовательских работ на 1944-1945 учебный год // Оп.2. Спр.15. 67 арк.
339. Приказы Министерства просвещения УССР // Оп. 2. Спр. 1061. Арк.14.
340. Программы отчетно-научных конференций кафедр института // Оп.2. Спр.118. Арк.8.
341. Протоколи засідання кафедри педагогіки // Оп.3. Спр. 66. 40 арк.
342. Протоколи засідання ради ХДПІ // Оп.1. Спр.60. Арк. 31.
343. Протоколы №1-31 пленарных заседаний кафедры педагогики // Оп.2. Спр.463. 91 арк.
344. Протоколы заседаний кафедр института за 1954год // Оп.2. Спр. 539. 76 арк.
345. Протоколы заседаний научной конференции кафедр института, посвященной итогам научной работы института за 1948 год // Оп.2. Спр.218. 39 арк.
346. Протоколы заседаний научных конференций кафедр института, посвященных выполнению начала научной работы за 1946 год // Оп. 2. Спр.121. 14 арк.
347. Протоколы заседаний секций научной конференции кафедр института, посвященной выполнению плана научной работы за 1947 год // Оп. 2. Спр.157. 135 арк.
348. Протоколы заседания ученого совета педагогического института // Оп. 2. Спр.17. 19 арк.
349. Пятилетний план научно-исследовательской работы кафедр института на 1951-1955гг и материалы к нему // Оп.2. Спр. 334. 163 арк.
350. Сведения о выполнении научной работы сотрудниками кафедр института за 1946год // Оп.2. Спр.77. 16 арк.
351. Стенограма засідання ради педагогічного інституту від 25 березня 1939 року // Оп 1. Спр.58 арк.36.
352. Стенограма звітної міжвузівської наукової конференції з питань педагогічних наук викладачів педагогічних інститутів УРСР 16-го травня 1957р. // Оп. 2. Спр.731. 75 арк.
353. Стенограма зібрання професорсько-викладацького колективу Харківського педінституту від 28 вересня 1937 року // Оп.1. Спр.43. 96 арк.

354. Стенограмма конференции учителей-выпускников института 8-го мая 1955 года // Оп.2. Спр. 601. Арк. 2-37.

355. Стенограмма пленарного заседания научной сессии // Оп.1. Спр. 36. 33 арк.

356. Стенограмма пленарного заседания научной сессии института // Оп.1. Спр.44. 29 арк.

357. Стенограммы заседания ученого совета педагогического института // Оп.1. Спр.35. 102 арк.

358. Стенограммы лекций преподавателей института кафедры педагогики // Оп. 2. Спр.317. 174 арк.

359. Стенограммы лекций преподавателей кафедры педагогики за 1953 год // Оп.2 Спр. 468. 255 арк.

360. Тематика работы научных студенческих кружков института на 1948-1949 учебный год // Оп.2. Спр.155. 28 арк.

361. Тематические карточки научно-исследовательских работ // Оп.2. Спр.44.

Фонд 266. Дирекція училищ Харківської губернії

362. Об организации в 1914 году краткосрочных педагогических курсов для имеющих звание учителя уездного училища и домашнего учителя и состоящих на службе в высших начальных училищах // Оп.1. Спр.869.

363. Об открытии педагогических курсов для приготовления учителей и учительниц начальных училищ // Оп.1. Спр.807. 148 арк.

364. Об устройстве в городе Харькове временных педагогических курсов по правилам 5 августа 1875 года // Оп.1. Спр.873. Арк. 14-15.

365. Об утверждении штата учителей и характеристики на них // Оп.1. Спр.791. 17 арк.

366. Отчет о состоянии народных училищ и ведомости об учениках и преподавателях по Богодуховскому уезду // Оп.1. Спр.790. 54 арк.

367. Отчеты и статистические сведения о состоянии городских училищ за 1907год // Оп.1. Спр. 831.

368. Педагогические курсы для учителей начальных училищ и съезды учащихся // Оп.1. Спр.810. 28 арк.

369. Статистические сведения об учебных заведениях для отчета харьковского губернатора // Оп.1. Спр. 827.

Фонд Р-1427. Всеукраїнський інститут народної освіти

370. Правила приема аспирантов в научно-исследовательские учреждения Наркомпроса УССР на 1929-1930 у.г. // Оп. 1. Спр.7. 3арк.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

Фонд 166. Міністерство освіти України

371. Виписки з протоколів // Оп. 6. Спр. 4580. 900 арк.
372. Довідки, інформації та листування з Міністерством вищої та середньої освіти СРСР та УРСР з питань організацій навчально-виховної роботи у педагогічних вузах республіки // Оп. 15. Спр. 8333. 116 арк.
373. Доповідні записки про роботу та списки Одеського педологічного інституту // Оп.4. Спр.644. 104 арк.
374. Доповідні записки та хід листування про хід відновлення навчання в Київському університеті та Київському педагогічному інституті // Оп. 15. Спр. 33. 83 арк.
375. Зведений звіт пед. вузів на початок 1945-1946н.р. // Оп. 15. Спр. 65. 76арк.
376. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1963-1964н.р. // Оп. 15. Спр. 4089. 74 арк.
377. Звіт Житомирського інституту народної освіти за липень 1920р – червень 1921р. і матеріали до нього. Автобіографії викладачів цього інституту // Оп. 2. Спр. 291. 105 арк.
378. Звіт Київського педагогічного інституту за 1951-1952н.р. // Оп. 15. Спр. 1133. 156 арк.
379. Звіти про роботу науково-дослідних кафедр та їх аспірантів за 1928-1929р. та плани на 1929-1930рік // Оп. 9. Спр. 382. 54 арк.
380. Киевский государственный педагогический институт им. А.М. Горького. Отчет за 1946-1947уч.г. // Оп.15. Спр. 307. 176 арк.
381. Листування з Одеським інститутом народної освіти // Оп.4. Спр. 643. 40 арк.
382. Матеріали в справі реорганізації системи і мережі педосвіти // Оп. 9. Спр. 303. 107 арк.
383. Матеріали про організацію й роботу науково-дослідних інститутів і кафедр України // Оп. 10. Спр. 562. 132 арк.
384. Матеріали про організацію та роботу Київської науково-дослідної кафедри педології (протоколи, звіти, доповідні записки, кошториси, штатний розклад). Список наукових робітників науково-дослідної кафедри педології в м. Києві на листопад 1921р. // Оп. 2. Спр. 463. 61 арк.
385. Матеріали про організацію та роботу науково-дослідних кафедр інститутів народної освіти // Оп. 2. Спр. 471. 63 арк.
386. Матеріали про реорганізацію вищих учбових закладів і відкриття нових (декрет, постанови, проект статуту Української Академії наук в Києві) (19.02.19-26.01.20) // Оп. 1. Спр. 276. 66 арк.
387. Матеріали про реорганізацію системи і мережі педосвіти // Оп. 8. Спр. 394. 155 арк.
388. Матеріали про роботу вищих педагогічних учбових закладів Харківської губернії (звіти, доповіді, протоколи, учбові плани) (1921р.) // Оп.2. Спр.290. 564арк.
389. Матеріали про роботу науково-дослідних кафедр Київського ІНО // Оп.6. Спр. 4634. 211 арк.

390. Матеріали про роботу науково-дослідних кафедр Харківського інституту народної освіти // Оп. 6(III). Спр. 4579.
391. Матеріали про роботу науково-дослідницьких кафедр Одеського ІНО // Оп.6. Спр.4664. 257 арк.
392. Матеріали про роботу Одеської асоціації наукової педагогіки // Оп. 2. Спр. 1189.
393. Матеріали про стан і роботу ХІНО (1924рік) // Оп.3. Спр.777. 278 арк.
394. Матеріали про стан наукових установ і закладів м. Одеси (звіти, доповіді, доповідні записки, протоколи засідань комісії перегляду особистого складу науково-дослідних кафедр) // Оп.3. Спр. 426. 163 арк.
395. Матеріали про стан та роботу ІНО України // Оп. 5. Спр. 567. 1114 арк.
396. Матеріали про стан та роботу ІНО України // Оп. 5. Спр. 568. 674 арк.
397. Матеріали про стан та роботу Інститутів народної освіти України (постанови, положення, протоколи, доповіді, учбові програми, плани, статистичні відомості) (1925р.) // Оп.5. Спр. 566. : у 3-х томах. 896 арк.
398. Матеріали про стан та учбову роботу Київського педагогічного інституту профосвіти за 1931-1932рр. // Оп. 9. Спр. 1528. 98 арк.
399. Матеріали про стан та учбову роботу ХІНО (1932-1933рр.) // Оп. 9. Спр. 1536. 213 арк.
400. Матеріали щодо організації нових науково-дослідних установ // Оп. 9. Спр. 375. 293 арк.
401. Накази та обіжники Наркомосу і Головпрофосвіти УССР за 1921р. // Оп. 2. Спр.278. 111арк.
402. Обговорення інструкції Головпрофосу щодо обов'язків предметових комісій // Оп. 4. Спр.643. Арк. 21.
403. Операційні плани // Оп.2. Спр.1206. Арк.76.
404. Положення Наркомосу УРСР про учбово-дослідні установи при педвузах (1927р.) // Оп. 7. Спр. 513. 96 арк.
405. Постанова Ради народних комісарів УСРР Про розвиток науково-дослідних установ і підготовку робітників та викладачів ВУЗів // Оп. 4. Спр.231. Арк. 159.
406. Постанова та обіжники Укрголовпрофосу щодо перебудови роботи науково- дослідних кафедр, протоколи засідань Центральної комісії по перегляду дослідних кафедр на Україні і матеріали до них. 24.07.1924 р. – 12.02.1925 р. // Оп.3. Спр. 233. 106 арк.
407. Постанови УРСР про штати науково-дослідних і культурно-освітніх установ, підвідомчих Наркомосу УРСР // Оп. 5. Спр. 732. 64 арк.
408. Проекти статуту єдиного педагогічного інституту та положення про адміністративно-педагогічний персонал кафедр, учбову частину педагогічного інституту та про персонал педагогічного технікуму // Оп.10. Спр.1461. 78арк.
409. Протоколи засідання КІНО та листування з останнім... // Оп. 6. Спр.404.
410. Протоколи засідання Правління ХІНО // Оп. 9. Спр. 312. 274 арк.

411. Протоколи засідання президії асоціації наукової педагогіки та протоколи Одеського научпедкому // Оп. 3. Спр.902. 73арк.

412. Протоколи засідань комісії при Наркомосі УРСР по перегляду учбових планів і програм педвузів України. Звіт педагогічних інститутів і інститутів соціального виховання про реорганізацію педагогічної роботи // Оп. 11. Спр. 323. 122 арк.

413. Протоколи засідань, плани, звіти, доповідні записки, заяви і списки співробітників та інші матеріали науково-дослідних кафедр ХІНО // Оп. 6. Спр. 4581. 420 арк.

414. Резолюція Київського бюро губкома КП(б)У від 2.08.1924. про доповіді про КІНО // Оп.4. Спр. 634. 102 арк.

415. Реорганізація мережі педагогічних учбових установ. Матеріали щодо реорганізації мережі педосвіти (травень 1928 – 7 травня 1930) // Оп. 8. Спр.395. Арк.20.

416. Річний звіт Київського педагогічного інституту за 1958-1959н.р. // Оп. 15. Спр. 2539. 53 арк.

417. Річний звіт Київського пед. інституту за 1946-1947н.р. // Оп. 15. Спр. 307. 213арк.

418. Річний звіт Одеського пед. інституту за 1961-1962н.р. // Оп. 15. Спр. 3399. 122 арк.

419. Річний звіт Одеського педінституту за 1949р. // Оп. 15. Спр. 655. 99 арк.

420. Річний звіт про роботу Київського пед. інституту // Оп. 15. Спр. 8346. 86 арк.

421. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1951-1952н.р. // Оп.15. Спр.1133. 156 арк.

422. Річний звіт про роботу Одеського пед. інституту // Оп. 15. Спр. 8354. 71 арк.

РОЗДІЛ 3. ЗАВІДУВАЧ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ КАФЕДРОЮ

3.1. Вимоги до особистості керівника в системі управління педагогічними кафедрами

За останні роки характер роботи педагогічних кафедр значно ускладнився, підтримувати їх діяльність, управління стає все складніше. Це вимагає, з одного боку, підвищення відповідальності та професіоналізму керівництва кафедр, розширення кола його повноважень і завдань, а з іншого – формування самоусвідомлення та відповідальності за результат роботи кафедри її колективу: викладачів, наукових співробітників, аспірантів, лаборантів. Лише узгоджена та налагоджена їхня робота сприятиме повноцінному виконанню всіх функцій кафедри в структурі сучасного педагогічного вишу.

Історично склалося, що завідувачі кафедр сліdkували за регламентом роботи своїх підлеглих і звітували про власний [174, с. 35]. Ще з 1930-х років у педагогічних інститутах усі завідувачі вели облік явки на засідання членів кафедр і в разі неявки чи запізнення співробітників негайно повідомляли навчальну частину із зазначенням причин цього. Запізнення чи неявка на засідання кафедри вважалися зривом виробничої роботи на рівні з іншими її видами. Засідання кафедр, наприклад кафедри педагогіки ХДПІ, проводилися щомісяця 4-го і 20-го числа з 18 години. Усі завідувачі кафедр в парні дні шестиденки з 13 год. 30 хв. до 15 год. приймали членів кафедри, консультували робітників кабінетів тощо. Для цієї роботи старшим лаборантам і деканам факультетів забезпечували місця в кабінетах. Робота завідувачів кафедр у зазначений час зводилася переважно до організаційної.

У ході дослідження встановлено, що незадовго до війни в *типовому статуті вищого навчального закладу* від 5 вересня 1938 р. [133; 119] зазначено, що кафедра є основною навчальною організацією вишу, котра безпосередньо здійснює навчально-методичну й науково-дослідну роботу за однією або кількома щільно зв'язаними між собою дисциплінами. Особливо чітко та ясно в цьому

напрямку було визначено обов'язки завідувачів кафедр, котрі виконували «особливу роль в організації кафедри» (А. Зільберман). До обов'язків завідувача входило:

- ✓ читання лекцій, керівництво й систематичний контроль за якістю лекційних, практичних занять, консультацій та інших видів навчальної роботи, яка провадиться працівниками кафедри;
- ✓ керівництво самостійною роботою студентів, контроль за їхньою успішністю;
- ✓ керівництво виробничою практикою студентів;
- ✓ розробка тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри й керівництво його виконанням;
- ✓ безпосереднє керівництво роботою аспірантів і підвищенням кваліфікації працівників кафедри;
- ✓ добір працівників кафедри й аспірантів і подання їх на затвердження директорів.

Кожен професор, доцент, асистент і викладач виконував усі види навчальної та науково-дослідної роботи відповідно до посади й навчального плану упродовж 5 годин на день. Кількість і склад професорсько-викладацького й навчально-допоміжного персоналу визначалися штатним розкладом, затверджуваним Всесоюзним комітетом у справах вищої школи при РНК СРСР за поданням ВНЗ через наркомат (відомство). Варто відзначити, що статутом виокремлено досить високий відсоток недостатньо кваліфікованих керівників кафедр. Особливо це стосувалося педагогічних інститутів й університетів республік [119].

З'ясовано, що в 1950-х роках підготовкою педагогічних працівників у галузі педагогічної науки в ХДПІ займався педагогічний факультет (шкільний відділ). Вважалося, що підготовка викладачів педагогіки повинна впроваджуватися спеціально; набір до факультету варто проводити з числа кращих учителів; викладачем педагогіки не може бути людина, яка не працювала в школі;

педагогіку повинен викладати вчитель і вчитель хороший [161, с. 26]. Як наслідок, керівник педагогічної кафедри був взірцем педагогічної майстерності.

У ході дослідження з'ясовано, що на сучасному етапі розвитку вищої освіти робота кафедр здійснюється на підставі щорічного плану відповідно до навчальних планів і планів наукової роботи, ухваленими кафедрою та вченими радами ВНЗ, факультету (інституту); ґрунтується на принципах науковості, саморозвитку, гуманізму, демократизму, наступності, персональної й колективної відповідальності, колегіальності та гласності обговорення питань, що віднесені до її компетенції. Завдання кафедри виконуються шляхом інтеграції навчання та практики, повного й ефективного застосування всіх елементів навчально-виховного процесу з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій. Основні питання діяльності кафедри обговорюються на засіданні, рішення якого є обов'язковим для виконання її співробітниками. До структури кафедри можуть входити наукові та навчальні лабораторії, кабінети та класи, майстерні, навчальні бази й інші підрозділи, необхідні для виконання покладених завдань. Внутрішня організація кафедри та форми керівництва її підрозділами визначаються вченими радами ВНЗ, факультету (інституту).

Засідання кафедри проводяться не рідше ніж один раз на місяць. У засіданні кафедри беруть участь науково-педагогічні та наукові працівники кафедри. Засідання кафедри оформлюється протоколом, який підписується завідувачем кафедри (за відсутності завідувача – його заступником) і секретарем. На засідання можуть бути запрошені інші працівники кафедри, а також працівники інших кафедр і вищих навчальних закладів, підприємств, установ та організацій. Засідання кафедри вважається правомірним, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини працівників, рішення приймаються простою більшістю голосів. Рішення з основних питань навчально-наукової роботи кафедри приймаються на її засіданнях. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше половини членів кафедри. У голосуванні з питань рекомендації на посаду науково-педагогічних, наукових працівників та атестації наукових співробітників бере участь лише науково-педагогічний та науковий склад кафедри.

До складу кафедр входять науково-педагогічні, наукові працівники та навчально-допоміжний персонал, інші працівники, які забезпечують її діяльність. Загальна чисельність науково-педагогічного складу кафедри затверджується ректором університету залежно від обсягу та форм її педагогічної та наукової роботи. Права й обов'язки співробітників кафедри визначаються чинним законодавством України, Статутом ВНЗ, Правилами внутрішнього розпорядку ВНЗ і відповідними посадовими інструкціями.

У результаті наукового пошуку з'ясовано, що кількість штатних одиниць у колективі кафедр вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації залежить від контингенту студентів (у тому числі розрахункового (приведеного)), вводяться за рахунок коштів загального та спеціального фондів пропорційно кількості студентів, які навчаються за кошти державного (місцевих) бюджету(ів) і за кошти фізичних (юридичних) осіб відповідно. За умови створення кафедри виділяється одна посада завідувача кафедри; одна посада завідувача навчальної лабораторії на кожному обладнану навчальну лабораторію на кафедрах, які забезпечують підготовку за певною освітньо-професійною програмою; чисельність старших лаборантів, лаборантів, техніків встановлюється з урахуванням чисельності викладацького складу кафедри: для кафедр, які забезпечують природничо-математичну та/або технічну підготовку, чисельність старших лаборантів, лаборантів, техніків встановлюється в обсязі до 40% чисельності викладацького складу кафедри; для кафедр, які забезпечують загальноосвітню та/або соціально-гуманітарну підготовку, – в обсязі до 25% чисельності викладацького складу кафедри. Посада інженера встановлюється за наявності складного обладнання.

Керівництво кафедрою здійснює завідувач, який має вчене звання або науковий ступінь відповідно до профілю кафедри й стаж науково-педагогічної роботи не менше п'яти років. Завідувач кафедри обирається на цю посаду за конкурсом таємним голосуванням ученою радою університету терміном на п'ять років з урахуванням пропозицій трудового колективу факультету (навчально-наукового інституту) та кафедри й не може перебувати на посаді більше двох

термінів. Ректор університету укладає із завідувачем кафедри контракт. Завідувач не може одночасно обіймати дві або більше посад, що передбачають виконання адміністративно-управлінських функцій у ВНЗ.

У ході дослідження з'ясовано, що завідувач кафедри – особистість, на яку офіційно покладено функції управління професорсько-викладацьким колективом. Сучасний завідувач кафедри представляє собою важливу змістовно-смыслову структурну одиницю ВНЗ, особливо кафедр гуманітарного, педагогічного профілю, і покликаний керувати певними базовими перспективами розвитку свого колективу, основними напрямками прогресивного оновлення освітньо-культурної сфери життєдіяльності соціуму.

Прийнято вважати, що 80% успіху справи залежить від уміння керівника цю справу організовувати й очолювати. До психологічних проявів особистості завідувача кафедри І.М. Мельникова [93, с. 86-88] відносить такі: виключно велике різноманіття видів діяльності; творчий, порою непередбачуваний і неалгоритмічний характер у мінливих умовах; високий відсоток (до 90% робочого часу) комунікативності; прогностична природа управлінської діяльності та відповідно до цього високий ступінь відповідальності та психологічної напруги.

Завідувач кафедри організовує роботу свого підрозділу, забезпечує належний рівень й організацію освітнього процесу, наукової, методичної та виховної роботи, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників кафедри, дотримання правил внутрішнього розпорядку, створення безпечних і нешкідливих умов праці членів кафедри, виконання навчальних планів і програм навчальних дисциплін, здійснює контроль за якістю викладання навчальних дисциплін, навчально-методичної та наукової діяльності викладачів, несе відповідальність за виконання покладених на нього завдань. Керівник кафедри підпорядковується ректору, декану факультету (директору інституту) і здійснює керівництво кафедрою в тісному контакті з трудовим колективом і громадськими організаціями.

Відомо, менеджмент як багатопланова управлінська діяльність висуває високі вимоги до управлінського персоналу: сучасний управлінець, або менеджер

(від лат. manage – управляти), повинен володіти й загальними основами науки управління, і специфічними знаннями та вміннями у сфері стратегії управління, інновацій, маркетингу, управління персоналом і виробництва. Управління завідувача педагогічної кафедри має реагувати на вимоги шкільної практики, висувати й розробляти нові ідеї та концепції.

Як управлінець-професіонал, завідувач кафедри обов'язково використовує досягнення у сфері процесів, методів, форм управлінської діяльності, що сприяють підвищенню ефективності роботи свого підрозділу.

Узагальнюючи спектри діяльності завідувача педагогічної кафедри, виокремлюємо три аспекти його керівництва: прийняття рішення стосовно того, що варто зробити; налагодження співробітництва; орієнтація співробітників на досягнення поставленої мети. Саме *досягнення мети* є головним обов'язком керівника. Він повинен постійно адаптувати та орієнтувати працівників відповідно до вимог зовнішніх умов. Для стратегії керівництва потрібний широкий кругозір, який дозволяє сформулювати програму оптимізації діяльності, що входить у сферу компетенції завідувача.

Наступним обов'язком сучасного завідувача педагогічної кафедри є *налагодження ефективних зв'язків* із людьми. Керівник повинен чітко реагувати на настрої й думки, котрі виникають у колективі та педагогічному ВНЗ, володіти здатністю переконувати, досягати підтримки своїх рішень й обраного ним курсу на зміни, спрямовані на «зовнішній світ».

Одним із найголовніших завдань завідувача педагогічної кафедри є *створення ефективної робочої атмосфери*, яка складається з двох складників: ділової (інструментальна сфера) й емоційної (експресивної). У цьому контексті В.Є. Виноградова відзначає, «що емоційне сприйняття відіграє значно більшу роль, ніж раціональне у ході взаємозв'язку між колегами та студентами. Тому рівень емоційного інтелекту завідувача кафедри впливає на рівень успішності в роботі підлеглого йому колективу в цілому» [15].

Аналізуючи значення керівника в системі управління вищим навчальним закладом, зміст і характер його діяльності, С.Д. Резник [109, с.39-40] виокремлює такі *функції керівника* кафедри:

1. Планування – початковий процес управління: керівник повинен вирішити, що, як, коли і ким буде виконано;
2. Правильна організація виконання плану: добір і розстановка кадрів, підготовка навчального процесу й наукової діяльності, тобто створення умов, необхідних для виконання основних завдань ВНЗ;
3. Розпорядництво: безперервне спрямування діяльності колективу кафедри, що забезпечує її координацію, взаємозв'язок і взаємодію завідувача кафедри зі співробітниками;
4. Мотивація праці – одна з найскладніших функцій. Це регулювання збуджувальних стимулів працівника кафедри, при якому він, задовольняючи власні потреби, працює таким чином, щоб сприяти досягненню тієї чи тієї мети кафедри, вишу, тобто при якому особистісний інтерес збігається з інтересами трудового колективу й завідувача. При цьому на члена кафедри мають вплив не вказівки керівника, а система, створені умови, вплив яких набагато ефективніший.
5. Облік і контроль – завершальний етап діяльності завідувача кафедри. Це зіставлення фактичних результатів роботи кафедри із запланованими.

Серед напрямів діяльності завідувача кафедри можна виокремити такі:

- стратегічне управління кафедрою й зовнішні зв'язки;
- управління навчально-виховною діяльністю;
- управління науковою діяльністю;
- управління персоналом і соціальною роботою;
- матеріально-технічне забезпечення діяльності кафедри.

Стратегічне управління кафедрою – комплекс дій і рішень, які приймаються завідувачем і його «соратниками» (заступник, актив) для досягнення ключових цілей кафедри. Стратегія в такому разі – детальний, усебічний комплексний план, спрямований на забезпечення призначення кафедри.

Сьогодні вишівська кафедра є своєрідною стратегічною ланкою бізнесу на ринку освітніх послуг. Тому розробка стратегії розвитку для кафедри ВНЗ так само важлива, як і для будь-якого підприємства. Для здійснення стратегічних цілей кафедри її завідувач повинен готувати резерв на висування на свою посаду й орієнтуватися на відкриття нових спеціальностей.

Крім того, завідувач кафедри повинен виконувати такі функції:

- 1) налагодження контактів з роботодавцями й регіональними органами управління;
- 2) організація процесу вивчення ринку освітніх послуг, ринку праці, ринку консалтингових і наукових послуг;
- 3) організація реклами та зв'язків із ЗМІ;
- 4) профорієнтаційна робота й набір студентів на перший курс на всі спеціальності ВНЗ;
- 5) залучення викладачів кафедри до надання допомоги службі працевлаштування (інформування студентів про стан у сфері зайнятості, сприяння їм у складанні договорів з організаціями, закладами з їхнього працевлаштування);
- 6) організація постійного зв'язку з випускниками ВНЗ й аспірантами-випускниками кафедри;
- 7) установлення та підтримка співробітництва за профілем кафедри з вітчизняними й зарубіжними вишами, науково-дослідними організаціями, установами й закладами.

Управління навчально-виховною діяльністю передбачає відповідальність завідувача кафедри за організацію навчального процесу, а також методичну й організаційно-методичну роботу кафедри.

Управління науковою діяльністю – це комплекс заходів, що забезпечує управління науковою роботою кафедри (колективу в цілому та членів кафедри зокрема, зі студентами).

Управління персоналом і соціальною роботою означає, що керівник кафедри, як і будь-який управлінець, повинен керувати персоналом свого

підрозділу. Цей блок питань набуває все більшого значення на фоні соціальних проблем, які поки що в країні важко вирішуються.

Матеріально-технічне забезпечення діяльності кафедри передбачає виконання завідувачем таких функцій:

- 1) добір навчально-допоміжного персоналу й керівництво ним;
- 2) збір і зберігання методичної документації в методичному центрі кафедри;
- 3) складання обґрунтованих заявок у ректорат на оновлення й модернізацію матеріально-технічної бази кафедри, перегляд власних можливостей стосовно її оснащення;
- 4) висунення вимог структурним підрозділам і службам ВНЗ у прийнятті заходів стосовно забезпечення необхідним умов для проведення навчально-виховного й науково-дослідного процесів;
- 5) розподіл функціональних обов'язків між навчально-допоміжним персоналом кафедри, керівництво розробкою посадових інструкцій, подання їх на затвердження в установленому порядку;
- 6) контроль за виконанням правил охорони праці, техніки безпеки й пожежної безпеки під час проведення всіх видів навчальних занять і виконання науково-дослідницьких робіт.

Крім того, завідувач педагогічної кафедри повинен забезпечувати справедливий розподіл трудових функцій між членами колективу, мотивувати працю, створювати мотиваційне поле, домагатися від кожного співробітника максимально ефективної роботи, вирішення завдань загальновишівського характеру, сприяти узгодженню інтересів членів кафедри, використовувати раціональні прийоми та методи праці, які забезпечують найекономічніше виконання операцій. Завідувач повинен давати «знання завтрашнього дня», які можна використовувати в реальній діяльності; здійснювати широку наукову й консультаційну діяльність у сфері економіки, менеджменту й бізнесу; підтримувати тісні контакти з організаціями, фірмами, установами країни та зарубіжжя; спільно зі студентами співпрацювати з керівництвом області,

адміністративними структурами регіону; прищеплювати та здійснювати в колективі динамічний, лідерський стиль діяльності.

У контексті дослідження варто відзначити, що керівництво кафедрою – це здійснення цілого спектру функцій, що пов'язані з характером колективу, його завданнями, складом, особливостями ситуацій. Перш за все колектив кафедри бачить в керівникові не посадовця, а авторитетну особистість, котрій притаманні політична зрілість, організаторські здібності, високий рівень культури поведінки, хороші знання справи. Лідерські якості завідувача кафедри є передумовою успішної реалізації його професійної, психолого-педагогічної, моральної, організаційно-управлінської діяльності.

Останнім часом у науковому колі розглядають такий інноваційний метод управління кафедрою ВНЗ, як фасилітація, який передбачає залучення викладачів до створення якісного освітнього простору. Сам термін «фасилітація» (від англ. *facilitate* – допомагати) означає форму групової роботи, спрямованої на вироблення спільного рішення підвищеної складності або важливості та створення командного ефекту синергії. Цей метод, на переконання В.Є. Виноградової, «...заснований на таких важливих цінностях, як участь, відповідальність, робота в команді, креативність тощо. Найважливішим його принципом є розширення прав і можливостей учасників» [16].

Переваги фасилітації полягають у тому, що це дієвий процес колективного (групового) обговорення, вирішення проблем і планування, який дає якісні результати в короткий термін. Використання фасилітації в роботі кафедри, стверджує В.Є. Виноградова, забезпечує підвищення продуктивності праці її співробітників у таких напрямках:

- 1) *швидкість*: можна зробити більше за той самий час, фокусуватися на ключових питаннях, знімати бар'єри непорозуміння, швидко вирішувати складні питання за участі всіх, створювати продуктивне робоче середовище;
- 2) *креативність*: фасилітація допомагає звільнитися від формальностей, вийти за рамки буденності та розширити мислення, тобто стимулювати творчість: генерацію ідей і практичних рішень;

3) *ефективність*: ефективніше організовувати процес обговорення та підвищувати якість результатів. В учасників формується розуміння, що результати роботи належать їм.

На сучасному етапі розвитку науки та управлінської діяльності активного розвитку набули наукові школи керівників педагогічних кафедр педагогічних ВНЗ. Дефініція «наукова школа» має багато визначень, серед них:

- добровільне об'єднання науковців, яке функціонує при ВНЗ IV рівня акредитації або академічних науково-дослідних установах для досягнення спільної науково-дослідної мети; чітко визначений соціально значущий, актуальний, пріоритетний, конкурентоспроможний, співвідносний зі світовими традиціями напрямок науково-дослідної діяльності співдружності науковців, яку очолює компетентний й авторитетний, солідний і респектабельний учений, відомий у тій чи іншій науковій галузі знань (Л.О. Калмикова [70]);

- організаційна форма співдружності молодих учених, що мають власні погляди, точки зору й складають певну наукову концепцію, яка стає предметом постійного критичного розгляду та дослідження (С.Т. Золотухіна [65, с. 76-84]);

- співтовариство вчених різних статусів, компетенції і спеціалізації, які, координуючи свою дослідницьку діяльність, зробили внесок у реалізацію та розвиток дослідницької програми й здатні активно представляти й захищати мету та результати програми (С.У. Гончаренко [40, с.27-43]),

- творчий колектив на чолі з науковим керівником, який є автором певної дослідницької програми, що охоплює перелік проблем, на розв'язання яких спрямовується діяльність колективу, з визначенням принципових підходів до їх вирішення (О.А. Дубасенюк [60, с.114] та ін. Об'єднувальними для визначень поняття «наукова школа» є ознаки «набутий досвід», «напрямок у науці», «співтовариство, спільність учених», «структурний осередок науки», «творча співдружність», «демократизм творчості», «авторитетний керівник» тощо.

Завідувач кафедри як керівник наукової школи – це, перш за все, управлінець, який обов'язково виконує певні методи, форми управлінської діяльності, що дозволяють підвищити ефективність її роботи, результативність

науково-дослідного складника роботи кафедри. У загальному розумінні керівництво науковою школою передбачає прийняття рішення відносно того, що варто робити, обсягу роботи, орієнтації аспірантів, пошукувачів, докторантів на досягнення поставленої мети, організацію співробітництва, співдружності між суб'єктами наукової спільноти.

Керівник наукової школи повинен мати чітку стратегію управління, детальний план, тобто комплекс дій і рішень, що використовуються для досягнення ефективного функціонування школи. Важливою є здатність керівника до тривалої, напруженої творчої діяльності. Змістом діяльності керівника наукової школи, на переконання С.Т. Золотухіної [65, с.82], є цілеспрямоване забезпечення взаємопов'язаних *функцій*, що мають на меті розробку й публічний захист певної наукової проблеми:

- *планування*: керівник повинен чітко вирішити, як, коли і ким саме буде виконане певне дослідження;
- *організація виконання індивідуального плану* дослідника: створення умов для виконання наміченого плану (визначення дня консультацій, форми перевірки намічених завдань тощо);
- *мотивація праці аспіранта, докторанта*: регулювання збуджувальних стимулів пошукувача, за яких вони, задовольняючи власні потреби, працюють таким чином, щоб сприяти досягненню всієї школи;
- *облік і контроль*: заключний етап діяльності керівника, зіставлення фактично отриманих результатів роботи кожного пошукувача із запланованим.

Завідувач педагогічної кафедри як особа, що організовує навчальний процес і відповідає за підвищення його якості, повинен користуватися сучасними засобами, володіти новітніми підходами управлінської діяльності задля ефективного використання людських ресурсів для реалізації обраної стратегії, посилення контактності своєї команди, використання її як стратегічно мотивувального чинника, що спрямовує співробітників на досягнення цілей кафедри й таким чином підвищує рівень управління структурною освітньою одиницею.

Серед управлінських вимог до завідувача кафедри варто виокремити такі:

1. *Професійна компетентність*: охоплює сім груп якостей: організаційно-управлінська культура, педагогічна культура, економічна культура, культура наукової діяльності, правова культура, досвід керівництва кафедрою чи досвід підприємця. Кожна із цих груп ґрунтується на конкретних за змістом первинних якостях.

2. *Організаційні якості*: сфера взаємозв'язку з людьми, що охоплює чотири групи якостей: прагнення лідерства, вміння контактувати з людьми, вміння організовувати спільну трудову діяльність й особистісна привабливість (авторитет). Завдання лідера – не намагатися роботи все самотійно, а вміти знаходити людей, здатних виконувати визначену роботу, і перевіряти їхню роботу.

3. *Ділові якості*: сфера ставлення до справи, що охоплює три основні групи якостей: вміння стратегічно мислити, підприємливість (тактика дій) та особистісна організованість.

4. *Моральні якості*. Службова етика зобов'язує керівника бути справедливим в оцінці дійсності й поведінки співробітників, рівним у поводженні, принциповим, уважним, тактовним і доброзичливим.

5. *Політична культура*. Її основний критерій – це ставлення до інтересів усього суспільства, підлеглого колективу й особистості працівника, а також знання політичної обстановки, вміння вести дискусію, терпіння до різних точок зору тощо.

6. *Працездатність керівника у ВНЗ*: передбачає здатність до тривалості, напруженої творчої діяльності. З одного боку, на працездатність впливають фізіологічні фактори (здоров'я, вік, тренована нервова система, відсутність шкідливих звичок), а з другого – емоційно-вольовий комплекс (любов до праці, наполегливість, задоволеність її результатами, захопленість працею, сімейне благополуччя, життєрадісність, оптимізм).

Серед пріоритетних умінь завідувача педагогічною кафедрою варто виокремити *уміння управляти соціальними процесами* (створювати необхідні

умови праці, хороший морально-психологічний клімат, забезпечувати трудову та виконавчу дисципліну), *уміння організовувати навчально-виховну, методичну й наукову роботу* (якість навчання студентів, кількість викладачів із науковими ступенями та званнями, робота над підручниками, посібниками, монографіями, статтями, грантова, господарська, бюджетна наукова підтримка навчального процесу, працевлаштування студентів за фахом, заохочення студентів навчатися на контрактній основі, рейтинг кафедри у виші), *уміння управляти самим собою* (особиста організованість, самодисципліна, знання техніки особистої роботи, емоційно-вольовий потенціал, здатність формувати та реалізовувати свої життєві цілі, самоконтроль).

Таким чином, за своїми професійними характеристиками, різноманіттям і складністю функціональних обов'язків посада завідувача педагогічної кафедри є унікальною й далеко не кожен викладач має до неї здібності. Роль завідувача, його соціальний статус, матеріальне становище, професійні характеристики, підготовка й науково-методична підтримка мають відповідати вимогам сучасності, створюючи умови для концентрації в університетському середовищі виразно кращих сил, інтелектуальної та духовної еліти суспільства. Стилі управлінської діяльності педагогічних кафедр пройшли довгий етап становлення впродовж досліджуваного періоду, що простежується в ході вивчення й аналізу персоніфікованого аспекту наукового пошуку.

3.2. Характеристика завідувачів педагогічних кафедр досліджуваного періоду

Діяльність професорсько-викладацького складу кафедр, їх завідувачів завжди була і є показовим фактором роботи вищого навчального закладу. Кожен член кафедри є неповторною особистістю, котра своєю відданістю та наполегливістю вносить, здавалося б, невидимий, але прогресивний результат відповідно до продукованої ним науки. Аналіз наукових робіт і публікацій сучасних учених (О.О. Адаменко [2], В.В. Вдовенко та О.В. Гур'янова [14],

О.В. Голуб [75], В.Ю. Голубченко [38], Н.М. Гупан [49], Н.П. Дічек [54], С.А. Дружилов [59], А.В. Ланков [80], І.Н. Карпунь [72], М.Н. Катханов [74], С.Д. Рєзник [109], С.І. Стрілець [117] та ін.) переконує в безперечній істині: запорука успіху роботи кафедри – це її професорсько-викладацький склад на чолі із завідувачем.

На думку О.О. Адаменко [2], необхідною умовою кожного історико-педагогічного дослідження є не лише аналіз історичних процесів становлення систем освіти, а й оцінка спадщини відомих постатей, які закладали фундамент національної педагогіки та ставали рушійною силою процесу розвитку суспільства. Звернення до педагогічної спадщини вітчизняних педагогів, науковців, освітян дає можливість ґрунтовніше вивчити історичні закономірності становлення й розвитку української педагогіки. Педагогічна персоналія, її теорія та досвід завжди були мірилом епохи. Саме відомі постаті в освіті характеризували історичну епоху, визначали стан і розвиток теорії й практики навчання та виховання на різних етапах становлення суспільства. У різні історичні періоди просвітницька діяльність і науково-педагогічна спадщина відомих педагогів сприяла становленню та розвитку освіти, науки, культури й України як держави.

За словами Н. Дічек [54], біографічна розвідка як джерело та метод історичного, соціологічного, історико-педагогічного, літературного і т.д. пізнання є надзвичайно поширеним у світовій науці інструментом актуалізації гуманістичного вектора існування цивілізації. У зв'язку з нагальною потребою створення об'єктивної історії України, української освіти, побудови реальної картини історико-педагогічного процесу, відродження імен освітньо-культурних діячів біографічний метод є актуальним й ефективним, до якого все частіше вдаються вітчизняні науковці.

«Педагогічна думка завжди персоніфікована, – стверджує О.В. Сухомлинська, – на ній лежить відбиток особистості її носія з його смаками, поглядами, віруваннями й уподобаннями» [120]. Крім того, моделлю розгляду педагогічної думки часто виступає творча біографія педагога. Отже, персоналії

завідувачів кафедр педагогіки репрезентують доробок того чи того педагога-управлінця як індивідуального творця, але передусім як виразника думки й практики своєї епохи.

У ході дослідження привертає увагу підхід до добору викладачів ІНО з точки зору розуміння й прийняття ними важливості свого педагогічного покликання. Як підкреслив у своїй доповіді на конференції Я. Ряппо, «відносно викладацького складу раціональним є залишення в ІНО лише тих, хто координує свою роботу відповідно до завдань інституту – з підготовкою працівників освіти й робить науку засобом для цієї підготовки» [112, с.108].

Аналіз діяльності завідувачів кафедр вищих навчальних закладів, вимоги до їх особистостей представлено в роботах В.Є. Виноградової [15], Н.О. Дівінської [52], Н.О. Каргапольцевої [71], І.М. Мельникової [92], Н.М. Флегонтової [136] та ін. При узагальненні наукових робіт завідувачів кафедр педагогіки простежується відповідність їхніх поглядів роботі всього колективу. Їхня управлінська діяльність і життєвий шлях відтворюють умови та реалії часу, у який вони жили та працювали.

У рамках дослідження варта уваги постать першого завідувача кафедри педології КІНО й керівника її секції педагогіки **Степана Андрійовича Ананьїна** (1874-1942 рр.). Факти життя й унесок С.А. Ананьїна в розвиток вищої педагогічної освіти потребують на сьогодні ретельнішого вивчення. Його спадщина відображена в публікаціях Н.П. Дічек, М.М. Ярошенко [51; 56; 58; 141].

Відомо, що С.А. Ананьїн народився у м. Змієві тепер Харківської області. Зростаючи в учительській сім'ї, здобув хорошу освіту: закінчив юридичний факультет Харківського університету (1897 р.) та історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира (1905 р.). Після С.С. Гогоцького з 1909 р. читав предмети педагогічного спрямування студентам історико-філологічного факультету. Саме С.А. Ананьїну належить авторство курсу лекцій із педагогіки початку ХХ ст. як самостійної науки після майже 20-річної відсутності її в навчальних планах університетів. Він також читав лекції з педагогіки на Київських вищих жіночих курсах. Збірка статей «Дитячі ідеали»,

стаття «Нариси з педагогіки середньої школи» (1914), монографія «Інтерес у вченні сучасної психології та педагогіки» (тема його магістерської дисертації) (1915) і сьогодні залишаються актуальними. Однак, як і М.М. Ланге в Одеському університеті, у 1919 р. С.А. Ананьїну не вдалося відновити кафедру педагогіки при виші Св. Володимира. У 1918-1919 рр. у Києві на правах рукопису було видано «Лекції з історії педагогіки», прочитані С.А. Ананьїним в університеті та на Вищих жіночих курсах.

Із часу встановлення в Україні радянської влади С.А. Ананьїн активно поринув у розбудову нової школи, підготовку вчительських кадрів для мережі установ соціального виховання, розробку та реалізацію власних реформаторських ідей (розширення номенклатури педагогічних дисциплін, введення педагогічної практики в навчальні плани новостворених педагогічних ВНЗ, впровадження новітніх методів навчання).

На підставі вивчення літератури [56] з'ясовано, що С.А. Ананьїн очолив київську кафедру педології, до складу якої ввійшли відомі загалові педагоги Я.Ф. Чепіга та К.Ф. Лебединцев. Під впливом західноєвропейського вчення про розвиток дитини, яке достеменно вивчав С.А. Ананьїн, науковець визнавав дитину центром навчально-виховного процесу, тобто у світлі світових тогочасних тенденцій активно долучився до експериментальних досліджень, спостережень, теоретичних розробок, тлумачення змісту та завдань педології. У публікації «Педологія» він так пояснив її сутність: «Дитина може та швидше має бути предметом особливої самостійної науки, бо вона є своєрідним об'єктом серед усіх інших доступних науковому дослідженню об'єктів дійсності. Наука про неї має бути зарахована як видове поняття науки про людину – антропології в широкому розумінні» [4].

У рамках напрямів роботи кафедри педології Київського ІНО С.А. Ананьїн розробив і читав курси лекцій із дидактики, загальної педагогіки, педології, дитячої психології, основних напрямів сучасної педагогіки. У 1924 р. вийшла друком його книга «Трудове виховання: його минуле й сучасне». Однак найвагомішим вважається внесок С.А. Ананьїна в розробку інтегрованої

педагогічної навчальної дисципліни «Педологія». На думку дослідника, педологія як наука й навчальна дисципліна включала три групи наук про дитину: 1) теоретико-описові (предмет – дитина): анатомія дитинства, підліткового віку, юнацтва, фізіологія, фізіологічна хімія, антропологія, етнологія та етнографія, загальна та індивідуальна психологія, історія життя; 2) практико-описові (дитина як предмет виховання): анатомія, фізіологія, фізіологічна хімія, антропологія, етнологія, етнографія, психологія дитини, підлітка, юнака; 3) нормативні (предмет – виховання дитини): педагогіка в усіх розгалуженнях, гігієна дитячого віку (учення про ортобіоз дитини) [4].

У 1925 р. через хворобу С.А. Ананьїн переїхав до Харкова, де ще опрацював курс лекцій «Історія педагогічних течій» (1929 р.). Крім того, С.А. Ананьїн – автор курсу лекцій із педагогіки («Педагогіка», 1917 р.), «Педагогічного словника-довідника» в двох частинах (1910 р.), праць «Дитячі ідеали» (1911 р.), «Нариси з педагогіки середньої школи» (1924 р.). Під час війни, не маючи змоги через хворобу залишити окуповане місто, разом із дружиною за таємничих обставин помер у власному будинку взимку 1942 р. [134].

З огляду на предмет дослідження викликає інтерес постать **Костянтина Феофановича Лебединцева** (1878-1925 рр.), котрий упродовж декількох місяців очолював кафедру педології Київського ІНО. К.Ф. Лебединцев не є новою персоналією в історії української педагогіки. Про нього та його педагогічну спадщину написано чимало. Насамперед, це праці таких авторів, як О.М. Астряб [5], В.В. Вдовенко та О.В. Гур'янова [14], П.М. Глушков [37], Н.П. Дічек [53], К.К. Лебединцева [82], О.Б. Петренко [103], С.І. Стрілець [118], І.В. Фурман [137] та ін. К.Ф. Лебединцев розпочав свою педагогічну діяльність у 1900 р. як позаштатний викладач математики 2-ї Київської гімназії та Вищих жіночих курсів Л. Жекуліної, з 1902 р. викладав математику в Київському першому комерційному училищі [82, с. 237]. Після звільнення з училища (1906 р.) брав участь у виданні журналу «Педагогическая неделя», за що був змушений переїхати в Москву, де впродовж 1909-1916 рр. викладав у приватній гімназії Кірпічникової, працював окружним інспектором Петроградського навчального

округу, членом комісії з реформування середньої школи, головою педагогічної ради приватної жіночої гімназії нового типу М. Світницької (1917 р.), консультантом при відділі реформи школи Наркомпросу [14].

Варто відзначити вихід 1904 року на шпальтах київського журналу «Педагогическая мысль» статті К.Ф. Лебединцева «Як підтримати дисципліну в середній школі?», у якій автор стверджував: «Наслідки цілого ряду принципових помилок, що припустилася наша середня школа, не злічити. Відбулося згасання розумових інтересів цілого покоління, думка якого протягом довгих років шкільного життя працювала не над пізнанням навколишнього середовища, а над суто словесним і вельми часто механічним запам'ятовуванням таких об'єктів, які цьому середовищу були абсолютно чужими. Відбулася атрофія волі в цілих прошарків суспільства, які не звикли з дитинства до активної роботи, відбулося пригнічення суспільного почуття та зниження моральних інтересів» [81]. З огляду на це, на думку науковця, необхідно підвищувати значення процесу виховання й розвивати в дітей звичку до систематичної праці, суспільні почуття та самостійність, тобто формувати особистість, здатну не лише існувати при даному устрої життя, але й змінювати його в інтересах суспільства.

У 1919 р. К.Ф. Лебединцев повернувся до Києва, де читав курс математики на українських педагогічних курсах, а з 1921 р. – у Київському ІНО. Одночасно методист брав активну участь у роботі Наркомпросу України та губернському відділі народної освіти. Його авторству належать перший навчальний план єдиної трудової школи для України та перша програма з математики для 7-річної школи. Підручники алгебри К.Ф. Лебединцева, над якими автор працював понад 10 років, отримали визнання не лише в Україні та Росії, але й закордоном (перекладені польською та німецькою мовами) [79].

К.Ф. Лебединцев мав великі заслуги перед українською середньою та вищою школою, де він працював учителем, організатором і професором; був автором багатьох відомих загальові праць із математики, педології; у 1907 р. організував першу в Києві Вчительську спілку; у 1908 р. його вислано за межі України за політичну неблагочинність; у 1919-1920 рр. був членом правління

Київської спілки вчителів; вів активну громадську діяльність: 1919 р. був консультантом при відділі реформи школи при НКО РСФСР, 1919-1920 рр. при НКО України, 1921-1925 рр. членом правління Київського ІНО, деканом факультету соціального виховання, постійним членом колегії ДВУ.

У зв'язку зі смертю керівника кафедри педології Київського ІНО К.Ф. Лебединцева 3 жовтня 1925 р. т.в.о. завідувача кафедри затверджено професора, засновника української школи фізіологів і біохіміків, доктора фізіологічних наук **Валентину Василівну Радзімовську** (1886-1953 рр.). З огляду на масштаби проведеної роботи кафедри в означуваний період викликає інтерес її постать. В.В. Радзімовська не є випадковою в управлінській сфері діяльності кафедри педології Київського ІНО, адже педологія передбачала вивчення анатомо-фізіологічних особливостей дитячого організму, законів і ритмів його фізичного розвитку, розробку системи фізичного виховання. Тому з огляду на те, що з 1917 р. В.В. Радзімовська вивчала фізіологію дитинства, мала в цій галузі наукові праці, керувала роботою аспірантів, на кафедрі педології активно провадила наукову й організаційну роботу з дня її заснування, саме її було призначено на цю посаду. Крім того, вона одна залишилася з наукового складу кафедри, про що йшлося вище. Постать В.В. Радзімовської в науково-педагогічний обіг вводиться вперше й потребує подальшого дослідження.

Аналіз архівних матеріалів, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади України [193; 185], дозволив з'ясувати деякі біографічні дані В.В. Радзімовської, котра народилась у м. Лубнах на Полтавщині. Здобула домашню початкову освіту, а в 1902 р. закінчила з відзнакою Лубенську гімназію. Належала до Лубенського гімназійного гуртка РУП, у Києві – до української соціал-демократичної групи УСДП. У 1909 р. стала членом Київського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка. У 1913 р. закінчила медичний факультет Київського Університету. Пізніше працювала асистентом, доцентом, а з 1924 р. – професором Київського медичного інституту; професором фізіології й біохімії, завідувачем кафедри педології КІНО.

15 вересня 1929 р. В.В. Радзімовська звільнена з посади керівника кафедри педології Київського ІНО, ув'язнена та репресована на 10 років у справі СБУ. Згодом упродовж 1939-1941рр. В.В. Радзімовська працювала в педагогічному Інституті в Мелітополі, керувала відділом фізіології та біохімії низки науково-дослідних інститутів у Києві (Інституту Клінічної фізіології АН УРСР, Інституту Туберкульозу). У воєнний час 1941-1943рр. працювала на посаді професора Українського центрального науково-дослідного інституту туберкульозу в Києві та Львівського медичного інституту. У 1945 р. виїхала до Німеччини, обрана професором і керівником кафедри фізіології Інтернаціонального університету в Мюнхені (Баварія), пізніше – ветеринарного факультету Українського технічно-господарського інституту.

З 1950 р. В.В. Радзімовська мешкала в США, була дійсним членом НТШ і УВАН, автором близько 70 праць з фізіології, біохімії, патофізіології, туберкульозу, психоневрології та педіатрії. Померла 22 грудня 1953 р. в м. Шампейн (шт. Іллінойс, США), похована на місцевому кладовищі.

У зв'язку зі звільненням В.В. Радзімовської з 12 грудня 1929 р. кафедру педології КІНО очолив **Йосип Броніславович Селіханович**, котрий, зі спогадів М.П. Анциферова, навчався на історико-філологічному факультеті Петроградського університету (1915 р.). Досліджуючи поняття «вітчизняна педагогіка», М. Галів відносить Й. Селіхановича, поряд із М. Пироговим, М. Корфом, І. Поповим, С. Чавдаровим та іншими, до «осьової частини вітчизняної педагогічної думки», які жили й працювали в Україні, але були представниками інших національностей [18]. Постать Й.Б. Селіхановича викликає інтерес і захоплення з огляду на персоніфікований підхід у вивченні педагогіки і, на жаль, не є дослідженою в повному обсязі.

У 1923 р. Й.Б. Селіханович був позаштатним співробітником педагогічної комісії історико-філологічного відділу Українського наукового товариства, яка розробляла теми: 1) «Система Наркомосвіти у світлі історії педагогічних систем»; 2) «Генеza та класифікація новітніх педагогічних течій і трудшкола»; 3) «Комплексний метод». Коло наукових пошуків самого науковця становили теми,

присвячені Я.-А. Коменському [69] і вивченню іноземних мов. Так, згодом у КДПІ професор Й.Б. Селіханович викладав на педагогічному факультеті історію західноєвропейської педагогіки, він був «її великий знавець, котрий прекрасно володів німецькою, англійською, латинською та іншими мовами» [61, с.164].

Перед Другою світовою війною Й.Б. Селіханович написав ґрунтовну працю про Я.-А. Коменського та надрукував у вигляді статті саме ту частину, де йшлося про вивчення мов («Методи викладання мови і підручники Я.А. Коменського» у журналі «Иностранный язык в школе» (1936р.)) Пізніше в 1939 р. за ред. В.В. Гурицького, Г.С. Костюка, С.Х. Чавдарова в «Наукових записках» Науково-дослідного інституту педагогіки вийшла робота Й.Б. Селіхановича «Методи викладання мов і підручники Я.А.Коменського та їх дидактичні основи». У 1940 р. в журналі «Советская педагогика» надрукована програмна й установча стаття Й.Б. Селіхановича «Основи виховання комуністичної моралі», де були перераховані її складники: свідомо, дисциплінована боротьба проти старого експлуататорського суспільства, глибоке почуття любові до трудового народу, любові до рідної країни, великої держави, безстрашність і мужність, боротьба за високу якість праці як елемента морального виховання, єдність особистого й громадського, виховання в колективі тощо [113].

Своє подальше життя Й.Б. Селіханович присвятив кафедрі педагогіки КДПІ, у післявоєнний період організовував професорсько-викладацький склад на відновлення роботи та устаткування кафедри, активно провадив громадсько-політичну роботу серед учителів шкіл і населення Києва, відновлював на кафедрі наукову роботу [181, с.144]. Ним прочитані численні лекції директорам і завучам шкіл, учителям, учням, батькам, замполітам трудових резервів України, секретарям обласних райкомів, у Будинку Червоної армії тощо [148, с.55(зворот)].

З огляду на предмет дослідження викликає інтерес управлінський аспект діяльності 1920-х років Одеської кафедри педології. Проаналізувавши наукову діяльність Одеського педологічного інституту [96], ми можемо узагальнити, що науковий потенціал кафедри, яка була створена на базі інституту, був вагомим і прогресивним. Однак кадровий потенціал науки – це до певної міри абстрактне

поняття. Дійсний потенціал складається з конкретних дослідників-особистостей, до яких варто віднести постать першого завідувача кафедри педології в структурі Одеського інституту педології *Миколи Миколайовича Тарасевича*. У рамках дослідження ця особистість викликає інтерес з огляду на його внесок у розвиток педагогічної науки та передумов становлення кафедри педагогіки й педології ІНО. Епізодичні факти з його життя та наукової діяльності відображено в дослідженнях Н. Дічек, О. Таранченко. Його управлінська діяльність ще не була предметом наукових пошуків.

У ході дослідження з'ясовано, що радою Одеського педологічного інституту 13 листопада 1923 р. на посаду керівника кафедри педології обрано та затверджено Укрголовпрофосом М.М. Тарасевича (довідка наукового комітету від 9.11.1923 № 1156) [183, с. 26-27(об.)], який окрім того обіймав посади обласного інспектора з «дефективного дитинства» та завідувача лікарсько-педагогічним кабінетом, а також ректора педологічного інституту [198]. Вивчення публікацій М.М. Тарасевича дало можливість Н.П. Дічек [55] стверджувати, що він був ентузіастом розвитку педології, прихильником біогенетичного напрямку. Переконаючи сучасників-освітян у тому, що педагог повинен «впливати не на дітей, а на життя, середовище, бо це необхідно для розкриття потреб закономірного розвитку особистості» [125, с. 3], він будував роботу Одеського лікарсько-педагогічного кабінету на засадах усебічного вивчення особистості дитини. М.М. Тарасевич вважав, що абсолютно здорових фізично й душевно дітей практично не існує, бо норма – поняття відносне, «тому, якщо мати на увазі більшість дітей, скривджених природою або несприятливими соціальними умовами, дітей мало обдарованих розумово й фізично слабких, то вочевидь, організація для дітей відповідного життєвого середовища має обґрунтовуватися виключно на основі всебічного вивчення особистості цих дітей. Лише через вичерпний аналіз усіх чинників, що впливали на зародження й формування особистості дитини, можна зрозуміти, чим є ця особистість у цей момент і чого їй треба від життя, аби вона позбулася своїх негативних якостей і могла віднайти й

розвинути ті, що закладені в ній, але часто заглушені позитивні нахили і якості» [125, с. 6].

На першій (установчій) сесії Науково-методичного комітету НКО УСРР (січень 1923 р.) М.М. Тарасевич виступав із доповіддю «Про організацію педагогічних спостережень у закладах для дефективних». На цьому засіданні, де обговорювалися питання розроблення плану й досягнення «деякої однаковості» у формах і змісті науково-педагогічної діяльності лікарсько-педагогічних кабінетів в Україні, було зазначено: «Аномалії й недоліки розвитку дитячої особистості, які часто трапляються навіть в установах нормального дитинства, мають посісти значне місце в дослідженнях кабінетів разом з пропагандою здорових виховних ідей» [101, с. 307].

Сучасний учений-дефектолог О.М. Таранченко стверджує, що вже у 1921р. професор М.М. Тарасевич розробив і застосовував «одну з перших наукових класифікацій дітей із порушеннями психофізичного розвитку, тобто зробив це раніше, ніж з'явилася концепція Л. Виготського» [123, с. 48]. У її основу було покладено положення про те, що фізичний і психічний «недорозвиток» є не лише біологічним, а й соціальним явищем, бо порушення позначаються на формуванні особистості дитини в цілому. М.М. Тарасевич відстоював також важливість ретельного, системного вивчення дитини («первинної реєстрації педагогічних явищ») у межах статистичного методу для подальшого осмислення, урахування й упорядкування зовнішніх упливів [128, с. 34–35].

Аналізуючи тематику публікацій М.М. Тарасевича [124; 125; 126; 127; 128; 129; 130; 131], ми вважаємо що варто відзначити його внесок у роботу лікарсько-педагогічного кабінету. Набутий практичний досвід науковця як завідувача кабінету став підґрунтям його управлінської діяльності завідувача кафедри педології. Проведення різноманітних педологічних досліджень і спостережень за різними категоріями дітей зробили кафедру однією з провідних в Україні. Особлива заслуга такої роботи полягала в підготовці потужного з наукової точки зору колективу кафедри, зусиллями якого було організовано науково-дослідну кафедру педагогіки й педології при ІНО в 1925-1926 н.р.

Варті уваги розробки М.М. Тарасевича стосовно педагогічної техніки, у якій науковець виокремив дві групи компонентів: *перша* пов'язана з умінням учителя управляти своєю поведінкою (використання міміки, пантоміміки тощо); управління емоціями, настроєм (зняття психологічної напруги, створення творчого самопочуття); соціально-перцептивні здібності (увага, спостережливість, увага); техніка мовлення (дихання, постановка голосу, дикція, темп мовлення); *друга* група компонентів пов'язана з умінням упливати на особистість і колектив і розкриває технологічний бік процесу виховання й навчання.

Відомо, що Інститут педології й кафедру педології при ньому, якими керував М.М. Тарасевич, було реорганізовано в 1924 р., оскільки в Одесі розвитком педології, крім кафедри, займалися обласна дослідна педологічна станція та лікарсько-педагогічний кабінет. На думку керівництва, ці установи були спроможними проводити дослідну роботу та підготовку педологів. М.М. Тарасевич, обіймаючи посаду обласного інспектора з «дефективного дитинства», залишився завідувати лікарсько-педагогічним кабінетом. Це дало йому змогу зосередитися на науковій діяльності.

У ході дослідження кафедри педології та педагогіки Одеського ІНО з'ясовано, що розроблений ініціативною групою план роботи кафедри був спочатку затверджений правлінням Одеського ІНО, а згодом Головнаукою. Ініціативна група була перейнята бажанням надати роботі кафедри практичний ухил і допомогти розв'язати нагальні потреби вітчизняної педагогіки. З березня 1926 р. науково-дослідну кафедру педагогіки й педології очолив проф. М.І. Гордієвський.

Постать **Михайла Івановича Гордієвського** (1885-1938 рр.) не викликала інтересу до 1990-х років. Ґрунтуючись на оглядовій книзі «Розвиток філософії в Українській РСР» та довідці в «Енциклопедії українознавства» Л.Н. Сумарокова та Г.Д. Зленко, дослідники вводять у науковий обіг забуту персоналію. Побіжні згадки про М.І. Гордієвського знаходимо в новітньому виданні з історії Національній академії наук України та в монографіях Н.М. Гупан і В.М. Заруби [68; 50; 63]. Важливим джерелом дослідження долі та наукових здобутків

М.І. Гордієвського для В.В. Левченка та Е.П. Петровського стали документи Державного архіву Одеської області, його архівно-слідча справа, що знаходиться в архіві управління Служби безпеки України в Одеській області, поодинокі статті в науковій літературі та матеріалах періодичної преси 1920-1930-х років [83].

Професор філософії та педагогіки М.І. Гордієвський народився в с. Зеленьки Київської губернії 23 травня в сім'ї священика [149], працював штатним професором другої групи по кафедрі педагогіки та педології Одеського ІНО. Після закінчення у 1905 р. Київської духовної семінарії вступив на історико-філологічний факультет Імператорського Новоросійського факультету [180]. Будучи студентом, він постійно брав участь в організованих професором кафедри філософії ІНУ М.М. Ланге філософському студентському гуртку та філософському товаристві. Для доповідей на гуртку він розробив кілька рефератів із історії філософії та історії педагогіки, які згодом були надруковані в редагованому професорами М.М. Ланге й Є.М. Щепкіним журналі «За свободу» [83].

Згодом у 1910 р. М.І. Гордієвський почав викладати в Одеській реальній школі, паралельно готуючись при університеті до професорського звання на кафедрі філософії під керівництвом М.М. Ланге. 1914 р. склав магістерські іспити та набув ученого ступеня магістранта філософії; 1915 р. був обраний історико-філологічним факультетом Одеського університету на посаду приват-доцента й узявся до читання курсів із філософії в університеті й Вищих жіночих курсах; 1918 р. обраний на посаду штатного доцента. З 1917 р. поряд із філософією почав викладати в університеті педагогічні дисципліни.

Як активний діяч українського національно-визвольного руху в Одесі, член української партії соціалістів-революціонерів М.І. Гордієвський у 1917 був обраний кандидатом до Установчих зборів по Херсонському округу від губкомів селянських депутатів, а в січні 1919 р. делегатом Трудового конгресу. Упродовж 1917-1919 рр. публікувався в газетах «Українське слово», був членом товариств «Просвіта», «Боротьба», працював редактором журналу «Основи», з 1920 р. вступив до спілки «Робос».

Після остаточного встановлення 7 лютого 1920 р. в Одесі більшовицької влади М.І.Гордієвський разом із провідними вченими Є.О.Загоровським, О.О.Рябініним-Скляревським, М.Є.Слабченко та іншими намагався відновити та встановити українознавчий аспект діяльності Одеського товариства історії й старожитностей, історико-філологічного й бібліографічного товариств, які через часту зміну влади декілька разів закривалися. Однак радянська влада вбачала в цих організованих осередках українства «гнізда буржуазних професорів контрреволюційного настрою» й жодним чином не сприяла продовженню їхньої діяльності [152, с. 1].

З моменту заснування в Одесі ІНО М.І.Гордієвський почав викладати в ньому філософію та педагогіку, а після виключення з навчального плану філософії викладав лише педагогічні дисципліни: семінар з історії педагогічної теорії й практики (4год.), семінар із соціального виховання (2год.), а також курс «Сучасна школа в Європі та Америці» на факультеті професійної освіти. Був головою педагогічної комісії Одеського ІНО, працював й один рік очолював Одеську українську учительську спілку. Паралельно працював в Одеському гуманітарно-суспільному інституті, де викладав логіку, історію педагогіки, методологію суспільних наук.

Крім того, М.І.Гордієвський очолював науково-методичну комісію Одеського губкому політичної освіти з питань українізації (1924-1926), факультет соціального виховання Одеського ІНО (14 січня – 1 листопада 1926 р.), був членом Одеського бібліографічного товариства (1926-1930), посідав три посади в Одеському науковому товаристві при ВУАН (голова товариства, педагогічної секції та підсекції історії педагогіки). Педагогічна секція під його постійним керівництвом готувала доповіді з історії педагогіки та методики викладання.

З моменту реорганізації мережі педагогічної освіти 1930 р. М.І.Гордієвський працював в інститутах соціального виховання та фізико-хіміко-математичному (1930-1933), де викладав історію педагогіки, методологію суспільних наук, сучасні педагогічні течії, історію суспільних наук. Упродовж

1934-1938 рр. працював професором на кафедрі історії стародавнього світу історичного факультету Одеського державного університету.

Відомо, що до 1937 р. кадрові чистки торкалися професорсько-викладацького складу ВНЗ переважно у вигляді виключення з лав партії та звільнення з роботи. З початком «великого терору» 1937-1938 рр. сумнозвісна більшовицька фільтрація призвела до фізичного винищення багатьох «непотрібних» радянській владі викладачів, яких вважали реальними чи потенційними ворогами. Репресивні заходи охопили й Одеський університет.

Трагічна доля не оминула й М.І. Гордієвського: 27 березня 1938 р. його заарештовано як учасника й керівника контрреволюційної есерівської організації за проведення шпигунської роботи, котрий намагався наповнити курс стародавньої історії шкідливими настановами та практично ніколи не посилався на класиків марксизму, затримував видання програм із метою введення студентів в оману з курсу історії.

Виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР в Одесі 11 жовтня 1938 р. ухвалила рішення про розстріл ученого, який того ж дня виконали. Репресіям було піддано його дружину Олену Оттівну, яка працювала викладачем німецької мови в університеті Одеси та Інституті зв'язку. Про долю дітей Ігоря та Наталі достеменно нічого не відомо.

Питання про реабілітацію репресованого професора в 1989 р. порушив його колишній студент, викладач філологічного факультету ОДУ, пенсіонер Ф.П. Смагленко, який крізь десятиліття проніс пам'ять про яскравого у своїх лекціях і неординарного в наукових пошуках М.І. Гордієвського. Лише 4 червня 1992 р. Генеральна прокуратура України своїм висновком припинила його справу за відсутністю доказів, які підтверджували б обґрунтованість притягнення до відповідальності. Довідку про реабілітацію нікому не надіслали [83].

Центральними темами досліджень М.І. Гордієвського стали соціально-педагогічні ідеї Г. Сковороди та Й. Песталоцці, оскільки погляди Й. Песталоцці були безпосередньо пов'язані з актуальними завданнями будівництва нової радянської системи освіти. Продовженням цих досліджень була праця, у якій

учений намагався проаналізувати вплив філософії І. Канта на педагогіку. У 1930-х роках зосередився на вивченні проблеми рабства в стародавньому Римі та працював над рукописом майбутнього дослідження, яке незадовго до виходу у світ було конфісковано співробітниками НКВС.

До вагомих наукових праць М.І. Гордієвського можна віднести такі: «Лесевич как философ» (1913), «К вопросу о социальной педагогике Платона» (1922), «Педагогическая мысль в современной Германии» (1922), «Критический разбор двух первых томов Канта», «Педагогіка прагматизму». Також дослідник займався перекладами з німецької мови: «Історія соціально-педагогічної ідеї» (П. Барт), «Листи з в'язниці» (Роза Люксембург).

З кафедрою педагогіки ІНО Одеси тісно співпрацював відомий учений-педагог *Артем Григорович Готалов-Готліб* (1866-1960 рр.). Народився 15 січня неподалік від Камінця-Подільського в сім'ї машиніста. Можна стверджувати, що А.Г. Готалов-Готліб є одним із зачинателів розробки проблем зарубіжної школи й освіти у вітчизняній педагогіці. Перебуваючи на посаді директора Ялтинської гімназії, у 1905 р. педагог був нагороджений медаллю Всесвітньої виставки у Льєже [99, с.114]. Постать А.Г. Готалова-Готліба не вперше вводиться в науково-педагогічний обіг. З його особистістю можна ознайомитися на сторінках наукових розвідок сучасників, дослідження яких присвячені персоналіям Одещини: І.С. Гребцова та В.М. Гребцов [43, с.104-106], В.В. Левченко [84, с.190-197], П.Й. Каришковський [73], І.В. Немченко [98], О.В. Сухомлинська [121]; унесок А.Г. Готалова-Готліба в розвиток фізичного виховання проаналізовано Д.А. Бєлюковим [11]. Однак факти його причетності до кафедри педагогіки та педології до цього були невідомими.

В ІНО Одеси А.Г. Готалов-Готліб керував історичним і педагогічним гуртками інституту. Із часу утворення науково-дослідної кафедри педагогіки й педології очолив секцію організації виховання й освіти, крім того, був керівником кафедри системи народної освіти, членом Держнаукметодкому [186]. Відомо, що при кафедрі педагогіки й педології ОІНО пізніше за інші секції виникла секція народної освіти та загальної дидактики, керівником якої також призначено було

А.Г. Готалова-Готліба. Під його керівництвом секція працювала над завданнями *науково-дослідними* (наукова розробка системи народної освіти та загальної дидактики) і *навчальними* (керівництво заняттями аспірантів). Секція підтримувала тісні зв'язки із «Центральним педагогічним інститутом» у Берліні, бібліотекою імені Я. Коменського в Лейпцигу й іншими науково-освітніми установами Німеччини. У колі досліджуваних були теми «Учитель і його робота», «Учні та їхня робота», «Осередок і засоби навчання» тощо. Предметом особливого дослідження стала теорія й практика побудови навчального плану та програм, а також організаційні форми освітнього процесу, які досліджувалися на закордонному підґрунті [41; 42]. Так, до обов'язкових тем для вивчення аспірантами належали, зокрема, «Досвідні школи в Німеччині», «Система народної освіти в Сполучених Штатах Північної Америки», «Сучасні течії в дидактиці» тощо, що входило в коло наукових пошуків керівника секції.

Відомо, що коли в РСФРР у 1928 р. розпочалася педагогічна «дискусія», яка, по суті, стала зачисткою інакомислячих освітян, позиції котрих не мали схоластичного, партійного характеру, в Україні до неї додалися ще й звинувачення в «буржуазному націоналізмі». На сесії УНДІПу в лютому 1931 р. дійсного члена інституту педагогіки А.Г. Готалова-Готліба критикували за симпатію до зарубіжної школи. З метою запобігання арешту й ув'язнень відповіддю на звинувачення стала самокритика та зміна сутності досліджень: критика зарубіжної школи й педагогіки. У 1930-х роках на шпальтах газет науковець опублікував такі статті: «Фашизм і освіта за рубежем» (1931 р.), «Нариси педагогічної теорії італійського фашизму» (1934 р., 1935 р.), «Стан культури й освіти нацменшин в капіталістичних країнах» (1939 р.). Згодом А.Г. Готалов-Готліб займався виключно історико-педагогічною проблематикою, що, з одного боку, було близьким для дослідника, а з другого – безпечним для життя.

Унесок у розвиток історико-педагогічної науки А.Г. Готалова-Готліба був високо оціненим: 1939 р. вчена рада Московського державного педагогічного інституту імені В.І. Леніна присвоїла йому без захисту дисертації вчений ступінь

доктора педагогічних наук за ґрунтовну чотиритомну працю «Історія просвітницької політики та системи народної освіти в епоху імперіалізму», у якій автор дослідив стан народної освіти в 28 країнах Європи й Америки до 1938 р. Власноруч укомплектований архів своїх робіт і бібліотеки науковець за життя передав до Одеського університету.

У коло наукових інтересів А.Г. Готалова-Готліба ввійшли питання історії та теорії педагогіки, експериментальної психології, дидактики та методики викладання. Йому належить близько 200 наукових праць: монографій, статей, заміток, брошур, книг про систему народної освіти за кордоном («Педагогічна освіта в Німеччині», «Педагогічна освіта в Європі й Америці», «Нові школи в Німеччині» тощо). Багато його наукових робіт так і залишилися неопублікованими («Питання народної освіти у Франції перед буржуазною революцією XVIII ст.», «Історія освітньої політики та системи народної освіти в епоху імперіалізму» (4томи) та ін.

З огляду на управлінський аспект кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України і, взагалі, педагогічної науки 1920-1930 рр. варта уваги постать

Олександра Івановича Попова (1891-1958 рр.), учителя, педагога, організатора освітньої системи, зокрема й підготовки вчительських кадрів, ідеолога системи соціального виховання 20-х років XX ст.

О.І. Попов народився 10 серпня в с. Куп'євасі (тепер Богодухівського району Харківської області) в сім'ї сільського священика та вчительки. У 1909 р. закінчив 2-гу Харківську гімназію, історико-філологічний факультет Харківського університету (1910-1915 рр.). Студентом виявив особливий інтерес до літературознавчих пошуків: праці «Юмористический элемент в народной поэзии», «Образы смерти в народной поэзии» отримали схвальні оцінки професорів М.Ф. Сумцовим і О.П. Кадлубовським.

Педагогічна діяльність О.І. Попова розпочалася з викладання історії, літератури й психології в приватній Харківській гімназії Родіонової, де він

паралельно обіймав посаду завідувача (1916-1919 рр.), у жіночій гімназії Левковець, у гімназії 2-гої групи викладачів, у гімназії імені Б. Грінченка, котрою завідував упродовж 1920-1921 рр. Також О.І. Попов очолював Харківські педагогічні курси імені Г.С. Сковороди.

З 1916 р. О.І. Попов брав активну участь у роботі Харківського педагогічного товариства й Педологічного музею, де читав лекції, виступав із доповідями, рефератами на педагогічні теми. Упродовж 1918-1921 рр. науковець читав курс лекцій із педології на Харківських літніх педологічних курсах, а взимку 1920-1921 н.р. – курс теоретичної та практичної педології в Харківській середній педагогічній школі.

Із розвитком педології О.І. Попов із захопленням займається дослідженням закономірностей розвитку дитини. Із його педологічних праць варто відзначити «Про організацію педологічного музею» (1916 р.), «Аналіз праці доктора Горіневського про анатомо-фізіологічні основи фізичного розвитку дитини» (1917 р.), «К.Д. Ушинський як педолог» (1917 р.). З-під пера науковця виходять також статті проукраїнського спрямування: «Українознавство в школі» (1917 р.), «К.Д. Ушинський і українська школа» (1919 р.).

На час становлення української влади в Харкові (січень 1918 р.) О.І. Попов працював співробітником Харківської губнаросвіти, 1919 р. завідував Науково-педагогічним відділом Харківського губернського відділу освіти, 1920 р. – Науково-педагогічним відділом Ради (Щенкому, згодом – Головному) Соцвиху Наркомосу. На керівних посадах керував вивченням і розглядом питань теоретичної та прикладної педології, розв'язанням питань методики нового виховання. Діяльність О.І. Попова в Наркомосі позначилася його активною участю у створенні важливих освітніх документів, які визначили загальний напрям освітньої політики України. Йому належить авторство «Декларації Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей» (1920 р.), яка лягла в основу системи соціального виховання того часу.

У 1921 р. за редакцією О.І. Попова вийшов перший Порадник соціального виховання (збірник основних документів Наркомосу), переважна більшість статей

якого належала редактору. Крім того, учений редагував збірники «Дитячий будинок та його досягнення», «Охорона дитинства», журнали «Шлях освіти» (розділ, присвячений соціальному вихованню) та «Радянська освіта» (на початковому етапі), орган Головсоцвиху «Соціальне виховання».

Опікуючись питаннями підготовки нових педагогів, О.І. Попов розробив план роботи факультетів соціального виховання ІНО. Із цього питання він виступав з доповідями на I, II та III Всеукраїнських конференціях із педагогічної освіти, на різного роду зібраннях. Проводив активну лекторську роботу із соціального виховання, зокрема й у Центральній партійній школі. Різнобічна робота педагога в галузі соціального виховання торкалась також й організації досвідних установ – дитячого будинку та трудової школи при Головсоцвиху. Очевидно, що цей напрям роботи було відображено в наукових роботах дослідника: «Соціальне виховання – захист дітей» (1920 р.), «Підготовка робітників соцвиху» (1920 р.), «Соціальне виховання – справа всієї робітничої класи» (1921 р.), «Соціальне виховання і селянка» (1921 р.), «Дитячий будинок імені Т. Шевченка» (1922 р.), «Факультет соціального виховання Харківського ІНО» (1922 р.), «Етапи соціального виховання» (1922 р.), «Дитячий рух у системі соціального виховання» (1924 р.), «Проблема підготовки соцвихника» (1924 р.), «Жовтневі досягнення соцвиху» (1924 р.), «Соцвих і праця з дітьми» (1924 р.).

Паралельно з діяльністю в Наркомосі з 1 вересня 1921 р. за рекомендацією Головсоцвиху в час заснування ХІНО О.І. Попов очолив факультет соціального виховання, займався викладанням педології. Як уже зазначалося, факультет соціального виховання Харківського ІНО було створено заново, а не на базі реорганізованого університету [184, с. 76]. Як першому деканові новоствореного факультету, О.І. Попову довелося вирішувати різного роду управлінські проблеми: від суто матеріальних до залучення («зрощування») професорсько-викладацького складу. Розроблені під керівництвом О.І. Попова навчальні плани та програми факультету соціального виховання ХІНО стали взірцевими для роботи й організації подібних факультетів при ІНО України. Основною метою факультету, на його думку, було виконання державного замовлення щодо

підготовки нового покоління вчителів, «пройнятого ідеєю комуністичного соціального виховання дітей, виховання природовідповідного й за духом близького до природи нового комуністичного суспільства» [104].

Варто зазначити, що робота факультету ігнорувала будь-який академізм, притаманний університетській системі освіти. Зв'язок навчання із життям та педоцентризм стали пріоритетними в роботі його колективу, а предметом дослідження була дитина з усіма її потребами й особливостями.

Аналіз статті О.І. Попова «Факультет соціального виховання Харківського ІНО» [105], дозволив виявити характерні особливості випускника факультету соціального виховання, «педагога з педагогікою»: широко освічена людина, здатна на основі науково обґрунтованого світогляду підійти, з одного боку, до тих вимог, які висуває перед ним сучасна наукова педагогіка, а з другого – до тих світоглядних вимог, які ставить перед ним дитина. Крім того, соціальний педагог з наукової точки зору повинен знати душу й тіло дитини, умови її зростання й розвитку, вплив середовища на дитину, науково обґрунтовані методи підходу до дитини. Саму педагогіку дослідник називає не «рецептурою виховання».

У 1924 р. О.І. Попов залишив посаду декана в ІНО, очоливши Предметну комісію педагогічного циклу факультету соціального виховання. А вже у 1926 р. за вагомих внесок у розвиток педагогічної науки його призначено на посаду директора УНДІПу. Відповідно до вимог того часу держава покладала великі завдання на новоутворений Інститут педагогіки: радянська та політизація школи, матеріалістичне трактування будь-яких питань, засвоєння принципу трудового виховання, виробничий (сільськогосподарський) ухил у школі, активізації комуністичного дитячого руху, перехід на комплексну систему праці.

Згідно з *«Положенням про Український науково-дослідний інститут педагогіки»* (початок 1927 р.) до основних завдань інституту віднесено підготовку кадрів наукових працівників і викладачів педагогічних ВНЗ, наукову розробку питань навчання й виховання дітей та дорослих, проблем соціального виховання, професійної й політичної освіти, розробку підручників з педагогіки, навчальних

посібників для шкіл, вивчення й упровадження передового педагогічного досвіду. Ця робота була висвітлена в статтях О.І. Попова «Український науково-дослідний інститут педагогіки в Харкові» (1929 р.), «До реформи педосвіти» (1929 р.). Варта уваги його доповідь на IV Всеукраїнській сесії Наукпедкому «До постанови питання про дитячу літературу» [19, с.190], котра викликала гарячі дискусії, адже ставлення до дитячої літератури, авторської й народної казки в той час було неоднозначним. Питання дитячої літератури активно розроблялися на кафедрі (згодом інституті) педагогіки Харкова, зокрема на секції дошкільної освіти на чолі з проф. А.І. Гендрихівською.

Участь О.І. Попова в підготовці до публікації книги казок Г.К. Андерсена стала абсурдною причиною кінця успішної кар'єри науковця у 1929 р. Насправді ж «логіка» крилася в іншому: педагогіка в цей час набирала нового курсу розвитку відповідно до курсу розвитку країни, що потягнуло за собою в подальшому масові звільнення, арешти та смертні вироки. Після зняття з посади директора УНДІПу О.І. Попов намагався відновити своє ім'я: написав низку критичних статей в адресу Спілки визволення України, письменників і педагогів, котрі відстоювали казку як засіб навчання («Шкідництво в педагогіці» (1930 р.), «Актуальні справи дитячої літератури як педагогічного чинника» (1930 р.), «Дитяча література на переломі» (1930 р.). Однак у березні 1931 р. його заарештували як «учасника антирадянської організації», котра начебто боролася за повалення радянської влади в Україні.

О.І. Попов цілком визнав свою провину та був засуджений строком на 5 років. Згодом вирок переглянули й покарання замінили умовним позбавленням волі на 3 роки. Після відбуття терміну О.І. Попов відновився на роботі в УНДІПі й працював там до липня 1933 р. Подальша його педагогічна діяльність продовжувалася в середніх школах Харкова. 27 жовтня 1937 р. за звинувачення до приналежності до «антирадянської націоналістично-терористичної організації» О.І. Попова засуджено на 10 років. Незважаючи на те, що він знову-таки визнав свою провину, його було звільнено в березні 1939 р. «за припинення справи» й він почав викладати в одній зі шкіл Харкова. У 1943 р. О.І. Попов став священником і

виїхав до Німеччини, а в 1952 р. – до Америки, де помер 1958 р. в м.Форт-Вейн (штат Індіана).

Постать О.І. Попова неможливо переоцінити у сфері становлення наукового потенціалу педагогічної науки. Його управлінські, лідерські якості сприяли перетворенню педагогічної секції наукового студентського гуртка при Харківському ІНО в Науково-дослідний інститут, який керував, спрямовуючи й узагальнюючи, діяльністю великої кількості науково-дослідних педагогічних установ України (секції, філії, товариства, кабінети, кафедри, досвідні установи). Життєдіяльність О.І. Попова, поряд із О.С. Залужним, І.П. Соколянським, досліджена німецьким ученим Гетцом Хіллігом, узагальнена вітчизняними науковцями Т.О. Самоплавською [134 (Т.ІІ), с.281-287], Б. Черновим [138] і потребує подальших ґрунтовних наукових розвідок.

Підсумовуючи історіографію та проблеми вивчення історії вищих педагогічних навчальних закладів України, знавець історії Одеського університету З.В. Першина зауважила: «Існують також й окремі проблеми та періоди, що вимагають наукового пошуку й розробки. Це – долі вчених і студентів трагічних 1930-х років...» [102]. Жорстокі реалії того часу спричинили забуття імен цілої плеяди науковців, їхньої науково-педагогічної та громадсько-політичної діяльності. Інформації про них немає в жодних виданнях з історії педагогічної освіти України, окремих ВНЗ або в біографічних нарисах, словниках.

У ході вивчення особливостей персоналістики варта уваги постать *Антоніни Іванівни Гендрихівської* не стільки у сфері предмета наукового пошуку, скільки в напрямку вияву певних уточнень. Її постать була у фокусі наукової розвідки Т.В. Філімонової [135]. Однак її пошуки, на жаль, обірвалися на початку 30-х років. Відомо, що А.І. Гендрихівська була знаним науковцем у сфері дошкільної освіти, педологом 20-х років, яка, як і більшість педологів, згодом вдалася до самокритики. Т.В. Філімонова відстежила лише публікації А.І. Гендрихівської тих злободенних років: «Стара гувернантка чи радянська вихователька» (1930 р.), «Літні дошкільні

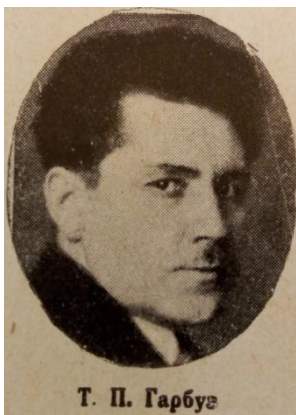
майдани (авторецензія, 1932 р.), «Очистимо дошкільний фронт від шкідливого ворожого впливу «Харківської школи»» (1934 р.).

Вивчення архівних матеріалів ХНПУ імені Г.С. Сковороди [164; 171; 172; 173] дало можливість пролити промінь світла на її подальшу долю: згідно з наказом № 96 ХПІ від 8 жовтня 1932 р. А.І. Гендрихівську з 1 жовтня призначено на посаду професора кафедри педагогіки Всеукраїнського інституту народної освіти (Харків) імені М.О. Скрипника. До цього вона працювала завідувачем секції дошкільництва ВУНДІПу. Відомо, що до складу Харківського педагогічного інституту в 1933 р. увійшла й кафедра педології на чолі з проф. А.С. Залужним, котрого було звільнено того ж року за те, що «у своїх теоретичних роботах припустив цілу низку право-опортуністичних, буржуазно-націоналістичних помилок. Бувши на чолі так званої «харківської школи» після її рішучої критики не тільки не визнав відверто її класово-ворожих теорій, а навпаки, вже 1933 року припустив видання за своєю редакцією й безпосередньою участю підручника з педології, в якому не тільки залишився на старих позиціях, а й продовжував їх, скочуючись на лівацькі та буржуазно-націоналістичні позиції». Керівником кафедри педології було призначено проф. С.Л. Рубінштейна.

У спектрі відомих подій навколо харківської педагогічної школи згідно з наказом № 115 ХПІ від 14 листопада 1934 р. з роботи в інституті було знято таких осіб: Волобуєва П.Ю. (професора педології за те, що не забезпечував партійності у викладання педології); М.О. Григор'єва (професора історії педагогіки за те, що не переозброївся й не забезпечував партійності у викладанні курсу); П.Т. Сулиму (стояла на націоналістичних позиціях, не подала критики шкідницьких установок проф. Сулими); О.П. Парадизького (професора української літератури, що стояв і залишився на націоналістичних позиціях в оцінці творів Шевченка і Винниченка), а також А.І. Гендрихівську, котра в цей час виконувала обов'язки професора дошкільної педагогіки і «не переозброїлась, залишилась на лівацьких позиціях, а також не забезпечувала керівництва своєї дисципліни» [171; 173].

Постать А.І. Гендрихівської викликає інтерес науковців і сьогодні. У рамках святкування 135 річниці з дня народження дослідниці Педагогічний музей

України при Національній академії педагогічних наук України у 2015 р. на одній зі сторінок свого сайту розмістив статтю «До 130-річчя від дня народження Гендрихівської Антоніни Іванівни (1885-?)», де в списку наукових робіт А.І. Гендрихівської (41 найменування) є в наявності стаття періоду після звільнення з ХПІ: «Про педагогічні курси для продавців дитячих крамниць» (1935 р.). Науково-практичні здобутки науковця відіграли велике значення в становленні дошкільної освіти в Україні, активно використовувалися працівниками кафедри педагогіки ХДПІ у підготовці вихователів-дошкільників до моменту організації окремої кафедри дошкільної педагогіки.

У рамках наукових пошуків інтерес викликає перший завідувач кафедри педагогіки Всеукраїнського ІНО імені М. Скрипника *Терентій Павлович Гарбуз*. З огляду на методичний аспект викладання мови постать Т.П. Гарбуза досліджена доктором педагогічних наук С.Т. Яворською [139; 140], котра, працюючи над дисертаційним дослідженням, ретельно проаналізувала його підручники. Унесок же Т.П. Гарбуза значно ширший за методику мови, але навіть у цьому напрямі викликає надзвичайний інтерес до нього як особистості. Власне, персоналія Т.П. Гарбуза вводиться в науково-педагогічний обіг уперше.

Згідно з даними енциклопедії українознавства, архівних джерел, спогадів літературознавців Т.П. Гарбуз (1891-?) народився 25 жовтня в сім'ї селян, був одружений, мав сина. Середню освіту здобув у початковій школі, шестикласному міському училищі, на дворічних педагогічних курсах. Педагогічну освіту здобув у Тифліському педагогічному інституті на словесно-гуманітарному відділенні. З 1924 по 1926 рр. навчався в аспірантурі науково-дослідної кафедри педології (УНДП) [179].

У заяві до бюро кафедри педології від 13 грудня 1924 року Т.П. Гарбуз звертався з проханням на одержання аспірантської стипендії: «Основна моя посада в Харківському губернському відділі Народної освіти – інспектор соціального виховання – відбирає в мене майже весь час, а крім того, доводиться

працювати на педагогічних курсах в ІНО (робфак) – все це не дає можливості більш продуктивно займатися науково. Залишити посаду в губвіднаросі не можу, бо це мій заробіток, без якого я, маючи родину (дружина теж аспірант науково-дослідницької кафедри історії України) прожити не можу» [191, с. 21]

На підставі цієї заяви Т.П. Гарбузу надають стипендію, адже «протягом 1923-1924 н.р. він працював на кафедрі як кандидат в аспіранти і виявив себе як робітник, для кафедри дуже бажаний» – йшлося в резолюції завідувача кафедри О.І. Попова.

8 грудня 1926 р. Т.П. Гарбуз захистив дисертацію на тему «Сільськогосподарський ухил у школі» й отримав ступінь наукового співробітника інституту. На захисті його дисертації були присутні Я.А. Мамонтов, І.П. Соколянський, О.Г. Дьяков, О.С. Залужний, П.Ф. Тушкан, Я.Ф. Чепіга, які визнали за можливе перевести аспіранта в наукові співробітники. З того часу за рішенням ради Т.П. Гарбуз отримав право викладання педагогічних дисциплін у ВНЗ, а також залишений в УНДПі для науково-дослідної роботи. Працював згодом в інституті педагогіки на секції дидактики та методики шкільної праці, на посаді штатного радянського цензора в Наукпедкомі рецензував букварі.

На педагогічній ниві Т.П. Гарбуз почав працювати з 1911 р. народним учителем початкових класів у сільській школі на Сумщині. З 1913 р. по 1917 р. педагогічна робота переривається у зв'язку з навчанням в інституті, хоча під час навчання він не лишав освітянські підзаробітки в колонії малолітніх злочинців. З 1917 р. працював учителем гімназії та педагогічних курсів Богодухова, а також завідував шкільним відділом колишнього земства. З 1919 р. працював інспектором соціального виховання повітового, а разом із тим завідувачем педшколою, а потім педкурсами (згодом педагогічний технікум імені Г.С. Сковороди). Із 1923 р. по 1925 р. працював інспектором соціального виховання Харківської губернської народної освіти; з 1925 р. цілком полишив адміністративну роботу з освіти й зайнявся науково-педагогічною та практично-педагогічною роботою. З 1924 р. викладав у Харківському педагогічному технікумі імені Г.С. Сковороди, з 1926 р. по 1927 р. завідував навчальною

частиною технікуму, викладав педагогічні дисципліни та методику мови; з 1924 р. також викладав на робфаці ХІНО, а з 1925 р. на факультеті соціального виховання дидактику, методику мови, педпрактику [188], завідував шкільним відділом, педагогічним кабінетом. У 1927 р. обраний на посаду заступника голови педагогічної предметової комісії ІНО.

Є підстави стверджувати, що переїхати з Богодухова та влаштуватися в Харкові Т.П. Гарбузу допоміг Микола Хвильовий. У своїх спогадах О. Ган стверджує, що «після повернення з армії в 1917 році М. Хвильовий оселився в Богодухові та «разом зі своїми друзями (Т.П. Гарбузом, Руденком та іншими) виступав як переконаний український соціал-революціонер (есер)». Однак, В.Я. Коваленко [77] заперечив факт причетності Т.П. Гарбуза й М. Хвильового до соціал-революціонерського руху. Т.П. Гарбуз, на думку дослідника, працював разом із М. Хвильовим у відділі народної освіти й вони справді приятелювали. Т.П. Гарбуз був активним членом «Просвіти» й через це, логічно, міг симпатизувати Центральній Раді. Але він ніколи не був есером і ніколи не виступав на мітингах. Так само й Хвильовий, який і членом «Просвіти» не був.

Григорій Костюк згадує, що М. Хвильовий «скромно і тихо працював на культурно-освітній ділянці, дружив переважно з безпартійними вчителями: П.І. Шигимагою, С.Г. Винниченком, Д.І. Сіроштаном, Т.П. Гарбузом та ін. Він любив цих чесних талановитих працівників на ниві народної освіти. Коли 1921 року переїхав до Харкова, то згодом майже всіх їх перетягнув до столиці й допоміг влаштуватися на тій чи іншій посаді. Зокрема, наприклад, Терентія Павловича Гарбуза, високого, стрункого, козацької постави красеня, він не тільки перетягнув до Харкова, не тільки допоміг стати аспірантом інституту педагогіки, а й 1925 року запросив на адміністратора ВАПЛІТЕ». Цю роль, як свідчить Ю. Смолич у своїх спогадах [116], він блискуче виконував. Пізніше, за припущеннями Г. Костюка, теж не без впливу М. Хвильового чи П.М. Куліша, Т.П. Гарбуз дістав посаду директора будинку відпочинку письменників, драматургів і композиторів у Хості на Кавказі» [78].

Також у ході дослідження стало відомо, що до вступу в аспірантуру Т.П. Гарбуз працював в освітніх наукових установах Харкова: Харківському науковому товаристві, до складу якого входила педагогічна секція, на якій серед відомих педагогів, таких як засл. проф. Я.Т. Чепіга, проф. О.І. Попов, працював науковим співробітником і Т.П. Гарбуз; Дослідно-педологічній станції Укрсоцвиху; науковим співробітником на секції дидактики й методи шкільної роботи (кер. О.Г. Дьяков) кафедри педагогіки ХІНО; з першого жовтня 1929 р. штатним професором II групи ІНО (викладач методики й педагогічної практики); завідувачем кафедри педагогіки в Інституті соціального виховання, згодом педагогічного інституту Харкова.

Наукова робота Т.П. Гарбуза розпочалася з 1923 р. в губернському методкомі, а потім у Науково-дослідному інституті. Працював над низкою педагогічних питань дидактики, загальної методики та методики мови. Деякі питання опрацьовані в експериментальний спосіб: ланкової роботи, навчання грамоти, «письму-ортографії», теми «Рациональний добір дітей у групи й організації роботи в ній», «Методика правопису», «Навчання грамоти». Прочитав десятки доповідей в Інституті педагогіки, Дослідній педагогічній станції, Науковому товаристві тощо, зокрема на першому педологічному з'їзді виголосив доповідь на тему «Навчання грамоти».

Наукова робота з питань педагогіки, освіти й методики мови почалася ще в педагогічному технікумі Богодухова. Разом із керівником секції дидактики й методики Науково-дослідної кафедри педагогіки Я.Т. Чепігою працював над планами роботи секції та темами «Сільськогосподарський ухил у школі», «Класифікація методів роботи», «Методика навчання грамоти», «Основні принципи побудови комплексних програм» тощо. Майже всі теми були опубліковані або зачитані в Науковому товаристві або Будинку освіти.

Більшість свої статей Т.П. Гарбуз друкував у журналах «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Народний учитель» тощо. Брав участь у складанні таких програм: комплексні програми для шкіл молодшого концентру, програми з мови та літератури, програми з дидактики для ФСВ ІНО, програми з мови для курсів

перепідготовки вчителів соціального виховання. Розробив два букварі та читанку для шкіл соціального виховання.

У рамках громадської роботи Т.П. Гарбуз був членом правління Охтирської окружної спілки робітників освіти, членом МК ХІНО (голова культкомісії МК), членом правління клубу «Червоний учитель», Харківського наукового товариства (заступник голови педагогічної секції). Брав участь у перепідготовці вчителів (десятки учительських курсів в Україні, десятки учительських конференцій тощо) як член різних комісій, автор низки програм, керівник Харківських учительських курсів, семінарів, лектор; у методичній роботі Південних і Донецьких залізниць. Був членом методичного бюро радіопередачі (прочитав три доповіді-лекції по радіо для вчителів), цікавився вивченням досвіду Московського інституту методів шкільної роботи [179].

Здійснюючи науковий пошук сторінками преси, ми виявили, що в 1925 р. у газеті «Радянська освіта» вийшла друком стаття Т.П. Гарбуза «По свіжих слідах учительських курсів перепідготовки» [33]. Працюючи на педагогічних курсах робфаку ХІНО до вступу в аспірантуру, Т.П. Гарбуз описав особливості перепідготовки педагогічних кадрів Харківщини. Оскільки цей процес тільки розпочинав своє функціонування, автор статті охарактеризував недоліки курсів і зауваження вчителів щодо їх організації, вибудовуючи цим самим перспективи вдосконалення подібного роду перепідготовки педагогів.

Навчаючись в аспірантурі на секції дидактики й методики кафедри педології, Т.П. Гарбуз працював над темами «Теорія навчального плану. Комплексна система» та «Методика навчання грамоти». Одна за одною виходять наукові статті: «Краєзнавство і трудова школа», «До постановки питання про дослідні методи в шкільній роботі», «Сільськогосподарський ухил у школі», «Загальні методи шкільної роботи», «Наші методичні шукання», «Письмо в школі», «Про навчання грамоти в дошкільних установах», «Спроба класифікації методів шкільної роботи», «Словесна методика в школі», «Етапи в розвитку комплексних програмів», «Педагогічна самоосвіта», «Методика мови», «Рідна мова в школі», «До методики навчання грамоти», «Дидактика» [20; 21; 22; 23; 25;

26; 27; 28; 30; 32; 33; 35] та ін., що свідчить про багатовимірність напрямків педагогічних шукань дослідника.

Зокрема в статті «Загальні методи шкільної роботи» [26; 27] серед навчальних прийомів Т.П. Гарбуз виділяє таке: «екскурсійну методу», яка, на його думку, нелегка. Труднощі насамперед полягають у тому, що не завжди вдається сконцентрувати дитячу увагу на тих об'єктах, які мають бути предметом дослідження. Під час екскурсій діти переважно залишаються сторонніми особами й дуже рідко беруть участь у безпосередньому процесі. У ході спостереження дитяче сприймання нечітке, інколи об'єкти екскурсії можуть стати домінантними. Тому такі заходи часто нагадують звичайну прогулянку і втрачають педагогічну цінність.

У практиці школи, зауважує педагог, виділилися два типи екскурсій: «дослідна» та «ілюстративна». Перша спрямована на процес сприймання (рецепторний тип), друга – на процес виявлення (ефекторний тип). При чому дослідницькі екскурсії для школи – явище поодинокі. Найневизначнішою і за змістом і за формою автор називає «лабораторну методу», за умови застосування якої діти не лише спостерігають явища, дослідні моменти, а й беруть безпосередню участь у процесі.

Т.П. Гарбуз стверджує, що для дослідження потрібно мати дидактичний матеріал, штучно створити для нього умови та провести дослід. Педагог, однак, застерігає, що не слід зараховувати до лабораторного методу такі види роботи, як Дальтон-план. Однією з найстаріших педагог вважає «наочну методу», що знову повертає до себе увагу школи та вчителів. Її характерні ознаки: «оперування штучним дидактичним матеріалом (наочні приладдя) або натуральними речами», які вчитель демонструє учням. У чистому вигляді наочний метод реально майже не застосовується в школі, а використовується лише в поєднанні з іншими, найчастіше зі словесними. Хоча цей метод дуже давній, проте техніка його мало розроблена. За типом він переважно рецепторний (розрахований на сприйняття).

Близькою до наочної, на думку автора, є «ілюстративна метода». Дехто називав її «наочно-ілюстративною», яка активізує ефекторну діяльність (процес

виявлення). До неї він відніс дії, пов'язані з моторикою – ліпку, моделювання, малювання, аплікацію тощо. Техніка цього методу – це техніка набуття навичок і вміння застосовувати їх у загальному педагогічному процесі.

«Словесну методу» Т.П. Гарбуз визнав однією з найпоширеніших, оскільки на уроках переважно застосовується розповідь, бесіда й читання, тобто учитель й учні користуються словом як найпоширенішим дидактичним знаряддям. У цій методиці виділяється дуже багато прийомів, що іноді переростають у методи: розповідь, повідомлення тощо. Водночас автор зауважив: хоч метод відомий давно, проте техніка його не розроблена досконало; крім того, він не найкращий, може бути й рецепторний (говорить учитель, читається вголос книжка), й ефекторним (учень говорить, пише, відповідає на запитання тощо). Значення його полягає в тому, що цей метод сприяє розвитку мовлення дитини.

Досить скромне місце у шкільній практиці, на думку Т.П. Гарбуза, посідає «графічна метода», яка, переважно, належить до ефекторного типу. За нею діти загалом оволодівають мовою графічних символів у вигляді діаграм, картограм, кривих тощо.

Як бачимо, кількість методів не велика, але в кожному з них є кілька складних методичних прийомів. Автор дає низку порад: щоб раціонально організувати педагогічний процес, учителю треба знати мету, якої хоче досягти; дидактичний матеріал, яким буде оперувати, методи та методичні прийоми, зуміти вибрати найдоцільніший із них.

Методична робота в школі не залишила байдужим Т.П. Гарбуза. У статті «Наші методичні шукання» він стверджував: школа «має досить розкидану спробу шукань методів, досить неточну методичну термінологію, не досить чіткий зміст, широчезні методичні проекти й досить-таки примітивну методичну техніку в шкільній роботі. Методи роботи безпосередньо залежить від змісту роботи школи» [30]. Автор переконував, що з 1920 року в Україні методичні шукання проводилися у двох напрямках: максимальної дитячої самодіяльності (в установах соціального виховання) і виробничо-трудової орієнтації (профшколах).

У часописі «Шлях освіти» за 1929 р. вийшла рецензія на навчальний підручник Т.П. Гарбуза «Рідна мова в трудовій школі» [89] для шкіл молодшого концентру. Автор рецензії наголосив: «Українська література з методики навчання мови надто нечисленна, це переважно журнальні статті та кілька окремих книжечок на певні питання. Методики ж української мови, як книжки, що містила б у собі всі розділи роботи з мови, до цього часу наша школа не мала.

Книжка ввібрала звичайні для методик мови відділи: навчання грамоти, читання, письмо в школі, правопис і розвиток мови. Крім цих відділів, є ще такі: Мова в школі. Природа мови (перші розділи книжки) і Кабінет мови й літератури (останній розділ). Не всі відділи однаково розроблено. Найбільше місця відібрав відділ про читання (78 стор.), досить докладно розглянуто питання про навчання грамоти, про правопис і техніку письма. Розвиток усної і писемної мови подано на 8-ми сторінках, а розділ про навчання граматики зовсім відсутній. У передмові автор пояснює нерозробленість цих відділів розміром книжки й обіцяє на цих питаннях спинитися докладно в окремій книжці. Усі питання розглядалися із становища комплексової праці в школі.

Особливо цінні для вчителя були вказівки щодо використання тестів й інших засобів об'єктивної оцінки досягнень учнів. Тут використано великий матеріал Харківської дослідної педагогічної станції НКО у справах методики мови. «Книжка буде у великій пригоді вчителю, – наголосив рецензент, – а також студентів. Вихід її треба вітати. Видано книжку чепурно, друкарських помилок і недоліків мало. Але ціна висока – 2 крб.».

У статті «Орфографічна грамотність учнів трудових шкіл і методика орфографічної праці» [32] Т.П. Гарбуз вказав на низький рівень грамотності учнів і студентів, які закінчили вищу школу. Це констатувала й педагогічна преса, а також Всеросійський з'їзд викладачів мови та літератури, що відбувся в січні 1928 року. Причини називалися різні: українська мова не набула широкого суспільного значення; несталість правил орфографії, що за останні роки зазнала низки змін і виправлень; брак якісних підручників, невисока грамотність самих «навчителів» української мови, «не завжди добра грамотність... газет, журналів, книжок» тощо.

Проте автор вбачав головну причину в недосконалій методиці навчання орфографії. За його спостереженнями, учителі мало приділяють уваги урізноманітненню форм роботи з вироблення відповідних умінь і навичок, застосовуючи при цьому серед методів контролю переважно лише методи самоперевірки та тестування.

Особливої уваги заслуговує робота Т.П. Гарбуза у співавторстві над «Робочими книжками з української мови і літератури» для учнів 5-го, 6-го та 7-го років навчання, які вийшли друком 1930 та 1931 років [110; 111]. У цілому книжки оригінальні за своєю будовою. Як зазначили самі автори, уперше зроблено спробу здійснити міжпредметні зв'язки. Учні, працюючи за цими підручниками, почуватимуться як дослідники, а вчитель знайде багато порад щодо активізації дітей».

У 1931 році Т. Гарбуз видає «Робітну книжку з правопису та граматики української мови» [110; 111], яка мала виконувати функцію підручника (за змістом її матеріал відповідав НКО для 3-го року навчання в трудовій школі) та «Початок правопису та граматики» [190].

Про розробку навчальних планів та програм Т.П. Гарбузом свідчить його промова як члена президії предметної комісії ХІНО на засіданні правління інституту від 3 лютого 1929 року. На обговоренні проекту педінспектури НКО про реорганізацію педагогічної освіти Т.П. Гарбуз доповідав: «Життя різно розуміється у промовців і тому кожен у підході до системи освіти підходить по-своєму. Частина товаришів розглядає освіту в ВУЗі лише з боку наукової підготовки, друга – суто педагогічно. Проект не розв'язує справи. Студенти йдуть в однакові установи, а готуються різно, треба уніфікувати педагогічну роботу. Робота в школах соцвиху і профшколах різна, тому питання про злиття стояти не може. Студенти ФСВ не в достатній мірі мають знання, треба їх підвищити. За проектом ІНО дасть кадри наукових робітників, а не педпрацівників. ... Якість викладовців з боку освіти можна підвищити за рахунок педагогізації. Факультет соціального виховання досяг педагогізації за рахунок спеціальних знань.

Обов'язково поруч із організаційними питаннями також необхідно проробити програмовий матеріал» [172, с.86].

Восени 1933 р., як відомо, хвиля репресій дійшла до Харківського педагогічного інституту. Ухвала ЦК КПБУ про УНДП та товариство Маркспедagogів «викрила» з більшовицькою рішучістю націоналістично буржуазні та класово-ворожі теорії й практику в галузі педагогіки й політехнічної школи. На підставі наказу ХПІ №91 від 23 жовтня 1933 р. керівника кафедри педагогіки проф. Т.П. Гарбуза, «що систематично своїми класово-ворожими й шкідливими «теоріями» намагався зірвати здійснення політехнізації школи, від роботи в інституті звільнено». Це було зроблено всупереч тому, що впродовж 1930-1933 рр. Т.П. Гарбуз повністю працював у напрямку політехнізації школи, про що свідчать його останні публікації: «Методика проектів у політехнічній школі», «Політехнізм у висвітленні журналу «Комуністична освіта» за два роки (1930-1931)», «Огляд літератури з політехнізації навчання за 15 років», «Чи потрібен підручник з політехнічного навчання», «Актуальні питання політехнічного навчання» [29; 34; 31; 36; 24].

Тимчасове виконання обов'язків керівника кафедри педагогіки впродовж 1933-1934 н.р. було покладено на проф. С.А. Литвинова, про якого йтиметься згодом. 19 серпня 1934 року на посаду завідувача кафедри педагогіки ХПІ призначено професора *Івана Івановича Синєпола* (1902-1937 рр.) [172]. Крім того, 10 грудня 1934 року на основі резолюції директора Л.Д. Смирнові І.І. Синєпола призначено завідувачем навчальної частини педагогічного інституту. Персоналія І.І. Синєпола вводиться в науковий обіг уперше.

У ході вивчення архівних матеріалів СБУ Харківської області [166, с. 3-5] з'ясовано, І.І. Синєпол народився в с. Бірки Синявського району Харківської області (нині Гадяцький район Полтавської області). На початку 1930-х років був аспірантом науково-дослідного інституту педагогіки. Перебував у тісних стосунках зі С.Д. Стрельбицьким, професором, директором бібліотеки науково-дослідного інституту педагогіки.

Пізніше (1955 р.) мати Параска Гаврилівна Синепол шукатиме сина у зверненні до генерального прокурора СРСР, де з її листа встановлено, що І.І. Синепол до 1937 р. працював у Харкові професором народної освіти при Раді народних комісарів. А із заяви доньки Діамари з'ясовано, що І.І. Синепол був учителем, а потім директором школи, викладав історію педагогіки в Харківському педагогічному інституті.

Унесок І.І. Синепола щодо налагодженої роботи як кафедри педагогіки, так і всього педагогічного вишу є незаперечним. На основі архівних матеріалів ХНПУ імені Г.С. Сковороди з'ясовано, що І.І. Синепол неодноразово й одноосібно виконував обов'язки директора інституту, що значно розширювало межі його повноважень як завідувача кафедри педагогіки та заступника директора з навчальної роботи; був головою комісії з перевірки навчальних планів і програм із соціально-економічних дисциплін і педагогіки, яка регулярно збиралася в кабінеті директора інституту для розгляду матеріалів.

З початку 1930-х років під впливом політики сталінізації змінюється, як відомо, характер педагогічного процесу в бік політизації й ідеологізації. Перш за все, починається критика педологічного впливу на теорію й практику колективного виховання. Цікавим фактом, що є внеском у становлення педагогіки як цілісної науки, є закриття тво директора інституту І.І. Синеполом кафедри педології на підставі постанови ЦК ВКП/б/ *«Про педологічні викривлення в системі наркомосів»*. У Харківському педагогічному інституті він постановив: викладання курсу педології на педагогічному факультеті, що передбачено стабільним навчальним планом НКО, скасувати; навчальній частині розробити проект навчального плану для педфаку й подати на затвердження до НКО (разом із тим перед НКО було поставлено питання про профіль спеціальностей, що його готує педагогічний факультет); кафедру педології й кабінет при ній ліквідувати, а обладнання кабінету передати кабінетам педагогіки й психології.

Крім того, кафедрі педагогіки й психології було доручено підготувати до початку навчального року ряд доповідей для студентів і статей газети інституту, у яких розкритикувати лженаукову літературу, настанови, підручники, практику,

педологічні роботи. Кафедрі педагогіки слід було скласти також рецензію на підручник педагогіки Пістряка, у якій подати критику всіх неправильних даних педології та посилань на її висновки.

Аналізуючи адміністративну роботу І.І. Синєпола, вважаємо за необхідне відзначити його відповідальність за роботу кафедр, покладену на нього директором інституту Л.Д. Смирновою: «Особиста перевірка мною протоколів засідань кафедр довела, що ці протоколи знаходяться цілком у неохайному вигляді, а окремі кафедри зовсім не мають жодного протоколу засідань кафедр» [172]. У зв'язку з таким неорганізованим станом роботи кафедр інституту керівникам кафедр було запропоновано «покласти край цьому безладдю у справі оформлення протоколів і несвоєчасної подачі їх у навчальну частину»; подавати відомості про дні засідань кафедр із забезпеченням їхньої систематичної роботи й засідання не менше двох разів на місяць; здавати протоколи засідань у навчальну частину не пізніше як на третій день після засідання, копії протоколів подавати в деканат; секретарям кафедр було заборонено тримати протоколи засідань на дому або при собі.

У 1936 р. до машбюро інституту до друку надходило багато матеріалів, написаних надзвичайно неохайно, а саме: матеріали написано олівцем, іноді, хоча й атраментом, але ж нерозбірливо, з неповним закінченням слів тощо. Усе це призводило до затримки своєчасного виконання того або того матеріалу й вимагало від І.І. Синєпола низки розпоряджень і, відповідно, контролю за друком навчально-методичних матеріалів.

Єдиною методологією для розробки проблем педагогіки у 30-х роках ХХ сторіччя було визнано марксистсько-ленінське вчення, зокрема положення про класовий характер виховання, про зв'язок школи з політикою, про що свідчать наукові роботи І.І. Синєпола. Так, у статті «З підсумків роботи школи Харківської області» [114] вказано, що школа значно осунулася вперед на всіх ділянках своєї роботи. Учений доводить незадовільний рівень знань молодих педагогів, зниження вимог до учнів, недосконалу методику проведення уроку як форми навчання (учителі не використовують усі можливості активізації навчального

процесу, емоційне оформлення, наочність, дослідження, екскурсію). Серед позитивних зрушень І.І. Синепол виокремлює організацію шкільного дозвілля, учнівської самодіяльності, позашкільної роботи й перерв (проводяться ігри, живі газети, шаради, загадки, що їх розробляють різні групи по черзі); політехнізацію школи, зв'язок теоретичного й практичного вивчення основних галузей виробництва; елементи драматизації уроку, художнє читання без учителя, радіо, кіно; урахування інтересів дітей («запитів дитинства»); індивідуальну роботу з учнями, які відстають у навчанні.

У статті «Поглибити військово-оборонну роботу в школі» [115] І.І. Синепол детально розписує процес підготовки школярів до військово-оборонної роботи під час вивчення географії. А в статті «Про помилки професора Залужного» науковець критикує педологію як науку, про що свідчить закриття ним кафедри педології.

У ході вивчення архівних справ СБУ Харківської області з'ясовано, що 12 серпня 1937 р. заступник директора Харківського педагогічного інституту, завідувач кафедри педагогіки І.І. Синепол був заарештований як «активний учасник української націоналістичної терористичної організації проти радянської влади за відокремлення України від Радянського союзу; організатор терористичних актів проти представників партії і влади, зокрема керівника компартії України в 30-ті роки XX сторіччя С.В. Косіора» [166].

І.І. Синепол цілковито визнав свою провину: «Осуджую рішуче свою вчорашню поведінку на допиті у слідчого Замкова, котра була викликана афективним станом. Вважаю, що така нещира поведінка лише заважає ходу слідства, виясненню дійсної моєї провини та провини інших злочинців; вона не може бути виправдана ні чим, якщо той чи інший злочинець, в даному випадку я, хоче стати на шлях цілковитого усвідомлення й засудження своїх дій. Обіцяю, що подальшою своєю поведінкою я доведу добрі наміри мої бути щирим і правдивим» [166, с. 5].

У протоколі допиту засуджений І.І. Синепол стверджував, що під приводом відсутності навчальної літератури використовував неякісні навчальні матеріали,

до яких належить підручник Пістряка, «у якому давалися установки, що педагогіці основу дає педологія, яка є ворожою наукою, котра стверджує, що діти робітників менш обдаровані, ніж діти буржуазії». І.І. Синепол наголошує на таких ворожих цитатах підручника Пістряка: «школа – це зброя переродження суспільства в комуністичному дусі, хоча в дійсності радянські школи перевиховують суспільство в комуністичному дусі». Також йому було висунуто звинувачення стосовно поганої організації роботи ВНЗ, що викликало обурення студентсько-викладацького складу інституту проти влади й адміністрації навчального закладу: директора Л.Д. Смирнову було звільнено й позбавлено партквитка, а її заступнику І.І. Синеполу 26 жовтня 1937 року було оголошено найвищу міру покарання – розстріл із конфіскацією майна. Вирок приведено у виконання 27 жовтня в м. Києві. 28 жовтня як член сім'ї зрадника арештована й на 8 років ув'язнена дружина Марія Федотівна, котра навчалася в Харківському університеті, а дев'ятирічну доньку Діамару передано до дитячого будинку. 31 жовтня 1937 року був розстріляний і його співучасник директор Харківського інституту педагогіки Т.С. Пасіка.

Непримиренним фактом є те, що 72-річній матері І.І. Синепола дали відповідь, що її син був осуджений 26 жовтня 1937 р. на 10 років ув'язнення і, перебуваючи у в'язниці, помер 27 травня 1943 р. від раку грудної клітки.

Методом інтерв'ювання встановлено, що в 1950-х роках Діамара Іванівна Синепол реабілітувала ім'я свого покійного батька, так і не знайшовши про нього жодних відомостей, зокрема в самому ХДПІ, де заперечили сам факт діяльності І.І. Синепола в інституті. Діна (Діамара) Іванівна Войтова (Синепол) стала знаним лікарем, кандидатом медичних наук у Санкт-Петербурзі.

Із листопада 1937 р. на посаді директора Харківського педагогічного інституту була затверджена Є.В. Шачнева, яка виявила неабиякі педагогічні й організаторські здібності. Своім ентузіазмом, наполегливістю, завзятістю вона надихала викладачів і студентів закладу на плідну наукову роботу. Із цього ж року по 1939 рік знову виконував обов'язки завідувача кафедри педагогіки

Степан Андрійович Литвинов (1898-1982 рр.). Саме в цей час відбулося його становлення як управлінця.

Особистість С.А. Литвинова znana в історії сучасної педагогічної школи, досліджувана науковцями, стала предметом дисертаційного дослідження Г.В. Лесик [12; 13; 85; 86; 87; 91]. Доктор педагогічних наук, професор, відомий учений, педагог, заслужений діяч вищої школи УРСР С.А. Литвинов народився в с. Чурсино Корочанського повіту Курської губернії в родині залізничника. У 1912 р. закінчив двокласну залізничну школу, 1916 р. – Казанську вчительську семінарію, після закінчення якої працював учителем початкової залізничної школи ст. Синельникове, а в 1922 р. – школи-семирічки ст. Люботин Південної залізниці під Харковом. Упродовж 1922-1926 рр. навчався в ХІНО на факультеті соціального виховання (шкільний відділ). У 1930 р. закінчив аспірантуру в УНДІПі Харкова.

С.А. Литвинов був науковим співробітником відділу методики діяльності учнівських громадських організацій і педагогічної соціології УНДІПу за часів його харківського періоду, де розглядалися питання піонерської, комсомольської й позакласної роботи [97]. Упродовж 1928-1932 років надрукував свої перші роботи «Антирождественская работа юных безбожников», «Уголок юного безбожника», «Антирелигиозные заметки вожатого», «Юный безбожник против религиозных праздников», «Группа юных безбожников», «Религия и сказка», «Работа кружка юных безбожников», «Антирелигиозное воспитание наших малышей» [100], «За антирелігійне виховання дітей» [88], у яких викрив сутність сектантства, релігійних забобонів, розглядав питання громадського виховання учнівської молоді. Виступав проти проявів ідеалізму в педагогіці, відстоював матеріалістичний характер навчально-виховного процесу, розглядав питання естетичного виховання школярів.

Крім того, С.А. Литвинов працював асистентом кафедри педагогіки (1929-1930) ХІНО, викладачем Усеукраїнського інституту народної освіти ім. М.О. Скрипника (1930-1934). Із часу створення Харківського педагогічного

інституту (1933) працював професором педагогіки на кафедрі педагогіки (наказ по ХПІ № 74 від 5.09.33 р.), у скрутні репресивні часи двічі (1933-1934 н.р. згідно з наказом по ХПІ №91 від 23.10.33 р. і впродовж 1937-1939 рр.) виконував обов'язки завідувача кафедри педагогіки, був заступником директора з наукової роботи (наказ по ХПІ № 71 від 1.03.1938 р.), керівником редакційної ради при науково-навчальній частині (наказ по ХПІ №131 від 14.04.1939 р.), членом редколегії, відповідальним редактором із педагогічних дисциплін (наказ по ХПІ №121 від 29.03.39 р.). Уходив до складу створеної 11 червня 1938 р. ради інституту (наказ по ХПІ №259 від 21.09.1939 р.), керував екзаменаційною комісією з педагогіки та історії педагогіки, роботою аспірантів, зокрема Л.Ф. Юхимець та А.Л. Черних, які згодом поповнили штат кафедри [163; 176; 175; 144, с.1(зворот)-2].

Відомо, що з 1936 року в педагогічних інститутах активно впроваджується наукова робота, біля витоків якої в педагогічному ВНЗ Харкова стояв саме С.А. Литвинов як організатор наукових сесій. У 1938 р. у ХДПІ запроваджено наукову сесію, «яких до того часу в Україні ніхто не проводив» [165, с.12].

У досліджуваний період за дорученням Наркомата просвіти України кафедра педагогіки під керівництвом С.А. Литвинова розробила розділ «Загальні основи педагогіки» підручника «Педагогіка» за редакцією С.Х. Чавдарова [162]. Крім того, під його супроводом кафедра і весь інститут тісно співпрацювали з УНДІПом, про що свідчать численні відрядження С.А. Литвинова до Києва, зокрема останні з них з 19 по 23 березня 1939 р., 31 жовтня 1939 р. тощо [174, с. 74.].

У зв'язку з призначенням НКО №5721 від 3 листопада 1939 р. С.А. Литвинова замдиректором з навчально-наукової частини Київського педагогічного інституту 25 листопада 1939 р. його було звільнено з посади замдиректора з навчально-наукової частини ХДПІ.

Отже, з 1939 р. С.А. Литвинов працював у Київському педагогічному інституті ім. О.М. Горького на посаді заступника директора інституту з навчально-наукової частини, доцента кафедри педагогіки, а впродовж 1956-

1968 рр. – завідувача кафедри загальної педагогіки. Понад 50 років С.А. Литвинов присвятив викладанню курсу історії педагогіки в педагогічних інститутах України. Брав участь у роботі республіканської наради з питань педагогічної науки, зокрема в 1959-1960 н.р. виступав з доповіддю «Зв'язок школи з життям в історії вітчизняної педагогіки» (статтю вміщено в журналі «Радянська школа» №3 за 1960 р.). Як історик педагогіки, ретельно досліджував внесок видатних педагогів у розвиток вітчизняної науки. Зокрема, він детально досліджував погляди Н.К. Крупської («Н.К. Крупська про моральне виховання» (Радянська школа, №8, 1959 р.), «Спадщина Н.К. Крупської та завдання радянської школи на сучасному етапі її розвитку» (науковий збірник Варшави, Польсько-радянський інститут) тощо) [147, с.34-35].

Дослідницьку роботу з історії педагогічної науки та народної освіти С.А. Литвинов провадив поряд з відомими істориками педагогіки С.О. Ананьїним, М.О. Григор'євим, М.М. Грищенком, А.І. Зільберштейном, М.П. Ніжинським, Я.П. Ряппо, І.Б. Селіхановичем, В.З. Смалем, С.Х. Чавдаровим та ін. Разом із Н.Ф. Даденковим працював над підручниками та навчальними посібниками з історії педагогіки для педагогічних вишів.

Наслідком глибокої науково-дослідної роботи у 1971 р. став захист докторської дисертації «Педагогическое наследие Н.К. Крупской», згідно з чим С.А. Литвинов отримав учене звання доктора педагогічних наук і професора кафедри педагогіки.

Під керівництвом С.А. Литвинова підготовлено й захищено понад 50 кандидатських дисертацій [91, с.36]. Серед них такі: І.С. Іваненко (ст.викл. Горлівського педагогічного інституту), В.І. Пилипенко (викл. Луганського педагогічного інституту), С.М. Соколовський (ст.викл. Миколаївського педагогічного інституту), М.А. Рябухін (викл. Київського педагогічного інституту), Р.В. Пільдеш (Миколаївський ПІ), С.К. Петрушин (дитячий тубсанаторій «Затока»), І.В. Хазан (Криворізький ПІ), М.Ф. Сікач (Чорнобиль), В.М. Близнюк (Донецьк), Ц.М. Радіонова (Мелітополь), Р.Я. Рижикова (Київ), К.Г. Делікатинов (Київ) та ін. [146, с.15].

У цілому С.А. Литвинову належить близько 200 наукових праць із педагогіки та історії педагогіки. Учений брав участь у підготовці монографії «Народное образование и педагогическая наука в Украинской ССР 1917–1967 гг.». За його редакцією надруковані «Хрестоматия по истории отечественной педагогики» (1959), «Хрестоматия з історії вітчизняної педагогіки» (1961), посібник для студентів і викладачів педагогічних інститутів, учителів і вихователів шкіл-інтернатів «Методика воспитательной работы в школе-интернате» (1963), збірник статей «Вища і середня педагогічна освіта» (1969). У 1967 р. вийшла його наукова праця «Педагогика и жизнь», у якій подано аналіз педагогічних поглядів Г.С. Сковороди, Я.А. Коменського, А.С. Макаренка, Н.К. Крупської, визначено загальні шляхи використання їхніх ідей, порад, практичних рекомендацій та ін.

За вагомий унесок у розвиток вітчизни та педагогічної думки С.А. Литвинов нагороджений медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1940-1945» (1945), Орденом Трудового Червоного Прапора (1953), медаллю «20 років перемоги у Великій Вітчизняній війні» (1967), медаллю Н.К. Крупської та медаллю «За доблестный труд в ознаменовании 100-летия со дня рождения В.И. Ленина» (1970), грамотою Міністерства освіти УРСР [91, с.37; 144], удостоєний звання «Заслуженный работник высшей школы УРСР» (1975).

Особливий інтерес викликає кадровий склад кафедр педагогіки у воєнний період. Відомо, що повоєнні роки сприяли активній науково-педагогічній роботі досліджуваних кафедр. Завідувачі кафедр педагогіки в післявоєнний час активно займалися поповненням втраченого під час війни майна та оснащення кафедр і кабінетів педагогіки, особливо педагогічної літератури, методичного забезпечення, а також громадською роботою. Отож, відновленням роботи кафедри педагогіки ХДПІ (жовтень 1943р.) займався в.о. завідувача кафедри **Микола Олександрович Григор'єв** (1886-1968 рр.), котрий народився 11 (23) грудня в м. Суздаль. Постать znana в контексті діяльності харківської педагогічної наукової школи за вагомий унесок у розвиток педагогічної науки. Управлінський аспект його діяльності до цього часу залишався поза архівними лаштунками.

У 1919 р. М.О. Григор'єв закінчив Чернігівський учительський інститут, у якому й розпочав викладацьку діяльність, паралельно працював у Чернігівському навчально-методичному кабінеті, в органах народної освіти. З 1926 р. навчався в аспірантурі УНДПУ й зарекомендував себе як наполегливий і допитливий молодий науковець. Про це свідчить той факт, що в першій половині 1927 р. ВКСВУ розглянули 61 заяву на відрядження українських учених за кордон, з яких десятьом відмовили, решту, у тому числі й М.О. Григор'єва, було командировано.

У 1930 р. М.О. Григор'єв отримав учене звання кандидата педагогічних наук, упродовж 1930-1937 рр. завідував сектором історії педагогіки УНДПУ та працював на кафедрі педагогіки Харківського педагогічного інституту, де в 1934 р. отримав учене звання професора. Як і багато його колег з УНДПУ і ХДПІ, про що зазначено вище, у 1937 р. звільнений із роботи за те, що «не переозброївся і не забезпечував партійності у викладанні курсу». Дивом оминувши репресій, упродовж 1938-1940 рр. працював завідувачем кафедри педагогіки, професором Астраханського педагогічного інституту, 1943-1946 рр. – завідувачем кафедри педагогіки ХДПІ, згодом – кафедри педагогіки Харківського педагогічного інституту іноземних мов і за сумісництвом до 1968 р. – професором кафедри педагогіки ХДПІ.

Аналіз праць М.О. Григор'єва 1930-х років [44; 45; 46; 47] показав, що основою його теоретичної праці «Нариси марксистської педагогіки» стали саме ті проблеми, що обговорювалися під час дискусії з питань теоретичної педагогіки в Україні після Жовтневої революції. Обґрунтовуючи сутність педагогічного процесу, автор зупинився на характеристиці педагогічних течій того часу та поряд із тим розкрив такі проблеми: 1) сутність і складники педагогічного процесу; 2) методологія педагогіки; 3) взаємовідносини між соціальними й біологічними чинниками, що зумовлюють педагогічний процес. М.О. Григор'єв також визначив сутність, форми та методи політехнічної освіти, виділив завдання педагогічної науки, спрямовані на здійснення політехнізації системи народної освіти України [48].

Значний інтерес становить розділ праці «Методи педагогічної роботи з дітьми», де вчений проаналізував тлумачення різними авторами (В. Кіпатриком, С. Моложавим, О. Пінкевичем, Е. Торндайком, О. Трахтенбергом, В. Шульманом) сутності й класифікації методів педагогічної діяльності. Узагальнення поглядів цих авторів дозволило М.О. Григор'єву зробити висновок, що в педагогічному процесі «...поділ на виховні методи й методи освітні безглуздий», бо є єдиний суцільний процес. Він також наголосив на залежності методів педагогічної діяльності від соціального оточення, методології та властивостей дитячого віку [48, с.94].

У контексті нашої роботи варто наголосити, що М.О. Григор'єв досліджував історію педагогіки в Росії та Україні, зокрема діяльність губернських шкіл, питання народної освіти у 1910-1920-х роках, педагогічну спадщину Л. Толстого, О. Герцена, М. Добролюбова, К. Ушинського. Одразу після відновлення роботи вишу в 1943-1944 н.р. завідувач кафедри педагогіки М.О. Григор'єв активно включився в науково-просвітницьку діяльність. Саме з його ініціативи у ВНЗ проведено заходи щодо підвищення педагогічної культури ХДПІ у післявоєнний час. Упродовж 1944-1945 н.р. професором було прочитано величезну кількість лекцій і доповідей [156; 158; 160]:

I. На наукових конференціях в інституті та студентам вишу: 1) «Великий український народний філософ, просвітитель і педагог Г.С. Сковорода» (15 листопада 1944 р); 2) «Принципи народності й патріотизму в класичній російській педагогіці 60-х років 19 століття»; 3) «Педагогічна професія» (студентам, 1 жовтня 1944 р); 4) «Методика самостійної розумової праці студентів» (19 жовтня 1944 року); 5) «Педагогічна діяльність Л.М. Толстого» (на засіданні кафедри);

II. Учителям: 1) «Принципи народності та патріотизму в класичній російській педагогіці» (учителям Ново-Баварського району); 2) «Завдання вчителя в напрямі комуністичного виховання» (учителям Кагановицького району); 3) «К.Д. Ушинський про повторення навчального матеріалу» (учителям Харкова); 4)

«Повторення як метод навчання» (на конференції вчителів південнозалізничних доріг); 5) «Педагогічна спадщина А.С. Макаренка» (учителям Харкова);

III. Студентам вищих навчальних закладів Харкова (Транспортний, Машинобудівельний, Комуністичного будівництва, Кооперативний, Протезний технікум, Юридична школа тощо): 1) «Ідейно-моральне обличчя студента», 2) «Про дружбу»;

IV. Офіцерам-викладачам Харківського технічного училища, танкового училища: 1) «Радянська педагогіка»; 2) «Питання виховання й навчання» [157]

Наукове дослідження М.О. Григор'єва «Ідеї виховання патріотизму в класичній педагогіці 60-х років XIX сторіччя» було готове до друку в 1944 році. Також проф. М.О. Григор'євим під час війни було надруковано праці «Принципи народності й патріотизму в класичній російській педагогіці», «Сковорода – народний український філософ, просвітитель і педагог» у газеті «Радянська освіта» (1944 р.).

Станом на 1 вересня 1945 р. професора М.О. Григор'єва офіційно затверджено завідувачем кафедри педагогіки ХДПІ. У цей час М.О. Григор'єв керував двома науковими роботами аспірантів з історії педагогіки, однією роботою з педагогіки і однією – з дошкільної педагогіки. У зв'язку з відсутністю в Харківських бібліотеках необхідних книжок і матеріалів М.О. Григор'єв з 15 серпня до 15 вересня 1945 р. був відряджений до Москви для роботи над докторською дисертацією [159]. Саме під його керівництвом члени кафедри розпочали активну роботу над поповненням фондів бібліотеки імені В.Г. Короленка.

Становлення відомого освітянина, педолога, педагога та психолога *Давида Генріховича Елькіна* (1895-1983 рр.) найяскравіше відображає сутність діяльності кафедр педагогіки, де впродовж першої половини XX сторіччя відбувалося їх формування через призму таких наук, як педологія, рефлексологія, психологія, педагогіка, фізіологія, історія педагогіки. Цей час характеризується не лише уточненням предметів поданих вище наук, але й пошуками в цих науках себе знаних сьогодні науковців.

Згідно з автобіографією [192], Д.Г. Елькін народився 31 жовтня в місті Воронежі. Після закінчення першої класичної гімназії вступив до вищої школи, яку закінчив на природознавчому й економічному факультетах. З 1917 р. почав працювати в лабораторії експериментальної психології професора М.М. Ланге; з 1919 по 1921 рр. – у комісії в справах малолітніх, паралельно впродовж одного року – старшим лаборантом Одеського педологічного інституту. З 1921 по 1922 рр. викладав курс дитячої психології на курсах підготовки робітників шкіл для сліпих. Також із 1921 р. почав працювати в лабораторії психології та рефлексології Одеського ІНО як асистент, де займався питаннями материнства й дитинства, методів дослідження дитинства.

Згідно з даними електронної енциклопедії «Вікіпедія» [62], 1914 р. Д.Г. Елькін вступив до Петербурзького психоневрологічного інституту. Однак бажання отримати класичну університетську освіту стимулювало його повернутися до Одеси, де залишилась його родина. У 1915 р. Д.Г. Елькін перевівся на природничо-науковий відділ фізико-математичного факультету Новоросійського університету, який закінчив 1921 року. Великий вплив на становлення наукових поглядів Д. Г. Елькіна мав проф. М.М. Ланге.

У 1923 р. викладав шкільну психологію на курсах шкільно-санітарних лікарів. Крім того, працював у цілій низці шкіл Одеси, завідував трудшколою №29 Одеського Соцвиху, школою для дорослих. У 1924 р. працював на Одеській педологічній станції. Упродовж цих років він став автором доповідей і публікацій на такі теми: «До питання про умови утворення автоматичних дій у читанні», «Про вплив втоми на хід навчальних процесів», «Про вплив ритму на процес пам'яті», «Про вплив колективу на пам'ять», «Про диктування дитині шкільного віку» тощо.

Із часу виникнення в Одеському ІНО науково-дослідної кафедри педагогіки й педології (1925-1926 н.р.) Д.Г. Елькін викладав педологію на педологічній секції кафедри [187, с.139]. З відновленням університетської системи освіти (1933) працював на кафедрі психології Одеського університету.

У ході дослідження встановлено активні громадські позиції Д.Г. Елькіна. Відомо, що з 1920 р. учений був членом спілки Робітосу (Робос) [192], головною «кузнею» кадрів сільських агітаторів і пропагандистів, яка була створена в стінах відділів народної освіти. У перші роки існування спілки її культурно-освітня діяльність була спрямована на політичну освіту вчителів. Вона надала методичну та матеріальну допомогу Наркомосу в організації профспілкових курсів і центрів політичної освіти на селі (Будинків політосвіти). Члени культкомісії Робосу залучалися до розробки програми та викладання політичного курсу [94].

Загальновідомо, що із середини 1930-х рр. стан психологічної науки різко погіршився. Згодом кафедри психології стали приєднувати до кафедр педагогіки. У ході вивчення матеріалів офіційного сайту Одеського національного університету імені І.І. Мечникова [66] стало відомо, що впродовж 1947-1960 рр. кафедру педагогіки й психології Одеського університету очолював Д.Г. Елькін. Аналіз архівних справ ДАОО дав можливість установити «причетність» науковця до Одеського педагогічного інституту, де у воєнні роки він очолював кафедру педагогіки [151, с.18].

Подальші експериментальні дослідження Д.Г. Елькіна були присвячені умовам високої продуктивності пам'яті. Результати цих досліджень були надруковані в «Записках Института народного образования», французькому та німецькому психологічних журналах й отримали схвальні відгуки. У монографії «Педагогіка і психологія пам'яті» (1948 р.) викладено ряд практичних рекомендацій навчання з метою підвищення його ефективності.

Крім того, Д.Г. Елькін вів активну роботу з підготовки наукових педагогічних і психологічних кадрів. Його авторству належать методичні посібники для студентів «Конспекты лекций по психологии», «Психология речи». Під його керівництвом 30 аспірантів захистили кандидатські дисертації, стали науковими працівниками в різних вузах країни.

З огляду на предмет дослідження особливий інтерес викликає малозгадувана освітянським загалом постать **Степана Федоровича Збандуто** (1900-1983 рр.) – доктора педагогічних наук, професора, який упродовж 30-ти

років (1944-1974) очолював кафедру педагогіки Одеського педагогічного інституту. У ході дослідження через соціальні мережі вдалося з'ясувати, що нещодавно до родини С.Ф. Збандуто звертався представник грецької громади в Україні, котрий збирав інформацію про видатних греків, однак у бібліотеках Харкова, Києва, Харківському міському товаристві греків «Геліос» необхідного видання не виявлено.

Упродовж подальших розшуків у ході спілкування з головою Федерації грецьких товариств України Олександром Іванівною Проценко-Пічаджи з'ясовано, що син Федора Сидоровича Степан був гордістю ялтинського роду Збандут. Народився в с. Ялті на Катеринославщині. С.Ф. Збандуто обрав педагогічний шлях: після закінчення в рідному селі народного земського училища він розпочав навчання в Маріупольській учительській семінарії (1916-1920). Упродовж 1920-1923 років учителював у сільських школах Маріупольського району, після чого навчався на історичному факультеті Дніпропетровського інституту народної освіти (1923-1925); соціально-економічному відділі факультету професійної освіти Одеського ІНО [154, с.27] (студентом упродовж 1926-1927рр., аспірантом – 1927-1930рр.).

У списках студентів його прізвище вперше стало писатися Збандуто. «Чому так сталося, – розмірковує М. Аджавенко, – сказати важко. Мабуть, молодий чоловік намагався приховати свою національність, щоб вона не заважала кар'єрі. Тоді вже починалися тривожні часи» [3]. Однак, за твердженням родичів, він дописав у кінці прізвища літеру «о» через переконання, які сформувалися в нього в процесі дослідження свого роду та етимології прізвища. Його приклад наслідували й родичі по лінії брата Дмитра.

С.Ф. Збандуто обіймав посади проректора з наукової роботи Одеського державного університету, та одночасно – викладача в Одеському педагогічному інституті (1939-1941). Перебував в евакуації; працював у містах Майкоп (Республіка Адігея) та Байрам-Алі (Туркменістан). У повоєнний час працював заступником ректора з наукової роботи (1944-1965), завідувачем (1944-1974),

професором-консультантом (1974-1975) кафедри педагогіки Одеського педагогічного інституту, був членом ради проблемної лабораторії з питань виховання учнів у дусі комуністичного гуманізму при кафедрі педагогіки Московського обласного педагогічного інституту імені Н.К. Крупської [154, с.31].

С.Ф. Збандуто дивом уцілів у роки репресій. Як свідок у кінці 1937 року притягувався в справі організації українських націоналістів. Але, судячи з допитів слідства, повадився гідно й нікого не обмовив [153].

Педагогом була і його дружина Поліна Іванівна. Вона викладала на кафедрі російської мови й літератури Одеського університету. Подружжя мало трьох дітей: дві доньки й сина, який помер зовсім маленьким в роки Другої світової війни. Молодша дочка вченого Світлана зараз живе в даний час із сім'єю в США. Старша дочка Галина вже померла. В Одесі мешкає онук С.Ф. Збандуто – Олександр.

Під керівництвом С.Ф. Збандуто кафедра педагогіки ОДПІ імені К.Д. Ушинського співпрацювала з видавництвом «Просвіта», педагогічним товариством «Мысль», розробляла питання теорії фізичного виховання, виховання підлітків, свідомої дисципліни в підлітковому віці, методів наукового дослідження педагогічного аспекту проблеми гуманізму тощо [154]. Авторству С.Ф. Збандуто належать праці «Руссо і Песталоцці: порівняння філософських і педагогічних поглядів» (1930), «Педагогические идеи В.Г. Белинского» (канд. дис., 1939), «Курс лекций по истории педагогики» (1940), «Педагогика: учебник для педучилищ» (1959), «Педагогіка: навчальний посібник для педінститутів та університетів» (1965), «Основы педагогики», «Детский коллектив и формирование личности в восьмилетней общеобразовательной школе», «Методы обучения в средней общеобразовательной школе», «Гуманизм как фактор воспитания нового человека» тощо [155].

За активну участь у розвитку вітчизняної науки нагороджений орденом «Трудового Червоного Прапора», орденом «Знак Пошани», медалями імені А.С. Макаренка та Л.Я. Яковлева, почесним званням «Відмінник народної освіти УРСР» [150, с.126.].

Знана постать у сфері вищої педагогічної освіти, відомий краєзнавець, учений, педагог **Іван Васильович Пуха** (1920-2005 рр.) привертає увагу своїм внеском у формування управлінського стилю кафедри педагогіки Запорізького педагогічного інституту. За сприяння Запорізької ОУНБ імені О.М. Горького та дружини Пуха Віри Миколаївни світ побачило видання біобібліографічного списку науковця [108].

«Учитель запорозьких педагогів» І.В. Пуха народився 19 грудня в селі Стрільники Прилуцького району Чернігівської області. Середню освіту здобув у Прилуцькій залізничній школі №57, вищу – на факультеті мови та літератури Ніжинського педагогічного інституту імені М.В. Гоголя в 1944 р.

У часи Другої світової війни входив до партизанського загону особливого призначення на Чернігівщині. Володіння німецькою мовою сприяло зарахуванню В.І. Пухи до місцевої німецької канцелярії, де здобував не лише необхідну інформацію, але й впливав на розвиток подій. За його допомогою понад сто жителів м. Прилуки отримали довідки про непрацездатність й уникнули примусових робіт у Німеччині. Лише через 52 роки після закінчення війни І.В. Пусі від імені Верховної Ради України вручили офіційний документ, який підтверджував його участь у партизанському русі й оцінював особистий внесок у перемогу.

Становлення І.В. Пухи як науковця розпочалося в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, аспірантуру при якому закінчив у 1947 р. Подальша доля освітянина тісно переплітається із Запорізьким педагогічним інститутом, де він працював старшим викладачем (1948 р.), захистив дисертацію (1949 р.), отримав посаду доцента (1960 р.), очолював кафедру педагогіки (1962-1974 рр.).

Надаючи перевагу вивченню історії української педагогічної науки, життєпису кращих її представників, І.В. Пуха створив педагогічні портрети

М. Корфа, М. Каришева, Я. Новицького, П. Бузука, Г. Сковороди, О. Духновича, І. Котляревського, І. Срезневського, Лесі Українки, Марка Вовчка, І. Франка.

Свої наукові розвідки І.В. Пуха присвятив розвитку освіти та педагогічній думки на Запоріжжі: запорозьким козачим школам, ногайським, болгарським, єврейським, земським, німецьким та іншим типам шкіл, які існували на території області. Результати його роботи апробовано на сторінках міжвідомчих збірників, обласної та республіканської преси, що сприяло ознайомленню з його творчістю значного кола читачів ХХ сторіччя. За 50 років наукової діяльності авторству І.В. Пухи належить понад 500 праць. Серед них варто виокремити такі: «Культурне будівництво в Запоріжжі» (1958 р.), «Професія професій» (1967 р.), «Школа крокує в завтра» (1971 р.), «Історія педагогіки: навчальний посібник для педагогічних інститутів» (1973 р.), «Біля витоків освіти» (1983 р.), «Розвиток народної освіти й педагогічної думки на Україні Х – поч. ХХст.» (1991 р.), «Творча зрілість вузу» (1995 р.), «Документи свідчать» (1996 р.) та ін.

Самовіддана праця педагога та краєзнавця не залишилась без уваги: у 1999 р. його нагороджено Подякою Президента та дипломом «Журналіст року-1999» за актуальність і високий художній рівень робіт. За активну громадянську позицію І.В. Пуха нагороджений орденом «За мужність», медалями «Ветеран війни, учасник боевых действий», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945г.г.», «За доблестный труд», «За активну участь в охороні пам'ятників Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.», «Маршала Жукова», «Ветеран труда». За відданість педагогічній праці науковець нагороджений значком «Відмінник народної освіти».

З огляду на предмет дослідження викликає інтерес унесок у розвиток педагогічної науки **Миколи Федоровича Даденкова** (1885-1955 рр.) – знаного науковця з питань дидактики й естетичного виховання, автором першого підручника з історії педагогіки України (1947 р.). На підставі вивчення матеріалів Державного архіву м. Києва, наукових знахідок О.С. Татенко, Н.П. Дічек [57; 132; 143] вдалося з'ясувати, що

М.Ф. Даденков народився 2 квітня в м. Кірові Кіровської області в сім'ї землеміра. Свою трудову діяльність розпочав у 1910 р. після закінчення Ніжинського історико-філологічного інституту спочатку на посаді викладача учительської семінарії станиці Кубанської, а потім викладача Лубенської учительської семінарії. Володів німецькою, латинською, грецькою, українською та російською мовами.

З 1912 по 1916 рр. М.Ф. Даденков працював викладачем п'ятої Київської гімназії, а з 1916 по 1919 рр. директором Радомишльської гімназії. З 1919 по 1920 рр. – лектором Київського Фребелівського інституту; з 1920 по 1927 рр. – викладачем Київських вищих педагогічних курсів імені Пирогова. У 1927 р. був переведений у Дніпропетровський інститут народної освіти, де працював на посаді професора до 1928 р.

З 1928 по 1941 рр. М.Ф. Даденков працював штатним професором і керівником кафедри педагогіки Ніжинського інституту соціального виховання, а потім Ніжинського педагогічного інституту імені М. Гоголя. Одночасно з жовтня 1938 р. був науковим співробітником УНДІПу, професором Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького.

У 1941 р. М.Ф. Даденков разом із родиною евакуювався на схід СРСР і до 1943 р. працював професором Кутаїського педагогічного інституту. У 1943р. за викликом Міністерства освіти УРСР реєвакуювався в м. Київ і був призначений завідувачем відділу педагогіки, згодом історії педагогіки Українського науково-дослідного інституту, відновився на посаді професора Київського педагогічного інституту, де 16 лютого 1949 р. очолив кафедру педагогіки [143].

За 53-літню педагогічну діяльність М.Ф. Даденков підготував велику кількість спеціалістів, наукових співробітників вищої школи. Його лекції вирізнялися глибиною, науковістю. Професор систематично займався науковою роботою, мав понад 50 наукових робіт, серед яких підручники з історії педагогіки з розробкою питань історії школи й педагогіки народів колишнього радянського союзу. Темати його історичних розвідок були педагогічні погляди А.С. Макаренка, К.Д. Ушинського, Н.К. Крупської, Л.М. Толстого, А.П. Чехова та

ін. Останнім часом займався питаннями історії школи в Україні, взаємозв'язку й впливу російської школи на школу України, здійснив ряд досліджень зв'язку Я.-А. Коменського з Україною, брав активну участь в організації виховної роботи серед студентів, надавав допомогу молодим викладачам педагогічних вишів у підвищенні їхньої наукової кваліфікації.

За високий внесок у розвиток вітчизняної науки М.Ф. Даденков нагороджений відзнаками «За доблестный труд» (1946), «Відмінник народної освіти» (1945), «За высококачественную и успешную работу и научно-педагогическую деятельность» (1940).

Упродовж 1968-1984 рр. завідувачем кафедри педагогіки педагогічного вишу Києва був видатний український педагог, учений-дослідник історії становлення й розвитку школи та педагогічної науки України та закордоном, громадсько-освітній діяч, проректор з навчальної роботи **Василь Назарович Смаль** (1930-1987 рр.). Його авторству належить понад 100 наукових робіт, присвячених проблемам теорії та історії вітчизняної та зарубіжної педагогіки. Його освітня діяльність та науково-педагогічні погляди стали предметом дисертаційного дослідження О.О. Адаменко [1; 90].

В.Н. Смаль народився 4 квітня в с. Гупанин Здолбунівського району Рівненської області. З перервою через Другу світову війну закінчив Підкамінську середню школу Здолбунівського району з відзнакою (1948 р.), історичний факультет Львівського педагогічного інституту (1952 р.). Студентом брав активну участь в навчально-виховного процесі ВНЗ, був головою Ради наукового студентського товариства. Саме в цей час розпочалося захоплення В.Н. Смалем літературною спадщиною Івана Франка.

Після закінчення інституту В.Н. Смаля призначено директором Баратинської середньої школи Львівської області, згодом – директором школи м. Підкамінь (1952-1955 рр.). Паралельно працював головою правління районного відділення товариства «Знання», керував комісією з питань народної освіти.

Упродовж 1955-1958 рр. навчався в аспірантурі при Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР, після чого обіймав посаду наукового співробітника відділу історії педагогіки інституту. Його наукові пошуки ознаменовано блискучим захистом у 1963 р. кандидатської дисертації на тему «Педагогічні ідеї І. Франка».

Понад 30 років життя В.Н. Смаль віддав педагогічній освіті, науці, управлінській і викладацькій діяльності. «Глибока науково-педагогічна ерудиція, прекрасне знання студентської аудиторії завжди викликали захоплення та велику повагу до професора В.Н. Смаля в студентів, викладачів і широкої громадськості» [1, с.94]. Його ім'я стоїть поряд із іменами активних учасників розбудови й становлення вищої педагогічної освіти, педагогічних вишів України.

На посаді завідувача кафедри педагогіки В.Н. Смаль установлював зв'язки та тісну співпрацю з кафедрами педагогіки не лише педагогічних інститутів України (Запорізького, Харківського, Одеського, Миколаївського), а й інших міст країн колишнього Радянського Союзу (Московського імені В.І. Леніна, Бухарського, Волгоградського, Марійського, Мінського, Тбіліського тощо), із Вищою педагогічною школою імені Клари Цеткін м. Лейпцига, Вищою педагогічною школою м. Кракова тощо. За часів його керування кафедрою розроблялися такі питання педагогіки вищої школи: удосконалення методики читання лекцій, проведення семінарських занять, педагогічна практика та науково-дослідна робота студентів – майбутніх учителів. За участі В.Н. Смаля в педагогічному виші Києва організовано семінари з підвищення теоретичного й методичного рівня викладання педагогічних дисциплін, що було співзвучним із досвідом передових шкіл і педагогів із метою підвищення якості кваліфікації випускників.

Під керівництвом В.Н. Смаля підготовлено та захищено понад 30 кандидатських дисертацій. Географія його наукової школи представлена Черкащиною, Дніпровщиною, Одещиною, Львівщиною, Миколаївщиною, Рівненщиною, Волинню, а також поза межами України. Авторству В.Н. Смаля належать роботи історико-педагогічного, порівняльного, методологічного,

дидактичного характеру: «Школа та освіта в країнах народної демократії» (1958 р.), «Досвід політехнічного навчання й трудового виховання учнів у школах Чехословацької Соціалістичної Республіки, Польської Народної Республіки, Німецької демократичної республіки» (1959-1960 рр.), «Два світи – дві системи освіти» (1964 р.), «Педагогічні ідеї Івана Франка» (1966 р.), «Кафедра педагогіки і вчитель» (1963 р.), «Педагогічна практика студентів» (1972 р.) тощо.

За вагомих внесок у розвиток педагогічної освіти В.Н. Смалю нагороджений медаллю «За доблесну працю на ознаменування народження В.І. Леніна» (1970 р.), значком «Відмінник народної освіти» (1971 р.), численними грамотами Міністерства освіти СРСР та УРСР.

З 1984 р. до 1994 р. кафедрою педагогіки завідував професор **Яків Іванович Бурлака** (1928-2008 рр.), котрий мав великий досвід педагогічної й адміністративної роботи в школі та педагогічному інституті: працював учителем, заступником директора й директором середньої школи, асистентом, викладачем, завідувачем кафедри, проректором із навчально-наукової роботи київського ВНЗ.

У ході вивчення особових справ Я.І. Бурлаки, з'ясовано, що народився він 5 липня в с. Чернече Піщанського району на Одещині в селянській родині. З 1936 р. навчався в Чернечанській неповній середній школі. Під час війни перебував у селі з батьками. Після війни закінчив семирічну школу в рідному селі та в 1944 р. вступив до педагогічного училища. З відзнакою закінчивши педагогічне училище у 1947 р., вступив на історичний факультет Київського учительського інституту. Після його закінчення у 1949 р. був направлений на педагогічну роботу в Закарпатську область. З 15 серпня 1949 р. працював учителем української мови та історії Великолопанської середньої школи та за сумісництвом директором вечірньої школи сільської молоді [142; 145].

З 1 липня 1950 р. був призначений заступником директора з навчальної роботи цієї ж школи, з 1952 р. його переведено на посаду штатного лектора Виноградівського округкома партії. У 1953 р. після закінчення історичного

факультету Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького вступив до аспірантури при ньому, після закінчення якої в 1956 р. отримав направлення в Миколаївський педагогічний інститут імені В.Г. Белінського.

Дружина Я.І. Бурлаки закінчила філологічний факультет Миколаївського педагогічного інституту імені В.Г. Белінського. Працювала відповідальним секретарем міського правління Товариства охорони пам'яток історії і культури.

З 1956 р. по 1970 р. Я.І. Бурлака працював у Миколаївському педагогічному інституті асистентом, викладачем, завідувачем кафедри педагогіки й психології, а в 1966 р. – проректором з навчальної та наукової роботи. Як проректор педагогічного інституту спрямовував роботу кафедр, усього колективу закладу на вдосконалення навчально-виховного процесу, підвищення рівня науково-дослідної роботи та науково-методичної кваліфікації викладачів. Брав активну участь у громадському житті навчального закладу, був ректором Університету наукових знань для вчителів, депутатом Миколаївської міської ради депутатів трудящих. 29 червня 1966 р. Я.І. Бурлаці присвоєно вчений ступінь кандидата педагогічних наук.

За час роботи в інституті Я.І. Бурлака виявив себе кваліфікованим викладачем, успішно керував кафедрою педагогіки. Лекції, семінарські, практичні заняття проводив на високому науково-методичному рівні, систематично працював над підвищенням своєї науково-педагогічної кваліфікації, над дослідженням актуальних педагогічних проблем у школі, виступав з доповідями перед учителями, на конференціях наукових співробітників.

Варто наголосити, що на початок сімдесятих років у системі Міністерства освіти УРСР підготовка вчительських кадрів здійснювалася в 32 педагогічних інститутах і 44 педагогічних училищах. Методичне й організаційне керівництво цими навчальними закладами в Міністерстві освіти УРСР здійснювало Управління вищих і середніх навчальних закладів. З метою здійснення керівництва цим управлінням Рада міністрів УРСР звернулася до Ради міністрів СРСР з проханням виділити із загального ліміту посадових окладів один для працівника управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів

Міністерства освіти УРСР, який має вчені ступінь і звання, передбачені постановою Ради міністрів СРСР від 5 червня 1957 р. для працівників ВНЗ. За умови виділення такої ставки з 20 квітня 1970 р. Я.І. Бурлака працював начальником управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів Міністерства освіти УРСР. Нова посада зумовила переїзд Я.І. Бурлаки до Києва, де він отримав прописку й службове житло, а також посаду доцента кафедри педагогіки КДПІ імені О.М. Горького.

Відповідно до нової структури апарату Міністерства освіти УРСР, затвердженої постановою Ради міністрів УРСР 25 лютого 1972 р, Я.І. Бурлака покинув Управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів і цілком перейшов до педагогічного вишу Києва, де впродовж 1984-1994 рр. очолював кафедру педагогіки.

Я.І. Бурлака – автор понад 100 опублікованих робіт, серед яких «В нашей школе-интернате» (1960), «Беседа как метод навчання» (1961), «Народження педагога» (1966), «Про деякі прийоми активізації пізнавальної діяльності студентів при вивченні курсу педагогіки» (1970), «Проблема удосконалення навчального процесу в педагогічному вузі» (1975), «Сочетание групповых и индивидуальных форм учебной деятельности студентов» (1988), «Комплексне вивчення психології та педагогіки» (1992) тощо.

За внесок у розвиток освіти України Я.І. Бурлака нагороджений грамотою Міністерства освіти УРСР (1961), значком «Відмінник народної освіти» (1964).

У контексті досліджуваної проблеми інтерес викликає персоналія завідувача кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди впродовж 1946-1974 рр. **Андрія Ілліча Зільберштейна** (1897-1984 рр.) – професора, фахівця з педагогіки, психології, юриспруденції.

З'ясовано, що А.І. Зільберштейн народився 11 вересня у Москві. Згодом його батьки переїхали до Харкова й усе його подальше життя було пов'язане з цим містом. У 1914 р. А.І. Зільберштейн закінчив Харківське реальне училище № 1, два роки поспіль

навчався в Петроградському психоневрологічному інституті (до 1917 р.). Згодом вступив на правовий факультет Харківського інституту народного господарства, який закінчив у 1926 р., здобувши спеціальність юрист-криміналіст. У 1940 р. закінчив вечірній Університет марксизму-ленінізму для наукових робітників.

У серпні 1917 р. А.І. Зільберштейн був мобілізований в лави армії, до 1918 р. служив рядовим в 30-му пішому полку, звідки був виведений для роботи в культурно-просвітницький відділ солдатської секції Харківської ради робітників, селян і солдатських депутатів. Широкий кругозір, різнобічність наукових інтересів А.І. Зільберштейна позначилися не тільки на його прагненні здобути фундаментальну освіту в різних галузях знань, а й на практичній діяльності. З 1919 р. до 1921 р. він працював у Харківському губернському відділі народної освіти на посаді завідувача курсів підготовки працівників і завідувача відділу. Упродовж 1921-1934 рр. – у Наркомпросі УРСР на посадах методиста та завідувача педвідділу; 1935-1937 рр. – завідувача відділу Української психоневрологічної академії, співробітником Українського науково-дослідного інституту педагогіки.

Становлення педагогічної періодичної преси в Україні також пов'язане з ім'ям А.І. Зільберштейна. Він стояв біля витоків журналів «Шлях освіти» (згодом «Комуністична освіта»), виконуючи обов'язки заступника редактора. Цю велику й відповідальну роботу поєднував із педагогічною діяльністю. З 1923 р. починає активно працювати у ВНЗ Харкова: у Харківському інституті народної освіти (викладач (1923-1925), замдекана (1925-1927)), Українському інституті комуністичної освіти (професор (1927-1934)), на педагогічному відділі Харківського інституту механізації сільського господарства (професор, завкафедри (1935-1940)), Харківському державному університеті (професор (1937-1941)), Харківському державному педагогічному інституті (професор, завідувач кафедри педагогіки (1946-1974)), на умовах погодинної оплати в Харківському політехнічному інституті та в інших ВНЗ міста. Читав такі курси: система народної освіти, політико-просвітницька робота, педагогіка, історія педагогіки тощо. Зокрема, у ХІНО працював на факультеті політичної освіти,

розробляв наукову тему «Комплексова система в роботі з дорослими», викладав предмет «Система радянської освіти» [194, с. 20].

Під час Другої світової війни (1941-1946 рр.) служив комісаром госпіталю, заступником начальника госпіталю в містах Новосибірськ і Ярославль. Після закінчення війни та демобілізації указом Міністерства вищої освіти від 17 квітня 1946 р. був переданий у розпорядження дирекції ХДП, де очолив кафедру педагогіки й психології.

Колеги, аспіранти завжди відзначали неординарність постаті А.І. Зільберштейна. Він часто збирав у себе на квартирі однодумців, де за чайним столом ділився думками про розвиток науки, освіти, людські цінності. Згадував твори А.П. Чехова, особисті зустрічі з Н.К. Крупською, А.С. Макаренком, наркомом освіти УРСР М.О. Скрипником.

А.І. Зільберштейн завжди добре відчував нове, прогресивне в науці. Ученим було започатковано нові напрями педагогічних досліджень, пов'язані з питаннями наочності в навчанні, активізації пізнавальної діяльності школярів. На сьогодні збереглися тези лекцій А.І. Зільберштейна (1975 р.) щодо формування пізнавальної активності й самостійності учнів, у яких наголошується на важливості цієї проблеми для розвитку педагогічної науки. Для аргументації вченим наводяться такі висловлювання відомих класиків педагогіки: А. Дістервега: «Поганий учитель підносить істину, хороший – учить її знаходити»; К.Д. Ушинського: «Необхідно завжди надавати дитині можливість діяльності, яка б відповідала її силам, і допомагати їй тільки там, де у неї не вистачає сил, поступово послаблюючи цю допомогу відповідно до віку дитини»; Я. Корчака: «Веліти будь-кому дати тобі готові думки – це доручити жінці родити твоє дитя. Є думки, котрі потрібно самому народжувати в муках, ось вони і є найціннішими».

Під керівництвом А.І. Зільберштейна колективом кафедри педагогіки розроблено та впроваджено в практику підготовки майбутніх учителів спецсемінари «Сутність процесу навчання», «Виробниче навчання учнів у середній школі», «Самостійна робота учнів на уроках», «Управління школою»,

«Методика виховної роботи в школі». Кафедра тісно співпрацювала з Науково-дослідницьким інститутом педагогіки в Києві, Академією педагогічних наук РСФСР у Москві, Науково-дослідним інститутом педагогіки м. Ленінграда.

Професор А.І. Зільберштейн зробив вагомий унесок у справу підготовки викладачів вищої кваліфікації, постійного поповнення й оновлення інтелектуального потенціалу вищих навчальних закладів. У 1969 р. він уперше в Україні розробив і впровадив програму курсу педагогіки вищої школи, який читав у Харківських інститутах – юридичному, політехнічному, педагогічному, сільськогосподарському [106]. Професійна озброєність викладачів психолого-педагогічними знаннями повинна розпочинатися з опанування закономірностей організації процесу навчання й виховання студентів. Тому професор наголошував, що в загальному процесі становлення особистості науковця великого значення треба надавати загальнопедагогічним і дидактичним аспектам теорії навчання, пошуково-наукової діяльності, знанням про психологічні властивості особистості студента у ВНЗ [64].

Зокрема, курс «Педагогіка вищої школи», розроблений А.І. Зільберштейном, увібрав такі питання: процес навчання у ВНЗ, принципи організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, зміст освіти, методи навчання у вищій школі, види навчання, форми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, організація контролю за навчально-пізнавальною діяльністю, організація самостійної роботи студентів, організація науково-дослідної роботи студентів й аспірантів, виховна робота у вищому навчальному закладі, історія розвитку вищої школи, вимоги до викладача вищого навчального закладу тощо [64].

А.І. Зільберштейн з успіхом поєднував наукову й навчальну діяльність з активною громадською роботою. Виступав із доповідями та лекціями не лише в інституті, а й перед учителями шкіл м. Харкова й області. Упродовж багатьох років керував педагогічною секцією обласного Товариства з розповсюдження наукових знань [177].

У клопотанні дирекції інституту стосовно нагородження проф. А.І. Зільберштейна медаллю імені А.С. Макаренка зазначено: «Проф. А.І. Зільберштейн приділяв велику увагу покращенню навчальної роботи з педагогічних дисциплін і педагогічної практики в школі, здійснював методичну роботу щодо вдосконалення навчального процесу в інституті. Лекції з педагогіки проф. А.І. Зільберштейн читав на високому науковому й методичному рівні, систематично проводив науково-дослідницьку роботу стосовно наочного навчання, надрукував понад 40 наукових праць із теорії й історії наочного навчання й інших питань виховання й навчання» [177].

Лише впродовж 1968-1973 рр. А.І. Зільберштейн на посаді професора кафедри педагогіки і психології читав курси «Вступ до педагогіки», «Педагогіка», «Педагогіка вищої школи» (для молодих викладачів), проводив семінар з методики виховної роботи. Стосовно наукової роботи підготував до друку і здав 6 робіт, опублікував 11 статей, у тому числі статті про К.Д. Ушинського та Г.С. Сковороду. Працював над темою проблемного навчання. Здійснював велику роботу з аспірантами (12 чоловік, із них 8 захистили дисертації, 4 – здали роботи до захисту). На громадських засадах керував семінаром «Філософські основи педагогіки», студентським науковим гуртком, часто виступав з доповідями для студентів і викладачів, очолював комісію з навчально-методичної роботи інституту.

На основі вивчення архівних матеріалів особової справи А.І. Зільберштейна виявлено надзвичайну гордість професора за своїх учнів і послідовників: «За час роботи в Харківському державному педагогічному інституті під моїм керівництвом 26 аспірантів були підготовлені до захисту кандидатських дисертацій і присвоєння ВАКом ученого ступеня кандидата педагогічних наук. Цей «поверх (етаж)» дає мені право клопотати про переведення мене на пенсію» [177, с.78].

У зв'язку з погіршенням самопочуття А.І. Зільберштейн на основі заяви на ім'я ректора М. Бойка з 15 березня 1973 р. був звільнений від обов'язків завідувача кафедри педагогіки й психології й обіймав лише посаду професора

кафедри. З 1 вересня 1981 р. на основі заяви А.І. Зільберштейна стосовно виходу на пенсію, дирекція ВНЗ на чолі з І.Ф. Прокопенком призначила його на посаду професора-консультанта.

Незважаючи на значне погіршення стану здоров'я, А.І. Зільберштейн здійснював активну діяльність з огляду всіх напрямів роботи кафедри. Вражає його доробок уже після звільнення з посади завідувача:

✓ навчальна діяльність: читав курси «Вступ до педагогіки», «Вступ до педагогічної спеціальності», «Курс педагогіки школи (дидактика, теорія виховання й елементи школознавства», спецсемінари «Робота класного керівника» і «Активізація пізнавальної діяльності учнів і проблемне навчання»; керував написанням дипломних і курсових досліджень, педагогічною практикою студентів у школах №4, №27, №116, №36; читав відкриті лекції на теми: «Педагогіка як наука», «Процес навчання», «Принципи навчання», «Проблемне навчання», «Перевірка й оцінка знань учнів»; брав участь у роботі факультету підвищення кваліфікації директорів, керував самостійною роботою слухачів цього факультету (понад 100 чоловік); читав лекції на курсах підвищення кваліфікації учителів мови, літератури й природознавства; читав курси лекцій з педагогіки вищої школи в ХДПІ, а також в інститутах: фармацевтичному, суспільного харчування, юридичному, медичному та ін.;

✓ методична робота: розробив розгорнуті плани всіх лекцій курсу «Вступ до педагогічної спеціальності», тематику до всіх практичних занять курсів «Вступ до педагогіки», «Педагогіка школи», «Педагогіка», проекти положень про організацію й методику практичних занять курсів циклу педагогічних наук; підготував і здав доповіді для викладачів заочного відділення на тему «Особливості організації й методики навчальної роботи на заочному відділенні» (1973 р.), «Дидактичні вимоги до лекції на заочному відділенні» (1976-1977 н.р.); за дорученням керівництва видання «Радянська школа» зробив розгорнуті відгуки на рукописи «Активізація пізнавальної діяльності учнів» (Бердянський педінститут), «Комплексне використання засобів наочного навчання» (Л. Чашко), «Про навчання учнів прийомом пізнавальної діяльності» (Б. Коротяєва) та ін.

Також написав розгорнутий план лекції «Проблема самовиховання і самоосвіти школяра», «Про творчий характер лекції», 8 відгуків на автореферати кандидатських дисертацій і за завданням ВАКу 2 відгуки на докторські дисертації Д. Тюржевського, Д. Сметаніна;

✓ наукова робота: займався вивченням і розробкою питань про методологію наочного навчання, роль педагогічного експерименту в наукових дослідженнях як їх обов'язкового компонента; написав розділи посібника «Дидактичний принцип наочності» за темами «Типи наочних посібників», «Дидактичні основи наочного навчання», «Дидактичний аналіз ілюстрації посібника»; підготував і зробив доповідь «Про емпіричні й теоретичні рівні методів науково-педагогічних досліджень»; опублікував статтю в журналі «Радянська школа» «Про вдосконалення педагогічної підготовки студентів педінститутів», розділи в посібниках «Організація й методика проведення екзаменів у вищій школі», «Історія педагогіки» «Педагогіка», «Педагогічні ідеї К. Ушинського» тощо; брав участь у розробці методичних матеріалів у співавторстві з В. Барабашем – «Реалізація диференційованого навчання в системі шкільної освіти», у співавторстві з В. Євдокимовим – «Використання засобів наочності в проблемному навчанні»;

✓ робота з підготовки наукових співробітників: здійснював керівництво роботою аспірантів В. Андрусенко, С. Балбенка, В. Барабаш, О. Боданської, Н. Воскресенської, М. Гадецького, А. Доценко, Т. Дударенко, С. Золотухіної, В. Євдокимова, А. Єрошкіна, І. Кабиш, К. Кривошеєнко, М. Лазарева, Н. Литвиненко, В. Лозової, В. Медведєва, Л. Нечепоренко, Т. Пологової, М. Розладової, Г. Солдатової, В. Сотнікова, Л. Хитяєвої, спільно з Л. Поповою – Л. Юрченко і В. Куразаєвої; брав участь у розробці програми з кандидатського мінімуму із загальної педагогіки й історії педагогіки; був членом екзаменаційної комісії;

✓ виховна робота серед студентів: керував гуртком студентів із вивчення питань педагогіки на фізико-математичному факультеті, виступав у

гуртожитках із доповідями стосовно зустрічей з А. Макаренком, проводив бесіди зі студентами з організації самостійної роботи;

✓ громадська робота: був керівником комісії з контролю за навчальною діяльністю ректорату, головою журі з оцінки науково-дослідницьких робіт з питань педагогіки й психології студентів харківських ВНЗ; упродовж 17 років керував секцією педагогіки й психології обласного товариства «Знання», методологічним семінаром «Філософські основи вітчизняної педагогіки»; читав курс «Елементи педагогіки в системі партійної пропаганди» у вечірньому університеті марксизму-ленінізму, курси з педагогіки вищої школи для викладачів інших ВНЗ Харкова (юридичного, фармацевтичного, сільськогосподарського, політехнічного, харківського філіалу республіканських курсів підвищення кваліфікації працівників юстиції тощо).

Варто узагальнити, що основними напрямками наукових досліджень А.І. Зільберштейна були наочність у навчанні, активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів і студентів, проблемне навчання, управління пізнавальною діяльністю учнів у процесі розв'язання ними пізнавальних завдань, організація екзамену у ВНЗ, формувальний експеримент у педагогічній науці, удосконалення педагогічної підготовки студентів педагогічних вишів, питання історії педагогіки тощо.

Авторству А.І. Зільберштейна належить понад 100 публікацій, серед них: «Два світи – дві системи освіти й виховання (1973 р.), «Проблема розвитку пізнавальної активності школярів у творах К.Д. Ушинського» (1974 р.), «Роль и значение средств наглядности обучения в управлении познавательной деятельности учащихся при решении ими познавательных задач: тезисы всесоюзной научной конференции» (1974 р.), «Об осуществлении индивидуального подхода к учащимся в процессе обучения: методические рекомендации» (1973 р.), «Про вдосконалення педагогічної підготовки студентів педінститутів» (1974 р.), «Формуючий експеримент як метод науково-педагогічних досліджень» (1975 р.), «Проведення екзаменів і заліків у вищій школі» (1979 р.) тощо.

За заслуги у сфері педагогічної освіти, захисту Батьківщини А.І. Зільберштейн неодноразово нагороджувався почесними грамотами та відзнаками Міністерства освіти, зокрема медалями «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945рр.», імені А.С.Макаренка, трьома значками «Відмінник освіти».

У подальшому кафедрою педагогіки педагогічного вишу Харкова керувала *Людмила Данилівна Попова* (1923-2014 рр.). Уродженка м. Харкова Л.Д. Попова після закінчення СШ № 102 (1941 р.) перебувала в евакуації в м. Казані, де працювала робітницею на фабриці. У 1943 р. закінчила військово-авіаційне училище й упродовж 1942-1945 рр. брала участь у бойових діях на фронтах Другої світової війни. Після демобілізації повернулася до Харкова, працювала секретарем, заввідділу райвиконкому. У 1953 р. з відзнакою закінчила історичне відділення історико-філологічного факультету ХДПІ ім. Г.С.Сковороди, 1957 р. – аспірантуру при кафедрі педагогіки. Під керівництвом професора М.О. Григор'єва захистила кандидатську дисертацію «Проблеми наочного навчання в педагогічній спадщині В.І. Водовозова і М.Ф. Бунакова».

Л.Д. Попова мала великий досвід організаторської роботи: упродовж 1957-1960 рр. вона працювала завідувачем відділу підпрактики й викладачем Харківського педагогічного інституту іноземних мов імені Н.К. Крупської; з 1961 р. – «погодинником», асистентом, старшим викладачем у ХДПІ імені Г.С.Сковороди [178, с.108].; у 1966-1974 рр. – секретарем парторганізації інституту, членом Київського райкому Компартії України; у 1973-1975 рр. – доцентом Харківської Міської ради народних депутатів, згодом – членом партійного бюро, головою обласної секції педагогіки, членом президії Харківського обласного педагогічного товариства; з 1973 по 1978 рр. обіймала посаду завідувача кафедри педагогіки й психології ХДПІ імені Г.С.Сковороди, з 1985 р. – професора кафедри.

Працюючи на кафедрі педагогіки, Л.Д. Попова вивчала й аналізувала форми й методи педагогічної підготовки студентів у Харківському педагогічному інституті XIX – першої половина XX ст., досліджувала внесок у розвиток проблем

навчання та виховання в школі та ВНЗ Х.Д. Алчевської, Б.Д. Грінченка, А.С. Макаренка, Г.С. Сковороди та інших видатних освітян України, брала участь у підготовці та редагуванні історико-педагогічних досліджень, які ввійшли до науково-методичних видань кафедри («Педагогічна Харківщина», «Педагогічні погляди А.І. Зільберштейна і сучасність», «Напрями наукових досліджень кафедри педагогіки», «Контроль навчально-пізнавальної діяльності школярів і студентів») [168, с.139].

Л.Д. Попова читала лекції з актуальних проблем історії педагогіки для аспірантів і пошукувачів. Неодноразово в Магдебурзькій вищій педагогічній школі імені Вайнерта читала лекції, проводила семінарські заняття з історії педагогіки, дискусії, виступи перед викладачами, працювала в школі (виступала перед учителями й учнями), відвідувала уроки російської мови, зустрічалася з аспірантами, дипломниками, ознайомлювалася з програмою та змістом курсу педагогіки, психології й історії педагогіки, відвідувала заняття завідувача кафедри Гольца з історії педагогіки, семінарські заняття асистентів кафедри [169]. Керувала роботою аспірантів та пошукувачів (Т.В. Лутаєва, О.В. Слепцова, В.А. Кузьмичова, Л.М. Шаповал, І.П. Внукова, С.С. Селюнін, Л.П. Юрченко, А.Г. Відченко, Т.П. Танько, М.М. Окса та ін.). Була членом спеціалізованої вченої ради при ХНПУ імені Г.С. Сковороди. За дорученням кафедри педагогіки рецензувала автореферати та дисертації [168, с.140]

До кінця життя Л.Д. Попова працювати над темою «Особливості розвитку ідей підготовки вчительських кадрів в історії вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки», зосереджувала увагу на вивченні педагогічної спадщини освітян України.

Професор Л.Д. Попова створила власну наукову школу, підготувала понад 25 кандидатів педагогічних наук, стала автором більше 200 друкованих наукових і науково-методичних праць історико-педагогічного характеру. Нагороджена орденом Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.; 12 медалями, зокрема «За відвагу», «За бойові заслуги», медаллю імені А.С. Макаренка, медаллю імені Н.К. Крупської,

знаками «Відмінник народної освіти України», «Отличник народного образования СССР» тощо.

Вагомий унесок у розвиток кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди, налагодження зв'язку кафедри та інституту зі школами здійснено **Іваном Тимофійовичем Федоренком** (1908-1982 рр.), який народився на Ніжинщині в багатодітній сім'ї. Після закінчення семирічної школи І.Т. Федоренко 2 роки навчався в Ніжинській агротехпрофшколі. У 1927 р. вступив на фізико-математичний факультет Ніжинського ІНО, який закінчив у 1930 р. Працював учителем математики й фізики в м. Вовчанську Харківської області, у педагогічному технікумі м. Кременчуга Полтавської області. З 1935 р. професійно-педагогічна діяльність І.Т. Федоренка була пов'язана з Харковом, де він працював директором середньої школи № 4 (1943-1945 рр.), заступником завідувача міськвно (1945-1950 рр.), завідувачем міськвно (1950-1954 рр.), директором середньої школи № 77 (1954-1955 рр.), завідувачем промисловим відділом облвно (1955-1963 рр.), директором середньої школи № 94 (1963-1966 рр.). З 1966 р. І.Т. Федоренко викладав у ХДПІ педагогічні дисципліни на посадах доцента, професора, завідувача кафедри педагогіки (1978-1982 рр.).

У 1964 р. І.Т. Федоренко захистив кандидатську дисертацію, а в 1976 р. – докторську на тему «Дидактичні умови оптимізації підготовки учнів до засвоєння нових знань». Упродовж 1966-1982 рр. очолював проблемну лабораторію експериментальної дидактики (ЛЕД) та Харківську обласну раду педагогічного товариства.

Учений підготував п'ять монографій, 37 науково-методичних матеріалів, більше 100 наукових статей у різних виданнях. Під його керівництвом захищено три кандидатські дисертації. У 1968 р. І.Т. Федоренку присвоєно почесне звання «Заслужений учитель України», а в 1978 р. нагороджено медаллю ім. А.С.Макаренка.

Зі становленням і розвитком дидактичних проблем середньої та вищої школи України пов'язане ім'я **Валентини Іванівни Лозової** (1937 р.н.). Управлінський етап її діяльності на кафедрі педагогіки ХДПУ імені Г.С. Сковороди припадає на 1982-2002

роки. Саме під її керівництвом, завдяки її науковому таланту та відданості улюбленій справі кафедра набула статусу провідної в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди. Її захопленість наукою, активний пошук, професіоналізм, широка ерудиція та вагомий педагогічний досвід сприяли піднесенню наукового авторитету кафедри, формуванню її особливого науково-педагогічного іміджу, створенню власної науково-педагогічної школи, яка відома своїм творчим доробком не лише в Харкові, але й за його межами.

В.І. Лозова народилася в с. Первомайське Зміївського району Харківської області. Закінчила з медаллю Балакліївську середню школу № 2 (1954 р.), з відзнакою ХПШ імені Г.С. Сковороди (1959 р.). Доктор педагогічних наук (1991 р.), професор (1991 р.), член-кореспондент НАПН України (1992 р.), заслужений діяч науки і техніки України (1997 р.), знаний фахівець із проблем дидактики. Усе життя В.І. Лозової пов'язане з педагогічною діяльністю. З 1959 р. по 1969 р. працювала вихователем школи-інтернату № 6, учителем середньої школи № 62. Навчалася в аспірантурі на кафедрі педагогіки (одночасно працювала в СШ № 62), здійснюючи педагогічний експеримент за темою «Використання проблемних запитань і завдань для перевірки знань школярів». У 1972 р. захистила кандидатську дисертацію, а в 1990 р. – докторську на тему «Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів».

В.І. Лозова пройшла всі щаблини викладацької кар'єри: викладач, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри, директор Інституту педагогіки і психології імені В.О. Сухомлинського ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Про рекомендацію В.І. Лозової на посаду завідувача кафедри проректор з навчально-виховної роботи В.І. Євдокимов зазначив: «В.І. Лозова працювала на кафедрі педагогіки з 1972 р., лекції і практичні заняття вирізнялися науковою глибиною, яскравістю викладу, носять новаторський характер, тісно пов'язані з практикою навчально-виховної роботи середньої і вищої школи. Успішно керувала аспірантами. Ефективно керувала опорною кафедрою педагогіки, координувала

навчальну, науково-методичну й організаційно-методичну роботу педагогічних кафедр Ворошиловградського, Полтавського, Сумського, Слов'янського, Горлівського і Глухівського педагогічних вишів України.

Упродовж 10 років працювала вчителем російської мови й літератури. Член президіуму Обласної ради педагогічного товариства УРСР, керувала районною секцією педагогіки та психології товариства «Знання», була активним лектором обласної організації товариства «Знання» УРСР» [170, с.152]. За успіхи в навчально-виховній, науковій і громадській роботі у 1988 р. Лозову нагороджено премією імені Г.С. Сковороди [167, с. 104]

В.І. Лозова має близько 200 публікацій, зокрема три монографії, 10 підручників, 17 методичних рекомендацій. Найвагоміші серед них: монографія «Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів», посібники «Пізнавальна активність школярів», «Теоретичні основи виховання й навчання» (два видання в співавторстві), «Формирование познавательной активности школьников» (у співавторстві), «Лекції з педагогіки вищої школи» (у співавторстві), «Гуманістична дидактика В.О. Сухомлинського», «Хрестоматія з педагогіки вищої школи» (у співавторстві) тощо.

В.І. Лозова продовжує інтенсивну наукову роботу, створивши потужну наукову школу. Під її керівництвом підготовлено 16 докторів та 54 кандидати педагогічних наук.

За вагомий внесок у розвиток педагогічної науки й освіти В.І. Лозова відзначена такими державними нагородами: «Відмінник народної освіти» (1976 р.), медалями імені А.С. Макаренка (1987 р.) й імені Н.К. Крупської (1990 р.), знаками імені В.О. Сухомлинського (2005 р.) й імені К.Д. Ушинського (2007 р.). В.І. Лозова – лауреат конкурсу ХДПІ імені Г.С. Сковороди «Людина року» (1994 р.), іменний стипендіат із гуманітарних наук Харківської обласної державної адміністрації (2005 р.), дипломант обласного конкурсу «Вища школа – кращі імена» в номінації «Викладач фундаментальних дисциплін» (2005 р.), переможець обласного конкурсу «Вища школа – кращі імена» (2010 р.).

У 1997 році за значний особистий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів, плідну науково-педагогічну діяльність Указом Президента України

В.І. Лозовій було присвоєне почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

У контексті персоналістично-біографічного методу доцільно вивчити життєдіяльність керівника кафедри педагогіки Сумського педагогічного інституту, професора **Миколи Остаповича Лазарєва** (1936 р.н.) та з'ясувати особливості формування його педагогічних ідей і їх вплив на розвиток кафедри.

Народився М.О. Лазарєв у с. Волобуївка Балаклійського району Харківської області. Вищу педагогічну освіту здобув у ХДПІ імені Г.С. Сковороди в 1960 р. Працював учителем російської мови та літератури, директором шкіл м. Дзержинська на Донеччині та м. Балаклії на Харківщині, на кафедрі педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди. У СумДПІ імені А.С. Макаренка працював доцентом кафедри педагогіки, деканом музично-педагогічного факультету, завідувачем кафедр педагогіки й педагогічної творчості. У викладацькій діяльності зосереджувався на читанні курсів педагогічної творчості, педагогіки, педагогіки вищої школи.

Маючи ґрунтовну наукову й методичну підготовку, багаторічний науково-педагогічний стаж, розвинуті здібності й уміння до викладацької роботи, М.О. Лазарєв, як свідчать його учні, проводив свої заняття на високому науковому й методичному рівні, творчо застосовував широкий спектр методів, прийомів і засобів навчання, демонструючи високогуманістичну культуру спілкування зі студентами, аспірантами, вчителями, колегами по кафедрі.

М.О. Лазарєв неодноразово виступав на республіканських і міжвишівських конференціях у Москві, Києві, Полтаві, Харкові та ін. містах. Був головним редактором 3-х збірників матеріалів республіканських наукових конференцій. Авторству вченого належить понад 130 опублікованих наукових робіт, зокрема 4 монографії, 9 навчальних посібників, понад 40 статей у провідних фахових виданнях. Серед них варто назвати «Евристичне навчання – новий рівень професійної творчості та майстерності педагога» (2008 р.), «Діалогічні методи – основа спільної творчості

діяльності вчителя й учнів» (2010 р.), «Евристично-модульне навчання як інтеграційна особистісно-зорієнтована технологія формування творчої особистості» (2007 р.), «Евристична діяльність – основа сучасного навчального процесу» (2009 р.) тощо.

За час науково-педагогічної роботи М.О. Лазарев опублікував навчально-методичні посібники для вчителів: «Комплексное применение экранных и звуковых пособий на уроках русского языка» (1997 р., у співавторстві), «Педагогіка у системі політичної освіти» (1986 р.), «Педагогічні основи політичної освіти» (1989 р.), «Творчество, творческие способности и творческие методы в педагогической деятельности» (1990 р., у співавторстві). Для студентів педагогічних ВНЗ та аспірантів підготував такі навчальні та навчально-методичні посібники: «Загальні основи педагогіки. Теорія виховання» (1989 р.), «Педагогическое общение как условие творческой работы учителя и школьников в эксперименте «Экология и диалетика» (1993 р.), «Основи педагогічної творчості» (1993 р.), «Основи педагогічної творчості» (затверджено Міністерством освіти як навчальний посібник для студентів педагогічних інститутів, 1995 р.).

Посібники «Основи педагогічної творчості» 1993 та 1995 рр. проходили науково-методичну експертизу на кафедрах педагогіки та психології Харківського педагогічного університету й одержали схвальну рецензію спеціалістів і рекомендації до друку. Загальний обсяг друкованої науково-методичної продукції становить понад 48 друкованих аркушів.

Матеріали багаторічної науково-дослідної роботи знайшли своє відображення в науковій монографії М.О. Лазарева «Теоретичні та методичні основи педагогічної творчості», котра була схвалена кафедрами педагогіки й психології Харківського університету, Житомирського, Полтавського педагогічних вишів, секторами педагогіки й психології Харківського педагогічного ВНЗ.

Управлінський період науково-педагогічної діяльності М.О. Лазарева припадає на складний час соціально-економічних і політичних реформ упродовж 1987-1994 рр. Під його керівництвом колектив кафедри педагогіки не тільки не втратив свого творчого потенціалу, але й розширив його, здобув додаткові можливості кадрового зростання: при кафедрі була відкрита аспірантура,

започатковане видання збірника наукових праць «Педагогічні науки», що ввійшов до переліку фахових видань ВАК України. Предметом пріоритетного наукового інтересу викладачів стала проблема формування пізнавальної активності й творчості студентів ВНЗ та школярів. У 1994 р. переважно з числа працівників кафедри педагогіки під керівництвом проф. М.О. Лазарєва був сформований новий науковий підрозділ – кафедра педагогічної творчості [67]

Як керівник кафедри педагогічної творчості, М.О. Лазарєв разом із колегами та аспірантами працював над науковим дослідженням «Соціально-педагогічні основи становлення творчих здібностей учителя», що фінансувалося Міністерством освіти України і входило до одного з провідних напрямів наукових досліджень країни. Названа наукова проблема знайшла схвальну оцінку як ученої ради Сумського педагогічного інституту, так і Міністерства освіти.

Під керівництвом М.О. Лазарєва на кафедрі підготовлено й захищено 15 кандидатських дисертацій. За його ініціативи й активної участі створено цілісний науково-методичний центр для вивчення основ педтворчості як одного з провідних курсів професійної підготовки вчителя, розроблено науково-методичне забезпечення для його функціонування (план, програму, посібники, розробки лабораторних занять, творчих завдань). На базі міських шкіл №№ 25 і 29 М.О. Лазарєв очолював науково-педагогічний експеримент «Педагогічне забезпечення самореалізації пізнавально-творчих якостей учнів» [39, с.183-186].

За результатами наукової й методичної роботи професор М.О. Лазарєв нагороджений медаллю імені А.С. Макаренка, знаком «Відмінник народної освіти», Почесними грамотами Міністерства освіти України, знаком федерації вчених України, медаллю А.С. Макаренка «За заслуги в галузі освіти й педагогічної науки», Почесною відзнакою Української федерації вчених, нагрудним знаком «Петро Могила» за значний особистий унесок у розвиток вищої освіти, значні успіхи в організації навчальної, науково-методичної й науково-дослідної роботи, підготовці й підвищенні кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів, розвитку педагогічної науки, створенні підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів.

При дослідженні діяльності кафедр педагогіки в часи незалежної України викликає інтерес постать завідувача кафедри педагогіки СумДПУ імені А.С. Макаренка докт. пед. наук, професора *Аліни Анатоліївни Сбруєвої* (1957 р.н.), яка очолює кафедру з 1996 р. [67]. Народилася А.А. Сбруєва 24 вересня в с. Загвіздя, що на Івано-Франківщині, у сім'ї вчителів. Батько – Іванченко Анатолій Васильович (1928-2007 рр.) – доктор педагогічних наук, професор, відомий український педагог, автор фундаментальних наукових праць із проблем формування наукового світогляду учнівської молоді, історії освіти, педагогіки вищої школи. У 1979 р. закінчила Житомирський державний педагогічний інститут ім. І.Я. Франка за спеціальністю «учитель англійської та німецької мови».

Упродовж 1979-1981 рр. А.А. Сбруєва працювала вчителем іноземної мови в сумських школах №№ 19 та 14. Зарекомендувала себе як удумливий і творчий педагог. Це і відкрило їй шлях до наукової роботи: 1981-1984 роки ознаменувалися в біографії А.А. Сбруєвої навчанням в аспірантурі Науково-дослідницького інституту загальних проблем виховання АПН СРСР в м. Москві, після чого одразу ж у 1984 р. вона захистила кандидатську дисертацію з проблем взаємодії соціальних інститутів НДР у процесі соціалізації молоді [38].

Із цього часу починається період в біографії А.А. Сбруєвої, який тісно пов'язаний із життям кафедри педагогіки СумДПУ імені А.С. Макаренка, де вона працювала спочатку на посаді старшого викладача (1984 р.), потім – доцента (1989 р.), завідувача (1995 р.). Упродовж 2001-2004 рр. навчалася в докторантурі Інституту педагогіки НАПН України, у 2005 р. захистила докторської дисертацію «Тенденції реформування середньої освіти розвинених англomовних країн в контексті глобалізації (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.)». У 2009-2016 рр. А.А. Сбруєва працювала на посаді проректора з науково-педагогічної (наукової) роботи.

У контексті вивчення науково-педагогічного довідника В.Ю. Голубченко [38, с.307] встановлено, що, працюючи на кафедрі педагогіки, А.А. Сбруєва

викладає курси історії педагогіки та порівняльної педагогіки, веде спецсемінари «Українська етнопедагогіка: проблеми й перспективи», «Творча спадщина А.С.Макаренка в контексті світової педагогічної думки», досліджує проблема порівняльного макаренкознавства, діалектику глобального та локального розвитку сучасних освітніх систем, активно займається науково-методичним забезпеченням кафедри. Однією з перших вона почала працювати з магістрантами, аспірантами, докторантами, слухачами факультету післядипломної та додаткової освіти при педагогічному університеті м. Суми.

Формування інтересів наукової школи А.А.Сбруєвої відбулося в часи становлення української державності на засадах утвердження національної освіти та шкільництва. У співавторстві вона розробила навчально-методичні посібники «Книга вчить, як на світі жити» (1996 р.), «З історії національного шкільництва (1998 р.), де з позицій народознавства й етнопедагогіки розкривається сутність формування уявлень про національну культуру, психологію характер і темперамент, мораль, звичаї, традиції й обряди українського народу, утверджується виховання шанобливого ставлення до духовних цінностей, потреба їх зберігати і примножувати, формувати патріотизм.

За матеріалами вільної енциклопедії «Вікіпедія» з'ясовано, що науковий доробок професора А.А.Сбруєвої складає понад 200 наукових, науково-методичних праць, з-поміж яких 3 одноосібні і 8 колективних монографій, 80 статей у вітчизняних фахових виданнях, 30 статей у міжнародних, закордонних (польською, англійською мовами) і вітчизняних наукометричних виданнях, 12 посібників для студентів (8 – з грифом МОН України).

Основним напрямом наукових досліджень А.А.Сбруєвої є порівняльна педагогіка: теорія і практика освітніх реформ у розвинених англослов'янських країнах; теоретичні та змістові засади інтернаціоналізації вищої освіти; організаційні та змістові засади євроінтеграційних процесів у сфері вищої освіти; теорії і технології управління інноваційним розвитком вищої освіти у світі та в європейському регіоні; інноваційні компетентності агентів змін у сфері вищої освіти; інноваційних підходів до управління вищою освітою в суспільстві ризику.

Під керівництвом доктора педагогічних наук, професора А.А. Сбруєвої захищено 12 кандидатських дисертацій із проблем порівняльно-педагогічної глобалістики, американістики та британознавства. Особлива увага приділяється теорії й практиці управління науковою роботою в університетах США; фандрейзинговим і грантрайтинговим технологіям у діяльності університетів; розгляду тенденцій розвитку європейської інтеграції в галузі вищої освіти; розвитку інноваційних шкільних й університетських мереж у розвинених країнах. Учні наукової школи А.А. Сбруєвої працюють у вищих навчальних закладах та наукових установах України.

Педагогічні погляди й переконання А.А. Сбруєвої стали домінуючими в роботі кафедри педагогіки, яку вона очолює. Колектив кафедри бере участь у різноманітних творчих проектах, де втілюються в життя концепції національного виховання, спрямування освіти на засвоєння кращого інноваційного досвіду у світовому масштабі, у системі сучасних європейських процесів, що узагальнено в колективній монографії кафедри «Інновації у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя: методологічні, змістові та методичні засади» (2011р.). У цьому напрямку колектив кафедри працює зі студентами в лабораторіях педагогічного краєзнавства та козацької педагогіки, заохочує майбутніх учителів до науково-дослідної роботи з педагогіки, до написання публікацій у науковому збірнику «Педагогічні науки».

Крім того, колектив кафедри продовжує працювати в напрямку просвітницької діяльності з учнями та вчителями, розповсюджує в школах області педагогічну та науково-популярну літературу, проводить наукові конференції, здійснює виїзні засідання Паліцинської академії. На кафедрі активно впроваджуються новітні моделі підготовки вчителя української школи.

Пріоритетні наукові інтереси кафедри під керівництвом А.А. Сбруєвої зосереджені на проблемах підвищення ефективності викладання педагогічних дисциплін у вищій школі, запровадження інноваційних технологій у викладання природничо-математичних дисциплін у середній школі; на дослідженнях у галузі педагогічного краєзнавства та порівняльної педагогіки [67].

За внесок у розвиток вітчизняної освіти А.А. Сбруєва нагороджена Почесною грамотою Кабінету міністрів України (2004), нагрудним знаком «Відмінник освіти» (2005), має звання «Заслужений працівник освіти України» (2008).

На зламі XX-XXI сторіч кафедру теорії та історії педагогіки (з 1995 р.) Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова з 1994 р. керує знаний науковець, доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти України **Людмила Петрівна Вовк** (1947 р.н), дослідниця проблеми генезису пріоритетних тенденцій освіти, зокрема педагогічної демократичної традиції в Україні, історії андрагогіки в системі знань про освіту дорослих, у контексті неперервної освіти.

Біобібліографічні дані Л.П. Вовк представлено серед матеріалів наукової сесії, присвяченої 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова [17], у серії нарисів «Учені НПУ імені М.П. Драгоманова», присвяченій 45-річчю її науково-педагогічної діяльності [107].

Л.П. Вовк народилася 1 січня в с. Ялосоветському Хорольського району Полтавської області, де в 1964 р. закінчила середню школу. Її педагогічна діяльність розпочалася на вчительській посаді Бригадирівської восьмирічної школи (1964-1966 рр.). Так склалося, що педагогічна практика передувала педагогічній теорії: упродовж 1966-1971 років Л.П. Вовк навчалася на історичному факультеті КДУ імені Тараса Шевченка й отримала кваліфікацію історика-міжнародника, викладача історії та суспільствознавства з правом викладання іноземною мовою. Після закінчення аспірантури працювала викладачем кафедри педагогіки й психології Київського державного педагогічного інституту іноземних мов (1974-1977 рр.), захистивши в цей час дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук (1975 р.).

У подальші роки починає формуватися управлінський досвід Л.П. Вовк: упродовж дев'яти років (1977-1986 рр.) вона працювала заступником начальника управління педагогічних навчальних закладів, начальником відділу науки

Міністерства освіти України, де виявляла авторську й організаторську ініціативу в розробці цільових комплексних наукових програм із психолого-педагогічного й інших гуманітарних і природничих напрямів, оригінальних форм координації наукових досліджень, систем і програм ефективної підготовки кадрів вищої кваліфікації для педагогічних навчальних закладів країни.

З 1978 р. розпочинається етап співтворчості Л.П. Вовк із колективом кафедри педагогіки педагогічного ВНЗ Києва на посаді доцента (1978 р.), завідувача кафедри (1994 р.), професора (1997 р.). Докторську дисертацію «Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті роки XX ст.)» вона захистила в 1996 р.

Наукові інтереси проф. Л.П. Вовк охоплюють провідні напрями: історію освіти й педагогічної думки, педагогіка дорослих у системі розвитку неперервної освіти та педагогічна підготовка майбутнього вчителя. Вони взаємопов'язані й взаємозумовлені використанням історичного досвіду пріоритетних тенденцій освіти для обґрунтування й збагачення організаційних форм неперервної освіти в сучасних умовах. Проблеми історії освіти присвячені монографічні праці, наукові статті професора Л.П. Вовк, а також підготовлені під її керівництвом дисертаційні дослідження аспірантів, докторантів, пошукачів кафедри теорії та історії педагогіки.

Л.П. Вовк започаткувала в Україні науковий напрямок із історії освіти дорослих. Зокрема, у її праці «Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні. II пол. XIX – 30-ті рр. XX ст.» розглядається історія розвитку освіти дорослих в Україні в площині різних за характером соціально-економічних умов. Науковий інтерес Л.П. Вовк становить порівняльний аналіз розвитку проблеми на різних історичних етапах. У її наукових працях на основі вперше оприлюднених архівних матеріалів з'ясовуються проблема поширення психологічних знань у контексті неперервної освіти, її детермінованість соціальними й національно-культурними явищами, структурування й реалізація змісту знань із загальної психології, психології особистості, філософсько-педагогічних поглядів на українське освітнє питання в історії освіти [107, с.5-6].

Л.П. Вовк є автором і розробником науково-методичних версій проектів, навчальних посібників з педагогіки та історії педагогіки, додаткової навчальної літератури, які виконуються на кафедрі: «Словник навчально-педагогічних понять і термінів» (2001 р.), «Українсько-англійський словник навчально-педагогічних понять та термінів» (2005 р.), «Основи педагогіки вищої школи» (2005 р.), «Українсько-німецький словник навчально-педагогічних понять та термінів» (2007 р.), «Українсько-французький словник навчально-педагогічних понять та термінів» (2007 р.), «Виховання у цілісному педагогічному процесі» (2008 р.) тощо. На практичному поприщі вищої педагогічної освіти України має великий попит посібник «Педагогіка: завдання і ситуації: Практикум» (2003 р., 2006 р.), написаний у співавторстві.

За сумлінну науково-педагогічну працю у 1979 р., 1981 р., 1985 р. Л.П. Вовк нагороджена почесними грамотами Міністерства освіти УРСР і СРСР, знаком «Відмінник народної освіти України» (1983 р.), грамотою НПУ імені М.П. Драгоманова (2004 р.), відзнакою міського голови (2004 р.), срібною медаллю «Михайло Петрович Драгоманов 1841-1895рр.» (2004 р.), медаллю Святої мучениці Варвари (2006 р.), орденом Петра Могили (2007 р.). У 2000 р. присвоєно почесне звання «Заслужений працівник освіти України».

Перспективним у напрямку наукового дослідження є вивчення та узагальнення науково-педагогічної та управлінської діяльності завідувача кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди **Світлани Трохимівни Золотухіної** (1953 р.н.) – доктора педагогічних наук, професора, відмінника народної освіти України, лауреата Регіонального рейтингу «Харків'янин року» (2007 р.) у номінації «Діячі науки, культури, мистецтва», володар стипендії ім. В.Н. Каразіна (у галузі гуманітарних наук) [122].

С.Т. Золотухіна народилася у с. Карабушено, Кегичівського району Харківської області. Після закінчення з відзнакою в 1975 р. фізико-математичного факультету ХДПІ імені Г.С. Сковороди працювала вчителем математики середньої школи № 17,

вечірньої школи № 41 (м. Харків), секретарем і завідувачем відділу учнівської молоді Київського райкому комсомолу м. Харкова.

З 1978 р. С.Т. Золотухіна розпочала свою професійну діяльність у ХДП, пройшла шлях від асистента до професора, створивши власну наукову школу, яка на сьогодні нараховує 6 докторів і 48 кандидатів педагогічних наук. Більше 15 років виконувала обов'язки вченого секретаря спеціалізованої вченої ради (Д 64.053.04) при ХДПУ імені Г.С. Сковороди, а з 2006 р. є заступником голови цієї ради.

Науково-дослідницькі результати, отримані С.Т. Золотухіною, знайшли втілення в кандидатській (1984 р.) і докторській (1995 р.) дисертаціях, монографії «Тенденції розвитку виховуючого навчання» (1995 р.), а також близько 200 науково-методичних працях.

За плідну роботу з виховання й навчання студентської молоді, а також підготовку науково-педагогічних кадрів С.Т. Золотухіна нагороджена грамотами Міністерства освіти і науки України, знаком «Відмінник народної освіти» (2000 р.), знаками А.С. Макаренка (2003 р.), К.Д. Ушинського» (2006 р.), медаллю Григорія Сковороди та іменним годинником Верховної Ради України (2014 р.). С.Т. Золотухіна – володар стипендії імені Василя Каразіна (2007 р.), лауреат III, V та IX обласних конкурсів «Вища школа Харківщини – кращі імена» в номінації «Викладач гуманітарних дисциплін» (2001 р., 2003 р., 2007 р.).

З 2002 р. С.Т. Золотухіна очолює кафедру загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, уособлює нове покоління керівників, здатних творчо розв'язувати завдання, уміло демонструвати сучасний стиль керівництва, витримувати розумні пропорції між власними вольовими рішеннями й вільною творчою позицією підлеглих. Вона успішно запроваджує особливу етику управління – партнерсько-рівноправний стиль взаємин, відмову від декларативного спілкування та дріб'язкової опіки. Як завідувач професор С.Т. Золотухіна досягає успіху в роботі колективу, оскільки завжди зосереджується не лише на процесі, а й на ставленні людей до своєї праці, один до одного, отриманні відчуття задоволення від власного внеску в загальний процес і кінцевий результат.

Отже, при дослідженні сторінок історії кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України впродовж досліджуваного періоду варто зазначити, що соціальне становище, громадські позиції, рівень освіченості їх завідувачів безпосередньо впливали на якість роботи колективів кафедр, на спрямування розвитку педагогічної науки зокрема та педагогічної освіти у цілому.

Висновки до розділу

Доведено, що кафедра педагогіки – провідний структурний підрозділ педагогічного ВНЗ, ефективність роботи якого залежить від творчого й креативного пошуку його співробітників, які вирішують складні науково-дослідні й методичні завдання під чітким керівництвом завідувача.

Встановлено, що зміст діяльності керівника педагогічної кафедри охоплює такі сфери: організаційно-управлінську, соціально-психологічну, функціональну. Відповідно до них визначено основні напрями діяльності завідувача: стратегічне управління кафедрою й зовнішні зв'язки, управління навчальною діяльністю, управління науковою діяльністю, управління соціальною роботою, матеріально-технічне забезпечення діяльності кафедри.

Застосування персоніфікованого підходу в дослідженні діяльності кафедр педагогіки й педології впродовж 1921-1929 рр. дало змогу з'ясувати, що колективи кафедр на чолі з завідувачами (С.А. Ананьїн, К.Ф. Лебединцев, В.В. Радзімовська, Й.Б. Селіханович, М.М. Тарасевич, М.І. Гордієвський, А.Г. Готалов-Готліб, О.І. Попов, А.І. Гендрихівська та ін.) були сформовані переважно з представників наукової генерації дореволюційної країни. Прогресивне становлення педології й педагогіки сприяло формуванню науковців нової педагогіки, які очолили кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ у подальшому та продовжують генерувати кращі традиції підготовки майбутніх учителів (Т.П. Гарбуз, І.І. Синепол, С.А. Литвинов, М.О. Григор'єв, Д.Г. Елькін, Т.К. Завгородня, С.Ф. Збандуто, Р.І. Хмелюк, І.В. Пуха, М.Ф. Даденков,

В.Н. Смаль, Я.І. Бурлака, А.І. Зільберштейн, Л.Д. Попова, І.Т. Федоренко, В.І. Лозова, М.О. Лазарєв, А.А. Сбруєва, Л.П. Вовк, С.Т. Золотухіна та інші).

Посада завідувача педагогічної кафедри є унікальною через професійні характеристики, різноманітність і складність функціональних обов'язків. Його роль, соціальний статус, матеріальне положення, професійні якості, підготовка й науково-методична підтримка мають відповідати вимогам сучасності, створюючи умови для концентрації в середовищі педагогічного вишу виразно кращих сил, інтелектуальної й духовної еліти вчительства.

Література до розділу

1. Адаменко О.О. Освітня діяльність та науково-педагогічні погляди Василя Захаровича Смаля (1930-1987рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2010. 187с.
2. Адаменко О.О. Технологія персоніфікованого підходу як засіб удосконалення підготовки майбутніх педагогів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2011. № 1.33. С. 82-85.
3. Аджавенко М. Ялтинський род Збандут. URL: http://www.greeks.ua/content/jaltinskiy-rod-zbandut_ru/ru (дата звернення: 19.03.2017).
4. Ананьин С.А. Педология. *Путь просвещения*. 1923. №3-4. С.39-54.
5. Астряб О.М. К.Ф. Лебединцев. *Радянська освіта*. 1925. № 11. С. 80-81.
6. Башкір О.І. Забутий педагогічний досвід Т.П. Гарбуза. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*: Праці І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 25 лютого 2016). URL: <http://conference.pu.if.ua/forum/viewforum.php?f=118>(дата звернення: 12.07.2016)
7. Башкір О.І. Забуті імена Слобожанщини: професор педагогіки І.І. Синепол. *Культурна спадщина Слобожанщини*. Харків. 2016. № 33. 228 с. С.77-83
8. Башкір О.І. І.І. Синепол у контексті забутих імен 30-х років ХХ сторіччя. *Вища і середня школа в умовах сучасних викликів*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 17 травня 2016). Харків. 2016. 296с.
9. Башкір О.І. Педагогічні погляди Т.П. Гарбуза. *Педагогіка та психологія*. Харків. 2016. Вип. 52. 336с.
10. Башкір О.І. Управлінський склад науково-дослідних кафедр педагогіки (1921-1929рр.). *Науковий огляд*. – № 2 (34). – 2017. – 143с. С. 31. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1115> (дата звернення: 19.09.2017)

11. Бєлюков Д.А. Вклад Артура Готлиба в развитие физического воспитания в России в начале XXв. *Вестник архивиста*. URL: <http://www.vestarchive.ru/2014-1/2999-vklad-artyra-gotliba-v-razvitie-fizicheskogo-vospitaniia-v-rossii-v-nachale-xx-v.html> (дата звернення: 19.07.2016)
12. Бондар Л. Життя і науково-педагогічна діяльність С.А. Литвинова. *Педагогічна газета*. 2008. Жовтень. №10 (171).
13. Бондар Л.С. Січ розумного, вічного... (до 100-річчя від дня народження С.А. Литвинова). *Рідна школа*. 1998. №7-8. С. 26-27.
14. Вдовенко В., Гур'янова О. К. Лебединцев: маловідомі сторінки біографії видатного математика-методиста. *Наукові записки*. 2009. Вип. 83. С.34-39. URL: file:///D:/Закачки/Nz_p_2011_101_12.pdf (дата звернення: 6.08.2016)
15. Виноградова В.Є. Розвиток емоційного інтелекту як необхідна умова управлінської підготовки завідувачів кафедр. *Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу: Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції*. (Київ, 25 квітня 2014). Київ, 2014. С. 17-18.
16. Виноградова В.Є. Фасилітація як важливий метод управління кафедрою вищого навчального закладу. *Кафедра у системі управління навчальним процесом вищого навчального закладу: Збірник наукових праць міжкафедрального науково-практичного семінару*. (Київ, 18 квітня 2013). Київ, 2013. С.26-27.
17. Вовк Л.П. Кафедра теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова: підготовка кадрів вищої кваліфікації. *Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* : за версією і сприянням ректора університету В.П. Андрущенка; у двох книгах / упор: Л.П. Вовк, О.С. Падалка. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Кн. друга. 395с.
18. Галів М. Категорія «вітчизняна педагогіка» в сучасному українському історико-педагогічному дискурсі. URL: http://drohobych.net/youngsc/AQGS/2013_6-2/pedagogy/32-39.pdf (дата звернення: 3.06.2016)
19. Ганджій А. IV Всеукраїнська сесія Наукпедкому. *Путь просвещения*. 1925. №5-6. С.183-196.
20. Гарбуз Т. Дві групи на вчителя й комплексів система. *Радянська освіта*. 1925. №2. С. 35-40.
21. Гарбуз Т. До постановки питання про дослідні методи в шкільній роботі. *Радянська освіта*. 1926. №3. С. 28-46.
22. Гарбуз Т. Сільськогосподарський ухил у школі (продовження). *Шлях освіти*. 1926. №6-7. С. 30-47.
23. Гарбуз Т. Сільськогосподарський ухил у школі (продовження). *Шлях освіти*. 1926. №8-9.
24. Гарбуз Т. Актуальні питання політехнічного навчання. *Комуністична освіта*. 1933. №8. С. 78-81
25. Гарбуз Т. Етапи в розвитку комплексних програмів. *Шлях освіти*. 1925. №9. С.74-81.

26. Гарбуз Т. Загальні методи шкільної роботи (продовження). *Освіта на Харківщині*. 1928. №4-5. С. 27-31.
27. Гарбуз Т. Загальні методи шкільної роботи. *Освіта на Харківщині*. 1927. №2-3. С. 59-63.
28. Гарбуз Т. Краєзнавство й трудова школа. *Радянська освіта*. 1925. №3. С. 46-50.
29. Гарбуз Т. Методика проектів у політехнічній школі. *Комуністична освіта*. 1931. №4. С. 93-99.
30. Гарбуз Т. Наші педагогічні шукання. *Шлях освіти*. 1928. №1. С. 35-42.
31. Гарбуз Т. Огляд літератури з політехнізації навчання за 15 років. *Комуністична освіта*. 1932. №11-12. С. 187-191.
32. Гарбуз Т. Орфографічна грамотність учнів трудових шкіл та методика орфографічної праці. *Український вісник експериментальної педагогіки*. 1929. Вип. 1 (2). С. 99-123.
33. Гарбуз Т. По свіжих слідах учительських курсів перепідготовки. *Радянська освіта*. 1925. № 8-9. С. 65-68.
34. Гарбуз Т. Політехнізм у висвітленні журналу «Комуністична освіта» за два роки (1930-1931). *Комуністична освіта*. 1932. №4-5. С. 36-44.
35. Гарбуз Т. Сільськогосподарський ухил у школі. *Шлях освіти*. 1926. №4-5. С. 36-49.
36. Гарбуз Т. Чи потрібен підручник з політехнічного навчання. *Комуністична освіта*. 1933. №7. С. 78-81.
37. Глушков П.М. Костянтин Феофанович Лебединцев. *Методика викладання математики в середній школі*: Республіканський наук.-метод. зб. Київ, 1968. Вип.4.
38. Голубченко В.Ю. Сбруєва Аліна Анатоліївна. *Освіта Сумщини в іменах*: науково-педагогічний довідник. Суми, 2012. С. 308-313.
39. Голубченко В.Ю. *Освіта Сумщини в іменах*: науково-педагогічний довідник. Суми. 2012. 400с.
40. Гончаренко С.У. Наукові школи в педагогіці. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*: зб. наук. пр. / За ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир: вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2012. 692с.
41. Готалов-Готлиб А.Г. Кризис университета и вопрос о подготовке учительства. *Путь просвещения*. 1923. №2. С.289-329.
42. Готалов-Готлиб А.Г. Система повышения квалификации народного учительства в Германии. *Шлях освіти*. 1925. №7-8. С. 175-197.
43. Гребцова І.С., Гребцов В.М. Готалов-Готліб Артемій Григорович 1866-1960. *Одеські історії*: Енциклопедичне видання / відповід. ред. В.А. Савченко. Одеса, 2009. Т. І. (початок ХІХ – середина ХХ ст.). 480с.
44. Григор'єв М.О. Нариси марксистської педагогіки. Харків: Радянська школа, 1931. С. 60.
45. Григор'єв М.О. Сучасні педагогічні течії в СРСР. *Радянська освіта*. 1929. № 1. С. 14-19.

46. Григор'єв М. За марксо-ленінську теорію в педагогіці (Резолюція дискусійної сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки). *Радянська освіта*. 1931. № 5. С. 33-38.
47. Григор'єв М. Про викладання громадянської історії в середній школі. *Комуністична освіта*. 1934. №7. С.25.
48. Григор'єв М.О. Нариси марксистської педагогіки. Харків, 1931. 117с.
49. Гупан Н. Проблеми історіографічного висвітлення розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки. *Шлях освіти*. 2002. №2. С. 42-45.
50. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ: «А.П.Н.», 2002. 224с.
51. Дичек Н.П. С.А. Ананьин. *Антология педагогической мысли Украинской ССР.* / Сост. Н.П. Калениченко. Москва, 1988. С.401-405.
52. Дівінська Н.О. Оптимізація процесу професійно-педагогічної підготовки майбутнього завідувача кафедри засобами інтерактивних технологій навчання. *Організація діяльності випускної кафедри в умовах інтеграції освіти: Збірник матеріалів круглого столу.* (Київ, 25 вересня 2014). р. / [ред.кол. Г.В. Онкович, А.Б. Кондрашихін, І.М. Мельникова, В.Є. Виноградова]. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2014. С.32-34.
53. Дічек Н.П. Лебединцев Костянтин Феофанович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Кн.1. С.571-578.
54. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки. *Шлях освіти*. 2001. №4. С.15-20.
55. Дічек Н. Внесок Одеського лікарсько-педагогічного кабінету в реалізацію диференційованого підходу до організації дитинства в Україні у 20-ті рр. ХХ ст. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. № 2. С. 80-86.
56. Дічек Н.П. Ананьїн Степан Андрійович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Т.2. С.210-128.
57. Дічек Н.П. Внесок М.Ф. Даденкова в розвиток історико-педагогічної науки України. *Зб. наук. праць Кам'янець-Под. держ. пед. ун-ту. Сер. соц.-педагогічна*. 2002. Вип.3. Т.1.
58. Дічек Н.П. З галереї портретів українських педагогів 20-х років ХХ ст. *Шлях освіти*. 2002. №3.
59. Дружилов С.А. Кафедра вуза в новых условиях: проблемы и перспективы. *Инновации в образовании*. 2013. № 3. С. 60-74.
60. Дубасенюк О.А. Житомирська науково-педагогічна школа: історія, здобутки, перспективи. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*: зб. наук. пр. / За ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир: вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2012. 692с.
61. Дьяченко В.К. Сотрудничество в обучении: О коллективном способе учебной работы: Кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1991. 192с.
62. Елькін Давид Генріхович. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Елькін_Давид_Генріхович]

63. Заруба В.М. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882-1952): Монографія. Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД», 2004.
64. Зильберштейн А.И. Программы курса педагогики высшей школы. Харьков, 1969. 22с.
65. Золотухіна С.Т. Виховна функція науково-педагогічної школи. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*: зб. наук. пр. / За ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир: вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2012. 692.
66. Історія кафедри педагогіки ОНУ імені І.І. Мечникова. URL: <http://onu.edu.ua/ru/structure/faculty/rgf/pedag/history> (дата звернення: 21.06.2017).
67. Історія кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. URL: https://ipp.sspu.sumy.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=44 (дата звернення: 29.06.2017).
68. Історія Національної академії наук України. Т. I (1924-1928). Київ, 1998. С. 534-535; Т. II (1918-1933). Київ, 2003. С. 339-342.
69. Калагурка Х.І. Коменіана у науково-педагогічній спадщині Федора Науменка. *Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. №2. С. 173-175.
70. Калмикова Л.О. Наукова школа як форма підвищення науково-професійного потенціалу кафедри. *Кафедра у системі управління навчальним процесом вищого навчального закладу*: зб. наук. пр. міжкафедрального науково-практичного семінару (Київ, 18 квітня 2013). Київ: АМУ. 2013. С.55-56
71. Каргапольцева Н.О. Подготовка заведующего кафедрой к формированию инновационной образовательной среды в пространстве университетского округа // *Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу*. Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня 2014). Київ, 2014. С.50-51
72. Карпунь І.Н. Кафедра ВНЗ на шляху реформ. Львів, 2012. 214с.
73. Карышковский П. О. Артемий Григорьевич Готалов-Готлиб: [Некролог]. *Византийский Временник*. 1962. Т. 21 (46). С. 245-246.
74. Катханов М.Н. Кафедра – главное звено высшего учебного заведения: Метод. пособие. Москва, 1982. 143с.
75. Кафедри педагогіки і психології Бердянського державного педагогічного університету (1932-2012): історія та сучасність (до 80-річчя Бердянського державного педагогічного університету) / Упор. О.В. Голуб. Бердянськ: БДПУ, 2012. 354с.
76. Киевские математики-педагоги / Под. ред. А.Н. Боголюбова. Киев, 1979.
77. Коваленко В. Богодухівщина в часи Хвильового (спогади до біографії письменника). *Хвильовий М.*: Твори в п'ятьох томах / За заг. ред. Г. Костюка. Нью-Йорк, Балтімор, Торонто: Об'єднання українських письменників «Слово» і українське видавництво «Смолоскип» імені В. Симоненка, 1986. Т.5.

78. Костюк Г. До нового трактування біографії М. Хвильового. *Хвильовий М. Твори в п'ятьох томах* / За заг. ред. Г. Костюка. Нью-Йорк, Балтімор, Торонто: Об'єднання українських письменників «Слово» і українське видавництво «Смолоскип» імені В. Симоненка, 1986. Т.5.
79. Ланков А.В. К истории развития передовых идей в русской методике математики. URL: <http://www.biografia.ru> (дата звернення: 18.04.2016)
80. Ланков А.В. Научное общение математических кафедр педагогических вузов Урала. URL: <http://www.mathnet.ru/links/eb79d38dc629e893f2e8f109b88e389a/gm8391.pdf> (дата звернення: 13.05.2016)
81. Лебединцев К.Д. Как поддерживать дисциплину в средней школе? *Педагогическая мысль*. 1904. Вып. 1. С. 79-80.
82. Лебединцева Е.К. Константин Феофанович Лебединцев. *Преподавание алгебры и начал анализа*: Пособие для учителей. Київ: Радянська школа, 1984. С. 236-244.
83. Левченко В.В., Петровський Е.П. Михайло Іванович Гордієвський - забутий професор Одеського державного університету. URL: <http://ua.convdocs.org/docs/index-126126.html> (дата звернення: 17.10.2016)
84. Левченко В.В. Матеріали личного архива А.Г. Готалова-Готлиба как исторический источник. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри*: збірка наукових праць / відп. ред. М.І. Михайлуца. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. Вип. 6. С.190-197.
85. Лесик Г.В. Мудрий наставник Степан Литвинов: погляд у минуле *Нові технології навчання*: Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2009. Спец. Випуск № 59. Ч.1. 70с.
86. Лесик Г.В. Педагогічний погляд Степана Литвинова на стан підготовки вчителя. *Вища освіта України*: Тематичний випуск №3 «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». 2008. Т.ІІІ (10). 620с.
87. Лесик Г.В. Науково-педагогічні погляди та освітня діяльність С.А. Литвинова (1916-1982 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2010. 266с.
88. Литвинов С.А. За антирелігійне виховання дітей. Педагогічна бібліотека для батьків. *Комуністична освіта*. 1932. № 8-9. С. 223-226.
89. М.Х. Спроба методики мови в трудових школах молодшого концентру: Рецензія на підручник Т.П. Гарбуза «Рідна мова в трудовій школі». *Шлях освіти*. 1929. С.212.
90. Майборода В.К., Адаменко О.О. Себе освіті присвятив. Василь Назарович Смаль (1930-1987рр.): монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. 2011. 182с.
91. Майборода В.К., Лесик Г.В. Степан Андрійович Литвинов: учитель, вчений, інтелігент: Монографія. Луганськ: Вид-во СЛУ імені В. Даля, 2011. 220с.
92. Мельникова І.М. Тренінгові технології у професійно-управлінській підготовці молодих завідувачів соціально-гуманітарних кафедр. *Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального*

закладу: Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня 2014). Київ, 2014. С. 72-74

93. Мельникова И.Н. Роль личности заведующего в оптимизации научно-педагогического персонала профессорско-преподавательского коллектива кафедры. *Кафедра у системі управління навчальним процесом вищого навчального закладу*: зб. наук. пр. міжкафедрального науково-практичного семінару (Київ, 18 квітня 2013). Київ: АМУ, 2013. 131с.

94. Мовчан О.М. Чи були профспілки 20-х «школами комунізму»? *Проблеми історії України: факти, судження, пошук*: Міжвід. зб. наук. пр. 2004. Вип. 11. С. 48-93.

95. Н.Т. [Николай Тарасевич – прим. Н.Т.]. Педологические институты, как самостоятельные научные центры. История развития Одесского Педологического И-та. *Путь просвещения*. 1923. № 4. С. 126-149.

96. Научная деятельность Одесского педологического института в 1921г. *Наука на Украине*. 1922. №3. С.242-244.

97. Научно-исследовательский институт педагогики Украинской ССР (1926-1976). Київ: Вища школа, 1976.

98. Немченко І. В. Готалов-Готліб Артемій Григорович: історик, педагог. *Професори Одеського (Новоросійського) університету*: біогр. словник : в 4 т. / відп. ред. В.А. Сминтина, заст. відп. ред. М.О. Подрезова ; редкол.: Ю.А. Амброз, Т.В. Васильєва, І.С. Гребцова та ін. ; упоряд. та бібліогр. ред. : В.П. Пружина, В.В. Самодурова. Одеса: Астропринт, 2000. Т. 2. С. 334-336.

99. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в России: историко-педагогические очерки. Москва: Педагогика, 1979. 216с.

100. Педагогічна Харківщина: довідник / за ред. І.Ф. Прокопенка, В.І. Лозової. Харків, 1999. 118с.

101. Первая сессия Научно-Методического Комитета (21 - 30.01.1923) *Путь просвещения*. 1923. № 3. С. 303-307.

102. Першина З.В. Історіографічний підсумок та проблеми вивчення історії Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. *Записки історичного факультету*. 2000. Вип. 10. С. 29.

103. Петренко О.Б. Новаторські ідеї КФ Лебединцева щодо організації спільної освіти дітей обох статей (початок ХХ ст.) *Історико-педагогічний альманах*. 2007. Вип.2. Т.1. С.70-73.

104. Попів О. Від абабагаламаги до соцвиху. *Шлях освіти*. 1924. №10. С.38.

105. Попов А. Факультет социального воспитания Харьковского ИНО. *Путь просвещения*. 1922. №2. С. 226.

106. Прокопенко І.Ф., Попова Л.Д., Сіра І.Т. Харківська науково-педагогічна школа: теоретичні здобутки та досвід (20-70-ті рр. ХХст.). Харків: ХНПУ, 2007. 152с.

107. Професор Людмила Петрівна Вовк : біобібліографічний покажчик. Київ, 2008. 30с

108. Пуха Іван Васильович: Біобібліографічний список / Укладач Г. Нагорна. Запоріжжя, 2006. 40с.

109. Резник С.Д. Управление кафедрой: Учебник: 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2005. 635с.
110. Робітна книжка з правопису та граматики української мови: 3-й рік. Харків: Радянська Школа, 1931.
111. Робітна книжка з правопису та граматики української мови: 4 рік. Харків: Радянська Школа, 1931.
112. Ряппо Я. Новый этап реформы педагогического образования. *Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920-1924)*: сб. статей и докладов. Харьков: Госиздат Украины, 1925. С. 98-113.
113. Селиханович И.Б. Основы воспитания коммунистической морали. *Советская педагогика*. 1940. № 7. С. 3-17.
114. Синепол І.І. 3 підсумків роботи школи Харківської області. *Комуністична освіта*. 1933. №5. С. 80-84.
115. Синепол І.І. Поглибити військово-оборонну роботу в школі. *Комуністична освіта*. 1932. №8-9. С.112-122.
116. Смолич Ю.К. Розповідь про неспокій (дещо з книги про двадцяті й тридцяті роки в українському літературному побуті). Київ: Радянський письменник. 1968. Ч.1. 286с.
117. Стрілець С.І. Інновації у вищій педагогічній освіті: теорія і практика: навч. посіб. для студентів ВНЗ / Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Чернігів: Лозовий В.М., 2013. 507с.
118. Стрілець С.І. Проблеми шкільної математичної освіти у педагогічній спадщині К.Ф. Лебединцева (1978-1925) : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2003. 278с.
119. Суханов А.Ф. Об уставе высшей школы СССР. *Высшая школа*. 1938. № 6-7. С.37-53.
120. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. *Шлях освіти*. 2001. №4. С.10-15.
121. Сухомлинська О.В. Готалов-Готліб Артемій Григорович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Кн.2. С.303-308.
122. Сходінками до наукової школи / Упор. О.В. Васильєва, Л.Д. Зеленська, Г.І. Приходько та ін. ; за ред. Л.Д. Зеленської. Харків: Райдер. 2008. 116с.
123. Таранченко О. Періоди становлення та розвитку системи спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні. *Дефектологія*. 2006. № 3. С. 47-52.
124. Тарасевич М.М. Одеський краєвий колектор для дефективних дітей. *Шлях освіти*. 1927. № 4. С. 218-219.
125. Тарасевич Н. Педология и ее значение в современном педагогическом строительстве. *Путь просвещения*. 1923. № 4. С. 1-22.
126. Тарасевич Н.Н. Высшие педологические курсы в Одессе. *Путь просвещения*. 1923. № 4. С. 289.
127. Тарасевич Н.Н. Итоги II съезда психоневрологов в Ленинграде. *Путь просвещения*. 1924. № 4-5. С. 163-189.

128. Тарасевич Н. О научно-педагогической работе в детучреждениях Соцвоса. *Наша школа*. 1923. № 4-5. С. 31-35.
129. Тарасевич Н.Н. К вопросу о сексуальных переживаниях у современного нормального и дефективного детства. *Шлях освіти*. 1925. №7-8. С.108-144.
130. Тарасевич Н.Н. Элементы педологии. *Шлях освіти*. 1925. №9. С. 32-65.
131. Тарасович М. Одеський Лікарсько-Педагогічний Кабінет. *Шлях освіти*. 1929. № 8-9. С. 142-146.
132. Татенко О.С. М.Ф. Даденков як історик педагогіки. *Педагогіка*: Респ. наук.-метод. Збірник. Київ, 1967. Вип.5.
133. Типовий статут вищого навчального закладу. *Збірник наказів народного комісаріату освіти*. 1938. №32. С.2-9.
134. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн.2: Навч. Посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. 552с.
135. Філімонова Т.В. Гендрихівська Антоніна Іванівна: історико-педагогічна персоналія. *Педагогічні науки*: Збірник наукових праць / Херсонський державний ун-т. Херсон: ХДУ, 2005. Вип. 40. С. 272-277.
136. Флегонтова Н.М. Естетичні та етичні чинники розвитку комунікативного досвіду завідувачів філологічних кафедр. *Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу*: Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня 2014). Київ, 2014. С.121-122
137. Фурман І.В. Нові ідеї розвитку математичної освіти у працях Костянтина Лебединцева. *Науковий огляд*. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/249/404> (дата звернення: 22.02.2016)
138. Чернов Б. Дослідження українських педагогів 20-х років ХХ ст. – основа розвитку сучасної національної педагогічної думки. *Наук. зап. з укр. історії*: зб. наук. статей. Переяслав Хмельницький, 2012. Вип. 28. С. 291-298.
139. Яворовська Стефанія. Методичні ідеї та знахідки Терентія Гарбуза. *Рідна школа*. 2003. №5. С. 59-61.
140. Яворська С.Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки (ХVI–ХХ ст.). Автореф. ... доктора пед. наук : 13.00.02 : Київ, 2005. 49с.
141. Ярошенко М.М. Педагогічні праці С.А. Ананьїна. *Педагогіка*: Респ. наук.-метод. Збірник. Київ, 1968. Вип.7.

Державний архів м. Києва
Фонд Р-346. Київський державний педагогічний інститут ім.
О.М. Горького Міністерства освіти УРСР

142. Бурлака Яків Іванович, кандидат педагогічних наук, професор // Оп.5. Спр.999. 12 арк.
143. Даденков Микола Федорович // Оп.5. Спр.121. 12 арк.

144. Личное дело доктора педагогических наук, профессора Литвинова Степана Андреевича // Оп.5. Спр.237. 62 арк.

145. Личное дело к.п.н., доцента Бурлаки Якова Ивановича // Оп. 5. Спр.33. 19 арк.

146. Отчет об учебно-методической работе кафедры педагогики за 1965-1966 уч.год // Оп.2. Спр.2492. 18 арк.

147. План и отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1959-1960 уч.год // Оп.2. Спр.1706. 66 арк.

148. Протоколы заседаний кафедры общей педагогики за 69-70у.г. // Оп.2. Спр.2998. 95 арк.

Державний архів Одеської області

Фонд Р-6570. Одеський державний педагогічний інститут імені К.Д. Ушинського

149. Гордиевский М.И. // Ф. Р-1593 Одеський інститут народної освіти (ІНО) Одеського губерньського відділу вищих учбових закладів. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 18.

150. Збандуто Степан Федорович // Путівник. Випуск 1. Фонди особового походження / упорядкув. В. Ф. Онопрієнко. Одеса: Прес-кур'єр, 2012. 292с.

151. Отчет о работе института за 1942-1943угод // Оп.3. Спр.3. 39 арк.

152. Протоколи засідань бюро за 1922р. // ДАОО. Ф. Р-1593 (Одеський інститут народної освіти (ІНО)). Оп. 1 (Копії циркулярів Одеського губерньського відділу вищих учбових закладів. Списки і особові справи професорсько-викладацького складу, аспірантів, асистентів, студентів і адміністративно-технічного персоналу). Спр. 404. 25арк.

Фонд 7510. Особовий фонд Збандуто Степана Федоровича – доктора педагогічних наук, професора кафедри педагогіки Одеського педагогічного інституту м. Одеса

153. Збандуто Степан Федорович // Од.зб. 47 (1939-1972).

154. Письма деятелей науки и культуры к С.Ф. Збандуто: 1965-1972 // Спр. 44. 54 арк.

155. Список научных трудов С.Ф. Збандуто // Спр.45. 18 арк.

Державний архів Харківської області

Фонд Р-4293. Харківський державний педагогічний інститут імені Г.С. Сковороди

156. Відчит про роботу ХДПІ // Оп. 2. Спр.12. 32арк.

157. Годовой отчет о научно-исследовательской работе кафедр института за 1945 год // Оп. 1. Спр.47. 45 арк.

158. Отчет о работе института за 1944-1945у.г. // Оп.2. Спр.34. 28 арк.

159. Переписка с управлением по делам высшей школы об укомплектовании института профессорско-преподавательскими кадрами, о назначении на работу выпускников // Оп. 2. Спр. 28. 55 арк.

160. Переписка со Всесоюзным комитетом по делам высшей школы о возобновлении // Оп. 2. Спр.9. 59 арк.

161. План и отчет об учебно-метод и научно-исследовательской работе кафедры за 1962-1963н.р. // Оп. 2. Спр. 2087. 30 арк.

162. Стенограма засідання ради педагогічного інституту від 25 березня 1939 року // Оп 1. Спр.58. 36 арк.

163. Стенограмма заседания ученого совета института за 1939г. // Оп.1. Спр.61. 57 арк.

164. Стенограммы заседания совета // Оп.1. Спр.63. 65арк.

165. Стенограммы заседания ученого совета педагогического института // Оп.1. Спр. 35.102 арк.

Архів СБУ Харківської області

166. По обвинению Синеполы Ивана Ивановича // Спр. 45326. 68 арк.

Архів Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

167. Кафедра педагогики. Протоколы №№1-16 заседаний кафедры и документы к ним // Ф.Р-4293. Спр.585. 135 арк.

168. Кафедра педагогики. Протоколы №№1-17 заседаний кафедры и документы к ним // Ф. Р-4293. Спр.153. 292. арк.

169. Кафедра педагогики. Протоколы №№1-17 заседаний кафедры и документы к ним // Ф.Р-4293. Спр.603. 16арк.

170. Кафедра педагогики. Протоколы №№1-18 заседаний кафедры и документы к ним // Ф. Р-4293. Спр.568. 180арк.

171. Накази по Всеукраїнському інституті народної освіти імені М.О. Скрипника (1932р.) // Ф. Р-1427. Оп 7. Од.зб. 7. 135 арк.

172. Накази по інституту (1934) // Ф. Р-4293. Оп.1. Од. зб. 3. 174 арк.

173. Накази по ХДПІ (1.01.1934-31.12.1934) // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр.3. 122 арк.

174. Накази по ХДПІ // Ф. Р-4293. Оп.1. Од. зб. 50. 98 арк.

175. Накази по ХДПІ від 1.08.1938 – 31.12.1938 // Ф. Р-4293. Оп. 1. Од. зб. 24.

176. Накази по ХДПІ від 2 січня 1938 – 31 липня 1938 // Ф. Р-4293. Оп.1. Од.зб.23.

177. Особова справа проф. Зільберштейна А.І. (15.05.1946-30.06.1984). 88 арк.

178. Протокоды совета института за 1984-1985у.г. // Ф.Р-4293. Спр.296. 200 арк.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

Фонд 166. Міністерство освіти України

179. Гарбуз Терентій Павлович // Опис 12. Спр.1446. 32арк.

180. Гордієвський М.І. // Оп.12. Спр.1602. 27арк.
181. Киевский государственный педагогический институт им. А.М. Горького. Отчет за 1946-1947уч.г. // Оп.15. Спр.307. 144 арк.
182. Матеріали до річного звіту ХІНО за 1925-1926 учбовий рік // Оп.7. Спр.132. 45арк.
183. Матеріали про організацію та роботу науково-дослідної кафедри педології при Одеському педологічному інституті (протоколи, звіти, доповідні записки, резолюції зборів) // Оп. 2. Спр. 468. 95 арк.
184. Матеріали про реорганізацію системи і мережі педагогічної освіти // Оп. 8. Спр. 394. 178 арк.
185. Матеріали про роботу науково-дослідних кафедр Київського ІНО // Оп.6. Спр. 4634. 117арк.
186. Матеріали про роботу науково-дослідницьких кафедр Одеського ІНО // Оп.6. Спр. 4664. 140 арк.
187. Матеріали про роботу науково-дослідницьких кафедр Одеського ІНО // Оп.6. Спр.4664. 257 арк.
188. Матеріали про роботу науково-дослідних кафедр ХІНО // Оп. 6/III. Спр. 4579. 479 арк.
189. Матеріали про роботу ХІНО на 1926-1927 н.рік (протоколи, тези доповідей, резолюції, звіти, накази // Оп.6. Спр.804. 114арк.
190. Машинописний рукопис підручника Т.П. Гарбуза «Початок правопису та граматики для I і II року навчання» // Оп.11. Спр.222. 47 арк.
191. Операційні плани, кошториси витрат науково-дослідної кафедри педагогіки при ХІНО на 1925-1926 н.р. та листування з цим інститутом про заснування кафедри педології // Оп. 2. Спр.1206. 113арк.
192. Положення і проекти положень про організацію методичної роботи // Оп.6. Спр.707. 141 арк.
193. Радзімовська В.В. // Оп.12. Спр.6348. 24 арк.
194. Річний звіт ХІНО за 1925-1926н.р. // Оп.7. Спр.131. 58 арк.
195. Списки кафедр вузів України та їх викладачів на 1930-1931 н.р. // Оп.9. Спр.1413. 111арк.
196. Статут Полтавського українського педагогічного інституту // Оп.1. Спр. 1101. Арк.25.
197. Матеріали про організацію науково-дослідних кафедр при Одеських вузах (протоколи, плани, доповідні записки, схеми, кошториси) (15.10.21-15.02.24) // Оп.2. Спр.465. Арк. 74-75

РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Формування української державності, становлення національного відродження, вихід вітчизняної науки й техніки на світовий рівень визначально пов'язані з рівнем педагогічної освіти в країні. Тому й надзвичайно актуальною є проблема аналізу стану педагогічної освіти в Україні, її структурних організацій у сучасних умовах і прогнозування їх розвитку в подальшому. Над питаннями стратегії розвитку педагогічної освіти працюють учені сучасності С.І. Ніколаєнко [18], О.Я. Савченко [25], В.І. Бондар [4], Р.М. Вернидуб [6], Т.О. Дороніна [11], М.В. Елькін [12], О.Ю. Ільченко [14], Л.І. Міщик, О.П. Демченко [17], О.М. Коберник [16], Д.І. Пащенко [19], А.А. Сбруєва [27], М.М. Чепіль [32], Л.П. Вовк [8], С.Т. Золотухіна [13] та інші, котрі безпосередньо чи то опосередковано торкаються питань кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ.

У Національній доктрині розвитку освіти України ХХІ сторіччя особлива увага приділяється становленню вчителя-професіонала, здатного організувати навчально-виховний процес на всіх рівнях освіти, у всіх типах освітніх закладів, здійснювати якісну науково-дослідницьку діяльність у рамках свого фаху, самоосвіту, перебувати в стані постійної готовності до управлінської діяльності. На покращенні підготовки педагогів, спрямуванні додаткових інвестицій у їхню підготовку, удосконаленні програм педагогічних ВНЗ у межах нових світових тенденцій і вимог до освіти у своїх дослідженнях наголошують науковці й практики (С. Васильєва [5], Г. Фішлер [41], А. Арендс [35], С. Бльомеке [39], Г. Белленберг [38], О. Коберник [16] та ін.).

У контексті дослідження варто звернутися до сучасних теоретичних основ поняття «кафедра», в основу яких лягли зазначені вище постанови 1921 р., 1930 р., 1961 р. Дефініція слова «кафедра» (від грецького *kathedra* – буквально «лава, місце для виступу ритор, філософа, проповідника») уособлює головну

ланку вищого закладу освіти, що визначає зміст і єдність навчального, наукового та виховного процесів. Згідно з довідником з педагогіки слово «кафедра» має декілька значень: 1) підвищення, спеціально облаштоване обладнання для промови з нього проповідей, лекцій; 2) об'єднання професорсько-викладацького складу та наукових співробітників однією або декількома тісно пов'язаними проміж себе науковими дисциплінами, яке займається науково-дослідницькою й педагогічною діяльністю. У вищому навчальному закладі кафедра означає навчально-науковий підрозділ, котрий здійснює навчальну, методичну, виховну й науково-дослідну роботу за своїм профілем. Очолює кафедру завідувач або начальник (у військових вишах) [28, с.137].

В електронному глосарії сучасної освіти [10] під поняттям «кафедра» розуміють базовий структурний підрозділ вишу (його філій, інститутів, факультетів), що організовує, координує та спрямовує навчально-виховний процес, методичну й науково-дослідну роботу за напрямками фахової підготовки майбутніх спеціалістів. Кафедра залишається системоутворювальним фактором, основою діяльності навчального закладу, котра визначає його стратегічні завдання, оптимальні шляхи їх вирішення, розв'язує головні проблеми навчального закладу: забезпечує безпосередній контакт зі студентами та прямий виховний, навчальний, науковий вплив на них.

У ході дослідження з'ясовано, що у своїй діяльності кафедри педагогіки керуються нормативно-правовими й інструктивними документами Міністерства освіти та науки України, законами України «Про освіту» й «Про вищу освіту», Кодексом цивільного захисту України, Статутами, правилами внутрішнього розпорядку ВНЗ, ученими радами закладу й іншими актами локального нормативно-правового регулювання. На базі цих документів виші розробляють власні положення про кафедри. Згідно з положенням кафедри здійснюють роботу за такими основними напрямками: навчальна діяльність, методична робота, науково-дослідна робота, організаційна робота, виховна робота, міжнародна діяльність, інноваційна робота тощо (*Додаток Л*).

За ступенем участі в процесі підготовки та випуску фахівців кафедри поділяються на випускові, профільні й загальновишівські. У ході дослідження встановлено, що в педагогічних ВНЗ України залежно від структурних умов кожного вишу кафедри педагогіки мають статус випускових або загальноуніверситетських. Випускові кафедри, на відмінну від інших, здійснюють керівництво переддипломною виробничою практикою та випускними (кваліфікаційними) дипломними роботами (проектами). *Випускова кафедра* – структурний підрозділ вищого навчального закладу IV рівня акредитації, що проводить освітню, методичну, науково-інноваційну, організаційну, міжнародну та виховну роботу й забезпечує підготовку й захист випускних кваліфікаційних робіт, практичну підготовку здобувачів, атестацію здобувачів освітніх послуг за певном напрямом підготовки фахівців. До завдань випускових кафедр додаються:

- ✓ координація діяльності всіх кафедр, що забезпечують спеціальну фахову підготовку аспірантів, студентів;
- ✓ розробка пропозицій щодо професіограм, кваліфікаційних й освітньо-кваліфікаційних характеристик, комплексних кваліфікаційних завдань за спеціалізацією;
- ✓ підготовка ліцензійних й акредитаційних справ із напрямів підготовки, спеціальностей;
- ✓ розробка навчальних і робочих навчальних планів спільно з іншими кафедрами, які є випусковими із цього напрямку підготовки, спеціальності;
- ✓ затвердження програм до державної атестації, тематики магістерських, дипломних, кваліфікаційних робіт (проектів);
- ✓ участь у роботі відбіркових, предметних, атестаційних комісій із прийому вступників на відповідний напрям підготовки, спеціальність;
- ✓ підготовка обґрунтування щодо модернізації варіативної частини освітніх програм;
- ✓ організація практик і стажування, їх захист в установленому порядку;
- ✓ сприяння працевлаштуванню випускників через взаємодію з роботодавцями;

- ✓ організація систематичного вивчення роботи випускників, рівня їхньої теоретичної та практичної підготовки, кар'єрного зростання;
- ✓ залучення провідних учених до проведення занять, контролю знань студентів, участі в роботі державних екзаменаційних комісій;
- ✓ координація й забезпечення підготовки випускних кваліфікаційних робіт;
- ✓ забезпечення підготовки та проведення державної атестації.

На підставі вивчення сайтів вищих педагогічних навчальних закладів виявлено різносторонню діяльність педагогічних кафедр. Серед них такі: кафедра загальної педагогіки Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (керівник к.пед.н., професор М.В. Елькін), кафедра загальної й соціальної педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (керівник д.пед.н., професор Л.І. Міщик), кафедра загальної педагогіки й андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (керівник д.пед.н., доцент О.Ю. Ільченко), кафедра педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (керівник д.пед.н., професор О.М. Коберник), кафедра педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (керівник д.пед.н., професор А.А. Сбруєва), кафедра теорії й історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (керівник д.пед.н., професор Л.П. Вовк), кафедра педагогіки Криворізького педагогічного університету (керівник д.пед.н., професор Т.О. Дороніна), кафедра загальної педагогіки й педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (керівник д.пед.н., професор С.Т. Золотухіна), кафедра педагогіки Бердянського державного педагогічного університету (керівник д.пед.н., професор Л.О. Лісіна), кафедра педагогіки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (керівник д.пед.н., професор З.Н. Курлянд), кафедра педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (керівник д.пед.н.,

професор О.В. Акімова), кафедра педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (керівник д.пед.н, професор В.В. Радул), кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (керівник д.пед.н, професор М.М. Чепіль), кафедра педагогіки та менеджменту освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (керівник д.пед.н, професор Г.М. Мешко) та ін.

Пріоритетним й об'єднувальним для всіх зазначених вище педагогічних кафедр є те, що їх професорсько-викладацькі колективи забезпечують викладання циклу педагогічних дисциплін для студентів усіх напрямів підготовки та спеціальностей педагогічних університетів (загальна педагогіка, педагогіка, історія педагогіки, основи наукових досліджень, професійна педагогіка, методологічні засади професійної освіти, дидактичні основи професійної освіти, теорія й історія педагогіки, педагогіка вищої школи, менеджмент в освіті, теорія й практика науково-педагогічних досліджень тощо), здійснюють керівництво педагогічною практикою майбутніх учителів. На кафедрах діє аспірантура й докторантура з педагогічних спеціальностей. Активно проводяться теоретичні й прикладні педагогічні дослідження.

Відомо, що головними завданнями кафедр педагогіки є створення умов для задоволення потреб студентів у підвищенні рівня професійних і культурних знань; підготовка висококваліфікованих фахівців із глибокими теоретичними знаннями й необхідними практичними навичками; підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу кафедр; підвищення якості методичного забезпечення навчального процесу; сучасних методик і технологій навчального процесу; розробка нових технологій навчання; задоволення потреб у підвищенні кваліфікації їх персоналу; організація й проведення наукових досліджень і виконання пошукових робіт; поширення наукових і культурних знань серед населення. Також кафедри встановлюють види навчальних занять, що входять в обов'язковий обсяг навчального навантаження викладачів відповідно до їхніх посад.

Серед основних шляхів підвищення рівня підготовки майбутнього вчителя є збереження та примноження традицій педагогічної кафедри як структурного підрозділу вищого педагогічного навчального закладу. Саме педагогічна кафедра забезпечує формування покоління вчителів нової генерації, що зможе допомогти людині зрозуміти навколишній світ, визначити своє призначення в ньому. Стратегія розвитку педагогічних кафедр зумовлена перенасиченістю освітніх послуг державних і приватних ВНЗ, підвищенням вимог до якості педагогічної освіти, новими технічними, методичними можливостями отримання освітніх послуг і потребами населення в їх різноманітті, конкурентністю вишів у боротьбі за потенційний контингент студентів, інтеграцією наукових дисциплін, безпосередньо спрямованих на підготовку вчителів, неузгодженістю роботи щодо підготовки майбутніх учителів педагогічних кафедр із фаховими, відсутністю тісного зв'язку з іншими освітніми установами.

Запорукою успішної діяльності педагогічних кафедр є високий кваліфікаційний рівень професорсько-викладацького складу, методичне забезпечення навчального процесу, результативність наукових досліджень, потреба суспільства в педагогічних кадрах, система й методи управління кафедрами, їх матеріально-технічна база, належне економічне становище, висока якість підготовки спеціалістів, працевлаштування випускників.

У ході наукового пошуку встановлено, що стратегія розвитку кафедри – це не лише керівництво до дії, це система цінностей і настанов, що існують на кафедрі, ставлення до роботи, розуміння майбутнього, прагнення до позитивних змін. Стратегію розвитку кафедри представлено на рисунку 4.1. [22, С.299]. До стратегічних напрямків діяльності педагогічних кафедр відноситься оптимізація взаємодії студентів, викладачів, усіх учасників навчально-виховного процесу; реалізація інноваційних форм і принципів організації навчання; розвиток виховного середовища на основі потенціалу національної культури; забезпечення креативності, педагогічної імпровізації та мобільності майбутніх учителів, пріоритетів якості освіти як науково-методологічної основи комплексно підготовлених до роботи спеціалістів у постійно змінювальних умовах.

Стратегія розвитку педагогічних кафедр

Стратегія розвитку кафедри	Маркетинг і контакти з освітніми установами	Навчально-методичні та наукові контакти
<ul style="list-style-type: none"> • розробка спільного стратегічного плану розвитку кафедри • рейтингова система оцінки діяльності викладачів і самої кафедри • економічний розвиток • попечительська рада • асоціація випускників • відкриття нових спеціальностей • підготовка управлінського резерву 	<ul style="list-style-type: none"> • контакти з роботодавцями • контакти з регіональними органами управління • вивчення ринку праці • вивчення ринку освітніх послуг • вивчення ринку консалтингових і наукових послуг • реклама та зв'язок із громадськістю • профорієнтаційна робота та заохочення потенційних студентів • сприяння працевлаштуванню випускників 	<ul style="list-style-type: none"> • міжнародні зв'язки • зв'язки з Міністерством освіти, Національною академією педагогічних наук України, Інститутом педагогіки НАПНУ • контакти з іншими ВНЗ • контакти з Радою ректорів вишів міста • зв'язок із видавництвами, науковими журналами • взаємодія зі структурними одиницями комплексу ВНЗ • взаємодія з науково-методичними та науково-технічними відділами вишу

На думку І.В. Цепової, розробка стратегії кафедри підпорядковується таким принципам: нормативності, динамічності, комплексності, колективної та особистісної відповідальності, рефлексії, публічності [31, с. 73].

З'ясовано, що важливим компонентом професійної підготовки вчителів, крім глибоких теоретичних знань із педагогіки, є наявність соціально-педагогічного й психолого-педагогічного складника, готовність до досягнення взаєморозуміння, урахування особистісного потенціалу кожного суб'єкта освіти, що вимагає від педагогічних кафедр ретельного підходу до розробки програм, копіткої роботи завідувачів у напрямку управлінської діяльності, згуртованості колективу, налагодження системи виховних заходів як аудиторної, так і позааудиторної роботи, організації наукової роботи професорсько-викладацького

складу та студентської молоді в рамках наукових гуртків, участі в університетських і державних конкурсах й олімпіадах.

Вивчаючи сайт Бердянського державного педагогічного університету, ми виявили, що перспективами розвитку кафедри педагогіки є такі: підвищення науково-методичної підготовки викладачів, а також їхнього науково-дослідного потенціалу; захист викладачами кафедри кандидатських і докторських дисертацій; упровадження новітніх інформаційних технологій у навчально-виховний процес; забезпечення взаємодії в системі «суспільство – держава – освіта – особистість професіонала» [26]. Актуальними напрямками роботи кафедри залишаються активна співпраця із загальноосвітніми навчальними закладами, вивчення й узагальнення передового педагогічно досвіду, проведення спільних засідань кафедри з педагогічними колективами навчально-виховних закладів, розробка методичних рекомендацій із проблем навчання й виховання школярів, виступи перед учнями, учителями, батьками, громадськістю тощо.

У ході дослідження з'ясовано, що на підґрунті кафедри її силами за ініціативи вишу або членів кафедри можуть створюватися предметно-методичні секції (структурні навчально-методичні підрозділи, що провадять виховну, навчальну та методичну роботу з однієї або кількох споріднених навчальних дисциплін), котрі затверджуються наказом по університету за умови, якщо до її складу входить не менше ніж три науково-педагогічні працівники); навчальні лабораторії або кабінети (підрозділи кафедри, котрі забезпечують проведення лабораторно-практичних занять із дисциплін відповідно до вимог освітньо-професійних програм і Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах). За кожною секцією, лабораторією завідувач кафедри призначає керівника з методичного забезпечення й організації навчальної роботи.

У науковому обігу функціонує важливе для цього дослідження поняття *«шкільна кафедра»* – новоутворення в структурі школи, котре здійснює керівництво науково-дослідною, творчою роботою вчителя, аналіз і корекцію нових навчальних програм і курсів, їх експертну оцінку та рецензування, зв'язок із ВНЗ, культурними центрами тощо. На заміщення посади завідувача шкільної

кафедри запрошуються наукові співробітники й викладачі вишів із науковими ступенями. Під керівництвом кафедри вчителі засвоюють нові форми планування, які містять у собі елементи наукового дослідження, форми апробації нових ідей і технологій. Існування шкільних кафедр і залучення до них співробітників педагогічних кафедр сприяє тісним стосункам педагогічних ВНЗ зі школою, школярами та їхніми батьками, покращує процес теоретико-практичної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності.

У ході дослідження стало очевидним, що з метою обміну досвідом роботи одним із завдань педагогічних кафедр була і є взаємодія їх колективів із іншими освітніми установами, обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти, науково-дослідними інститутами (Додаток М). Цьому по-особливому сприяють шкільні й інтегровані кафедри, де єдність мети й шляхів її досягнення, створення рівних умов і можливостей для всіх членів колективу є безкомпромісним фактором налагодженої роботи кафедри, яка створює підґрунтя для розробки єдиних інтегрованих програм із фундаментальних дисциплін, що покращує профорієнтаційну роботу, підвищує рівень освічуваності учнів і студентів у галузі кафедральної науки.

Відомо, що, будучи структурними ланками педагогічних ВНЗ, педагогічні кафедри здійснюють педагогізацію навчального процесу вишу [20; 24; 30; 36; 43; 44; 45; 46; 47], ще з часів ІНО координують роботу інших профільних кафедр ВНЗ. Упровадження передових ідей прогресивного освітнього руху в теоретичну й практичну підготовку майбутніх учителів неможливе без глибокого аналізу кращих надбань становлення й розвитку педагогізації процесу підготовки майбутніх учителів, компетентних у наукових дослідженнях, навчанні та вихованні.

У контексті дослідження перспектив розвитку кафедр педагогіки варто звернути увагу на *професіоналізацію* навчання в педагогічних вишах України. У роботі «Школа і вузівська педагогіка» А.М. Бойко переконує, що кожен педагогічний ВНЗ повинен мати комплекс навчальних закладів, які б уходили до його структури, були об'єднані спільною метою, включені до єдиної системи

«школа-вуз-школа» і здійснювали комплексний професійний вплив як на формування професійності студентів у стінах вишу, так і на ефективне післявишівське становлення молодих учителів через професіоналізацію всієї навчально-виховної роботи у ВНЗ. А.М. Бойко доводить, що саме кафедри педагогіки в цій справі належить провідна роль [3].

У сфері професіоналізації навчання обов'язковим для викладача педагогіки, на думку А.М. Бойко, є знання програм, підручників і посібників загальноосвітніх закладів, володіння методикою викладання спеціальних предметів у школі, що їх набувають студенти того факультету, де викладач читає педагогіку, щоб вони засвоювали цей курс через свою майбутню спеціальність. За цих умов викладання педагогіки стане «серцевиною» професійної спрямованості всіх навчальних дисциплін на кожному факультеті. Викладання педагогіки повинне забезпечити професійне спрямування діяльності кафедр і спеціальних наук [3].

З огляду на предмет дослідження відзначимо, що перспективним у роботі педагогічних кафедр є організація та налагодження роботи наукових шкіл як завідувачів, так і професорсько-викладацького корпусу кафедр. У ході дослідження виявлено функціонування таких наукових шкіл: «Історія, теорія і практика української освіти і виховання» (М.М. Чепіль), «Школа майбутнього: від теорії до практики» (А.М. Бойко), «Підготовка соціального педагога до впровадження інноваційних технологій у процес розвитку особистості» (Л.І. Міщик), «Актуальні питання педагогіки вищої школи» (Л.П. Вовк, О.Г. Мороз, О.С. Падалка, Г.Д. Панченко, Р.А. Семернікова), дидактичної школи професора В.І. Лозової, історико-педагогічної школи професора С.Т. Золотухіної та ін.

Науковими школами членів педагогічних кафедр досліджуються питання глобалізації, інтернаціоналізації та регіоналізації освіти в умовах побудови суспільства знань (члени кафедри педагогіки СумДПУ), змісту педагогічної підготовки та дослідження історії освіти в контексті завдань підготовки вчителя (учні наукової школи Л.П. Вовк), комплексної соціально-педагогічної проблеми створення, упровадження та розповсюдження інновацій у системі освіти України

(наукова школа О.В. Попової), обґрунтування теоретико-методологічної основи проектно-технологічної системи трудового навчання (науково-дослідна група школи О.М. Коберника), педагогічної аксіології (наукова школа Н.О. Ткачової), проблемно-тематичного, хронологічного й регіонального діапазонів ретроспективного вивчення питань становлення й розвитку системи освіти в Україні (науково-дослідницький колектив Л.Д. Зеленської) та ін.

При узагальненні досвіду роботи педагогічних кафедр вищих педагогічних навчальних закладів України на сучасному етапі варто відзначити, що кафедри залишилися центрами фахового гартування майбутніх учителів. Навчальними закладами здійснюється унормування надмірного перевантаження навчальною роботою професорсько-викладацького складу кафедр, що підвищує рівень професійної підготовки майбутніх учителів. Однак варто звернути увагу й на значні скорочення годин педагогічних навчальних курсів, винесення великого обсягу інформації на самостійне опрацювання студентами, виключення з планів курсових і дипломних робіт із педагогіки, деяких курсів, наприклад «Основи педагогічної майстерності», «Вступ до вчительської спеціальності».

У контексті подібних скорочень варто наголосити, що під час викладання педагогіки є актуальною проблема обсягу, змісту, структури фонових знань, попередніх уявлень про предмет, який пропонується вивчати, на що мають звернути увагу викладачі педагогічних кафедр, розробники навчальних програм педагогічних вишів. Особливої уваги потребують несистематизовані фонові знання, проблема впливу соціальної ситуації розвитку, соціальний уплив узагалі на афективний компонент системи очікувань майбутнього педагога [7].

Специфіка засвоєння студентом педагогічної теорії визначається не стільки її змістом, скільки тим, як сам студент ставиться до цього змісту, як сприймає педагогічні знання. Майбутній учитель, котрий починає вивчати педагогіку, має перед собою образ педагогічної реальності, що зумовлює його власне переосмислення сутності навчально-виховного процесу. Вивчення педагогіки як навчальної дисципліни полягає у сприйманні й розумінні описів педагогічних

явищ. А це у свою чергу передбачає співвіднесення цього опису з прообразом, що склався раніше. Системою таких прообразів і є педагогічна дійсність.

Крім того, навчальний курс з педагогіки передбачає вивчення не лише фактичного матеріалу, а й закономірностей педагогічного процесу. Саме в їх виявленні полягає сутність педагогіки як науки та її прогностичний характер. Від співвідношення теорії й практичної дійсності, від обсягу навчального матеріалу, його узагальнення залежить рівень навчальної діяльності, ефективність засвоєння педагогіки.

Відомо два шляхи викладання педагогіки: ігнорування мотивів, які склалися в студентів ще до початку вивчення педагогіки, та опір на ці знання [7, с.12]. На жаль, відсутність у навчальних планах курсів «Вступ до професії» та «Основи педагогічної майстерності» зводить до мінімуму мотиваційний складник навчання в педагогічних навчальних закладах у цілому, вивчення педагогіки зокрема. А структура мотивів студента, що формується в період навчання, як відомо, є стрижнем особистості майбутнього фахівця. Без подібних «вступних» курсів вивчення педагогіки втрачає поетапність технології формування професійної компетентності майбутніх учителів.

З огляду на предмет дослідження варто відзначити, що до завдань педагогічних кафедр належить не лише передавання теоретичних знань і практичних умінь з педагогіки, але й перетворення їх на переконання. Відомо, що однією з найбільш ефективних форм перетворення знань на переконання, вироблення активної життєвої позиції студентів – головного завдання суспільно-політичної практики – є, на думку Є.Є. Ким, *школа молодого лектора* (ШМЛ) [15].

Перші школи молодого лектора виникли в ленінградських вишах у 50-х роках ХХ ст. Поширення вони отримали в другій половині 60-х–70-х років, а у 80-х роках ХХ ст. такі школи діяли вже у 819 ВНЗ колишнього Радянського Союзу й були загальновизнаною формою роботи зі студентами. Термін навчання в переважній більшості ВНЗ становив 2 роки. Завдання ШМЛ були визначені в «Положенні про школу молодого лектора вищого навчального закладу»: «Школа

молодого лектора вищого навчального закладу є однією з форм залучення студентів до пропаганди рішень Комуністичної партії й Радянського уряду, політичних і наукових знань, розвитку їхньої суспільно політичної активності, озброєння майбутніх фахівців знаннями, методикою та навичками лекційно-пропагандистської, агітаційної діяльності» [15].

Сьогодні у ХХІ сторіччі, звичайно, про жодні пропагандистські течії не йдеться, однак у випускників педагогічних вишів спостерігається недостатній рівень володіння вміннями «повести за собою аудиторію» (учнівську, батьківську, персоналу). До того ж і термін «пропаганда» з дещо іншою конотацією повинен бути в освітньому просторі України, особливо з огляду на формування громадянських позицій, наукового світогляду, патріотичного виховання тощо.

Варто відзначити, що робота в ШМЛ повинна бути справою не одних лише ентузіастів, а всього професорсько-викладацького колективу та ректорату. У ШМЛ повинні бути підготовлені лектори за тематикою, що відповідає профілю педагогічного ВНЗ. Основною ланкою, де ведеться робота зі студентами в системі ШМЛ, є кафедра. Оскільки педагогічні кафедри в педагогічних університетах сьогодні є загальновишівськими й випусковими, котрі готують науково-педагогічний, лекторський персонал для всіх структур середньої та вищої ланок освіти, організація роботи школи молодого лектора повинна стати одним з напрямів їхньої діяльності. Для роботи в ШМЛ кафедрам необхідно мати опорні школи, коледжі, факультети університетів, де б майбутні лектори мали можливість навчатися й практикувати.

Відомо, що комплексний підхід до підготовки фахівців вищої кваліфікації у ВНЗ означає забезпечення єдності світоглядного, науково-дослідного та навчально-виховного процесів. Потрібно, щоб усі ці ділянки вишівської роботи зі студентами функціонували не самі по собі, ізольовано від інших, а взаємно доповнювали одна одну. Тільки так, із забезпеченням комплексного, системного методу можна ефективно готувати висококваліфікованих фахівців.

З урахуванням зазначеного вище, заняття в ШМЛ можна поєднувати з роботою в наукових гуртках педагогічних кафедр. Іншими словами, з

урахуванням деякої специфіки, можна забезпечити єдність ШМЛ і НДРС. Наприклад, студент міг би готувати по темі своїх наукових досліджень бесіду або лекцію та виступити в будь-якій аудиторії за межами факультету, а потім і перед педагогічними колективами. У такому разі наукові керівники виступають як педагоги-консультанти, а засідання кафедр – як платформи для обговорення роботи ШМЛ.

З огляду на перспективи розвитку педагогічних кафедр у структурі педагогічних ВНЗ варто звернути увагу на відновлення діяльності *опорних кафедр* з метою забезпечення необхідного науково-методичного рівня підготовки вчителів й обміну передовим досвідом, про що у своїх наукових роздумах наголошує М.Ф. Гетманець [9].

У контексті ефективної діяльності педагогічних кафедр варті уваги методи керівництва їх професорсько-викладацькими колективами. У своєму дослідженні С.Д. Резник виокремлює методи адміністративного впливу (адміністрування), економічні методи та методи переконання (соціально-психологічні) [22].

Як відомо, основне завдання кафедри – задоволення потреби в навчанні або підвищенні кваліфікації з використанням нових інформаційних технологій і якісного забезпечення навчального процесу. Адміністративний компонент кафедри мають забезпечувати, крім завідувача, призначені ним його ж заступники з навчальної, наукової, соціальної роботи, а також заступник, котрий відповідає за матеріальну базу й забезпечення навчального процесу. Основні функціональні блоки організаційно-функціональної структури управління кафедрою представлено на рисунку 4.2. [22, с.91].

Кожен блок складається з ключових елементів, котрі сприяють якості та результативності роботи кафедри відповідно до завдань відповідного блоку. За кожним елементом закріплений певний співробітник кафедри, який здатен виявити відповідальність, ініціативу, організаційні здібності та власну майстерність. За кожним елементом поданої вище структури управління кафедри проектується цільові завдання, оперативні й перспективні заходи, система контролю.

На сучасному етапі розвитку освіти найважливішою ланкою в управлінні кафедрою є *розробка стратегії її розвитку* й зміцнення зовнішніх зв'язків, яка охоплює такі функціональні завдання:

- розробка стратегії розвитку кафедри;
- маркетинг і зв'язок з іншими освітніми установами (підтримка зв'язків зі школами, які, по суті, є ринком праці для випускників педагогічних ВНЗ, регіональними органами управління, вивчення ринку освітніх послуг, надання консалтингових і наукових послуг у формі консультацій, семінарів, курсів, аспірантури та докторантури тощо);
- налагодження й розвиток навчально-методичних і наукових контактів (підтримка міжнародних зв'язків, участь у відкритих міжкафедральних, регіональних, національних, міжнародних проектах з метою розробки ефективних навчально-методичних комплексів, організація опорних кафедр задля обміну досвідом споріднених кафедр міста, області, країни).

Ефективність організації *навчально-виховної роботи* кафедри залежить від використання її співробітниками методів перспективного управління навчально-виховною діяльністю (екстраполяція, регресивний аналіз, побудова сценаріїв, мозкова атака, синектика, експертне оцінювання, факторний аналіз [21]), новітніх освітніх технологій, їхнього рівня кваліфікації, престижності самої кафедри як у стінах навчального закладу, так і за його межами. Організація *наукової роботи* скоординована, власне, на наукову діяльність професорсько-викладацького корпусу кафедри, його участь у конкурсах грантів і програм, укладанні договорів, підготовку науково-педагогічних кадрів, організацію наукових конференцій, залучення студентів до науково-дослідної діяльності.

Мотивувального для виконання всіх означених вище функцій кафедри є *соціальна робота*. Для кафедри мотивація – це визнання серед національної та міжнародної наукової спільноти, авторитет у регіоні, визнання викладацького складу, а для співробітників – особистісний розвиток, реалізація перспективних цінностей й орієнтирів.

Варто наголосити, що соціальна робота педагогічних кафедр уже не зводиться до взаємодії з громадськістю. Вона здійснюється за декількома напрямками й покликана задовольняти культурні, побутові та матеріальні потреби співробітників. У рамках соціальної роботи кафедри здійснюють добір викладачів і співробітників, проводять адаптаційні заходи з молодими викладачами, створюють умови праці, організовують трудову й технологічну дисципліну, урегульовують конфліктні ситуації, підтримують сприятливий соціально-психологічний клімат, налагоджують взаємостосунки ВНЗ з об'єктами соціально-культурного призначення тощо.

За *матеріальне забезпечення* діяльності кафедри, про що зазначено п'ятим блоком рисунка 4.2., несуть відповідальність завідувачі лабораторій чи кабінетів і лаборантський склад.

Отже, ефективність роботи кафедри безпосередньо залежить від того, наскільки усвідомлено кожен член професорсько-викладацького складу на чолі із завідувачем відповідно до організаційно-функціональної структури управління має загальнокафедральні обов'язки та несе відповідальність за надання достовірної інформації.

У час реформування вищої освіти України XXI сторіччя, змін освітніх пріоритетів у роботі педагогічних кафедр є важливим стимулювання праці. Це складний процес управління діяльністю викладача, у якому немає прямої залежності між засобом впливу й характером реакції у відповідь. Сьогодні методи покарання та заохочення вже не ефективні через значну змістову частину роботи, можливість змінити місце роботи у зв'язку з найрізноманітнішими причинами й трансформованими в систему адміністративних й економічних санкцій і стимулів.

У силу інтеграційних процесів на педагогічних кафедрах спостерігається постійне впровадження інновацій і нововведень. Ці явища є необхідною умовою виживання ВНЗ на ринку освітніх послуг, підвищують їх спроможність і стимулюють роботу кафедр. Супротив викликають, в основному, лише ті методи, за допомогою яких здійснюються впровадження змін.

Організаційні зміни – це засвоєння нових ідей або моделей поведінки, постійне реагування на необхідність уведення новацій, що диктуються зовнішнім і внутрішнім середовищем. Зміни можуть стосуватися будь-якого аспекта або фактора діяльності вишу: структури, цілей і завдань його діяльності, технології навчального процесу, управління, організаційної культури тощо.

Крім того, у ході дослідження варто зазначити, що перспективним у роботі педагогічних кафедр є планування та розвиток кар'єри викладачів. Ще в ХХ сторіччі поняття кар'єризму засуджувалося, викликало колективне обурення й підозри. Із часу введення в науковий обіг поняття індивідуальної професіоналізації виокремлюють професійну та посадову кар'єру. Для *професійної кар'єри* характерним є перевага в трудовій діяльності людини, робота переважно в одній предметній професійній сфері, досягнення нею та визнання професійною спільнотою відповідних результатів праці, авторитету в конкретному виді професійної діяльності. Часто професійні досягнення створюють передумови для посадової кар'єри. *Посадова кар'єра* має більш чітко виражені ознаки: це зміни посадового статусу, його соціальної ролі, а також ступеня посадового авторитету; це послідовна зміна стадій розвитку працівника в рамках однієї організації.

Умови для професійної кар'єри повинні бути створені абсолютно на всіх педагогічних кафедрах і для всіх без винятку її співробітників з метою активізації професійного зростання викладачів, запобігання професійному вигоранню. З метою продовження традицій кафедри, її інтеграції в освітні простори сучасності її завідувач має готувати кращих співробітників до посадової кар'єри. Крім того, варто відзначити, що для ефективного й безперервного процесу управління в будь-якій організації необхідно створювати резерв керівних кадрів, котрі в необхідний момент можуть замінити спеціалістів, які за певних умов вибули з колективу.

Резерв завідувачів кафедри – це спеціально сформована та підготовлена група працівників кафедри (дві-три особи), які призначені для висунення на посаду завідувача. Ці співробітники повинні бути спеціально підготовлені,

володіти необхідними діловими й особистісними якостями, організаційними здібностями, що виявляють їхню придатність до роботи завідувача кафедри, досягати звершень у професійній діяльності.

Важливим складником діяльності педагогічних кафедр є звітність викладачів про виконану впродовж навчального року роботу. Розробивши індивідуальний план, викладач має змогу контролювати себе, оцінювати ефективність своєї діяльності, виявляти реальність своїх планів і можливостей, резерви вдосконалення діяльності.

Крім індивідуального плану, моніторинг діяльності кафедри передбачає рейтингове оцінювання, яке дозволяє порівняти викладачів і підрозділи ВНЗ за показниками, що характеризують наукову, навчальну, методичну, культурно-просвітницьку, виховну роботу, враховувати та стимулювати цю діяльність. Кінцевою метою системи рейтингової оцінки діяльності кафедри є підвищення ефективності роботи її науково-педагогічного колективу.

Досвід роботи педагогічних кафедр часів незалежної України здійснюється в умовах переходу педагогічних ВНЗ до ринкової економіки, що зумовило нові форми роботи зі споживачами освітніх послуг, до яких належать держава, освітні заклади, студенти та їхні батьки, а також навчально-виховні установи державної та приватної форм власності.

У ході дослідження з'ясовано, що підприємницька діяльність педагогічних кафедр може мати такі форми: виробничу, проектну, проектно-виробничу, наукову, науково-проектну, навчальну. Варто лише відзначити, що розвиток комерціалізації у ВНЗ повинен відповідати його достатнім ресурсам (науково-педагогічні кадри та матеріально-технічна база), а також платоспроможності населення на послуги ВНЗ.

Соціально-економічні умови, що призвели до зниження професійного статусу педагогічних працівників, сприяли також і зниженню престижності педагогіки. Тому у роботі педагогічних кафедр є пріоритетним підвищення значущості педагогічного знання шляхом формування широкої науково-методологічної підготовки викладача педагогіки, його чіткої політичної

орієнтації, педагогічної майстерності; раціонального поєднання лекцій із практичними й семінарськими заняттями, з переглядом й аналізом конкретних прикладів із педагогічного життя; залучення слухачів до різноманітних видів діяльності конкретних навчально-виховних закладів; формування вмінь слухачів наукового аналізу педагогічних ситуацій, залучення їх до науково-дослідної роботи з педагогіки, розширення мережі наукових педагогічних гуртків; чіткого розуміння майбутніми вчителями тонкощів учительської професії, її несумісності з рутиною й шаблоном; зменшення аудиторної роботи, натомість – збільшення консультацій; написання різного роду творчих праць (трактатів, курсових і дипломних робіт), їх відверті обговорення [33].

У ході аналізу Першої міжнародної науково-практичної конференції «Кафедра в системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу» (2014) [23], доповідей її учасників (П.І. Безус, Г.В. Бондаренко, В.Є. Виноградова, Н.М. Дем'яненко, Н.О. Дівінська, Н.О. Каргапольцева, А.Б. Кондрашихін, Г.Ю. Кравченко, Л.І. Курило, Д.О. Махотін, Г.В. Онкович, Ю.А. Скиба, Ю.М. Скорик ін.) визначено необхідність прогресивних змін у сфері вищої освіти України через збереження її кращих традицій, важливість пошуків інноваційних механізмів і фінансово-економічних важелів її модернізації в умовах перманентних суспільних перетворень. У зв'язку із цим на конференції постановили:

1) визнати актуальними та своєчасними завдання науково-методологічного обґрунтування засад розвитку кафедри як базового елемента в системі управління навчальним процесом вищої школи, створення нової моделі університетської й академічної освіти третього тисячоліття;

2) головною турботою у функціонуванні системи вищої освіти та кожної кафедри вважати виховання особистості студента на засадах трансформації, інноваційності й інформатизації довілля, поєднання навчального процесу з виховним через ціннісний вимір, цілеспрямування самостійної роботи студентів, розвитку їхньої творчої активності, прищеплення духовності й гуманістичних ідеалів, навичок соціального партнерства та діалогізму;

3) найважливішими для подальшої модернізації вищої освіти на рівні кафедри є кадровий аспект її організації, запровадження компетентнісних підходів, активних, інтерактивних, мас-медіа й інших сучасних технологій навчання, інтегрованих дисциплін, використання відкритих систем дистанційного навчання й елементів віртуалізації, неухильне піднесення професійної компетентності педагога через кваліметричні, факторно-критеріальні моделі, маркетингово-моніторингові процедури;

4) стрижнем успішності функціонування кафедри стає її наукова та методична діяльність, швидка адаптація навчального процесу до змінних умов довкілля, подолання стереотипів у його організації, створення нових знань, імплементація (трансфер) до нього нових знань, залучення працівників до атестаційного процесу, а студентів – до наукової творчості;

5) умовою зростання якості роботи кафедри є формування наукової школи, спеціалізація педагогічної майстерності та навчально-методичного забезпечення відповідно до галузі знань, спеціальності, поєднання наукових досліджень із практикою суспільного життя, господарською діяльністю тощо, запровадження окремих блоків психолого-педагогічної підготовки майбутніх спеціалістів згідно з певною спеціалізацією;

6) важливим чинником успішності освітньої галузі є втілення нових підходів до її менеджменту й інноваційних методів на рівні кафедри, неухильне піднесення її провідної ролі в менеджменті освіти, методів оцінки ефективності роботи викладачів, якості викладання, соціальної захищеності викладацької праці, подальший розвиток соціально-правових, гуманітарних функцій кафедри в суб'єктно-об'єктній діалектиці управління;

7) концептуальними основами функціонування кафедри є підходи до формування професорсько-викладацького складу, матеріально-технічна база, характер розподілу дисциплін, спрямованість на європейські стандарти освіти, створення творчої ділової атмосфери роботи колективу та оптимального освітнього сектора оновлення змісту професійних знань;

8) якість вищої освіти залежить від особистості завідувача кафедри, його компетентнісних і лідерських властивостей, психолого-педагогічної та економіко-управлінської підготовки, практичних навичок у відповідній галузі знань, володіння сучасними засобами менеджменту освіти, мотивації діяльності, дотримання гуманістичних цінностей, спрямованості на самовіддачу, активну працю, здобуття авторитету серед колег і молоді;

9) джерелом розвитку кафедри вважати якість професорсько-викладацького складу, спроможність нарощувати рівні кваліфікації кожного викладача та його практичних навичок в обраній галузі знань, педагогічну майстерність, уміння застосовувати новітні форми надання освітніх послуг (LLL, безперервна освіта та освіта дорослих, «он-лайн» викладання тощо);

10) зовнішніми чинниками розвитку кафедри та вищої освіти в цілому є залучення громадськості, експертиза, контроль і моніторинг освітньої діяльності, для чого визнати доцільним створення *асоціацій завідувачів кафедр*, інших громадських неприбуткових об'єднань тощо.

Аналізуючи діяльність кафедри загальної педагогіки та ПВШ ХНПУ імені Г.С. Сковороди, С.Т. Золотухіна [13] переконує, що для кафедри перспективними є розробка стратегії розвитку освітніх послуг, підвищення рівня професійної майстерності молодих викладачів, зміцнення матеріально-технічної бази; розробка навчально-методичного забезпечення курсів, що читаються, тощо. Різноманітність форм і методів роботи кафедри, їхнє змістове наповнення, професіоналізм викладачів, їхня глибока любов до предмета, професії, бажання та прагнення до самовдосконалення піднімають її статус, сприятимуть якісній підготовці майбутніх учителів.

Висновки до розділу

Отже, педагогічні кафедри забезпечують формування покоління вчителів нової генерації. Джерелом збагачення теорії й практики діяльності кафедр є

усвідомлення історичного досвіду налагодженої роботи та прогнозування способів їх подальшого розвитку.

Кафедри педагогіки здійснюють роботу з навчальної, методичної, науково-дослідної, організаційної, виховної, міжнародної, інноваційної діяльності. Стратегія їх розвитку зумовлена перенасиченістю освітніх послуг державних і приватних ВНЗ, підвищенням вимог до якості педагогічної освіти, новими технічними, методичними можливостями отримання освітніх послуг і потребами населення в їх різноманітті, конкурентністю вишів у боротьбі за потенційний контингент студентів, інтеграцією педагогічних дисциплін, безпосередньо спрямованих на підготовку вчителів, неузгодженістю роботи педагогічних кафедр із фаховими, відсутністю тісного зв'язку з іншими освітніми установами.

Визначено перспективні напрями розвитку кафедр педагогіки в умовах сучасних викликів, що пов'язані із формуванням колективів кафедр, реалізацією їхньої навчально-виховної й науково-педагогічної діяльності, визначенням характеру стратегії управління кафедрами, а також особистісним зростання керівників.

Література до розділу

1. Башкір О.І. Вимоги до завідувача кафедри в структурі вищого навчального закладу. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: Матеріали Восьмої міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 17 листопада 2016). Одеса, 2016. 289с. С. 63-65
2. Башкір О.І. Вимоги до особистості керівника в системі управління педагогічними кафедрами. *New Opportunities in the World Science*. URL: <http://archive.ws-conference.com/world-science/ws2017/>
3. Бойко А.М. Школа і вузівська педагогіка. *Радянська школа*. 1986. №11. С.76-80.
4. Бондар В.І. Стратегія і тактика навчання та виховання в умовах реалізації завдань Болонського процесу. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів. (Київ, 16 червня 2006) / ред. Б.М. Жебровський ; уклад.: А. П. Кудін [та ін.]. Київ: Знання, 2006. С. 50-61
5. Васильєва С.О. Якість освіти та професійний статус вчителів загальноосвітніх закладів на початок XXI століття. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2014. Vol. 15. P. 41-45.

6. Вернидуб Р.М. Наука і освіта у просторі педагогічного університету: монографія. Київ-Херсон: Видавець Гринь Д.С., 2014. 416с.
7. Вихрущ В.О. Методика педагогіки : навчальний посібник. Тернопіль: Крок, 2011. С.11.
8. Вовк Л.П. Кафедра теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова: підготовка кадрів вищої кваліфікації. *Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* : у двох книгах / упор: Л.П. Вовк, О.С. Падалка. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Кн. друга. 395с.
9. Гетманець М.Ф. История как педагогика: Публицистика, история, педагогика, письма. Харьков: Майдан, 2016. 186с.
10. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад.; под общ. ред. Е. Ю. Усик. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/41> (дата звернення: 12.05.2015).
11. Дороніна Т.О. Можливості імплементації гендерної теорії у підготовку спеціалістів педагогічних спеціальностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Психологія і педагогіка. 2010. Вип. 16. С. 51-60.
12. Елькін М.В., Окса М.М. Контрольно-оцінююча діяльність в закладах освіти : навч. матеріали для самост. роботи студ. Магістратури. Мелітополь: МДПУ, 2012. 103с.
13. Золотухіна С.Т. Напрями роботи кафедри педагогіки: досвід і перспективи. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2015. Вип. № 50. С.182-190.
14. Ільченко О. Сучасний стан благодійної діяльності жінок в освітній галузі у контексті виконання завдань національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. *Педагогічні науки*. 2014. Вип. 60. С. 21-29.
15. Ким Е.Е. Школа молодого лектора в системе общественно-политической практики. URL: <http://www.omskcity.ru/spravochная/uchebnaya/98-komsomol-v-vuze.html?showall=&start=12> (дата звернення: 12.04.2017).
16. Коберник О. Підготовка майбутніх учителів до застосування проектної технології у професійній діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6(3). С. 98-105
17. Міщик Л.І., Демченко О.П. Перші кроки соціального педагога на шляху до професії: вступ до спеціальності : навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. 338с.
18. Ніколаєнко С.І. Стратегія розвитку педагогічної освіти в Україні та роль психолого-педагогічних кафедр у її реалізації. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради--семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів (Київ, 16 червня 2006). / ред. Б. М. Жебровський ; уклад.: А. П. Кудін [та ін.]. Київ: Знання, 2006. С. 10-28.
19. Пащенко Д.І. Генезис підготовки вчителя до гуманістичного виховання на тлі розвитку педагогічної освіти в Україні. *Зб. науков. праць Уманського ДПУ*: Спеціальний випуск. Київ: Науков. світ, 2002. С. 63-67.

20. Педагогічна Харківщина: довідник. / За ред.. В.І. Лозової, І.Ф. Прокопенка. Харків: Видавництво Круглова, 1997. 160с.
21. Прокопенко А.І. Роль кафедри в організації моніторингу якості вищої освіти. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків. 2011. С. 216-224.
22. Резник С.Д. Управление кафедрой: Учебнику 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2005. 635с.
23. Резолюція Першої міжнародної науково-практичної конференції «Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу». Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня 2014р.). С.138-139.
24. Рябченко Ольга. Терниста дорога великого життя (харківський період). *Реабілітовані історією. Харківська область*: Книга перша. Ч.2 / КЗ «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». Київ ; Харків: Оригінал, 2008. С. 152.
25. Савченко О.Я. Удосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів у контексті модернізації шкільної освіти. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів (Київ, 16 червня 2006) / ред. Б.М. Жебровський ; уклад.: А. П. Кудін [та ін.]. Київ: Знання, 2006. 163 с.
26. Сайт Бердянського державного педагогічного університету. URL: <http://bdpu.org/faculties/fppom/structure-fppom/kaf-pedagogiky/> (дата звернення: 12.03.2017).
27. Сбруєва А.А. Тенденції розвитку європейського простору педагогічної освіти в умовах побудови суспільства знань. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. Вип. 37. С. 38-42.
28. Словарь-справочник по педагогике / Авт.-сост. В.А. Мижериков; под. общ. ред. П.И. Пидкасистого. Москва: ТЦ Сфера, 2004. 448с.
29. Тарантей В.П. Проект «Технообраз» в историческом контексте. Высшая школа. URL: elib.bsu.by/bitstream/123456789/158313/1/Тарантей_1-2015-043-045.pdf (дата звернення: 12.08.2017)
30. Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет. Харьков: Изд-во Харьковского университета, 1955.
31. Цепова І.В. Стратегії роботи й перспективи розвитку кафедри (на прикладі кафедри теорії й методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі). *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.70-83.
32. Чепіль М.М. Актуальні проблеми освіти : навч.-метод. посіб. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2012. 124 с.
33. Ярмаченко М.Д. Шляхи вдосконалення курсу педагогіки в педагогічних вузах. *Вища педагогічна освіта*. 1994. Вип. 17. С. 5-17.
34. Allgemeine Entwicklung und aktuelle Situation der universitären Lehrerbildung in Deutschland. Zuwanderung und die Folgen für die universitäre

Lehrerausbildung. URL: https://ub-madoc.bib.uni-mannheim.de/1029/1/Triantafillou_Fotini.pdf (дата зверненн: 12.10.2017)

35. Andreas Ahrends, Werner Nowitzki. Interkulturelles Lernen in den Lehrplänen. Anregungen für Schule und Unterricht. URL: lehrplan.lernnetz.de/index.php?DownloadID=287 (дата зверненн: 12.10.2017).

36. Bashkir O.I., Vakulenko T.S. Pedagogisation trend in Ukrainian education in the first third of the XX century. *Modern education: philosophy, innovation, experience*. Lodz (Poland). 2016. № 3(7). S.8-14.

37. Beckmann H.-K. Das Verhältnis von Theorie und Praxis in der Pädagogik und Konsequenzen für die Lehrer(aus)bildung. In: E. Glumpler/ H.S. Rosenbusch (Hrsg.): Perspektiven der universitären Lehrerbildung. Bad Heilbrunn / Obb.: Klinkhardt. 1997. S. 97-121.

38. Bellenberg G., Thierack A. Ausbildung von Lehrerinnen und Lehrern in Deutschland. Bestandsaufnahme und Reformbestrebungen. Opladen: Leske und Budrich. 2003.

39. Blömeke S. Lehrerausbildung in Deutschland. URL: <https://www.erziehungswissenschaften.hu-berlin.de/de/institut/abteilungen/didaktik/data/aufsaeetze/paedforum2.pdf> (дата звернення: 12.08.2017).

40. Bosch M. Das Europa der Regionen: Ziel des europäischen Einigungsprozesses. In: G. Brinkmann: Europa der Regionen. Herausforderung für Bildungspolitik und Bildungsforschung. Köln u.a.: Böhlau. 1994. S. 9-21.

41. Helmut Fischler. Auf dem Weg zu einem Kompetenzprofi. URL: <https://www.die-bonn.de/doks/2006-lehr-lernforschung-01.pdf> (дата звернення: 1.11.2017).

42. Zentrum für Europäische Bildung: Erfurter Kriterien für den Prüfaspekt «Europäische Dimension» bei Lehr- und Lernmitteln. Erfurt 1995 (Bezugsadresse: Europa-Zentrum, Bachstr. 32, 53115 Bonn).

Архівні документи

43. Матеріали про організацію та роботу науково-дослідних кафедр і інститутів // ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 2. Спр. 471. Арк. 20.

44. Накази по інституту // Архів ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Ф. Р-4293. Оп.1. Од. зб. 3. 270 арк.

45. Об открытии педагогических курсов для приготовления учителей и учительниц начальных училищ // ДАХО. Ф.266. Оп.1. Спр.807. 148 арк.

46. Об утверждении штата учителей и характеристики на них // ДАХО. Ф. 266. Оп.1. Спр.791. 17 арк.

47. Організація роботи факультетів ІНО // ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 3. Спр. 331. 472 арк.

ПІСЛЯМОВА

Ретроспективне вивчення організаційно-теоретичних засад і практики діяльності кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України має особливе науково-практичне значення, є важливим чинником оптимізації процесу підготовки педагогічних кадрів, підвищення рівня професорсько-викладацького колективу як домінантного фактора піднесення якості вищої педагогічної освіти й педагогічної науки.

Передумовами становлення вищої педагогічної освіти України є соціальна потреба в педагогічних кадрах, активна науково-організаційна робота педагогів, науковців, громадських діячів, держслужбовців, що наполягали на свідомому й наполегливому оволодінні майбутніми вчителями як основами предмета викладання, так й основами педагогічних знань; розвиток педагогічної науки й осередків її продукування, якими в 1850 р. стали кафедри педагогіки при педагогічних інститутах імператорських університетів Святого Володимира й Харківського.

Нова ера розвитку вітчизняного шкільництва, теорії й практики виховання в колективі, організації мережі вищої педагогічної освіти, науково-дослідної роботи з педагогіки розпочалася в перші десятиліття XX ст. і була спрямована на виконання завдань усебічного революційного перетворення суспільства, організації навчання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах, якими на початку 1920-х років стали інститути народної освіти.

Підготовка вчителя розглядалася не лише як накопичення студентами знань, умінь і навичок, але і як процес комплексної організації навчально-виховних впливів, спрямованих на формування позитивного ставлення до педагогічної професії. Поступово зароджувалася педагогіка з узагальненими й апробованими кращими науковими традиціями України. Пріоритетні напрями розвитку наукової педагогіки стали підґрунтям для організації й діяльності кафедр педагогіки в структурі вищих педагогічних навчальних закладів України в 1930 р.

При вивченні історико-педагогічних й архівних матеріалів з'ясовано, що діяльність досліджуваних кафедр на кожному з обґрунтованих етапів мала свою специфіку в змісті, характеристиці й напрямках її реалізації.

Перший етап (1921-1929 рр.) визначається становленням науково-дослідних педагогічних установ, до яких належали кафедри педології й педагогіки, що згодом через підвищення значення наукового знання в підготовці майбутнього вчителя розгорнули свою роботу в інститутах народної освіти. На *другому етапі* (1930-1957 рр.) за умов структурного оформлення педагогічних вишів, їх освітнього призначення виникла потреба в науково-педагогічній підготовці майбутніх учителів у стінах педагогічних інститутів, де кафедри педагогіки офіційно ввійшли до структури педагогічних ВНЗ. *Третій етап* (1958-1990 рр.) характеризується розширенням спектру педагогічних кафедр педагогічних вишів, їх функцій і напрямів науково-педагогічної діяльності. На *четвертому етапі* (1991 р. – початок ХХІ ст.) педагогічні кафедри активно розгорнули роботу над змістовим збагаченням напрямів своєї діяльності відповідно до соціальних вимог, що спричинило їхню інтеграцію.

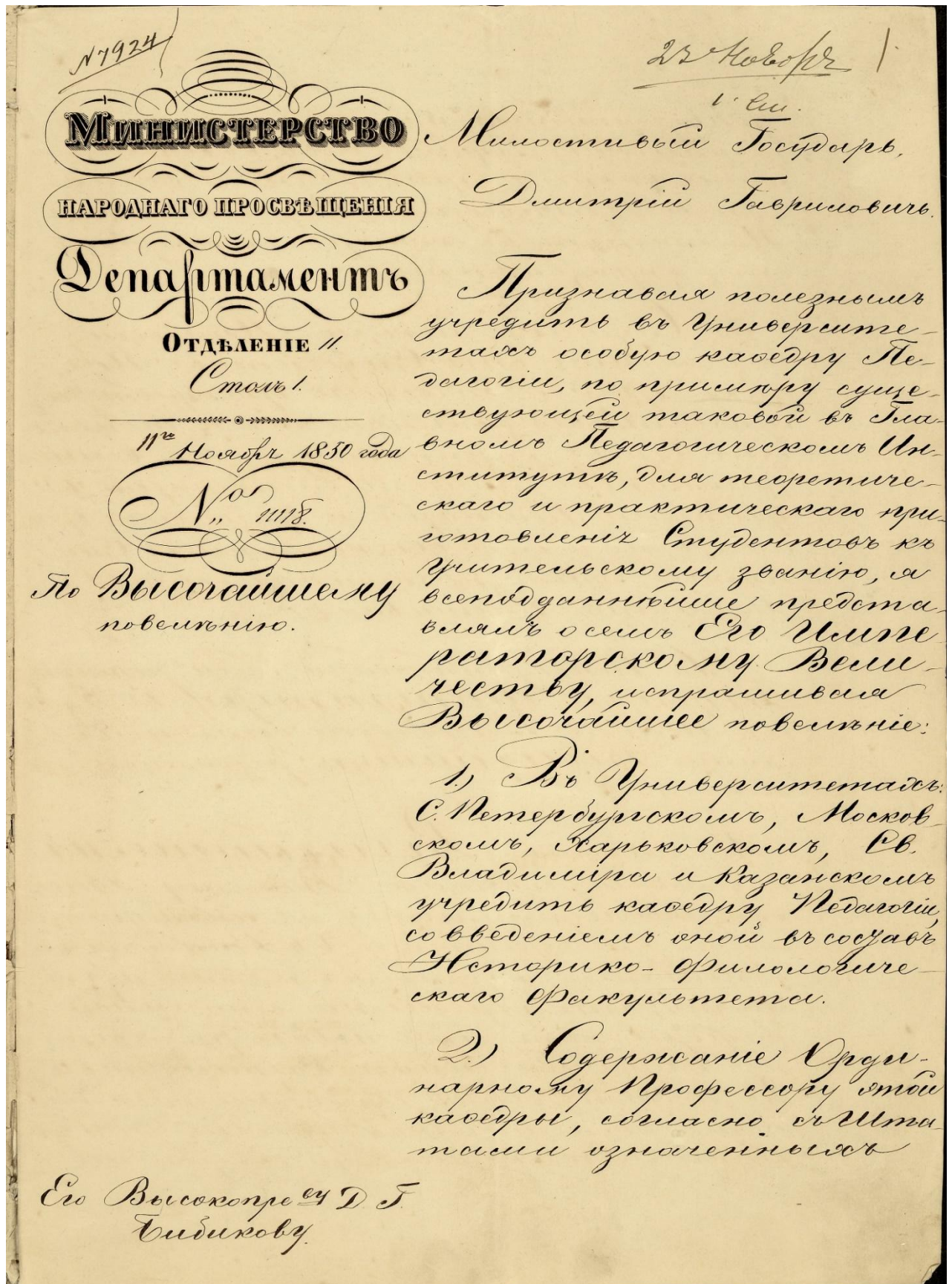
У процесі вивчення питання особистостей завідувачів педагогічних кафедр уточнено, що зміст діяльності їхніх керівників охоплює організаційно-управлінську, соціально-психологічну, функціональну сфери. Серед управлінських вимог виокремлено такі: професійну компетентність, організаційні, ділові, моральні якості, політичну культуру, працездатність керівника у ВНЗ. До пріоритетних умінь завідувачів педагогічних кафедр належать уміння управляти соціальними процесами, організовувати навчально-виховну, методичну, наукову й інноваційну роботу, управляти самим собою, реагувати на вимоги шкільної практики, висувати й розробляти нові ідеї й концепції.

Використання персоніфікованого методу дало можливість з'ясувати, що успіх роботи кафедри педагогіки, стратегія її розвитку, прогресивне становлення педагогічної науки, формування наукових педагогічних шкіл, якості педагогічної підготовки майбутніх учителів, згуртованість професорсько-викладацького

складу й допоміжного персоналу кафедри в одну єдину творчу команду залежить від рівня освіченості, світогляду, напряму наукового пізнання завідувача.

Таким чином, наукове обґрунтування й усебічне вивчення досвіду роботи кафедр педагогіки в структурі вищих педагогічних навчальних закладів у досліджуваний період, його аналіз, порівняння й узагальнення уможливить виявлення об'єктивних і закономірних зв'язків педагогічних явищ у галузі підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності, збагатить педагогічну науку достовірними знаннями, забезпечить збереження й збагачення національних цінностей українського народу, що є провідною ідеєю в гуманітаризації змісту сучасної освіти.

«Об учреждении в университетах особой кафедры педагогики»

Университетовъ, производитъ изъ Экономическихъ сущихъ ищъ, съображеніемъ въ оныя прибавочнаго Франкованья Профессоровъ Педагогическихъ Институтовъ, которыхъ обязанностями упрощаются.

3) Сущаніе лекцій Педагогіи, независимо отъ Студентовъ Матрико-экономическаго Франкунтежа, едновременно обязательнымъ не только для всѣхъ казеннокоштныхъ воспитанниковъ, приготавливающихся въ Фритеніи Гимназій и Фриденскихъ Фрилицъ, но и для свѣкоштныхъ Студентовъ, предназначающихся себя въ Домашніе Наставники.

На вѣндоушійшей моей запискѣ Государю Императору, въ 5 днѣ сего Ноября, благопріятно было помолитъ Высочайшему резолюціи: «согласенъ!»

О такомъ Высочайшемъ повелѣніи, сообщая Вашему Высочайшему копревосходительству къ надлежанію по Университету Св.Владимира исполненію, нуднымъ считаю изъяснить, что учрежденіе означенной кафедры, не требуя новаго расхода изъ Государственнаго Казначейства, не можетъ быть обременительнымъ и для Экономической сущихъ Университета, такъ какъ на содержаніе

Ординарнаго Профессора Педагогическаго
должно быть избрано прибавочное
зачисление четвередь Профессоровъ
Педагогическаго Института, соста-
вляющее 480 руб. въ годъ, вкльсти
с остатками отъ преобразованій
кафедры философіи, поступавши-
ми въ экономическую сумму Универ-
ситета.

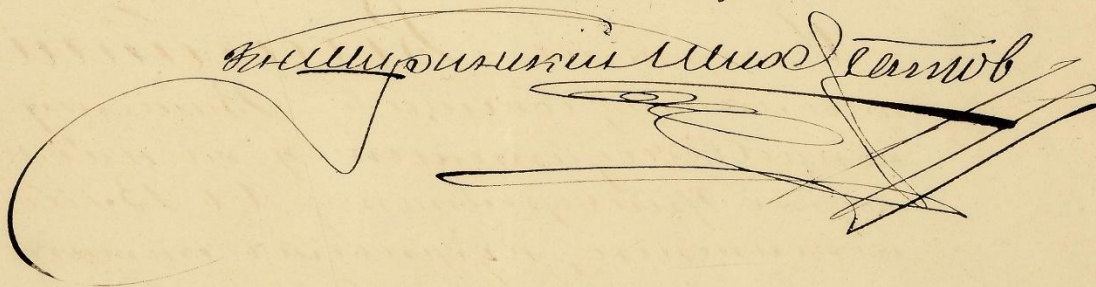
Смѣраю, какихъ принятій бу-
дутъ къ заимствованію вышеказан-
ной новой кафедры, покорнѣйше
прошу Васъ, Императорскій Вос-
даръ, меня увѣдошить.

С истиннымъ почтеніемъ и совер-
шенною преданностію имъю честь
быть

Вашего Высочайшаго повелѣнія

покорнѣйшимъ слугою

Внѣшній Министръ

Проект статуту педагогічного факультету

1. *Педагогіка – це наука.* В означений час, здавалося б, усім було відомо, що педагогіка – це наука. Це було загальноновизнаним, але не до кінця впровадженим у практику підготовки майбутніх учителів. Т.Д. Фадєєв робить порівняння: коли хворіє дитина, батьки вдаються до науки медицини, звертаються до лікаря, а то й до декількох лікарів одночасно. Інтелігентним батькам і в голову не спадає критикувати лікарів, вони повністю слідують їхнім рекомендаціям. Однак, коли дитина погано вчиться, не встигає, не розуміє тощо, батьки ніколи не звертаються за порадою до педагога, вони звернуться до того ж лікаря, студента-репетитора. До вчителя звертаються лише з проханням підвищити оцінку, на нього дивляться як на суддю, як на владу. І тут батьки праві, адже лікар перед тим як лікувати, навчається цьому у вищих навчальних закладах. Педагог же не міг отримати належний рівень знань і вмінь через відсутність спеціальної навчальної установи, де б вивчення педагогіки переважало. Виникла необхідність створення умов для розвитку педагогіки суто науковим шляхом у стінах спеціально організованих наукових педагогічних закладів, де б учені педагогіки отримала все необхідне для роботи у своїй сфері.

2. *Для розробки педагогіки необхідні спеціальні наукові педагогічні заклади.* Загальновідомим було вже і в той час, що найефективнішим науковим методом є метод експерименту, а для цього для педагогіки однієї лабораторії в зачиненому кабінеті недостатньо. Педагогіка потребує спеціальних експериментальних шкіл для проведення досліджень не стільки над особистістю, скільки над колективом. У цьому відношенні вчені виокремлювали складову педагогіки – педагогічну психологію. Кожне теоретичне положення педагогіки необхідно розробляти та перевіряти в експериментальних школах, які врегульовували загальноприйнятний і глибоко розповсюджений спосіб розробки педагогіки.

3. *До складу наукового педагогічного закладу повинні входити експериментальні школи.* Під цією тезою вчені наполягали на необхідності не

лише проведення експериментів, але й розповсюдженні науково розроблених даних. Для цього необхідно, щоб робота в наукових установах (експериментальних школах) проводилася публічно і гласно, тобто наукові установи повинні мати ще й навчальний характер.

4. *Спроектований педагогічний заклад повинен бути науково-навчальним.* Учені педагоги були переконані, що розробка науки педагогіки без її викладання були марною працею. Лише живе слово і безпосередня демонстрація можуть успішно передати суспільству нові принципи; лише друковане слово тут абсолютно безсиле. Також постало питання про створення педагогічного закладу при якійсь існуючій установі чи окремо. При цьому було взято до уваги, що педагогіка не може бути відокремленою від загальних наукових питань, адже ця наука вирішує не лише питання як потрібно виховувати, кому необхідно навчати, але й питання про те, чому, власне, навчати, у якому напрямі виховувати. Усе це можливо вирішити лише в зв'язку з даними інших наук. Необхідно, щоб діячі педагогічного закладу весь час знаходилися в курсі загальних наукових питань. Тому було вирішено створити педагогічний заклад при університеті у формі факультету з дворічним терміном навчання, про що засвідчила п'ята теза проекту: *Педагогічна установа має бути оформленою у формі педагогічного факультету.*

Без спеціального педагогічного закладу випускники університетів, хоч і засвоювали належний рівень знань певної науки, але були зовсім необізнані в тому, як, у якому вигляді й об'ємі, у якому педагогічному «обрамленні» потрібно викладати науку дітям певного віку. Лише власним досвідом і ціною багатьох помилок найталановитіші з молодих викладачів повільно орієнтуються в умовах своєї діяльності і пізнають те, що вони повинні були знати ще в стінах навчального закладу, а менш талановиті лише страждають від невдач і змушують страждати оточуючих.

ВИМОГИ ДО ВЧИТЕЛЯ

XIXст.	Володіти <i>інформацією</i> про особистості учнів, існування кращих методів викладання свого предмету, керівництва; <i>знаннями</i> загальноосвітнього й методичного характеру, зарубіжної педагогічної теорії та практики навчально-виховної роботи; <i>уміннями</i> орієнтуватися в навчальному матеріалі, установлювати міцно й раціонально власну дидактичну практику, володіти визначеною системою ефективних засобів педагогічного впливу на вихованців, аналізувати свій досвід роботи, вибирати з нього суттєві моменти, створювати свій стиль викладання, свою навчально-виховну систему.
Початок XXст.	Володіти науковими <i>знаннями</i> кожного навчального предмету у своєму класі, вікових особливостей дітей, спеціальними знаннями про процес виховання й навчання, що допомагатимуть успішно впливати на учнів; <i>уміннями</i> орієнтуватися в навчальному плані, розуміти навчально-виховне значення кожного предмету, терпляче ставитися до недоліків учнів.
Радянський період	Володіти новітніми методами навчання, методикою педагогічного експерименту, <i>знаннями загальних основ педагогіки</i> (педагогіка як наука, її предмет й основні поняття, основна мета та завдання виховання), <i>питань теорії та методики виховання</i> (виховання колективу й особистості, закономірності й принципи виховання, виховний процес і його організація), <i>дидактики – теорії освіти й навчання</i> (основи дидактики, процес навчання й принципи дидактики, зміст шкільної освіти, методи й організаційні форми навчання, навчання дітей у школі й обов'язки сім'ї), <i>процесу формування особистості</i> (розвиток і виховання дітей різних

Продовження таблиці додатку В

		вікових категорій), <i>питань управління школою</i> (управління народною освітою, взаємодія школи, сім'ї й громадськості, особистість учителя, завдання педагогіки в процесах реформації загальноосвітньої та професійної школи); брати участь у літніх курсах, конференціях, семінарах, практикумах, учительських з'їздах, співпрацювати з батьками, громадськими організаціями.
1991р. початок XXІст.	—	Володіти соціально-педагогічною та психолого-педагогічною складниками готовності організації навчально-виховного процесу, знаннями психологічних особливостей мікроперіодів вікового розвитку школяра; <i>уміннями</i> досягнення взаєморозуміння, врахування особистісного потенціалу кожного суб'єкта освіти; педагогічними компетентностями (психолого-педагогічною, методичною, управлінською тощо), менеджерськими, діагностичними вміннями, уміннями взаємозв'язку індивідуальності особистості й колективу, формування професійно значущих планів, проектів, програм, технологій, методик, алгоритмів, інструкцій, орієнтуватися в різноманітті педагогічних технологій.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Період	Мета педагогічної підготовки	Зміст педагогічної підготовки, напрями педагогічних досліджень	Учені
XVII-XVIII ст.	ознайомити учнів з окремими розділами науки	узагальнення та систематизація накопиченого емпіричного матеріалу, перші науково-педагогічні дослідження, народження наукової педагогіки	Лаврентій і Стефаній Зизанії, К. Ставровецький, І. Борецький, Є. Славинецький, С. Полоцький, Памва Беринда, І. Максимович, Г. Сковорода, І. Козлович, І. Леванда, Є. Тихорський та ін.
XIX ст.	ознайомити учнів з педагогічною термінологією та підготувати до самостійного читання відповідних творів; збудити інтерес до педагогічних питань; розширити розумовий кругозір і зробити свідомішою майбутню педагогічну діяльність	уключення предметів педагогічного циклу до теоретичної підготовки майбутніх учителів педагогічних інститутів і курсів при університетах (історія дидактики, історія сучасних педагогічних течій, історія шкіл і педагогічних теорій, сучасна дидактика, практичні заняття з педагогіки), учительських інститутів Феодосії й Глухова (розумове, моральне й фізичне виховання; загальні вимоги дидактики та методики; шкільна дисципліна); самостійна робота з педагогічною літературою, рішення різноманітних завдань, питань психолого-педагогічного характеру; розробка методики теоретико-методичної підготовки майбутніх учителів, дидактичних принципів, теорії виховання особистості, методів навчання, учення про школу, педагогіку як науку, цілі та принципи виховання	А. Валицький, С. Гогоцький, М. Лавровський, М. Ланге, Х. Роммель, М. Добролюбов, М. Пирогов, К. Ушинський, О. Духнович, Б. Грінченко, П. Куліш, М. Корф, Л. Толстой, С. Миропольський та ін.

Продовження таблиці додатку Д

Початок XX ст.	оволодіння майбутніми вчителями основними законами й закономірностями процесу навчання, принципами дидактичної діяльності	відновлення педагогіки у вищих навчальних закладах, ідеї вільної освіти й виховання, вільної й цілісної особистості як головного змісту природи, розробка теоретичного підґрунтя реформаторської педагогіки, визначення методологічних понять дидактики, пошук нових шляхів й ефективних засобів формування особистості, розвиток змісту психолого-педагогічних знань, поява різноманітних напрямів побудови педагогічних теорій, активізація соціологічних досліджень, поява нової галузі наукових знань – педології.	С. Ананьїн, М. Демков, О. Музиченко, П. Тихомиров, Ф. Зеленогорський, Х. Алчевська, Т. Лубенець, С. Русова та ін.
20-ті рр. XX ст.	розуміння майбутнім учителем суті педагогічної науки, її сучасного стану, головних етапів розвитку та зв'язків з іншими науками, з суспільними відносинами, з навколишнім життям	введення до навчальних планів ВНЗ педагогічних курсів: педології, педагогіки, історії педагогіки, дидактики, школознавства, учення про поведінку, педагогічні системи, соціального виховання, організації народної освіти тощо; перегляд змісту предмету вивчення педагогіки (педагогіка розглядалася як суто нормативна й прикладна наука, мета якої – забезпечення шляхів, форм і методів формування дитини на основі теоретико- методологічних даних педології); систематизація наукової термінології педагогічної науки; вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, а також аналіз особистого	Н. Крупська, І. Соколянський, О. Ястряб, О. Попов, М. Даденков, Г. Костюк, Я. Мамонтов, Г. Жураківський, А. Готалов-Готліб, С. Шацький, П. Блонський, Я. Ряппо, Я. Чепіга, Я. Мамонтов

Продовження таблиці додатку Д

30-40-ві рр. XX ст.	організація підготовки фахівців із широким суспільно- політичним світоглядом не лише до передачі знань учням, а й до виховання їх упродовж дня	заборона педології, відновлення педагогіки; у навчальних планах педагогічних інститутів були виділені самостійні курси педагогіки й історії педагогіки, а в структурі підготовки вчителя передбачалось поєднання теоретичного навчання й педагогічної практики в школі. Педагогіка як самостійний предмет зайняла своє місце в навчальному плані педвузу в 1930 р., а в 1934 р. було видано перший систематичний підручник з педагогіки М.М. Пістрака.	М. Григор'єв, І. Корнетов, М. Шатунов, Т. Гарбуз, О. Дорошенко, А. Волошин, С. Чавдаров, М. Даденков, С. Сірополко, В. Помагайба, Г. Попова, Г. Ващенко І. Афанасьєв, В. Добринченко, П. Ляшенко, Г. Костюк
50-80-ті рр. XX ст.	озброєння майбутніх педагогічних кадрів, учителів загальноосвітніх шкіл глибокими й міцними знаннями основ наук, здійснення їхньої науково- професійної й педагогічної підготовки	<p>зміст педагогічних навчальних дисциплін відрізнявся стабільністю (вступ до педагогіки, педагогіка, історія педагогіки, методика виховної роботи, спеціальні курси та семінари, педагогічна практика);</p> <p>розвиток педагогічної науки в стінах освітніх закладів, підготовка професорсько- викладацького корпусу вищої педагогічної школи;</p> <p>здійснення педагогізації навчального процесу педагогічних вишів;</p> <p>відмова від традиційної спеціально-предметної орієнтації педагогічної підготовки;</p> <p>актуальність дослідження й аналізу передового педагогічного досвіду; розширення зв'язків зі школами</p>	І. Синиця, С. Збандуто, А. Зільберштейн, С. Литвинов, М. Ніжинський, І. Пуха, М. Грищенко, М. Лазарєв, В. Лозова, Л. Попова

Продовження таблиці додатку Д

1991 р. початок XXI ст.	– формування професійної компетентності майбутнього вчителя	розширення персоналізованої освіти, змісту навчальних програм курсами «Психолого-педагогічні засади тестування навчальних досягнень учнів», етнопедагогіка, козацька педагогіка, основи педагогічної майстерності, соціальна педагогіка, технології навчально-виховного процесу тощо; упорядкування фундаментальної теоретико-термінологічної підготовки майбутнього вчителя; активізація принципу гуманізації	І. Каліновський В. Капацина, М. Вієвська О. Подпоріна, С. Борисюк, В. Зінченко, А. Глущенко, Л. Дубровська, А. Єрьомкін, В. Моторіна Б. Фурман, І. Бужина, Л. Кондрашова, О. Савченко, В. Лозова, Г. Троцько, С. Ніколаєнко, С. Куліш, О. Адаменко, В. Курило, Н. Ісакова, В. Кізіма, В. Онопрієнко
-------------------------------	---	--	---

Наукова робота членів кафедри педагогіки Київського педагогічного інституту в післявоєнний період

ІІІ	Зміст наукової роботи
Й.Б. Селіханович	«Виховання дисципліни в школі на основі вчення Леніна про соціальну дисципліну» (стаття в журналі «Радянська школа»), «Учення Леніна про соціальну дисципліну і завдання школи» (стаття в журналі «Радянська школа»), «З досвіду запровадження в життя «правил для учнів» (доповідь на учительській конференції в Києві, тези в зб. «Інструктивно-методичні матеріали до учительських нарад 1944 рр») «Пед ідеї І.І. Мечнікова» (доповідь на інститутських зборах, присвячених пам'яті Мечнікова)
проф. Резнік	«Суть і значення живого споглядання (журнал «Советская педагогика»), «Формалізм у навчанні та боротьба з ним» (стаття в журналі «Радянська школа»), «Методика пояснювального читання» (стаття в збірнику праць республіканської наради вчителів початкової школи журналу «Радянська школа»), «Завдання і методи морального виховання в школі» (Збірник для західних областей України), «Дисципліна як мета і захід виховання» (стаття у збірнику УНДП «Виховна робота в школі»)
М.Ф. Даденков	посібник для студентів педагогічних інститутів «Історія педагогіки», розпочав тему «Історія Київського педагогічного інституту ім. Горького», для роботи над якою командировався до Центрального історичного архіву Києва, Харкова, Москви; «Школа та учитель у творах Чехова» (стаття в ювілейному збірнику інституту), «Промова Леніна на III з'їзді Комсомолу, її значення для радянської педагогіки» (доповідь на науковій сесії)
С.А. Литвинов	«Зміцнити піонерроботу в школі» (стаття в газеті «Радянська освіта»), «Н.К. Крупська» (стаття в газеті «Сталинское племя»), «Про трудове виховання школярів» (стаття в газеті «Молодь України»), «Пам'яті великого трибуна України революції (до 10-річ з дня смерті С.М. Кірова)» (стаття в газеті «Радянська освіта»)
М.М. Миронов	«Підручник пояснювального читання в російській педагогіці XIX ст.», «Літературні читанки для 3 і 4 класів початкової школи (здано до друку), «Принципи побудови читанок» (доповідь на республіканській нараді у справі підручників), «Виховні завдання читанок» (стаття в газеті «Радянська освіта»), «Яким має бути педагогічний інститут» (стаття в газеті «Радянська Україна»)
доц. Гуревич	«Виховна робота в школі і «Правила для учнів» (стаття в журналі «Радянська школа»), «Творчість С. Васильченка для дітей» (стаття в «Наукових записках» інституту), «Дитяча українська література періоду Вітчизняної війни» (стаття в журналі «Радянська школа»)
доц. Задесенець	«Дружба і товаришування серед учнів» (стаття в збірнику УНДПУ «Про виховну роботу»)
А.Г. Коблиш	«Розуміння в процесі навчання» (кандидатська дисертація)
М.П. Ніжинський	«Популяризація серед батьків «Правил для учнів» (стаття в журналі «Радянська школа»)
викл. Терещенко	готувався до іспитів кандидатського мінімуму

Зміст роботи кафедр педагогіки України (1946-1990рр.)

Назва закладів	Назва кафедр, рік	Очільники кафедр	Напрями роботи кафедр
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка	з 1946 року кафедра педагогіки й психології	в.о. зав. кафедри Лідія Миколаївна Волкова. Склад: доц. В.І.Помагайба, к.пед.н. І.І.Пенський, ст.викл.М.Ш.Кругляк викладачі М.А.Лескевич, Г.І.Копил.	обговорення навчальних планів із педагогічних дисциплін, змісту білетів на державні та поточні іспити, наслідків іспитів і заліків з педагогічних предметів; педагогізація навчально-виховного процесу педагогічного вишу
	у 1954 р. кафедра педагогіки	Микола Андрійович Лескевич	участь в інститутських заходах, зв'язок зі школами, керівництво педпрактикою, наукова діяльність
	1968 р.	Михайло Миколайович Фіцула	
	1971 р.	кафедру знов очолив М.А.Лескевич, оскільки М.М.Фіцула був обраний завідувачем кафедри	
	1974-1983 рр. кафедра педагогіки була об'єднана з кафедрою психології		
	1983-1987 рр.	Ю.В.Чернов. Склад: І.П.Шевченко, Г.І.Штепура, Г.С.Корда, Т.Д.Пінчук, О.Л.Богма, Н.І.Яковець, Ж.М.Володчченко, С.В.Тезікова, В.М.Чернова, Н.В.Іванова.	робота в рамках комплексної теми «Шляхи зближення загальноосвітньої і професійної школи на сучасному етапі».
3 1988 р.	к.пед.н., професор Євгенія Іванівна Коваленко	1) спільна робота з органами народної освіти, школами, спрямована на удосконалення навчально-виховного процесу у вузі, підвищення якості підготовки сучасного вчителя; 2) сумісна робота кафедри педагогіки і шкіл міста з удосконалення виховання учнів, підвищення кваліфікації вчителів.	
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького	кафедра педагогіки і психології	У післявоєнний час очолювали А.А. Масич, Т.О. Лихарева (1950р.), В.П. Мещеряков (1961 р.),	аналіз програм, обговорення форм проведення занять, підвищення наукового рівня працівників кафедри, виконання індивідуальних планів, робота зі студентами, розробка методичних матеріалів,

Продовження таблиці додатку Ж

		Д.Ф. Халаїм, В.І. Радіонов, Д.Г. Жолудєв, В.М. Черемісін, Л.Ф. Пашко.	організація лекцій для громадськості через лекторське бюро, робота в педагогічних гуртках. У 1985р. при кафедрі було організовано клуб майбутнього педагога «Термінал». К.пед.н, доцентом М.О. Сазоною проводився навчально-методичний семінар для викладачів, тематика якого визначалася його учасниками у відповідності до їх практичної значущості. Викладач кафедри М.М. Окса організував пошукову роботу зі студентами за педагогічною спадщиною Януша Корчака і створив клуб «Пошук».
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка	кафедра педагогіки, 1945 р.	старший викладач Анастасія Євдокимівна Алмашина	зв'язок теорію педагогіки з досвідом практичної роботи в школі, виховна робота в школах, читання лекцій на курсах підвищення кваліфікації вчителів, поширення науково-педагогічних видань серед учителів та студентів.
		канд. пед. наук, доцент Василь Павлович Луцький (1951-1955)	питання політехнізації школи, трудового виховання школярів, навчально-виховної роботи у школах-інтернатах, активізація макаренкознавчої роботи
		канд. пед. наук, доцент Вадим Костянтинович Григор'єв (1958-1963 рр.)	розробка проблем політехнічної освіти, методичного забезпечення навчально-виховного процесу у школах інтернатах, макаренкознавча проблематика організація системних зв'язків із базовими школами інституту
	кафедра педагогіки і психології	канд. психол. наук, доцент, Ольга Яківна Польська (1963-1968 рр.).	активізація процесу навчання удосконалення методики викладання психолого-педагогічних дисциплін робота над традиційною для кафедри тематикою: політехнічна освіта, трудове виховання, особливості організації навчально-виховного процесу у школах-інтернатах, макаренкознавчі дослідження.
		канд. пед. наук, доцент Поліна Олексіївна Ключникова (1968-1977 рр.)	удосконалення методичного забезпечення викладання психолого-педагогічних дисциплін, організація самостійної роботи студентів-заочників педагогізація соціального середовища (робота в тов-ві «Знання», читання лекцій на теми «Про виховання активної життєвої позиції», «Формування громадянського світогляду», «Комплексний підхід у вихованні» тощо)

		канд. пед. наук, доцент Євген Миколайович Вольський (1977- 1981 рр. та 1994- 1996 рр.)	запровадження нових педагогічних технологій розширення практики публікацій наукових робіт викладачів активізація науково-дослідної роботи,
		канд. пед. наук, доцент Леонід Петрович Кічатинов (1981–1987 рр.) виокремлення кафедри психології	оптимізація навчально-виховного процесу у вищій школі створення при кафедрі наукової лабораторії з проблем «Виховання громадської і трудової активності школярів» (брали участь викладачі ВНЗ України та вчителі шкіл Сумської області)
Харківський державний педагогічний інститут імені Г.С. Сковороди	Кафедра педагогіки і психології 1950-1960-ті роки	докт. пед. наук, проф. А.І. Зільберштейн (1946-1974 рр.)	-пошук шляхів досягнення єдності теоретичної і практичної підготовки студентів; удосконалення змісту та форм проведення педагогічної практики; упровадження в практичну діяльність новаторського на той час проблемного методу навчання; залучення студентів до самостійного формулювання проблемних запитань (А.І. Зільберштейн, І.Т. Федоренко, М.О. Григор'єв);
	Кафедра педагогіки 1970-1980-ті	к.пед.н., проф. Л.Д. Попова (1973- 1978 рр.),	- налагодження тісного зв'язку з громадськістю
		доктор пед.н, проф. І.Т. Федоренко (1978- 1982 рр.)	-організація експериментальної роботи членів кафедри на базах шкіл Харкова
		доктор. пед. наук, проф. В.І. Лозова (1982-2002 рр.)	- становлення дидактичної наукової школи
Житомирський державний педагогічний інститут імені Івана Франка	Кафедра педагогіки і психології (1944-1983)	Н.І. Михайлова (1947-1950-ті) Сергій Лукич Близнюк (1950-ті -1970)	посилення ролі кафедри в діяльності інституту, озброєння студентів теорією і навичками педагогічної майстерності, прищеплення любові до обраної професії, узагальнення досвіду майстрів педагогічної справи, участь у громадському житті міста, залучення до читання окремих тем курсу досвідчених учителів, підтримка зв'язків зі школами області, пропаганда педагогічної справи, проведення педагогічної практики в школах, піонерських таборах, організація виїзних засідань кафедри у школи області;
		Іван Федорович Роздобудько (1970-1975)	підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів, наукові повідомлення викладачів в постійно діючих семінарах учителів, класних

			керівників, директорів, завучів та організаторів виховної роботи шкіл; залучення вчителів до розробки науково-методичної тематики кафедри, до участі в науково-практичних конференціях викладачів, вивчення, узагальнення і популяризація передового досвіду вчителів, організація роботи постійно діючого університету педагогічних знань;
	Кафедра педагогіки (1983)	Кобзар Леонід Іванович (1975-1983) Михайло Михайлович Заброцький (1983-1988)	розв'язування актуальних проблем навчального і виховного процесу в школі і ВНЗ, дослідження питань удосконалення навчального процесу школи, активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках праці, зв'язку навчання з вихованням, патріотичного виховання учнівської молоді, психологічних основ її навчання, науково-атеїстичного виховання, впливу соціального середовища на формування особистості школяра, формування моральних ідеалів учнів.

Наукова робота кафедри педагогіки ХПІ імені Г.С. Сковороди за 1946 р.

Назва теми	Виконавець	Що зроблено	обсяг роботи (у%)	Примітки
Про ідейність викладання в середній школі	проф. А. Зільберштейн	Складено бібліографічний список. Вивчено літературу. Зібрано матеріал з досвіду роботи м.Харкова. сформульовано основні поняття теми.	70%	Роботу над темою почав 1 листопада 1946 р.
Класична радянська педагогіка 60-х років ХХст	проф. М. Григор'єв	Вивчено додаткові матеріали про діяльність представників школи К.Д. Ушинського (Сечевський, Малевич, Водовозов та ін.). Закінчено літературне оформлення дисертації.	100%	
Світлова ілюстрація в учбовому процесі	доц. Х. Бобров	Складено бібліографічний список (біля 300 назв). Вивчено основну літературу. Ознайомлено з досвідом роботи фільмотек м. Москви та науково-дослідницьких закладів. Сформульовано основні поняття теми. Одержано консультації в наукових установах м. Москви	35%	Роботу над темою почав 1 вересня 1946 р.
Початкова школа в Харківсько-ві перед Жовтневою революцією	ст. викл. М. Богатов	Складено бібліографічний список та план теми. Вивчено частину літератури. Зібрано статистичний матеріал з окремих питань теми	20%	
Учбові книги К.Д. Ушинського та Толстого Л. М.	викл. М. Харченко	Вивчено учбові книги Л. Толстого. Зібрано літературу в бібліотеках Москви. Майже закінчено літературне оформлення дисертації. Зроблено доповідь на кафедрі.	90%	Робота вимагала вдосконалення деяких питань
В.І. Водовозов – видатний російський педагог і методист	асп. І. Оплаканський	Зібрано літературу в бібліотеках Москви та Ленінграду. Закінчено роботу над дисертацією. Зроблено доповідь на кафедрі. Складено тези	100%	Роботу завершив завчасно.
А.С. Макаренко про виховання в сім'ї	ст. викл. М. Віткалов	Складено бібліографічний список. Вивчено основну літературу. Сформульовано основні положення теми.	10%	Роботу над темою почав 1 вересня 1946 р.
Умови ефективності покарань у школі	доц. В. Войтинська	Складено бібліографічний список. Складено докладний план теми. Проводились спостереження в школах. Сформульовані основні положення теми.	30%	Роботу над темою почала 1 вересня 1946 р.
Зв'язок нового матеріалу зі старим	викл. Г. Коваленко	Зроблено деякі вдосконалення в перших трьох розділах дисертації.	50%	

Зміст наукової роботи членів кафедр педагогіки в рамках комплексних тем

Рік	Назва кафедри	Наукова тема кафедри	Тематика досліджень в рамках наукової теми кафедри
1950-1955рр.	кафедра педагогіки ХПІ	-«Наочне навчання» -«Учитель вітчизняної школи» -«Розвиток школи і педагогічної думки в Україні з другої половини ХІХ ст.» -«Педагогічні погляди Н.К. Крупської» -«Урок – основна форма організації навчальної роботи в школі»	«Розвиток школи і педагогічної думки в Україні в др. пол. ХІХ ст» (Григор'єв, Харченко); «Історія розвитку земської школи Харківської губернії 1900-1917р.р.» (Уварова); «Історія середньої педагогічної освіти в Україні» (Сидельникова); «Використання звукозапису на занятті як засіб наочного навчання» (Бобров); «Обличчя радянського вчителя-відмінника» (Рехтер); «Історія і теорія наочного навчання» (Зільберштейн); «Зв'язок нового навчального матеріалу зі старим на уроках» (Коваленко); «Роль кіно в позакласній роботі» (Богатов)
1950-1951рр.	кафедра педагогіки КПІ	«Сім'я і школа»	«Питання естетичного виховання в сім'ї» (М.Ф. Даденков), «Виховання моральних почуттів у дітей у сім'ї» (Й.Б. Селіханович), «Виховання культури поведінки в дітей у сім'ї» (Б.С. Бендерський), «Співробітництво школи й сім'ї» (Г.М. Боришполець), «Трудове виховання дітей у сім'ї» (В.І. Зиза), «Засоби педагогічного впливу на дітей у сім'ї» (М.М. Миронов), «Вікові особливості дітей і виховні задачі родини» (М.П. Задесенець), «Виховання радянського патріотизму у дітей у родині» (Т.І. Цвєлих), «Фізичне виховання дітей у сім'ї» (І.В. Колодій), «Виховання свідомої дисципліни у дітей у родині» (В.Н. Лисенко), «Педагогічна практика як засіб професійної підготовки студентів педагогічних ВНЗ до педагогічної діяльності» (Р.К. Барун), «І.В. Шелгунов і його педагогічні ідеї» (Г.І. Прокопенко), «Розвиток середньої загальноосвітньої школи в Києві в першій половині ХІХст.» (Г.З. Івашина)
1955-1956рр.	кафедра педагогіки КПІ	«Передовий досвід виховної роботи школи»	«Классный руководитель советской школы» (В.И. Зиза), «Воспитательное влияние производственных работ на учащихся», «Педагогические идеи А.М. Горького» (Д.А. Вознюк), «Возрастные особенности детей школьного возраста» (М.П. Задаянец), «Подготовка учащихся старших классов средней школы к будущей профессии» (Г.И. Прокопенко), «Работа учащихся с учебником и книгой» (Миронов Н.Н.), «Принципы организации ученического коллектива в классе» (А.Н. Белый),

Продовження таблиці додатку К

			«Роль Харьковского университета в развитии просвещения на Украине в 60-х годах XIX века» (О.Т. Кравченко), «Промышленные (средние технические) школы России второй половины 19 – начала 20 столетия» (М.С. Терещенко), «Экскурсия как метод
			обучения» (В.Н. Лысенко), «Учитель советской школы» (А.С. Яскажук), «Режим для учеников младших классов» (И.В. Колодий), «Рассказ, объяснение, школьная лекция» (О.П. Ткаченко), «Проверка и оценка знаний, умений и навыков учащихся» (Р.К. Барун), «Закономерности и воспитание детского ученического коллектива» (А.Н.Белый), «Проверка и оценка знаний, умений и навыков учащихся» (Барун Рахиль (ж.)), «Узагальнення досвіду політехнічного навчання в школах міста Києва» (Г.І. Прокопенко)
1956-1960рр. 1959-1960рр.	кафедра педагогіки КПІ	«Зміст, форми і методи політехнічного навчання в середній школі» «Формування світогляду учнів старших класів загальноосвітньої школи в процесі навчання і виховання»	Робота над розділами підручника «Виховна робота в школі-інтернаті» (під редакцією С.А. Литвинова, М.М. Миронова): «Робота школи-інтернату з батьками» (Д.А. Вознюк), «Трудове, політичне та виробниче навчання в школі-інтернаті» (Г.І. Прокопенко), «Виховання дисциплінованості й культури поведінки в учнів шкіл-інтернатів» (О.Г. Кравченко), «Ідейно-політичне виховання та його значення у формуванні комуністичної моралі» (В.Ф. Костюк), «Режим дня в школі-інтернаті» (М.Т. Ананенко), «Організація та виховання учнівського колективу школи-інтернату» (М.А. Рябухін), «Робота вихователя по забезпеченню високої успішності учнів школи-інтернату в навчанні» (І.Ф. Чуйко у співавторстві з директором опорної школи-інтернату №6 В.М. Галузинським)
1946-1970р.	кафедра педагогіки ОПІ	-«Моральне виховання особистості», -«Процес навчання», -«Педагогіка вищої школи» -«Організація навчально-виховної роботи в школі-інтернаті» (1958р.)	
1971-1975р.	кафедра педагогіки КПІ	-«Педагогічні умови підвищення якості знань учнів середньої школи» -«Виховання в студентів педагогічного вишу любові до педагогічної професії»	З любов'ю до професії. – К.: Вища шк., 1978. – 183 с. (М.І. Шкіль, М.М. Підтиченко, Д.Ф. Ніколенко та ін.). ??? «Виховання в студентів любові до педагогічної професії в процесі викладання курсу «Вступ до педагогіки»» (Я.І. Бурлака), «Виховання любові до професії вчителя у процесі вивчення історії педагогіки» (В.З. Смаль і О.С. Татенко), «Педагогічна практика як засіб виховання любові до педагогічної діяльності» (ст.викл. В.А. Левіна і науковий співробітник проблемної лабораторії наукових основ вищої

Продовження таблиці додатку К

			педагогічної освіти Р.А. Семерніков), <i>«Громадсько-педагогічна робота як засіб формування любові до професії вчителя»</i> (М.А. Рябухін), <i>«Про роль педагогічного клубу у вихованні в студентів любові до педагогічної професії»</i> (очільник педагогічного клубу інституту М.С. Кравченко), <i>«Професія вчителя в оцінці студентів»</i> (І.П. Копачов).
1980-ті рр	кафедра педагогіки КПІ	Теоретичні й методичні основи вивчення, узагальнення і впровадження передового педагогічного досвіду «Виховання в учнів непримиренності до буржуазної ідеології» «Вивчення, узагальнення і впровадження роботи з молодими вчителями стосовно формування їхньої педагогічної майстерності»	«Робота директора школи з вивчення, узагальнення і впровадження передового педагогічного досвіду» (В.М. Андрушак), «Формування в учнів світоглядних ідей, понять, уявлень» (Ю.Я. Руденко), «Досвід проведення ланкових уроків у школі» (Д.Я. Шелухин), «Вивчення, узагальнення і впровадження системи профорієнтаційної роботи в школі» (С.С. Татенко), «Вивчення, узагальнення і впровадження досвіду роботи школи з молодими вчителями стосовно формування їхньої педагогічної майстерності» (Р.А. Семернікова, В.А. Левіна), «Досвід роботи класного керівника» (М.С. Кравченко), «Досвід роботи формування у старшокласників відповідального ставлення до навчальних занять» (В.Н. Горovenko), «Вивчення, узагальнення і впровадження досвіду діяльності учнівського самоуправління в школах-інтернатах» (М.А. Рябухін), «Досвід використання проблемності в навчанні» (Г.Д. Панченко), «Творче використання педагогічного спадку В.О. Сухомлинського у виховній роботі школи» (І.П. Копачов).
1985р.	кафедра педагогіки ХПІ		«Перспективи розвитку народної освіти на Харківщині у світлі документів про реформу школи» (В.В. Корнілов, В.І. Лозова, Л.Д. Попова), «Психолого-педагогічні основи підготовки студентів до виховної роботи в школі» (В.І. Євдокимов, В.І. Лозова), «Моральне виховання дітей у сім'ї» (В.А. Акимов, Т.М. Дударенко, М.М. Окса), «Система спільної роботи ВНЗ і школи стосовно вияву педагогічних здібностей» (С.Т. Золотухіна).
1990-ті роки	кафедра педагогіки ХПІ	«Формування пізнавальної активності школярів в різних видах їхньої діяльності» (тема заресстрована в січні 1988р.)	«Формування пізнавальної активності школярів в різних видах діяльності» (В.І. Лозова), «Формування пізнавальної активності учнів у процесі профорієнтаційної роботи» (С.Т. Золотухіна), «Використання засобів масової інформації для розвитку пізнавальної активності учнів» (В.М. Гриньова), «Навчання прийомам навчальної роботи» (В.І. Смагін), «Питання формування пізнавальної активності у вітчизняній педагогіці другої половини ХІХст.» (Л.Д. Попова), «Питання формування пізнавальної активності й самостійності учнів в історії радянської школи і педагогіки» (А.М. Доценко), «Питання формування пізнавальних

Продовження таблиці додатку К

			<p><i>інтересів учнів в умовах сім'ї в історії радянської педагогіки 20-30-х рр.» (А.Г. Відченко), «Удосконалення професійно-педагогічної підготовки студентів факультету фізвиховання» (С.Ю. Балбенко), «Шляхи використання форм і методів піонерської роботи 20-30-х років в сучасних умовах» (Л.І. Немировська)</i></p>
--	--	--	--

Основні напрями роботи кафедри

Навчальна діяльність. Основними формами організації освітнього процесу в педагогічному ВНЗ є такі:

- навчальні заняття (лекції, практичні та лабораторні заняття, семінарські й індивідуальні заняття, консультації), самостійна робота, педагогічна практика, контрольні заходи;
- організація та проведення освітнього процесу відповідно до Положення про організацію освітнього процесу педагогічного вишу;
- забезпечення високої якості освітнього процесу відповідно до стандартів вищої освіти та нормативних документів з організації освітнього процесу;
- удосконалення змісту навчання з урахуванням сучасних досягнень науки, техніки;
- упровадження прогресивних методів і сучасних інформаційних технологій навчання;
- удосконалення методів оцінювання якості освітнього процесу, проведення поточного та підсумкового контролю студентів;
- організація та проведення навчальних практик, стажування, дипломного проектування;
- організація та проведення атестації випускників, забезпечення ефективної роботи екзаменаційних комісій;
- проведення вступних екзаменів до ад'юнктури та кандидатських екзаменів.

Методична робота:

- розроблення для випускної кафедри структурно-логічних схем, навчальних і робочих планів зі спеціальностей (спеціалізацій) бакалаврського та магістерського рівнів; програм навчальних дисциплін (кредитних модулів) кафедри, наскрізних програм практик; тематики курсового проектування;
- видання підручників, навчальних посібників, методичних розробок, рекомендацій, вказівок, курсового проектування, а також іншої навчальної літератури, засобів навчання та навчального обладнання за профілем кафедри;
- розроблення й упровадження в освітній процес лабораторних робіт, комп'ютерних практикумів, технічних засобів навчання, діючих зразків, наочного обладнання та зразків, пакетів прикладних програм; засобів діагностики навчальних досягнень (тестові завдання, питання для виконання модульних контрольних робіт, екзаменаційні білети тощо) та рейтингових систем оцінювання; складників стандартів вищої освіти за відповідними спеціальностями кафедр;
- рецензування й експертиза навчально-методичних матеріалів;
- проведення експертизи конкурсних кваліфікаційних робіт (для випускової кафедри);
- проведення заходів з підвищення педагогічної майстерності викладачів;

- участь у розробленні та своєчасному переробленні інформаційного пакету підготовки за спеціальностями (спеціалізаціями) для бакалаврського й магістерського рівнів вищої освіти (для випускової кафедри).

Науково-дослідна:

- підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації (ад'юнктів, докторантів, здобувачів), надання рекомендацій групам наукового резерву здобувачів випускних курсів, магістрантів; затвердження тем дисертацій; попередня атестація ад'юнктів і здобувачів; попередня рекомендація завершених дисертацій до захисту);

- обговорення та висунення кандидатів на отримання вчених і почесних звань;

- організація та створення умов для проведення науково-дослідних робіт (НДР) за профілем кафедри (проведення фундаментальних досліджень і розробок за держбюджетною тематикою, за державними програмами, міністерств і відомств, проведення пошукових досліджень, підготовка звітів із НДР та з наукової роботи кафедри);

- керівництво здобувачами, які беруть участь у виконанні НДР, наукових гуртках, наукових конференціях, семінарах; підготовка здобувачів до участі в міжнародних і всеукраїнських олімпіадах; обговорення й організація участі наукових і кваліфікаційних робіт магістрантів у конкурсах ВНЗ і всеукраїнських конкурсах здобувачів вищої освіти з НДР);

- упровадження результатів пошукових наукових розробок, НДР в освітній процес, підготовка охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності;

- організаційне забезпечення з підготовки та видання публікацій (монографії, словники, довідники, стандарти, наукові журнали, статті, доповіді тощо), проведення й участі в наукових семінарах, конференціях, виставках усіх рівнів;

- експертиза/рецензування: НДР, авторефератів дисертацій, дисертацій, наукових видань, статей тощо, опонування дисертацій;

- ефективне використання творчого потенціалу науково-педагогічних працівників кафедр у вирішенні актуальних проблем науки, техніки, технології.

Перелік документів науково-методичного забезпечення кафедри включає таке:

- ✓ освітня програма спеціальності;
- ✓ навчальні плани напрямів підготовки та спеціальностей, за якими кафедра є випускаючою (копії);
- ✓ робочі навчальні плани (копії);
- ✓ практична підготовка:
- ✓ програми практичної підготовки;
- ✓ щоденник стажування/практики;
- ✓ список баз стажування (практики) та договори з ними;
- ✓ розподіл курсантів та студентів за базами стажування (практики);
- ✓ навчально-методичне забезпечення дисциплін;
- ✓ програми навчальних дисциплін;

- ✓ робочі програми навчальних дисциплін;
- ✓ лекції (у разі відсутності стабільних підручників, навчальних посібників створюються фондові лекції);
- ✓ плани семінарів, методичні розробки та рекомендації до практичних і лабораторних занять;
- ✓ методичні вказівки до виконання індивідуальних завдань, курсових і дипломних робіт (проектів), матеріали поточного контролю та ін.;
- ✓ матеріали поточного й підсумкового контролю (письмові індивідуальні завдання, звіти про виконання лабораторних робіт, контрольні роботи, екзаменаційні письмові роботи, курсові роботи (проекти));
- ✓ методичні рекомендації для проведення атестації бакалаврів, магістрів за відповідними спеціальностями.

Оцінка рівня навчальної, науково-методичної роботи кафедри дається на основі експертного висновку комісії вчених рад ВНЗ, факультету (інституту) під час щорічного звіту завідувача кафедри на засіданні вченої ради.

Організаційна робота:

- формування кадрового складу й штатного розпису в межах затверджених фондів і нормативів для всіх категорій;
- розподіл навчального навантаження, складання розкладу занять спільно з навчально-методичним центром (факультетом);
- створення умов для професійного зростання здобувачів вищої освіти та співробітників кафедри, задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному, моральному й фізичному розвитку;
- організація та контроль проведення науково-педагогічними працівниками кафедри занять, практик тощо;
- встановлення творчих зв'язків з вищими навчальними закладами, органами та підрозділами служби цивільного захисту, галузевими організаціями, підприємствами, науково-дослідними інститутами, іншими підприємствами та організаціями незалежно від форм власності (у тому числі з іноземними);
- сприяння в перепідготовці та підвищенні кваліфікації науково-педагогічними працівниками кафедри й контроль цих заходів;
- організація та проведення методичних, науково-методичних і наукових семінарів, конференцій тощо;
- організація співпраці з кафедрами, які викладають навчальні дисципліни, що забезпечують підготовку фахівців за спеціальностями кафедри;
- розробка заходів із профорієнтації й залучення осіб на навчання за спеціальностями кафедри та ВНЗ; систематичного зв'язку з випускниками вишу;
- підготовка контрактів на проведення практики;
- забезпечення підготовки ліцензійних й акредитаційних справ зі спеціальностей кафедри;
- участь співробітників кафедри в роботі експертних рад, комісій, робочих груп ДСНС України, МОН України, ДАК України, спеціалізованих радах із захисту дисертацій доктора наук, вищого навчального закладу та його структурних підрозділів;
- визначення рейтингу науково-педагогічних працівників кафедри.

Організаційна робота кафедри передбачена такими документами:

- ✓ положення про кафедру;
- ✓ посадові інструкції;
- ✓ план роботи кафедри на рік;
- ✓ план НДР кафедри;
- ✓ план упровадження результатів НДР у практику та навчальний процес;
- ✓ план роботи наукового товариства студентів;
- ✓ розподіл навчальної роботи в годинах;
- ✓ обсяг навчальної роботи на навчальний рік;
- ✓ індивідуальні розрахунки навантаження на кожного науково-педагогічного працівника;
- ✓ індивідуальні плани роботи науково-педагогічних працівників;
- ✓ графік консультацій ;
- ✓ графіки взаємних відвідувань занять;
- ✓ графіки контрольних відвідувань занять;
- ✓ графік довгострокового підвищення кваліфікації НПП кафедри;
- ✓ журнал планування та обліку проведення індивідуальної виховної роботи з особовим складом.

Виховна робота:

- здійснення комплексу заходів, спрямованих на виховання високорозвиненої особистості в дусі українського патріотизму й поваги до Конституції України в умовах розвитку української державності;
- призначення й організація роботи кураторів академічних груп;
- проведення заходів із дотримання здобувачами вищої освіти законодавства України, морально-етичних норм поведінки як у навчальному закладі, так і за його межами, дбайливого ставлення до майна вишу;
- вжиття заходів на впровадження в студентському середовищі здорового способу життя;
- підвищення духовного та культурно-освітнього рівня студентської молоді.

Міжнародна діяльність:

- розробка та реалізація комплексу заходів з інтеграції в міжнародний освітньо-науковий простір;
- вивчення міжнародного досвіду підготовки фахівців за відповідною спеціальністю (спеціалізацією) кафедри та його використання в освітньому процесі (для випускової кафедри);
- організація обмінних практик зі спорідненими кафедрами ВНЗ-партнерів зарубіжних країн (для випускової кафедри);
- участь у виконанні міжнародних проектів, програм, науково-технічних робіт на замовлення або за участі іноземних партнерів;
- організація й участь у міжнародних конференціях, семінарах, конкурсах, виставках;
- забезпечення надходжень від різних форм зовнішньоекономічної діяльності.

У цілому освітня діяльність кафедри відображена в такій обліково-звітній документації:

- ✓ протоколи засідання кафедри та документи до них;
- ✓ звіт про НДР кафедри;
- ✓ звіт про роботу наукового товариства студентів;
- ✓ звіт про участь співробітників кафедри в науково-практичних конференціях, нарадах, семінарах;
- ✓ список наукових праць співробітників кафедри за рік ;
- ✓ документи щодо проведення науково-дослідних робіт.
- ✓ індивідуальні звіти про виконання навчального навантаження (за семестр та за рік);
- ✓ звіт про виконання навчальної роботи кафедри (за семестр та за рік);
- ✓ вхідна та вихідна документація;
- ✓ матеріально-технічне забезпечення кафедри (накладні на отримання матеріальних цінностей, акти списання матеріальних цінностей тощо, акти списання курсових проектів і робіт);
- ✓ журнал обліку взаємних і контрольних відвідувань занять науково-педагогічних працівників кафедри;
- ✓ журнал консультацій;
- ✓ журнал планування та обліку проведення індивідуальної виховної роботи з закріпленою групою (ведеться кураторами);
- ✓ журнал реєстрації інструктажів із питань охорони праці.

Інноваційна робота:

- створення на базі кафедри наукових шкіл із фахівців відповідного профілю, друк у фахових виданнях України, наукометричних базах; підготовка, сертифікація електронних публікацій;
- участь у міжнародних конференціях, стажуванні;
- підготовка тендерних пропозицій на виконання НДР;
- організація маркетингу та просування на ринки результатів виконання НДР; упровадження результатів розробок в освітню діяльність і в освітній процес;
- підготовка охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності;
- розробка веб-сайту, інформаційних стендів;
- висвітлення результатів діяльності кафедри на інформаційних стендах, веб-сайті кафедри, факультету (інституту), до складу якого входить кафедра, а також у засобах масової інформації;
- особливості роботи кафедри в умовах безперервної освіти, створення інтегрованих програм, упровадження дистанційної форми навчання, нових форм контролю знань і якості викладання тощо;
- інтеграція;
- комерціалізація;
- менеджмент;
- «масовізація»;
- технологізація.

Діяльність педагогічних кафедр на поч. ХХІ сторіччя (2006р.)

№	Назва кафедр	Напрями наукової роботи	Партнерство кафедр
1	Кафедра педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Завідувач кафедри – Микола Іванович Сметанський, доктор педагогічних наук, професор	Робота окремих викладачів над докторськими дисертаціями, проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції «Профільне навчання: історія, теорія, практика», участь студентів у наукових олімпіадах, робота над темою «Зміст педагогічної підготовки в умовах формування загальноєвропейського простору вищої освіти».	З Уманським педагогічним університетом, проведення спільних засідань кафедр педагогіки, участь у виїзному засіданні Президії АПН України, читання лекцій у Вищій педагогічній школі м. Лодзь (М.І. Сметанський), членство в спеціалізованій вчених раді при Тернопільському національному університеті (М.І. Сметанський).
2	Кафедра педагогічної творчості СумДПУ імені А.С. Макаренка Завідувач кафедри – М.О. Лазарєв, кандидат педагогічних наук, професор	Робота над науковою темою «Професійно-творча самореалізація майбутнього вчителя в контексті інноваційних педагогічних технологій навчання», захист дисертацій.	Із Сумським інститутом післядипломної педагогічної освіти, школами нового типу, медичним коледжем, багатoproфільним ліцеєм при СумДПУ, НПУ імені М.П. Драгоманова, ХНПУ імені Г.С. Сковороди, ПДПУ імені В.Г. Короленка
3	Кафедра ПВІШ та педагогічного менеджменту СумДПУ імені А.С. Макаренка Завідувач кафедри – О.Г. Козлова, кандидат педагогічних наук, доцент	Підготовка педагога до інноваційної діяльності, творча самореалізація студентів у позанавчальний час, реалізація положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України.	З Російським державним педагогічним університетом ім. О.І. Герцена, Курським обласним інститутом післядипломної освіти, Санкт-Петербурзьким університетом педагогічної майстерності, Інститутом педагогіки АПН України, ХНПУ імені Г.С. Сковороди, Хмельницьким гуманітарним педагогічним інститутом, Полтавським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, Сумським міським науково-методичним центром, приватною школою «Казка» м. Суми, гімназією №1 м. Суми

4	<p>Кафедра педагогіки СумДПУ імені А.С. Макаренка</p> <p>Завідувач кафедри – А.А. Сбруєва, кандидат педагогічних наук, доцент</p>	<p>Робота над колективною науковою темою «Програмно- методичне забезпечення викладання педагогічних дисциплін». Напрями: педагогічне краєзнавство, проблеми диференціації навчання, особливості навчання дорослих, застосування проектних методів у викладанні педагогічних дисциплін.</p>	<p>З лабораторіями Інституту педагогіки АПН України, зокрема з лабораторією порівняльної педагогіки, лабораторією історії педагогіки; з Інститутом педагогічної освіти та освіти дорослих, а саме з відділом порівняльної професійної педагогіки; з Українською Асоціацією організаційної психології та психології праці; з Комітетом з етики та гуманітарної експертизи; на сучасному етапі: Сумським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; Сумським міським центром дозвілля молоді Сумської міської ради; Благодійною організацією «Вибір», Всеукраїнською мережею ЛЖВ; Управлінням у справах молоді та спорту Сумської обласної державної адміністрації; Сумською молодіжною громадською організацією «Твоя перемога»; Сумським міським громадсько- молодіжним об'єднанням «Соціальна організація студентів»; Регіональною невідприємницькою громадською організацією «центр Соціального партнерства»; Італійською Асоціацією ім. А.С. Макаренка, Університетом м. Пізи; Музичною академією ім. К. Шимановського, м. Катовіце; Сілезьким університетом м. Катовіце; Університетом технологічно- гуманістичним імені Кароля Пуласького м. Радом; Університетом Марії-Кюрі- Склодовської м. Люблін; Педагогічним коледжем м. Битом; педагогічним факультетом Університету Міцкевича. ім.Адама</p>
---	---	--	--

5	Кафедра педагогіки й педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького Завідувач кафедри – Марк Веніамінович Елькін, кандидат педагогічних наук, доцент	Тематика наукових розробок «Розвиток методологічної готовності педагога до інноваційної гуманістично орієнтованої діяльності»	З лабораторією «Макаренко-Реферат» Марбурзького університету (Німеччина), Білоруським державним педагогічним університетом імені М. Танка (Мінськ), Республікою Польща, природничо-гуманітарним університетом в Сельдце (Подляська академія), Мозирським державним педагогічним університетом імені І.П. Шамякіна, Консалтинговою компанією «Пекін. Вчитель іноземець», Лодзинським університетом, Вищою лінгвістичною школою в Ченстохові, Поморською Академією в Слупську, «Анталія Депар Тур» (Туреччина), «Unitemp» (Туреччина)
6	Кафедра педагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка Завідувач кафедри – Алла Микитівна Бойко, доктор педагогічних наук, професор	Загальна тема кафедри «Антропологічні засади формування особистості вчителя в системі неперервної педагогічної освіти»	З Полтавським обласним інститутом післядипломної освіти ім. М.В. Остроградського, Інститутом вищої освіти АПН України, Магбурзьким університетом, зокрема з лабораторією «Макаренко-реферат», Українським вільним університетом «Мюнхен», вищими педагогічними навчальними закладами України. Науково-методичні зв'язки з Полтавським міським методичним кабінетом, Крюківським районним методичним кабінетом (м. Кременчук), школами та гімназіями м. Полтави та області. На сучасному етапі з Латвійським університетом, Казахстанським університетом міжнародних відносин та світових мов імені Абилай хана, Німецько-українським науковим об'єднанням імені професора Ю. Блохіна (м. Мюнхен), Вищою школою імені Павла Влодковіца (м. Плоцк), Академією Поморська в Слупську тощо
7	Кафедра педагогічної майстерності Полтавського національного педагогічного	Питання освіти й виховання молоді, її науково-педагогічного просвітництва, професійної	З відділом культури та дозвілля міськвиконкому м. Полтави, музеями м. Полтави; інститутом педагогіки та психології професійної освіти АПН України, Державним музеєм-

	<p>університету імені В.Г. Короленка</p> <p>Завідувач кафедри – Марина Вікторівна Гриньова, доктор педагогічних наук, професор</p>	<p>підготовки; робота над загальнокафедральною темою «Науково-педагогічні засади формування майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя».</p>	<p>заповідником А.С. Макаренка під Полтавою, з музеями А.С. Макаренка в м. Кременчук і м. Долинська, Полтавським обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників, навчально-виховними закладами Полтави та області, Макаренкознавчим центром при Мелітопольському ДПУ тощо.</p>
8	<p>Кафедра загальної й соціальної педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка</p> <p>Завідувач кафедри – Людмила Іванівна Міщик, доктор педагогічних наук, професор</p>	<p>Робота над темою «Підготовка студентів до реалізації інноваційних технологій у процесі соціально-педагогічної та навчально-виховної діяльності». Питання впровадження інноваційних технологій у процес розвитку особистості, нової парадигми соціальної політики,</p>	<p>Із Варшавським університетом ім. М.Скłodовської-Кюрі (Польща); Мозирським державним педагогічним університетом імені І.П. Шамякіна (Білорусь);</p> <p>Кролевецькою спеціалізованою школою I-III ступенів №1, Кролевецькою ЗОШ I-II ступенів №2, №3, №4, №5, №6, №7;</p> <p>Районним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Кролевецьким РВ УМВС України в Сумській області, кримінальною міліцією у справах дітей, районним центром зайнятості населення, управлінням юстиції, службою у справах дітей Кролевецької РДА;</p> <p>Глухівською спеціалізованою школою-інтернатом імені М.І. Жужоми, Глухівською ЗОШ I-III ст. №1, №2, №3, №6; територіальним центром обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян УПСЗН Глухівської міської ради, ДЦ «Молода гвардія» (м. Одеса), дитячими пансіонатами та літніми оздоровчими таборами.</p>
9	<p>Кафедра загальної педагогіки й ПВШ Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини</p> <p>Завідувач кафедри – Дмитро Іванович Пашенко, кандидат педагогічних наук, доцент</p>	<p>Робота над комплексною темою «Удосконалення навчально-виховного процесу в національній загальноосвітній та вищій школі»</p>	<p>З лабораторією історії педагогіки АПН, Черкаським інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників, кафедрою педагогіки ВДУ імені Михайла Коцюбинського, школами міста й району.</p>

10	<p>Кафедра соціальної педагогіки та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини</p> <p>Завідувач кафедри – Наталія Семенівна Побірченко, доктор педагогічних наук, професор</p>	<p>Тематика досліджень: «Педагогічна й науково-просвітницька діяльність громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України», «Розвиток недільних шкіл в Україні», «Науково-просвітницька діяльність В.П. Науменка (1952-1919)», «Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі виховання школи», «Соціальна адаптація знедолених дітей в сирітських будинках (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)», «Ігри в корекційній роботі з аномальними дітьми»</p>	<p>З лабораторією історії педагогіки Інституту педагогіки АПН України, кафедрою соціальної педагогіки Інституту соціальної роботи та управління НПУ імені М.П. Драгоманова, Українсько-голландським центром «Ескейп» (Черкаси), зі школами, міським і районними центами соціальних служб, відділом у справах сім'ї та молоді Уманського міськвиконкому.</p>
11	<p>Кафедра виховних технологій і педагогічної творчості Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини</p> <p>Завідувач кафедри – Лариса Василівна Ткачук, кандидат педагогічних наук, доцент</p>	<p>Комплексна тема «Удосконалення навчально-виховного процесу в національній загальноосвітній та вищій школі»</p>	<p>З лабораторією історії педагогіки АПН, Черкаським інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників, кафедрою педагогіки ВДУ імені Михайла Коцюбинського, школами міста й району.</p>
12	<p>Кафедра теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова</p> <p>Завідувач кафедри –</p>	<p>Робота над питаннями змісту й системи підготовки майбутнього вчителя відповідно до програми розбудови Національної освіти, опрацювання критеріїв</p>	<p>З НДІ і підрозділами АПН України, кафедрами вищих навчальних закладів України, Білорусії в напрямку вдосконалення змісту педагогічної підготовки, координації дисертаційних досліджень</p>

	Людмила Петрівна Вовк, доктор педагогічних наук, професор	і стандартів педагогічної підготовки фахівця в контексті входження України в єдиний Європейський освітній простір	
13	Кафедра педагогіки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського Завідувач кафедри – Зінаїда Наумівна Курлянд, доктор педагогічних наук, професор	Опрацювання теми «Професійно-педагогічні засади підготовки фахівців» у контексті наукового напрямку «Фундаментальні дослідження з найважливіших проблем природничих, суспільних і гуманітарних наук»	З Одеським Училищем Початкової Підготовки працівників міліції ГУМВС України в Одеській області; кафедрою юридичної психології та педагогіки факультету підготовки фахівців кримінальної міліції Одеського Юридичного Інституту, Харківського Національного Університету Внутрішніх Справ; науково-дослідною лабораторією педагогічної компетентності Уманського Державного Педагогічного Університету імені Павла Тичини школами Саратського району (Введенська ЗОШ І і ІІІ ст.), Саратською ЗОШ(І і ІІІ ст.); НВК с. Нерубайське Одеської області; ОПНВК «Ор Самеах» тощо.
14	Кафедра педагогіки Слов'янського державного педагогічного університету Завідувач кафедри – Валерій Іванович Сипченко, кандидат педагогічних наук, професор	Наукові дослідження співробітників у контексті теми «Гуманізація навчально-виховного процесу»	Співпраця з Міжнародною академією наук педагогічної освіти (Москва), Академією педагогічних наук України, Інститутом духовного розвитку дитини Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Слов'янським міським і районними відділами освіти, загальноосвітніми навчальними закладами міста та району, кафедрами педагогіки Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, ГНПУ імені Т.Г. Шевченка, ХНПУ імені Г.С. Сковороди
15	Кафедра педагогіки Криворізького державного педагогічного університету	Науковий напрям: педагогіка вищої школи («Теоретичні основи імітаційно-ігрових технологій у системі особистісно-	З Академією педагогічних наук України, вищими навчальними закладами України (Південноукраїнським університетом, Одеським, Харківським національними університетами та ін.)

	Завідувач кафедри – Лідія Валентинівна Кондрашова, доктор педагогічних наук, професор	орієнтованого навчання», «Засоби та форми пред’явлення педагогічних знань у змісті педагогічної підготовки студентів педагогічних університетів»)	та зарубіжжя (Софіївським університетом ім. Св. Охридські (Болгарія), Педагогічною академією (Польща, Седліце), Мінським державним університетом (Білорусь) тощо.
16	Кафедра педагогіки Бердянського державного педагогічного університету Завідувач кафедри – Андрій Олександрович Малихін, кандидат педагогічних наук, доцент	Комплексна тема кафедри «Особистість учителя та її формування»	З Центром дитячої та юнацької творчості, Донецьким педагогічним коледжем, Запорізьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти тощо.
17	Кафедра педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Завідувач кафедри – Валерій Вікторович Радул, доктор педагогічних наук, професор	Робота над темою «Організаційно- педагогічні умови соціально-професійної підготовки вчительських кадрів», дослідження творчої спадщини В.О. Сухомлинського	З Інститутом проблем виховання АПН України, Асоціацією імені В.О. Сухомлинського, школами м. Кіровограду й області
18	Кафедри педагогіки Луганського національного педагогічного університету Завідувач кафедри – Сергій Вікторович Савченко, доктор педагогічних наук, доцент	Напрями наукової роботи: «Вища освіта регіону», Реалізація технології особистісно- зорієнтованого підходу в системі вищої освіти», «Катарсисна педагогіка», «Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва»	З Академією педагогічних наук України, Міжнародною академією наук педагогічної освіти (Москва), Луганським обласним управлінням у справах молоді та спорту, Благодійним фондом «Підліток», Волгоградським державним педагогічним університетом імені О. Серафимовича, вищими навчальними закладами I-II рівнів акредитації Луганської області, Головним управлінням освіти і науки Луганської облдержадміністрації.
19	Кафедра педагогіки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка	«Зміст навчання і виховання в умовах реформування освіти України», «Нове соціальне замовлення і зміст виховання для	Вищими навчальними закладами України (кафедрою педагогіки ЛНУ імені Івана Франка, кафедрами історії педагогіки та загальної педагогіки ПНУ імені Василя Стефаника, кафедрою педагогіки ТНПУ імені

	Завідувач кафедри – Омелян Іванович Вишневський, кандидат педагогічних наук, професор	життя в конкурентному середовищі», «Духовність, її природа, місце і роль у вихованні», «Зміст громадянського виховання в умовах реформи освіти» тощо	Володимира Гнатюка), Всеукраїнським педагогічним товариством імені Григорія Ващенка, Львівським крайовим товариством «Рідна школа», управлінням освіти Львівської державної адміністрації, Університетом імені М. Кюрі- Складовської, Інститутом педагогіки і психології (м. Люблін, Польща), німецьким товариством Я.А. Коменського (Берлін)
20	Кафедра педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Завідувач кафедри – Володимир Петрович Кравець, доктор педагогічних наук, професор	«Теоретико-методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін», «Попередження і подолання правопорушень серед неповнолітніх», «Гендерні аспекти підготовки учнівської молоді до сімейного життя»	З Християнським колегіумом ім. кардинала Й. Сліпого, загальноосвітніми закладами Тернопільщини, Управлінням освіти і науки Тернопільської міської ради, військової частиною, Обласним комунальним інститутом післядипломної педагогічної освіти, Тернопільським кооперативним торговельно-економічним коледжем, Тернопільським музичним училищем імені С. Крушельницької
21	Кафедра педагогічної майстерності й освітніх технологій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Завідувач кафедри – Марія Миколаївна Бойко, кандидат педагогічних наук, доцент	«Організація навчально-творчої діяльності з використанням сучасних освітніх, педагогічних та інформаційних технологій в системі неперервної освіти»	Із загальноосвітніми навчальними зкладами Тернополя, центром дитячої творчості, Бережанським агротехнічним інститутом НАУ, Тернопільським кооперативним торговельно-економічним коледжем, Тернопільським комерційним коледжем, Козівською гімназією, виховним відділом ТОКІППО тощо
22	Кафедра загальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Завідувач кафедри –	Дослідження проблем дидактики середньої і вищої школи, теорії і практики організації навчально-виховного процесу в різних типах закладів освіти в історії розвитку вітчизняної	Із загальноосвітніми закладами Харківщини, кафедрами педагогіки вищих навчальних закладів Харкова та вищих педагогічних навчальних закладів України,

	Світлана Трохимівна Золотухіна, доктор педагогічних наук, професор	педагогічної думки, професійно-педагогічної науки, професійно-педагогічної підготовки вчителя, викладача, створення і розвиток інноваційних ідей і процесів в Україні.	
23	Кафедра історії педагогіки та порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Завідувач кафедри – Ганна Володимирівна Троцько, доктор педагогічних наук, професор	«Теоретичні та методичні проблеми підготовки студентів до виховної діяльності», «Підготовка викладацьких кадрів для середньої та вищої школи в науково-педагогічній спадщині вітчизняних і зарубіжних педагогів, діячів освіти й культури України XIX-XXст.», «Питання розвитку ідей педоцентризму у країнах Західної цивілізації» тощо.	Інститутом педагогіки та психології ім. В.О. Сухомлинського ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, місцевими органами освіти, загальноосвітніми школами Харкова, Інститутом післядипломної освіти ВНЗ.
	Кафедра загальної та соціальної педагогіки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди Завідувач кафедри – Микола Борисович Євтух, доктор педагогічних наук, професор	Робота довкола тем «Новітні освітні технології навчально-виховного процесу та управління освітою», «Проблеми соціалізації особистості в малому місті».	

Наукове видання

БАШКІР Ольга Іванівна

**НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ У
ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

МОНОГРАФІЯ

В авторській редакції

Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Друк цифровий
Ум.друк. арк. 23,0. Тираж 300 прим. Зам.№12-12

**Видавництво та друк
ФОП Іванченко І.С.**

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
тел.: +38 (050/093) 40-243-50.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК